ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ:

теорія та практика

спецвипуск

Збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

Асоціація докторів наук з державного управління

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ:
теорія та практика

Збірник наукових праць
Асоціації докторів наук державного управління :
спеціальний випуск

Харків
Видавництво “ДокНаукДержУпр”
2011

УДК 351:342: 321: 316
ББК 67
А 87

Рекомендовано до друку Вченою Радою Національної академії державного управління при Президентові України, протокол № 180/3-2.1 от 28.04.2011 г.

Редакційна колегія:

Василь Мартиненко, д.держ.упр., проф. – головний редактор;
Юрій Куц, д.держ.упр., проф. – заступник головного редактора;
Олександр Радченко, д.держ.упр., доц. – відповідальний секретар;
Володимир Бабаєв, д.держ.упр., проф.;
Валерій Бакуменко, д.держ.упр., проф.;
Наталія Гончарук, д.держ.упр., доц.;
Андрій Дєгтяр, д.держ.упр., проф.;
Ніна Діденко, д.держ.упр., доц.;
Олена Долгальова, д.держ.упр., проф.;
Дмитро Карамишев, д.держ.упр., доц.;
Олексій Крюков, д.держ.упр., проф.;
Олег Лазор, д.держ.упр., проф.;
Микола Латинін, д.держ.упр., проф.;
Наталія Липовська, д.держ.упр., доц.;
Валентина Мамонова, д.держ.упр., проф.;
Олександр Мельников, д.держ.упр., проф.;
Тетяна Пахомова, д.держ.упр., проф.;
Сергій Серьогін, д.держ.упр., проф.;
Світлана Хаджирадєва, д.держ.упр., проф.;

Юрій Шаров, д.держ.упр., проф.
Едуард Афонін, д.соц.н., проф.;
Марія Пірен, д.соц.н., проф.;
Юрій Сурмін, д.соц.н., проф.;

Микола Головатий, д.політ.н, проф.;
Валентина Гошовська, д.політ.н., проф;
Олександр Соснін, д.політ.н., проф.;
Сергій Телешун, д.політ.н., проф.;
Юрій Шайгородський, д.політ.н.;
Леонід Шкляр, д.політ.н., проф.

Олег Амосов, д. е. н., проф.;
Бадирхан Дадашев, д. е. н., доц.;
Вячеслав Дорофієнко, д. е. н., проф.;
Галина Одінцова, д. е. н., проф.;
Олександр Поважний, д. е. н., проф.;
Світлана Черемісіна, д. е. н., доц.

Постановою президії ВАК України від 30 березня 2011 р. № 1-05/3 «Про внесення періодичних друкованих наукових фахових видань до нового переліку наукових фахових видань України» збірник наукових праць «Публічне управління: теорія та практика» включений до Переліку наукових фахових видань України в галузі науки «Державне управління»

П 88 Публічне управління : теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління : Спеціальний випуск. – Х. : Вид-во "ДокНаукДержУпр", 2011. – 354 с.

Статті спеціального випуску містять основні доповіді Другого теоретико-методологічного семінару з міжнародною участю «Архетипіка і державне управління», котрий відбувся 23-30 січня 2011 р. в м. Наама Бей (Шарм-Ель-Шейх, Єгипет). Зміст доповідей носить міждисциплінарний характер і висвітлює проблеми демократичного державотворення, що постають у сфері публічного управління та суспільної політики. В них с позицій архетипіки розглядаються теоретичні, методологічні та науково-практичні аспекти теорії та історії державного управління, місцевого самоврядування, формування та функціонування механізмів державного управління, служби в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Для науковців, державних службовців, політиків, викладачів, слухачів і студентів, які цікавляться проблемами публічного управління та суспільної політики.

УДК 342: 321: 316
ББК 67

© Асоціація докторів наук з державного управління, 2011

NATIONAL ACADEMY OF PUBLIC ADMINISTRATION
AT THE PRESIDENT OF UKRAINE
ASSOCIATION OF DOCTORS OF SCIENCES ON PUBLIC ADMINISTRATION

PUBLIC MANAGEMENT:
theory and practice

Collection of scientific works
Special Issue

Kharkiv
Publishing House «DokNaukDerhzUpr»
2011

UDC 342: 321: 316
BBK 67
P 88

Recommended to the print by the Scientific Council of the National Academy of Public Administration at the President of Ukraine, Record No. № 180/3-2.1 on April 28.2011

Editorial Board:

Vasyl Martynenko, D.Publ.Adm., Prof.
– Editor-in-Chief;
Yurii Kuts, D.Publ.Adm., Prof.
- Deputy Editor-in-Chief;
Oleksandr Radchenko, D.Publ.Adm., Ass.Prof.
- Executive Secr.;
Volodymyr Babaev, D.Publ.Adm., Prof.;
Valerii Bakumenko, D.Publ.Adm., Prof.;
Nataliya Goncharuk, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Andrii Degtyar, D.Publ.Adm., Prof.;
Nina Didenko, D.Publ.Adm., Ass. Prof.;
Olena Dolgal'ova, D.Publ.Adm., Prof.;
Dmytro Karamyshev, D.Publ.Adm., Ass.Prof.
Oleksii Kryukov, D.Publ.Adm., Prof.;
Oleg Lazor, D.Publ.Adm., Prof.;
Mykola Latynin, D.Publ.Adm., Prof.;
Nataliya Lypovs'ka, D.Publ.Adm., Ass.Prof.;
Valentyna Mamonova, D.Publ.Adm., Prof.;
Oleksandr Mel'nykov, D.Publ.Adm., Prof.;
Tatiana Pahomova, D.Publ.Adm., Prof.;
Sergii Ser'ogin, D.Publ.Adm., Prof.;
Svitlana Khadzhyradeva, D.Publ.Adm., Prof.;
Yurii Sharov, D.Publ.Adm., Prof.

Eduard Afonin, D.Soc.Sci., Prof.;
Olenn Donchenko, D.Soc.Sci., Prof.;
Larisa Khyzhnyak, D.Soc.Sci., Prof.;
Mariya Piren, D.Soc.Sci., Prof.;
Anatoliy Ruchka, D.Soc.Sci., Prof.;
Yurii Surmin, D.Soc.Sci., Prof.;

Mykola Golovatyi, D.Pol.Sci., Prof.;
Valentyna Goshovs'ka, D.Pol.Sci., Prof;
Oleksandr Sosnin, D.Pol.Sci., Prof.;
Sergii Teleshun, D.Pol.Sci., Prof.;
Yurii Shaigorods'kyi, D.Pol.Sci.;
Leonid Shklyar, D.Pol.Sci., Prof.

Oleg Amosov, D.E.Sci., Prof.;
Badurkhan Dadashev, D.E.Sci., Prof.;
Vyacheslav Dorofienko, D.E.Sci., Prof.;
Galina Odintsova, D.E.Sci., Prof.;
Alexander Povazhnyj, D.E.Sci., Prof.;
Svetlana Cheremisina, D.E.Sci., Prof.;

Resolution VAK of Ukraine № 1-05/3 from March, 30th, 2011 magazine "Public management: the theory and practice" it is entered in the list official scientific magazines on a speciality "Public administration"

P 88 Public management : theory and practice : the collection of scientific works of the Association of Doctors of Sciences on Public Administration : Special Issue. – Kh. : Publ. House "DokNaukDerzhUpr», 2011. – 432 pp.

The articles of the scientific collection present the reports of the First methodological-theoretic seminar with international participants "Archetypics and Public Administration" held on January 23-30, 2011 in Naama Bay (Sharm-El-Sheikh, Egypt). The contents of reports have the interdisciplinary character and clarify the problems of state's formation which arise in the sphere of public administration and social policy. From the positions of archetypics, some theoretical, methodological, and scientific-practical aspects of the theory and the history of public administration, local self-government, formation and functioning of mechanisms of public administration, and service in state's bodies and local selfgovernment bodies are considered.

For scientists, office employees, politicians, lecturers, and students interesting in the problems of public administration and social policy.

UDC 342: 321: 316
BBK 67

© Association of Doctors of Sciences on Public Administration, 2011

Дорогі друзі, шановні колеги!

Щиро поздоровляю вас від імені Української школи архетипіки й організаторів Другого міжнародного теоретико-методологічного семінару «Архетипіка та державне управління», що проходив 23-30 січня 2011 р. у гостинному конференц-залі білосніжного готелю «Tiran Island Hotel» єгипетського курорту Шарм ель Шейх. Надзвичайно приємно відзначити, що даний форум дослідників архетипіки представляє вже по-справжньому устояну школу молодого наукового напрямку. Його доповнює Ваша щира змістовна зацікавленість щодо предметного розвитку нової традиції й це робить напрямок досить перспективним.

Цього року теоретико-методологічні збори істотно розширили коло прихильників школи архетипіки. Разом з торішніми учасниками в заходах школи взяло участь понад 110 учених з 10 країн Євразії (Білорусі, Великобританії, Грузії, Німеччини, Казахстану, Польщі, Росії, Сербії, України, Франції), що представляли наукові співтовариства 35 євразійських міст (Барнаула, Белграда, Бердянська, Волгограда, Воронежа, Владикавказу, Гданьска, Горі, Дніпропетровська, Донецька, Запоріжжя, Києва, Красноярська, Кривого Рогу, Курська, Лондона, Луцька, Луганська, Львова, Мінська, Москви, Нюрнберга, Парижа, Санкт-Петербурга, Севастополя, Сімферополя, Степногорска, Тбілісі, Ужгорода, Ульяновська, Харкова, Черкас, Чернігова, Чернівців, Ялти). Особливістю цих форумів стало те, що актуальні проблеми творення держави обговорювалися дослідниками з позицій міждисциплінарного знання: науки державного управління, політології, історії, соціології, психології, економіки, філософії, культурології, філології й географії. Все це надало своєрідні синергетичні можливості для пошуку оптимальних шляхів розвитку й взаємодії архетипіки й державного управління, які важко переоцінити.

Оргкомітет Другого теоретико-методологічного семінару вірить, що школа архетипіки має достатній творчий потенціал для вирішення широкого кола питань і завдань суспільного й державного розвитку.

Бажаємо всім здоров'я, особистого щастя, творчого натхнення, плідної роботи, вагомих результатів і нових здійснень в ім'я процвітання Людини-Суспільства-Цивілізації! До зустрічі в рамках Третього ТМС, що буде проходити на мальовничому Кіпрі в травні 2012 року.

.

Від імені Української школи архетипіки
професор Едуард Афонин

БЛАГОДЄТЄЛЄВА-ВОВК Світлана,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та управління Черкаського державного технологічного університету,
м. Черкаси..

Анотація: *доводиться можливість прямого та опосередкованого пізнання архетипів на основі взаємодії структурних рівнів психіки та застосування кількісних методів фіксації проекцій архетипів.*

Ключові слова: *архетип, проекція, модель структурних рівнів психіки.*

BLAGODETELEVA-VOVK Svitlana.

Qualitative and quantitative methods to reveal archetypes.

Annotation*: We prove the direct and indirect cognition of the archetypes based on the interaction of structural levels of mental and used of quantitative methods of fixing projections of archetypes.*

Keywords*: harchetype, projection, model of mental structural levels.*

УДК 316.334.56

Светлана БЛАГОДЄТЄЛЄВА-ВОВК

ЯКІСНІ ТА КІЛЬКІСНІ МЕТОДИ ВИЯВЛЕННЯ АРХЕТИПІВ

Постановка проблеми. Оголошені представниками прогресивізму перемога розуму і кінець історії у світлі драматичних подій сучасності виявилися передчасними. Швидкість цивілізаційних змін є такою, що значно випереджає здатність еліт та експертних спільнот до їх оцінки, аналізу та адекватного реагування. Мова взагалі не йде про управління глобальними або локальними соціальними утвореннями внаслідок складності опанування природи їх динаміки. Ймовірно, що в основі тектонічних зсувів сучасності лежить глибинний психологічний конфлікт між несвідомим і свідомістю внаслідок руйнування табу і обмежень щодо індивідуального та колективного розвитку у процесі експансії людини у світ. Тому важливо встановити психічні рушійні сили, що впливають на хід розгортання соціальної дійсності. Однією з них, на нашу думку, є архетипи. Проте, виявлення «першообразів» має певні труднощі, пов'язані з притаманними їм особливостями. Їх подоланням визначається актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень. При пошуку у базі даних оцифрованих книжок Google Books і статей/патентів Google Scholar [1] за ключовим словом «archetype» отримано відповідно 420 000 та понад 98 000 посилань на публікації, що містять це поняття. У цій же базі даних на запит «архетип» отримано результати — 39 000 посилань на книги та близько 10 000 посилань на твори, викладені за допомогою кириличного письма (на російській, українській, болгарській, сербській, македонській мовах).

Отже, значна кількість науковців — представників різних народів та цивілізацій, використовувала поняття «архетип» у своїх дослідженнях. Воно походить від давньогрецького слова, що означає початок, походження [2; 69] принцип, першоелемент, першооснову. На його зміст також вплинуло поняття эйдос, що у стародавній грецькій філософії означало вид, вигляд [2; 232], образ та у вченні Платона набуло значення внутрішньої форми буття речі, що бере початок у трансцендентному світі ідей — ейдосів як довершених зразків речей.

В епоху Нового часу пізнанням першооснов, що містяться у несвідомому займалися Г. Лейбніц, Д. Гартлі, А. Шопенгауер, Е. фон Гартман. Ними створено оригінальні теорії, що пояснюють зв'язок ідеального та реального світів та вплив несвідомого на розгортання дійсності. Протягом XIX століття німецькі психологи І. Ф. Гербарт, Г. Фехнер, В. Вундт, Т. Ліппс розробляли тему несвідомого, як складової психіки, в яку здійснюється витіснення комплексів та інших неприйнятих свідомістю фактів особистісного розвитку. Інноваційного імпульсу досліджень підсвідомості надав З. Фройд — засновник психоаналізу, який наголошував на тому, що в основі багатьох клінічних психічних станів лежить конфлікт між складовими психіки — ід, его та супер-его.

Його учень К. Г. Юнг у багатьох роботах, зокрема, «Про ставлення аналітичного психології до поетико-художньої творчості» (1922), «Про архетипи колективного несвідомого» (1934) та «Підхід до несвідомого» (1961), сформував сучасне вчення про архетипи. Надалі ідеї попередників поглиблювалися та актуалізувалися у творах за-

хідних авторів М. Л. фон Франц, Ж. Лакана, Дж. Хіллмана, Е. Ноймана, Е.Ф. Едінгера, А. Стівенса, П. Белохлавека, М. Лінгс, Д. Дюмарс, І. Кікпатріка, С. Аккройда, А. Піннінгтона, К. Естес та інших. Українська школа архетипіки представлена у роботах науковців Е. Афоніна, О. Донченко, С. Кримського, Ю. Романенка, які досліджують особливості протікання вітчизняних соціально-психологічних процесів. Не зважаючи на значну кількість підходів і позицій щодо розкриття теми архетипів, існує потенціал розвитку даного напряму, пов'язаний, на нашу думку, з використанням сучасних технологій щодо кількісної фіксації проекцій архетипів.

Мета статті: довести можливість пізнання архетипів через включення надсвідомості та застосування кількісних методів фіксації їх проекцій.

Виклад основного матеріалу. Архетипи є структурами несвідомого, тому вони не піддаються безпосередньо пізнанню на рівні свідомості. Тоді постає питання про спроможність, доцільність та результативність дослідження архетипів науковими методами, бо наука, загалом, існує внаслідок діяльності свідомості, розуму, інтелекту.

На нашу думку, існує позитивна відповідь на питання про можливість пізнання архетипів. Вона пов'язана з досягненнями психології, зокрема, з використанням розробленої моделі структурних рівнів психіки людини (див. рис. 1), у контексті якої розглядаються такі складові як несвідоме (підсвідоме), свідоме, надсвідоме. При цьому підсвідоме функціонує як на рівні індивідуальному (за Фрейдом), так і на рівні колективному (за Юнгом). Свідомість є головним надбанням особистості, з якого постає самосвідомість, декларуючи унікальність власного «Я».

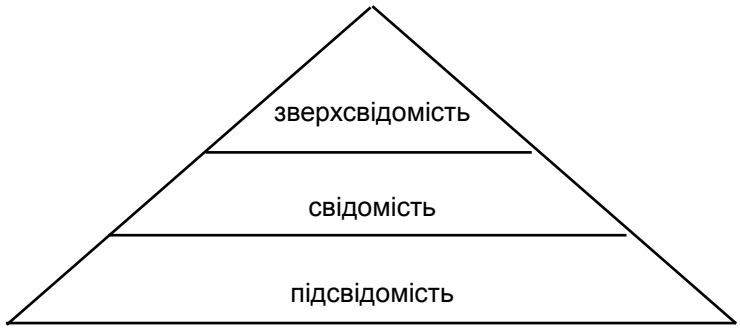

Рис.1. Модель структурних рівнів психіки людини.

Окреме місце займає надсвідоме, яке, з одного боку, розуміється як форма встановлених культурою/соціумом обмежень індивіда (супер-его), а з іншого — як продовження індивідуальності: «Надсвідоме не є надособовим. В ньому особистість реалізує себе з найбільшою повнотою…» [3; 35]. Таким чином, надсвідоме функціонує у двох вимірах — колективному та особистісному. Цим воно подібне до підсвідомого. Деякі вітчизняні психологи, наприклад М. Г. Ярошевський та О. М. Ткаченко розкривають природу відмінностей між надсвідомим та підсвідомим таким чином:

«…як за змістом, так і за характером детермінації надсвідоме відноситься до індивідуальної свідомості зовсім інакше, ніж несвідоме. По змісту воно складає не витіснені комплекси, а плеяди ідей і категорій, що історично розвиваються. По характеру детермінації воно виступає не як готовий продукт, а як об'єктивний запит, що йде ззовні, а реалізується тільки завдяки особистості, яка створює те, що до її діяльності не існувало» [4; 179]

«…прихований від мисленого погляду суб'єкта світ категоріального розвитку наукових цінностей являє собою не потайні, безликі «глибини», а «вершини» людської психіки» [3; 37];

«Вихідні ознаки свідомості і самосвідомості — соціальність, продуктивність, «інструментальність» — відносяться і до їх взаємодоповнюючих компонентів: несвідомого і «надсвідомого». Останні є взаємопов'язаними рівнями прояву неусвідомлю-

ваних людиною компонентів її діяльності. Якщо свідомість корелює з несвідомим, то самосвідомість корелює з «надсвідомим» — неусвідомлюваними компонентами творчої діяльності особистості, які в концентрованій формі виступають в явищах інтуїції, осяяння, імпровізації» [3; 35].

Таким чином, надсвідоме — це різновид несвідомого, що існує у колективному та індивідуальному вимірі, актуалізуатором якого є самосвідомість, а джерелом — творчість.

Подібність і спорідненість надсвідомого та підсвідомого ставить питання про припущення їх інтегрованого існування. Під інтегрованим існуванням розуміється взаємообумовленість надсвідомого та підсвідомого, внаслідок поєднання у реальності несвідомого. При цьому, ймовірно, має місце відповідність у проявах підсвідомого та надсвідомого внаслідок їхньої тотожності, обумовленої якістю спільної реальності несвідомого.

У дійсності про інтегроване існування надсвідомого та підсвідомого свідчать, наприклад, факти актуалізації окремих проблем та шляхів їх вирішення, генерування нових ідей, доктрин, теорій, що розширюють межі уявлень про природу, суспільство, людину, розбудови змістовно однорідних форм культури, які описуються поняттями історичної епохи та художнього стилю, тощо. Взаємодія підсвідомого та надсвідомого відбувається через своєрідне «мерехтіння» образів, смислів, символів, знаків, які поєднуючись через дію свідомості ідентифікуються як прийнятні для опанування (пізнання) і практичного втілення.

На нашу думку, стан несвідомого та, відповідно, прояв інтегрованого існування підсвідомого-надсвідомого встановлюється внаслідок роботи свідомості із дуальностями «Я — інший» (в індивідуальному вимірі) та «свій-чужий» (у колективному вимірі) через застосування якостей упізнавання, прийняття, включення та опанування. Отже, у динаміці модель структурних рівнів психіки можна представити як замкнений контур взаємодіючого свідомого та несвідомого (див. рис 2), у якому несвідоме через підсвідоме впливає на свідомість, актуалізуючи самосвідомість, збагачуючи її потенціал для творчості і здійснення прориву у надсвідоме.

У свою чергу, самосвідомість через аспекти проникнення у надсвідоме оволодіває підсвідомим, розширюючи межі своєї особистої та колективної дійсності. Крім цього, також взаємодіють складові свідомого — свідомість і самосвідомість, та несвідомого — підсвідоме та надсвідоме, породжуючи нові плани смислів, почуттів та емоцій, які ускладнюють внутрішній світ людини та підвищують рівень її повноти буття.

Додатково слід зазначити, що згідно із запропонованою моделлю психіка зазнає впливу зовнішнього середовища, тобто є відкритою, а межа між свідомістю і самосвідомістю, надсвідомим і підсвідомим вважається тривкою.

Отже, пізнання архетипів як складової несвідомого можливо через опанування надсвідомого. Проте таке пізнання має якісний, безпосередній характер. Його складно повторити, масштабувати, перетворити на метод, інструмент, зробити таким, що відповідає універсальним науковим принципам. Тому необхідно зосередитися на кількісних методах фіксації проекцій архетипів. Вони по своїй суті є опосередкованими, оскільки можуть застосовуватися до таких груп об'єктів:

• уявлень, образів, символів, знаків, закарбованих у культурі, які є проекціями архетипів;

• ситуацій, подій, що є наслідками конфлікту між свідомим та несвідомим у вимірах індивідуального та колективного буття;

• психіки особистостей, життєвий шлях яких супроводжується ознаками домінування несвідомого: надсвідомого — харизматичні «улюбленці долі», генії, видатні особи, тренд-сеттери; підсвідомого — психічно хворі, психічно нестабільні люди, свідомість яких перебуває у межових станах. Окрему групу для досліджень становлять люди з особливим складом психіки, яка характеризується наявністю відхилень аутичного спектру. У них архетипи проявляються/не проявляються відмінним чином, ніж у всіх інших.

Рис. 2. Модель структурних рівнів психіки у динаміці.

Установлення кількісних фактів щодо аспектів означених об'єктів дозволить з високим рівнем імовірності ідентифікувати архетипи за їх проекціями, визначити стан та структуру несвідомого, відслідковувати і прогнозувати у часі тенденції їх зміни.

Для дослідження закарбованих у культурі проекцій архетипів варто застосовувати методи комп'ютерного аналізу контенту — текстів, зображень, аудіо- та відеоматеріалів. Серед них методологічно та технологічно більш досконалими є методи комп'ютерної лінгвістики. Застосування частотних словників на основі різних корпусів мови (загальної лексики, лексики художньої прози, публіцистики, науки, поезії) відкриває перспективи з'ясування порівняльної важливості окремих слів, виразів та закодованих у них значень у якості проекцій архетипів. Безпосередньо придатними для практичного використання є, наприклад, серія частотних словників на Лінгвістичному порталі MOVA.info [5] та «Новый частотный словарь русской лексики» на сайті «Словари на основе национального корпуса русского языка» [6], а також спеціалізоване Інтернет-середовище Books Ngram Viewer у межах Google Labs [7], яке дозволяє встановити частоту використання слова/виразу у корпусах мов, сформованих на базі оцифрованих книжок Google.com. Становить інтерес також компаративний аналіз частотних словників різних мов на момент визначення схожих та відмінних ознак щодо кодування дійсності та відображення скритих архетипів у різних культурах. Саме шляхом виявлення особливих ознак можна встановити притаманну культурі унікальність, що вирізняє її з поміж усіх інших та визначає унікальність її представників.

Окремим напрямом фіксації проекцій може стати дослідження рейтингів популярності контенту — музичних чартів, кінострічок, книг, шоу, ігор, тощо. У разі чіткого встановлення критеріїв віднесення проекцій до того чи іншого архетипу стає ймовірним наближення до визначення стану та тенденцій у пульсації несвідомого. Також корисним інструментом у цьому зв'язку є застосування Інтернет-систем виявлення тенденцій запитів користувачів, наприклад, Google trends [8].

Додатково у пригоді досліднику може стати інструмент Google Image Swirl [9], який допомагає здійснювати пошук та працювати з різноманітними зображеннями, розміщеними в Інтернеті, згрупованими за ключовими словами. Загалом, з різних причин — складності оцифрування, формування баз аудіо- та візуальних даних, поки що не існує достатньо розвинених інструментів комп'ютерного аналізу зображень, аудіо та відеоматеріалів. На черзі їх створення, апробація та використання, зокрема, і для потреб архетипіки.

Для виявлення архетипних ситуацій і подій у контексті Інтернет слід використовувати технологію RSS (Really Simple Syndication), яка дозволяє отримувати оновлення

інформації на власний RSS-rider з любих обраних сайтів, наприклад, агрегаторів новин, інформаційних агентств, газет, журналів, органів влади, тощо. При цьому варто використовувати певні фільтри-критерії для ідентифікації повідомлень-проекцій.

Треба зазначити, що найбільша кількість сучасних Інтернет-інструментів, придатних для кількісного дослідження аспектів (проекцій та подій) архетипів є англомовними, тобто такими, що найбільшою мірою відповідають саме стану несвідомого представників англомовної цивілізації. Тому для фіксації проекцій архетипів, стану та структури несвідомого, характерних для інших культур, зокрема української, постає завдання доопрацювання та адаптації цих інструментів відповідно до наших умов.

Винятковим об'єктом щодо пізнання архетипів є психіка особливих людей — «улюбленців долі», психічно хворих і неврівноважених, носіїв синдрому аутичного спектру. Для кожної з груп особливих людей необхідно сформувати окремі виборки та проводити систематичні панельні дослідження, які, ймовірно, дозволять більш чітко встановити відповідність певних проекцій окремим архетипам та ступінь впливу первообразів на життєвий шлях індивідів. Результати, отримані в ході таких досліджень бажано співставляти з результатами моніторингу соціально-психологічних змін за методикою БАД (Бурлачук, Афонін, Донченко) для виявлення відхилень, зафіксованими для груп особливих людей та загалу.

Практичне застосування сукупності означених методів щодо груп об'єктів опосередкованого дослідження архетипів відкриває нові можливості і горизонти для пізнання світу людини. Результати кількісної фіксації проекцій архетипів автор зобов'язується представить у наступних публікаціях.

Висновки і пропозиції. Пізнання архетипів як складової несвідомого можливо через опанування надсвідомого. Таке пізнання має якісний, безпосередній, неповторюваний засобами науки характер. Тому варто зосередитися на опосередкованих — кількісних методах фіксації проекцій архетипів шляхом дослідження закарбованих у культурі уявлень, образів, символів, знаків, свідчень про окремі ситуації та події, а також психіки особливих людей. Встановлення кількісних фактів щодо аспектів різних об'єктів дозволить з високим рівнем імовірності ідентифікувати архетипи за їх проекціями, визначити стан та структуру несвідомого, відслідковувати і прогнозувати у часі тенденції їх зміни.

Література:

1. База данных оцифрованных книг Google Books и статей/патентов Google Scholar [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://scholar.google.com/

2. Словник іншомовних слів / за ред. чл.-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. — К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1974. — 776 с.

3. Ярошевский М.Г. Биография ученого как науковедческая проблема / М.Г. Ярошевский // Человек науки / под ред. М. Г. Ярошевского — М. : Наука, 1974. — С. 19—57.

4. Ткаченко О.М. Принципи і категорії психології / О.М. Ткаченко. — К. : «Вища школа», 1979. — 199 с.

5. Лінгвістичной портал MOVA.info [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.mova.info.

6. «Новый частотный словарь русской лексики» на сайте «Словари на основе национального корпуса русского языка» [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://dict.ruslang.ru.

7. Books Ngram Viewer [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://ngrams.googlelabs.com.

8. Google trends [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://trends.google.com.

9. Google Image Swirl [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://image-swirl.googlelabs.com.

Тетяна БУТИРСЬКА

ДЕРЖАВНІ ЯКОСТІ ЯК АРХЕТИПИ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Постановка проблеми. Становлення будь-якої сфери наукового пізнання пов'язане насамперед з розвитком понять, категорій, термінів, що виявляють істотні риси певних явищ. Водночас модерна наука — а точніше її численні галузі — відрізняється сьогодні тим, що ті самі терміни тлумачать абсолютно по-різному, стараючись при цьому, виходячи зі своїх можливостей, найкращим чином висвітлити їх суть. Це стосується, перш за все, звичайно, поняття держави, яка з погляду політики є політичною організацією, з погляду економіки є сукупністю виробничих відносин, з позицій соціології є комплексом соціальних дій тощо. При цьому (треба відзначити), держава містить у собі всі ці характеристики, але її сутнісну природу вони не відображають.

Відповідно і державне будівництво є не завданням уряду, і не сукупністю владних установ та організацій, як його традиційно тлумачать, — хоча державне будівництво охоплює ці поняття, але вони не є для нього принциповими. Головне призначення державного будівництва полягає в тому, що воно відображає — передає, проектує — ідею неповторності, неподільності, цілісності держави, що докорінно відрізняє її від інших соціальних феноменів — таких, наприклад, як суспільство, з яким державу (знову ж таки, за традицією) ототожнюють.

Ще мислителі давнини усвідомлювали, що і духовне, і матеріальне благополуччя як окремих людей, так і суспільства загалом, залежить від перспективного стану держави. Останнє може бути досягнуте не приватними — сімейними, а колективними формами діяльності в державі — державним будівництвом. При цьому державне будівництво свідомо орієнтоване на деякі ідеальні образи, історично обумовлені і більш-менш чітко зафіксовані в колективній свідомості сучасного соціуму. У такому розумінні державне будівництво виступає як невід'ємний бік життя соціуму в цілому і кожної людини окремо.

Проте в сучасній Україні питання державного будівництва розроблялися переважно в інституційному аспекті і переважно в предметному полі юридичної науки. Зокрема, в межах напряму "державне будівництво і місцеве самоврядування" вони висвітлювалися в [1—6]. Разом з тим такий підхід виявляє дещо обмежений погляд на природу держави, яка в цілому не виходить за межі дії норм права, способів формування і порядку діяльності адміністративних органів держави. Унаслідок такого звуження проблема державного будівництва розглядається виключно як сфера діяльності органів влади, в якій не відводиться належне місце суспільству, через що виникає розрив між інститутами влади й іншими інститутами суспільства.

Однак є деякі поняття — назвемо їх архетипами, оскільки вони є визначальними в свідомості людей для тих або інших процесів, що відбуваються в державі, і саме ці поняття відображають глибинний, латентний рівень сприйняття цих процесів суспільством. До таких понять належить поняття "державні якості" — визначальне, вирішальне для виявлення власне результатів державного будівництва. Саме державні якості дозволяють з'ясувати найбільш важливі риси

БУТИРСЬКА Тетяна,
доктор наук державного управління, професор кафедри державного управління Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, м. Івано-Франківськ.

Анотація: *у статті показано, що державні якості є головною ознакою держави і результатом державного будівництва; обґрунтовано, що державні якості є основоположним принципом стабільності втіленої моделі держави і визначають собою цілі й підсумки діяльності органів державного управління.*

Ключові слова: *держава, державні якості, державне будівництво, органи державного управління.*

УДК 321.01

організації державного буття на тому або іншому просторово-часовому етапі існування держави.

Водночас ці питання до теперішнього часу не знайшли адекватного відображення у вітчизняній науковій літературі, не стали об'єктом дослідження українських учених.

Тому метою цієї статті є розкриття державних якостей як загальнолюдських основ державного будівництва, зміст яких складає сукупність суспільних уявлень про першопричини держави.

Виклад основного матеріалу. Стан держави характеризується певними параметрами, які визначають якість функціонування держави (як віддзеркалення якості життя в такій державі). Стан, за якого існування держави можна вважати комфортним і безпечним, характеризується безліччю чинників, які мають певну фізичну і психологічну природу і піддаються кількісному або якісному вимірюванню. Ці чинники визначаються як параметри стану держави. Від рівня параметрів стану залежить якість (або комфорт) життя в державі. Як соціально обумовлене, існування держави, таким чином, виявляється певною мірою обумовленим і комфортом життя в державі, або державними якостями.

Державні якості визначаються як система організації і розвитку людської життєдіяльності, яка охоплює способи виробництва, взаємодію з природою, гармонізацію відносин в державі, пізнання і духовну творчість. Державні якості поза сумнівом, обумовлені технологією, виходячи з можливостей якої реалізуються ті або інші якості. Проте технології, які обумовлюють державні якості, — це не тільки і не стільки технології матеріального і наукового виробництва, але і технології управління, організації державного буття, технології культури, гуманітарні технології.

Архетипи людських відносин та інші норми, стилі життя, патерни поведінки, стереотипи дій, фігурації між-людської залежності — все це утворює поле державних якостей. Тобто державні якості можна розглядати як такі, що складаються з експліцитних та імпліцитних норм, які визначають поведінку, освоєну і опосередковану за допомогою архетипових символів; як такі, вони виникають в результаті колективної діяльності, включно з їх втіленням у предметах.

З цих позицій безумовне лідерство належить тим державам, які освоюють нові сфери людського буття, пропонують вищі духовні і матеріальні цінності. По суті, саме державні якості формують специфічний спосіб життя людей у цій державі. Проте не всі процеси в державі обумовлюють становлення державних якостей — частина процесів і частина державних ресурсів вкладається в індивідуальні якості. Тому прагматика питання вимагає відповіді про відповідність державних та індивідуальних якостей у державі. Розглянемо це детальніше.

Теоретично з позицій рівності прав кожен індивід в державі має право на рівні з іншими якості. Але на практиці якість життя різних індивідів визначається їх особистими якостями й умовами їх діяльності в цій державі. Водночас демократична рівність прав визначає, що умови діяльності всіх громадян держави повинні бути приблизно однаковими, і якість життя окремих індивідів визначається переважно їх особистою спрямованістю. Тому очевидно, що проблема державних якостей не може зводитися до „самоорганізації", але має

BUTYRSKAYA Tetyana.

State's qualities as the archetypes of state's building.

Annotation: *in the article it is shown, that qualities of a state functioning are the basic character of a state and simultaneously they serve as a result of state building process, also it is grounded, that qualities of a state functioning are the fundamental guarantee of stability of an implemented model of a state and at the same time they set goals and future achievements of governmental administration bodies.*

Keywords: *a state, qualities of a state functioning, state building, governmental administration bodies.*

УДК 321.01

змістовний характер, який визначає можливості існування держави. При цьому слід розуміти, що державні якості формують і людину, і умови її життєдіяльності.

Входячи з цього, державні якості можуть розглядатися двояко:

- з одного боку, як результати державної діяльності;
- з іншого — як її регулятори.

Це показує, що стійкість стану держави визначається якостями державного буття.

Виникнення держави як розумної форми пов'язане з усвідомленням початкової, єдиної і загальної основи, по відношенню до якої люди визначають потреби, очікування і бажання, об'єднують свої устремління і зусилля. Що ж виступає такою загальною основою людського буття?

Цією основою є „благо", один з найдавніших архетипів, або прообразів колективного несвідомого в світі.

Категорія „блага" завжди розглядалася як смисловий стрижень буття. Зміст її мінявся залежно від часу, від місця розвитку, і, звичайно ж, від світогляду. Вона, ця вічна і недосяжна ідея буття, обумовлює і множинність соціокультурних орієнтацій індивідів і держав, і якості держави, і соціальну зв'язність, і активність індивідів.

Тема блага традиційно пов'язувалася із людським буттям (людське буття мислилося в категоріях блага — благополуччя, розсудливість, благе життя, благодать) і завжди уявлялася як вища цінність буття. Залежно від розташування по відношенню до блага проводилася стратифікація суспільства. Тема блага завжди розглядалася як опозиція єдиного і вищого, поточного й одвічного. По відношенню до досягнення „загального блага" формувалися соціальні, політичні, економічні та інші відносини в соціумі.

У XX ст. тема блага набуває свого метафізичного значення, а саме — зустрічі з майбутнім. Такий трансцендентальний зміст блага пов'язується не з незбагненністю космічної глибини буття, а з уявлянням майбутнього як такого щодо наявного добробуту людей. І в цьому плані — як уявляння майбутнього, як проекція майбутнього в сьогодення, благо співпадає за смислом з державним будівництвом, й останнє набуває значення створення загального блага в державі.

Тим самим у колективному несвідомому державне будівництво асоціюється з можливістю наявного добробуту людей, тобто виступає як ентелехія, як активне начало, яке перетворює спочатку можливість на дійсність, а потім приводить її до логічного завершення. У цьому метафізичному (або надемпірічному) контексті державне будівництво є процесом відтворення архетипа блага в державі.

Традиційно як благо розглядалося багатство; зокрема, багатство можна розглядати як спосіб забезпечення існування людини і держави в майбутньому. Водночас у XX столітті було встановлено, що фізичні потреби людей не безмежні, й існує визначений — цілком реальний рівень благ, необхідних людині для забезпечення її життєдіяльності. Цей рівень може бути визначений як якісний мінімум держави. Тим самим тема блага набула характеру реальності буття, коли благо стає змістом людського життя, задоволення потреб людини — тут і зараз, а не у невідомому майбутньому: відбувається конкретизація блага у просторі та часі.

Як соціально-інтегруючий момент, благо реалізує себе в соціальній злагоді, суспільному спокої, соціальній забезпеченості в сьогоденні й упевненості в майбутньому (соціальний оптимізм). Інваріантами блага є також здоров'я людини, її добробут, безпека і благополуччя близьких. Людина виявляється привернутою до блага, а не відокремленою від нього бар'єрами стратифікації, часу, відстані.

Зміст блага в XX столітті стає все більш конкретним. На початку сторіччя В.С. Соловйов розкриває його як юридичне право на гідне людське існування. Об'єктом цього права є вимога, „щоб будь-яка людина мала не тільки забезпечені засоби для існування (одяг і житло з теплом і повітрям) і достатній фізичний відпочинок, але щоб вона могла користуватися також і дозвіллям для свого духовного вдосконалення" [7]. Тим самим благо виступає як основа державних якостей.

У свою чергу, державні якості виступають як результат колективної діяльності людей у державі.

Державні якості — це концентрації людського досвіду в загальній і індивідуальній діяльності людей, різні їх комбінації, композиції, синтези, які втілюються в умовах, засобах, знаряддях та інструментах колективної діяльності.

Вони також представлені і в безпосередньо індивідуальному бутті людей, в їх можливостях, потребах, уміннях, знаннях, властивих їм формах поведінки і взаємодії. Завдяки цьому безпосередньому втіленню в буття людських індивідів, державні якості розкриваються і реалізуються в людських речах, в соціальній предметності.

Предметне середовище людської діяльності виявляє і „додає" прихований в ній соціальний досвід до людського життя тільки у взаємодії із зусиллями і здібностями людей, що опосередковують соціум держави. Поза цією взаємодією державні якості можуть ховатися за тілесною формою людей і речей або ототожнюватися з безпосередньо сприйманими формами цієї тілесності.

Інакше кажучи, державні якості розкриваються тільки в соціальному процесі, у взаємодіях людей і людей, людей і речей, в динаміці відтворення і оновлення державного буття. Проте, "випадаючи" з цього процесу соціальної взаємодії, державні якості замикаються з тілесними формами і в сприйнятті людей ототожнюються тоді з іншими якостями — природними якостями, силами і формами. Тоді, скажімо, вплив грошей, знаків, символів на свідомість і поведінку людей трактується як прояв їх власної природи або ж надприродної сили.

Різні формати колективної діяльності, різні типи соціальності держави є засобами виявлення, формування і втілення державних якостей. Вони виробляються, розповсюджуються, ускладнюються (або спрощуються) в процесі розвитку людських контактів, культурних обмінів, економічних та інших взаємодій між державами. Виступаючи в ролі посередників між різними державними якостями, вони самі входять до складу цих якостей, стають формами їх реалізації, інструментами геополітики держави.

Поняття "державна якість" має принципове значення для усвідомлення сутності держави. Згідно з І. Кантом, якість є назвою групи трьох пов'язаних категорій: реальність, заперечення, обмеження.

Вперше пов'язаність якості з буттям показав Г.В.Ф. Гегель, який визначив якість як тотожну з буттям визначеність: щось перестає бути тим, чим воно є, коли втрачає якість.

Тим самим державна якість є визначальною ознакою держави і результатом державного будівництва. При цьому поняття якості складає зміст поняття розвитку, тобто державне будівництво, маючи своїм змістом розвиток держави, тим самим передбачає трансформацію окремих державних якостей і якості держави в цілому.

У категоріальному плані якість пов'язана з кількістю, що визначається за І. Кантом, трьома категоріями: єдність, множинність, цілісність. При цьому кількість є зовнішньою по відношенню до буття, байдужою для нього визначеністю.

Іманентність розвитку є принциповою для державного будівництва, оскільки визначає параметри розвитку. Держава є розумною формою матерії, яка в своєму розвитку спирається на себе. Тому матеріальний розвиток держави зі спиранням на природу є обмеженим, а свідомий, зі спиранням на внутрішній свідомий світ — безмежним.

Саме обмеженість матеріального розвитку, сформульована в першій доповіді Римського клубу [8], на сьогодні стала реальним гальмом розвитку державності України.

Нинішня концепція матеріального (економічного) зростання формує в державному будівництві України неправильний вектор трансформації, дезорієнтує розвиток держави, обумовлює зниження якості держави.

Таким чином, кількість і якість виступають як ступені визначення державного буття: якість, яка розглядається як перехід від буття для себе до буття через наявне

буття, протистоїть якості, яка розглядається як перехід від чистої кількості до ступеня. Синтезом же якості і кількості виступає міра — кількісна характеристика якості: саме міра визначає межу, за якою предмет втрачає (або набуває) свою якість унаслідок перевищення кількості.

Тим самим у контексті формування якості держави принципової ролі набуває актуалізація творчого потенціалу, оскільки у підсумку знімаються обмеження, що існували раніше, виникають конкретні (дуже ризиковані, або взагалі недосяжні в рамках існуючих можливостей) результати і розширення простору можливостей держави і людини — формування нових якостей держави. При цьому рух у напрямі реалізації інноваційного потенціалу обумовлений підвищенням вимог до інструментального й інтелектуального оснащення діяльності та її організації, вона якісно ускладнюється і вимагає все більш глибокого аналізу відносин для своєї ефективної реалізації.

Тепер уже культура, зокрема культура державного будівництва, що увібрала в себе попередні досягнення, починає продукувати примусові ситуації. „Тягар" культурної спадщини одночасно ускладнює оволодіння цілим, звідси головна умова розвитку сучасної держави — „усунення елементів культури, які втратили значення" [9]. Формування нових якостей держави — розвиток держави, що відбувається як результат колективної діяльності, набуває визначеності під впливом концептів ініціації змін і технологій змін. Ініціатором змін виступає людина, яка формує дію, істотну і достатню для цієї зміни. У цьому значенні людина є причиною не тільки навмисних дій, але і тих, які вона викликала ненавмисно.

У державному житті джерелом змін, як правило, виступає група осіб. Не будь-який результат діяльності в державі виступає джерелом блага. Так, умови функціонування сучасного промислового виробництва виглядають як Т — Г — Т (товар — гроші — товар, або праця (як товар) — гроші — праця) й утворюють систему, замкнуту на один з елементів, — або ж товар, або ж гроші.

Очевидно, що про жодне створення благ для людини тут не йдеться. У такій системі блага можуть виникнути лише як побічний (випадковий) продукт виробничої діяльності або як вироблюваний продукт, нав'язаний як благо (чим безупинно займається сучасна реклама). Відповідно, держава, опинившись під впливом виробничих принципів (коли державне будівництво ведеться в рамках не державних, а економічних принципів), виявляється націленою на створення або товару, або грошей, але не створення благ.

По суті, в економічній системі сенс блага стає спотвореним, похідним від продукування, що позбавляє благо його первісного сенсу як умови розкриття людської і державної сутності. Замкнута система виробництва, не орієнтована на створення блага, є лише механізмом для створення блага — власне як така вона і виникає. Тому створення блага пов'язане з наявністю зовнішнього — надособистісного, надвиробничого — критерію блага, при цьому критерії блага встановлюються в культурі та моральності.

По суті, державні якості символізують позачасові уявлення про державу, згідно з якими формуються очікування соціуму. Інакше кажучи, саме вони є архетиповими уявленнями соціуму, що визначають зміст людського мислення, ставлення і поводження щодо існування і функціонування держави.

З цього приводу необхідно відзначити, що благо передусім виступало передумовою етичних цінностей, — це вже для сучасної, споживчої цивілізації благо стає передумовою матеріальних, майнових цінностей. Зв'язок між благом як етичним началом і створенням блага реалізується на рівні держави. Саме рівнем відповідності етичних начал держави утілюваним у державі принципам визначаються державні якості.

Благо, таким чином, виступає як параметр існування держави. Водночас у сучасній концепції ринкової економіки суть поняття блага (блага держави зокрема) обумовлюється грошовим станом. Проте, як було показано раніше, в ринковій еконо-

мічній моделі гроші виконують досить обмежену функцію — підтримують обмін між учасниками господарської діяльності (сюди ж належать і домогосподарства). У цій якості гроші можуть існувати як у металевій, так і в паперовій формі, тобто в державній грошовій політиці може мати місце як товарне, так і металеве (золоте) таргетування.

Проте коли цю функцію (де самі гроші виступають лише інструментом) прагнуть об'єднати з іншою — функцією накопичення, "функцією багатства", виникають проблеми, які виражаються в інфляції, грошовій нестабільності, спадах економіки, злочинності тощо. Ці функції діалектичні щодо одна одної: якщо обслуговування обігу можливе на основі самих символів — паперових грошей, то накопичення багатства — як умова майбутньої життєдіяльності — має не лише матеріальний, але і духовний зміст.

Як умова існування держави багатство (благо) — це завжди результат, тоді як виробництво — це процес, і характеризуються вони різними параметрами. Коли діалектичний характер цих відносин проектується на відносини соціуму, то вони також набувають діалектичного, суперечливого характеру, відбувається розшарування соціуму, знижується стійкість держави.

Такий характер відносин властивий новоєвропейській традиції господарювання. Проте наявність в історії цивілізації інших моделей, інших принципів співвідношення блага і створення блага дозволяє в державному будівництві розділити виробництво (економіка як процес) і результат (благо як умова життєзабезпечення людини і держави і результат процесу господарювання).

І на закінчення статті необхідно, на нашу думку, відзначити наступне.

Спираючись на причинно-наслідковий зв'язок державного будівництва та державного управління, можна стверджувати, що державні якості є головним параметром оцінки діяльності державного управління — його здатності організувати в державі втілення етичних (у тому числі матеріальних) благ.

При цьому є очевидним, що різні результати (цілі), які стоять перед державним управлінням і виробничим (бізнес-) управлінням, визначають різний зміст цих двох видів діяльності. Державне управління, здійснюючи взаємозв'язок між етичним началом держави і виробництвом, охоплює обидва ці начала, але є таким, що не зводиться ні до одного з них. Це визначає відмінність (специфіку) підготовки фахівців державного управління і водночас виділяє державне управління як особливий вид діяльності, що не зводиться до тих, що вже існують.

Висновки. На підставі проведеного дослідження сформульовано такі головні висновки.

Розкрито, що державні якості є структуроутворюючими елементами державного будівництва, що складають основу втіленої форми держави. З'ясовано, що державні якості виступають як результат колективної діяльності людей у державі.

Визначено, що державні якості — це концентрації людського досвіду, загальної та індивідуальної діяльності людей, різні їх комбінації, композиції, синтези, які втілюються в умовах, засобах, знаряддях й інструментах колективної діяльності.

Виявлено, що державні якості розкриваються тільки в соціальному процесі, у взаємодіях людей і людей, людей і речей, у динаміці відтворення і оновлення державного буття. При цьому різні формати колективної діяльності, різні типи соціальності держави є засобами виявлення, формування і втілення державних якостей.

Показано, що поняття „державна якість" є визначальною ознакою держави і результатом державного будівництва. Також визначено, що поняття якості складає зміст поняття розвитку, тобто державне будівництво, маючи своїм змістом розвиток держави, тим самим передбачає трансформацію окремих державних якостей і якості держави в цілому.

Обгрунтовано, що державні якості є основоположним принципом стабільності втіленої моделі держави і визначають собою цілі і результати діяльності органів дер-

жавного управління. Доведено, що структура інститутів держави повинна формуватися на предмет відповідності цілям втілення державних якостей у державі. Саме це визначає напрям трансформації державних інститутів в Україні у контексті модернізації державного управління.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі припускають аналіз стану і реалізації державних якостей як визначального результату державного будівництва в Україні, що в сьогоднішніх умовах є предметом розробки вітчизняних учених.

Література:

1. Журавський В.С. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.С. Журавський, В.О. Серьогін, О.Н. Ярмиш. — К. : Видав. дім "Ін Юре", 2004. — 672 с.

2. Колодій А.М. Державне будівництво і місцеве самоврядування : навч. посіб. / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — 304 с.

3. Гнилорибов В.В. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : навч. посіб. / В.В. Гнилорибов, В.М. Тихонов. — Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2004. — 376

4. Свирский Б.М. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине : учеб. пособие / Б.М. Свирский. — изд. 2-е, перераб. и доп. — Х. : Эспада, 2004. — 304 с.

5. Чукаева В.А. Государственное строительство и самоуправление Украины : учеб. пособие / В.А. Чукаева. — Днепропетровск : Наука и образование, 1999. — 132 с.

6. Чукаева В.А. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине : учеб. пособие / В.А. Чукаева, Н.С. Юзикова. — Днепропетровск : Наука и образование, 2002. — 314 с.

7. Соловьев В.С. Оправдание добра / В.С. Соловьев // Сочинения : в 2 т. — [2-е изд.]. — М. : Мысль, 1990. — Т. 1. — С. 407—426.

8. Форрестер Дж. Мировая динамика / Дж. Форрестер. — М. : ООО "Изд-во АСТ" ; СПб. : Terra Fantastica, 2003. — 379 с.

9. Карнейро Р.Л. Культурный процесс / Р.Л. Карнейро // Антология исследований культуры. — СПб., 1997. — Т.1 : Интерпретация культуры. — С. 421—439.

ВАСИЛЬЄВА Олена,
аспірант кафедри адміністративного права і адміністративної діяльності Донецького юридичного інституту ЛГУВС України, м. Донецьк.

Анотація: *аналізуються тенденції всередині колективного несвідомого, що одержали назву «архетипи». Розглядається значення превентивної функції права як самостійної функції в системі українського права.*

Ключові слова: *архетипи, держслужбовці, корупція, превенція, психологічний феномен, функції.*

VASIL'EVA. Olena.

The archetypical nature of preventive functions of the right in the context of the prevention of corruptive law infringements by public servants.

Annotation: *Analyzed innate tendencies within the collective unconscious known as archetypes. Discusses the importance of the preventive function as an independent function in the system of Ukrainian law.*

Keywords: *archetypes, corruption, prevention, function of law.*

УДК 35.083.1:159.9

Олена ВАСИЛЬЄВА

АРХЕТИПОВА ПРИРОДА ПРЕВЕНТИВНИХ ФУНКЦІЙ ПРАВА У КОНТЕКСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ДЕРЖСЛУЖБОВЦЯМИ

Постановка проблеми. Корупція як соціальне явище є властивою будь-якому суспільству, будь-якій державі. Жодна країна в світі сьогодні не може оголосити себе вільною від корупції. Корупція руйнує демократичний фундамент суспільства, порушує принципи рівності громадян і юридичних осіб перед законом [10, с. 32]. У зв'язку з низьким рівнем правосвідомості громадян, їх правовою пасивністю та високим рівнем корупційних правопорушень проблема використання превентивних функцій права з метою попередження корупційних правопорушень державними службовцями має важливе наукове і практичне (юридичне, політичне, економічне, етичне) значення. Професіоналізація державної служби вимагає детального вивчення вимог до державних службовців з боку держави і соціуму в контексті тих соціально-економічних, політичних та інших процесів, які мають місце в сучасній Україні [12]. Здійснення реформ, перехід до ринку і пов'язана з цим демократизація соціально-економічного і політичного життя суспільства обумовлюють зростання ролі позитивних, стимулюючих правомірну поведінку заходів.

Актуальність теми обумовлюється важливістю глибокого й усебічного дослідження механізму реалізації заходів, спрямованих на недопущення порушення законних інтересів громадян, здійснення ними протиправних діянь у складних соціально-економічних і політичних умовах розвитку українського суспільства [11]. Не остання роль у попередженні і зниженні рівня правопорушень належить юридичній відповідальності, яка виступає гарантом від державного і чиновницького свавілля і гарантує реалізацію прав і свобод людини і громадянина. Актуальним у сучасному розумінні юридичної відповідальності є визнання відповідальності не лише особи, але й держави, її посадових осіб та органів [16, с. 3—4]. Відповідно до Конституції України й галузевого законодавства превенція є однією з необхідних умов захисту людей, суспільства та держави від різноманітних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань професіоналізації державної служби присвячені роботи вітчизняних дослідників: М.А. Нинюк, О.Ю. Оболенського, О.Я. Окіса, Л.В. Прудіус та ін., крім того, підготовлено новий проект Закону України «Про державну службу». У жовтні 2010 року на засіданні Національного антикорупційного комітету Президент України поставив завдання всім державним органам налагодити тісну координацію і забезпечити ухвалення антикорупційного пакету, узгодженого з Радою Європи. У цьому контексті Глава держави назвав ще одним важливим питанням розгляд Національної стратегії щодо запобігання і протидії корупції на 2010—2014 рр. [13].

Відомо, що вплив права на суспільні відносини не відбувається сам по собі, його здійснює вся правова система в цілому, всі її компоненти [3, с. 48], отже питання правового забезпечення професіоналізації державної служби потребує додаткового наукового дослі-

дження й ухвалення відповідних нормативно правових актів. Виключно важливого значення набуває теорія функцій права, що обумовлюється виділенням превентивної функції як самостійної функції в системі українського права. Найдетальніше превентивна функція досліджувалася представниками кримінального, кримінально-виконавчого й кримінально-процесуального права та кримінології (А.І. Алексєєвим, О.О. Герцензоном, А.З. Жалінським, І.І. Карпец, Д.В. Рівманом, Г.С. Саркісовим, М.С. Строговічем, М.Д. Шаргородським та ін.). У своїх дослідженнях учені застосовували структурно-функціональний, порівняльно-правовий, соціологічний, історичний, статистичний та інші методи пізнання.

Визначення невирішених раніше завдань загальної проблеми. Головний недолік практично всіх праць, присвячених превентивній функції, полягає в тому, що вона ототожнюється з каральною і компенсаційною функціями. Цей недолік властивий і загальнотеоретичним дослідженням. Лише деякі автори (В.Н. Карташов та ін.) розглядають превентивну функцію як відносно самостійну функцію або підфункцію. Отже, питання вивчення архетипової природи й удосконалення механізмів забезпечення використання превентивних функцій з метою попередження корупційних правопорушень державними службовцями залишаються актуальними.

Формулювання мети і постановка завдання. Метою цієї статті є вивчення архетипової природи превентивної функції, з'ясування її відносно самостійного місця в системі функцій і впливу превентивної функції права на формування правомірної, антикорупційної поведінки держслужбовців.

Для досягнення цієї мети були поставлені наступні завдання:

- сформулювати чітке визначення превентивної функції права;
- виділити і розглянути головні ознаки, що відображають архетипову природу і соціальне призначення вказаної функції;
- визначити місце і роль превентивної функції в системі функцій права;
- виявити і показати цінність і значущість превентивної функції в умовах української дійсності.

Виклад основного матеріалу. Щодо питання про поняття функцій права існують найрізноманітніші точки зору. Як правильно відзначають Т.Н. Радько і В.А. Толстік, в юридичній літературі досі немає єдиної точки зору на поняття функцій, що певною мірою негативно позначається на їх дослідженнях, оскільки відсутність чіткого наукового поняття завжди ускладнює пізнання досліджуваного об'єкту [8, с. 19]. Що ж стосується визначення функції, різновидом якої є превентивна функція, в літературі існують різні його дефініції. Тут також можна констатувати відсутність єдиного наукового підходу до визначення функції права. Для того щоб більш свідомо підійти до поняття головних ознак превентивної функції, звернемося до короткого аналізу різноманітних визначень функцій.

Латинське слово functio перекладається як „відправлення, діяльність, виконання, здійснення". У спеціальній літературі під функціями розуміють „роль, що виконується певним об'єктом соціальної системи в її організації як цілого, залежність між соціальними процесами; характеристики, властиві об'єкту, що входить в ансамбль, частини якого взаємозалежні" [6, с. 326], як „стійкий спосіб активного взаємовідношення речей, за якого зміна одних об'єктів призводить до змін інших" або як „стандартизовану соціальну дію, що регулюється певними нормами і контролюється соціальними інститутами" [4, с. 36].

Поняття функції стосовно будь-якої системи дає нам опис, характеристику саме напряму належної дії, і в цьому плані функцію права слід відрізняти від його реальної, фактичної дії. Діяльність є реалізацією функцій, впливом права на реальну дійсність. Аналіз джерел, в яких визначається поняття функції, показує, що в більшості випадків з ним так або інакше пов'язується „спрямований вибірковий вплив системи (структури, цілого) на певні сторони зовнішнього середовища" [9, с. 53]. Найбільш близькою до істини слід вважати точку зору, згідно з якою під час визначення функ-

цій слід виходити з двох засад. По-перше, функції — це напрями впливу явища на свідомість і поведінку людей, на різноманітні сфери суспільного життя. По-друге, функції повинні відображати сутність явища, його призначення і закономірності розвитку [2, с. 191]. В.Н. Карташов розуміє під функцією відносно відособлений напрям більш-менш однорідного (гомогенного) юридичного впливу на свідомість, волю і поведінку людей (реальну дійсність), в яких проявляється його природа, що творчо перетворює роль і соціально-правове призначення в житті суспільства [5, с. 79].

Підґрунтям законності постає обов'язок (вимога) неухильного дотримання і виконання розпоряджень правових норм. Запорукою демократичного розвитку України є високоефективна організація державної служби, орієнтована на надання якісних адміністративних послуг, зниження рівня корупції в органах державної влади. У листопаді 2010 року Міністерство юстиції зареєструвало нову редакцію Загальних правил поведінки державних службовців, які передбачають на законодавчому рівні попередження корупційних правопорушень. Наказ Головного управління державної служби має важливе значення як правова норма [11].

Невідворотність відповідальності закладено в самій владній, державній природі правових норм, і вона має забезпечуватись не тільки регулятивною і каральною функціями, але й превентивною. Превентивна дія юридичної відповідальності обумовлюється необхідністю утвердження загальнолюдських цінностей, витіснення шкідливих для суспільства відносин, скорочення правопорушень, побудовою громадянського суспільства і правової держави, підвищення культурного і морального вигляду нації. Воля і свідомість суб'єктів із зміненими етично-психологічними властивостями — об'єкт впливу приватної превенції. На думку К. Юнга, воля є психологічним феноменом, зобов'язаним своїм існуванням культурі й етичному вихованню, але майже зовсім відсутнім у примітивній ментальності. Вольова регуляція поведінки і дій — це довільна регуляція активності, що формується і розвивається під впливом контролю за поведінкою з боку суспільства, а згодом — самоконтролю особи. Як підстава вольових процесів виступає притаманна людині опосередкованість поведінки за рахунок використання суспільно вироблених знарядь або засобів [14].

Під впливом проблемної, кризової ситуації особистого або соціального життя відбувається, згідно з Юнгом, несвідоме пробудження і втілення відповідного архетипу. Несвідоме діє аж ніяк не на шкоду людині, а навпаки, виконує захисну функцію, одночасно сприяючи переходу особи на певний ступінь розвитку. Колективне несвідоме складається з архетипів (загальнолюдських прототипів) та ідей [18].

К. Юнг досліджував міфологію і художню творчість низки стародавніх цивілізацій, виявляючи архетипічні символи, що лежать у їх підґрунті. Серед визначених Юнгом архетипів у контексті суспільних відносин необхідно виділити архетип „персона" і архетип „тінь". Персона — це та маска, яку кожний з нас надягає, спілкуючись з іншими людьми. Поняття персони у Юнга є аналогічним поняттю рольової поведінки в соціології, коли ми діємо так, як вважаємо, що інші люди чекають, щоб ми діяли в тих або інших ситуаціях. Архетип тіні — це якийсь зворотній, темний бік Я. Тінь є сукупністю всіх наших аморальних, несамовитих, пристрасних й абсолютно неприйнятних бажань і вчинків і в цій якості відіграє велику роль у формуванні депресії і неврозів.

К.Г. Юнгу вдалося пов'язати разом найвіддаленіші галузі світу міфологічних переказів. Він перший припустив, що міфи всіх народів і епох мають спільне архетипічне коріння в колективному несвідомому всього людства [17]. Люди різних національностей по-різному дивляться на ті ж самі ситуації і віддають перевагу різним рішенням цих ситуацій. У різних народів існують свої проблеми, що не були доопрацьованими на рівні колективного несвідомого цього народу.

Оскільки корупція є соціальним феноменом, ми повинні припускати, що в цьому разі так само підключаються архетипи. Людина далекого минулого живе в нас і сьогодні. Необхідно пам'ятати, що особистісне, не дивлячись на приписувану йому

вирішальну роль, завжди залишається прикутим до трансперсонального. В історії людства, як і в розвитку індивіда, попервах переважають трансперсональні чинники, і лише протягом розвитку проявляється і намагається здобути незалежність сфера особистого [14]. Впливаючи на волю і свідомість деліктоздатність суб'єктів, превентивна функція формує правомірну поведінку суб'єкта, впорядковує суспільні відносини і не допускає розвитку соціально шкідливих суспільних відносин.

Способи здійснення превентивної функції перетинаються із способами здійснення регулятивної функції, але в «арсеналі» превентивної функції є способи, характерні тільки для неї. Таким специфічним способом є невідворотне застосування покарання (стягнення) до осіб, що вчинили правопорушення. Головним для превентивної функції слід визнати такий спосіб її здійснення, як установлення заборон здійснювати певні дії і виконання позитивних обов'язків.

Потенційно норма права починає діяти з моменту набрання нею законної чинності, поширюючи свої вимоги на деліктоздатніх осіб і застерігаючи їх від правопорушної поведінки [15]. Унаслідок впливу превентивної функції формується правомірна поведінка, тому знижується кількість правопорушень. Однією з таких дієвих форм є вжиття компетентними суб'єктами (громадянами, громадськими організаціями, судами, прокуратурою й іншими правоохоронними органами) в конкретних соціально-правових ситуаціях адекватних превентивних заходів. Результатом впливу превентивної функції буде недопущення подальшого розвитку соціально шкідливих наслідків, їх стабілізація.

Формулювання висновків і перспектив подальших досліджень. Превентивна функція права реалізується в рамкам регулятивних та охоронних правовідносин у певній процедурно-процесуальній формі шляхом дотримання, виконання, використання і застосування права. Взаємозв'язок каральної функції із загальною превенцією має не тільки позитивні, а й негативні властивості. Загальна превенція спрямована на те, щоб не допустити дію каральної і відновної функцій. Загальнопревентивна підфункція і регулятивна функція тісно взаємодіють одна з одною. Особливо важко відрізнити загальнопревентивний напрям впливу від регулятивного. Якщо регулятивний вплив полягає в закріпленні в нормах найбільш важливих суспільних відносин, у формулюванні складів правомірної поведінки, оформленні динаміки, то превентивний вплив полягає в недопущенні розвитку негативних суспільних відносин. Архетип „тінь" є сукупністю всіх наших аморальних, несамовитих, пристрасних й абсолютно неприйнятних бажань і вчинків і в цій якості відіграє велику роль у формуванні неадекватної поведінки суб'єкта.

Превентивна функція, доповнюючи регулятивну, зрештою впливає на поведінку суб'єктів і регулює їх поведінку, не допускаючи розвитку варіанту, що відхиляється від норми. Проте під час застосування превентивних функцій права з метою недопущення корупційних проявів у діяльності державних службовців, необхідно враховувати, по-перше, архетипову природу превентивних функцій права, а по-друге, те, що, аби існувала превенція правопорушень, спочатку слід врегулювати правовими нормами суспільні відносини, оскільки інакше нічого буде попереджати.

Ефективне здійснення приватної превенції призводить до соціально корисного результату, правомірної поведінки. Результат впливу приватнопревентивної функції юридичної відповідальності (правомірна поведінка) може служити підставою для зміни змісту і способів здійснення каральної функції юридичної відповідальності. Правомірна поведінка як результат впливу може не тільки виступати підставою для припинення каральної впливу, але і виключати його виникнення.

Реалізація превентивних заходів дозволить ефективно контролювати цілу низку негативних тенденцій, пов'язаних з корупційними проявами в суспільстві і державі, боротися з їх причинами, а не витрачати величезні зусилля і засоби на відновлення порушених прав та інтересів.

Література:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. : офіц. текст. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.

2. Алексеев С.С. Общая теория права / С.С. Алексеев. — Т.1. — М., 1981. — С. 191.

3. Ивин А.А. Логика : учебник / А.А. Ивин. — М., 1982. — С. 48—49.

4. Карташов В.Н. Профессиональная юридическая деятельность (вопросы теории и практики) : учебное пособие / В.Н. Карташов. — Ярославль, 1992. — С. 36—37.

5. Карташов В.Н. Введение в общую теорию правовой системы общества : Ч. 4 / В.Н. Карташов.

6. Интерпретационная юридическая практика. — Ярославль, 1998. — С. 79.

7. Мендра А. Основы социологии : учебное пособие / А. Мендра. — М., 1998. — С. 326.

8. Радько Т.Н. Функции права / Т.Н. Радько, В.А. Толстик. — Н. Новгород, 1995. — С. 19.

9. Радько Т.Н. Функции права / Т.Н. Радько // Общая теория государства и права : в 2 т. / под ред. проф. М.Н. Марченко. — Т.2. : Теория права. — М. : Зерцало, 2000. — 345 с.

10. Теория права : Академический курс : Т. 2 / под ред. М.Н. Марченко. — М.,1998. — С. 53.

11. Шляхи запобігання і протидії корупції в державному секторі: информ. лист // Вісник держ. служби України. — 2009. — С. 32—33.

12. Сайт Міністерства юстиції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua.

13. Сайт Головного управління державної служби України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.guds.gov.ua/control/uk/index.

14. Офіційне Інтернет-представництво [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.president.gov.ua.

15. Архетипы Юнга как логическая система [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://hermenes.com/Homepage/Jung_arch.htm.

16. Данченко А.А. Превентивная функция российского права : автореф. [Електронний ресурс] / А.А. Данченко. — Режим доступу : http://lavcom.ru/tgpkursov/299-funkcii-prava.html.

17. Липинский Д.А. Общая теория юридической ответственности : автореф. [Електронний ресурс] / Д.А. Липинский. — Режим доступу: http://www.nauka-shop.com/mod/shop/ productID/44648.

18. Карл Густав Юнг и аналитическая психология [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.jung.psy4.ru/arc.htm.

19. Коллективное бессознательное [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http//ru/wikipedia.org/wiki.

Олена ДОНЧЕНКО

БАЗОВІ МАТРИЦІ В УПРАВЛІННІ

Соцієтальна психіка має свої властивості. У кожному суспільстві — свої. Вони визначаються всією структурою неусвідомлених чинників соцієтальної психіки. Давні греки, Ш.-Л. Монтескье, К. Маркс, К. Поланьї, Чикагська школа, сучасні роботи російських учених-економістів (О. Бессонової, С. Кірдіної) та ін. констатують матеріальну основу виникнення й існування соцієтальної психіки, хоча цей феномен називають по-різному (напр. російські економісти називають його базовою інституціональною матрицею).

Її властивості виникають на основі тих або інших матеріально-практичних потреб і дій, а зберігаються і передаються у формі інформаційно-енергетичних сутностей. Такими сутностями є, наприклад, феномени комунальності-некомунальності як специфічної суспільної властивості середовища, що визначає соцієтальну природу суспільства (в економістів), або такі інтегральні феномени, як раціональність-ірраціональність, екстраверсія-інтроверсія, емоційність-прагматичність і сенсорність-інтуїтивність (у психологів). Ці інтегральні характеристики складають принципово нову психосоціальну якість порівняно з простими сумами різних властивостей соціуму. У нас ці інтегральні характеристики Юнга (їх назви модифіковані в сучасній теорії інформаційного метаболізму) доповнюються ще однією парою інтегральних властивостей — інтернальність-екстернальність і екзекутивність-інтенціональність.

Теорії соцієтальної психіки (О. Донченко, Е. Афонін) і інституціональних матриць (С. Кірдіна) розвивають сучасні уявлення про суспільство як соціальну систему. На відміну від розповсюджених уявлень як найважливіша підсистема поряд з культурою й економікою виділяється не соціальна політика, а соцієтальна психіка суспільства як фундаментальний каркас соціального цілого. Ця психіка функціонує як базовий інститут, що регулює спонтанну, неусвідомлену поведінку людей в суспільстві один щодо одного, до структур, організацій і соціуму в цілому. Саме соцієтальна і колективна психіка обумовлюють специфічні закономірності перебігу соціальних процесів, що відіграють вирішальну роль у побудові позиційної структури суспільства і самоідентифікації людей у цій структурі.

Соцієтальна структура психічного є підґрунтям формування національного характеру, менталітету, народного духу. Ш. Монтеск'є, І. Кант, Г. Гегель, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, М. Вебер, Ж. Лакан, А. Лоренцер, В. Парето, П. Сорокін та ін. у своїх працях аналізували невидимий цілісний регулятивний феномен, який діє в соціумі водночас із видимими й усвідомленими чинниками. Вона є також підґрунтям виникнення і більш-менш усвідомлених і мінливих презентацій колективної психіки — колективних уявлень (на думку Г. Зіммеля, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Л. Леві-Брюля, С. Московічі та ін.), громадської думки, електоральних очікувань тощо. Деякі види психічних захворювань людей і навіть великих соціальних груп пов'язані саме з колективними уявленнями і нездійсненими очікуваннями (З. Фрейд). Останні, перемішуючись з фактами реального життя людей, спроможні видозмінювати як свою структуру, так і характеристики (Ж. Фламан, С. Московічі), що відрізняє їх від таких відносно інертних феноменів, як соцієтальна психіка й інституціональні матриці.

ДОНЧЕНКО Елена,
доктор соціологічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту соціальної та політичної
психології НАПН України
м. Київ.

Анотація: у статті констатується роль базових матриць (фактично — структурованих соцієтальних архетипів, а інакше — психофракталів) в управлінні, збіги смислового наповнення поняття базових матриць в економічних та психологічних теоріях, презентується новий, винайдений автором, механізм фракталізації (ділення) базових матриць як засіб їх самозбереження, аналізуються дані емпіричного дослідження за шкалами базової матриці українського соціуму.

Ключові слова: базові матриці, фракталізація, емпіричне дослідження базової матриці української соцієтальної психіки.

УДК 165.62 : 351

Ідея інституціональної матриці базується на роботах К. Поланьї і Дугласа Норта, які вперше вжили цей термін. Система інститутів кожного конкретного суспільства створює своєрідну «інституціональну матрицю», що визначає віяло можливих траєкторій його подальшого розвитку.

Словосполучення «базові інститути» як образ, що презентує глибинні риси суспільних структур, зустрічається в роботах різних авторів (О.Е. Бессонової, Т.І. Заславської, С. Кірдіної, Р. О'Салліван). В економічній теорії інституціональних матриць терміну базові інституті вдалося додати більшої точності, виділивши в ньому наступні елементи:

• по-перше, поняття базових інститутів, що характеризує соціетальний рівень аналізу суспільства як соціальної системи;

• по-друге, те, що, на відміну від соціальних інститутів як таких, базові інститути розуміються як історичні інваріанти, що зберігають свою природу протягом розвитку соціуму; таке уявлення про інваріантність базових інститутів розвиває ідеї Д. Норта про «ефект блокування»[1] інституційних матриць, завдяки якому відбувається самопідтримка її структури;

• по-третє, те, що за базовими інститутами закріплюється функція інтегруванні різних типів суспільств, яка визначає їх домінуюче положення на різних стадіях розвитку певного типу суспільства.

Введення поняття базових інститутів дозволило визначити й розвинути категорію комплементарних інститутів, які є додатковими відносно базових і у взаємодії з якими формують стійке інституційне середовище. Хоча про домінування одних інститутів і, відповідно, про залежну роль інших говорилося багатьма авторами, вперше увагу було звернуто на історичну зумовленість цього явища, відмічено постійність зберігаючої властивості домінування певного типу базових інститутів, що відповідають інституційній матриці суспільства.

Російські вчені виявили існування двох базових матриць, які породжують унітарний та федеративний політичний устрій[2].

Унітарний політичний устрій характеризують інститути адміністративного ділення, ієрархічної вертикалі влади на чолі із Центром, призначень, загальних зборів та згоди, звернень до інстанцій, комунітарної ідеології. А інститути федерації, самоврядування, виборів, багатопартійності і демократичної більшості, судових позовів, субсидіарної ідеології відрізняють федеративний політичний устрій.

Для комунітарної ідеології характерною є дія інститутів колективізму, егалітаризму і порядку, тоді як субсидіарна ідеологія представлена інститутами індивідуалізму, стратифікації і свободи.

Так само, як соціетальна психіка задає ціннісні психологічні домінанти в суспільстві, інституційні матриці й інститути, що їх підтримують, задають рамки і константи соціальних змін, перетворен-

[1] Сухарев А.В. Этнофункциональная психотерапия: теоретико-методологические предпосылки и эмпирические результаты / А.В. Сухарев // Психологический журнал. — 2007. — Т. 28, № 1. — С. 90—99;

[2] Кирдина С.Г. Позволяют ли новые институциональные теории понять и объяснить процессы преобразований в современной России? / С.Г. Кирдина // СОЦИС. — 2001. — № 3; Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России / С.Г. Кирдина. — М. : ТЕИС, 2000. — 213 с.

DONCHENKO Olena.

Base matrices in the administration.

Annotation: *the author considers the role of base matrices such as structurized societal archetypes or psychofractals in the administration and their sense identity in the economic and psychological theories, presents the own vision of the mechanism of fractalization (partition) role of base matrices as a means of their self-conservation, and analyzes the data of an empiric study on scales of the base matrix of the Ukrainian socium.*

Keywords: *base matrices, fractalization, matrices of the Ukrainian societal psychology.*

УДК 165.62 : 351

ня державних структур. Водночас сконструйовані соціальними акторами численні інституційні форми, що втілюють дію базових і комплементарних інститутів, забезпечують варіативність соціального розвитку на різних історичних етапах.

Методом цілеспрямованого спостереження, емпіричного і теоретичного узагальнення ми підтвердили існування небагатьох базових і комплементарних матриць психофрактального характеру, які виконують часткові (фрактал-частка складної системи) функції в суспільстві, структуруючи «людський матеріал», притягуючи до себе своїм ціннісним змістом певні психологічні типи людей. Саме міра та співвідношення іміж базовими психофрактальними матрицями в суспільстві формує його тип.

Будь-якій соціальній групі, партії або професійній сфері притаманний власний психофрактальний тип. В наших інтегральних одиницях армія, наприклад, — це ірраціональний тип сенсорно-логічного екстраверта з явно вираженими екстернальними й інтенціональними (янськими, чоловічими) характеристиками. А нашій українській школі притаманний раціональний тип логіко-сенсорного інтроверта з явно вираженими екстернальними і екзекутивними (інськими, жіночими) характеристиками. Ці та всі інші соціальні структури перебувають у певних взаємовідносинах. Між ними встановлюється той або інший тип відносин.

Структури, які утворюються і вступають між собою у певні відносини, тим самим створюють певне психосоціальне поле зі своїми власними ознаками. Структури можуть бути більш або менш залежними від поля й інших структур, які в ньому знаходяться і взаємодіють між собою і з полем. Вони також можуть мати різні місії або завдання, обумовлені їх типом. Але будь-яка структура повинна мати такі властивості-відмінності від інших, як:

1) специфічну функціональну частковість, тобто матричну приналежність;

2) певну пропорційну нерівність психічних функцій, цінностей і мір відношень між ними (що виступає як межа структури та її масштабно-інваріантної стійкості);

3) структурно-організаційну представленість (як матеріальну частину, що взаємодіє з полем);

4) здатність до розмноження (фракталізація), що є потенційним чинником стабільності структури;

5) певну ступінь свободи;

6) системну убудованість (ближня чи дальня, апологетична чи маргінальна відносно структурного центру системи або її метазавданню тощо);

7) власний тип за критерієм внутрішнього метазавдання і управлінського механізму, що йому відповідає.

Будь-який соціум містить у собі принаймні чотири складові: владу, еліту, воїнів і народ. Це означає і наявність принаймні чотирьох базових матриць, цінності яких люди неусвідомлено звикли архівувати в чотирьох типах ідеологій: ідеології влади (адміністративно-тоталітарні варіанти), ідеології еліти або інтелігенції (ліберальні варіанти), ідеології воїнів або силових структур (авторитарні варіанти) й ідеології народу (демократичні варіанти).

Цінності різних ідеологій також згуртовують навколо себе певні кола людей, що їх поділяють. Завдяки сучасним соціологічним опитуванням більш-менш зрозуміло, скільки людей сповідує ті або інші ідеологічні цінності, бажаючи тим самим того або іншого соціально-політичного ладу і життєустрою. Але не так просто з'ясувати, що відбувається із соціальними структурами, «начинням» яких є люди з різними поглядами на життя.

Теорія фрактальних матриць як глибинного чинника функціонування суспільних структур передбачає аналіз таких основних понять-феноменів, як матриця, паттерн організації (профіль психічних функцій), певна структура, поле (простір), відношення (взаємодія). Від відносин між ними залежатимуть стан соціуму, механізми розвитку і стабілізації структур, чинники розпаду, рівні свободи тощо.

Психофрактальна структура є внутрішнім механізмом системи соціуму в цілому. Механізмом, який превентивно втручається в пошук найбільш оптимального для со-

ціуму відношення, яке забезпечило б найбільшу стабільність як самого соціуму, так і поля навколо нього. Вона є ко-еволютором кожної суспільної структури, починаючи від соціуму і завершуючи пенсійним фондом. Її метою є забезпечення максимальної кількості інваріантів системи, поля, самого себе і резонансного відношення між ними. Тільки соціуми, що прислухаються до неї, можуть виживати в умовах складних зовнішніх впливів.

Взаємодія структур з різними типами може відбуватися по-різному:

1 — структури взаємодіють через континуальну складову поля;

2 — безпосередня (сильна) взаємодія структур, які повністю або частково перетинаються в просторі; в результаті можуть з'являтися нові структури, зникати старі, одні поглинатися іншими, встановлюватись різні зв'язки тощо;

3 — взаємодія структур через агентів чи структуру-агента; внаслідок взаємодії з певною структурою агент змінюється, і змінюється результат його взаємодії зі структурою, яка вивчається, визначається цими змінами; таким чином перша і друга структури взаємодіють за посередництвом структури-агента; якщо структура-агент слабка і невиразна, друга структура матиме певну інформацію про першу тощо.

Провідна взаємодія в соціумі є головним елементом, що компонує його певний психосоціальний тип, стан і соціальне самопочуття людей у ньому. Саме в ній відтворюються суспільні інваріанти, включно із соцієтальною психікою, базовими психофрактальними матрицями, культурою, менталітетом і колективними уявленнями.

Базова матриця — це те, що створює і зберігає спеціалізацію соціуму, його унікальне призначення, його функціональну і морально-психологічну межу, без якої не може бути соціуму як такого.

Неусвідомлено будь-яка базова матриця абсолютизує і нав'язує всім виконавцям її вищої волі свої правила гри, свою картину світу, свої цінності і норми поведінки. І не завжди вона здатна комутувати з цілісним соціумом. Вона може опинитися з ним у конфліктних стосунках. Політична влада може стати конфліктером власному народу, і тоді назрівають революції. Найчастіше це відбувається в країнах, історично обтяжених соціалістичними революціями і занадто тривалим терміном уособленого політичного правління. За прикладами не треба ходити далеко: Єгипет, Лівія, Афганістан, Румунія, Югославія, НДР, Польща, Росія тощо. Усвідомлення ж, наприклад, типу суспільства не тільки на рівні керівників та управлінців соціуму, а на всіх рівнях, могло б змінити ситуацію в плані створення ненасильницьких локальних устроїв з метою нормального функціонування всіх необхідних суспільству матриць і поступового формування спільного і такого необхідного для всіх соціального почуття патріотизму і солідарності, почуття «Ми».

Людина, яка потрапляє у певний тип організації, автоматично включається в атмосферу запрограмованих нею смислів і правил гри, в певну ідеологію існування. Пересічна людина в суспільних структурах завжди є функціонально (не духовно!) слабкішою за ці структури, не дивлячись на те, що вона є носієм власної первозданної психіки з її цінностями і вимогами. Це твердження стосується і такої структури, як соціум: кожний його член перебуває в полоні певних смисложиттєвих стереотипів, програм, бачень тощо. Найвільнішою є людина, не залучена в будь-які суспільні структури. Є приклади, коли людина або сім'ї відмовляються від соціуму і живуть десь далеко від нього — в тайзі, наприклад.

Усі фрактальні структури, народжені з безлічі суспільно-польових матриць, роздають людям певні готові форми життєсприйняття і життєдіяльності, готові форми смислів і цінностей, ролей і статусів. Добре, якщо психотип людини резонує з цими формами. У таких випадках людина нормально почувається і навіть розвивається. А якщо ні, вона хворіє і нервується, іде не своїм шляхом, вона нещаслива в цілому. Людина повинна шукати свою суспільну структуру. Розумний егоїзм людини — це її здатність успішно взаємодіяти в рамках реальних суспільних умов, не зраджуючи при цьому головного в собі (своє призначення) і культивуючи здатність позазнаходження: не відступаючи від «Я», злетіти до «Ми».

Якщо збільшити соцієтальні типи відносин, то можна сказати, що всі суспільні структури, організації та групи можуть бути або елементом в системі відкритих горизонтальних базових матриць, або елементом у системі закритої базової пірамідальної матриці.

Перші становлять клас самоорганізаційних польових структур соціуму: відносно автономних, відкритих впливам, м'яких, взаємодіючих або через континуальну складову великого поля соціуму (людства), або безпосередньо між собою, або за допомогою агентів чи агентів-структур; тут діють здебільшого об'єктивні відносини, а організаційне управління здійснюється польовою матрицею; окремі автономні структури самі шукають засоби і шляхи взаємодії, впливів, конвенцій, коллаборацій і консорцій. Останні можуть загинути, якщо розпадеться критична маса структур — складових цих консорцій. Польова межа, в рамках яких можуть створюватись такі структури, прагне до нескінченості. Польові структури — це свого роду дискурс, тобто структура, в якій відсутній центр. Недарма постструктуралісти замість терміну «структура» переважно вживають термін «дискурс» — незакінчену структуру практики, яка перебуває в процесі безперервної і нескінченої розбудови і самознищення.

Рівень автономної свободи польових структур є високим. Режим «Я» таких структур працює вільно й ефективно, а режим «Ми» включається (або не включається, як у сьогоднішній Україні) в процесі взаємодії за спільним замовленням. Матриця польових структур містить енергію та інформацію для відносно вільного й автономного функціонування і пересування структур. Ця матриця містить у собі всю необхідну інформацію для структурування, розвитку, функціонування і водночас щодо розпаду і руйнування цих горизонтально-польових суспільних структур (комерційні фірми та об'єднання, недержавні громадські організації, групи підтримки на кшталт «анонімних алкоголіків» або «амазонок», тобто жінок з онкологічними захворюваннями, групи «вільних козаків», «зелених», наукові групи на зразок «біоетиків», «синергетиків», «соціоніків», популярно-езотеричні угрупування екстрасенсів, біоенергетиків, різного складу сімейні групи тощо). Розпад і руйнація структур спричинюється головним чином розладом «Я»-«Ми» режимів, втручанням інших, наприклад, пірамідальних структур, об'єктивними ринковими обставинами тощо.

Треба наголосити, що всі фрактальні структури польової матриці утворюються і диференціюються за критерієм певних цінностей і смислів — матеріально-економічних, духовно-психологічних, морально-виховних, наукових тощо. Для всіх режим «Ми» є дуже важливим, але не всі вони однаковою мірою потребують «аркану», тобто певних законодавчо і морально-обмежуючих засобів поведінки і діяльності.

Інші — клас жорстких, закритих пірамідальних структур, фрактальні породження яких підпорядковуються вищій, центральній управлінській структурі, що перебуває на верхівці піраміди, яка і є для них організаційною пірамідальною матрицею. Кожна пірамідальна структура має власну матрицю. Такі жорсткі структури ефективно працюють в умовах, коли передбачається невелика кількість варіантів розвитку, і для виживання потрібен постійно-потужний енергетичний імпульс «зверху», з матриці. Водночас такі структури погано пристосовані до виживання в швидкоплинних зовнішньопольових умовах, що потребує гнучкого вибору з величезної кількості варіантів.

За таких умов загибель внутрішньо абсолютно негнучкої структури гарантована, так само як і всіх її фрактальних підструктур. Усі фрактальні підструктури, що народилися з жорсткої матриці, є такими само жорсткими, негнучкими і непристосованими до автономного життя, не дивлячись на те, що в усіх таких підструктур можуть бути різними завдання і функції, тип її керівника, ментальність регіону, району «збірки» структури, польова ситуація в момент «збірки» тощо. Але справа в тому, що реально існуючий режим «Я» в них практично не задіяно, а режим «Ми» таких фрактальних організацій налаштований на виживання всієї матричної системи тільки в певних умовах, зміна яких призводить до краху системи. До того ж цей режим підтримується не лише силовиками, а й певною патріотичною ідеологією…

Межа, в рамках якої можуть бути створені фрактальні пірамідальні підструктури, визначається представником пірамідальної матриці, тобто реальним верховним керівником піраміди. Прикладами таких структур є КПРС, армія, фабрика чи завод з одним видом продукції, первісна община, «матріархат», «патріархат», давні імперії з необмеженою владою імператора, тоталітарні фашистські і комуністичні держави, церква тощо.

Що стосується ієрархічності відносин між структурами обох класів, вона є і там, і там. Підпорядкування нижчого вищому діє у будь-якій організованій системі — механічній, органічній чи психосоціальній. Закон ієрархії є фундаментом будови людини: підпорядкування тіла, душі і розуму; потреб, схильностей і моральності (якщо немає ієрархічної упорядкованості внутрішнього світу людини, вона не може бути порядною) тощо. Системна ієрархічна упорядкованість існує скрізь, у тому числі в будь-яких структурах та їх конгломератах. Але принципи її функціонування є різними. Головна відмінність між усіма — що вважається «вищим», що становить місію певної структури, які методи роботи є в ній типовими.

Треба зазначити, що більш розповсюдженими є підкласи змішаних структур. Начебто зрозуміло, що в цивілізованому сучасному соціумі повинна працювати остання модель. Але нерівномірність психокультурного і цивілізаційного розвитку сучасних держав ілюструє сучасному аналітику дієвість і проблематичність усіх моделей. Так, у сучасній Україні ми бачимо театр абсурду з точки зору відвертого непопадання в «свою» матрицю суспільних структур певного соціального призначення. Наприклад, Адміністрація президента та його фрактальні підструктури (районні, обласні адміністрації) є вихідцями з пірамідальної закритої і жорсткої матриці, не дивлячись на те, що політики оголосили країну відкритою, європейською, ринковою і демократичною. Існуючі системи виконавчої та судової влади в Україні побудовані не на загальноприйнятих людських уявленнях про демократію, а на принципах відомчої тоталітарної адміністративно-командної структури. Зовнішній демократичний вигляд цих і багатьох інших сучасних владно-автократичних структур породжує внутрішній конфлікт цих самих структур, які транслюють у суспільство цей свій конфлікт, свою внутрішню проблему, агресію та імітацію. Таку саму імітативну психосоціальну матрицю мають такі суспільні структури, як сучасна АПН України, НАН України і освітня галузь у цілому. Наука й освіта, які повинні у відкритому суспільстві вивчати, мати і проповідувати взаємозв'язок усього з усім, тобто польову парадигму світосприйняття і функціонування, керуються з одного центру, який не має для виконання нових завдань необхідних властивостей… В одному разі превалює пірамідальна структура з вкрапленнями польових (сучасні державники і бюрократи в Україні, які замість лицарського служіння «верховному гетьману» тишком-нишком займаються тіньовою злочинністю), в другому — польова з вкрапленнями пірамідальної (сучасні олігархи, які поєднали вільну власність і силову тоталітарну владу)…

Як польові, так і пірамідальні матриці можуть бути більш або менш універсальними і локальними, тривалими (в деяких випадках — вічними) у часі або тимчасовими.

Прикладами універсальних тривалих польових матриць можуть бути «ноосфера» Вернадського, польова центроверсія людства або соціуму, соцієтальна психіка, менталітет, релігія та інші форми світогляду, традиції тощо. Універсально-тривалі матриці-персоналії представлені образами Христа, Будди, Аллаха…

Універсально-тимчасові польові матриці — заявлена економічна або політична парадигма, наприклад, розбудова ринкової економіки (від якої фракталізуються різнобарвні фірми, асоціації тощо) або демократизація і європеїзація суспільства (фрактальними підструктурами яких виступають різноманітні фонди, центри, громадські організації тощо); соціально-психологічні простори різного масштабу.

Так, наприклад, «Дзеркало тижня» (11.10.2003, № 39) колись дало опис Київського простору, головним показником якого є «чисто київський страх»: він виник внаслідок специфіки урбанізації столиці, що прийняла в післявоєнні роки близько мільйона селян, яких (з дітьми й онуками) сьогодні в місті більшість; їх ніжність

на столичному просторі обернулася сентиментальністю, ввічливість — підлеглістю, скромність — відсутністю гідності, соціальна пристосованість — рабською невпевненістю в собі, оптимістичність — прийняттям бажаного за дійсне, поступливість — безпринципністю. Вони принесли в місто свою психологію і підсвідомий страх перед найдрібнішим представником влади, жах, викликаний ледве не в першу чергу тепер уже трьома голодоморами, жах, що змушує людину за будь-яку ціну демонструвати відданість владі, намагання потрапити під ситу і безпечну парасольку влади, проникнути в її структуру, хоча б у найдрібнішу номенклатуру. Решта — справа техніки…»

Універсальними тривалими пірамідальними матрицями можна вважати тоталітарно-ієрархічний режим структури і влади, церкву як соціальний інститут, як втілення тоталітарного устрою структури (всі фрактальні підструктури церкви, в тому числі різноманітні секти і релігійні об'єднання, мають тоталітарний характер), державні силові структури тощо.

Прикладами пірамідально-ситуативних матриць є моноідеології (ідеологія марксизму-ленінізму чи будь-яка інша, узята в соціумі за єдину пануючу), політичні партії, зокрема КПРС або будь-яка інша правляча партія), реально зацікавлений у тоталітаризмі державний апарат, що породжує множину фрактальних підструктур, тощо.

Треба сказати, що в нормальному здоровому соціумі повинні існувати як одні, так і інші класи структур. Одні структури працюють на дальнє поле і на виживання спільноти взагалі, інші — на ближнє поле і на виживання закритих пірамідальних структур, які також потрібні на своєму місці (наприклад, армія та інші силові структури, хоч і невеликі, певні підприємства тощо).

Але проблема в тому, що всі ті структури (особливо пірамідальні), які в умовах соціальних змін повинні відійти, розпастися, поступитися місцем іншим, не дивлячись ні на що, мають внутрішнє прагнення і внутрішні резерви до життя. Вони мають для цього цікавий природній механізм — розмноження (фракталізація). Матрична фракталізація (ділення) є поки що одним з небагатьох усвідомлених (самоорганізаційних, природних) процесів у суспільстві. Фракталізація різних матриць як механізм структурування соціуму відбувається за певними законами, що обумовлюються сьогодні (з причин вкрай низької психологічної культури суспільства в цілому) не стільки людьми, скільки архетиповим полем несвідомого, моментом розвитку соціуму, пануючими паттернами взаємодій у суспільстві тощо.

Будь-яка матриця є джерелом процесу фрактального множення структур, які є носіями певних, а саме — матричних (материнських) цінностей і смислів, психосоціальних нормативів дії і взаємодії. Усі фрактальні структури мають певні (матричні) механізми як для роботи в режимі «Я», так і для роботи в режимі «Ми». Розвиток і занепад цих структур визначається рівнем і мірою відходу від «замовлень» рідної матриці, а також від позаматричного поля соціуму.

Як показує досвід, структури, яким притаманна здатність розмножуватись, мають перевагу перед будь-якими іншими. По-перше, тому що розмноження суттєво збільшує інформацію про існування структури та її матриці, популяризує її, змушує людей привчатись до факту її існування тощо. По-друге, тому, що у разі розпаду однієї із структур її відсутність легко поновити у межах однієї матричної системи.

Владні державні структури в тоталітарних суспільствах завжди мали необмежені можливості для цього, а в небезпечний період вони народжують власні підструктури і в іншій, завуальованій, квазіфрактальній, формі. Здається, Гете казав, що навіть якщо діяти проти природи, все одно не обійти її законів!

Більш того, деякі владні найжорсткіші структури за допомогою ЗМІ можуть взагалі створювати собі протилежний імідж — польовий і демократичний. Але в критичні моменти ухвалення рішень, творчого вибору той самий імідж, як правило, руйнується, тому що приймається природне для такої структури відомче, пірамідальне рішення, і вона хутко втрачає свій функціонально-польовий рейтинг (так, наприклад, трапилось з українською владою у касетній справі, в ситуації з островом Тузла тощо).

Може скластися така ситуація, коли кількість народжуваних фрактальних структур однієї матриці (польової) зрівняється з кількістю народжуваних фрактальних структур іншої матриці (пірамідальної). Пропорція «50 на 50», як відомо, є вкрай нестабільною, і система, в якій це трапляється, хутко прагне до абсолютно певних структурних змін, наприклад, до роздвоєння (організації) або насильницького знищення більшості структур однієї з матриць. Саме так найближчим часом Україна може розпастися принаймні на дві частини, саме так може розпочатися революція в Росії… Вибір засобу та форми переструктурування залежить від ментальності соціуму.

І ще одне зауваження: будь-яка фрактальна структура від будь-якої матриці має в своїй природі можливість переродження, трансформації, зміни форми і змісту, місця в польовій мережі і суспільній ієрархії. Усе залежить від того, яка саме матриця буде цю структуру реально «годувати», давати життєдайний харч, і не в останню чергу — духовно-ціннісний харч.

Людина, організація чи вільна група можуть успішно виживати під будь-якою матрицею, але свою метапрограму, метазавдання вони можуть виконати тільки під владою «своєї» ПФ-матриці. Саме тут вступають в гру управлінські, тобто організаційні, відносини і механізми. Наприклад, дуже важливим є чинник інтенсивності міжструктурного обміну: зниження інтенсивності порушує активну рівновагу групового життя, зростають диференціюючи тенденції, що в кінцевому підсумку призводить до взаємопоглинання структур, їх руйнації тощо. Не менш важливими є психоорганізаційні чинники, що зміцнюють межу структури і разом з цим посилюють її відкритість і прозорість, потенціал мобільності тощо. Погляд на суспільну структуру як на інтрапсихічне відношення оптимізує здатність людини управляти нею, наприклад, через маніпуляції з її межами…

Емпіричні дані щодо інтегральних настроїв і можливостей сьогоднішньої України свідчать про те, що міжорганізаційний обмін знижується, зростають асиметричні і конфліктні відносини між різними базовими матрицями, алогічність соцієтальних тенденцій, орієнтація життєвих рішень і вчинків на зовнішні подразники, бездуховне й аморальне поле життя. Про це говорять такі показники, як зростання інтенціональності (однобічного бездуховного прагматизму мотивацій і дій), екстернальності (ситуація керує людьми, а не навпаки, центр управління з Центру пересувається далеко за його межі), екстраверсії (в мотиваційному ядрі соціуму домінують незв'язані між собою об'єкти і вчинки, різко зменшується потреба у встановленні співвідношень між різними соцієтальними об'єктами, подіями, рішеннями, реформами тощо), інтуїтивності (домінує соцієтальний стан очікувань і сумнівів, гальмується дія, ентузіазм і довіра до влади, що обіцяє ще більший шабаш тіньової економіки), раціональності (базова якість української ідентичності, яка дає надію на виживання в таких скрутних обставинах), а стан сформованості соцієтальної ідентичності добігає тих 50 % на 50 %, про які говорилося вище. Але найяскравішими показниками є показники амбівалентності, які в психологічному плані означають перехідний стан людей і груп (психоформа — прямокутник). Останній характеризується мотиваційною і ціннісною невизначеністю, дезорієнтованістю, а тому втратою психологічної енергії дії. Втрата енергії, в свою чергу, призводить не тільки до психосоматичних захворювань, але й до підсвідомої готовності людей прийняти будь-яку маніпулятивну інформацію. У настроях людей зростає тривожність з приводу того, що «щось відбувається». Перехідний стан свідчить також про наростаючу атомізованість людей і груп.

Що це означає, гарно пояснює робота Грановеттера[3]. Дослідник розрізняє «сильні зв'язки» і «слабкі зв'язки». В українському соціумі відбувається надмірне послаблення як сильних, так і слабких зв'язків, що означає розбалансування системних зв'язків, зокрема зв'язків між владою і народом, різними соціальними групами і навіть індивідами. Однак Грановеттер переконливо показав, що навіть слабкі зв'язки, не кажучи вже про сильні, відіграють у суспільстві визначну роль. Наприклад, слабкі зв'язки між двома діючими суб'єктами виявляються часом мостом між двома група-

ми, внутрішні зв'язки в якій є сильними. Без цього доповнення дві групи виявилися б абсолютно ізольованими одна від одної. А ізоляція, у свою чергу, призводить до більшої роздробленості соціальної системи, бо одиницею змісту поля, що обумовлює його ритми або психосоціальну енергію, є феномен «відносин» і, зокрема, тип інтерсуб'єктних стосунків або відносин. «Немає пальців — є стосунки», сказала б природа (Г. Бейтсон). Перехід від об'єктів до відношень між ними — головна парадигма в сучасній «холономній» фізиці — працює і на рівні психосоціальної феноменології. А якщо немає стосунків, не працюють і пальці!

Без перебільшення, є всі передвісники краху держави. Є про що замислитись!

Література:

1. Донченко Е.А. Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни) / Е.А. Донченко. — К. : Знання, 2005. — 323 с.

2. Сухарев А.В. Этнофункциональная психотерапия: теоретико-методологические предпосылки и эмпирические результаты / А. В. Сухарев // Психологический журнал. — 2007. — Т. 28. — № 1. — С. 90—99.

3. Кирдина С.Г. Позволяют ли новые институциональные теории понять и объяснить процессы преобразований в современной России? / С.Г. Кирдина // СОЦИС. — 2001. — № 3.

4. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России / С. Г. Кирдина. — М. : ТЕИС, 2000. — 213 с.

Додаток

ТАБЛИЦЯ
соцієтальних (загальносистемних) змін в українському суспільстві
(2002—2010 рр.)[4]

1). Шкала «Екстраверсія / Інтроверсія» — установка на світосприйняття (готовність, схильність соціального суб'єкту до сприйняття явищ зовніш-нього / внутріш-нього світу).

Якість	Екстраверсія	Інтроверсія	Амбівалентність
Україна 10.2002	19,3	27,9	52,8
Україна 01.2006	32,7	17,7	49,6
Україна 12.2006	33,4	18,6	48,0
Україна 12.2007	35,2	21,6	43,2
Україна 12.2008	38,9	20,1	41,0
Україна 12.2009	32,3	14,4	53,3
Україна 12.2010	36,9	18,7	44,4
Глави РДА 05.2005	41,5	8,2	50,3
Держслужбовці 04.2009	45,1	9,0	45,9

[4] Granovetter M. The strength of weak ties / M.Granovetter // American Journal of Sociology. — 1985. — Vol.91. — №3.

[4] Кількість опитаних респондентів за роками складає: листопад 2002 - N=1771, січень 2006 - N=2029, грудень 2006 - N=2275, грудень 2007 - N=2109, грудень 2008 - N=2099, грудень 2009 - N=10424, грудень 2010 - N= 2106, травень 2005 - N=439 (Голови РДА), квітень 2009 - N=623 (держслужбовці).

2). «Шкала Емоційність / Прагматичність» — засоби світо-сприйняття (людина, за П. Сорокіним, — істота чуттєва / мисляча).

Це чи не найважливіша шкала, одна з якостей якої (емоційність) зумовила жертовну сутність радянської людини та психологічне сприйняття нею радянських настанов, одна з яких гласила: «спершу думай про Батьківщину, а потім про себе». Геть іншою є полярно протилежна якісна ознака (прагма-тичність), що зумовлює сучасну соціально-поведінкову реакцію людей, орієнтовану на утилітарні цінності, фінансову чи матеріальну користь та економічну ефективність.

Якість	Емоційність	Прагматичність	Амбівалентність
Україна 10.2002	14,6	20,8	64,6
Україна 01.2006	21,5	12,5	66,0
Україна 12.2006	23,3	13,5	63,2
Україна 12.2007	27,2	9,8	63,0
Україна 12.2008	25,0	10,9	64,1
Україна 12.2009	13,5	9,5	77,0
Україна 12.2010	18,8	14,0	67,2
Глави РДА 05.2005	14,1	16,4	69,5
Держслужбовці 04.2009	20,0	15,4	64,5

3). Шкала «Ірраціональність / Раціональність» — форма світосприйняття (сприйняття цілісно — гештальтом, єдиним і неподільним чином / частками — дискретно, у деталях).

Так, якщо для «модерного» радянського суспільства була властива «гештальтова» форма світосприйняття, то для «постмодерного» захід-ноєвропейського суспільства властивим є світосприйняття за висловом: «слона треба їсти частинами».

Якість	Ірраціональність	Раціональність	Амбівалентність
Україна 10.2002	12,2	26,4	61,4
Україна 01.2006	8,9	34,2	56,9
Україна 12.2006	6,3	37,4	56,3
Україна 12.2007	8,4	39,4	52,2
Україна 12.2008	7,9	38,3	53,8
Україна 12.2009	5,6	34,0	60,4
Україна 12.2010	6,6	41,0	52,4
Глави РДА 05.2005	0,7	64,9	34,4
Держслужбовці 04.2009	5,3	51,5	43,2

4). Шкала «Інтуїтивність / Сенсорність» — спосіб світосприйняття (абстрактно-логічний / конкретно-чуттєвий).

Якісна ознака «Інтуїтивність» лежала в основі побудови радянської фундаментальної наукової школи і загальноосвітньої, середньої, політехнічної школи, спрямованих на формування універсального знання й універсальної (всебічно розвиненої) особистості. Під час «помаранчевих подій» до українців «повернулася» історично притаманна їм сенсорність (закріплена у вислові «не помацаю — не повірю!»), тоді як росіянам стала властивою інтуїтивність. На жаль, сьогодні українцям теж знову, як і в радянську добу, стала властивою інтуїтивність.

Якість	Інтуїтивність	Сенсорність	Амбівалентність
Україна 10.2002	8,1	12,9	79,1
Україна 01.2006	23,2	20,6	56,2
Україна 12.2006	26,5	20,5	53,0
Україна 12.2007	28,5	21,7	49,8
Україна 12.2008	29,9	21,0	49,1
Україна 12.2009	18,6	15,9	65,5
Україна 12.2010	25,0	20,7	54,3
Глави РДА 05.2005	72,7	6,4	21,0
Держслужбовці 04.2009	53,3	4,5	42,2

5).). Шкала «Екстернальність / Інтернальність» — локус-контроль (схильність суб'єкта приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім / внутрішнім силам).

Це один з найсуттєвіших показників, що віддзеркалює особливості механізмів соціального контролю: його орієнтованості на зовнішні (суспільні) чи внутрішні (індивідуальні) форми відповідальності, контролю чи самоконтролю.

Якість	Екстернальність	Інтернальність	Амбівалентність
Україна 10.2002	7,8	22,5	69,7
Україна 01.2006	22,2	9,3	68,5
Україна 12.2006	22,9	9,4	67,7
Україна 12.2007	25,1	9,5	65,4
Україна 12.2008	26,3	11,1	62,6
Україна 12.2009	18,7	6,7	74,6
Україна 12.2010	23,6	8,5	67,9
Глави РДА 05.2005	8,4	47,6	44,0
Держслужбовці 04.2009	8,7	25,4	66,0

6). Шкала «Екзекутивність / Інтенціональність» — ґендер (жіноча / чоловіча соціокультурна стать або традиційно віднесена до жінки чи до чоловіка соціальна роль).

Архетипом цього аспекту соціальної поведінки є, за визначенням дослідників, зосередження суб'єкта на «збереженні сім'ї» або на «забезпеченні зв'язку із зовнішнім світом», який свого часу штовхав шукачів пригод зі старої Англії на пошук Нового світу, що ним стали землі США.

Якість	Екзекутивність	Інтенціональність	Амбівалентність
Україна 10.2002	12,1	17,4	70,5
Україна 01.2006	9,4	44,5	46,1
Україна 12.2006	9,5	46,8	43,7
Україна 12.2007	9,8	47,8	42,3
Україна 12.2008	8,7	47,0	44,3
Україна 12.2009	6,1	42,9	51,0
Україна 12.2010	8,4	49,3	42,3
Глави РДА 05.2005	2,1	78,8	19,1
Держслужбовці 04.2009	4,6	62,8	32,6

Динаміка становлення соцієтальної ідентичності[5] в Україні (2002—2010)

Якість	Стан сформованості соцієтальної ідентичності
Україна 10.2002	33,65
Україна 01.2006	42,78
Україна 12.2006	44,68
Україна 12.2007	47,35
Україна 12.2008	47,52
Україна 12.2009	36,37
Україна 12.2010	42,25
Глави РДА 05.2005	58,62
Держслужбовці 04.2009	55,93

[5] Соцієтальна ідентичність — новий різновид ідентичності, характерний для індивіда постмодерного суспільства; характеристика індивіда з точки зору його ототожнення із самим собою в контексті зв'язності і безперервності власної зміни. Цей різновид ідентичності, образно кажучи, постає як інтегральний образ усієї сукупності ролей, доступних індивіду в його особистісному досвіді. Соцієтальна ідентичність приходить на заміну соціальній, що притаманна модерному суспільству з домінуючою в ньому матеріалістичною картиною світу, а отже, й ототожненням індивіда із соціальними групами і спільнотами. Обидва модуси ідентичності супроводжують будь-яку суспільно-історичну епоху, проте домінуючий визначає характер епохи суспільства. Так, у модерному суспільстві домінує модус соціальної ідентичності, тоді як у постмодерному суспільстві системоутворюючим стає модус соцієтальної ідентичності.

Довідка

Моніторинг соціально-психологічних змін в українському суспільстві здійснюється за авторським проектом з 2002 року.

Моніторинг здійснюється за методикою «БАД» (автори — д-р пс. наук, проф. Л.Ф. Бурлачук, д-р соц. н., проф. Е.А. Афонін, д-р соц. н. О.А. Донченко).

Моніторингові дані отримано: у жовтні 2002 р. — за участі лабораторії мас і організацій Інституту політичної та соціальної психології АПН України (зав. лабораторією, д-р соц. наук О.А. Донченко); у травні 2005 р. — за участі Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів Національної академії державного управління при Президентові України (директор Інституту д-р н. з держ. упр., проф. І.В. Розпутенко); у січні й грудні 2006 р. та в грудні 2007, 2008, 2009, 2010 рр. — за участі відділу Інституту економіки та економічного прогнозування НАН України (зав. відділом, к. соц. н. О.М. Балакірєва).

Ілона КЛИМЕНКО

ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ У ДЗЕРКАЛІ АРХЕТИПІКИ

Постановка проблеми. Початок постіндустріальної інформаційної ери відзначає наскрізна інформатизація усіх сфер життєдіяльності людини, суспільства та держави; інформація, знання та новітні інформаційно-комунікаційні технології стають одним з головних стратегічних ресурсів подальшого розвитку суспільства і держави. Роль інформаційно-комунікаційних технологій є досить вагомою під час створення базових структур нових соціальних утворень, виробничих та невиробничих сфер економіки країни, розвитку людського капіталу та формування штучної «нервової» системи суспільства [1, с. 27—28]. Інтенсифікація впровадження інформаційно-комунікаційної технології в процеси реформування державного управління, пошук адекватних інформаційному суспільству та перспективних інноваційних форм і механізмів управління державою і суспільством заклали підвалини для вироблення стратегій та концепцій подальшого розвитку країн світу, в підґрунті яких — курс на впровадження технологій електронного врядування.

Вибір та розбудова моделі електронного врядування в країнах світу пов'язуються зі стратегічними цілями розвитку системи державного управління, параметрами якості життя їх громадян та рівнем соціально-економічного розвитку країни. Однак усі трансформаційні процеси мають технологічну, організаційну та культурну основу, підпорядковуються специфічним законам різних соціально-економічних формацій і мають різні соціальні наслідки для кожної окремої країни або груп країн. Але, як відзначає Френсіс Фукуяма [2], рівень культури є найглибшим, він містить такі складові, як родина, релігія, моральні цінності, етична свідомість, «громадянність» та партикуляристичні історичні традиції.

Слід зазначити, що на формування типу політичної системи, рівня соціально-економічного розвитку, форм державного управління та механізмів взаємодії держави і суспільства впливає система ціннісно-ментальних якостей народу, яка визначається ступенем домінування певних архетипів та властивих їм наборів цінностей [3, с. 145]. Наукову цікавість викликають дослідження взаємозалежності узагальнених архетипів суспільств різних країн та обраних ними стратегічних моделей побудови електронного врядування. Це дослідження може відповісти на питання, яка модель електронного врядування буде найкращою на українському просторі з точки зору ціннісно-ментальних чинників.

Мета дослідження — проаналізувати взаємозалежність архетипів суспільств різних груп країн та запроваджених у цих країнах моделей електронного врядування; сформулювати завдання щодо стратегічної моделі електронного врядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Великий доробок щодо дослідження характеристик типових ціннісних орієнтацій суспільств у різних країнах світу привніс антрополог Г. Хофстеде за методикою крос-культурного порівняння (методика Г. Хофстеде — Д. Боллінже). Ця методика ґрунтується на розгляді чотирьох ознак: дистанція влади PDI (рівень ієрархії) — ступінь нерівності в суспільстві (приймається або не приймається за норму); ступінь невизначеності в суспільстві UAI (ступінь переважання структурно-організованих

КЛИМЕНКО Илона,
кандидат фізико-математичних наук, доцент, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *проаналізовано взаємозалежність архетипів суспільств різних груп країн та запроваджених у цих країнах моделей електронного врядування; сформульовано завдання щодо стратегічної моделі електронного врядування в Україні.*

Ключові слова: *архетипіка, соцієтальність, електронне врядування.*

KLIMENKO Ilona.

Electronic governance in the mirror of archetypics.

Annotation: *Analysed interdependence of archetipeis of societies of different groups of countries and models of e-governance realized in these countries; tasks are formulated for a strategic model of e-governance in Ukraine*

Key words : archetypeca, societality, e-governance.

УДК 351:316:519

структур над неорганізованими); ступінь індивідуалізму IDV (дії членів суспільства як окремих осіб або як колективної сукупності); ступінь маскулінності MAS та фемінності в суспільстві [4]. Далі наведено таблицю 1 — підсумок аналізу ціннісних організацій у суспільстві для понад півтора сотень країн Г. Хофстеде [4].

Таблиця 1

Ціннісні організації в суспільствах країн світу за чотирма ознаками (за даними сайту Г. Хофстеде)

Country	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	Country	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO
Arab World	80	38	52	68		Malaysia	104	26	50	36	
Argentina	49	46	56	86		Malta	56	59	47	96	
Australia	36	90	61	51	31	Mexico	81	30	69	82	
Austria	11	55	79	70		Morocco	70	46	53	68	
Austria	11	55	79	70		Netherlands	38	80	14	53	44
Bangladesh	80	20	55	60	40	New Zealand	22	79	58	49	30
Belgium	65	75	54	94		Norway	31	69	8	50	20
Brazil	69	38	49	76	65	Pakistan	55	14	50	70	0
Bulgaria	70	30	40	85		Panama	95	11	44	86	
Canada	39	80	52	48	23	Peru	64	16	42	87	
Chile	63	23	28	86		Philippines	94	32	64	44	19
China	80	20	66	30	118	Poland	68	60	64	93	32
Colombia	67	13	64	80		Portugal	63	27	31	104	
Costa Rica	35	15	21	86		Romania	90	30	42	90	
Czech Republic	57	58	57	74	13	Russia	93	39	36	95	
Denmark	18	74	16	23		Singapore	74	20	48	8	48
East Africa	64	27	41	52	25	Slovakia	104	52	110	51	38
Ecuador	78	8	63	67		South Africa	49	65	63	49	
El Salvador	66	19	40	94		South Korea	60	18	39	85	75
Estonia	40	60	30	60		Spain	57	51	42	86	
Finland	33	63	26	59		Surinam	85	47	37	92	
France	68	71	43	86		Sweden	31	71	5	29	33
Germany	35	67	66	65	31	Switzerland	34	68	70	58	
Greece	60	35	57	112		Taiwan	58	17	45	69	87
Guatemala	95	6	37	101		Thailand	64	20	34	64	56
Hong Kong	68	25	57	29	96	Trinidad	47	16	58	55	
Hungary	46	80	88	82	50	Turkey	66	37	45	85	
India	77	48	56	40	61	United Kingdom	35	89	66	35	25
Indonesia	78	14	46	48		United States	40	91	62	46	29
Iran	58	41	43	59		Uruguay	61	36	38	100	
Ireland	28	70	68	35		Venezuela	81	12	73	76	
Israel	13	54	47	81		Vietnam	70	20	40	30	80
Italy	50	76	70	75		West Africa	77	20	46	54	16
Jamaica	45	39	68	13		Luxembourg	40	60	50	70	
Japan	54	46	95	92	80						

Г. Хофстеде серед досліджуваних країн виділив за ціннісними критеріями вісім типологічних груп. До першої групи були віднесені Бельгія, Іспанія і Франція, їх відрізняє значний рівень ієрархії, високе прагнення уникнути невизначеності, рівень індивідуалізму від поміркованого до високого і помірною мірою мужності. Ці країни можна віднести до країн індивідуалістично-романської культури, характерними рисами яких є відособлення і конкурентна боротьба індивідів, лояльність до своїх переконань, горизонтальний колективізм суверенних осіб. До другої групі були віднесені Португалія і деякі латиноамериканські країни. Це країни корпоративно-романського типу організації політичної влади. Вони характеризуються значним рівнем ієрархії, високим прагненням уникнути невизначеності, низьким рівнем індивідуалізму та мірою маскулінності від низької до високої. Специфічними рисами тут є: об'єднання людей через їх роз'єднання за соціальним і професійним критеріями, лояльність індивіда до своєї корпорації, домінування владних ієрархічних структур, в ухваленні рішень панує принцип більшості і принцип ієрархічного старшинства. До третьої групи належать, за Хофстеде і Боллінже [4], Австрія, Німеччина і Швейцарія. Їх

об'єднує німецький тип організаційно-управлінської культури, якому притаманні: низький рівень ієрархії, прагнення уникнути невизначеності від поміркованого до високого, помірний рівень індивідуалізму й міра маскулінності від помірної до високої. До четвертої групи, згідно з класифікацією, належать Данія, Норвегія, Фінляндія і Нідерланди. Ці країни належать до скандінавського типу культури з низьким рівнем ієрархії, прагненням уникнути невизначеності від помірного до високого, з такою само характеристикою рівня індивідуалізму, а також з низькою мірою маскулінності. Ця група країн належить до корпоративно-скандинавської організації політичної влади, що характеризується демократичним і відкритим об'єднанням людей при збереженні індивідуальних особливостей, в ухваленні рішень панує принцип більшості, основою кооперації членів суспільства є норми загальнолюдської моралі. До п'ятої групи країн входять Великобританія, Австралія і Канада. У них панує англосакський тип організації політичної влади — індивідуалістичний за головними характеристиками. Рівень ієрархії, як і прагнення уникнути невизначеності, в них — від помірного до низького, а міра прояву індивідуалізму і маскулінності в них є високою. Шоста група країн охоплює Грецію, Туреччину, Ліван та Іран. У цих країнах панує суміш еллінського і семітського типів організації політичної влади при високому рівні ієрархії, прагненні уникнути невизначеності від помірного рівня до високого, низькому рівні індивідуалізму і помірній мірі маскулінності. Сьома група містить лише одну країну — Японію. Рівень ієрархії — помірний, прагнення уникнути невизначеності — високе, рівень індивідуалізму — помірний, міра маскулінності — висока. В Японії склалася корпоративно-синтоїстська організаційно-управлінська культура. Нарешті, восьма група складається з Пакистану, Індії, Тайваню, Таїланду, Філіппін і Сінгапуру. Вона характеризується високим рівнем ієрархії, рівнем прагнення уникнути невизначеності — від низького до помірного, низьким рівнем індивідуалізму, помірною мірою маскулінності. У цих країнах сформувалася корпоративно-азіатська культура управління.

Аналіз показників національної ментальності Хофстеде для різних країн світу чітко визначив їх поділ за рівнями індивідуалізму та дистанції влади на мегацивілізації Сходу (високі значення PDI та низькі IDV) та Заходу (низькі значення PDI та високі IDV).

Розглянемо особливості переходу краї світу до інформаційного суспільства та розбудови електронного врядування. Перехід до інформаційно-орієнтованого суспільства супроводжується соціально-економічними трансформаціями, до яких відносять: зростання соціальної й економічної значимості інформації в житті людей; перетворення інформації на економічну категорію; виникнення інформаційних переваг, пов'язаних з володінням релевантною інформацією в потрібний час і в потрібному місці, що трансформуються їхніми власниками в економічні, соціальні або політичні переваги; різке збільшення кількості реальних і потенційних споживачів комерційної інформації, що циркулює у відкритих інформаційних мережах, і перебудова в зв'язку з цим світових торговельних зв'язків, збільшення ролі посередницької діяльності і міжнародного маркетингу товарів і послуг; прискорення соціально-економічних процесів, що спонукає уряди країн світу швидше реагувати на зміни, що відбуваються, створювати усе більш ефективні і гнучкі механізми керування державою та суспільством; зростання і посилення впливу транснаціональних корпорацій і міжнародних фінансово-промислових груп; тенденція до злиття інформаційних і грошових потоків у рамках єдиної інфраструктури і зростання залежності уразливості національних економік від надійності її функціонування.

Існують західна і східна моделі переходу до інформаційної цивілізації, які віддзеркалюють особливості національної культури і менталітету, враховують особливості макроекономічної політики держави та законодавчої бази. Західна модель передбачає пошук певного балансу між повним контролем з боку держави і свободою ринку, динамічне поєднання урядових і приватних структур з урахуванням того, що роль кожного з них може змінюватися в часі (запровадження перехідного періоду, коли

превалює роль уряду, що керує і гарантує захист інтересів громадян і бізнес-структур); лібералізацію і приватизацію виробництва інформаційно-телекомунікаційної техніки; випереджальний розвиток інформаційних послуг відносно інформаційної інфраструктури; жорстке законодавство в сфері регулювання ринку праці, продуктів і послуг з головною метою — захистити існуючі робочі місця і блокувати створення нових робочих місць. Східну модель визначають такі чинники, як: співробітництво держави і підприємців, участь держави в ухваленні рішень щодо сфер капіталовкладень приватних структур; підвищення якості споживання — як домінанта, що сприяє підвищенню рівня життя і стимулює технічний прогрес; адаптація імпортних технологій з переважанням власного виробництва нового знання, нових технологій, нових продуктів; лібералізація або приватизація телекомунікаційного сектора; держава забезпечує умови для творчості в інформаційній області, зменшує ризик підприємців, що діють у пріоритетних сферах; збільшення вкладень державного сектора у фундаментальні дослідження в області розробки нових каналів передачі даних та інтелектуальних систем обробки інформації; збільшення витрат на наукові дослідження і розробки в сфері високих технологій.

Загальні характеристики цих моделей відображають співробітництво держави і приватних структур, бажання встановити зв'язок між традиційними культурними цінностями і соціальними трансформаціями, тобто зв'язок архетипів національної ментальності з трансформаційними змінами в життєдіяльності держави і суспільства.

Для розгляду особливостей інформаційного трансформаційного переходу в Росії та Україні, зумовлених соцієтальними складовими, звернемося до праць проф. Афоніна Е.А. щодо дослідження соцієтальних (загальносистемних) змін в українському суспільстві (2002—2010) та в Україні, Росії і Бєларусі станом на січень 2010 року [5]. Соцієтальний чинник зосереджує і віддзеркалює всі складнощі й перипетії сучасних суспільно-історичних змін; успіх будь-яких суспільних реформ залежить від психокультури політико-управлінської еліти та соціуму. У роботі [6] автори зазначають, що «за шкалою „екстраверсія / інтроверсія" суспільство може бути оцінено з точки зору рівня його орієнтованості на цінності оточуючого світу (екстраверсія) чи на власні цінності (інтроверсія). При цьому зависокий рівень його екстравертованості може свідчити про експансивність і агресивність суспільства чи певної його частки по відношенню до інших, про легковажність, безвідповідальність і слабкість духу щодо вирішення власних внутрішніх проблем. І навпаки, надвисокий рівень інтровертованості свідчить про закритість і небажання вести діалог з іншими людьми, групами людей, країнами і народами. В цілому ж та або інша надмірність рівня сформованості зазначених соцієтальних ознак може свідчити як про силу, так і про слабкість суспільства»; показник «екстернальність / інтернальність» віддзеркалює особливості механізмів соціального контролю: його орієнтованість на зовнішні (суспільні) чи внутрішні (індивідуальні) форми відповідальності, контролю чи самоконтролю. Проведений проф. Афоніним моніторинг проявів архетипів для України, Бєларусі та Росії показав пасіонарність владно-політичної еліти та суспільства. «Екстраверсія» (відповідні значення для країн — 36,9 %, 39,3 %, 34,7 %) налаштовує їх на застарілі матеріальні ресурси творення державної політики; позбавляє змоги реалістично оцінити зміни в сучасному суспільстві, зокрема нове місце і роль в ньому людини і в цілому суб'єктивного чинника як базового не тільки для реалізації, а й для творення державної політики і суспільно-політичних реформ; «інтуїтивність» (відповідні значення для країн — 25,0 %, 31,2 %, 23,9 %), говорить, що в контексті творення державної політики і розбудови громадянського суспільства надається перевага «глобальним», «універсальним», «інваріантним», «абстрактним» способам мислення і дій. Саме це віддаляє сучасну владно-політичну еліту і громадян від практичних аспектів подолання трансформаційної системної кризи, реалізації суспільних реформ, запровадження інноваційних форм і механізмів державного управління, нових форм взаємодії держави і суспільства; «прагматичність» (відповідні значення для країн

— 14,0 %, 16,3 %, 11,6 %), яка за своєю природою налаштовує людей на прийняття утилітарних цінностей, що лежать у площині сучасних європейських орієнтацій, поки що охоплює недостатню частину суспільства і владної еліти. Якщо говорити про дихотомію маскулінність / фемінність, або інтенціональність / екзекутивність, то значення «інтенціональності / екзекутивності» (відповідні значення для країн — 49,3/8,4 %, 42,9/13,8 %, 42,5/8,1 %) говорять про прагнення влади домінувати, про вмотивованість до власних досягнень, необхідність самореалізації, зосередженість на зовнішніх комунікаціях, але в суспільстві і владі не вистачає консенсусу, толерантності, орієнтованості на сервісну взаємодію «держава — суспільство».

Таким чином, наведені вище дослідження соцієтальності свідчать про тяжіння України, Росії та Бєларусі скоріше до східної моделі розбудови інформаційного суспільства та впровадження відповідних форм державного управління з корекцією до національних особливостей державотворення.

Для впровадження електронного врядування як форми державного управління, адекватної постіндустріальній ері, необхідна правова, інформаційна, технологічна та соціальна готовність. Якщо говорити про Україну, то для перетворення взаємовідносин державних органів влади з громадянами та бізнес-структурами до сервісної, прозорої взаємодії потрібно створити нормативно-законодавчу базу щодо реорганізації/реінжинірингу бізнес-процесів органів державної влади та місцевого самоврядування з акцентом на функціональній складовій, оптимізації з точки зору надання державних послуг (як простих, так і композитних) та реалізації основних завдань щодо національної безпеки та демократичних перетворень, а також передбачити і законодавчо закріпити організаційні зміни в державних установах, виключивши функціональні схеми дублювання (причому у внутрішній структурі установи також) при впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій, інтегрованих систем електронного документообігу та інформаційно-аналітичних систем національних і державних інформаційних ресурсів.

Для зазначених організаційно-функціональних перетворень у державних установах своєчасним став перший етап адміністративної реформи в Україні, ініційований Указом Президента України від 28.12.2010 №1245/2010 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади», результатом якого стала оптимізація системи центральних органів виконавчої влади (скорочення кількості, перепрофілювання), усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату на 30 % та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління.

Важливим завданням є також розробка і законодавче закріплення універсального алгоритму отримання в реальному масштабі часу державних послуг громадянами, регламентації порядку звернення, стандартизації і уніфікації форм документів і заяв, запитів і відповідей. Для її реалізації необхідно скласти повний перелік електронних державних послуг (державні послуги, які можуть надаватися повністю або частково автоматизовано), визначити пріоритетність та алгоритми їх реалізації (маршрутні схеми інформаційних потоків, послідовність операцій у бізнес-процесах державних установ, задіяних у наданні послуг).

До технологічних завдань слід віднести створення мультисервісної ергономічної телекомунікаційної мережі, орієнтованої на потреби окремих громадян, приватного бізнесу, громадських організацій та інститутів, окремих підрозділів державних органів, міжнародних суб'єктів; уніфікацію і стандартизацію інформаційної моделі взаємодії структур виконавчої влади при забезпеченні управлінської діяльності; забезпечення інтерактивного злагодженого інтерфейсу всіх урядових інформаційних систем; максимальне використання існуючого технічного і програмного забезпечення збору, введення, обробки, пошуку і збереження даних. Також необхідно створити метабазу національних інформаційних ресурсів, яка містила б профілі цих користувачів, сертифікаторів і рубрикаторів баз даних органів державної влади й органів місцевого самоврядування, навігаційно-пошуковий апарат, засоби конвертування

різнотипової і різномовної інформації, єдиними методичними підходами вибору і використання інформаційно-пошукових мов для створення запитів та індексування текстових документів, лінгвістичного забезпечення (інформаційно-пошукові системи, автоматичні перекладачі з різних мов, тезауруси, словники).

Якщо говорити про соціальну готовність, то урядовці, державні службовці, громадяни та бізнес-структури не готові в Україні до широкого й ефективного впровадження інструментарію електронного врядування. Це пов'язано з відсутністю стратегічного бачення розвитку електронного врядування на державному рівні, що ґрунтується на комплексному, системному підході до реалізації його архітектури і складових; з недостатнім рівнем обізнаності та інформування громадян щодо переваг використання технологій електронного врядування для покращення якості життя та вирішення бізнес-ситуацій; з тим, що немає стимулюючих заходів для переорієнтації державних службовців на якісне та оперативне сервісне обслуговування громадян щодо надання адміністративних послуг; з відсутністю моніторинг-контролю впровадження складових електронного врядування в управлінську практику та їх впливу на прозорість й ефективність державного управління; з відсутністю системи оцінювання нововведень державного управління суспільством та окремим громадянином.

Висновки. На моделі переходу до інформаційної цивілізації, до інноваційної форми державного управління — електронного врядування — впливає система ціннісно-ментальних якостей народу, яка визначається ступенем домінування певних архетипів та їх дихотомічних характеристик. Україні за особливостями своєї національної культури, менталітету та системи державотворення більше відповідає східна модель розбудови електронного врядування, але під час формуванні стратегій та програм розвитку для уникнення заздалегідь неефективних рішень слід використовувати досвід усіх провідних країн світу в цих сферах. Надання статусу національного пріоритету розбудові електронного врядування, концентрація владних повноважень з її реалізації, зрозумілість і затребуваність електронного врядування державою та суспільством, прозорість і підзвітність суспільству практики впровадження складових електронного врядування дозволять запровадити в Україні ефективну, якісну, орієнтовану на потреби суспільства систему державного управління.

Література:

1. Каныгин Ю.М. Информатизация: социальный аспект / Ю.М. Каныгин, В.Е. Маркашов // Информационное общество. — 1990. — Вып. 2. — С. 27—32.

2. Фукуяма Ф. Главенство культуры [Электронный ресурс] / Фрэнсис Фукуяма. — Режим доступа : http://www.politnauka.org/library/dem/fukuyama.php.

3. Козаков В.М. Ціннісні засади взаємодії політики та державного управління в Україні / Козаков В.М., Радченко О.В. // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / Авт. кол. : Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова ; Нац. академія державного управління при Президентові України. — К. : НАДУ, 2010. — С. 142—164.

4. Сайт дослідника Герта Хофстеде [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.geert-hofstede.com/ hofstede_dimensions.php.

5. Афонін Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління / Е.А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / Авт. кол. : Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова ; Нац. академія державного управління при Президентові України. — К. : НАДУ, 2010. — С. 265—289.

6. Афонін Е.А. Психокультура України: «помаранчевий перехід» [Електронний ресурс] / Е.А. Афонін, О.А. Донченко, В.О. Антоненко // Соціальна психологія. — 2006. — № 4. — С. 77—93. — Режим доступу : http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=60&c=1281.

Оксана КОЖЕМ'ЯКІНА

АРХЕТИПОВА СКЛАДОВА ДОВІРИ ЯК ЦІННІСНОГО РЕГУЛЯТОРА ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ І СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Сучасне динамічне життя потребує створення нових підходів до пояснення та структурування соціально-політичної дійсності, яка все частіше має риси тотальної недовіри людей до влади. Відносини довіри в різноманітних соціальних зв'язках, а також довірче ставлення людини до світу взагалі є умовою нової цивілізаційної поведінки людини: побудови успішного діалогічного спілкування, формування політики консенсусу та толерантності, що є досить важливим в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави. Життєвою необхідністю стає включення культури довіри в людиномірні засади індивідуального та колективного вимірів функціонування держави.

Тим більш цінною є нагальна потреба у формуванні культури довіри в умовах масовізації суспільства, кризи демократії, поглиблення стереотипізації та маніпуляції людьми, підвищення кількості депресивних та стресових станів. Саме на цьому етапі дуже важливо розробити правильні та відповідні власній культурній традиції стратегії економічного, політичного, соціокультурного розвитку нашої держави. Установка на розумну довіру до світу, до себе та до інших є умовою здорового психічного розвитку особистості — вільної, активної, творчої, ініціативної, здатної ризикнути, розширяти межі власного існування. Ступінь взаємної довіри в соціально-політичній сфері є вагомим критерієм готовності суспільства до побудови громадянського суспільства, оскільки довіра є ключовим чинником в процесах самоорганізації суспільства, а аналіз проблематики довіри по суті є дослідженням ціннісних засад державного управління. У цьому контексті довіра розглядається як складова соціального капіталу, а розвинена культура довіри є ознакою та критерієм демократичності політичної культури в суспільстві.

Криза довіри, ідентичності, відповідальності, що є свого роду «моральною інфляцією», свідчить про кризовий стан суспільства в цілому, актуалізуючи негайне реформування, насамперед, системи державних інституцій, а також стимулюючи пошук нових шляхів гармонізації та оптимізації взаємодії влади та суспільства, звертаючи особливу увагу саме на ті шляхи, які укорінилися в глибинах національного духу та відповідають внутрішнім психокультурним структурам суспільства. Тому метою цієї праці є окреслення концептуального поля дослідження архетипової та соцієтальної складових культури довіри у її ціннісних проявах в процесах легітимації та демократизації, визначення специфіки прояву та ключових функцій довіри в сучасному соціумі.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед відомих дослідників довіри в контексті аналізу її ролі в соціумі та взаємодії з громадянським суспільством слід відзначити Ф. Фукуяму, А. Селігмена, П. Штомпку, Н. Лумана, У. Бека, Е. Гідденса, Б. Барбера, Т. Ямагіші, Б. Мітцел, П. Бурдьє та ін. Соціально-психологічний аналіз довіри здійснюють В. П. Зінченко, Т. П. Скрипкіна, А. Б. Купрейченко, В. А. Сумарокова, Т. Ямагіші, політичний вимір довіри досліджують Д. Данкін, П. Шихірєв, В. Сукачов, О. Кокорська та ін. Проблематику архетипів та їх функціонування в соціальній та політичній дійсності зна-

КОЖЕМ'ЯКІНА Оксана,

кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри філософії Черкаського державного технологічного університету, м. Черкаси.

Анотація : у статті досліджуються соцієтальні та архетипові виміри феномена довіри, визначається роль довіри в сучасному соціумі, зокрема в процесах демократизації та легітимації.

Ключові слова: *довіра, архетип, відповідальність, соціальний капітал, легітимність.*

KOZHEM'YAKINA Oksana.

The archetypical component of trust as a value regulator of the interaction of power and society.

Annotation: *Societal and archetypes measurings of the phenomenon of trust has been investigated in this article, the role of trust in modern society in the processes of democratization and legitimation in particular has been determined, as well as the civil society formation.*

Keywords: *trust, archetype, responsibility, social capital, legitimacy.*

УДК 316.6: 177.7: 351

ходимо в працях К.Г. Юнга, М. Еліаде, А. Аугустинавічуте, С.Б. Кримського, Е.А. Афоніна, О.А. Донченко. На сьогодні, незважаючи на наявність широкого кола робіт, присвячених дослідженню як архетипового матеріалу, так і проблематики довіри, залишається недостатньо розробленою проблема впливу архетипів на формування ціннісно-нормативної системи суспільства та відносин довіри на різноманітних рівнях, а також ролі довіри в процесах легітимації та соціально-політичної комунікації в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Розвинена довіра є вагомою ознакою зрілої демократії та базовим елементом громадянського суспільства. Оскільки засадничими для громадянського суспільства є добровільні форми асоціацій, які існують поза державою, такого роду спільноти в своїй основі як обов'язковий елемент мають саме довіру. На довірі як вагомій складовій соціального капіталу зосереджує свою увагу Ф. Фукуяма, який розглядає довіру як мегатенденцію сучасного світу, яка невловимо, але суттєво та ефективно впливає на успішний та гармонійний розвиток всього суспільства. Ф.Фукуяма звертає увагу на роль культурного контексту впроваджуваних економічних та політичних реформ у кожному конкретному суспільстві, що й визначає специфічну природу довіри в різних спільнотах [1].

Довіра постає як складне ієрархічне соціальне явище, що відображає певне ціннісне відношення, яке має характер очікування бажаного результату потенційно некерованих взаємодій та базується на упевненості в правильності та ефективності дій об'єкта довіри, визнанні його діяльності як такої, що відповідає певним етичним вимогам (чесності, відповідальності, взаємності, професійної компетентності та ін.).

Зазвичай виокремлюють довіру міжособистісну, інституціональну та системну (як довіру до абстрактних систем).

Під політичною довірою, яка є виразом відносин між владою та суспільством, розуміють відповідність та узгодження цілей діяльності суб'єктів взаємодії, визнання здатності владних структур задовольнити покладені на них очікування та забезпечити суспільні потреби. Зрозуміло, реалізація покладених завдань багато в чому залежатиме від рівня та типу відповідальності. Відповідальність у контексті політичного виміру пов'язана з функціонуванням рефлексивного механізму в ухваленні рішень. Зазвичай розрізняють відповідальність «за» (когось, щось), яка є монологічною, та «перед» (кимось), яка є діалогічною. Відповідно виокремлюють два різновиди етики відповідальності — етику обов'язку та етику блага. Етика обов'язку є деонтологічною, монологічною (суб'єкт — об'єктною) та базується на співвідношенні «добре — погане» незалежно від наслідків, а у відповідності до принципів, зобов'язань та переконань. На думку А.М. Єрмоленка, монологічний тип відповідальності має риси комунікативної асиметрії та некритичного ставлення, відображаючи ситуацію, коли рішення ухвалюються за учасників, «що передбачає відповідальність одних і залежність і невідповідальність інших» [2, с. 14].

Етика блага є телеологічною, діалогічною, в якій моральність дії оцінюється в залежності від її результату, а в її основі лежить принцип орієнтації на наслідки, на майбутнє. Саме діалогічна (суб'єкт — суб'єктна) відповідальність є умовою зрілої демократії, уможливлюючи не лише персональну відповідальність, а й утворення механізмів колективної відповідальності.

Взаємний соціальний контроль, персональна та колективна відповідальність, професійна компетентність є вагомими умовами, які формують таке соціальне середовища, яке сприяє встановленню тривалих відносин довіри.

У цьому дослідженні ми звертаємось до концепту «культура довіри», оскільки саме це сполучення акцентує увагу на значимості довіри в суспільстві та відображає її національно-історичний та етичний аспекти формування. Культура довіри розуміється нами в цьому контексті як втілена в спільних ідеалах, значеннях, цінностях, нормах спрямована звичка смислового наповнення солідарної дії, як нова традиція гармонійної взаємодії, як норма соціальної комунікації, що обумовлює встановлення

нових соціальних зв'язків на засадах відкритості, взаємності, діалогічності, відповідальності, інформаційно-енергетичне джерело яких втілене в архетипах колективного несвідомого.

Культура довіри як мережа можливостей, ресурсів, умов, що мають ціннісно-нормативне підґрунтя, забезпечує ефективність та надійність впровадження відносин довіри на різноманітних рівнях. Потребу та співвідношення внутрішніх та зовнішніх стимулів як довіри, так і недовіри відображає бінарна опозиція інтернальність — екстернальність, що розкриває міру активності та спрямованість відповідальності як спосіб пристосування до соціального середовища. Причому велике значення має чи то орієнтація на результативність, можливості потенційних взаємодій (локус досягнень), чи то на небезпеки, породжені ними (локус невдач), що породжує опозицію відкритість — закритість: налаштування на взаємодію в потенційно некерованому соціальному середовищі чи обмеження соціальних контактів.

На думку польського соціолога П. Штомпки, для появи культури довіри мають бути наявними як структурні можливості, що заохочують довіру, так і агентурні ресурси — готовність і бажання скористатися цими можливостями. Для визначення ступеню розвитку громадянського суспільства вчений використовує саме термін «культура довіри» [3, с. 20]. Досліджуючи роль довіри в різних політичних системах — демократії та автократії, вчений робить висновок, що довіру неможливо забезпечити виключно за рахунок ефективного контролю. П. Штомпка називає п'ять макросоцієтальних обставин, які сприяють появі «культури довіри» (підвищення шансів виправдати довіру), і п'ять протилежних їм обставин, які спричинюють «культуру недовіри»: нормативна узгодженість — нормативний хаос (аномія); стабільність соціального ладу — радикальні зміни; прозорість соціальної організації — секретність; відчуття зрозумілості навколишнього світу — відчуття непередбачуваності; підзвітність інших людей та інститутів — свавілля і безвідповідальність. По-друге, для появи культури довіри потрібен певний рівень персонального і колективного капіталу та ресурсів. Найбільш вагомими серед них є високий рівень доходів, хороша стабільна робота, розмаїття соціальних ролей, влада, освіта, міцна сім'я, релігійні вірування.

Культурний вимір довіри враховує колективний, історичний досвід суспільства, втілений, зокрема, в архетипах як універсальних кумулятивних феноменах. Йдеться про культуру довіри як ціннісно-нормативні системи, що мають незалежний регулюючий вплив: або заохочувати довіряти інших і вимагати бути гідним довіри, або, навпаки, провокувати недовірливе ставлення до інших. У культурах довіри переважаючі досвіди акумулюються і кодифікуються в правила. Якщо переважає позитивний досвід, то для різних сфер соціального життя довіра з великою вірогідністю стає характерним правилом, складається культура довіри. І, навпаки, у разі розповсюдження негативного досвіду формується культура недовіри. Саме цей рівень є визначальним в процесі формування громадянського суспільства. За П. Штомпкою, культура довіри розповсюджується в суспільстві, налаштованому на співробітництво, гармонію та цілісність, культура недовіри породжується суспільством конфліктним, роз'єднаним суперечками [4].

Таким чином, культура довіри має стати однією із соцієтальних стратегій розвитку сучасного соціуму. На зміну соціальній ідентичності, властивої модерним суспільствам, приходить соцієтальна, яка, характеризуючи «індивіда з точки зору його ототожнення із самим собою в контексті зв'язності і безперервності власної зміни», є «інтегральним образом усієї сукупності ролей, доступних індивідові в його особистісному досвіді» [5, с. 41].

Соцієтальний вимір міститься саме в інституціональній та системній довірі, яка відображає відносини взаємодії суспільного організму в цілому, акцентуючи увагу на специфіці соціальної комунікації в масштабах суспільства, зокрема на побудові відносини між владою та суспільством. Термін «соцієтальний» позначає загально-

системні властивості суспільства як соціального цілого, тобто єдності соціального та культурного, а соцієтальний процес трактується як «поле соціокультурних взаємодій в масштабі суспільства» [6, с. 37], що відображає ступінь закритості-відкритості суспільства, міру раціональності та емоційності під час ухвалення рішень, специфіку соціальної адаптації до змінених умов. Теорію соцієтальності доцільно застосовувати при нелінійному підході до розуміння суспільства як органічної системи, коли визнається, що причиною та наслідком можуть бути явища різних вимірів суспільства в єдності самих себе зі своєю сутністю, розглянуті у їх цілісності. Причому центром соціальної якості є не індивід, а «тип взаємодії одних елементів соціального життя з іншими» [7, с. 24]. Довіра, постаючи ціннісною основою соціальної взаємодії, зокрема взаємодії між владою та народом, є показником соціально-політичного розвитку суспільства, стану демократії в країні.

Свого роду «соцієтальну сутність» довіри в складно організованому соціальному середовищі досліджує німецький вчений Н. Луман, який пов'язує довіру з поняттями поінформованості та подвійної контингентності. Поінформованість робить очікування більш-менш надійними, але через складність та різнобічність соціальної дії залишається ризик, адже довіра постає не як знання про те, як буде поводитись інший чи як функціонуватиме система, а як певне очікування, що може виправдатись або ні. Довіра постає як певна стратегія поведінки в умовах недостатності інформації, коли потрібно ризикувати, діючи на випередження.

Подвійна контингентність (або подвійна залежність від обставин в процесі соціальної взаємодії) розглядається в теорії Н. Лумана як ключовий принцип системної теорії суспільства, вона є умовою виникнення соціальності взагалі і позначає механізм взаємодоповнюючих одне одного очікувань, своєрідний колаж очікувань. Подвійна контингентність трактується як процес, в якому подвоєння неймовірності призводить до імовірності, що відбувається таким чином: невизначеність власної поведінки доповнюється невизначеністю вибору іншого, що також залежить від моєї поведінки, і саме тут з'являється можливість орієнтуватись саме на це і визначати власну поведінку відносно цього [8, с. 167]. Інакше кажучи, це поведінковий ланцюжок, в якому як наступна подія вибирається та, яка надає можливість зрозуміти, що може стати подією, яка буде далі.

Одним з важливих наслідків подвійної контингентності є поява довіри чи недовіри; остання виникає тоді, коли ситуація з подвійною контингентністю стає особливо ризикованою: інший може діяти зовсім не так, як я очікую, і може саме тому, що знає мої очікування. Як зазначає Н. Луман, якщо людина надала перевагу одній дії перед іншою, незважаючи на можливе розчарування в дії інших, то цю ситуацію людина визначає як ситуацію довіри [9, с. 99]. Довіра, таким чином, є стратегією типу «незважаючи на», але на відміну від недовіри, довіра є стратегією з більшим радіусом дії [8, с. 182]. Адже той, хто виявляє довіру, значно розширює свій потенціал дії, отримує доступ до більшої можливості комбінацій. Зловживання довірою зазвичай призводить до радикальної зміни ставлення, тоді довіра сама спонукає себе до перетворення на недовіру, для чого оточує себе різноманітними контролюючими засобами. Таким чином, довіра є необхідною умовою суспільного розвитку через посилення невпевненості людей в майбутньому, що пов'язане з ускладненням та непрозорістю сучасного соціального світу. Довіра постає як універсальний соціальний факт, спрямований на мінімізацію та поглинання ризику через стабілізацію очікувань, як усвідомлений відбір із сукупності можливостей через зв'язок з внутрішнім порядком цілого.

Довіра є вагомою умовою соціального порядку, тому в довірі особливим чином відображаються архетипові диспозиції впорядкованості та хаотичності, відображень та проекцій. Специфіка довіри полягає в тому, що даний феномен припускає наявність частини середовища або інших соціальних об'єктів, непідвладних абсолютному контролю, що зумовлює, з одного боку, постійну присутність різної міри ризику

та небезпеку невиправдання довіри, з іншого — сприяє визначенню довіри як умови переструктурування, джерела новацій. Довіра також виконує функцію «соціального барометра», фіксуючи ступінь відповідності суспільних очікувань наявним соціокультурним реаліям, позначаючи міру збалансування інтересів різноманітних соціальних груп, суспільства та влади.

Довіра є критерієм ефективності та дієвості влади, сприяючи гармонізації відносин між владою та суспільством. Можливості побудови таких відносин закладено, зокрема, в архетипових структурах колективного несвідомого. У контексті цієї праці нас особливо цікавить природа довіри, а також чинники формування культури довіри. На думку О. Донченко та Ю. Романенка, довіра визначається ментальними чинниками, тобто «вона залежить від рівня психокультури й організаційної грамотності» [7, с. 54]. Звернення до виявлення архетипової складової довіри обумовлене загальною кризовою ситуацією в сучасному суспільному розвитку, оскільки архетипи як концентрований вираз людського досвіду містять в собі внутрішній потенціал структур порядку та соціального узгодження.

За К.Г. Юнгом, архетип є «символічною формулою, яка починає функціонувати всюди там, де або ще не існують свідомі поняття, або ж де останні за внутрішніми або зовнішніми засадами взагалі неможливі» [10, с. 513]. Причому архетипи не є лише характеристикою минулого, вони впливають на сучасність та багато в чому визначають модель майбутнього як індивідуального, так і суспільного розвитку. На думку К.Г. Юнга, архетипи як глибинний осад всього пережитого людством постають не мертвим осадом, а є живою системою реакцій та диспозицій, яка невидимо, а тому більш дієво визначає індивідуальне життя [10, с. 20].

Архетипи як духовні детермінанти нації є важливою умовою визначення національної ідентичності, позначаючи єдність минулого, теперішнього та майбутнього. За С.Б. Кримським, архетипи постають як «культура перед нами», адже завдяки перетворенню архетипами минулого у символи окреслюються смисли майбутнього [11, с. 186]. Вчений відзначає, що архетипи характеризують розвиток соціокультурних явищ, постаючи як показники фундаментальності результатів соціального та культурного прогресу. Під архетипами С.Б. Кримський розуміє наскрізні структури та форми, «певні пресупозиції, тобто схильності, тенденції, які в різні епохи реалізуються образами, що можуть відрізнятися засобами вираження, але структурно утворюють певні прототипи» [12, с. 97], «такі утворення, які при всіх історичних варіаціях свого змісту окреслюють перспективи розвитку й тому характеризуються як цінності, що не тільки передують теперішнім фазам того чи іншого процесу, а й визначають його майбутнє» [13, с. 202]. Особлива актуалізація архетипів стає помітною саме в перехідні, трансформаційні періоди національного становлення, а ставлення до архетипів, за С.Б. Кримським, може бути одним з показників форми перехідних процесів.

Архетип постає як спрямовуюча модель духовності (загальнолюдської, етнокультурної, індивідуальної), яка активізується та зазнає модифікацій відповідно до вимог історичного часу та актуалізується ситуацією, визначаючи ціннісні пріоритети та орієнтації. Розрізняючи архетипи колективного несвідомого (як докультурне буття) й архетипи культури (як сферу культурного буття людської реальності), Н. Хамітов визначає архетипи культури як фундаментальний результат внутрішньої комунікації особистостей певної культури. Саме тому архетипи культури, співіснуючи з архетипами колективного несвідомого, є «глибинними сутнісними засадами культури, які прориваються в людське існування та можуть розвернутись в часі та просторі історії в будь-які форми» [14, с. 17].

Таким чином, з точки зору формуючого впливу архетипи розглядаються нами проспективно, тобто в контексті можливого майбутнього способу дій, моделі колективної поведінки, яка, зокрема, сприяє становленню культури довіри, враховуючи той потужний структурно-енергетичний потенціал формування духовності, який

міститься в архетипах. Таким чином, підґрунтям компетентного управління суспільством має стати «пізнання кумулятивних універсальних феноменів, які водночас є соціальними регулятивними механізмами людського життя» [7, с. 34].

У цьому контексті особливо важливим є питання про регулятивну спроможність довіри, її легітимативні функції. За визначенням П. Розанвалона, довіра, як і легітимація, є так званими «невидимими інститутами», які продукують міцні відносини між владою та суспільством та обумовлюють ефективність дій держави [15, с. 21]. Досить цікавою є позиція П. Розанвалона щодо стану демократії в сучасному світі. Французький вчений фіксує ситуацію «принципової незавершеності» демократії як політичної, економічної та соціальної форми організації суспільства, причому вагомою ознакою зазначеного стану є саме наявність недовіри людей до влади, яка не проходить випробування контролем з боку суспільства, втрачаючи свою репутацію. Вибори є лише початковим елементом системи сучасної демократії, ефективність якої залежатиме від структурації подальших відносин взаємодії влади та суспільства на засадах відкритості, відповідальності, «наближеної легітимності». За П. Розанвалоном, існує альтернатива критичному стану сучасної демократії (з її недовірою, «представницькою ентропією», деградацією відносин між обранцями та виборцями) у вигляді так званої «контрдемократії», що позначає своєрідну систему з офіційними демократичними інституціями, які виконують функції нагляду (пильний контроль за репутацією влади, викриття та оцінка фактів суспільного життя), протидії (блокування невдалих владних рішень) та судження (зростання ролі суддів у політичній системі суспільства, зокрема, акцентуація політичної відповідальності). Таким чином, поряд з менш активною постаттю народу-виборця постає народ-спостерігач, народ-вето та народ-суддя, які забезпечують собі нову життєдіяльність, що виходить за межі електорально-представницької сфери [15, с. 19]. Отже, відбувається зміщення центру демократії з увагою до іміджу та комунікації, із системою цінностей демократичної загальності — цінностей безсторонності, плюралізму, співчуття, наближеності.

Але на шляху становлення нової демократії доцільно також поряд з «демократією ототожнення» застосовувати «демократію дистанції, або апропріації», яка передбачає організацію роз'єднання правлячих кіл та громадян з метою контролю останніх за владою, забезпечення можливості її корекції та спрямування. Причому ключову роль у «демократії апропріації» у сфері громадянської діяльності відіграє саме прояв недовіри: «недовіра контрастує з проявом довіри, притаманним процесові виборів. Така недовіра передбачає утворення контрдемократичного масиву, що є результатом комплексу методів нагляду, перешкоджання та судження, через які суспільство здійснює свої повноваження з виправлення й тиску» [15, с. 263]. Таким чином, формується реалістично-позитивна теорія демократії, в якій має місце здорове співвідношення довіри-недовіри, причому довіра (з її сподіваннями, надією) активізується в процесі виборів, а далі — з метою уникнення гірких розчарувань і втрати ілюзій та зменшення відриву правлячих верств від громадян — відіграє свою контролюючу роль певна міра недовіри.

Така практика закладає відносини демократії, що спонукають до взаємної відповідальності, яка має стати ключовою якістю, що забезпечить довіру до влади за рахунок її здатності оптимального втілення ключових суспільних цінностей та принципів. Довіра в цьому контексті є не лише регулятором відносин зобов'язання, вона сприяє встановленню конструктивної взаємодії влади та суспільства, відображаючи спосіб та якість відповіді на політичні очікування.

Висновки. Довіра належить до сфери постматеріальних цінностей, що має взаємопов'язані економічні, політичні та соціальні умови та наслідки, постаючи головним елементом соціального капіталу та засобом зниження соціальних витрат. Серед ключових функцій довіри відзначимо регулятивну, системноорганізуючу, легітимативну, адаптивну, інтегративну, а також функцію соціальної селекції. Більш детальний аналіз функцій довіри може знайти логічне продовження в подальших дослідженнях.

Як ціннісний регулятор відносин між владою та суспільством довіра продукує внутрішні структури забезпечення конструктивних зв'язків, що й сприяє визнанню довіри вагомим чинником соціальної самоорганізації. Рівень довіри, а також специфіка її функціонування в кожному конкретному суспільстві відображає як ступінь ефективності державного управління та стану демократії, так і проблемні та кризові явища в державі. Криза довіри є кризою ресурсів довіри, які мають забезпечити наявність широкої мережі можливостей впровадження тривалих відносин довіри та стимулювати бажання скористатись цими можливостями, а співвідношення внутрішнього та зовнішнього чинників стимулювання довіри відображає бінарна опозиція екстернальності — інтернальності. Архетипова складова довіри визначає ступінь готовності суспільства до формування культури довіри, наявність достатньої та відповідної запитам конкретного соціуму ціннісно-нормативної системи, яка забезпечує механізм породження та підтримки культури довіри.

Література:

1. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма ; пер. с англ. Д. Павловой и др. — М. : АСТ ; Ермак, 2004. — 730 с.

2. Єрмоленко А. Монологічна та дискурс-етична моделі відповідальності у суспільстві за доби реконструкції / А. Єрмоленко // Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід. — К. : Етна-1, 2006. — С. 7—21.

3. Sztompka P. Trust, Distrust, and Paradoxes of Democracy / P. Sztompka // European Journal of Social Theory. — 1998. — Vol. 1. — Iss. 1. — Pp. 20—22.

4. Sztompka P. Trust: a sociological theory / P. Sztompka. — Cambridge : Cambridge University Press, 1999. — 228 p.

5. Афонін Е. Проблема психологічного феномена проекції в політиці / Е. Афонін, О. Донченко // Політичний менеджмент. — 2009. — № 4. — С. 28—43.

6. Афонін Е.А. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Афонін Е.А., Бандурка О.М., Мартинов А.Ю. ; Укр. тов. сприяння соц. Інноваціям, Від. інф.-бібл. забезпечення Апарату Верховної Ради України. — К. : Парапан, 2002. — 352 с.

7. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.

8. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Н. Луман ; пер. с нем. — СПб. : Наука, 2007. — 648 с.

9. Luhmann N. Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives / N. Luhmann // Trust: Making and Breaking Cooperative Relations ; Department of Sociology. — University of Oxford, 2000. — Ch. 6. — P. 94—107.

10. Юнг К.Г. Психологические типы / К.Г. Юнг ; пер. с нем. С. Лорие. — М. : АСТ ; Хранитель, 2008. — 761 с.

11. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б. Кримський. — К. : Парапан, 2003. — 240 с.

12. Кримський С.Б. Архетипи української культури / С.Б. Кримський // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. — К. : Фенікс, 1996. — С. 91—113.

13. Кримський С.Б. Запити філософських смислів. — К. : Парапан, 2003. — 240 с.

14. Хамитов Н. Философский словарь. Человек и мир / Н. Хамитов, С. Крылова. — К. : КНТ, Центр учебной литературы, 2006. — 308 с.

15. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / П. Розанвалон ; пер. з фр. Евгена Марічева. — К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 287 с.

КРУПКІН Павло,

кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник, науковий керівник Центру вивчення сучасності. м. Париж, Франція.

Анотація: *спираючись на оригінальну архетипову модель людських колективних ідентичностей, розглядає деякі необхідні умови реалізації національного проекту в Російській Федерації. Показано, що відправним пунктом такого проекту має бути певна модель загального блага, презентована сувереном суспільству, що дозволить консолідувати й структурувати цінності різних соціальних агентів у рамках єдиної цілісної ієрархії. Аналіз позицій політичних суб'єктів РФ дозволяє зробити висновок, що сьогодні єдиною політичною силою, зацікавленою в національному проекті в рамках РФ, є лише суверен.*

Ключові слова: ***архетипи, колективна ідентичність, нації, національний проект, Російська Федерація****.*

УДК 304.5: 316.4: 316.7

Павло КРУПКІН

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ: КЛЮЧ ДО ЗАПУСКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРОЕКТУ

Під час проведення різного роду порівнянь між країнами впадає в очі те, що практично в усіх галузях соціально-значущих параметрів максимальні результати досягаються групою країн, які самовизначаються як національні держави (nation-state)[1]. Цей факт ефективнішої мобілізації ресурсів національною державою з метою розвитку як себе, так і свого населення робить дослідження навколо такої суспільствознавчої категорії, як «нація» дуже актуальними, особливо в плані вироблення адекватного розуміння відповідних соціальних явищ і взаємозв'язків, з тим щоб зробити державне управління в цій галузі відносно осмисленим.

Один з підходів до національної проблематики в сучасному суспільствознавстві пов'язаний з уявленням про націю як про певного роду колективну ідентичність (social identity) (див., наприклад [1; 2]). При цьому виявляється, що соціальні впливи всіх наявних колективних ідентичностей на соціум і людину в значною мірою обумовлюються глибинними архетипическими шарами людської психіки [6]. Цей самий висновок є справедливим і для нації як прикладу реалізації спільної політичної колективної ідентичності всієї країни.

Якщо придивитися до історичних трансформацій політичних систем розвинених країн Заходу, то можна побачити, що на їх історичному шляху протягом Нового часу до свого поточного стану з ними відбулося наступне [9]. Монархії, що займали до кінця XVIII-го століття абсолютно домінуюче положення в Європі, включно з і її ідеологічною сферою, раптом почали відступати практично за всіма напрямами, трансформуючись у національні держави і демократії. До кінця XX-го століття «живі» монархії практично вихолостили свою «первинну» сутність, а ті деякі династії, які зуміли при цьому зберегтися, відіграють головним чином символічну роль і не несуть ніякого функціонального навантаження в політичних системах своїх країн. Принцип державності, почавши свій «дрейф» з положення «держава — це я», завершив свій рух деперсоніфікованою інструментальною інституцією без краплі сакральності, що обслуговує суспільний консенсус. Для правлячого класу Заходу вихідною точкою руху була абсолютна ідентичністна відокремленість знаті від підлеглого населення. Потім династичні корпорації почали націоналізуватися, іноді насильно (за наслідками революцій), іноді в результаті своєї власної політики, і цьому фактично було присвячене XIX-е століття. Нації, що виникли, в своєму повноправному ядрі спочатку теж були дуже елітарними, відокремлюючи себе від основної маси керованих, але у міру розвитку національних держав межі «зон повноправності» націй спускалися все нижче і нижче по соціальній піраміді, відкриваючи доступ до фактичної повноправності все більш широким верствам населення. Ідентічністна гомогенізація відповідних суспільств завершилася до кінця XX-го сторіччя, але вже, мабуть, з середини XX-го століття соціальну відокремленість елітних прошарків від низів можна вважати такою, що в принципі «розсмокталася». Якщо позначити таку якість держав, як наявність в них сильного ментального відриву правлячого класу

[1] Див., наприклад, дані щодо індексу людського розвитку ООН [12].

від керованого населення[2] словом «ординство», то типову схему послідовності головних етапів трансформації політичних систем для більшості європейських монархій можна представити таким чином: традиційне авторитарне ординство => ординство-нація => ліберальна демократія.

Так, ми бачимо, що суттєвою якістю найефективніших соціальних організмів сьогодення є їхня ідентичностна гомогенність. Цей спостережуваний факт звертає увагу на таке поняття соціальної психології, як колективна ідентичність (social identity) людини і на можливість використання відповідного концептуального апарату під час вирішення проблем вітчизняного суспільствознавства, тим паче, що характерною властивістю всіх політичних систем, що колись існували на Російській рівнині, є саме їх ординство [10], тобто сильний ментальний розрив на елітній межі в громадській свідомості.

Ось так і виходить, що націоналізація сучасного російського ординства є актуальним завданням модернізації Російської Федерації, оскільки, залишаючись у традиційній парадигмі того, що впорядковує політичну систему, їй навряд чи вдасться подолати верхню межу коридору по середній суспільній продуктивності праці, що становить приблизно 42 % від американської (рис. 1)[3] , що звертає особливу увагу на проблеми старту і подальшого розвитку національного проекту в Росії, обговоренню яких і присвячено цю роботу.

Деякі загальні моменти теорії нації

Нація — це колективна ідентичність, що охоплює всіх громадян відповідної країни і серед інших аналогічних ідентичностей відрізняється належністю до зони пов'язаного з нею соціального контролю всіх питань організації політичної сфери суспільства із забезпеченням його, суспільства, цілісності [5, с. 159—188; 7]. Зокрема, саме з наявністю нації пов'язується існування єдиного політичного комунікативного простору країни, що дозволяє досягти ефективного взаєморозуміння між різними її соціальними агентами, узгоджувати їх інтереси, вести між ними політичний торг, знаходити компроміси під час вирішення конфліктів тощо. Тобто нація, будучи політичною колективною ідентичністю найвищого рівня, зобов'язана давати місце в зоні свого соціального контролю всім іншим колективним ідентичностям країни, що суб'єктно беруть участь в її політичному житті.

Згадуючи ті основні архетипові структурні елементи, які можна виділити в усіх спостережуваних колективних ідентичностях людей [6, с. 309—310], щодо національної ідентичності можна констатувати наступне. «Центральним місцем» нації географічно буде столиця разом з місцями розташування інших можливих національних святинь, а символічний центр нації розташовано у серці кожного громадянина, де також мешкають і «боги» нації. «Боги» в цьому контексті — це все те, що викликає реакцію сакрального почуття людей: як їх обурення при профанації і/або недостатній повазі до

KRUPKIN Pavlo.

The Russian Federation: a key to launch a national project.

Annotation: *The paper on the basis of an original archetypal model of human social identities examines some of the necessary conditions for the start of a national project in the Russian Federation. It shows that the starting point of such a project should be some model of the common good, which would consolidate and structure values of various social agents into one integrated hierarchy. Analysis of positions of different political forces in Russia brings us a conclusion that the only political power, which is interested in a national project in Russian Federation, could be only the sovereign.*

Key words: *Archetypes, Social Identity, Nation, National Project, Russian Federation.*

УДК 304.5: 316.4: 316.7

[2] Інколи така елітна ознака може конституюватися навіть як біологічна — див., наприклад, «сарматський міф» у Польщі, „галло-франкське протистояння" у Франції, „блакитну кров" у Росії тощо.

[3] Зауважимо, що дані рис. 1 охоплюють і пізній період імперії Романових, який багато хто вважає досить ефективним з точки зору суспільного розвитку, і радянський період, й усі роки пострадянської доби. США ж є державою, зіставимо з Росією за складністю.

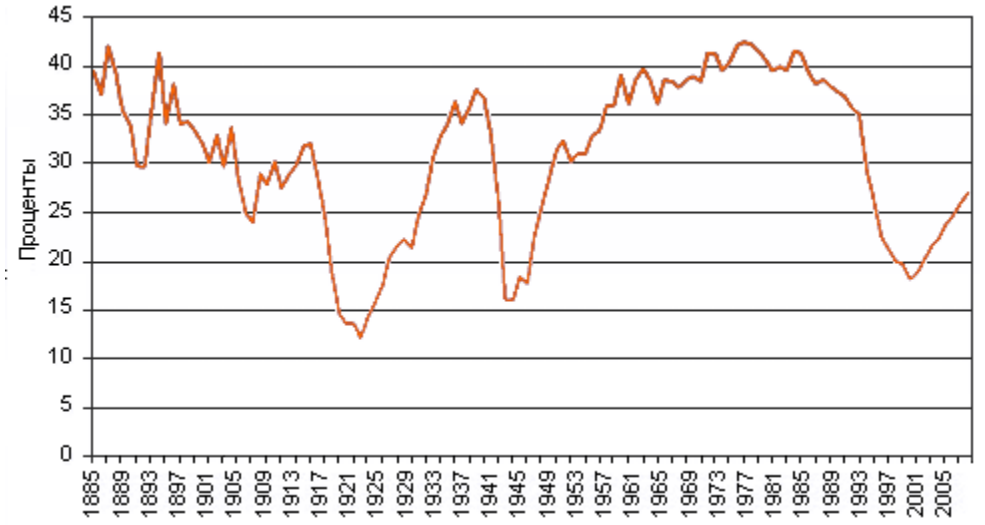

Рис.1. ВВП на душу населення в Росії в % до США, 1885—2006 рр. [4].

цього, так і благодать, що охоплює їх у ритуалах взаємного служіння в ім'я його. «Богами» нації будуть і символи держави, і базові міфи національної свідомості, і національна територія, і пантеон великих синів, і цінності, що розділяються людьми. Особливе місце серед «богів» нації посідає модель національної справедливості, тісно пов'язана з національною концепцією спільного блага, — адже саме з цією моделлю співвідноситимуться всі інтереси і дії національних соціальних агентів в їх переговорах. Зокрема, перебуваючи в конфліктних ситуаціях, в подібному співвідношенні братимуть участь як самі конфліктуючі агенти, так і всі втягнуті в конфлікт «сторонні» агенти — і ті, що задають атмосферу репутації навколо ситуації, і ті, що залучаються до арбітражу.

Природно, що «боги» «жадають», і це породжує наступний елемент національної ідентичності — обов'язковий внесок людини в «спільну справу», частиною якої є його тягар обов'язків перед нацією і національною державою: податки, військовий обов'язок, будь-яка інша активна діяльність «задля блага». До цього ж належатимуть і загальнонаціональні ритуали — участь у національних святах і карнавалах, злиття з іншими в радості у разі якогось національного успіху і в смутку у разі поразки.

Специфічною властивістю нації є те, що представники національної еліти не можуть претендувати на місця в «пантеоні богів» — зазвичай елітарії зобов'язані позиціонувати себе саме як «обслуговуючий персонал» «пантеону», без перейняття на себе хоч щонайменшої аури сакральності. Це також стосується й осіб, що обіймають вищі державні посади, — всі вони відіграють роль «звичайних простих хлопців, якими може стати кожен», і це є важливим універсальним міфом кожної нації — впевненість, що всі соціальні рівні суспільства доступні кожному громадянинові (у міру його старань та успіху). Ця упевненість підтверджується регулярними історіями успіху різних вихідців із соціальних низів.

Ще одна важлива властивість нації виявляється в наступному міркуванні. Кожне субнаціональне співтовариство, що суб'єктно бере участь в національній політиці, утворює також і колективну ідентичність, унаслідок чого воно одержує обов'язок мати своїх «богів». Оскільки члени цього співтовариства визнають себе також і частиною нації, то вони зобов'язані шанувати національних «богів» вище, ніж «богів» партії / клану / корпорації. Так виникає необхідність субординації «богів» соціальних

[4] При цьому все-таки варто зауважити, що деякі персони іноді ушановуються, стаючи частиною якогось національного міфу, і таким чином можуть увійти до „пантеону" нації. Особливо після своєї смерті.

агентів спільноти, без чого неможливі ні нація, ні цілісність політичного поля, що задається нацією. Саме у цьому, в усталенні взаємного положення «богів» та соціальних агентів, що складають спільноту, і полягає суть національного проекту країни.

Для відображення вищесказаного можна запропонувати наступну аксіологічну модель національної держави (рис. 2) [8].

Рис.. 2. Аксіологічна модель національної держави.

В цьому разі в суспільстві є узгодження моделі спільного блага і системи цінностей 1-го ряду, які і створюють базу для цілісності держави навіть за відсутності в політичній системі соціального місця автократора[5]. І дійсно, наявність спільних цінностей такого зразка дає стабілізуючий референс різним політичним суб'єктам (які в цьому разі мають розбіжності лише у вторинних цінностях) для перетворення гри між ними на гру з позитивною сумою, що визначається «спрямуванням» на спільне благо. При цьому позиції сторін конфлікту стають такими, що є зрозумілими й один для одного, і для сторонніх центрів сили, які, у свою чергу, створюють навколо конфліктуючих агентів атмосферу стимулювання до деліберації, до знаходження загальноприйнятного компромісу і гарантують згодом цей компроміс. Більш того, обговорення інших цінностей «перед обличчям» важливіших цінностей першого ряду може вестися сторонами відверто, відкриваючи можливості для широкої публічної дискусії, на чому зазвичай будується публічна політика.

Аксіологічна модель й особливості РФ

На рисунку 3 подається поточна суспільна ситуація Російської Федерації, де немає ні загальноприйнятої моделі спільного блага, ні спільних цінностей.

Очевидно, що в такій ситуації немає жодного об'єктивуючого референса для конфліктуючих сторін, що різко ускладнює їх деліберацію. Більш того, в моделі рис. 3 немає нічого, що гарантувало б цілісність суспільства, тому ця модель є не повною. Для замикання моделі потрібна постать автократора — саме ця персона стає тією самою цінністю 1-го ряду, яка є необхідною для стійкого існування суспільства у вигляді хоч якоїсь цілісності.

Цей наслідок моделі підтверджується в соціологічних дослідженнях російських еліт, які в середині 00-х показали практичний елітний консенсус в довірі Президентові країни В.В. Путину. Цей факт випливає з двох елітних досліджень. По-перше, це дослідження Інституту суспільного проектування [11], який дав елітну підтримку Путіну на рівні 89 % [11, с. 287], причому дуже обмежена кількість тез, що апробувалися, змогла набрати порівнянний рівень консенсусу в своїй підтримці елітними прошарками РФ. По-друге, це дослідження Левади-центру [3], яке також відзначило

[5] Цей елемент моделі відображає той факт, що ліберальні демократії існують лише у національних державах.

Рис. 3. Аксіологічна модель поточного стану Російської Федерації.

консенсусну підтримку російською елітою В.В. Путина. При цьому, за даними останнього, 86 % еліти (97 % керівників федеральних округів і правоохоронних органів, 68 % московських інтелектуалів) вважають, що цілі розвитку країни задаються головним чином Президентом Путіним [3, с. 100] і що серед цих цілей є як модернізація економіки, так і підйом добробуту населення (84 % еліти) [3, с. 310].

Що це, як не внесення Президента В.В. Путіна в 1-й ряд елітних цінностей? Нагадаю також, що слабкість елітних позицій Б.Н. Єльцина наприкінці 90-х рр., на думку багатьох людей з вищих ешелонів влади, ледве не довела країну до розвалу.

Слабкість ціннісних скріплень суспільства, відсутність помітного пантеону спільних «богів» (постать автократора поки виведемо за дужки), оголює основний суспільний дефіцит стосовно виникнення єдиної національної ідентичності в масштабах всієї країни. При цьому звертає на себе увагу сильна фрагментованість російського суспільства, його трайбалізація [13]. При цьому «тотемізм» активних у політичній сфері груп є безмежним — практично у кожної з них ритуали шанування своїх «богів» обов’язково включають акти «паплюження» «богів» інших спільнот.

Вище вже підкреслювалася «ординська» сутність російської державності, яка пов’язана з сильним ментальним відривом елітних прошарків від основної маси населення[6]. Остання визначається елітою як «лохи», «бидло», «гопота», і ці терміни підкреслення елітними шарами своєї винятковості цілком зримо присутні в неофіційному російському публічному дискурсі, тобто це своє ставлення до соціальних низів мало хто з верхів чи діячів, що труться поблизу них, намагається приховувати.

Коротко окреслимо далі «ординські» прошарки країни з позицій вичленення політично суб’єктних груп. Основну масу таких груп складає «ординський» актив — люди, які займають управлінські позиції в економіці і держапараті РФ. «Ординський» актив об’єднується навколо цінностей «бабло»[7], «пиляння бюджету», «управління грошовими потоками», що робить його близьким за психологічними установками до середньовічної знаті періоду первинних завоювань. Загалом, здебільшого це ще більш тимчасові «виконавці», тобто ті «Roving bandits»[8], свідомість яких ще жодного разу не відвідала думка про те, щоб перейти в розряд «stationary bandits».

---

[6] Детальніше результати соціологічних досліджень, що лежать у підґрунті цієї тези, були обговорені, наприклад, у [5, с. 308—309].

[7] Термін «бабло», що тут використовується, узято з арго колоелітних прошарків; він підкреслює специфічне сприйняття цими людьми великих грошей як суб’єктивної магічної субстанції, яка сама вибирає собі обранців для ощасливлення. Культ бабла посідає центральне місце у специфічному етосі російських елітних кіл, що формують ядро їх ідентичності. Детальніше — див. [5, с. 340—344].

[8] «Roving bandits», «stationary bandits» — «кочові й осілі бандити» — метафори однієї з теорій виникнення держави. Див., наприклад, [14].

Водночас слід відзначити, що за своїми психологічними установками найвища група російської еліти вже цілком «осіла» на «завойованій» землі, стала досить-таки «stationary». Стабілізувавши своє положення у владі, ця група проголосила курс на розвиток країни і з ентузіазмом зробила якісь «рухи тіла» в цьому напрямі. І тепер вона з подивом виявляє виникнення сильного напруження в елітних й колоелітних верствах, викликаних цією своєю активністю.

Ще один «колоординський» прошарок складають російські «західники». Походячи здебільшого з того, що було радянським Агітпропом[9], вони з тим самим ентузіазмом обслуговують новознайдену цивільну релігію «копіювання Заходу», як раніше вони обслуговували марксизм. Їх нинішні «боги», що є карго-сакралізацією досягнень західної думки, на жаль, є такими ж само антинаціональні за своєю створеною ними суттю, як були національними всі ці ж самі досягнення в своїх першоджерелах.

Нарешті, замикають список більш-менш впливових політичних прошарків російського «ординства» різноманітні етнічні, етно-кримінальні і просто кримінальні групи й клани, які часто-густо вже змогли сплестися своїми інтересами з низовою державною бюрократією, включно із силовими структурами.

Ось так і виходить, що в Російській Федерації відсутні значущі елітні групи, які були б зацікавлені в ідентичністній гомогенізації населення країни. Єдиний шанс для подібного переходу мирним еволюційним способом може виникнути в тому разі, якщо команда, що займає найвищі позиції в державі, раптом зробить правильні висновки з аналізу причин незадовільної швидкості реалізації розвитку країни в рамках прийнятої нещодавно стратегії модернізації. Тільки у разі такого варіанту у національного проекту зможе з'явитися адекватний рушій, завданням якого буде переведення ціннісних полів різних соціальних агентів з положення рис. 3 у положення рис. 2. Ключовим моментом у цьому русі буде ухвалення сувереном країни та його оточенням якоїсь моделі спільного блага, що охоплює інтереси всього населення, з подальшою консолідацією ним суспільної свідомості навколо вибраної моделі. Найжорсткішого ж опонування подібному курсу національного проекту слід чекати від російських «західників», кримінальних груп і пов'язаних з криміналом та етнічним бізнесом верств державної бюрократії.

Література:

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. — М. : КАНОН-Пресс-Ц, 2001. — 288 с.

2. Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер. — М. : Прогресс, 1991. — 320 с.

3. Гудков Л.Д. Проблема «элиты» в сегодняшней России : Размышления над результатами социологического исследования / Л.Д. Гудков, Б.В. Дубин, Ю.А. Левада. — М. : Фонд «Либеральная миссия», 2007. — 372 с.

4. Илларионов А.Н. Предчувствие катастрофы [Электронный ресурс] / А.Н. Илларионов // Полит.ру (Интернет-издание). — 12.06.2007. — Режим доступа : http://www.polit.ru/dossie/2007/06/12/catastrofa.html.

5. Крупкин П.Л. Россия и Современность : Проблемы совмещения : Опыт рационального осмысления / П.Л. Крупкин. — М. : Флинта ; Наука, 2010. — 568 с.

6. Крупкин П.Л. Эволюционная теория архетипов Юнга: Архетипические моменты в структуре коллективной идентичности / П.Л. Крупкин // ПУ (Публичное управление: теория и практика : сборник научных работ Ассоциации докторов наук государственного управления). — 2010. — № 3—4. — С. 303—311.

7. Крупкин П.Л. Нация — как политическая мета-идентичность страны / П.Л. Крупкин // Тезисы докладов Всероссийской научной конференции «Этнос, нация, общество: российская реальность и перспективы» 1—3 ноября 2010 года. — М.: РОС, 2010. — (1 CD-ROM)

[9] Агітпроп — узагальнююча назва усіх функціональних структур, що займалися питаннями агітації і пропаганди в Комуністичній партії Радянського Союзу.

8. Крупкин П.Л. Проблемы трансформации Российской Федерации в национальное государство / П.Л. Крупкин // Тезисы докладов Всероссийской научной конференции «Этнос, нация, общество: российская реальность и перспективы» 1—3 ноября 2010 года. — М.: РОС, 2010. — (1 CD-ROM).

9. Крупкин П.Л. Принцип народа и западная политика периода Модерна [Электронный ресурс] / П.Л. Крупкин // АПН (Интернет-издание). — 24.11.2010. — Режим доступа : http://www.apn.ru/publications/article23373.htm.

10. Крупкин П.Л. Принцип народа и государственность Русской равнины [Электронный ресурс] / П.Л. Крупкин // АПН (Интернет-издание). — 16.12.2010. — Режим доступа : http://www.apn.ru/publications/article23458.htm.

11. Сумма идеологии : Мировоззрение и идеология современной российской элиты. — М. : ИНОП, 2008. — 296 с.

12. HDI: Human Development Reports [Электронный ресурс]. — UNDP, 2010. — URL : http://hdr.undp.org/en/statistics.

13. Kroopkin P.L. «Returning to roots» in post-Soviet Russia [Электронный ресурс] / P.L. Kroopkin // 11th EASA Biennial Conference “Crisis and imagination” (EASA-2010). — Maynooth, Ireland. — 24—27th August 2010. — Access mode : http://modernity-centre.org/2010/11/20/kroopkin-120.

14. Olson M. Power and Prosperity : Outgrowing Communist and Capitalist Dictatorships./ M. Olson. — Oxford University Press, 2000. — 240 p.

Тарас ПЛАХТІЙ

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР УКРАЇНСЬКОГО ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЕКТУ У КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЇ АРХЕТИПІКИ

ПЛАХТІЙ Тарас,
незалежний дослідник, м. Львів.

Анотація: проведено аналіз конкуруючих в Україні цивілізаційних проектів з точки зору домінуючих типів суспільних структур і притаманних їм поведінкових схем. Запропоновано оптимальний спосіб збалансування владних інституцій в рамках українського цивілізаційного проекту шляхом формування соціальних відносин, притаманних умовам вічевої демократії через створення і поширення якісно нових суспільно-політичних організацій..

Ключові слова: *архетипіка, віче, пряма демократія, цивілізаційний проект, динамічні мережі.*

УДК 329.001(100)

Постановка проблеми. У своїй книзі „Інтелектуальна політика" [1] український філософ Сергій Дацюк, аналізуючи цивілізаційний розкол як небезпеку для територіальної цілісності України, відзначає, що сьогодні наша країна стоїть на роздоріжжі перед трьома шляхами, якими вона може рухатися далі у своєму історичному розвитку: або вона долучається до російського цивілізаційного проекту, або знаходить шлях, як прислужитися Європі в її цивілізаційному проекті (знаходить у ньому свою функцію), або створює свій власний цивілізаційний проект. Там же автор вказує напрямки, які дозволяють країні стати цивілізацією: своя філософія, рефлексивна освіта, нова економіка з новими критеріями розвитку, партії нового типу, нові культура, мистецтво, наука тощо.

У контексті заданих Сергієм Дацюком критеріїв успішності будь-якого цивілізаційного проекту, спробуємо вирішити поставлене ним завдання в організаційному вимірі, визначивши взаємозв'язок між домінуючими у суспільстві типами організаційних структур та ментальними особливостями українців. Це дасть змогу виробити практичні рекомендації для громадських активістів та політиків — тобто відповісти на питання, що їм слід робити тут і зараз для створення й успішної реалізації українського цивілізаційного проекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення невирішених раніше завдань загальної проблеми. Поставлене Сергієм Дацюком завдання побудови власного, відмінного від інших українського цивілізаційного проекту цілком відповідає результатам досліджень соцієтальної ідентичності та її впливу на політику і державне управління, що проводилися засновником української школи архетипіки професором Е. Афоніним. Його моніторинг соцієтальних змін в українському суспільстві (1992—2008 роки) дав змогу зробити наступні висновки [2]. По-перше, дедалі наочнішою ставатиме специфіка національних інтересів, що її, власне, і визначає нова соцієтальна ідентичність, у тому числі країн східнослов'янської субкультурної єдності. По-друге, досліджені властивості української ментальної традиції природно налаштовують її носіїв на найкращу реалізацію ролі своєрідного «драгомана» — перекладача в глобальній мозаїці ментальностей народів світу. Додатковим аргументом на користь такої місії України виступають такі загальновизнані риси національного характеру українців, як толерантність, сенсорность і самодостатність. Специфіка коду української культури, в основі якого лежить «медіанність» її психокультури, надає їй в сучасному світі преференції щодо якісного виконання ролі драгомана — посередника, комунікатора, третейського судді у вирішенні проблем, що виникають у відносинах між різними цивілізаціями.

Існує багато цікавих поглядів на сутність українського цивілізаційного проекту, автори яких на основі різних підходів, кожен по своєму, формулюють багатогранний образ того, що сукупно можна означити українською Мрією.

На думку громадського активіста та дослідника Олексія Толкачова, основою майбутнього українського цивілізаційного проекту ста-

не головна нераціональна цінність — Любов [3]. Політолог Віктор Андрусів вважає, що новим сенсом життєдіяльності української політичної еліти та громадян має стати побудова суспільства сродної праці, де фундаментом є вільна людина, яка працює, розвивається і реалізовує себе у тому, що їй найбільше відповідає [4].

Не менш цікавими є бачення різних авторів структури управління та принципів організаційної будови Української держави у третьому тисячолітті, наприклад у викладі Б. Колоса [5] чи Є. Гігаурі [6]. Пропонуючи принципово нові підходи до облаштування держави у майбутньому, такі роботи не завжди дають реалістичні відповіді на питання „з чого почати тут і зараз громадським активістам та політикам для втілення викладених концепцій". Інакше кажучи, проблема більшості проектів України майбутнього полягає у відсутності чи недостатньому пророблені реалістичних шляхів їх втілення, що враховують весь комплекс вихідних умов.

Постановка завдання статті. Метою статті є розгляд завдання щодо створення та втілення українського цивілізаційного проекту в організаційному вимірі у контексті методології архетипіки: у який спосіб і на підставі яких особливостей ментальності українців має змінитися структура суспільних організацій, що домінують в Україні — цілісній системі, з метою збалансування її владних інституцій, появи й утвердження бажаних емерджентних властивостей — своєї філософії, рефлексивної освіти, нової економіки з новими критеріями розвитку, нових культури, мистецтва, науки, якісно нових взаємостосунків між людьми.

Виклад основного матеріалу. Проблема, що розглядається, є комплексною та має міждисциплінарний характер. Для її всебічного розгляду використаємо інструментарій системного аналізу [7], розглянувши домінуючі у суспільстві організаційні типи структур (ієрархічні, представницькі та інші) як системоутворюючий чинник країни, нації чи цивілізації.

У цьому контексті будь-яку країну, націю чи цивілізацію можна розглядати як систему, підсистемами якої є суспільні структури різного типу та функціонального призначення, а елементами — безпосередньо люди. Тому цілком правомірно можна стверджувати, що організаційні типи суспільних структур, які домінують в країні чи цивілізації як цілісній системі, з одного боку, відображаються у найвищих владних інституціях, що репрезентують всю систему, а з іншого — визначають її домінуючі або офіційно-репрезентативні емерджентні властивості: філософію, ідеологію, освіту, науку, культуру, мистецтво, взаємовідносини між людьми тощо. Запропонований підхід виходить з того, що структура системи та її емерджентні властивості взаємопов'язані, рівнозначно впливають на стан суспільної системи та однаковою мірою забезпечують її цілісність — зміна однієї з цих складових за деякий час призводить до зміни іншої, а відтак і всієї системи. До творення емерджентних властивостей причетні всі існуючі у суспільстві організаційні типи структур, включно із самоорганізаційними горизонталями. Останні, на наш погляд, є головним джерелом і генератором складових емерджентних властивостей, а домінуючі типи організаційних структур лише вибирають найбільш відповідні своїм поточним інтересам їх варіанти, коригують та надають їм офіційного статусу і сакральності аж до догматизації у різний спосіб за різних історичних обставин.

PLAKHTII Taras.

Organizational dimension of the Ukrainian civilizational project in the context of the methodology of archetypics.

Annotation: *In the article is presented the analysis of competing projects of civilization in Ukraine from the perspective of the dominant types of social structures and their inherent behavioral patterns. It is presented an optimal way to balance the power institutions in the Ukrainian civilization project through the formation of social relations that are inherent in direct democracy through parliamentary principles terms of creation and dissemination of qualitatively new socio-political organizations.*

Keywords*: archetypes, viche, direct democracy, civilization project, dynamic networks.*

УДК 329.001(100)

Визначимо домінуючі типи організаційних структур в інших, згаданих Дацюком в [1], цивілізаційних альтернативах України на основі узагальнення існуючих уявлень та підходів.

Домінуючими структурами російської цивілізації являються жорсткі ієрархії [8], які впродовж її історичного шляху відображаються у найвищих владних інституціях переважно у формах монархії, тоталітаризму та авторитаризму. Суб'єктом з абсолютною легітимністю і владою за таких умов є одна людина, яка перебуває на найвищому щаблі владної піраміди. Причому система є стабільною у випадку, коли такий суб'єкт є носієм сакральності й найвищим моральним авторитетом, а поточні офіційно-репрезентативні емерджентні властивості як основа концептуальної влади максимально догматизуються. В іншому випадку система еволюційно або внаслідок революції змінює форму та починає новий цикл свого історичного розвитку. Такий тип структури має певні переваги у плані простоти функціонування, проте його недоліки є настільки очевидними та суттєвими, що сучасні виклики, які стоять перед Україною, неможливо вирішити в рамках системи, структурованої у жорстку ієрархію, хоча б через нездатність таких структур генерувати адекватні зовнішнім викликам інтелектуальні та креативні рішення, формувати ідеологію, здатну в реальному часі давати відповіді на актуальні питання, спрямовувати свою діяльність на захист загальносуспільних інтересів.

Домінуючими структурами європейської цивілізації є як різного типу ієрархії, так і представницькі організаційні утворення, відображені на найвищому рівні у президентських та парламентських інституціях. Вони паритетно наділені достатньою легітимністю та владою для ефективного збалансування одна одної, що стало доволі ефективним запобіжником від природного процесу концентрації влади в ієрархіях. Центри сакральності та моральні авторитети відділені від найвищих владних інституцій та розосереджені по системі. Офіційно-репрезентативні емерджентні властивості гнучко модеруються владними інституціями для їх максимальної адаптації до поточних історичних умов. Поряд із значними перевагами у порівнянні з російським цивілізаційним проектом, європейський проект має низку суттєвих недоліків. Головний серед них полягає в існуванні прихованих центрів влади ієрархічного типу (корпоративних утворень, силових і кримінальних структур) й уразливості легітимних представницьких інституцій перед їх непублічним впливом. Більш того, представницька демократія несе в собі ще одну системну ваду, яку висвітлив відомий французький соціолог П'єр Бурдьє [9]. Вона полягає у потраплянні в різнопланову залежність тих, хто делегував свої владні повноваження, до тих, кому вони делеговані. „…Останню політичну революцію проти стану політиків і проти узурпації, яка потенційно міститься в акті делегування, ще тільки належить здійснити," — такий висновок зробив цей відомий фахівець, досліджуючи соціологічні та психологічні особливості делегування, що лежить в основі представницької демократії.

Цивілізаційний розлом, який проходить крізь Україну, протягом всього часу її незалежності проявлявся у жорсткій конкуренції та перманентному протистоянні двох домінуючих організаційних типів структур — ієрархічних та представницьких, а також у паталогічній неспроможності вирішити конфлікт між ними шляхом збалансування їх повноважень. Тому в одні періоди незалежності провідну роль відігравав парламент, а в інші — авторитарний президент. До того ж, через низку культурно-історичних особливостей та неспроможність громадянського суспільства стати вагомим політичним актором, в Україні гостро проявилися системні вади структур представницької демократій. Це, у першу чергу, видима неозброєним оком керованість парламенту [10] з боку олігархічних кланів, силових та кримінальних структур, що призводить до профанування парламентаризму як такого та проявляється режисованими голосуваннями чергових по ряду у відповідності до команд ззовні. Через конфлікти між різними внутрішніми центрами влади та між частинами українських еліт, що знаходяться у фокусі впливу різних геополітичних центрів влади, офіцій-

но-репрезентативні емерджентні властивості України як системи десакралізовані, розмиті, розчленовані на дві приблизно рівновеликі частини та використовуються зовнішніми та внутрішніми політичними акторами у маніпулятивних цілях для поглиблення протистояння у суспільстві, розділеного як за національно-культурною так і за цивілізаційною ознаками.

Зі сказаного можна зробити висновок, що відмінний від російського та європейського український цивілізаційний проект повинен створюватися шляхом формування й утвердження нових домінуючих організаційних типів суспільних структур — принципово відмінних від типів, притаманних іншим цивілізаційним альтернативам.

Щоб зрозуміти, який саме тип організаційних структур є оптимальним для українського цивілізаційного проекту, згадаємо історію Київської Русі та спробуємо детально проаналізувати властиві для неї домінуючі у тогочасному суспільстві організаційні утворення, виходячи з того, що Київська Русь була чи не єдиним тривалим прикладом саме цивілізаційної потуги давньої України-Руси [11].

Скупі історичні згадки дозволяють лише приблизно реконструювати всі особливості здійснення влади у Київській Русі. Тим не менш, можна стверджувати, що у ній централізована влада князів була зрівноважена вічами, на яких громадяни безпосередньо, на засадах прямої демократії здійснювали своє право на владу. Причому не викликає сумніву той факт, що віча володіли більшою легітимністю та владними повноваженнями, ніж централізована княжа влада. Існує багато гіпотез та інтерпретацій ролі й особливостей функціонування цих органів самоврядування [12].

Яскравим зразком тогочасних інституцій прямої демократії були новгородські віча, про які збереглося чи не найбільше історичних відомостей. Цікавою для ознайомлення є книга про копне право „О ДРЕВНИХЪ СЕЛЬСКИХЪ ОБЩИНАХЪ ВЪ ЮГОЗАПАДНОЙ РОССІИ”, написана у середині XIX століття вченим Миколою Іванишевим [13]. На засадах прямої демократії збиралися ради й у Запорізькій Січі, на яких вирішували важливі політичні питання та обирали гетьманів і старшину.

Не заглиблюючись в історичні викладки, спробуємо виділити організаційний аспект здійснення влади у стародавній Україні-Русі, зазначивши особливості, що не викликають заперечення у більшості дослідників.

По-перше, віча на території теперішньої України у тому чи іншому вигляді існували протягом багатьох століть.

По-друге, віча були самостійною формою самоврядування народу на основі прямої демократії (коли одна людина володіла одним владним голосом) поряд з централізованою владою князів, бояр, поміщиків і по-різному співвідносилися з нею на різних історичних етапах за різних соціально-економічних умов.

По-третє, легітимність віча була практично завжди вищою за легітимність паралельних централізованих управлінських форм. Можна стверджувати, що віча володіли абсолютною легітимністю у межах своєї юрисдикції.

По-четверте, віча існували на усіх рівнях — від невеликих поселень до великих міст. Залежно від свого рівня вони відрізнялися процедурою, обсягом і змістом питань, що на них вирішувалися.

По-п’яте, віча проводилися не у формі мітингу, а за цілком визначеними процедурами на основі усного звичаєвого права, і за багато століть порядок їх проведення набув ознак ритуалу.

По-шосте, віча призначали або обирали відповідальних виконавців для реалізації власних рішень включно з князем у великих містах.

По-сьоме, у великих містах у вічах могло брати участь до 400 осіб.

По-восьме, віча не мали чітких кількісних рамок своєї легітимності, проте участь у них була почесною та бажаною і значною мірою впливала на статус учасника.

По-дев’яте, віча певною мірою, залежно від історичного періоду та місця проведення, були уразливими до маніпуляцій з боку окремих груп своїх учасників, як правило — заможних та впливових осіб.

Отже, у термінах сучасної теорії управління функції віча передбачали спільну оцінку ситуації, колективний її аналіз, вироблення та обговорення варіантів можливих рішень, їх ухвалення, призначення відповідальних виконавців, виконання рішень та контроль за його результатами.

Узагальнюючи сказане, можна стверджувати, що українці впродовж багатьох століть жили в умовах домінування суспільних структур, що діяли на засадах прямої демократії й утворювали з паралельно існуючими виконавчими ієрархіями збалансовану систему державної влади. Збалансованість цієї системи забезпечувалася розділенням процесів ухвалення та виконання рішень, абсолютною легітимністю суб'єкта ухвалення рішення — віча, а також його правомочністю обирати, призначати чи відсторонювати відповідальних виконавців, наділяти їх відповідною легітимністю та владними повноваженнями.

Перебування протягом багатьох століть у соціальних відносинах, які склалися за умов вічевої демократії, без сумніву, залишило глибокий відбиток на ментальності нашого народу.

Відомий французький соціолог П'єр Бурдьє вважав, що об'єктивне соціальне середовище шляхом його сприйняття та засвоєння людьми під час практичної діяльності продукує габітус — систему закріплених набутих схильностей (практичних схем), які в подальшому відіграють роль неусвідомлених вихідних установок, що породжують стабільно відтворювану однотипну поведінку у поточних соціальних відносинах [14].

Габітус відтворює в будь-який момент часу власне ту систему соціальних відносин, результатом якої він є. Тому практики, породжені габітусом, апріорі адаптовані до соціальних умов лише тією мірою, в якій вони залишилися схожими на умови, що сформували сам габітус. На цьому базується ефект його гістерезису (відставання, запізнювання): якийсь час після того, як соціальні відносини змінилися або індивід зайняв іншу позицію в них, він і надалі відтворює старі соціальні відносини та відповідну поведінку, продуктом яких і є його габітус.

Ще одна особливість габітусу полягає в тому, що він є несвідомою структурою: це системи глибоко вкорінених схильностей до відтворення закріплених поведінкових схем, «забутих» і повністю не рефлексованих.

З точки зору габітусу, індивіди ніколи не бувають вільними, але деколи ілюзія свободи (чи відсутність примусу) не буває настільки повною, як у випадку, коли вони діють у відповідності до схем свого габітусу, тобто у відповідності до об'єктивних структур, продуктом яких є сам габітус: у цьому разі індивіди відчувають примус не більше, ніж важкість повітря.

Спробуємо виявити схеми соціальних практик, притаманні періоду Київської Русі, що міцно інкорпорувалися в структури українського габітусу, який після занепаду вічевих форм самоуправління внаслідок явища гістерезису стійко відтворював соціальну поведінку, погано адаптовану до соціальних відносин, сформованих домінуванням структур самого лише ієрархічного типу.

Спершу подивимось, як типові схеми поведінки пересічних учасників вічевих зборів вплинули на формування габітусу, а через нього — на поведінкові схеми наступних поколінь українців. На основі викладених вище організаційних особливостей вічевої форми прямої демократії у Київській Русі можна стверджувати, що протягом віча його учасники отримували весь доступний обсяг інформації з обговорюваних питань та були залучені до обговорення, вироблення й ухвалення всіх рішень. Віче для них було суб'єктом з абсолютною легітимністю та містило в собі елемент сакральності як з точки зору звичаєвого права з відповідними ритуалами, так і з точки зору його відповідності глибинним архетипам свободи, рівноправності та справедливості. Проте найважливішим було те, що кожен з них відчував свою безпосередню причетність до творення цього сакрального суб'єкта з абсолютною легітимністю. Сформований на основі таких поведінкових схем габітус привів до

послідовного відтворення однієї зі знакових ментальних рис українців, яка полягає у підсвідомому невизнанні абсолютно легітимною ніякої іншої влади, окрім віча. Цю рису влучно відобразив відомий журналіст і політолог Андрій Окара у своєму виступі [15] на одному з засідань літньої Студреспубліки-2010: „Тип політичної системи, який в Україні існував завжди — який в тій або іншій формі відтворювався в різні періоди української історії: чи то в часи козаччини, гайдамаччини, в революцію 1917-го, в комуні Нестора Махна чи то під час Оранжевої революції — це тип соціальності, в якому влада не є абсолютним та єдиним соціальним суб'єктом".

Домінування ієрархічних структур в українському суспільстві після занепаду вічевої демократії спричинило конфлікт колишніх і нових поведінкових схем внаслідок неможливості за нових умов впливати на формування, обговорення та ухвалення рішень особисто, що взагалі позбавило українців відчуття їх причетності до творення сакрального й абсолютно легітимного суб'єкта влади. Неадекватність відтворюваних габітусом поведінкових схем новим соціальним відносинам спричинила стійку паталогічну реакцію — соціальну апатію, що проявилася у замиканні у самому собі, в бажанні відсторонитися від агресивного зовнішнього світу та обмежити його власною хатою з вишневим садком, у намаганні знайти спокій у соціальній позиції „моя хата з краю", яка забезпечувала спроможність чинити хоча б у рамках тієї „хати" найвищу владу. Ця природна неусвідомлена реакція помилково сприймається як притаманна українській ментальності негативна риса, хоча на основі приведеного аналізу можна стверджувати, що вона є лише наслідком пригнічення актуальними соціальними відносинами міцно засвоєної у часи вічевої демократії позитивної поведінкової схеми, яка передбачала безпосередню участь кожного громадянина у політичному процесі через інститут віча.

Свого часу Василь Стус охарактеризував українців як „націю сержантів". Добре розуміючи гіркоту такого визначення, слід мати на увазі, що його сенс докорінно змінюється в умовах існування сакрального суб'єкта з абсолютною легітимністю — віча. Справді, наявність такого суб'єкта вселяла впевненість у правильності обраного ним політичного курсу, у високій якості та надійності виконавчої влади, яку в будь-який час у разі потреби можна було легко змінити. За таких умов найбільш доцільною, позитивною та суспільно значимою для звичайних громадян якраз і була поведінкова схема „сержанта" — коли кожен сумлінно і ревно виконував свою персональну частину умовної роботи, усвідомлюючи необхідність її добросовісного виконання для досягнення колективного блага. Саме така схема стабільно відтворювалася і далі, за умов вимушеного підпорядкування сурогатним суб'єктам з абсолютною легітимністю у вигляді чужорідної влади, що й стало причиною такого, сповненого гіркоти, визначення Василя Стуса. Саме вона є свідченням глибокого укорінення і міцного закріплення позитивних поведінкових схем часів вічевої демократії у ментальності нашого народу, що приховують величезний життєдайний потенціал українців у разі відтворення у сьогоднішньому суспільстві відповідних соціальних відносин.

У цьому ж контексті можна відзначити адаптивність, сумлінність та законослухняність українців — заробітчан та емігрантів, які набули таких якостей, віднайшовши та прийнявши за абсолютний для себе місцевий суб'єкт абсолютної легітимності в особі владних інституцій країн їхнього перебування.

Далі розглянемо схему поведінки найактивніших представників громади, що складали її еліту або провідну верству і зазвичай претендували на ключові виконавчі ролі — князя, гетьмана, старшини. Усі претенденти перебували між собою у відкритій конкурентній боротьбі — кожен з них хотів бути обраним чи призначеним на якомога вищий та значимий щабель виконавчої ієрархії. Віче у цій ситуації виступало у ролі загальновизнаного арбітра, наділеного абсолютною легітимністю, прихильність та довіра якого були запорукою успіху у змаганні за посаду поміж претендентами, змушеними переконувати учасників вічевих зборів у своїх чеснотах та намірі віддано служити громаді у справі досягнення колективного блага. Така роль віча була

основою абсолютної легітимності його рішень, що змушувало претендентів, які програли конкурентну боротьбу, змиритися з ними та беззастережно виконувати волю вічевих зборів. У свою чергу, переможці, яких було обрано чи призначено на високі посади виконавчої ієрархії, були змушені сумлінно виконувати свої обов'язки для досягнення колективного блага, пам'ятаючи про можливість миттєвого відсторонення та невідворотного покарання внаслідок втрати довіри чи невдачі в результаті некомпетентності.

З точки зору сучасного дослідника добре видно негативні моменти, які мали місце під час проведення вічевих зборів і полягали у більш-менш успішних спробах маніпулювання ними з боку краще обізнаних і/або об'єднаних у групи учасників. Проте вони практично повністю стерлися з колективної пам'яті в процесі ідеалізації та формування міфічного ореолу вічевої демократії внаслідок її відповідності праобразам свободи, рівноправності та справедливості на рівні архетипів колективного несвідомого. Це обумовило міцне закріплення в структурі габітусу українців описаної вище поведінкової схеми, що була сформована відповідними соціальними відносинами і якнайкраще забезпечувала соціальний успіх активних громадян з лідерськими амбіціями за умови легалізації їх лідерства владними суб'єктами з абсолютною легітимністю.

Модифікований таким чином габітус, незважаючи на зміну соціальних відносин після занепаду вічевих форм самоуправління, внаслідок його міцного засвоєння і явища гістерезису продовжував генерувати стале відтворення українськими елітами закріплених поведінкових схем вічевого періоду, що виявилися неадаптованими до соціальних відносин за умов домінування ієрархічних структур та отримали поширене загальне визначення: „Два українці — три гетьмани".

Отже, надзвичайно позитивна ментальна риса, закріплена у національному габітусі як поведінкова схема, що проявлялася в активності та амбіціях провідної верстви українців на лідерство, в їх готовності брати на себе відповідальність та в прагненні стати першими, відкрито конкуруючи між собою за обрання чи призначення на найвищі посади виконавчої ієрархії, набула різко негативного змісту за відсутності властивого їй суб'єкта з абсолютною легітимністю, здатного виконувати роль найвищого арбітра між конкуруючими претендентами.

Після появи в Україні невластивих вічевому періоду владних суб'єктів з претензіями на абсолютну легітимність у вигляді чужорідної — монаршої чи імперської — влади, відтворювані габітусом поведінкові схеми проявилися у намаганні представників українських еліт — претендентів на найвищі посади — сподобатися репрезентантам цих суб'єктів, вислужитися перед ними й у готовності після свого призначення сумлінно обстоювати інтереси чужорідних суб'єктів з абсолютною легітимністю. Претенденти, що програли, зазвичай приймали рішення таких суб'єктів як належне, але продовжували поміж собою відкриту чи приховану конкурентну боротьбу за цю саму або іншу посаду виконавчої ієрархії шляхом інтриг, вислужування та використання будь-яких недостойних методів.

Проте все різко змінювалося в умовах українських самоврядних суспільних структур — громадських організацій чи політичних партій як в Україні, так і за її межами. Властивий українцям габітус приводив до відтворення прадавніх поведінкових схем, які, за відсутності аналога віча — дієздатного суб'єкта з абсолютною легітимністю, провокували жорстку конкурентну боротьбу поміж лідерами за найвищі посади, під час якої вони не гребували ніякими засобами, підтверджуючи знов і знов правдивість твердження „Де два українці — там три гетьмани" у негативному його сенсі. В результаті успіху переможець отримував все і намагався ототожнення себе із суб'єктом абсолютної легітимності, вважаючи за належне реалізовувати в першу чергу свої власні інтереси. Водночас інші претенденти, усвідомлюючи уразливість структур ієрархічного чи змішаного — представницько-ієрархічного — типу перед маніпуляціями та не маючи історично закріпленої схильності визнавати їх абсолют-

ну легітимність, не вважали переможця повністю легітимним і тому не припиняли активну, відкриту чи приховану боротьбу за найвищу посаду, що в кінцевому підсумку призводило до внутрішніх чвар та безкінечного дроблення українських суспільних організацій поствічевого періоду.

Цілком природно, що описані поведінкові схеми стабільно відтворювалися і на рівні центральної української влади протягом всього часу після проголошення Незалежності. Лідери українських еліт — претенденти на найвищу посаду в країні — ніколи не вважали актуального президента абсолютно легітимним, добре розуміючи уразливу до маніпуляцій сутність української версії представницької демократії та ступінь автентичності результатів національних виборів внаслідок адміністративного втручання. Через це для посилення власної легітимності вони свідомо зближувалися та, відповідно, потрапляли у фокуси впливу зовнішніх суб'єктів з абсолютною легітимністю глобального рівня, часом конкуруючи між собою за право представляти ці суб'єкти в Україні.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку:

1. Українці впродовж багатьох століть жили в умовах домінування суспільних структур, що діяли на засадах прямої демократії та утворювали з паралельно існуючими виконавчими ієрархіями збалансовану систему державної влади. Збалансованість цієї системи забезпечувалася розділенням процесів ухвалення та виконання рішень, абсолютною легітимністю суб'єкта ухвалення рішення — віча, а також його правомочністю обирати, призначати чи відсторонювати відповідальних виконавців, наділяти їх відповідною легітимністю та владними повноваженнями.

2. Наведений аналіз дозволяє зробити висновок про те, що оптимальним способом збалансування владних інституцій в рамках українського цивілізаційного проекту є формування соціальних відносин, властивих умовам вічевої демократії. Це можна здійснити лише шляхом створення і поширення вдосконаленої моделі суспільних суб'єктів з абсолютною легітимністю — якісно нових громадських організацій та політичних партій, побудованих на засадах прямої демократії, які у своїй сукупності змогли б стати загальновизнаним найвищим арбітром для лідерів національних еліт.

Одним з можливих варіантів сучасних суспільних організацій на засадах прямої демократії може стати динамічна мережа без керівного ядра [16], життєдіяльність якої визначається алгоритмами, правилами та процедурами, що зафіксовані її статутом [17] та можуть змінюватися лише у встановлений ним спосіб.

Історичний процес, як і всі природні процеси, має циклічний характер [18], що є властивим також і для цивілізацій. Тому цілком закономірним стало б відновлення в Україні періоду домінування суспільних структур на засадах прямої демократії у новій, модифікованій сучасними комунікаційними технологіями, формі. Це могло б завершити старий і започаткувати новий організаційний цикл української цивілізації в результаті повернення до вихідної точки — вічевої системи влади на засадах прямої демократії у новому витку спіралі її історичного розвитку. Такий початок нового історичного циклу, без сумніву, надав би Україні потужний заряд життєдайної сили та знівелював би лінію цивілізаційного розлому, об'єднавши українське суспільство заради спільного майбутнього.

Література:

1. Дацюк С. Інтелектуальна політика / Сергій Дацюк. — Львів : Незалежний культурологічний журнал «Ї», 2010. — 467 с.

2. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління : Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Е.А. Афонін, Я.В. Бережний, О.Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В.А. Ребкала, В.А. Шахова, В.В. Голубь, В.М. Козакова ; Нац. академія державного управління при Президентові України. — К. : НАДУ, 2010. — С. 265—289. — Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Konzept_zasadi.pdf.

3. Толкачов О. Омріяна Україна: нова ідея [Електронний ресурс] / Олексій Толкачов // «Українська правда», 03. 01. 2011. — Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2011/01/3/5680311.

4. Андрусів В. Суспільство сродної праці [Електронний ресурс] / Віктор Андрусів // «Українська правда» — 29.03.2010. — Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/articles/2010/03/29/4897108.

5. Колос Б. Управління державою ІІІ тисячоліття, або Стратегія і тактика побудови Української національної держави / Богдан Колос. — Львів : Ініціатива, 2004. — 976 с.

6. Гигаури Г. Образная схема Народовластия [Электронный ресурс] / Евгений Гигаури. — Режим доступа : http://politiky.net/node/23.

7. Тарасенко Ф.П. Прикладной системный анализ (Наука и искусство решения проблем) : учебник / Ф.П. Тарасенко. — Томск : Изд-во Том. ун-та, 2004. — 186 с.

8. Ханократия [Электронный ресурс] // Портал «Russia 2.0». — Режим доступа : http://startup-russia.com/ru/archives/62.

9. Бурдьё П. Делегирование и политический фетишизм [Электронный ресурс] / Пьер Бурдьё. — Режим доступа : http://bourdieu.name/content/delegirovanie-i-politicheskij-fetishizm-0.

10. Плахтій Т. У кого в Україні реальна влада і як повернути її законному власнику? [Електронний ресурс] / Тарас Плахтій // «Українська правда», 13. 07. 2010. — Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/columns/2010/07/13/5217934.

11. Дацюк С. В новому світі українству нема місця [Електронний ресурс] / Сергій Дацюк, Костянтин Матвієнко // «Українська правда». — 01.06.2009. — Режим доступа: http://www.pravda.com.ua/articles/2009/06/1/3986156.

12. Моця А.П. Давньоруське віче [Електронний ресурс] / А.П. Моця // История России и Украины: современные взгляды ученых двух стран (Історія Росії. Влада в Давній Русі 5). — Режим доступа : http://www.dc-summit.info/ru/temy/istorija/355-355.html.

13. Иванишев Н.Д. О древних сельских общинах в Юго-Западной России [Електронний ресурс] / Н.Д. Иванишев. — К., 1863. — С. 3—34. — Режим доступа : http://litopys.org.ua/ivanysh/obs01.htm.

14. Шматко Н.А. «Габитус» в структуре социологической теории [Електронний ресурс] / Н.А. Шматко // Журнал социологии и социальной антропологии. — Т.1. — №2. — 1998. — С. 60—70. — Режим доступа : http://bourdieu.name/content/shmatko-na-gabitus-v-strukture-sociologicheskoj-teorii.

15. Окара А. Выступления на финале «Студреспублики-2010», август с.г., АРК [Электронный ресурс] / Андрей Окара. — Режим доступа : http://www.studrespublika.com/news/text_news.php?id=1605.

16. Тарас Плахтій. Динамічні мережеві структури без керівного ядра [Електронний ресурс] / Тарас Плахтій // — Politiko, 18. 05. 2009. — Режим доступа: http://politiko.ua/blogpost32113.

17. Тарас Плахтій. Статут динамічної мережі без керівного ядра [Електронний ресурс] / Тарас Плахтій // — Politiko. — 08. 11. 2010. — Режим доступу : http://politiko.ua/blogpost45372.

18. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід : моногр. [Електронний ресурс] / Е.А. Афонін, О.М. Бандурка, А.Ю. Мартинов. — Х. : вид-во «Золота миля», 2008. — 504 с. — Режим доступу : http://www.rada.gov.ua/LIBRARY/povni_text/soz_zikl.rar.

ПРОБИЙГОЛОВА Сергій,

заслужений вчитель України, учитель історії школи-гімназії № 30, м. Луганськ.

Анотація*: у статті зроблено спробу теоретико-методологічного аналізу шляхів реформування складової частини сучасної освітньої системи — шкільної історичної освіти, її можливостей щодо формування ключових компетентностей майбутньої еліти держави.*

Ключові слова: competence, competence, educational competence, education, historical education.

PROBYIGOLOVA Sergii.

The formation of key competences of future representatives of the administrative elite by means of the school history.

Annotation*: In the article given it a shot analysis of ways of reformation of component of the modern educational system - school historical education, his possibilities in forming of key kompetentnostей of future elite of the state.*

Keywords: *competence, competence, educational competence, education, historical education.*

УДК 316.344.34:377

Сергій ПРОБИЙГОЛОВА

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ПРЕДСТАВНИКІВ УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ ЗАСОБАМИ ШКІЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

Постановка проблеми. Становлення інформаційного суспільства на початку третього тисячоліття докорінним чином змінює характер праці людей. Вона стає дедалі інтелектуальнішою, зорієнтованою на швидке ухвалення рішень. Особливо це стосується сфери державного управління. Державне управління — це своєрідне мистецтво. Його фахівці мають бути не просто службовцями, а справжньою елітою держави.

Реалізації нових завдань соціально-економічного та культурного розвитку суспільства повинна сприяти освітня система, яка завжди виконувала певне соціальне замовлення. Незадоволення багатьох країн результатами системи шкільної та вузівської освіти на межі двох тисячоліть призвело до необхідності її реформування. Для цього важливо було розробити стратегічний напрям розвитку загальної середньої освіти на перспективу.

Найважливішими завданнями суспільно-гуманітарних наук, наук державного управління, педагогічної науки й освітньої практики стають: аналіз змін, які відбуваються під впливом соціально-економічних та історичних перетворень у суспільстві, визначення ролі й статусу освіти у сучасному світі, осмислення і розробка існуючих форм освіти, що відповідають новим потребам людей.

Визначення стратегічного напряму розвитку освітніх систем хвилює сьогодні практично все світове суспільство. Головною є проблема визначення пріоритетів освіти та її реформування. На запитання «Чого ви очікуєте від школи?» роботодавці, бізнесмени, політичні діячі, керівники шкіл і вчителі відповідають: «Треба виховувати дитину, яка вміє спочатку самостійно вчитись, а потім самостійно та творчо працювати і жити» [11, с. 7].

Виклад основного матеріалу. Американські експерти з освіти Гордон Драйден і Джанетт Вос зазначають: «Ядро шкільного навчання мусять формувати два предмети — як вчитися і як мислити, і вони мають бути компонентом усіх навчальних дисциплін» [2, с. 20—21]. У школі учень повинен навчитися, в першу чергу, самостійно формувати мету та шляхи її досягнення. Цього досягти значно важче, ніж навчити читати, писати та рахувати.

У сучасній світовій освітній практиці домінуючою стає особистісно-орієнтована парадигма освіти. Провідним напрямком цієї парадигми можна вважати компетентнісний підхід в освіті. Формування компетентностей учнів — найактуальніша проблема сучасної школи, яка знайшла своє відображення у працях О. Овчарук, С. Шевцової, І. Єрмакова, О. Батечко, К. Баханова, О. Пометун, Д. Десятова, Р. Пастушенка, О. Фідрі, А. Хуторського [7; 14].

«Компетентність» у перекладі з латинської означає коло питань, у яких людина добре обізнана, має знання та досвід. Компетентна у певній сфері людина має відповідні знання та здібності, що дозволяють їй обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній.

В останні роки поняття «компетентність» вийшло на загальнодидактичний і методологічний рівень. Це пов'язано з його системно-

практичними функціями й інтеграційною метапредметною роллю у загальній освіті. Посилення уваги до цього поняття обумовлюється також рекомендаціями Ради Європи, що стосуються відновлення освіти, її наближення до замовлення соціуму. Необхідність формування школою ключових компетентностей була визначена Національною доктриною розвитку освіти (2001 р.), стратегією реформування освіти в Україні (2003 р.), а також учасниками проекту ПРООН «Освітня політика та освіта «рівний — рівному» (2004 р.) [12].

Під час симпозіуму Ради Європи на тему «Ключові компетентності для Європи» було визначено такий орієнтовний перелік ключових компетентностей.

Вивчати:

• уміти витягати користь з досвіду;

• організовувати взаємозв'язок своїх знань і впорядковувати їх;

• організовувати свої власні прийоми вивчення;

• уміти вирішувати проблеми;

• самостійно займатися своїм навчанням.

Шукати:

• запитувати різні бази даних;

• опитувати оточення;

• консультуватись в експерта;

• одержувати інформацію;

• уміти працювати з документами та класифікувати їх.

Думати:

• організовувати взаємозв'язок минулих і дійсних подій;

• критично ставитись до того чи іншого аспекту розвитку нашого суспільства;

• уміти протистояти непевності та труднощам;

• займати позицію в дискусіях і виковувати свої власні думки;

• бачити важливість політичного й економічного оточення, в якому проходять навчання та робота;

• оцінювати соціальні звички, пов'язані зі здоров'ям, споживанням, а також із навколишнім середовищем;

• уміти оцінювати твори мистецтва й літератури.

Співробітничати:

• уміти співробітничати та працювати у групі;

• приймати рішення — улагоджувати розбіжності та конфлікти;

• уміти домовлятись;

• уміти розробляти та виконувати контракти.

Прийматися за справу:

• включатись у проект;

• нести відповідальність;

• входити до групи або колективу та робити свій внесок;

• доводити солідарність;

• уміти організовувати свою роботу;

• уміти користуватись обчислювальними та моделюючими приладами.

Адаптуватися:

• уміти використовувати нові технології інформації та комунікації;

• доводити гнучкість перед викликами швидких змін;

• показувати стійкість перед труднощами;

• уміти знаходити нові рішення [14].

А. Хуторської розрізняє компетентності й компетенції.

Компетенція — це наперед задана соціальна вимога (норма) до освітньої підготовки учня, необхідної для його якісної продуктивної діяльності у певній сфері, комплекс знань, умінь і навичок, які цілеспрямовано розвиваються засобами конкретної базової дисципліни.

Компетентність — це оволодіння учнем відповідною компетенцією, що охоплює його особистісне ставлення до неї та предмета діяльності. Компетентність — особистісна якість (сукупність якостей) учня, що вже відбулася, і мінімальний досвід діяльності у заданій сфері [14].

Слід відрізняти, на думку А. Хуторського, просто «компетентності» від «освітніх компетентностей». Компетентності для учня — це образ його майбутнього, орієнтир для освоєння. Але в період навчання в учня формуються ті або інші складові цих «дорослих» компетентностей, і щоб не лише готуватись до майбутнього, а й жити в сьогоденні, він освоює ці компетентності з освітньої точки зору. Освітні компетентності стосуюся не всіх видів діяльності, в яких бере участь людина (наприклад, дорослий фахівець), а тільки до тих, що включені до складу загальноосвітніх галузей і навчальних предметів. Такі компетентності відбиваються предметно-діяльнісною складовою загальної освіти та покликані забезпечувати комплексне досягнення її цілей. Як приклад можна навести таке. Учень у школі освоює компетентність громадянина, але повною мірою використовує її компоненти вже після закінчення школи, тому під час його навчання ця компетентність фігурує як освітня.

Відповідно до поділу змісту освіти на загальну метапредметну (для всіх предметів), міжпредметну (для циклу предметів або освітніх галузей) і предметну (для кожного навчального предмета), можна скласти трирівневу ієрархію компетентностей:

• ключові компетентності — належать до загального (метапредметного) змісту освіти;

• загальнопредметні компетентності — належать до певного кола навчальних предметів та освітніх галузей;

• предметні компетентності — окремі відносно двох попередніх рівнів компетентності, що мають конкретний опис і можливість формування в рамках навчальних предметів.

Ключові освітні компетентності конкретизуються кожного разу на рівні освітніх галузей і навчальних предметів для кожного ступеня навчання.

З урахуванням головних цілей загальної освіти, структурного представлення соціального досвіду й досвіду особистості, а також основних видів діяльності учня дослідниками визначається наступний перелік ключових освітніх компетентностей.

1. Ціннісно-смислова компетентність. Це компетентність у сфері світогляду, пов'язана з ціннісними орієнтирами учня, його здатністю бачити та розуміти навколишній світ, орієнтуватися у ньому, усвідомлювати свою роль і призначення, творчу спрямованість, уміти вибирати цільові та значущі установки для своїх дій і вчинків, ухвалювати рішення. Ця компетентність забезпечує механізм самовизначення учня в ситуаціях навчальної та іншої діяльності. Від неї залежать індивідуальна освітня траєкторія учня та програма його життєдіяльності в цілому.

2. Загальнокультурна компетентність. Коло питань, в яких учень повинен бути добре обізнаним, мати пізнання та дуже широкий досвід діяльності, охоплює особливості національної та загальнолюдської культури, духовно-моральні засади життя людини й людства, окремих народів, культурологічні основи сімейних, соціальних, суспільних явищ і традицій, роль науки та релігії в житті людини, їх вплив на світ, компетентності в побутовій сфері і сфері дозвілля, наприклад, володіння ефективними способами організації вільного часу. До цього ж належить досвід засвоєння учнем наукової картини світу, що розширюється до культурологічного й загальнолюдського розуміння світу.

3. Навчально-пізнавальна компетентність. Це сукупність компетентностей учня у сфері самостійної пізнавальної діяльності, що містить у собі елементи логічної, методологічної, евристичної та загальнонавчальної діяльності, співвіднесеної з реальними об'єктами, які пізнаються учнем. Сюди входять знання й уміння організації цілепокладання, планування, генерації ідей, аналізу, рефлексії, самооцінки навчально-пізнавальної діяльності. Стосовно досліджуваних об'єктів учень опановує

креативні навички продуктивної діяльності: добування знань безпосередньо з реальності, володіння прийомами дій у нестандартних ситуаціях, евристичними методами рішення проблем. У рамках цієї компетентності визначаються вимоги відповідної функціональної грамотності: уміння відрізняти факти від домислів, володіння вимірювальними навичками, використання ймовірнісних, статистичних та інших методів пізнання.

4. Інформаційна компетентність. За допомогою реальних об'єктів (телевізор, магнітофон, телефон, факс, комп'ютер, принтер, модем, копір тощо) й інформаційних технологій (аудіо-, відеозапис, електронна пошта, ЗМІ, Інтернет) формуються вміння самостійно шукати, аналізувати та відбирати необхідну інформацію, організовувати, перетворювати, зберігати та передавати її. Ця компетентність забезпечує навички діяльності учня стосовно інформації, що міститься в навчальних предметах та освітніх галузях, а також у навколишньому світі.

5. Комунікативна компетентність. Передбачає знання необхідних мов, способів взаємодії з оточуючими й окремими людьми та подіями, навички роботи у групі, виконування різних соціальних ролей у колективі. Учень має вміти презентувати себе, написати лист, анкету, заяву, поставити запитання, вести дискусію тощо. Для освоєння цієї компетентності в навчальному процесі фіксується необхідна й достатня кількість реальних об'єктів комунікації та способів роботи з ними для учня кожного ступеня навчання в рамках кожного досліджуваного предмета чи освітньої галузі.

6. Соціально-трудова компетентність означає володіння знаннями та досвідом у сфері громадянсько-суспільної діяльності (виконання ролі громадянина, спостерігача, виборця, представника тощо), у соціально-трудовій сфері (споживача, покупця, клієнта, виробника), у сфері сімейних стосунків та обов'язків, у питаннях економіки та права, у галузі професійного самовизначення. До цієї компетенції входять, наприклад, уміння аналізувати ситуацію на ринку праці, діяти відповідно до особистої та суспільної вигоди, володіти етикою трудових і громадських відносин. Учень отримує мінімально необхідні для життя в сучасному суспільстві навички соціальної активності та функціональної грамотності.

7. Компетентність особистісного самовдосконалення спрямовується на засвоєння способів фізичного, духовного й інтелектуального саморозвитку, емоційної саморегуляції та самопідтримки. Реальним об'єктом у сфері цієї компетентності виступає сам учень. Він опановує способи діяльності у власних інтересах і можливостях, що виражається в його безперервному самопізнанні, розвитку необхідних сучасній людині особистісних якостей, формуванні психологічної грамотності, культури мислення та поведінки. До цієї компетентності належать правила особистої гігієни, турбота про власне здоров'я, статева грамотність, внутрішня екологічна культура. До цього ж належить комплекс якостей, пов'язаних з основами безпечної життєдіяльності особистості.

Таким чином, формування компетентностей відбувається засобами змісту освіти. У підсумку в учня розвиваються здібності та з'являються можливості вирішувати в повсякденному житті реальні проблеми — від побутових до виробничих і соціальних.

Головний стратегічний напрям реформування світової та вітчизняної систем освіти лежить в площині вирішення проблем розвитку перш за все особистості учня та вчителя. Це знайшло відображення в Концепції загальної середньої освіти України: «Освіта XXI століття — це освіта для людини» [6].

На думку видатного французького філософа та етнографа Леві-Строса, «XXI століття буде століттям гуманітарних наук, або його не буде» [13, с. 13]. Такий висновок авторитетного вченого свідчить про те, що нині відбувається радикальна переоцінка місця та ролі гуманітарного знання в системі культури. Не маючи вузькоутилітарної цінності, гуманітарна культура покликана вирішувати суто прагматичні завдання, які стоять перед суспільством у цілому, визначати якість людського життя.

Чільне місце в системі соціально-гуманітарних наук посідає історична наука. У документах Ради Європи [5, с. 21—24] неодноразово підкреслювалася унікальна цінність історії як предмета, який не можна замінити ніяким іншим на всіх етапах навчання. Саме історія формує свідомість та мислення людини. Потенціал історичної науки «дає змогу свідомо проводити політику: економічну, правову, екологічну, освітню тощо. Як знання кримінальних законів не звільняє від їх дотримання, так і знання історичних закономірностей не надає можливості уникнути соціальних негараздів та історичних зрушень, але надає можливість пом'якшити перехід до нових історичних умов, зменшити соціальну напруженість на зламі історичних епох. Актуальність цієї думки не потребує аргументації» [13, с. 14].

Особливу роль у громадянському становленні особистості відіграє шкільна історія. Шкільна історія — «це своєрідна квінтесенція історичної науки. Викладання її потребує наукової популяризації, мистецтва коментаря, методичної інтерпретації, технологічної конкретики тощо» [10, с. 3]. Реформування шкільної історичної освіти й досі лишається суттєвою проблемою якісного оновлення національної моделі освіти. Чому та як навчати? Як підготувати не просто фахівця із своєї справи, компетентного державного службовця, а виховати насамперед громадянина України? Вирішення цих проблем залежить від переосмислення цілого комплексу питань: Держстандарт шкільної історичної освіти, програми, підручники, освітні технології тощо.

Фундаментом шкільної історичної освіти є обов'язковий державний мінімум знань з історії, тобто державний стандарт [4, с. 4—6]. Зміст Держстандарту показує, які саме історичні знання отримає випускник загальноосвітньої школи. Розподіл цієї суми знань за класами, виходячи з можливостей учнів певного віку, здійснюється в навчальних програмах. Одна з головних проблем шкільної історичної освіти — це визначення її змісту та структурних компонентів. Серед багатьох спроб вирішення цієї проблеми [1; 8; 9; 10] цікавим здається підхід, запропонований Є. Смотрицьким [13, с. 14—15]. Він виділяє 5 рівнів історичної освіти:

1. міфологічно-героїчний (легенди, казки, історичні оповідання), розрахований на дітей віком до 12 років;

2. раціонально-інформаційний рівень для оглядового ознайомлення з національною та всесвітньою історією, розрахований на учнів середньої школи віком 12—18 років;

3. раціонально-інформаційний рівень для поглибленого вивчення історії студентами-негуманітаріями (17—22 років);

4. поглиблене вивчення історії з урахуванням фахової специфіки студентами-гуманітаріями, але не істориками (17—22 років);

5. історія для істориків (17-...).

Перший рівень має звертатися до емоційної сфери свідомості дитини, «пропускатися крізь серце». Саме на цьому рівні треба закладати підвалини історичної свідомості, національне світосприйняття і почуття патріотизму. Відповідно до цього мають бути використані певні форми і засоби навчання. Історія на цьому етапі повинна вивчатися не мовою фактів, імен, цифр і дат, тобто суто інформаційно, а мовою художніх образів, поданих у яскравій формі.

Другий рівень історичної освіти також є обов'язковим для всіх. На цьому рівні продовжується знайомство дитини з національною та всесвітньою історією, але історія вже має сприйматися і розумом, і серцем однаковою мірою раціонально і емоційно. Відповідно, розширюється коло художніх творів на історичну тематику (історія крізь художній образ). Одночасно починається систематичне вивчення історії. На цьому етапі потрібне міжпредметне взаємопроникнення історії, літератури, географії та окремих тем природничих наук. Головним завданням вивчення історії на цьому рівні є поєднання свідомого та емоційного сприйняття історії.

Третій рівень вивчення історії розраховано на негуманітаріїв, або, як кажуть, на «технарів». Він покликаний сприяти свідомому сприйняттю історичного розвитку

людства, зокрема рідного народу, вивести на відповідний рівень глибоке розуміння цінностей культури, тим самим викладання історії на цьому рівні має сприяти поглибленню гуманізації та гуманітаризації технічної та науково-природничої освіти. Тут слід наголосити, що викладання історії не повинно замикатися лише на «громадянській» історії. Йдеться про історичне вивчення культури, для чого стануть у пригоді і спецкурси, які розглядають історію крізь призму фахової підготовки, наприклад, «Історія металургії», «Історія будівельної техніки», «Культура і технологія», «Історія фізики» тощо.

Четвертий рівень вивчення історії має допомогти гуманітаріям і суспільствознавцям крізь призму історії, її детальне вивчення зрозуміти проблеми сьогодення: філологам, мистецтвознавцям — глибше проникнути в духовний світ людини, її психологію, ціннісні орієнтації, показати, зрозуміти їх матеріалізацію у різних типах культур, а отже, і глибше зрозуміти власну культуру; правознавцям, політологам, економістам — дати розуміння сучасної фази розвитку суспільства, а отже, й оптимізувати науку державного управління.

П'ятий рівень викладання історії розраховується на істориків — як викладачів, так і дослідників. Мабуть, буде краще, коли самі історики скажуть, що і як їм вчити, але незаперечним є факт, що історик потребує і глибокої, і широкої гуманітарної підготовки (мови, лінгвістика, філософія тощо).

Що ж вважати змістом шкільної історичної освіти? Наскільки він повинен відображати зміст історії як науки?

Шкільна історія належить до дидактичної групи предметів з переважанням знань. Наприклад, іноземна мова належить до дидактичної групи предметів з переважанням умінь і навичок, оскільки не вивчає багатьох теоретичних питань мовознавства, а орієнтується на те, щоб учні могли розуміти іноземну мову, могли нею розмовляти, писати і читати. Шкільна ж історія передбачає обов'язкове опанування певною кількістю історичної інформації емпіричного характеру, розуміння суті історичних знань, уявлення про основні особливості методології історії тощо. Без цього неможливий розвиток учнів засобами історії. Погоджуючись із цим, автори програм і підручників розходяться в поглядах на обсяг і місце наукових історичних знань. Тут можна виділити щонайменше два підходи, які умовно називають академічним і дидактичним.

Прихильники академічного підходу — це, як правило, професійні історики. Вони вважають історичні наукові знання самодостатньою цінністю і прагнуть максимально повно перенести їх у навчальні програми. Як наслідок, на учнів навалюється шалена кількість фактичного та описового матеріалу.

Наприклад, в діючому підручнику з історії стародавнього світу С. Голованова та С. Костирко [3] тільки в розділі «Стародавня Греція» вжито 64 (!) імені, серед яких Гіпій, Датіс, Анталкід, Пора, Лісимах та інші. Чи всі фахівці зможуть отак відразу відповісти, хто ці історичні діячі? А навіщо їх знати учням шостого класу? Чи допоможуть ці знання краще зрозуміти їм історію стародавнього світу? Сумнівно.

Унаслідок цього перевантаження узагальнюючий матеріал подається уривками, висновки здебільшого мають суб'єктивний характер, доказова база не наводиться.

Прихильники дидактичного підходу — методисти, психологи та вчителі — вважають, що з науки до навчального предмета мають бути відібрані лише ті знання, які допомагають досягти стратегічної мети освіти. Добитися засвоєння учнями всього обсягу інформації, який, до того ж, продовжує зростати в геометричній прогресії, неможливо, а навчити їх основам методології, яка спроможна вивести на наукове розуміння історії, тобто озброїти засобами самостійно вирішувати відповідний тип проблем, цілком можливо. Більш того, тільки це і здатне забезпечити повноцінну історичну освіту.

Ураховуючи сучасні погляди на розуміння історії, необхідно, щоб зміст шкільної історичної освіти сприяв розумінню учнями багатоваріативності інтерпретацій історичного процесу. Тобто учні повинні мати уявлення про основні підходи до пояснень

історичного процесу, розуміти їх особливості, причини, через які різні історики дотримуються різних поглядів, та оцінювати їх на підставі власних переконань, цінностей та орієнтирів.

Зміст шкільної історичної освіти визначатиме й історичні компетентності учнів. К. Баханов виокремлює низку предметних (історичного часу, простору, історичності, дійсності та джерел інформації, ідентичності, цінностей) і загальних щодо історії (комунікативна, інтелектуально-інформаційна тощо) компетенцій [7]. Цей підхід дозволяє визначити навчальні досягнення учнів, а на їх підставі — рівень компетентності.

З метою встановлення рівня учнівських предметних компетентностей, набутих під час вивчення історії, В. Мирошниченко провів педагогічне дослідження. Воно проводилося серед десятикласників, оскільки учні саме цього класу вивчають шкільні предмети, зокрема історію, без додаткового стимулу. Активність пізнавальних процесів, мотивація професійного самовизначення та цікавість до навчання значно посилюються лише у випускному класі.

Моніторинг, яким було охоплено 177 учнів різних шкіл України, проводився наприкінці травня 2008 року. Загальна картина результатів щодо виявлення рівня історичних компетентностей серед учнів десятих класів показала домінуючий середній рівень і тенденцію до переважання низького рівня над високим [7]. Результати дослідження відобразили середній стан розвитку шкільної історичної освіти і вітчизняної історичної науки взагалі.

Подальшої особливої уваги у процесі навчання історії потребують аспекти не простого нагромадження знань і вмінь в учнів, а аспект розуміння історичних подій, людських цінностей минулого та самоідентифікації школяра на прикладах з історії. Також вимагають розвитку уміння аналізу історичних подій, явищ і процесів, побудови гіпотез, узагальнення, виявлення проблем.

Викладання історії — один з важливих засобів виховання, де найважливіше знати, з ким маєш справу і як краще цю справу зробити. Вітчизняну історію не можна викладати у вузах так само, як у школах, і навпаки, хоча наукова мета і там, і тут є однаковою. Історії як навчальному предмету притаманні особливі прийоми та спеціальні методи викладання. Останні не тотожні методам наукового вивчення, вони складніші, бо повинні співвідноситися не тільки з матеріалом, що вивчається, але й з особливостями процесу навчання. Викладач апелює не до історичного матеріалу з метою пізнання його, а до мислення, сприйняття цього матеріалу. «Він передає вихованцю готове пізнання і має це робити не механічно, як річ перекладається з місця на місце, а як свічка, яка запалюється від іншої» [10, с. 3].

Чи вирішимо ми коли-небудь проблему змісту історичної освіти? Чи можливо її взагалі коли-небудь вирішити? Навіщо її взагалі вирішувати? Що не викликає сумніву, то це розуміння того, що результат пошуків змісту історичної освіти залежить від тісної взаємодії істориків-вчителів та істориків-науковців. Визначення концепції історичної освіти, створення багатоваріативних навчальних програм, написання підручників на державному та регіональному рівнях, розробка методичних посібників — ось можливі напрямки співпраці вчителів історії та викладачів вузів.

Висновки. Досвід провідних європейських країн свідчить про те, що найголовнішою функцією історичної освіти є функція формування історичної свідомості. Історична свідомість — це своєрідний «клей суспільства», який поєднує, «склеює» окремих людей в народ, поєднує їх на основі спільних цінностей, норм, традицій, що вивірені та освячені історією, жертвами предків.

Історична свідомість стає особливо актуальною у перехідні епохи, коли відбуваються великі потрясіння, що призводять до розхитування суспільства, позбавляють людину орієнтації у просторі та часі. Суспільство, спираючись на історичний досвід, має виробити нові цінності, адекватні новим історичним умовам, а історична освіта повинна донести їх до кожної людини в прийнятних та доступних формах.

Сьогодні перехідний етап 90-х років з його розгубленістю, пошуками та помилками багато в чому стає вже історією. Але все ж таки залишається відкритою проблема, чому і як навчати дітей. Як формувати майбутню еліту держави? Як виховувати громадянина України?

Література:

1. Вінниченко О. «Львівська ініціатива» (Концепція єдиного курсу історії в 12-річній школі) / О. Вінниченко, М. Мудрий, Р. Пастушенко, Р. Сирота // Історія в школах України. — 2004. — № 8. — С. 10—12.

2. Вукіна Н.В. Критичне мислення: як цьому навчати : наук.-метод. посібник / Н.В. Вукіна, Н.П. Деменієвська, І.М. Сущенко ; за наук. ред. О.І. Пометун. — Х., 2007. — 190 с.

3. Голованов С.О. Історія Стародавнього світу : підруч. для 6-го кл. / С.О. Голованов, С.В. Костирко. — К. : Грамота, 2006. — 296 с.

4. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Освітня галузь «Суспільствознавство» // Освіта України. — 2004. — 20 січня.

5. Калініна Л. На шляху до взаєморозуміння: загальноєвропейський контекст шкільної історії / Л. Калініна, О. Пометун // Історія в школах України. — 1998. — № 1. — С. 21—24.

6. Концепція загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/education/average/concept.doc.

7. Мирошниченко В. Історичні компетентності сучасних десятикласників: моніторинговий аспект [Електронний ресурс] / В. Мирошниченко. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpbdpu/Ped/2009_2/Myroshnichenko%20V..pdf.

8. Мисан В. До питання про назви курсів шкільної історії / В. Мисан // Історія в школах України. — 2000. — № 2. — С. 2—5.

9. Мисан В. Шкільна історична освіта: традиція й новаторство — що переможе? / В. Мисан // Історія в школах України. — 2004. — № 8. — С. 17—21.

10. Огнев'юк В. До питання про зміст історичної освіти / В. Огнев'юк // Історія в школах України. — 1998. — № 4. — С. 2—5.

11. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / О.М. Пєхота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. ; за заг. ред. О.М. Пєхоти. — К. : А.С.К., 2002. — 255 с.

12. Проект «Освітня політика та освіта «рівний-рівному» (2004 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ime.edu-ua.net/osv_pol.html.

13. Смотрицький Є. Про історичну освіту / Є. Смотрицький // Історія в школах України. — 1997. — № 4. — С. 13—15.

14. Хуторськой А. Ключові освітні компетентності [Електронний ресурс] / А. Хуторськой. — Режим доступу : http://osvita.ua/school/theory/2340.

СЕНЧЕНКОВА
Тетяна,
незалежний дослідник,
м. Бердянськ.

Анотація:
спостерігаючи детрадиціоналізацію, що триває, і маргіналізацію філософських ідей і концепцій, автор констатує, що філософський процес вже досить чітко виявив свою принципову нелінійність. Тому будь-які рішення дійсно можна знайти лише в міждисциплінарних галузях, де динаміка, хаотичність, відкритість і нелінійність стають змістовними інструментами широкого спектру гуманітарних досліджень.

Ключові слова: традиція, проектний підхід, конфлікт епістем, відмінність темпоральностей, ризик, світобачення, нелінійне мислення.

УДК ***140.8***

Тетяна СЕНЧЕНКОВА

СПІВМОЖЛИВІСТЬ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ЛАНДШАФТУ ФІЛОСОФСЬКОГО ПОСТМОДЕРНІЗМУ ТА СИНЕРГЕТИКИ

Постійне оновлення понять світобачення актуалізує потребу розмежування провідних типів філософствування, що відображають не лише еволюцію розумової традиції, але і взаємні переходи і взаємовплив різних її проявів у сучасності.

Різноманітність і неоднозначність інтерпретацій модерна та його укоріненості в історичних контекстах «розкривають» дискретність його дефініцій в континуальності, а також вписаність у спільну еволюцію філософської парадигми. Саме такі зрушення відбито у виділенні класичного, некласичного і постнекласичного типів філософствування. Їх співвідношення за онтологічними і когнітивними параметрами показує зрушення сприйняття єдності, цілісності світу від однозначного і лінійного пізнання і дії в класичних підходах до відносності таких можливостей у некласичній парадигмі модерна і суттєву переорієнтацію з єдності на відмінність, що розуміється як початок філософствування в постмодерні.

Відповідно, і класичне логоцентристське мислення, засноване на трансцендентальних метафізичних началах, змінилося постметафізичним способом осмислення буття. Зняття опозиції суб'єктно-об'єктної взаємодії в пізнавальному процесі, що звідси випливає, тягне за собою не лише переосмислення класичного статусу раціональності, але і критичну переоцінку засобів пізнання. Спостережуване сьогодні різноманіття дослідницьких підходів, способів і методів, що охоплюють раніше неймовірні галузі людського духу і діяльності, відображає плідність багатьох «ходів» постнекласичного філософствування.

Неважко переконатися, що ідея нелінійності є прямо протилежною пануючій парадигмі — і класичній, і некласичній. Лінійність як методологічна основа пошуку логічної, тобто єдино правильної і дійсної картини буття (як природного, так і соціально-культурного) пронизує як науку, так і філософію європейської цивілізації, будь то античний ідеал істини або дух прогресу епохи Просвіти. Ускладнення системності сучасного світового розвитку знищує лінійні ієрархії, централізації і детермінації. Заміна цього однозначного конструювання картини світу віялом рівноможливих і ймовірних шляхів становлення як в природничо-науковій, так і в соціально-гуманітарній галузях освоєння і розуміння дійсності провокує новий і набагато складніший світоустрій, невіддільний від його неодмінного антагоніста — хаосу.

Вивченням нелінійних динамічних процесів, що відбуваються у відкритих нерівноважних системах, займається низка споріднених дослідницьких програм: синергетика, теорія хаосу, теорія дисипативних структур та ін.

Спільною основою цього спектру багато в чому близьких напрямів науково-природного і гуманітарного світобачення виступає концепція нелінійних динамік. Варто відзначити, що концептуальні відкриття і дослідження філософії постмодернізму — нелінійна писемність, генеалогія, ризоматика та ін. прямо корелюють з голо-

вними положеннями нелінійного мислення. Водночас слід ураховувати, що «відповідно до тієї обставини, що шукана термінологія перебуває в процесі свого становлення, філософія постмодернізму демонструє цілий спектр паралельних понятійних рядів, призначених для опису об'єкту, що виходить за рамки колишньої традиції: ряд текстології, номадологічний ряд, шизоаналітичний ряд тощо» [1, с. 673].

Потреба в новій термінології відображає формування нового стилю мислення, що у свою чергу відображає необхідність нового світобачення і осмислення кардинальних зрушень в історичному розвитку людства. Відповідно, новий тип бачення формує і новий, нелінійний досвід сприйняття, і навики дії в найрізноманітніших середовищах буття.

Звідси випливає, що «як методологічні і парадигмальні підстави, так і конкретні теоретичні постулати нелінійної динаміки хронологічно паралельно виробляються сучасною культурою в рамках природничо-наукової (дисциплінарний розвиток синергетики) і гуманітарної (постмодерністський напрям розвитку філософії) її традицій, що відкриває можливості термінологічного і змістовного взаємодоповнення синергетичної і постмодерністської версій концепції нелінійних процесів і конструювання інтегральної теорії нелінійних динамік на основі інтегрованої взаємодії останніх» [1, с. 673].

Сходження основоположних установок раніше (тобто в класичній традиції) чітко розділених галузей номотетики й ідеографії передбачає використання певних методологічних «посередників», що мають багатий перспективними значеннями і можливостями для саморозкриття змістовної різноманітності як природничо-наукових, так і гуманітарних модусів сучасної культури. Такими сьогодні виступають: самоорганізація, відвертість, нелінійність, конструктивний хаос, креативність.

Взаїмодополнітельність постнеклассичного природознавства і постмодерністського філософствування (наскільки це є видимим в пізньому модерне) відкриває не тільне лишеки нові можливості, але також ставить і певні межі їх використання сьогодні. Це — проблема відносин нелінійно-динамічних моделей з історичною традицією, що пронизує і науку, і культуру.

Тут втрата метафізичної централізації і «зняття» міжкультурних опозицій здатні викликати не лише оновлення, але так само і фрустрацію, деградацію або вибух традиціоналістського відкоту, «капсулізацію» культурних установок. Такий оновлювальницкий рух також передбачає переосмислення традиції взагалі, спираючись на нове прочитання сучасності в світлі постмодерністської темпоральності і динамічного сприйняття часу становлення систем в нелінійних середовищах, що описуються синергетикою.

Але міждисциплінарний діалог неможливий без критичного для рефлексії перегляду і позитивних пропозицій нових проекцій як убік гуманітаризації постнекласичної науки, так і осмислення філософією власного призначення і здатності увійти до нового, відкритого діалогу з досить далекими від традиційної філософської тематики галузями людського духу, такими як мистецтво, релігія, несвідоме, містика та ін., раніше нехтуваними торжествуючим розумом просвітницького ентузіазму. Проте монополістичне панування однозначно-лінійного Логосу завершується, і вся проблема поля-

SENCHENKOVA Tetyana.

The co-existence of the conceptual landscape of philosophic post-modernism and synergetics.

***Annotation**: by observing the continuing detraditionalization and marginalization of philosophic ideas and conceptions, the author states that the philosophic process has already revealed sufficiently clearly its basic nonlinearity. Therefore, any solutions are possible really only in the interdisciplinary regions, where the dynamics, chaos, openness, and nonlinearity become substantive tools for a wide spectrum of humanitarian studies.*

***Keywords**: tradition, projective approach, conflict of episystems, difference of temporalities, risk, outlook, nonlinear thinking.*

УДК 140.8

гає в тому, чи знайдемо ми відповідні форми артикуляції й інтерпретації сучасного складноорганізованого нелінійного світу.

Відсутність основ розуму в його інструментальній іпостасі, що фіксується в сучасності в численних постмодерністських концепціях, зовсім не означає відмову від людини як такої. Гуманістична інтенція вивільнення передбачає вивільнення іманентних (інтуїтивних) здібностей та інтелектуальних потенцій особи філософа. Цей заклик Ніцше філософам — не довіряти концептам, якщо не він сам їх створив, відтворено на самому початку книги Ж. Делеза і Ф. Гваттарі «Що таке філософія?» [2] як попередня умова автентичного філософствування. Процес філософствування, за Делезом, полягає в конструюванні й операції концептами, не пов'язаними з оформленими і завершеними філософсько-світоглядними системами, де їм привласнюється певний функціональний статус.

Але філософія — не просто мистецтво формування, винаходу концептів, бо останні — не просто форми, знахідки чи продукти. Філософія — дисципліна, що полягає в творінні концептів у суворому сенсі слова [2, с. 14]. Однак концепти як фрагментарна єдність, у свою чергу, співіснують в єдності, що утворюється філософією і проявляється в плані іманенції. Останній є не якимсь загальним концептом, а образом думки в бутті, що виявляється. Але це не метод і не рефлексія, яка розцінюється Делезом лише як думка про думку в ту або іншу епоху. Безперервні звернення, протистояння і відвертання думки, які створюють рухи нескінченності, що розрізняються, формують і виділяють фрактально-цілісну природу плану іманенції, його нескінчену варіативність і специфікації. Згідно з концепцією авторів, плану іманенції набуває пошукового й експериментального характеру (не виключаючи поряд з раціональними засобами і марень, патологічних явищ та езотерики).

Звідси випливає, що виникнення й існування філософії обов'язково передбачає творче зіткнення з Хаосом. Визначитися концептуально, не втративши водночас іманентної складової нескінченності — таким є завдання повноцінної і дійсної філософії. План іманенції в цьому разі здійснює перетин хаосу, відкриваючи шлях появі концептів, які, проте, не зводяться ні до Об'єкта споглядання, ні до Суб'єкта рефлексії, ні до яких-небудь інших об'єктів комунікації [2, с. 69].

Варіації рухів нескінченності, становлення і формування концептів унаслідок «згинів» цих рухів планів іманенції загалом і в цілому виражають прагнення до порядку, тобто до стану об'єктивного антихаосу. Різним, але певним і достатнім чином ця тенденція реалізується в мистецтві, науці і філософії, що будує свої плани над хаосом. У результаті філософ створює концепти, учений — системи координат, а митець — різноманітні композиції. Стиком цих двох планів Делез і Гваттарі вважають мозок, що розуміється просторово, але, на відміну від умовних рефлексів і гештальтів, що передбачають попередню програму, в ньому вже не є видимим цілісне охоплення буття, а здійснюється лише формування думок. Але справжнє творче мислення проявляється в «зяяннях» (прогалинах), умовчаннях, інтервалах і ритмах феноменів думки.

Якщо на рівні відчуття як чистого споглядання формується план композиції, що виступає різновидом пасивної творчості, то в галузі пізнання суб'єкт фіксує відмінності, особливості, встановлює межі і константи, змінні і функції, тобто здійснює активну творчу діяльність.

Уявляється, що вищевикладений підхід до розуміння місця, ролі і призначення філософії в постпросвітницькій сучасності, запропонований класиками філософського постмодернізму, якщо не вирішує, то хоча б відкриває перспективні можливості оновлення основ інтелектуальної і філософської думки. Такі пошуки не є чужими і новітнім напрямам у сучасній філософії, зокрема аналітичній, що претендує на нове і компетентне трактування багатьох класичних філософських проблем [3, с. 118].

Але добре відомі в історії філософії претензії «остаточного вирішення» фундаментальних проблем силами однієї філософської доктрини або школи незмінно ви-

являються скороминущими. Філософія «як сувора наука», мабуть, може бути збудована лише тоді, коли ця наука матиме принципово комплексний і міждисциплінарний характер, оскільки спектр навіть попередніх рішень в цьому разі завжди буде нелінійним і відкритим для подальшого переконструювання і вдосконалення, тобто розгортатиметься в рухомому, творчому, концептуальному просторі.

Таким чином, з великою ймовірністю можна сподіватися вийти до нових філософських парадигмальних синтезів на шляхах сучасних міждисциплінарних методологій, найзначнішою серед яких сьогодні є синергетика.

Як новий спосіб світобачення, що ґрунтується на ключових поняттях самоорганізації, відкритої системи і нелінійності, синергетика охоплює об'єкти найрізноманітнішої природи — від фізичних до когнітивних. Для нашої теми істотними є уявлення про творче мислення, що розвиваються в синергетиці, перекликаються з ідеями Делеза і Гваттарі, і також засновані на концептуальному аналізі переходу від хаосу до порядку.

Інтерпретуючи як хаос різноманітність фрагментів і нарисів знання, можна простежити процес складання цих розрізнених елементів у певну концептуальну систему, яка, однак, виникає не внаслідок лінійного аналізу і дедукції. Як план «іманенції» в синергетиці виступає інтуїція як механізм самоорганізації і самодобудови уявних образів, ідей та уявлень. «Управляти інтуїцією означає ініціювати власне добудовування, переструктурування розумового матеріалу» [4, с. 211].

Згідно з синергетичним баченням творчого розумового процесу, конструктивна роль хаосу проявляється, по-перше, в розширенні креативного поля, тобто охопленні елементів знання, що дуже відрізняються, по-друге — в розширенні поля свідомості шляхом його парадоксалізації (тобто зняття стереотипів логічного мислення) і, потретє, в сценарізації творчого мислення, що передбачає «програвання» сукупності всіх «потенційно можливих порядків». Цим творче мислення схоже з уявним експериментуванням, що проводиться на межі актуального і потенційного, реального і фантастичного, неможливого зараз і можливого в майбутньому. Такою є, згідно з авторами, природа «віртуального поля руху думки» [4, с. 202].

Це «нескінченний рух» (Делез і Гваттарі) — зовсім не банальна «погана нескінченність», тому що в цьому випадку вона вирішується, згідно з синергетичним уявленням, шляхом переструктурування елементів наявного знання в полі тяжіння певного креативного аттрактора — можливого шляху подальшого розвитку всієї системи «плану іманенції». Інакше кажучи, деякі з цих елементів є потенційно продуктивними смисловими точками, навколо яких починають скупчуватися елементи сьогодення. Це конус аттрактора, що створює майбутній порядок всієї системи смислових елементів. Протягом такої кристалізації сенсів відбувається відбір випадкових і непродуктивних ліній і структур розвитку.

Загалом і в цілому евристичний потенціал синергетики є значущим для філософії в двох аспектах:

1) структуруючи процес розвитку між полюсами Порядку і Хаосу, синергетика актуалізує імператив впорядкування світобуття як необхідну передумову нового діалогу з природою;

2) звідси наступна необхідність перевирішення центральної світоглядної проблеми — місця людини в мінливій і непередбачуваній еволюції всесвіту, багато в чому протилежній ранній, прогресистській установці перетворення світу відповідно до потреб людини.

Оскільки ідея світоустрою впродовж століть належала виключно до галузей філософії і теології, синергетичні моделі світобачення комунікативно переймають закумульовані в традиції смислові напрацювання. Відповідно, розвиток синергетичного учення прямо передбачає не лише евристичні і прогностичні дослідження, але і вивчення парадигматики, що належить до ретроспективно-аналітичної філософії, науки і релігії, а також до галузі студій історико-герменевтик.

У цьому разі синергетика ініціює формування взаємної компліментарності колишніх антагоністів під час переосмислення світоглядних й інтелектуальних парадигм, що історично розділилися, і векторів їх розвитку. Разом з тим, ці «синергетичні стимули» дозволяють на більш високому рівні оцінити співвідношення минулого, сьогодення і майбутнього в контексті культурно-духовного досвіду людства.

Залучення нетрадиційних (східна містика і філософія) ідей та аргументів розширює і зміцнює, а також поглиблює і стимулює тенденції формування нового світобачення. Але тим самим ми зрушуємо звичні канони і критерії нашого світосприйняття, межі нормативної структуризації, що стали традиційними. Їх сучасна і зрима відносність підсилює ефект самоорганізації становлення системи, в якій як у динамічному «зараз» зливаються колишні етапи формування і майбутні контури загальної конструкції системи.

Спостерігаючи детрадиціоналізацію, що продовжується, і маргіналізацію філософських ідей, планів і концепцій у сучасності, неминуче стикаємося з проблемою їх єдності, тобто проблемою засад. Делез і Гваттарі дають досить динамічну відповідь на це питання, пропонуючи структуру для розгортання філософських концептів за допомогою актуалізації суб'єкта.

Зрозуміло, існують і альтернативні, конкуруючі проекти оновлення основ філософствування, наприклад в руслі аналітичної філософії. Але «остаточні рішення» нині неможливі, оскільки сам філософський процес вже досить чітко проявив свою принципову нелінійність. Тому будь-які рішення насправді можна знайти тільки в міждисциплінарних галузях, де динаміка, хаотичність, відкритість і нелінійність стають змістовними інструментами широкого спектру гуманітарних досліджень.

Це зрушення є тим більше симптоматичним, що в цілому воно досить тісно перекликається з ідеями Делеза—Гваттарі (наприклад, досить очевидним є зв'язок таких понять, як план іманенції або структурна інформація з традицією). У свою чергу, ця аналогія актуалізує проблему творчості у філософії: чи трактувати творчість як сприйняття традиції або орієнтацію на новації? У загальному значенні можна стверджувати, що тут структурна інформація (традиція) доповнюється проектним підходом (що спирається на нове), що відповідає як синергетичним механізмам динамічної взаємодії вимірів і модусів творчості, так і загальній парадигматиці творчої інтенції.

У разі філософської творчості ця взаємодія орієнтацій корелює зі зміною епістем та інтерпретацій спадкоємності (за версією М. Мамардашвілі), а зрештою у філософському процесі поглиблюється тенденція полістилізму, де поліпарадигматика забезпечує єдність філософського процесу за допомогою зіставлення різних філософських традицій. Їх взаємодія і взаємовплив відбуваються на основі динаміки полюсів «свій — чужий».

Відкритість проблемних полів, що виникає в результаті такої взаємодії, забезпечує появу новації. У постсучасності така еволюція стимулюється впливами глобалізації, що ініціює виникнення загальної дисипативної за суттю структури інтелектуальних взаємодій. Очевидно, що в результаті експлікації цього зрушення актуалізується і купа флуктуацій (наприклад, постколоніалізм, онтологізація філософських ідей, конфлікт епістем, відмінність темпоральностей тощо).

Самодобудова системи з майбутнього, переддетермінація останньою сучасного полягання знання в принциповому плані збігаються з процесом проектування. Будь-який творець є проектом (Ж.-П. Сартр). І оскільки вся діяльність пізнання будується на попередніх планах (заснованих на розумінні проблем, що виникають), то переддетермінація ідеї дійсності, що виникає, узаконює «незливанність» проекту і його реалізації.

Проектний підхід, заснований на механізмі аттракторів, не лише оновлює поняття раціональності, усвідомлення її нелінійного і віртуального характеру, але і відкриває реальні перспективи управління розвитком структур і систем як онтологічного, так і когнітивного рівнів буття.

У зв'язку з цим уявляється необхідним вказати на декілька плідних, на наш погляд, дослідів проектного підходу, застосованих до комплексних за своєю природою об'єктів філософської уваги.

Передусім, це стосується праць В.П. Бранського з соціальної синергетики, філософії історії й естетики. Розкриваючи особливості переходів в суспільстві, мистецтві та історії, автор конструює універсальну структуру руху від хаосу до порядку, що складається з тезауруса (багатоваріантності), детектора (взаємодії елементів системи) і селектора (майбутній стан). Пропонована синергетична теорія відбору є, на думку автора, універсальним механізмом розвитку будь-якої дисипативної системи. Тезаурус створюється соціальними біфуркаціями (кризами), що народжують зіткнення можливих (старих/нових) варіантів («сценаріїв») іншої структуризації суспільства [5, с. 511].

Процес соціальної самоорганізації з необхідністю веде до існування в потенційно нескінченному процесі скінченного граничного стану з унікальними властивостями. Але головне, стверджує В.П. Бранський, полягає в тому, що цим кінцевим станом суспільства є суператтрактор, за допомогою якого здійснюється синтез порядку («необхідності») і хаосу («свободи»), тобто одночасність підпорядкування будь-якої людській діяльності правилам і лібералізація всіх правил. Тому не яке-небудь «чисте» учення, філософська система або соціальний ідеал, а взаємодія космічної, біологічної і соціокультурної інженерії здатна постійно відсовувати «межі зростання» (у проекціях Римського Клубу) [5, с. 691].

Складно структуроване проектне охоплення людської історії і культури в усіх значних аспектах зроблено в першому томі фундаментального дослідження К. Кантора, присвяченого історіософії проектизму [6]. Відокремлюючи лінійне мислення, що панувало в XIX ст. і зумовило відповідне світобачення, від різноманіття філософських концепцій XX ст., автор констатує їх спільну межу — невідповідність потребам, що виникають у XXI ст.. постнекласичного світобачення, тобто їх застарівання. Водночас в книзі підкреслюється важливість їх «зняття» в синтезі нової рефлексії. Людство, на думку автора, «страждає не стільки від засилля науки і техніки, скільки від сповільненого, наслідувального (тобто безпроектного) їх розвитку, від сутнісного їх відриву від філософії, покликаної стояти на варті людської свободи, недосяжної без духовного самопроектування... особистості» [6, с. 13].

Ще одна новітня реформація філософії, пройнята синергетичними і проективістськими імплікаціями, намітилися в «Маніфесті філософії» відомого своїм інтелектуальним радикалізмом французького філософа А. Бадью. Висуваючи план переконструювання філософії, французький автор засновує свій підхід на фундаментальних для будь-якого філософського учення категоріях буття, істини і суб'єкта. Стверджуючи, що буття це множинність, А. Бадью привертає істину для перекладу буття в подію. Звідси, на думку автора, випливає, що філософія не породжує істин, а лише оперує ними остільки, оскільки вони випливають з чотирьох умов: матеми, поеми, політичних винаходів і любові.

Таким чином, будь-яка істина проявляється в одному з цих модусів — науковому, художньому, політичному і любовному, утворюючи певну конфігурацію. Тому критерієм нормальності філософії може бути відповідна взаємодоповнюваність усіх чотири інтенцій.

Домінування однієї з них формує ситуацію «шва»: наприклад, переважання науковості утворює позитивістську орієнтацію, а висунення політичності, що ґрунтується на марксизмі, формує ідеологічний шов філософії. Реакцією й альтернативою їм виступає поетичний шов, представлений ідеями Ніцше і Хайдеггера. «Зняття» цього романтичного шва уявляється Бадью завданням сучасної філософії. «Специфічна мета філософії —передбачити єдиний концептуальний простір, в якому знаходять своє місце іменування подій, що слугують відправною точкою істинності процедур...» [7, с. 16].

Неважко помітити, наскільки вищезгадані концепти співвідносяться з парадигматикою синергетики і постмодерністськими інтерпретаціями авторів книги «Що таке філософія?»

Таким чином, описана Делезом і Гваттарі конструктивна модель філософії, співзвучна міждисциплінарним дослідженням синергетики, дозволяє встановити принципові відповідності між уявними і буттєвими, онтологічними і когнітивними образами і процесами реальності і через це — виявити можливості проектування шляхів її оптимального розвитку в усьому різноманітті її проявів.

Література:

1. Новейший философский словарь. — Минск, 2001.

2. Делёз Ж. Что такое философия? / Ж. Делёз, Ф. Гваттари. — СПб., 1998.

3. О философии континентальной и аналитической и об интеллектуальной многоукладности // Вопросы философии. — 2002. — №11.

4. Курдюмов С.П., Князев Е.Н. Основания синергетики / С.П. Курдюмов, Е.Н. Князев. — СПб., 2002.

5. Бранский В.П. Искусство и философия / В.П. Бранский. — Калининград, 1999.

6. Кантор К. Двойная спираль истории. Историософия проектизма / К. Кантор. — М., 2002.

7. Бадью А. Манифест философии // Ex libris (Независимая газета). — 10 дек. 2000.

Ористлава СИДОРЧУК, Олександр КУЧАБСЬКИЙ

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВА ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ: АРХЕТИПОВИЙ АСПЕКТ

СИДОРЧУК Ористлава, кандидат наук державного управління, доцент кафедри менеджменту організацій Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України, м. Львів.

Анотація: *проаналізовано складові соціального капіталу та їх вплив на формування передумов ефективного управління. Запропоновано модель взаємодії державних органів влади та громади в контексті соціального капіталу.*

Ключові слова: *соціальний капітал, цінності, довіра, соціальні норми, архетип, лідер.*

УДК ***316.642.3***

Актуальність теми обумовлена пошуком шляхів підвищення ефективності управління в сучасних умовах та врахування досвіду минулих поколінь. Складність категорії цінностей та соціального капіталу, їх багатогранність, труднощі генерування в суспільстві створюють низку проблем для дослідження. Тому метою дослідження є обґрунтування важливості категорії соціального капіталу та його складових, а також їх вплив на систему управління.

Дослідженням феномену соціального капіталу займалися вітчизняні та зарубіжні вчені: А. Бова, М. Горожанкіна, Е. Гугнін, М. Лесечко , В. Степаненко, А. Чемерис, Р. Патнам, Ф. Фукуяма та інші.

Соціальний капітал — це системний продукт соціальних відносин на всіх рівнях суспільної організації, який має суттєвий вплив на розвиток усіх сфер суспільства і за певних обставин може створювати або підсилювати синергетичний ефект розвитку соціальних організацій.

Соціальний капітал охоплює громадянську культуру довіри до людей та інститутів, соціальну єдність, а також взаємодію людей задля досягнення спільних цілей. До складових соціального капіталу належать соціальні норми, цінності, довіра (рис.1).

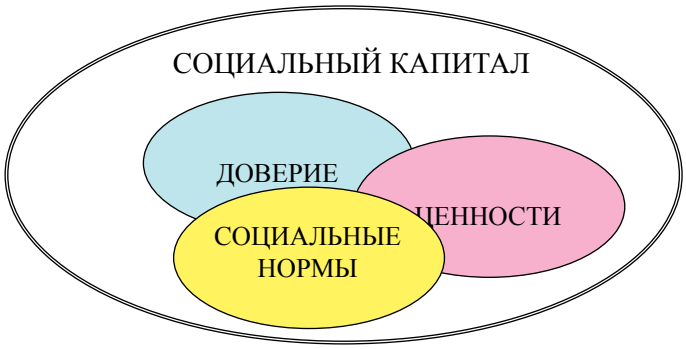

Рис. 1. Складові елементи соціального капіталу

Людина, як відомо, з одного боку, є біологічною істотою, а з іншого — істотою соціальною. Як суб'єкт і результат суспільно-історичної діяльності вона є системою, в якій фізичне й психічне, генетично зумовлене й прижиттєво сформоване, природне й соціальне, матеріальне й духовне утворюють нерозривну єдність [1, с. 10].

Сукупність окремих індивідів, які наділені певними психічними властивостями, становить соціальне ціле. Основні компоненти структури психіки людини певною мірою накладаються на структуру соціуму — раси, етносу. Кожна спільнота наділена всіма компонентами, проте один з них переважає, він і формує расову чи етнічну своєрідність. Так, наприклад, Г. Щокін припускає, що у великих людських рас, які існують нині, домінують такі психічні сфери: емоційно-сенсорна — у негро-австралоїдної, інтуїтивно-ірраціональна — у монголоїдної, раціонально-вольова — у європеоїдної. Крім того, раси й етноси різняться ступенем раціональності — ірраціо-

КУЧАБСЬКИЙ, Олександр,

доктор наук державного управління, доцент, завідувач навчально-організаційного сектора Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України, м. Львів.

SYDORCHUK Orystlava, KUCHABS'KYI Oleksandr.

Value orientations of a society as a premise of the efficient administration: archetypical aspect

Annotation*: Elements of social capital and their impact on the preconditions of effective governance were analyzed. The model of interaction between state authorities and communities in the context of social capital was suggested.*

Keywords: *social capital, values, trust, social norms, archetype, leader.*

УДК ***316.642.3***

нальності (чоловіче та жіноче начала), переважною спрямованістю на навколишній або на свій власний світ (екстраверсія — інтроверсія), історичним віком та іншими ознаками [2, с. 15]. Визначено, що західне суспільство більше орієнтується на раціональну-логічну діяльність, тоді як східне — на інтуїтивно-ірраціональне начало [3, с. 87]. Відбір, розвиток і виховання потреб, приведення їх у відповідність до суспільних цілей і головних цінностей є одним з головних завдань формування людини та етносу загалом, а отже, й усієї системи соціального управління [4, с. 86].

Рушійними силами розвитку людини є її потреби, які поділяються на біологічні (природні), тобто потреби самозбереження, продовження роду і виду, та соціальні, які полягають у потребі здійснення лідерських функцій, а також пов'язані з ними потреби в забезпеченні безпеки, організації колективного життя. Соціальні потреби є вищими цілями життєдіяльності й представлені основними цінностями, тобто абстрактними ідеями, що втілюють у собі суспільні ідеали і є завдяки цьому еталоном належного [1, с. 87].

Для розуміння цінностей необхідно розглянути категорію інтересів людини, яка є дещо вужчою від категорії потреб, але обидві є рушійними силами діяльності, поведінки та вчинків людей.

Учені класифікують інтереси за суб'єктами (інтерес держави, нації, сім'ї), за сферами суспільного життя (матеріальні — духовні), за значенням (корінні — некорінні), за тривалістю (довготривалі — короткотривалі), за наявністю суперечностей (узгоджувані — неузгоджувані, гармонійні — негармонійні, антагоністичні — неантагоністичні) [3, с. 16].

Нерідко справжні інтереси приховуються їх носіями, а за політичними програмами, гаслами, заявами, передвиборними обіцянками стоять антисуспільні інтереси. Тому перед державними діячами стоїть завдання знаходити умови та шляхи сполучення різних інтересів (інтересів особистості, нації) задля спільної справи чи взаємної вигоди.

На основі потреб та інтересів людини формуються її уявлення про цінності та їх ієрархію. Відповідно до цієї ієрархії в людини виробляються певні переконання, установки, принципи життєдіяльності, формується модель поведінки. Протягом життя люди можуть змінювати цю ієрархію принципів і часто — на зовсім кардинально протилежні, тобто відбувається переоцінка цінностей.

Згідно з М. Вебером, цінності — це те, що для нас значиме, на що ми орієнтуємося в своєму житті і що ми беремо до уваги. Це форма, за допомогою якої люди організовують свій життєвий досвід.

Соціальні цінності — це поширені та загальновизнані у суспільстві чи соціальній групі переконання з приводу цілей, яких потрібно досягти, та шляхів і засобів їх здійснення [4, с. 112]

Цінності є основою формування і регулятивної функції ціннісних орієнтацій особистості — складових частин її структури. Формування ціннісних орієнтації — складова частина соціалізації людини, процесів виховання і самовиховання особистості. Відповідно до ієрархії цінностей складається й ієрархія ціннісних орієнтації особистості. Серед них — орієнтації на самоствердження, самореалізацію, самодіяльність людини [1, с. 18].

Часто цінності окремих індивідів суперечать з уявленням й оцінкою інших людей з того ж самого середовища, і для того, щоб при-

стосуватися до життя в певному середовищі, необхідна переорієнтація установок особистості. Ті цінності, які схвалює більше половини населення та які представляють домінуючу в суспільній свідомості групу цінностей, які об'єднують суспільство в соціальну групу, є її ціннісним ядром.

До головних цінностей різні автори (Платон, М. Вебер, Л. Гумільов) відносять Істину (Віру), Красу (Долю), Добро (Благо), Справедливість (Достаток).

Узагальнюючи праці вчених, виділимо такі категорії цінностей:

1. теоретичні (істина, знання, раціональне мислення);
2. економічні (практичність, корисність, накопичення багатства);
3. політичні (влада, визнання);
4. соціальні (добрі взаємовідносини між людьми, приязнь, відсутність конфлікту);
5. естетичні (гармонія, краса);
6. релігійні (злагода, єдність).

М. Вебер стверджує, що руйнування основних цінностей призводить до трансформації або загибелі соціуму.

У кожному соціумі в певний період домінує одна з цих цінностей, яка є психологічним регулятором соціального процесу та значною мірою впливає на історичний шлях суспільства.

Основні цінності формуються на основі природних схильностей людини у процесі виховання та освіти, трудової діяльності, спілкування й творчості, в її соціальному оточенні та з набуттям індивідуального життєвого досвіду, а також на основі усвідомленого чи неусвідомленого розуміння сенсу життя й історії загалом [1, с. 14]. Важлива роль у формуванні цінностей належить сім'ї. Саме сім'я прищеплює такі якості, як працелюбство, повага, релігійність, довіра.

На підгрунті своїх цінностей та ціннісних орієнтацій суспільство, держава, нація чи інша соціальна група розробляють систему соціальних норм поведінки особистості. Соціальні норми — це вимоги, які висуваються суспільством, державою чи соціальною групою до особистості і які вона має виконувати. Вони потрібні будь-якому суспільству для впорядкування життя, його ефективного функціонування, налагодження необхідної взаємодії його членів. Соціальні норми, створені джерелами влади, мають вигляд законів, конституцій, інструкцій.

Соціальні норми (економічні, політичні, правові, моральні, естетичні, релігійні) формують еталони поведінки особистості та регулюють взаємовідносини індивідів. Існують норми, які обмежують діяльність особистості як у своєму середовищі, так і поза ним (міжнародні закони).

Соціальні норми необхідно розглядати як правила поведінки, стандарти, що регулюють поведінку людей і суспільне життя відповідно до цінностей певної культури. Вони є похідними від соціальних цінностей і засновуються на них. Якщо соціальні цінності визначають загальну, стратегічну регуляцію поведінки людей, то соціальні норми — конкретні установки щодо такої поведінки, їх взірець. Ціннісно-нормативні регулятори життя суспільства поділяються на правові та моральні. Перші існують у формі закону, державного чи адміністративного акту, а дотримання других забезпечується силою морального обов'язку особистості [4, с. 87].

Протягом останнього періоду нормам не лише приділяють увагу соціологи та економісти, а й політики переконалися, що норми мають вирішальне значення в економічній чи політичній поведінці, вони зменшують витрати на укладання угод. Ф. Фукуяма стверджує, що якби ми не мали норм, які вимагають взаємної поваги до прав власності, то повинні були б узгоджувати правила власності у кожному окремому випадку, що не сприяло б ринковому обміну, інвестуванню та економічному зростанню.

Громадянське суспільство відповідає за зміст соціальних норм, які воно встановлює, за їх принципову здійсненність, їх практичне виконання. Члени ж такого суспільства зобов'язані пізнати, оцінити, засвоїти та виконувати вимоги норм. Де-

мократичне суспільство та особистість мають нести обопільну відповідальність за реалізацію соціальних норм.

Залежно від історико-культурних та соціально-економічних умов життєдіяльності людини формується певний соціальний тип особистості, якому притаманні певні ціннісні орієнтації [4, с. 95]:

• традиціоналісти орієнтуються переважно на цінності обов'язку, порядку, дисципліни, поваги до закону; вияв же таких якостей, як прагнення до самореалізації, самостійність у цього типу особистості є досить низьким;

• в ідеалістів, навпаки, сильніше виявляються критичне ставлення до традиційних норм, незалежність, ігнорування авторитетів, установки на саморозвиток за будь-яку ціну;

• фрустрований тип особистості має низьку самооцінку, відчуває пригніченість, свою відокремленість від течії життя;

• гедоністи орієнтуються передусім на одержання задоволення „тут і зараз". Ця гонитва за „насолодами життя" проявляється переважно у формі задоволення споживацьких бажань.

Тобто, соціальний тип особистості є відображенням того, як суспільство впливає на ціннісні орієнтації людини і через них — на її реальну поведінку. Дослідження західних учених засвідчили, що специфіка відносин у різних сферах суспільного життя стимулює вияв певних особистих якостей і типів поведінки. Так, ринкові відносини сприяють розвитку прагматизму, гнучкості; відносини у сфері виробництва формують егоїзм і кар'єризм, а сфера сімейного і приватного життя — емоційність, сердечність, бажання пошуку гармонії [4, с. 96].

Загальновідомими є факти про кризу у багатьох сферах життєдіяльності в Україні: політологи говорять про кризу в політиці, владі; економісти стверджують про кризу в економіці; освітяни повідомляють про занепад моральних норм та виховання молоді тощо. Аналізуючи розвиток України варто визнати, що майже тисячолітня історія України сформована з драматичних, навіть трагічних подій, які наклали свій відбиток на ментальність народу, його генетичну пам'ять. Варто зазначити, що перелічені деструктивні явища не можна розглядати окремо: всі вони є компонентом одного більшого феномену — масштабного кризового розвитку України. Розвиток нашої держави у XX столітті будується на національному та соціальному гнобленні, низькому соціально-економічному розвитку, усе це заважає суспільному прогресу та спричиняє загострення проблем. Відсутність національної ідеї і чіткої стратегії розвитку держави подібно до шляху корабля, що потрапив у шторм і просувається без карти і компасу поміж небезпечних рифів. Чи корабель викине на мілину, чи він розіб'ється — це питання часу. Так і наша держава входить у майбутнє без чіткого погляду, без надії та передбачення. Зміна цих умов призведе до зміни менталітету українців, але цей шлях не є швидким і легким: по-перше, необхідно розуміти проблеми на інституційному рівні, а по-друге, воля народу і влади може змінити цю ситуацію. Тому для формування ефективної державної політики та управління необхідно знати, яких цінностей дотримуються наші громадяни, які їм притаманні ментальні риси та життєві установки.

Формування адекватних вимогам часу соціальних норм та принципів дозволить загальмувати негативні тенденції в суспільстві, розробити підходи до розвитку соціального капіталу. Упровадження соціального капіталу в суспільну систему сприятиме поширенню довіри в усіх сферах. Це призведе до синергетичного ефекту.

Сьогодні в нашій державі існують старі способи мислення, догми та ідеологія, що не відповідають вимогам часу. Нова цивілізація, новий стиль життя виникають і з величезною швидкість продукують нові цінності та технології, формують нові політичні відносини.

Ідеологія постає інтегруючою силою суспільства тоді, коли є системою поглядів і цінностей, дотримуючись яких індивід і суспільство досягають збалансованості за

інтересами життєдіяльності. Під терміном „ідеологія" (його ввів до наукового обігу француз А. Дестют де Трасі у XVIII ст.) ми розуміємо найзагальніший зразок, шаблон для успішного вирішення тих чи інших проблем.

Коли ми говоримо про ідеологію, то маємо на увазі певну сукупність ідей (норм і цінностей), яка панує в суспільстві. Наша країна перебуває між двома ідеологіями, і постійне змагання цих двох ідеологій призводить до невпевненості. У державному управлінні це проявляється у багатовекторності політики. Україні бракує ресурсів для надання нового імпульсу для переходу на вищий щабель розвитку. Цим ресурсом може стати соціальний капітал.

На сьогодні у нашому суспільстві відбувається ціннісна і практична переорієнтація: в економіці — від планового господарювання до ринкових відносин; у політиці — від тоталітаризму до демократії; в духовній сфері — від пріоритету класових цінностей до цінностей загальнолюдських. Період, в якому тепер перебуває наша держава, дістав назву „перехідного". Це особливий і якісно самостійний стан соціальної системи, який відрізняється нестабільністю, кризовими явищами, низьким рівнем керованості. Коли людина неодноразово впевнилася в непідконрольності ситуації, неможливості змінити своїми зусиллями перебіг подій, вона взагалі відмовляється від пошуку. Зникає ініціативність, особистість приймає такий перебіг подій, коли рішення за неї ухвалюються відповідними владними структурами [4, с. 97].

П. Павліченко зазначає, що постійне порушення балансу інтересів формує в індивіда відчуття, що його соціальний захист зменшується, посилюється психологічне відчуття свого безсилля і безпорадності, і тоді на перший план виходять три реакції людини на таке порушення. Перша — посилення орієнтації на індивідуальне виживання. Друга — посилення групового егоїзму, тобто спроб захисту індивідуальних інтересів через інтереси групові. Третя — посилення агресивних типів поведінки.

Прояв цих реакцій можна було спостерігати і в недалекому минулому: через кризові явища в економічному і політичному житті на початку 90-х рр. XX ст. населення спрямовувало власні сили на виживання. Поширення масового безробіття, відсутність соціальних гарантій сприяли великому розповсюдженню кримінальних елементів і груп, тобто в суспільстві переважав деструктивний соціальний капітал. Майже 70-річне панування тоталітарного комуністичного режиму, в результаті якого винищувався клас інтелігенції, самодостатній клас селянства (геноцид 1932—33 рр. XX ст.), мало місце прищеплення хибних уявлень про модель життєдіяльності — усе це спричинило зміну ціннісних орієнтацій громадян, відсутність довіри один до одного, а тим більше — до влади. Можна стверджувати, що ці негативні тенденції передаються з покоління в покоління на генетичному рівні.

Прототипом людської психіки К. Юнг вважає архетипи (archetype — від грец. arche — начало і typos — образ) колективного несвідомого — це безпрецедентна, успадкована несвідома форма чи образ. Він констатував, що людина народжується не лише з біологічною, а й з психологічною спадщиною, яка визначає нашу поведінку і досвід. Це — своєрідний ген суспільства, який передає досвід, накопичений людством з покоління в покоління. Цим дослідники історії пояснюють явища повторюваності історичних подій в інтервалах кількох сотень років. Саме цим можна пояснити розквіт і занепад культур і вірувань. О. Донченко подає поняття архетипу як першоджерела, першооснови культури, менталітету, в цілому становлення і розвитку культурних та соціальних моделей, що оформлюють людське буття [5, с. 154]. Науковець стверджує, що пізнання архетипових структур, які є комплексами глибинної психокультурної генетики соціальних спільнот та водночас соціальними регулятивними механізмами людського життя, становить підґрунтя компетентного управління суспільством.

На сучасному етапі в Україні ми можемо спостерігати кризу багатьох архетипів, але найголовнішим є втрата народом ідентичності зі своєю країною, втрата власної причетності до соціальних процесів, зниження патріотизму. Як зазначав Іван Павло

ІІ, „Патріотизм означає любов до всього, що творить батьківщину: до історії, до її мови, навіть до краєвидів" [6, с. 76]. Останні події свідчать, що на тлі розподілу політиками владних портфелів та задоволення ними власних потреб стало не модно говорити про виховання національної самосвідомості, чіткої громадянської позиції, патріотизму. Ця ознака породжує так звану кризу ідентичності; мовою політики — це відсутність злагоди, здорових консолідаційних та інтеграційних тенденцій у масовій поведінці та громадській думці [5, с. 154].

Консолідація є головним чинником ефективності будь-якої суспільної дії. Це добре засвоїли українські політики, які використовували термін „консолідація народу" як політичну передвиборчу технологію. Останні події засвідчили, що окремі політики використали феномен консолідації як інструмент для маніпулювання масою та засіб досягнення влади. Унаслідок таких дій довіра населення до політичних партій та їх лідерів, державних інституцій та органів державної влади дуже знизилася.

Проблеми довіри або її відсутності стають найважливішими в сучасному управлінні та житті суспільства.

Довіра — це позитивне сподівання на те, що інша людина не діятиме опортуністично за допомогою слів, дій або рішень.

Довіра є важливим компонентом соціального капіталу. Коли немає довіри, немає впевненості в угодах, а отже, й чинності в законах. Довіра сприяє співпраці — чим вищим є рівень довіри у суспільстві, тим більшою буде ймовірність співпраці. Співпраця часто буває потрібна між законодавчою та виконавчою владою, між працівниками та керівниками, між політичними партіями, урядом та приватними організаціями, але укладання договорів про співпрацю та моніторинг часто бувають неможливі. І саме довіра і соціальний капітал у свою чергу сприяють співпраці та зменшують витрати на спостереження за дотриманням угод.

Відомий футуролог Ф. Фукуяма в основу класифікації суспільств покладає ступінь довіри в соціумі й стверджує, що інформаційна революція призведе до відмирання великих організацій з ієрархічно жорсткою структурою і становлення добровільних співтовариств однодумців [7]. Таке становлення неможливе без довіри, а довіра, у свою чергу, визначається ментальними чинниками. Довіра — це насамперед здійснення очікуваного і впевненість у чомусь, на перший погляд, віртуальному і невидимому, але такому, що обов'язково буде. Виникає позитивне сподівання, яке передбачає наявність відомостей чи близького знайомства з іншою стороною.

В основі поняття довіри перебуває п'ять основних категорій [8, с. 220]:

1) порядність (чесність, добросовісність, правдивість), що є найважливішою складовою, без якої всі інші категорії довіри не мають сенсу;

2) компетентність, що визначає технічні знання та навички міжособистісного спілкування;

3) послідовність — стосується надійності, передбачуваності індивіда та його здатності ухвалювати рішення у складних ситуаціях;

4) лояльність, яка передбачає коректне, доброзичливе ставлення, дію в межах законності;

5) відкритість — означає відверту, пряму і щиру поведінку індивідів, готовність до вільного обміну інформацією.

Серед організаційних зв'язків можна розрізнити три типи довіри [8, с. 221]:

1. довіра, що базується на страхові. Відносини, побудовані на цій довірі, є найуразливішими, вони тримаються на побоюванні бути покараними у разі, якщо довіру не буде виправдано. Така довіра працює тоді, коли покарання можливе і накладається щоразу, коли хтось не виправдовує довіру. Наприклад, під час продажу автомашини вам вигідно приховати деякі несправності, але покупець після того, як їх виявить, зможе розірвати угоду, тому що ви ввели його в оману;

2. довіра, що базується на знанні, ґрунтується на передбаченні поведінки на підставі досвіду взаємодії. Цей тип довіри побудований на інформації, яка замінює

контракти, покарання та юридичні умови, характерні для довіри, яка базується на страхові. Це знання розвивається з часом, чим довше Ви знаєте людину, тим її поведінка буде більш передбачуваною. Крім того, ця довіра не завжди руйнується внаслідок негідної поведінки іншої сторони — Ви намагатиметесь пояснити і зрозуміти причину порушення і надалі підтримуватимете відносини;

3. довіра, що базується на ідентифікації. Це — найвищий тип довіри, який забезпечується емоційним зв'язком між сторонами, які розуміють наміри і взаємно поважають прагнення та бажання одна одної. У таких випадках контроль є мінімальним. Прикладом можуть бути відносини в організації серед працівників, які працюють разом уже тривалий час і мають великий досвід. Цей тип довіри є ідеалом, якого прагнуть досягти менеджери у своїх командах.

Довіра є важливим атрибутом лідера, вона сприяє доступу до інформації та кооперації. Лідери здатні впливати на інших людей, вони відрізняються від керівників тим, що мають неформальне визнання, а керівників визнають завдяки призначенню. Лідери здатні впливати на інших і спонукати їх до виконання дій, які виходять за межі тих, що можна вимагати на підставі відносин формальної влади. Для лідера є важливими соціальні зв'язки, але парадоксом є те, як стверджував Н. Макіавеллі, що „тільки-но лідер сходить на вершину, він відразу позбавляється від тих людей, які допомагали йому зійти, оскільки вони знають те, що хотів би приховати лідер". Це добре відображають події в українському політикумі, що відбуваються останнім часом.

Аналізуючи феномен сучасного політичного лідерства в Україні, важливо зауважити, що бракує загальнонаціонального лідера, якому б довіряла більшість населення у всіх регіонах країни. Переважно спостерігається ситуація регіонального лідерства, а також поява великої кількості лідерів популістського типу. Якщо уважно придивитися до політичних лідерів сучасної України, спробувати визначити їх типи, то фактично вирізнимо лише два типи, а саме:

1. поступливий лідер, тобто той, хто під певним тиском намагається все ж зберегти існуючу систему в країні; це — лідер консервативного типу;

2. інверсійний лідер, якого визначають і якому сприяють не так за його особисті заслуги, як завдяки переслідуванням владою чи суттєвій критиці інших лідерів або політичних сил [1, с. 112].

Тому нагальною є проблема сильного лідера, який повністю міг би відповідати за долю нації і дотримувався б передвиборчих обіцянок. Також для побудови громадянського суспільства в Україні необхідно дотримуватися основних демократичних цінностей:

1. визнання демократичних принципів і норм управління державою;
2. довіра до основних політичних інститутів;
3. толерантність і міжособистісна довіра;
4. політична і громадська активність.

Управління також варто розглядати як цінність, воно дозволяє створити, сформувати і передбачити перебіг подій у соціальних відносинах та є важливим елементом генерування капіталу. За умови відповідного управління соціальний капітал конвертується в інші види капіталу, що має суттєвий вплив на подолання кризових явищ. Менеджмент є органічною складовою культури людей, він містить у собі історію і сучасний стан теорії і практики управління діяльністю людини. Менеджмент — інструмент цивілізації, він креативно впливає на соціальні форми існування, сприяє соціальній адаптації, має гармонізуючий вплив на соціум. На рис. 2 зображено модель взаємодії державних органів влади та громади в контексті соціального капіталу.

При побудові цієї моделі необхідно виділити проблему, яка вимагає вирішення. Проблема — це розрив між існуючою ситуацією і ціллю, яку треба досягти [9, с. 87].

Таким чином, проблемою в нашій ситуації можна вважати зниження ефективності діяльності органів державної влади та занепад ціннісної системи суспільства (корупція, автократія, різного роду конфлікти, деморалізація населення).

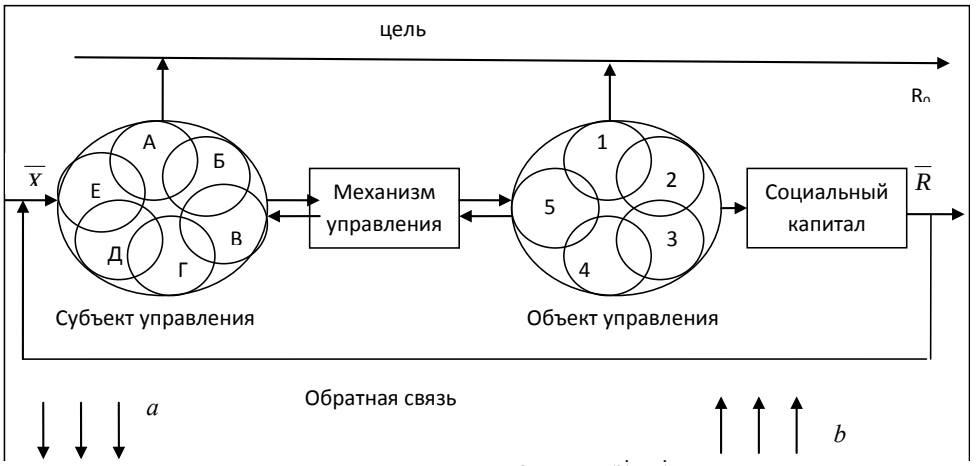

X — множина вхідних ресурсів
R — множина результатів (соціальний капітал)
R_0 — очікуваний результат
a — внутрішні впливи
b — зовнішні впливи
А, Б…Е — органи державного управління
1, 2….5 — об'єднання громадян

Рис. 2. Модель взаємодії державних органів влади та громади в контексті соціального капіталу

Як бачимо, існує певна кількість проблем, тому цю сукупність об'єднаємо терміном „проблематика" або „система проблем".

Кожна система має певну ціль, яку вона прагне досягнути. Ціль — це бажане майбутнє, тому важливо чітко її сформулювати. Ціль має бути конкретною, зрозумілою й відомою як об'єкту, так і суб'єкту управління, досяжною, а також прив'язаною до місця і часу. Аби система ефективно функціонувала, цілі об'єкта та суб'єкта управління слід гармонізувати, від цього залежить ефективність системи.

Необхідно звернути увагу на те, що на вибір конкретних, окремих цілей суб'єкта вирішальний вплив мають його загальна ідеологія, система цінностей, якої він дотримується. Якщо ми на сьогодні в Україні говоримо про глибоку економічну і політичну кризу, то передусім це є кризою культури, моралі й етики, кризою людини. Це означає, що система цінностей, які сповідує значна частина суспільства, є фальшивою і негуманною.

Зважаючи на систему проблем, ціллю будемо вважати побудову соціальної держави на основі ефективної співпраці громадян (соціального капіталу) задля забезпечення реалізації прав і свобод громадян, подолання економічної та політичної кризи.

Ця модель є відкритою, їй не характерна стабільність, вона піддається як зовнішнім (a), так і внутрішнім (b) впливам. Крім того, існують різні варіанти соціальної організації системи:

а) процес з низьким рівнем організованості (тобто коли елементи системи розміщені хаотично і не піддаються управлінню);

б) високоорганізовані (коли елементи системи згуртовані).

У цій моделі елементи суб'єкту й об'єкту управління є високоорганізованими, тобто управлінські сигнали є якісними і сприймаються об'єктом управління, а система є ефективною.

Соціальна система завжди є процесо-організованою, оскільки її структуру складають елементи, що якісно вирізняються своєю природою та властивостями (індивіди, соціальні інститути та організації, соціальні відносини). Крім того, соціальна система охоплює всі сфери суспільства (економічну, політичну, духовну), завдяки чому одні й ті самі елементи залежно від обставин і потреб можуть входити до різних підсистем [10, с. 93]. Специфічною рисою соціальної системи є чинник свідомості, який

не властивий іншим класам систем. Зміни в різних сферах суспільства (економічній, політичній, культурній), у системі ціннісних орієнтацій, а також у соціальних інститутах є причиною появи кризового стану, порушення рівноваги системи. Взаємодія держави й громадянського суспільства забезпечує соціальній системі стан динамічної рівноваги, сприяє повноцінному прояву процесів самоорганізації.

Отже, соціальні норми, цінності та довіра відіграють значну роль у діяльності будь-яких організацій, у тому числі — в державному управлінні, адже без довіри населення до органів влади ефективність управління буде значно нижчою. Сутність демократичних процесів полягає в постійному діалозі та взаємній довірі влади і громади, в спільному обговоренні проблем (референдуми, опитування громадської думки тощо), що виникають, у спільному пошуку шляхів подолання цих негараздів. Важливо, щоб люди відчували себе залученими до процесу державного управління. Не треба відокремлювати владу та громаду і чекати, що влада забезпечить належне і безпроблемне життя. Потрібно спільними зусиллями домагатися позитивних змін, необхідних для нашого життя. Це і є завданням соціального капіталу.

Література:

1. Щокін Г.В. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи [Текст] : колек. монографія / [Попович М.С., Кармазина М.С. та ін.] ; за заг. ред. Г.В. Щокіна, М.Ф. Головатого. — К. : МАУП, 2000. — 384 с.

2. Гаджиев К.С. Размышления о конце европоцентристского мира и новой конфигурации геополитических сил / К.С. Гаджиев // Социол. исследования. —1993.— № 6. — С. 84—91.

3. Губерський Л.В. Філософія : навч. пос. [Текст] / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко ; за заг. ред. Надольного І.Ф. — 2-ге вид., перероб. і доп.— К. : Вікар, 2001. — 457 с.

4. Павліченко П.П. Соціологія : навч. посіб. [Текст] / П.П. Павліченко, Д.А. Литвиненко. — К. : Лібра, 2002. — 256 с.

5. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія [Текст] / О. Донченко, Ю. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.

6. Іван Павло II. Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі століть [Текст] / Іван Павло II ; пер. з італ. М. Прокопович. — Львів : Літопис, 2005. — 168 с.

7. Фукуяма Ф. Глобалізація безконечна [Електронний ресурс] // Незалежний культурологічний часопис «Ї». — №19. — 2000. — Режим доступу : http://www.ji.lviv.ua/n19texts/fukujama.htm. — Заголовок з екрану.

8. Стефан П. Робінс. Основи менеджменту. [Текст] / Стефан П. Робінс, Девід А. Деченцо. — К. : Основи, 2002. — 630 с.

9. Лесечко М.Д. Основи системного підходу: теорія, методологія, практика : навч. пос. [Текст] / М.Д. Лесечко. — Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2002. — 300 с.

10. Кузнєцова М. Дезорганизация и организация как свойство социальных систем [Текст] / М. Кузнєцова // Проблема теории и практики управления. — 1994. — № 6. — С. 93—98.

СУШИЙ Олена,
кандидат філософських наук,
докторант Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *статтю присвячено виявленню об'єктивних та суб'єктивних чинників функціонування інституційних практик державного управління. Визначено зміст понять „інституційні практики" та „культурний код". Взаємозумовленість індивідуального буття людини й надіндивідуальних структур соціальної статики та динаміки розглядається як прояв культурного коду. Виділяються деякі окремі форми прояву соціокультурного контексту функціонування інституційних практик державного управління.*

Ключові слова: public administration, institutional practices, cultural code, social-cultural context.

УДК 321.01/316.7

Олена СУШИЙ

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПРАКТИК ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (теоретична концептуалізація)

Постановка проблеми. Відомо, що сукупність інститутів будь-якого із соціальних типів структурується у цілісну та стійку у часі систему. В умовах суспільно-політичних трансформацій спроби вилучити з системи той або інший інститут чи „штучно" увести до неї чужорідний інститут, з одного боку, наштовхуються на „захисні реакції", які здатні порушити цілісність системи та дестабілізувати її, а з іншого — запозичені формально-правові норми, які покликані, насамперед, коригувати та спрямовувати процеси суспільно-політичних трансформацій згідно із заданими правилами, не справляючись під впливом іншого соціокультурного середовища зі своїм призначенням, починають „мутувати", викликаючи, знову ж таки, викривлені „системні (д)ефекти". За таких умов державне управління може постати або як гарант вірності обраному курсу державних та суспільних перетворень, що особливо важливо для підтримання суспільної стабільності та збереження довіри до влади, або як середовище, що у своїх практичних рішеннях та діях порушує загальновизнані та інституційно закріплені суспільною згодою з державою фундаментальні засади взаємодії держави та суспільства, поглиблюючи цим системну кризу зсередини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Володарювати над природою (управляти нею) можна лише підкоряючись її законам, — підкреслював відомий англійський філософ епохи Відродження Френсіс Бекон. І дотепер серед провідних принципів державного управління ключове місце посідає вимога слідувати об'єктивно детермінованим й іманентним суспільній системі соціально-історичним та природним закономірностям, що відтворюються та мають становити підґрунтя діяльності всіх соціальних, у тому числі державних, інститутів (І. Василенко, В. Козбаненко, С. Наумов, Л. Сморгунов та ін.).

Водночас, здається, реалізації принципу об'єктивності сьогодні нібито заперечує піднесення (аж до рівня визначальної) ролі суб'єктивного чинника соціальних зрушень. Однак поодинока соціальна дія, пов'язана з конкретним історичним моментом цілісного соціального управління, має шанс відтворитись лише в контексті суспільного цілого — уособленого в історичній пам'яті суспільства, в його несвідомому (структурах архетипічного). Саме ці структури забезпечують „пов'язаність" поодиноких (суб'єктивних) дій у контексті цілісного державного управління, яке стає дедалі більш залежним від рівня розвитку людського потенціалу, суспільного самопочуття, пануючих ідеалів та цінностей, психосоціальних властивостей суспільства і в цілому від суспільних закономірностей (Г. Атаманчук, Е. Афонін, О. Донченко, В. Козбаненко, Г. Почепцов, Ю. Романенко, Ю. Шайгородський та ін.).

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Хоча немає суперечок стосовно того, що об'єктивні й суб'єктивні сторони є частинами єдиного процесу відтворення соціальної системи (суспільного цілого), одначе виникає потреба замислитись над двома

взаємопов'язаними питаннями. Перше з них стосується визначення конкретних інституційних практик державного управління і більш узагальнено — тих форм та реальних можливостей, що зумовлюють спрямованість певних управлінських практик на підтримання суспільної згоди та діалогу між державою та суспільством або навпаки — породжують політичне відчуження та поглиблюють соціальну аномію. Друге питання обумовлюється одним з ключових аспектів управління — розумінням/нерозумінням управлінцями соціокультурної (психосоціальної) природи суспільства (соціального середовища), яка, власне, підлягає державному регулюванню. Тож, згадуючи Ф. Бекона, управляти, володарювати психосоціальною природою суспільства — головним ресурсом країни — можна лише підкоряючись дії психосоціального фактору, що немовби „кодує" інституційні практики державного управління.

У межах цієї статті ми маємо за ***мету*** визначити та окреслити основні вектори прояву соціокультурного контексту у функціонуванні інституційних практик державного управління, які, звичайно, потребуватимуть свого поглибленого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Держава як орган (суб'єкт) макросоціального управління здатна сьогодні виконувати свої основні функції тільки у співвідношенні та взаємодії з процесами самоорганізації та самоуправління на рівні суспільства та соціальних груп [4, с. 17]. Тому функціонування державного управління значною мірою визначається характером та особливостями взаємодії суб'єкта й об'єкта управління, яке поєднує у собі і суб'єкт-об'єктні вертикальні відносини, і суб'єкт-суб'єктні горизонтальні зв'язки. Відносини та зв'язки структуруються у стійку, але разом з тим і динамічну систему соціально-політичних інститутів та організацій. Покликання останніх — створити підґрунтя для ефективної співпраці соціальних суб'єктів. У реальній дійсності вони відображають стан та властивості системи взагалі та віддзеркалюють той соціокультурний простір, у якому ця система, власне, існує.

Психологічність, історичність, структурність та функціональність виступають невід'ємними характеристиками організаційної форми функціонування та розвитку інститутів. Ці ознаки дозволяють під час аналізу діяльності суб'єктів влади та виконавців державно-управлінських функцій, дослідження характеру та закономірностей їх взаємодії з об'єктом управління розмежувати „інституційні практики", в основі яких лежать формально-правові правила, норми — неписані кодекси поведінки, які, за словами Д. Норта, перебувають глибше та доповнюють формальні правила, а також форми контролю та санкцій за їх порушення й „соціокультурний контекст" — психосоціальну (глибинну) специфіку й соціокультурні (ментальні) особливості, які визначають та проявляються в інституційних практиках державного управління.

Усвідомлюю, що у назві статті неявно міститься протиставлення (1) соціокультурного контексту та (2) інституційних практик державного управління. Оскільки державне управління є об'єктом дослідження, то таке штучне (суто аналітичне) відокремлення цих двох понять здається цілком слушним. Проте у реальній дійсності державне управління разом зі своїми інституційними практиками є однією із складових частин соціокультурного контексту як такого, що, зокрема, не лише дозволяє простежити причинні зв'язки між

SUSHYI Olena.

Socio-cultural aspect of the functioning of institutional practices of the public administration (theoretical conceptualization).

Annotation: *the article is devoted to defining the objective and subjective factors, the functioning of institutional practices of the public administration. The meaning of the concepts of "institutional practices" and "cultural code" is clarified. The interdependence of of the existence of human individuals and over-individual patterns of the social statics and dynamics is considered as a manifestation of the cultural code. Some forms of the socio-cultural context of functioning institutional practices of the public administration are highlighted.*

Keywords: *public administration, institutional practices, cultural code, social-cultural context.*

УДК 321.01/316.7

психологічними та соціальними аспектами соціокультурного простору, але й виявити їх прояв та вплив на інституційні практики державного управління.

Соціальні інститути науковці, починаючи з класиків-соціологів (О. Конт, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс та ін.), трактують і як стани, і як активні діючі комплекси, а також як стани і комплекси, які відтворюються діями індивідів чи спільнот [10]. З доробком неоінституціоналістів (Дж. Марч, Й. Ольсен, Д. Норт, Г. Требон, Р. Коуз та ін.) було проведене більш принципове розмежування між інститутами як формальними та неформальними правилами, тобто „нормативними рамками", в межах яких люди взаємодіють між собою та організаціями, які виступають суб'єктами соціального життя та агентами соціальних змін.

Таке розмежування дозволило, зокрема, Д. Норту вказати на подвійну природу інститутів та організацій: з одного боку, інституційні рамки впливають на виникнення та розвиток організацій, з іншого — організації здійснюють вплив на процес змін інституційних рамок [12, с. 20]. Пізніше інститути стали розглядати також як нормативні „змагальні ігри" (громадянське суспільство, ринки) та „рольові ігри" (сім'я, робота, політико-управлінські відносини). Хоч ці різновиди і містять нормативну рамку, однак відрізняються способом регуляції правильної поведінки. У першому їх різновиді актори можуть вільно обирати стратегію та діяти у відповідності до неї, у другому — характер та послідовність дій акторів більшою мірою передбачається та приписується нормами [15, с. 49].

Метафорично зауважимо — характер гри, як відомо, визначається не тільки майстерністю виконавців, варіантами прочитання, тлумачення, інтерпретацій та певними свободами при виконанні обов'язкових ролей, значною мірою він залежить від її режисерів та постановників й особливо — від власників театру, їх інтересів та очікуваних вигод. Тому цілком погоджуємось з визначенням того, що соціально-політичні інститути у постмодерному суспільстві, фактично, виступають одночасно і як специфічна форма інтеграції правил і стратегій, і як ігровий простір, арена протистояння способу гри й акторів [6, с. 15].

Ми можемо уявити соціум поділеним на ієрархічно організовані частини, кожна з яких всередині, з точки зору існуючих у ній правил, — соціальний інститут або сукупність соціальних інститутів, а ззовні — соціальна організація, що у взаємодії з іншими організаціями виступає як соціальний суб'єкт. Подвійна природа інститутів та організацій впливає на процеси організаційної та інституційної еволюції, зокрема, зміни в інституційному середовищі здатні зруйнувати організації, однак це не завжди означає загибель існуючих всередині організацій інституційних практик [14]. Носіями інституційних практик виступають, насамперед, громадяни, які не лише переносять інституційні практики з однієї організації до іншої, але, водночас, виступають учасниками ринків та рольових ігор і фактично задають варіативність інституційних практик і навіть створюють нові їх варіативні форми. Саме за цих умов надзвичайно важливо забезпечити чітке функціонування системи контролю, особливо — вчасність запровадження інституційних санкцій, які підсилюються законом та юридичними заохоченнями й покараннями. До речі, здатність інституційних практик зберігатися також й у вигляді текстів (формальних писаних правил, норм, законів) з часом допомагає їх відновлюванню.

В українському політико-управлінському середовищі розбудувалася та продовжує вкорінюватися досить стала структурна закономірність конституювання інституційних практик: з погляду вертикалі ми спостерігаємо організаційно розгалужену систему, яка має досить чітку нормативну формалізацію ролей і надзвичайно слабкі форми відповідальності та механізми формально-правового контролю за діяльністю акторів (у нашому випадку — суб'єктів державного управління), отже — низьку можливість застосування санкцій щодо її наслідків. Відповіддю на розкол між державою та суспільством, що відбувся за лінією соціально-політичного відчуження та соціально-економічної експлуатації [9, с. 32], стали процеси „капсулювання" громадянського

суспільства — зв'язки та відносини на основі неформальних норм і правил визначають можливості впливу людини на якість власного життя. За мовчазної згоди обох сторін система все більше забезпечує власне існування та розвиток за рахунок процесів інституціоналізації неформальних відносин та зв'язків. Тож-бо, на тлі шаленої безкарності та драматичної байдужості один до одного українців — громадян та співвітчизників — розгортається цинічна та гірка вистава-фарс під назвою „А піпл все хаває".

Виникає питання щодо глибинної природи такого стану речей, тому спробуємо подивитись на інституційні практики у фокусі психосоціального та соціокультурного. Вважаємо слушним розглядати накопичені у процесі культурно-історичного розвитку та інституціолізованих у соціальних практиках досвід, знання, системи цінностей, норми і правила поведінки, традиції, звичаї, устави тощо як відображення своєрідного культурного коду.

Традиційно під кодом розуміють сукупність знаків (символів) та систему певних правил, за допомогою яких інформація кодується у вигляді банку даних („повідомлень") для її передачі, обробки та збереження. Відповідно, культурний код може виступати як інформаційно-комунікативна система особливих „смислозначущих" ознак, закодованих у певній формі — системі знаків, як носіїв певних смислів [1; 7; 13; 16]. Культурний код, з одного боку, дозволяє ідентифікувати саму культуру, визначити її системні властивості. З іншого боку, він є одним з елементів ідентитетів етносу, розвитку його національної самосвідомості.

Культурний код порівнюють з „мережею", яка впорядковує навколишній світ, тобто „членує, категорізує, структурує і оцінює його" [7, с. 232]. Така „мережа" одночасно є носієм як універсальних, так і національно специфічних явищ, які формують національну культуру світу [11, с. 20]. Відповідно, вона характеризує особливості соціальної диференціації, розподілу соціально-необхідної діяльності за соціально значущими ролями, рольовими наборами та інститутами, а також структурні відмінності інституційної організації суспільства [13, с. 23].

Отже, код культури, по-перше, є складовою сталих культурних уявлень, які утворюють культурний простір та відтворюють культурно-історичний тип суспільства, та, по-друге, виступає як система, елементи якої утворюють власний інформаційно-семіотичний простір. При цьому культурний код є динамічним за своєю суттю, тобто здатним змінюватись залежно від конкретно-історичних умов розвитку тієї або іншої соціокультурної системи.

Динамічна природа культурного коду зумовлюється функціями, які він виконує у соціумі, зокрема:

1) соціальне наслідування — культурний код визначає особливі засоби та механізми, частина яких забезпечує відтворення поколінь та увідповіднення форм і способів їх життєдіяльності; іншім властива здатність змінюватися, що допомагає пристосуватися до змін умов середовища;

2) формування ідентичності (та ідентифікація як така) — отриманий як спадок культурний код створює чіткі засади та можливості для ідентифікації людини у своєму культурному середовищі;

3) соціальне конструювання — здатність культурного коду в символічних формах у нових умовах відтворювати власну специфіку.

Звідси випливає, що культурному коду притаманні такі властивості, як самодостатність для відтворення, трансляції та збереження людської культури, відкритість до змін та універсальність, що створює стійку систему координат, тобто встановлюється зв'язок людини зі світом ідей, взірців та цінностей культури [8, с. 129]. Виступаючи одночасно як накопичувач культурних смислів та спосіб структурування культурного знання, культурний код стає формою відтворення соціальності — певних характеристик, сенсів, навичок, умінь, орієнтирів, установок, взірців поведінки, ролей, рольових наборів, інститутів тощо, тобто відображає взаємозумовленість

індивідуального буття людини й наднідивідуальних структур соціальної статики та динаміки.

Серед різноманіття символічних смислових та символічних форм відтворення культурного коду у індивідуальній та колективній свідомості, які складають глибинний шар національної самобутності народу, визначимо деякі форми, які виступають як соціокультурний контекст функціонування інституційних практик державного управління. Кожна з названих форм потребує свого окремого аналізу та стане предметом подальших дослідницьких розвідок автора.

1. Пра-логічні форми (архаїчні структури та архетипні уявлення). Людська свідомість формується у процесі емоційно-чуттєвого пізнання світу, усвідомлення свого місця у ньому, що відтворюється матеріалом смислів та образів, пам'яті та уявлення. Базові коди культури пов'язуються з давніми архетипічними та міфологічними уявленнями про світ, які вони, власне, і „кодують". Звернення до генезису архетипів є одним з інструментів реконструювання тих значень, що існують у надчасовому вимірі та зберігаються в індивідуальному та колективному підсвідомому.

Через пра-логічні структури та колективні уявлення проступають глибинні регулятиви політичного повсякденності; перетворюючись на символи і міфи, вони стають чинниками націотворення, формування та відтворення ідентичності, психосоціальним підґрунтя взаємовідносин між політикумом і суспільством, засобом впливу на масову свідомість тощо.

2. Вербальні форми (мова, державна мова). Мова є специфічним та універсальним засобом об'єктивації як індивідуальної свідомості, так і культурної традиції, що відтворює своєрідність світосприйняття народу. Своєрідність культури кожного народу, яка пояснюється первинними психічними зв'язками „духу народу", втілюється в мові, а потім у міфах, звичаях, релігії, народній творчості тощо. Мова виступає не тільки засобом комунікації та способом вираження неоднозначності змісту смислів культури, вона є чи не найважливішою ознакою етносу та проявом національної ментальності.

У процесі націо- та державотворення мова, обумовлюючи етнонаціональну специфіку народу, стає одним з найважливіших символів відтворення нації та водночас джерелом напруженості та конфліктів. В Україні питання державної мови стало та продовжує залишатись предметом нескінчених спекуляцій.

3. Моральні цінності та еталони (духовний код культури). Кожний народ створює власний ієрархічно упорядкований комплекс цінностей, норм та правил, які можуть бути схожими з такими в інших культурах, але мають власну конфігурацію та систему відносин. Власне, через духовний код відтворюється своєрідний „дух народу" („менталітет") — система духовних законів та цінностей, що були створені нацією у процесі її формування.

Визначення національних цінностей та пріоритетів є складовою формування національної ідеї, керуючись якою влада визначає основні вектори розвитку суспільства та держави, а суспільство отримує критерії оцінки ефективності діяльності гілок влади з точки зору захисту національних інтересів, збільшення національних багатств та вірності національній ідеї.

4. Ідеї, ідеології. Соціальні психологи вважають, що управляють людьми ідеї, почуття, звичаї, тобто внутрішні спонукання, а установи та закони частково є їх віддзеркаленням. Значення, пронесені крізь глибини несвідомого та час, вкорінені у індивідуальній та колективній свідомості через міфи, казки, загадки, прислів'я, обряди, традиції, звичаї, цінності тощо, не тільки містять та зберігають життєво-упорядковану інформацію, але й виступають глибинним подразником, здатним спонукати як людину, так і цілі народи до дії, спрямованої, у найбільш широкому визначенні, як на благо, так і на зло. Як перетворюючись на ідею на індивідуальному рівні, так і підносячись до рівня мас, цей подразник в усі часи ставав інструментом управління та маніпулювання.

5. Сакралізація влади. Сакральний зміст влади та соціально-управлінських технологій отримувався шляхом звернення до надприродних сил. Їх авторитет переносився або на окрему людину, або на цілий суспільний інститут. Сьогодні високий рівень модерності (рівний доступ, моралізаторський дух без опертя на таїнства, дива, відсутність посередництва, трансцендентність божественного) допомагає вірі вижити в сучасному, модерному світі. Водночас суцільна, всеохоплююча модерність (усунення межі між сакральним і мирським, сакралізація реального світу) не відповідає реальним вимогам часу [3].

Тенденції досить активної взаємодії держави та церкви характеризують сучасний етап розвитку відносин та зближення цих інститутів. Хоча закон не визнає церкву державною, однак неформально вона вже давно стала політичною. Використання релігії у політичних цілях, сакралізація влади та клерикалізація держави провокують реакцію у вигляді міжконфесійних конфліктів, крайньою формою прояву яких є тероризм.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Надзвичайно тонка межа, яка проходить між управлінням як мистецтвом узгодження смислів, суспільних цінностей та ідей (мистецтво компромісу) та маніпуляцією як мистецтвом підміни та протиставлення суспільних смислів, проголошуваних цінностей та дій, спрямованих на здійснення інтересів різних груп, уособлюється соціокультурним контекстом та інституційними практиками. Вивчаючи соціокультурний контекст функціонування інституційних практик державного управління вбачаємо такі подальші можливості (вектори) дослідження порушеної проблеми.

По-перше, дослідження функціонування інституційних практик державного управління в соціокультурному контексті у звуженому розумінні останнього поняття, коли державне управління та соціокультурний контекст існують та взаємодіють як нібито самостійні відокремлені сутності. Тут потрібно виявити впливи „малого" соціокультурного контексту (ЗМІ, громадська думка, публічні виступи громадян).

По-друге, дослідження функціонування інституційних практик державного управління в соціокультурному контексті у розширеному розумінні останнього поняття. Тут державне управління постає як інституція керівна, яка цей соціокультурний контекст унормовує, задає йому „правила гри", взагалі багато в чому контролює.

Нарешті, по-третє, треба виходити з того, що державне управління, як і будь-яка соціальна інституція, певною мірою є всередині себе і для себе самого певним соціокультурним контекстом (середовищем), що спрямовує певні соціокультурні впливи на самого себе, а не лише назовні. За такого розгляду державне управління з його практиками постає як самоорганізована інституція, тобто певною мірою внутрішньо замкнута інституція (ритуали).

Література:

1. Букина Н.В. Культурные коды как элемент пространства культуры [Электронный ресурс] / Н.В. Букина // Материалы докладов XIV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов» / отв. ред. И.А. Алешковский, П.Н. Костылев. — М. : Издательский центр Факультета журналистики МГУ им. М.В. Ломоносова, 2007. — Режим доступа : http://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/20/moyanauka@list.ru.pdf.

2. Бурьянов С. Светское образование на алтаре сакрализации власти [Электронный ресурс] / Сергей Бурьянов // Портал Credo.Ru. — Режим доступа : http://www.portal-credo.ru/site/print.php?act=fresh&id=66.

3. Ґелнер Е. Нації та націоналізм : Націоналізм [Електронний ресурс] / Е. Гелнер ; пер. з англ. — К. : Таксон, 2003. — 300 с. — Режим доступу : http://litopys.org.ua/gellner/gel26.htm.

4. Государственная политика и управление : учебник : в 2 ч. [Электронный ресурс] / Л. В. Сморгунов, А. П. Альгин, И. Н. Барыгин [и др.]; под ред. Л. В. Сморгунова. — Ч. 1: Концепции и проблемы государственной политики и управления. —

М.: РОССПЭН, 2006. — 381 с. — Режим доступа : http://gpb22.narod.ru/smorgunov_1/chapter01.html.

5. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика / О. Донченко, Ю. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.

6. Кармазіна М. „Інститут" та „інституція": проблема розрізнення понять [Електронний ресурс] / М. Кармазіна, О. Шурбована // Політичний менеджмент. — 2006. — № 4. — С. 10—19. — Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/bitstream/handle/123456789/9611/02-Karmazina.pdf?sequence=1.

7. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология : Курс лекций / В.В. Красных. — М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. — 284 с.

8. Культурология : учебное пособие для студентов высших учебных заведений [Электронный ресурс] / под науч. ред. проф. Г.В. Драча. — Изд. 8-е. — Ростов н/Д : Феникс, 2005. — 576 с. — (Высшее образование). — Режим доступа: http://www.arts.adygnet.ru/bibl/drah%20g.v/3/untitled-31.htm.

9. Куценко О.О. О некоторых социокультурных последствиях институциональных изменений в украинском обществе [Електронний ресурс] / О. Куценко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2000. — № 2. — С. 26—33. — Режим доступа : http://www.i-soc.com.ua/journal/N2_2000r.pdf.

10. Макеев С. Социальные институты: классические трактовки и современные подходы к изучению [Електронний ресурс] / С. Макеев // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2003. — № 4. — С. 5—20. — Режим доступа : http://www.i-soc.com.ua/journal/j2003_4_r.php.

11. Маслова В.А. Национальные ценности и язык: духовный код культуры [Электронный ресурс] / В.А. Маслова // Лінгвістика. — 2010. — № 2 (20). — С. 19—30. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ling/2010_2/3.pdf.

12. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А.Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера. — М. : Фонд экономической книги "Начала", 1997. — 180 с.

13. Петров М.К. Язык, знак, культура / М.К. Петров. — М. : Едиториал УРСС, 2004. — 328 с.

14. Сергеев В.М. Демократия как переговорный процесс [Электронный ресурс] / В.М. Сергеев. — М. : Моск. обществ. науч. фонд, 1999. — 146 с. — Режим доступа : http://www.democracy.ru/curious/democracy/book_sergeev.

15. Терборн Г. О границах и динамике норм и нормативного действия [Электронный ресурс] / Гёран Терборн // Социологическое обозрение. — Т. 3. — 2003. — №4. — С. 42—56. — Режим доступа : http://sociologica.hse.ru/s10/10tra3.pdf.

16. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу / Ю.Ж. Шайгородський. — К. : Знання України, 2009. — 400 с.

Анна ЧЕРКАСОВА

АРХЕТИПИ КАДРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ПРОФЕСІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Постановка проблеми. До визначальних умов забезпечення якості управління кадровими процесами в системі державної служби слід віднести таку систему світоглядних орієнтацій, яка висвітлить проблеми і допоможе знайти ефективні засоби подальшого розвитку державної служби в сучасних умовах технологізації і глобалізації соціально-економічних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань реалізації кадрових технологій у державній службі в контексті висвітлення тих або інших аспектів приділяється значна увага у вітчизняній і зарубіжній науці. Головним чином учені розглядають окремі елементи системи кадрових технологій, а саме: відбір на державну службу, процедури атестації і щорічної оцінки, питання кадрового резерву, шляхи забезпечення матеріальної і моральної мотивації службовців, кар'єрне зростання та інші питання, пов'язані з проходженням служби в системі державної служби України.

Одними з перших належну увагу цьому напряму дослідження приділили такі учені, як В. Глозман, О. Жиров, В. Курилов, Л. Лазор і Х. Мелешко. Наукові праці цих учених стосуються періоду, коли управління персоналом здійснювалося, як правило, в централізованому порядку на загальнодержавному рівні.

Серед сучасних учених, які займаються дослідженням елементів системи кадрових технологій, доречно було б виділити роботи Н. Липовської, В. Манохіна, А. Ноздрачова, Д. Овсянко, Ю. Старілова, В. Ченцова. Правовий аспект реалізації кадрових технологій, які застосовуються в державній службі, розкрито в роботах В. Гломазана, О. Жирова, В. Манохина і Х. Мелешко.

Кожен з цих учених пропонує власне бачення державної служби і оригінальний погляд на забезпечення ефективності процедур її проходження, але водночас слід виділити слабкі боки сучасних наукових досліджень цього напряму, які полягають у значній диференціації кадрових технологій і вибірковому аналізі тих або інших базових елементів системи без аналізу їх взаємозв'язку і взаємовпливу.

Визначення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

У сучасній науковій літературі існує чимало визначень поняття кадрових технологій. Проте, незважаючи на досить широкий спектр досліджень учених і практиків — державних службовців, істотна кількість питань стосовно реалізації кадрових технологій у державній службі вимагає детальнішого аналізу. Під час розгляду поняття кадрових технологій як однієї з головних складових елементів процесу управління діяльністю державних службовців у своїх наукових дослідженнях більшість учених зазвичай виділяє ті або інші складові елементи системи кадрових технологій як базові або найбільш важливі з точки зору їх впливу на ефективність роботи державної служби. У результаті подібні дослідження сконцентровано на конкретній кадровій технології без аналізу взаємозв'язків з іншими елементами цієї системи.

На наш погляд, необхідно детальніше розкрити сутність поняття «кадрові технології» як системи, що складається з послідовності

ЧЕРКАСОВА Анна,
аспірант кафедри державної служби та митної справи Академії митної служби України, м. Дніпропетровськ.

Анотація: *у статті розглядається еволюція світоглядних основ технологізації кадрових технологій у просторово-часових межах. Особливу увагу автора приділено специфіці архітектоніки кадрових технологій.*

Ключові слова: кадрові технології, світоглядні орієнтації суспільства, технологізація кадрових процесів.

CHERKASOVA Anna.

Archetypes of the personnel-involved technologies as a factor to influence the professional potential of the staff of a public service.

Annotation*: This article tells about evolution the world view bases of realization the skilled technologies in spatio-temporal limits. The special attention is spared to the specific of skilled technologies architectonics.*

Keywords: *skilled technologies, world view orientations, realization of skilled technologies.*

УДК 35.08

елементів. Також слід простежити еволюцію розвитку кадрових технологій, нерозривно пов'язану з еволюцією розвитку суспільства, й особливу увагу приділити особливостям їх архітектоніки.

За часів нинішньої економічної, соціальної і політичної нестабільності в Україні і, відповідно, в державній службі слід негайно сконцентрувати зусилля на ухваленні раціональних, зважених рішень, спрямованих на поліпшення роботи органів державної влади, міністерств, відомств і, зокрема, митної служби України.

Ефективна й об'єктивна реалізація кадрових технологій у державній службі багато в чому визначає рівень розвитку органів державної влади будь-якої країни. Професійна і прозора робота органів державної влади, у свою чергу, є сприятливою не лише для створення позитивного іміджу певної країни на міжнародній арені, але і для формування гідного рівня життя її населення.

Внаслідок певних трансформацій чинних нині підходів до реалізації кадрових технологій у державній службі України стаються можливими реальні поліпшення в контексті рішення гострих соціально економічних проблем країни.

Постановка завдання. Практичне вирішення завдань, пов'язаних зі створенням ефективної системи реалізації кадрових технологій у державній службі, передбачає ширший і ґрунтовніший підхід, а саме аналіз онтологічних, архетипічних і гносеологічних складових природи самого світогляду, а також обумовлених світоглядними орієнтаціями механізмів управління кадровими процесами, які діють у національній системі державної служби.

Висвітлення основного матеріалу дослідження. Фундаментальне значення ефективної реалізації кадрових технології в сучасній державній службі для поліпшення роботи органів державної влади, міністерств і відомств не вимагає додаткових обґрунтувань. Навпаки, цікаво було б простежити еволюцію застосування кадрових технологій у державній службі, а також звернути особливу увагу на специфіку їх архітектоніки.

З метою детального аналізу спершу простежимо походження поняття «кадрові технології». Термін «технологія» розглянемо в широкому і вузькому значеннях. Звернувшись до джерел походження терміну «технологія» (від грец. τεχνολογια — майстерність, техніка; грец. λογος — передавати), умовно визначимо технологію як усвідомлене практичне мистецтво або усвідомлену майстерність. Отже, технологія вказує як на конкретні способи здійснення професійної діяльності, так і на її результати. Міра досягнення результату за допомогою зазначених засобів і дій характеризує майстерність будь-якого професіонала, у тому числі і державного службовця. Окрім того, відмітимо, що технологія містить у собі теоретичне обґрунтування запропонованих засобів і дій, їх взаємозв'язок один з одним і з кінцевим результатом.

Стосовно еволюції поняття «технологія», наприкінці XVIII століття у загальному масиві знань про техніку стали вирізняти традиційний описовий розділ і новий, такий, що зароджується, який дістав назву «технологія». У науку термін «технологія» ввів німецький вчений Йоганн Бекман — так він назвав наукову дисципліну. З 1772 р. Бекман викладав дисципліну «Введення в технологію» у німецькому університеті у Геттінгу. У своїй роботі «Введення в технологію» Йоганн Бекман писав: «Огляд винаходів, їх розвиток й успіхи в мистецтві та ремеслі можна називати історією технічних мистецтв; технологія ж, яка усі види праці в цілому методично і ясно пояснює у взаємозв'язку з їх наслідками і причинами, являє собою щось значно більше» [2; 7].

Технології застосовуються скрізь, де є прагнення до досягнення результату, у тому числі тоді, якщо цим результатом стане ефективне управління персоналом державної служби.

Але, незважаючи на ситуацію, що склалася, щодо розуміння важливості використання технологій у будь-якій сфері діяльності суспільства, усвідомлене впровадження технологічного підходу було справжньою революцією. Раніше, до появи чітко визначених технологій, панувало мистецтво. Майстер, професіонал у певній сфері

робив щось, спеціалізувався на чомусь, але це щось виходило тільки у нього. Вважалося, що уміння і здібності до творчості — це дар, який дається людині Богом.

Звичайно, існували певні секрети виготовлення тих або інших предметів й особливості використання методів управління колективом. Такі секрети передавалися з покоління в покоління, а доступ до них був суворо обмежений. З виникненням технологій відбуваються значні зміни, й усе те, що було доступним лише обраним чи обдарованим, стає відкритим для всіх. Момент переходу від мистецтва до технології фактично створив сучасну людську цивілізацію, зробивши можливим її подальший розвиток і вдосконалення.

Тобто, можна констатувати, що мета технології полягає в тому, щоб розкласти на складові елементи процес досягнення результату.

Отже, метою реалізації кадрових технологій є досягнення ефективного результату у формі досить високого рівня професійного потенціалу персоналу державної служби шляхом виділення й об'єктивного застосування таких базових елементів системи кадрових технологій, як: відбір кандидатів на державну службу, процедура атестації й оцінки їх діяльності, мотивація державних службовців, а також підвищення кваліфікації і професійної компетентності.

Виходячи з вищевикладеного, визначимо кадрові технології як сукупність прийомів і методів, які стосуються і регулюють:

- процедуру відбору гідних кандидатів на державну службу;
- професійну адаптацію, яка є безперервним процесом й охоплює професійне виховання (наставництво, навчання, наради), засвоєння системи цінностей державного службовця;
- професійну мотивацію (матеріальні стимули: заробітна плата, премія; нематеріальні стимули: нагородження відомчими відзнаками, вручення грамот, подяк, зарахування до кадрового резерву);
- рівень відповідності ділових, професійних та особистих якостей потребам державної служби;
- процедуру атестації і щорічної оцінки;
- професійне вдосконалення (направлення на підвищення кваліфікації, проведення тренінгів, навчання в межах структурних підрозділів, стажування, навчання в кадровому резерві).

Кадрові технології як система перерахованих елементів має свою історію зародження й еволюції. Поширеною є думка, що кадрові технології виникли одночасно з виникненням держави. Тому за аналогією з теоріями про виникнення держави розглядають і теорії виникнення кадрових технологій, які застосовувалися під час відбору на державну службу, під час проходження служби та її припинення. Найбільш відомими є: патріархальна теорія походження держави Аристотеля, теологічна теорія божественного створення держави Фоми Аквинского, договірна теорія, яка була запропонована в різні часи Б. Спінозою, Т. Гоббсом, Дж. Локком, Ж.-Ж. Руссо, органічна теорія Г. Спенсера, теорія насильства Е. Дюрінга, а також поширена в минулому столітті матеріалістична теорія виникнення держави К. Маркса і Ф. Енгельса.

Проте, якщо ретельніше простежити генезис розвитку суспільства від первісних часів до нинішніх, можна зробити висновок, що кадрові технології у своїй первісній формі виникли одночасно з виникненням первісного суспільства, задовго до виникнення держави.

У давній період існування протосоціума, коли закінчився біологічний розвиток людини, підтверджений виникненням штучного житла і знарядь праці, люди започаткували процес втілення технологій у життя, передусім — технологій розподілу праці. Люди того часу об'єднувалися в співтовариства, які базувалися на кровній спорідненості. Уже тоді виникла перша кадрова технологія — вибір ватажка, найсильнішого із сімейства. «Процедура реалізації» цієї прадавньої кадрової технології полягала у своєрідному голосуванні членів роду за кандидата, який міг би найбільш

гідно захищати рід. Так було покладено початок соціальної організованості, яка розвивалася шляхом загального ухвалення рішень стосовно виживання, виробництва і споживання. Завдяки спільності інтересів членів роду щодо забезпечення власної безпеки і розподілу праці між ними виникла первинна організація влади — громадське самоврядування. Влада в ті часи була зосереджена в руках жінок, а роди поступово об'єднувалися в племена. Технологізація процесів управління в первісному суспільстві теж прогресувала — процеси ведення громадського господарства регулювалися родовими зборами і зборами старійшин, громадські справи вирішувалися волевиявленням дорослих членів роду на зборах. Старійшини, які стояли на чолі роду, обиралися членами роду, влада їх базувалася на авторитеті, повазі і досвіді. Ще більшу міру поваги і неупереджене ставлення до старійшин зумовлювала відсутність привілеїв відповідно до займаної посади — старійшина виконував свої трудові функції на одному рівні з іншим представникам роду й отримував відповідну частину благ.

Згодом унаслідок суспільного розподілу праці в первісному соціумі змінилася і структура управління — встановився патріархат, на зміну груповому шлюбу прийшов парний, рід і плем'я перетворилися на окремі сім'ї, з родової общини виникла община сільська.

Інтереси сімей перестали співпадати з інтересами роду, з цієї причини розвивалася соціальна і майнова неоднорідність суспільства, виникали групи людей, які займалися виключно загальносоціальними справами. Влада диференціювалася на світську (управління), військову і релігійну, в той же час формувалася племінна бюрократія. Така управлінська система вимагала змін, а саме якісно нової організації, відокремленої і незалежної від суспільства, здатної здійснювати організаційний примус й одночасно — захист простих людей. Цією організаційною системою стала держава, одночасно з виникненням якої змінюються і кадрові технології.

Аналогічно головним шляхам виникнення держави, які виділяють відомі історики, створювалися і кадрові технології, що згодом застосовувалися в державній службі тих часів. Вважається, що перші держави виникли на території Стародавнього Сходу, в Азії та Африці. Цьому сприяли доступ до прісної води і помірний клімат. Процеси будівництва і розвитку сільського господарства активно реалізувалися «високошановними панами» — державними правителями і деспотичними монархами. Використовувані технології були спрямовані більшою мірою на захист права спадковості, тобто вже були суб'єктивними.

Оскільки переважна більшість народу експлуатувалася, було досить важливо і бажано займати посаду чиновника. Подібний привілей надавав величезну кількість переваг, зокрема, певний рівень свободи.

Ще один шлях формування держави, пов'язаний більшою мірою з класовим розшаруванням суспільства і формуванням приватної власності на землю, худобу та рабів, — європейський шлях. Розшарування суспільства й особисті потреби представників влади виступали загальними тенденціями, влада перебувала безпосередньо в руках імператора і була переважно спадковою. У зв'язку з цим кадрові технологій мали авторитарний характер. Подібний шлях розвитку спостерігається у багатьох суспільствах різних епох, особливості полягають лише в переліку представників пануючої верхівки влади. Проте, хто б не стояв на чолі держави (монарх, священнослужитель чи революціонер), ідеологічна орієнтація правлячої еліти часто була спрямована на реалізацію і втілення в життя в першу чергу власних і лише з часом — громадських інтересів.

У повоєнні часи з розвитком науково-технічної революції формуються різноманітні науково обґрунтовані шляхи і способи ефективного управління трудовими ресурсами. Зміни в кадровому менеджменті представлено своєрідним еволюційним процесом, що охоплює раціональні і досить експлуатаційні тенденції наукового підходу Ф. Тейлор, новітні первинно гуманістичні ідеї школи людських стосунків та

революційні для того часу погляди представників біхевіористської теорії управління. Загально поширеними у світі стали наукові розробки, присвячені кадровим технологіям, реалізація яких мала за стратегічну мету максимально оптимізувати процес управління як на рівні окремого узятого підприємства, так і на найбільш пріоритетному для держави рівні управління представниками державної влади.

Процес реалізації кадрових технологій у державній службі України відрізнявся хаотичністю, ненормованістю і суб'єктивністю. Сьогодні відсутні чіткі механізми й критерії, а також загальні для всіх претендентів норми вступу до державної служби. Водночас реально діють корупційні й аморальні способи отримання посади.

Щодо кадрових технологій, спрямованих на реалізацію потенціалу державних службовців, управління кар'єрою і розвитком, то в теперішніх способах і методах реалізації вони є малоефективними, суб'єктивними і здебільшого мають ситуативний характер.

Реалізація ідеалів професійності, принциповості, відповідальності, чесності і високоморальності державних службовців як гідних представників інституту державної служби, а також ідеалів злагодженої роботи служби сформувала б ефективну систему інституту державної служби. Але, на жаль, у нинішній системі ідеалів, замість соціально-гуманістичних, поширені утилітаристські тенденції й уражені підміною ціннісних орієнтацій форми мислення.

Висновки і пропозиції. Незважаючи на достатню кількість успішних теорій і моделей, запропонованих авторитетними і талановитими ученими з метою підвищення рівня професійного потенціалу державних службовців і, відповідно, поліпшення роботи державної служби України, практика реалізації кадрових технологій уперто ілюструє прояви корупційних дій, низький рівень професіоналізму, безвідповідальність і невідповідність багатьох державних службовців займаним посадам.

Сьогоднішня система реалізації кадрових технологій у державній службі має бути трансформована дієвими прогресивними змінами. Проте для визначення механізмів дії необхідно приділити належну увагу особливостям архітектоніки кадрових технологій, закономірностям їх виникнення і розвитку, а також, що особливо актуально нині, аналізу онтологічних і гносеологічних складових природи суспільного й індивідуального світогляду та обумовлених світоглядними орієнтаціями механізмів управління кадровими процесами державної служби.

Такий нездоланний розрив між реально діючими механізмами реалізації кадрових технологій і безперечно необхідними для нормального функціонування державного апарату вимагає негайного втручання.

Стратегічним завданням для України є вдосконалення системи реалізації базових елементів кадрових технологій:

- відбір для роботи в органи державної влади, міністерства і відомства кращих представників за чітко встановленими і найбільш важливими критеріями;

- регулярний моніторинг рівня професійної компетентності державних службовців, підвищення кваліфікації й отримання тих навичок, які потрібні в сучасних умовах технологізації і комп'ютеризації більшості управлінських процесів;

- надання достатніх умов і можливостей для створення високого рівня мотивації у державного службовця та його стимулювання з метою високопрофесійного виконання посадових обов'язків;

- реалізація кадровим резервом органу державної влади функцій управління кар'єрою державних службовців на об'єктивних підставах (залежно від професійних та особистих якостей службовців);

- соціальні гарантії для державного службовця з боку держави (надання безкоштовного медичного обслуговування, соціального страхування та ін.).

На шляху до позитивних змін українські і російські вчені та дослідники пропонують нові підходи до реалізації кадрових технологій, розробляють альтернативні процедури відбору на державну службу, аналізують нетрадиційні для пострадянських

держав методи атестації кадрів державної служби. Проте якими б ефективними і «влучними» не були б наукові розробки в цьому напрямі дослідження, вони ніколи не дадуть свого практичного результату, доки не буде змінено ідеологічне сприйняття основ функціонування системи кадрових технологій, що знаходять практичну реалізацію як у державній службі, так і в суспільстві в цілому.

Література:

1. Підготовка управлінської еліти в Україні: теорія і практика : кол. моногр. / А.В. Решетніченко, В.Г. Вікторов, О.М. Корх [та ін.] ; за заг. ред. О.Б. Кіреєвої. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. — С. 7—18.

2. Поляков В.А. Технология карьеры. Практическое руководство / В.А. Поляков. — М. : Дело ЛТД, 1995. — 128 с.

3. Решетніченко А.В. Світоглядні основи управління якістю вищої освіти / А.В. Решетніченко, С.О. Шевченко // Теорія і практика управління соціальними системами : філософія, психологія, педагогіка, соціологія : щоквартальний науково-практичний журнал. — № 3. — Х. : НТУ (Харківський політехнічний інститут ХПІ), 2009.— С. 10—18.

4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. — Х. : Консум, 2001. — 656 с.

5. Черкасова А.С. Аналіз розвитку системи управління кадровими технологіями в державній службі / А.С. Черкасова // Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком : матеріали IV регіон. наук.-практ. конф. за міжнар. участю / за заг. ред. В.Г. Вікторова. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010 — С. 232—235.

6. Черкасова А.С. Особливості світоглядних основ технологізації кадрових процесів / А.С. Черкасова // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць Асоціації докторів наук з державного управління. — № 2. — Х. : вид-во «ДокНаукДержУпр», 2010.— С. 39—42.

Ольга ШИПУНОВА, Иван КОЛОМЕЙЦЕВ

ЧИННИКИ СЕРЕДОВИЩА В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ: АРХЕТИПИ Й ЦІННОСТІ

Постановка проблеми. Процес глобалізації в сучасному суспільстві супроводжується виникненням нових інформаційних і соціальних середовищ, загострюючи відносини культурної спільноти і держави. Ця обставина ставить у центр соціально-філософської аналітики проблему ефективності державного управління, пов'язану з пошуком ресурсів соціального контролю, надійності функціонування соціальної системи, стабільності держави і безпеки життя її громадян. Приховані середовищні чинники, зокрема архетипічні уявлення, архетипи й цінності, які складаються в історії культурної спільноти, знаходять значущу, а часом ключову роль у плануванні стратегії державного управління.

Актуальність співвідношення середовищних чинників і принципів ефективного державного управління досить була чітко визначена в концепції громадянського суспільства, що протиставляє стихійну динаміку культурної спільності соціальному ладу, закріпленому державою. Виділення ролі недержавних утворень у соціальній регуляції оголює неясність механізмів самоорганізації спільноти і механізмів самоврядування, які в рамках концепції громадянського суспільства орієнтуються на цінності свободи і справедливості [14]. Неоднозначність трактувань цих цінностей у теоретичній і практичній соціології вимагає дослідження проблеми ефективного державного управління в співвідношенні їх з чинниками впливу соціокультурного середовища.

У сучасному світі тотальної конкуренції зростає економічна роль знання і символічного капіталу, в якому істотне місце відводиться комунікативним, інформаційним і соціокультурним середовищам [1]. М. Кастельс, зокрема, підкреслює формування нової культури глобального соціуму як культури інформаційної [9]. У процесі формування глобального соціокультурного простору виявляються нові чинники ризику в протистоянні локальних культур, але відкриваються і нові перспективи в осмисленні ресурсів соціального регулювання, серед яких центральне місце посідають смислові сфери культурної спільноти. Актуалізується роль архетипів і цінностей, пов'язаних з динамікою тих шарів колективної і індивідуальної свідомості, які не лежать на поверхні соціального життя і явно не звучать у державно-політичній доктрині, на відміну від ідеологічної установки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціальній філософії тема стихійної соціальної регуляції була визначена П.А. Сорокіним в теорії кругообігу цивілізацій, де розвивається уявлення про соціокультуру, яка в своїй історичній динаміці характеризується ментальністю, філософією, релігією, мистецтвом, етичним ідеалом, законами, характерами, політичною й економічною організацією, а також типом особи [15]. Людина і культурний простір її життя, що склався історично, опиняються в проблемній області теорії і практики державного управління. Те, що бінарне поняття «соціокультурний», відзначає М.С. Каган, набуло широкого поширення, свідчить про назрілу потребу наук, що вивчають суспільство, звернутися до аналізу «схрещення культури і суспільства» [6]. Значущість середо-

ШИПУНОВА Ольга,

доктор філософських наук, професор кафедри філософії Санкт-Петербурзького державного політехнічного університету, м. Санкт-Петербург.

Анотація: *стаття акцентує увагу на ціннісному механізмі соціокультурної регуляції суспільної системи. Підкреслюється, що за ідеологією і правовою нормою стоять архетипи і цінності, що регулюють міру довіри до влади у відповідності до тієї міри справедливості і свободи, яку вона надає.*

Ключові слова: *державне управління, ефективність, архетип, цінності, лібералізм, соціокультурне середовище, громадянське суспільство.*

УДК 1:3+304.2

КОЛОМЄЙЦЕВ Іван

аспірант кафедри філософії Санкт-Петербурзького державного політехнічного університету, м. Санкт-Петербург.

SHYPUNOVA Ol'ga, KOLOMOITSEV Ivan.

Factors of a medium in the public administration: archetypes and values.

Annotation*: the article the value mechanism of the social-cultural regulation of public system is accentuated. It is archetypes and values that stand behind political ideology and legal norms and regulate authority credibility degree according to validity and freedom measure, which this authority allows.*

Keywords*: state administration, effectiveness, archetype, values, liberalism, social-cultural environment, civic community.*

УДК 1:3+304.2

вищних чинників неявно виділено в розділенні спільноти і суспільства Ф. Теннісом [16] і Д. фон Гільдебрандом [5]. Неоднозначність формування соціального устрою підкреслюється в теорії соціокоду М.К. Петрова. Феноменологічна соціологія А. Щюца [18] ставить у центр уваги теорії державного управління співвідношення смислового кола повсякденності і життєвого світу особи як свідомо-несвідомого механізму гармонізації соціального і персонального буття. Е. Гідденс акцентує контекстуальність дії і практичну свідомість у дослідженні соціальних структур [4]. У російській соціології фундаментальність соціокультурних взаємодій суб'єктів у масштабі всього суспільства виражена поняттям соцієтальний процес (Н.І. Лапін), який характеризується спрямованістю і стійким відтворенням соціальних взаємодій в значущому для суспільства інтервалі часу.

Роль свідомо-несвідомих каналів кодування і комунікації зазвичай стоїть на задньому плані в практиці державного управління. У сучасній ситуації неконтрольованої і непередбачуваної динаміки мобільних віртуальних співтовариств і соціальних мереж в глобальному масштабі соціології потрібен новий понятійний апарат, що дозволяє побудувати теоретичну модель соціального управління не в традиційному сенсі, — як адміністративну модель державної влади, а як модель управління на основі виявлення механізмів культурної регуляції соціальних взаємодій, підкреслює А.В. Тихонов [17, с. 262].

Формулювання цілей статті

Наукової значущості дослідженню культурного середовища як системного ресурсу державного управління надає міждисциплінарна установка на самоорганізацію, взаємозв'язок, внутрішню динаміку підсистем, компонентів та елементів суспільного життя, орієнтована на передумови формування правового громадянського суспільства. Метаціль цієї статті — виявлення філософських підстав середовищного підходу в теоретичній соціології, який конкретизується в регулюючій ролі цінностей і архетипів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів

Ідейним витоком концепції громадянського суспільства у філософії Нового часу (Ф. Бекон, Дж. Локк, Т. Гоббс) й епохи Просвіти (Монтеск'є, Руссо, Вольтер) послужив принцип верховенства громадянського закону над законом політичним. Громадянський закон, проголошуючи цінність свободи громадянина, неминуче акцентував звернення до справедливості [12, с. 578].

У соціальній філософії існує дві концепції громадянського суспільства — ліберальна і демократична. Перша, спираючись на структурний підхід, виключає державу із системи громадянського суспільства, під яким розуміється система недержавних організацій, що протистоять державі і що чинять на нього тиск. Друга точка зору спирається на уявлення про єдність цінностей свободи, справедливість і безпеку, що виражається в уявленні про правове громадянське суспільство. Передумови цієї концепції виявляються у Аристотеля [13, с. 601] і Канта [8], які підкреслили значення міри справедливості для ефективного політичного управління.

Сучасні аналітики розглядають кантівське розуміння громадянського суспільства як цілком модерну теорію, яка доповнює ліберальні цінності і ліберальну державну доктрину, що визнає право

власності і не визнає право на справедливість, демократичною установкою на справедливість [11, с. 100—101, 117—119]. Проте включення принципу справедливості в правове поле виявляється надзвичайно складною проблемою і містить такі суперечності, які виливаються в соціальні революції.

У зв'язку з цим аналіз історії думки, орієнтований на співвідношення цінностей та архетипів як середовищних чинників з принципами ефективного державного управління, які декларуватимуться і реалізуватимуться в європейській історії, становить інтерес і для практики державного управління.

На античному світі вважалося, що будь-який індивід є невіддільним від космосу і держави. Тому модель ідеальної держави Платона пребуває в суворій відповідності до розуміння будови людської душі і космосу в цілому. Ідеальна держава передбачає чітку регламентацію всіх боків життя — як урядового апарату, так і пересічних громадян. Платон висловлює думку про непорушність єдності держави і повну однодумність всіх її громадян, критикуючи всі відомі на той час форми «збоченого державного устрою» (тимократія, олігархія, демократія і тиранія). Кожна з них порівняно з ідеальною державою є свого роду сходинкою на шляху до звироднілості, оскільки розриває єдність соціального буття і блага. За Платоном, ефективність управління досягається ціннісною орієнтацією на процвітання всієї держави в цілому [13]. Заради неї можна нехтувати інтересами окремих індивідів.

Згідно з Платоном, розподіл праці і розподіл ролей у державному управлінні відповідає потребам і природним завдаткам. Цьому критерію повинні відповідати індивіди, що обіймають різні посади в державному апараті. Претенденти на посади мають піддаватися серйозним випробуванням у будь-якому віці, щоб підтвердити свою здатність управляти державою. Вони мають показати себе людьми цілісними, поміркованими, гармонійними, здатними принести якомога більше користі і собі, і — головне — державі. Блага як вища цінність виступають головними принципами ефективного управління державою.

Аристотель як чинник ефективного державного управління розглядав доброчесність, яка полягає в умінні виконувати свій громадянський обов'язок і в здатності підкорятися владі та законам. Говорячи сучасною мовою, ідеалом управління має бути ефективна (у значенні керована) соціальна комунікація, спрямована на досягнення спільного блага і держави, і громадянина.

За Аристотелем, мета політики — справедливість. Політик повинен враховувати, що люди мають не тільки чесноти, але і пороки. Тому завданням політики є не виховання етично здійснених людей, а виховання чеснот у громадянах. Оскільки люди можуть жити тільки в суспільстві, їм потрібне знання про те, як правильно облаштувати суспільне життя, як щонайкраще організувати сумісне життя людей в державі. Суть політики розкривається через її мету — дати громадянам високі етичні якості, зробити їх людьми, що чинять справедливо. Саме з цими питаннями пов'язані мистецтво й уміння державного управління, основою яких служить етика — наука про чесноту. Принцип справедливості полягає в тому, що при будь-якому державному ладі жодному громадянинові не слід дозволяти надмірно збільшувати свою політичну силу понад належну міру.

Єдність Буття і Блага, характерна для античної філософії, відтворюється в християнському світогляді, виступаючи основою етики державного управління в середньовічній Європі. У християнському світобаченні єдність Буття і Блага віднесена до сакральної реальності і фіксується уявленням про абсолютне добро. Принцип доброчесності є проявом цієї реальності в практиці державного управління і головною вимогою до діяльності монарха.

Доктрина вищої влади Бога, даючи підставу офіційній церковній і державній політиці, водночас виходила за ці рамки, обмежуючи владу людини над природою і соціумом. У соціальній практиці середньовіччя проблема ефективного управління незмінно загострювалася в питанні про розмежування світської і духовної влади. Пи-

тання про те, яким чином їх повноваження повинні розмежовуватися, значною мірою визначало позицію того або іншого правителя, що визначав внутрішню і зовнішню політику в державі. Наочним прикладом служать релігійні протестантські війни в середньовічній Європі.

Церковні ідеологи, обґрунтовуючи свої політичні амбіції, наводили аргумент про те, що походження всіх соціально-правових державних установ — наслідок гріховної природи людини. Панування людини над людиною — природний процес, що виник унаслідок гріхопадіння. Але вже Фома Аквінський висловлює думку про те, що держава — не породження гріха, а швидше результат суспільної природи людини, наділеної зверху вільною раціональною волею. Цілями держави є вище благо, служіння суспільству, забезпечення гідного, розумного життя людини на цьому світі і наближення її спасіння. Держава перестає бути носієм негативних характеристик. Закон трактується Фомою Аквінським як встановлення розуму для спільного блага, обнародуваного правителем, — тим, хто відповідальний за суспільство. Якщо політика правителів суперечить волі Бога і церкві, то народ має право чинити їм опір. Лояльність підданих до існуючої світської влади має бути прямо пропорційною відношенню цієї влади і Бога. Підкорення людини людині є можливим тільки в тілесних рухах, у внутрішніх рухах душі людина має підкорятися тільки Богові. Це можна розцінювати як теоретичне обґрунтування межі державного втручання в приватну і духовну сфери життя людини.

Ефективне державне управління в середньовіччі спиралося на беззастережну і повсюдну віру в Бога, що об'єднував у собі і вищу чесноту, і принцип вищої влади, і вищу духовну цінність. Але часто ця духовна цінність використовувалася не на благо суспільства або держави в цілому, а виключно на користь вузьких соціальних груп як управлінський ресурс.

У епоху Відродження Н. Макіавеллі порушив питання про ефективність управління в світській державі, протиставивши її інституту папства. Його ідея сильної держави передбачала обов'язкову підтримку народу, яка робить державу здатною чинити опір іноземному вторгненню.

Згодом в епоху Відродження проблема ефективного управління розглядається в контексті ідеї природного права. Соціальні норми трактуються як «природні» — очевидні, вічні, непорушні. До природних прав людини відносять: право на життя, невтручання в життя оточуючих, свободу (людина є вільною від якої б то не було влади, що стоїть вище за неї на землі, і керується лише законом природи і розумом), а також право власності, мірою якого служить праця людини. Люди добровільно погоджуються утворити політичну спільноту і засновують державу в цілях забезпечення природних прав і справедливого правосуддя.

У витоків теорії «громадського договору» стоїть нідерландський юрист, історик і державний діяч Гуго Гроцій, учення якого відіграло велику роль в звільненні теорії держави і права від опіки теології і середньовічної схоластики. Згідно з Гроцієм, право і держава мають не божественне, а земне походження. Держава виникає внаслідок договору між людьми.

Розвиваючи цю ідею, Т. Гоббс акцентував негативні риси людської природи. У трактаті «Левіафан» він виділив поряд з розумністю, граничний егоїзм з властивими йому пристрастями, владолюбством, користолюбством, плотськими бажаннями. Природна агресивна природа людини спонукає індивіда до суперництва, розбрату, ворожнечі і помсти. Ці первинні негативні якості людської природи, за Гоббсом, можна використовувати при побудові моделей соціального управління суспільством, що обмежують природний егоїзм індивідів громадянським законом, щоб уникнути природного стану суспільства у вигляді «війни всіх проти всіх».

Альтернативну позицію займав Ж.-Ж. Руссо, вважаючи, що «всі люди від природи є добрими і лише через суспільні інститути стають поганими». Цивілізація як явище, породжене людським розумом, містить у собі тільки зло, що проявляється у вигляді

погоні за власністю і людського користолюбства. Згідно з Руссо, нова модель устрою суспільства повинна органічно пов'язувати людину з іншими людьми за умови збереження своєї первісної свободи і природних прав. Для цього потрібен «суспільний договір», за яким людина добровільно підкоряється волі суспільства, частиною якого вона є.

Однак для реалізації цієї демократичної моделі ефективного управління на основі природного права людини потрібне виконання умов, що суттєво обмежують це право, а саме: соціальна рівність, політична єдність (зокрема на основі примусу), пряме народне правління (народ не повинен віддавати владу індивідові або групі).

Таким чином, у контексті індивідуалістичної установки на цінність свободи і природне право, проблема соціального управління загострюється, оскільки державний апарат повинен забезпечити можливість отримання приватної вигоди кожним, за умови щоб при цьому дотримувалися також свобода і приватний інтерес решти.

Розглядаючи проблему ефективного державного управління і досвід її вирішення в історії, можна констатувати, що природний закон самоорганізації суспільства, який не може обійти жодна державна політика, висувається на перший план соціальної теорії вже в Новий час. Спроби побудови моделі суспільного устрою на основі природного права підкреслили стихійність як природну основу в самоорганізації соціуму, якій протистоять культура і влада, що діють за принципом підпорядкування.

Відчуження людини, суспільства і культури, характерне для філософії Просвіти, в соціологічних теоріях XIX—XX ст.ст. змінилося аналізом їх органічного зв'язку. Природна, стихійна організація суспільства стає в XIX ст. однією з головних проблем соціології. Натуралістичним концепціям, що пов'язують природну основу суспільства з матеріальними, економічними і біологічними структурами, протистоїть теорія цінностей. До проблематики соціального управління включаються особливі середовищні чинники — колективне несвідоме і семантичний (смисловий) простір. У XXI ст. соціологія починає розглядати ефективне управління як органічний елемент соціокультурної системи (Е. Гідденс, А.В. Тіхонов, М. Фуко).

Цікавість до несвідомого плану соціальних взаємодій і соціокультурного середовища як до чинника управління намічається в соціології Е. Дюркгейма і феноменології Е. Гуссерля. Дюркгейм виділив особливе значення колективних феноменів у житті людини і суспільства, надавши їм статус соціальних фактів, який поширювався на соціокультурні і соціопсихічні феномени, — у вигляді «колективного несвідомого».

Підкреслюючи соціокультурну «спільну» природу колективного несвідомого К.-Г. Юнг вводить в обіг поняття архетипу. Розглядаючи історію поняття колективного несвідомого, він пише, що філософська ідея несвідомого (Г. Каруса і Е. фон Гартмана), не удостоєна пильної уваги через моду на матеріалізм та емпіризм, згодом знову з'явилася в галузі медичної психології. Юнг відзначає, що попервах поняття «несвідоме» використовувалося для позначення тільки таких станів, які характеризуються наявністю витісненого або забутого змісту, і лише тому за ним визнавалося практичне значення. Але вже Фрейд ставить під сумнів розуміння виключно особової природи несвідомого, указуючи на архаїко-міфологічний характер несвідомого способу мислення [20, с. 97].

Згідно з Юнгом, змістом особистого несвідомого виступають «емоційно забарвлені комплекси, що утворюють інтимне душевне життя особи. Змістом колективного несвідомого є так звані архетипи» [20, с. 98]. Поняття архетипу, пояснює Юнг, зустрічалося раніше в богослов'ї й алхімії. Той зміст, який має на увазі сам Юнг, є ближчим до Платонівського ейдосу (прообразу) і співвідноситься з «колективними уявленнями» (representations collectives — Леві-Брюль), характерними для первісного мислення, а саме — з тією частиною «психічного змісту, яка ще не пройшла якоїсь свідомої обробки і є ще тільки безпосередньою психічною даністю» [20, с. 99]. Кажучи про зміст колективного несвідомого, пише Юнг, «ми маємо справу з якнайдавнішими, краще сказати первісними типами, тобто наявними споконвіку спільними образа-

ми». Йдеться про специфічні форми, що передаються протягом тривалого часу. Добре відомий вираз архетипів — міфи і казки.

«Архетип як такий суттєво відрізняється від форм, що історично склалися або були перероблені. По суті, архетип є тим несвідомим змістом, який змінюється, стаючи усвідомленим і сприйнятим; він зазнає зміни під впливом тієї індивідуальної свідомості, на поверхні якого виникає». Тому «необхідно розрізняти "архетип" і "архетипічне уявлення". Архетип сам по собі є гіпотетичним, недоступним споглядану образом, на зразок того, що в біології називається "Pattern of behavior"». Символ, зауважує Юнг, є найкращим вираженням неусвідомленого змісту, що передчувається, але який ще не зрозуміли [20, с. 99]. У родовій спільності символізовано видозмінені архетипи, які набули усвідомлюваних форм у таємних ученнях, що є «взагалі типовим способом передачі колективного змісту, який бере початок у несвідомому» [20, с. 98].

Примітно, що для самого Юнга соціальне значення і соціокультурний зміст архетипу з'ясовується досить легко через співвідношення з міфом, таємним ученням, казкою. Складнішим виявляється його психологічне обґрунтування.

Історико-філософський огляд проблеми ефективності державного управління дозволяє виділити як неявні середовищні чинники управління норми, які не завжди висловлюються вголос, але завжди існують в культурному середовищі і сприймаються кожним як природне, розумне і необхідне обмеження дії і приватного інтересу. За соціальною нормою стоять архетипи і цінності, що регулюють ступінь довіри до влади відповідно до тієї міри справедливості і свободи, яку вона надає.

Поняття цінності вперше з'являється у Канта, що виступив з критикою надто утилітаристської для гедонізму етики, що склалася в епоху Просвіти, відзначає П.П. Гайденко [3, с. 495]. У рамках утилітаризму, що спирається на теорію вартості А. Сміта, всі цінності визначаються критерієм корисності і не відрізняються від ціни (за якою стоїть вартість як абстракція упредметненої праці). Кант, акцентуючи відмінність ціни і цінності, виділив специфіку етичного світу, трактуючи його як світ свободи, на відміну від природи, де панує необхідність механічної причини. Етичний світ — сфера практичного розуму, не тотожна реальному соціальному і природному буттю людини, визначається Кантом як «спільність цілей» [7, с. 276—277].

У неокантіанській теорії цінностей буттю як емпіричній даності протистоїть трансцендентний сенс (абсолютна цінність). Основою різних норм та оцінок, носієм цінності як ідеалу виступає «свідомість взагалі». Цінностями є норми, що створюють загальний план функцій культури, умови можливості існування людства. М. Вебер, слідуючи принципу «віднесення до цінності», коригує розуміння цінності, трактуючи останню як соціокультурну установку, що визначає інтерес епохи. Створюючи теорію ідеальних типів, він співвідносить інтерес епохи з конструйованою ідеальною схемою історичної реальності у вигляді «утопії». Свободу особи М. Вебер бачить в адекватному виборі нею тієї цінності, яка відповідає її власній волі. Головне в житті кожної людини — вибір правильного рішення, вибір того «бога або демона», якому покликана служити ця людина [2, с. 104]. Проходження індивідуальному закону («будь вірним самому собі»), висунуте як етичний закон М. Вебером, а також Р. Зіммелем, ставить під сумнів категоричний імператив Канта. Під сумнів потрапляє і пов'язана з ним доктрина класичного лібералізму, що лежить у підґрунті новоєвропейської економіки і політики [3, с. 504, 519].

Головне природне право людини в класичній традиції епохи Просвіти — бути вільною і розумною, а значить, етичною істотою, що визнає за іншою розумною істотою абсолютну цінність. «Свобода... від примушуючого свавілля іншого... і є єдиним первинним правом, властивим кожній людині через її приналежність до людського роду» [7, с. 147, 132]. Автономія вільної волі мала на увазі і відповідальність, оскільки особа підкоряється тим законам, які вона сама або спільно з іншими встановлює для себе. Принцип індивідуалізму в класичній традиції був орієнтований не на суто

природну егоїстичну істоту, а на моральну особу, якою можуть бути «поставлені у провину її вчинки».

Висновки і перспективи. Отже, філософія практичного розуму Канта давала світоглядне і теоретичне обґрунтування європейській державно-політичній доктрині лібералізму, що спиралася на принцип індивідуалізму в соціальному управлінні. Лібералізм суттєво вплинув на державний розвиток західноєвропейських країн і США. Проте в 80-х рр. XX ст. формується нова доктрина, що істотно змінює колишню техніку управління поведінкою людей.

З неолібералізмом пов'язують перевертання стосунків економіки, суспільства і держави. На протилежність класичній установці на природну схильність до обміну і свободу конкуренції, стверджується, що механізм конкуренції не є стихійним. У сучасному світі, відзначає М. Фуко [19], аналізуючи історію ліберального дискурсу, ми маємо справу вже не з принципом свободи, не з вільним ринком (стихія якого визначається природною схильністю до обміну, як вважав свого часу А. Сміт), а з цілісним соціумом, що підкоряється динаміці конкуренції. Тотальна конкуренція — вже не вільна стихія, а формотворна сила суспільства, для контролю і спрямування якої потрібна активна державна політика втручання в умови ринку, вплив на само суспільство і суспільне середовище — на противагу ліберальному принципу економічної свободи.

Неоліберальна доктрина орієнтується не на принцип рівності (природної або соціальної), а на людську діяльність і її залученість в економіку, що виражається поняттям «людський капітал». Саме життя та його відтворення (особливо через фарміндустрію) виявляється залученим у виробничий цикл у новій формі капіталізму, характерній для «суспільства знання». При цьому ринкову вартість має, передусім, знання, що стосується біологічного і соціального відтворення життя. Людина, що розглядається як капітал, цілком підпорядковується логіці конкуренції. Міф про суспільство знання і вільну кооперацію на основі спільних цінностей розвіюється сучасним когнітивним капіталізмом, підкреслює А. Корсані [10, с. 169, 192].

Термін «когнітивний» в цьому випадку вказує на центральний характер знання на новому етапі розвитку капіталізму. В інформаційну епоху знання циркулюють окремо і від машини, і від працівника, і від державного або соціального інституту, утворюючи своєрідне семантичне середовище соціуму. Проблема ефективного соціального управління неминуче виявляється пов'язаною з аналізом цього середовища.

Сфера виробництва знань, не будучи суто економічною, залишається поза полем прямого впливу капіталу. Соціокультурне середовище, що зберігає і відтворює знання, архетипи і цінності, стає найважливішим ресурсом соціального управління у сучасному світі, що глобалізується.

Література:

1. Аксеновский Д.И. XX vs XXI: коммуникативные обертоны крутого поворота в логике конкуренции / Д.И. Аксеновский // Вестник РГГУ. — 2007. — № 1. — С. 219—230. — (Сер. «Политология. Социально-коммуникативные науки»).

2. Вебер М. Избр. Произв / М. Вебер. — М., 1990.

3. Гайденко П.П. Научная рациональность и философский разум / П.П. Гайденко. — М., 2003. — С. 493—521.

4. Гидденс Э. Устроение общества : Очерк теории структурации / Э. Гидденс. — 2-е изд. — М. : Академический Проект, 2005.

5. Гильдебранд Д. Метафизика коммуникации / Д. фон Гильдебранд. — СПб. : Алетейя, 2000.

6. Каган М.С. Гражданское общество как культурная форма социальной системы / М.С. Каган // Социально-гуманитарные знания. — 2000. — № 6.

7. Кант И. Метафизика нравов в двух частях / И. Кант // Сочинения : в 6-ти томах. — Т.4. — М., 1965.

8. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / И. Кант // Соч. в 6-ти т. — Т.6. — М., 1966.

9. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс. — М., 2000.

10. Корсани А. Капитализм, биотехнонаука и неолиберализм [текст] / А. Корсани // Горц. А. Нематериальное. Знание, стоимость и капитал. — М., 2010. — С. 162—192.

11. Марахов В.Г. Социальная философия / В.Г. Марахов. — СПб. : СПбГУ ; ВВМ, 2009.

12. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье. — М., 1995.

13. Мыслители Греции. От мифа к логике. — Х., 1998.

14. Практическая философия и гражданское общество в России / под ред. В.Г. Марахова. — СПб. : изд-во СПбГУ, 2004.

15. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин. — М., 1992.

16. Теннис Ф. Общность и общество / Ф. Теннис. — СПб., 2002.

17. Тихонов А.В. Теоретические основы социальной регуляции управленческого типа / А.В. Тихонов // Личность. Культура. Общество / Международный журнал социальных и гуманитарных наук. — Т.XI. — Вып. 3 (№50). — М., 2009. — С. 260—269.

18. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А. Шюц ; пер. с нем. и англ. — М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004.

19. Foucault M. Naissance de la biopolitique. Cours au College de France 1978/1979 / M. Foucault. — Galimard, 2004.

20. Юнг К.-Г. Об архетипах коллективного бессознательного / К.-Г. Юнг // Архетип и символ. — М., 1991. — С. 95—202.

Ольга ШИПУНОВА

РЕСУРСИ МАНІПУЛЮВАННЯ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ: ВЛАДА ПРИХОВАНОГО ЗНАННЯ

Постановка проблеми. Питання про ресурси маніпулювання індивідуальною і масовою дією вказує на складну проблему теорії і практики державного управління, що зачіпає галузь соціальної філософії і психології, культурології і лінгвістики. Особливої гостроти ця проблема набуває в сучасній ситуації у зв'язку з ускладненням культурних і комунікативних середовищ, появою нових способів формування соціального устрою на рівні мобільних інтелектуальних мереж, в основі яких лежать неформальні норми й цінності [4]. У практиці державного управління на перший план висуваються етнокультурні, міжкультурні і техносоціальні проблеми, пов'язані з бар'єрами комунікації. Теорія управління, в підґрунті якої лежить адміністративна модель державної влади, як відзначає А.В. Тихонов, вже «не відповідає реальностям постіндустріального суспільства». Перспективнішою є розробка стратегії державного управління на основі виявлення механізмів культурної регуляції соціальних взаємодій [8, с. 262].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сучасна соціологія, розвиваючи уявлення про динаміку мережевого суспільства, в якій тимчасові і ментальні ресурси посідають рівноправне місце разом з матеріальними й інформаційними [14], проте констатує невизначеність концепту «соціальний лад» стосовно соціальних структур, системи діяльності і динаміки ментальності. У широкому значенні соціальний лад співвідноситься з горизонтом культури у вигляді нечітких надперсональних смислових структур, що вказують на потенційні межі комунікації в співтоваристві. В аналізі соціальної динаміки підкреслюється системоутворююча роль узагальнених комунікативних кодів, що задають базові смислові установки, навколо яких будуються когнітивні і соціальні практики. Н. Луман, зокрема, виділяє дві генералізовані комунікативні коди — код істини і код влади [6].

Складність проблеми механізмів формування соціального устрою підкреслював ще Е. Дюркгейм, кажучи про фундаментальність колективного несвідомого в житті людини і суспільства. У сучасній соціології екзистенціальне і соціальне значення цього чинника визначають концепти П. Бурдьє — габітус, соціальне поле, соціальний капітал, а також спроба Е. Гідденса інтерпретувати соціальний устрій через локальність (місце дії), що має певний контекст.

Формулювання цілей статті

У соціальній практиці державного управління проблемною зоною перетину влади і знання стає той вимір думки, який характеризується рухомими зв'язками, що важко локалізуються.

Соціокультурна і гуманістична спрямованість сучасної соціології вказує на актуальність аналізу феноменології соціальної дії для політологічних досліджень, орієнтованих на конкретні форми взаємозв'язку суб'єктів та об'єктів владних стосунків.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів

Свого часу Аристотель, визначаючи людину як політичну тварина, підкреслив неусвідомлюване підпорядкування людини суспіль-

ШИПУНОВА Ольга,
доктор філософських наук, професор кафедри філософії Санкт-Петербурзького державного політехнічного університету, м. Санкт-Петербург.

Анотація: *у статті аналізується анонімна влада прихованого знання над індивідуальною свідомістю та діями, що підтримуються процесом породження смислів. Як засоби такої влади розглядаються: норма, дискурс, когнітивний примітив.*

Ключові слова: *анонімна влада, приховане знання, масова свідомість, дискурс, політична технологія, ресурси маніпуляції.*

SHYPUNOVA Ol'ga.

Resources of the manipulation in public administration: power of the hidden knowledge.

Annotation*: the article analyses the anonymous power of implicit knowledge over the individual consciousness and the individual action. The author emphasizes that anonymous power reached by social tense-making process.*

Keywords: anonymous power, implicit knowledge, discourse, political technology, resources of manipulation.

УДК 1:3+304.2

ним нормам, автоматичну регуляцію своїх спонукань і дій відповідно до прийнятих установок і традицій. Ця особливість людини спирається на феномен прихованого знання.

Згідно з М. Фуко психічний феномен прихованого знання пов'язаний з певним соціально-історичним простором знання, яке охоплює приховану від безпосереднього спостереження складну мережу стосунків між «речами» і «словами». Ця мережа визначає часто неусвідомлювані, властиві тій або іншій епосі «коди» сприйняття, особливість тієї або іншої практики пізнання. У динаміці спільності кодом істини визначається надпрагматика комунікації, яка проявляється в нормуванні психоемоційної, раціональної і соціальної дій [3]. Культурні форми, що містять код істини, ставлять людей у ситуацію розуміння миру. Зокрема, міфи, які містять символіку стихій, сучасні автори відносять до первинних символів культури, що визначають архетип і мову свідомості цього співтовариства [7, с. 15].

До завдань державного управління входять аналіз і розробка тієї або іншої форми контролю масової свідомості і дії. Знання завжди стояло на першому місці в мистецтві політичного управління. Елітарність вершителя доль підкреслювалася процедурами посвячення в сан, який автоматично давав право на надзнання. Володіння надзнанням надавало особливий (сакральний) відтінок особі лідера (главі роду, монархові, вождеві). Історія культури дає численні свідчення влади таємного знання на прикладах магії і жрецької науки. Стосовно підданих, однак, майстерні політики віддавали перевагу формулі обмеження знань. Масове розповсюдження знання не було обов'язковою умовою політичного управління в античних концепціях ідеальної держави. Згідно з Платоном, лише філософи мають на нього виняткове право, на відміну від воїнів і землеробів, не говорячи вже про рабів, позбавлених громадянського стану.

У сучасній літературі влада трактується в широкому сенсі — як система стосунків, що пронизують усе соціальне поле. Згідно з Фуко влада — ігрова множинність стосунків сили, які, знаходячи опору один в одному, утворюють систему влади, досягають своєї дієвості, утілюючись у державних апаратах, у законах, у формах соціального панування [13, с. 367]. Зроблений в постмодернізмі перегляд поведінкових і концептуальних меж, визначених соціокультурними нормативами, оголення витіснених і репресованих галузей думки і дії співвідносяться з психоаналітичними концепціями, що акцентують приховану динаміку взаємозв'язку свідомості, несвідомого і культури, підкреслюють анонімну владу, в підґрунті якої лежить контекстне, явно не виказане знання.

Ресурси анонімної влади ховаються за нормами і дискурсом. Загальнообов'язковість норми, стверджує Фуко, і є «владою-знанням». Дискурс, у свою чергу, завжди є продуктивним, щоб він не робив: говорив або мовчав, націлював на автоматичне дотримання нормі або відкривав нові сенси реальності. Оновлення місцевих звичаїв, невеликі зміни мовних норм, дрібні винаходи — ґрунт анонімної влади прихованого знання над індивідуальною і масовою свідомістю.

Зафіксоване в нечітких контекстних формах, приховане знання існує в соціумі незалежно від людей, і водночас воно безпосередньо пов'язане з кожним індивідуумом екзистенціальною нормою, що передбачає здатність суб'єкта сприймати поверхневий і глибинний пласти значень. Персоніфікація сенсів як екзистенціальний процес, що перебігає на базі ментальної активності, одночасно є природно-соціальною технологією життя, що приховується не завжди явну динаміку соціального контролю.

Поняття «соціальний контроль» було введене Г. Тардом для позначення засобів соціалізації, зокрема, для злочинців, що повертались до нормального життя в суспільстві. Зараз соціальний контроль розуміється і як спосіб підтримки соціальної стабільності (Т. Парсонс), і як цілеспрямований вплив суспільства на поведінку індивіда на користь підтримки соціального устрою (Е. Рос, Р. Парк). Зовнішній соціальний контроль здійснюється за допомогою санкцій, внутрішній — через систему ціннос-

тей, непрямий — через ідентифікацію індивідів з певною групою й узвичаєними в ній нормами розуміння і дії [12, с. 276—278].

У разі внутрішнього і непрямого соціального контролю актуалізація контекстного знання, що запускає феноменальну смислову динаміку в певному напрямі, відіграє ключову роль. Розуміння, породження і трансляція сенсів є настільки природними для кожної людини, що це далеко не завжди усвідомлюється. У своїй фундаментальній роботі Д.А. Леонтьев [5] виділив п'ять екзистенціальних стратегій отримання сенсу, в основі яких опиняється актуалізація прихованого знання.

1) Спонтанне отримання сенсу (замикання життєвих стосунків) — підсвідомий рух, який спирається на механізми імпринтінгу, опредмечування потреби, фіксації установки. Ця стратегія отримання сенсу, здавалося б, є найближчою до інстинкту: прихована потреба лише знаходить свій предмет, який отримує значення (наприклад, кохання з першого погляду, пристрасть до алкоголю, паління, наркотиків, азартних і комп'ютерних ігор). Проте вона спирається на деяке приховане знання, оскільки пов'язана з необхідністю позначення (отже, з мовою) і неможлива без виділення оцінних критеріїв.

2) Надання сенсу попервах безглуздій діяльності (індукція сенсу). З цією стратегією пов'язаний механізм психологічного захисту, який працює за принципом «стерпиться — злюбиться». Відхід від негативних емоцій забезпечується постановкою власної мети.

3) Ідентифікація з певною соціальною групою — інтуїтивне прийняття певних життєвих установок, причому до миті усвідомлення себе органічним членом спільноти (правоздатним, американцем, чоловіком, воїном тощо) чоловік вже поділяє її смислові орієнтації. Архетипи колективного несвідомого актуалізують приховане знання і запускають когнітивні зусилля суб'єкта.

4) Покладання сенсу — особливий екзистенціальний акт, в якому встановлюється фундаментальна ціннісна орієнтація, що визначає життєву стратегію. Прикладом може служити усвідомлений вибір віри (в Бога, в комунізм, в науку, прогрес, зло).

5) Сприйняття сенсів у перетворених формах. Не дивлячись на те, що сприйняття фетиша або символу відбувається безпосередньо (інтуїтивно), цей процес, по-перше, вимагає мінімального знання прагматичних критеріїв, що забезпечують необхідний рівень соціальної адаптації, по-друге — глибших знань, що забезпечують процес смислової розшифровки перетворених форм. У практичних й інтелектуальних діях перетворені символічні форми вказують на різноманіття смислових горизонтів. Уявності існують в соціумі об'єктивно, наприклад, гроші (які заміщають не лише товар, але й соціальний статус або поняття добробуту). Перетворена форма як «упредметнене уявлення» програмує цілий комплекс людських реакцій (перш за все ментальних), слугуючи джерелом смислових рівнів в індивідуальній свідомості.

Соціальні форми (предметні і мовні) у вигляді символів стають носіями перетворених форм, які заміщають дійсні зв'язки аналогічно коду. Так мову утворює реальність дискурсивних формацій, яку людина вимушена прийняти.

Кожна цивілізація має свій культурний код, що формує шари інформаційного простору, а також способи персональної актуалізації сенсів у процесі соціальної адаптації [9, 10]. Сполучення особистого смислового простору і соціально-історичного контексту — природний процес у житті кожної людини, явно або приховано присутній у будь-якому вчинку, як у повсякденні, так і в складній теоретичній або практичній ситуації.

В аналізі проблем державного управління сучасна соціологія спирається на уявлення про фундаментальну роль інформаційного середовища в організації життєвої прагматики складноорганізованої системи. Термін «управління» в інформаційній парадигмі розкривається через поняття «доцільність». Елементарний процес управління передбачає ціль, а доцільна поведінка, яка будується на підставі деякої інформації, так чи інакше є керованою.

У державному управлінні жорстка стратегія цілеорієнтації асоціюється з принципом програмування, протиставленням суб'єкта управління (владної персони або структури) об'єкту маніпулювання (народні маси). Така стратегія зовсім не враховує або недостатньо враховує той факт, що маси — анонімний і не передбачуваний суб'єкт [2].

Альтернативна ідея рефлексивного управління, підкреслюючи домінанту ціннісної орієнтації, передбачає деперсоналізацію управляючих функцій, відхід від жорсткої цільової орієнтації й алгоритмізації, які диктуються владним суб'єктом. Без суб'єкта (персони), що управляє, успіх досягається за рахунок включення механізму рефлексії стосовно протидіючих намірів партнера, прогнозування розвитку ситуації, її впливу на динаміку внутрішньої детермінації дій. Гарний приклад — гра в шахи. У цій моделі немає і керованого суб'єкта, оскільки звернення до якоїсь аудиторії є анонімним.

Передача інформації впливає на образ світу, існуючого навколо об'єкту (ситуації). Породження керівної інформації у деперсоніфікованій моделі пов'язується з вольовою інтенцією, а поведінкові реакції визначаються рішеннями, що не лише управляють актуальними стимулами або попередніми причинними зв'язками, але мають внутрішній вектор, що вибудовує цільові установки і реакції відповідно до базової системи цінностей. Процес управління стає самоуправлінням, а поняття владного суб'єкта управління втрачає сенс, поступаючись місцем семантиці інформаційного середовища.

Феноменологічний підхід до соціальних дій підкреслює той факт, що людина завжди занурена в складне інформаційне середовище. Смислове поле, що спрямовує її ментальну і фізичну активність, породжується соціальною комунікацією. Необхідність постійної ціннісно-смислової орієнтації в соціумі створює психічне напруження, актуалізуючи функції інтелекту на різному рівні активності. При цьому типологія інтелектуальної дії, представлена соціокультурними схемами (операціональними, інструментальними, концептуальними), може мати як вербальну, так і невербальну символічну форму. Будь-яке регламентоване дійство (наприклад, етикет, ритуал), виступаючи деперсоналізованим чинником управління, містить у собі закодоване смислове поле, яке розгортається в суб'єктивному сприйнятті в певний контекст, що дозволяє людині орієнтуватися в ситуації.

Загальна умова ефективного політичного управління в соціальних системах — реалізація масової узгодженої і цілеспрямованої дії. Головні засоби соціального управління, що виникли в глибокій історії, це вплив (диктат, тиск, маніпуляція, які будуються на підпорядкуванні і наслідуванні) і переконання, яке має характер раціонально-ірраціональної діяльності. І в тому, і в іншому випадку приховано присутня норма, яка співвідноситься з деяким інваріантом, що запускає внутрішню дію на потрібному рівні активності.

Механізм соціального впливу визначається схемою ефективної комунікації, в якій активізується взаємозв'язок дії (орієнтованого на довіру і переконання) і сприйняття (що актуалізує увагу, емоції, розуміння смислового контексту). У моделі рефлексії управління, принципом якої виступає свобода волі, ключову роль в процесі породження сенсів відіграють соціокультурне середовище і непряма комунікація, що запускає інтерактивний вплив через дію на уявлення (образ) самої ситуації, об'єкту і суб'єкта управління.

Лінія архетипики в контексті завдань державного управління намічена об'єднанням проблемного поля керованої соціальної комунікації й анонімної влади сенсу. Фундаментального значення в процесі узгодження (й ознак суб'єкта управління) набуває не просто інформація, а форми подання знання — когнітивні схеми, образи і ментальні моделі. Політична стратегія може ховатися за якимось когнітивним примітивом.

Слід підкреслити, що когнітивний примітив «примітивний» лише за формою, ресурси його дії є величезними завдяки неоднозначному контексту. Прийняті всіма

формули знімають або встановлюють норму й, отже, потенційний простір життєвих перспектив. Як приклад можна навести формулу, що свого часу стала символом соціальних перетворень: «Свобода — Рівність — Братерство».

На приховані і такі, що не завжди піддаються контролю, ресурси маніпулювання указує вже наявність смислового контексту дій і думок, який задає спільні норми висловлювань й апріорний прототип стосунків (наприклад, «одушевлений предмет — неживий предмет», «ми — вони» і таке інше).

Норма розуміння набуває головного соціального і екзистенціального значення в регуляції цілеспрямованої поведінки, а функції деперсоніфікованого суб'єкта управління розташовуються в семантичному просторі інформаційного середовища. Явно виражених функцій управління набувають психолінгвістичні реальності — концепти, контексти, дискурси, завдяки яким вибудовується інтенціональна мережа і структура мотивів, що спрямовує ментальну активність. Незмінність смислової канви, підтримувана мовою і традиціями, присутня в комунікаціях імпліцитно [1]. Те, що всім ясно з контексту, не промовляється. Засвоєння мови як необхідна умова входження індивіда в соціум робить процес породження контексту і дискурсу нормою будь-якої людської дії.

Розглядаючи породження дискурсу як ресурс соціального управління, можна виділити два рівні формування прихованого знання — емоційно-інстинктивний та емоційно-інтелектуальний. Це відповідає різній психічній дії мови, що запускає цілеспрямовані дії на емоційно-афектному й інтелектуально-раціональному рівнях ментальної активності.

У першому випадку контекст дій, обумовлений комунікативними стосунками, виникає раніше за понятійну регуляцію і розгортається на базі ситуативно-практичного (сенсомоторного) інтелекту.

У другому випадку породження дискурсу виникає як «інформаційна модель», в основі якої лежить схема «адресат — повідомлення — сенс» [11]. Життєва норма в цьому разі вимагає складнішої інтелектуальної реакції в тій або іншій ситуації. Обидві схеми породження життєвого контексту присутні і переплітаються в реальному житті.

Висновки і перспективи. Єдність розумово-усвідомлюючого і емоційно-вольового начал, вербальний обмін інформацією і невербальне спілкування є надзвичайно важливими в розробці технології державного управління. Антиманіпулятивна установка сучасної політичної технології орієнтується на модель соціального управління, в якій немає ні керівника, ні керованого.

Функції природного регулювання соціуму несуть символічні (мовні, дискурсивні) структури, що створюють своєрідні смислові мережі в соціальному просторі. Маючи перед собою смислові орієнтири, суб'єкт сам вирішує, як йому діяти і як жити. Проте перед кожним встають сенсожиттєві питання «як?» і «навіщо?» Перший указує на межі дозволеного, другий — на мету, так або інакше пов'язану з ідеалом, соціально значущим в цю епоху.

Процес персоніфікації сенсів, який будується на базі розуміння, стає феноменологічним ідеалом державного управління. Конструювання простору екзистенціального вибору замикається на процедуру нормування.

Комплекс норм в людському співтоваристві прив'язується до певного рівня психоемоційної активності, до мовної традиції, до форм дій. Узагальнене поняття норми стосується одночасно ефективності тотального комунікативного зв'язку в співтоваристві (й, отже, його самоорганізації), ефективності органічного приєднання індивіда до співтовариства (й, отже, його соціальній адаптації) й ефективності екзистенціального процесу розуміння.

Осмислення непрямої комунікації, що об'єднує соціальну і екзистенціальну норму, відкриває перспективу міждисциплінарного синтезу соціогуманітарного знання в контексті архетипіки державного управління.

Література:

1. Бурдье П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдье. — М., 2005.
2. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийяр. — Екатеринбург : Изд-во Урал. Ун-та, 2000. — 96 с.
3. Гура В.А. Коды истины в истории культуры / В.А. Гура, А.С. Сафонова, О.Д. Шипунова // Вопросы культурологи. — 2010. — № 6. — С. 53—58.
4. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество, культура / М. Кастельс. — М., 2000.
5. Леонтьев Д.А. Психология смысла / Д.А. Леонтьев. — М. 1999.
6. Луман Н. Власть / Н. Луман. — М. : Праксис, 2001.
7. Мамардашвили М.К. Символ и сознание / М.К. Мамардашвили, А.М. Пятигорский. — М., 1999.
8. Тихонов А.В. Теоретические основы социальной регуляции управленческого типа / А.В. Тихонов // Личность. Культура. Общество (Международный журнал социальных и гуманитарных наук). — Т. XI. — Вып. 3 (№50). — М., 2009. — С. 260—269.
9. Ревзина О.Г. Дискурс и дискурсивные формации / О.Г. Ревзина // Критика и семиотика. — Вып. 8. — Новосибирск ; М., 2005.
10. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю.С. Степанов. — М., 2007.
11. Пешё М. Контент-анализ и теория дискурса / М. Пешё // Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса. — М., 1999.
12. Филатова О.Г. Общая социология / О.Г. Филатова. — М. : Гардарики, 2005
13. Фуко М. Воля к знанию / М. Фуко // Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. — М. : Касталь, 1996. — С. 396—443.
14. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Ф. Фукуяма. — М., 2003.
15. Элиаде М. Оккультизм, колдовство и моды в культуре / М. Элиаде. — К.; М., 2002.

Едуард АФОНІН, Андрій МАРТИНОВ

МОНИТОРИНГ СОЦИЕТАЛЬНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ В УСЛОВИЯХ ИНВЕРСИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Постановка проблеми. Зі зростанням у світі кількості країн, що зазнають суспільно-трансформаційні зміни під час переходу від тоталітаризму до демократії, закономірно зростає увага до гуманістичних аспектів людського розвитку, зокрема до соціальних та соціально-психологічних проблем, які стають дедалі невід'ємнішою складовою соціогуманітарних досліджень. Особливий інтерес при цьому викликає розгляд узагальнюючих (соцієтальних) характеристик, що вимагає використання спеціального інструментарію з метою діагностування актуального стану суспільної системи, що трансформується.

Метою статті є представлення та аналіз результатів дослідження динаміки соцієтальних змін, в тому числі аналіз тенденцій, що складаються в контексті інверсійних процесів цієї динаміки, та визначення їх політичного сенсу у процесі трансформації українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «соцієтальній» (від лат. societas — спільність) увів у науковий обіг у 1903 р. перший соціолог Йельського університету професор Вільям Самнер, застосувавши цей термін для позначення відносин і процесів у найбільш складних соціальних системах з розвиненим управлінням, соціально-класовими структурами й інститутами. Трохи пізніше його редактор, учень і колега професор Альберт Келлер у роботі «Соцієтальна еволюція» (1915) дещо розширив зміст терміна, поширивши його на організаційні аспекти суспільного життя. Відтоді термін активно використовувався на Заході для опису відносин і процесів на рівні суспільства в цілому [4; 9].

Аналіз вітчизняних наукових публікацій останнього часу засвідчує посилення інтересу до дослідження цих питань. Особливо це стало помітним з початком трансформаційних процесів і демократизації всіх сфер життєдіяльності суспільства. Конституційне впровадження принципу «розподілу влад», економічна незалежність суб'єктів господарювання, процеси «атомізації» людини, — все це актуалізувало потребу застосування в державному управлінні різного роду інтегральних показників і моніторингових досліджень. Загострилася ця проблема і в соціальних дослідженнях, певним виходом з якої став моніторинг «Українське суспільство 1992—2010», що його здійснює Інститут соціології НАН України. Однак звичні пояснення соціальної динаміки через природу соціального не убезпечувало від помилок, особливо в справі прогнозування. Пошуки відповідей на виниклі проблеми, власне, й привели дослідників до розробки соцієтальних показників. Теоретико-методологічні аспекти соцієтальної людської природи вперше розглянула в своїй докторській дисертації О. Донченко [3], але практичну можливість їх виміряти 2000 року реалізував професор Е. Афонін [1]. Сьогодні дослідження з використанням соцієтальних показників стають у пригоді для з'ясування універсальних та унікальних рис складного й суперечливого процесу суспільної трансформації [2, с. 250—263].

Соцієтальні показники є узагальнюючими характеристиками основних тенденцій суспільного розвитку. У феноменологічному

АФОНИН Едуард,
доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *у статті розглядається проблема моніторингу соцієтальних показників в умовах суспільно-трансформаційних змін в Україні.*

Ключові слова: *архетипіка, інверсійні процеси, соцієтальні показники, прогнозування.*

УДК 316.334.3:321

МАРТИНОВ Андрій,

доктор історичних наук, с.н.с., провідний науковий співробітник Відділу всесвітньої історії Інституту історії України НАН України, м. Київ.

AFONIN Eduard, MARTYNOV Andrii.

Monitoring of societal indices under conditions of inversion processes.

Annotation*: the problem of a monitoring of societal indices under conditions of the social-transforming processes in Ukraine is considered.*

Keywords*: archetypics, inversion processes, societal indices, forecasting.*

УДК 316.334.3:321

сенсі вони можуть бути представлені як своєрідний «життєвий світ», який умовно може сприйматися як результат різноманітних соціальних зв'язків між людьми, суспільствами чи цивілізаціями. Соцієтальні показники постають як рефлексія людського досвіду, що віддзеркалює світ суб'єктів, їх інтересів та уявлень про навколишній світ. Вони наповнюються широким змістом, у межах якого розгортаються різноманітні інтереси соціальних акторів та втілюються їх цілепокладання. У свою чергу, на зміст соцієтальних характеристик впливають освіта, виховання, життєвий досвід, загальні риси історичної епохи, національні особливості культури.

У середовищі представників наукової школи української архетипики триває дискусія з приводу того, наскільки коректно говорити про плинність соцієтальних показників. На нашу думку, «зняти» ці концептуальні проблеми можна шляхом введення поняття «ієрархічний рівень» змін. У теорії «універсального соціального циклу» ми стверджуємо, що соціальний світ має справу з кількома рівнями трансформації соцієтальних показників, що є відповідниками різних типів соціальних систем, як-то: особистість, суспільство, цивілізація. Відповідно, має йтися про особистісний соціальний цикл, який є найбільш мінливим та найменш тривалим, суспільний соціальний цикл, який може розглядатися як базовий для нашого моніторингу соцієтальних змін, і найбільш тривалий у часі та менш податливий змінам цивілізаційний соціальний цикл. Зрозуміло, що «перехідні» процеси випробовують кожен із цих типів циклів, і всім їм притаманний феномен аномії.

«Від часу проголошення незалежності, — слушно зазначають Є. Головаха і Н. Паніна, — населення України мусить жити в умовах соціальної аномії, що характеризується відсутністю в суспільстві ціннісно-нормативної бази соціальної консолідації, яка неможлива без спільного уявлення про те, „що добре і що погано", або що в цьому суспільстві заохочується і що карається». Ці відомі українські соціологи слушно констатують, що «норми соціального життя, здатні об'єднати людей, а не сіяти ворожнечу між ними, народжуються природним шляхом, а не у гарячих головах політичних лідерів» [5]. Проте впродовж 1991—2010 рр. у повсякденному політичному житті України вкоренилися практики пошуку ворогів або прямого чи опосередкованого несприйняття соціокультурного розмаїття в центрі чи в регіонах, які стають політичними майданчиками суспільної фрагментації і, на жаль, не набувають ознак національної консолідації. Звичайно, можна довго сперечатися з приводу термінів, що стосуються понять фрагментації і консолідації, чи їх тлумачення в дусі відособленої чи общинної спадщини подолання негараздів. Але знайти інтегральне, об'єднуюче зернятко істини, на нашу думку, можна лише спостерігаючи за динамікою соцієтальних показників, здатних віддзеркалити загальні тенденції суспільно-трансформаційних змін.

Натомість здійснювані протягом 1992—2010 рр. моніторингові дослідження із застосуванням соцієтальних показників свідчать про суперечливість, мінливість і водночас взаємозв'язок цього класу чинників. Наприклад, інтуїтивність як колись характерний абстрактно-логічний спосіб світосприйняття, емоційність як чут-

тєва сутність людини чи її екстраверсія — психічна налаштованість на сприйняття зовнішніх, соціально-матеріальних форм навколишнього світу, стають важливими супутниками наростаючої в українському суспільстві раціональної свідомості. Головним «двигуном» останньої стає дедалі сильніше прогресуюча в суспільстві ознака інтенціональності. Ця ознака забезпечує зв'язок соціального суб'єкта із зовнішнім світом і власне постановку цілей суспільної діяльності, в тому числі щодо здійснення реформ. Щодо сенсу цієї діяльності, то його неможливо задати ззовні, а треба кожному шукати в собі [7, с. 37]. Цьому пошукові допомагає «соцієтальна інформація», що її зберігає генетична пам'ять людини, забезпечуючи тим самим спадковість і відтворюваність її психосоціальної сутності (самототожності).

До класу так званої соцієтальної інформації цілком можна віднести загальні уявлення, які Еміль Дюркгейм називав «колективними уявленнями». Ці уявлення хоч і поділяються окремими індивідами, але їх виникнення та розвиток не залежать від волі особи (лідера) чи психології індивіда. Більш того, колективні уявлення можуть не відповідати новостворюваній соціальній реальності, але допоки люди ними керуються, вони цього не помічають.

Отже, доля суспільної трансформації так чи інакше пов'язана з особливим класом суб'єктивних чинників, що віддзеркалюють глибинний стан трансформації, безпосередньо пов'язаних із суспільною свідомістю, а точніше з її несвідомим — архетиповим рівнем психосоціальної реальності. Зазначений клас суб'єктивних чинників, власне, й покладено в основу авторського моніторингу соцієтальних змін в українському суспільстві (1992—2010). Їх застосування допомагає авторам-розробникам здійснювати:

– верифікацію теоретичної моделі «універсального епохального циклу»;

– квантифікацію соціально-історичного процесу;

– моніторинг соцієтальних змін в українському суспільстві (табл. 1), зокрема становлення соцієтальної ідентичності (табл. 2), що є своєрідним підґрунтям визрівання соціальних інтересів і долі інституційних реформ в суспільстві [1].

Як зауважив у приватній бесіді під час VIII Всеукраїнської конференції з проблем розвитку соціологічної теорії «Світова соціологічна теорія та пострадянські трансформації» (21—22.04.2011, м. Київ) наш колега з Білоруського державного університету професор Давід Ротман, здійснюваний авторами кількісно-якісний моніторинг суттєво підвищує шанси на адекватне розуміння науковцями і політиками процесів соціальних змін в Україні.

Виклад основного матеріалу. Коментуючи в цілому одержані моніторингові результати змін в українському суспільстві у 2002—2010 рр. (табл. 1), зазначимо, що один з базових соціальних процесів — процес формування нової ідентичності українського суспільства — перебуває протягом останнього десятиліття в активному творенні і ще далекий від завершення (табл. 2). Він має свої підйоми і спади. Так, напередодні «помаранчевої революції» (2002) лише 33,7 % дорослих українців мали сформовану ідентичність і, відповідно, могли виявити свої соціальні інтереси, що, власне, й спричинило помаранчевий вибух. Станом на кінець 2008 р. цей показник досяг найбільшого свого значення — 47,5 %, а вже через рік він впав до позначки 36,4 %, чим фактично виявив тривалу відсутність (2005—2009) реформаторської динаміки в країні. Реформаторська активність 2010 року суттєво виправила ситуацію в процесах ідентифікації, і цей показник суттєво відновив втрачені позиції, досягши рівня 45,3 %. Саме цей — свідомий — український загал став ядром процесів демократизації і тим локомотивом, що виявив свою активність і суспільно-політичну підтримку новій владі під час «помаранчевої революції» (2004). Зрозуміло, що найактивніші й найвідданіші з цих людей ставали середовищем і своєрідним резервом для добору (рекрутування) новопризначених голів районних державних адміністрацій.

Якісний аналіз цієї самодостатньої частки українського суспільства виявив нові психосоціальні властивості, що характеризуватимуть провідний психосоціальний

тип майбутнього українського суспільства. Це, зокрема: інтроверсія, яка становила напередодні «помаранчевої революції» 27,9 % з 47,2 % тих, хто самовизначився, раціональність (26,4 % з 38,6 %), інтернальність (22,5 % з 30,3 %), прагматизм (20,8 % з 35,4 %), інтенціональність (17,4 % з 29,5 %), сенсорність (12,9 % з 20,9 %). Розкриваючи зміст окремих названих характеристик, зазначимо, що за шкалою «екстраверсія / інтроверсія» суспільство може бути оцінено з точки зору рівня його орієнтованості на цінності оточуючого світу (екстраверсія), або ж на власні цінності (інтроверсія). При цьому зависокий рівень його екстравертованості може свідчити про експансивність й агресивність суспільства чи певної його частки стосовно інших, про легковажність, безвідповідальність і слабкість духу щодо вирішення власних внутрішніх проблем.

І, навпаки, надвисокий рівень інтровертності свідчить про закритість і небажання вести діалог з іншими людьми, групами людей, країнами і народами. У цілому ж та або інша надмірність рівня сформованості зазначених соцієтальних ознак може свідчити як про силу, так і про слабкість суспільства. Достатньо високий рівень інтенціональності разом раціональністю й інтернальністю, що з нею корелюють, забезпечили під час «помаранчевої революції» рішучу готовність українців до радикальних змін передусім себе, своєї терплячої (заради суспільного чи колективного блага) сутності, роботящого (спрямовуючого свої зусилля на суспільно значущі цілі) і водночас маргінального суб'єкта, давно залишеного державою напризволяще, але який все ще сподівається на її доброчинність. Це була психологічна готовність повернутися до історично притаманної українцю соцієтальної ідентичності, яка перетворилася на неочікуваний як для політичної еліти (включно з опозицією), так і для всієї країни соціальний результат.

Під впливом пасіонарного ядра Майдану раптом кудись зникла політична інфантильність українців, натомість її місце посіла активна позиція зрілих людей (не натовпу і не маси!), що вимагали від влади іншого ставлення до себе. Звідкись миттєво виникли такі не характерні для радянського повсякдення і пануючого в ньому психосоціального типу якості, як самоповага, почуття людської гідності, чітка раціональна позиція і велика віра у справедливість вимог і соціальну значущість нового корпоративного духу.

Зворотних тенденцій (інверсії) зазнали соцієтальні показники буквально через рік після «помаранчевої революції». Успішно провалена адміністративно-територіальна реформа (2005), «заговорені» інші інституційні зміни, невиправдані очікування з боку суспільства та його локомотиву — груп малого і середнього бізнесу суттєво підірвали процес ідентифікації в Україні. Чотири з шести контрольованих моніторингом показників уже в січні 2006 року обернулися на свою протилежність, залишаючи у подальшому ситуацію практично незмінною: екстраверсія досягла цього року 37,2 % (в грудні 2010 року вона становила 36,9 %), інтуїтивність — 23,2 % (25,0 %), екстернальність — 22,2 % (23,6 %), емоційність — 21,5 % (18,8 %).

На тлі загальної інверсії більшості соцієтальних показників все ж таки продовжували зростати два з них — інтенціональність (49,3 % і 44,5 % відповідно) і раціональність (41,0 %, 34,2 %), які, власне, й «витягували на собі» ситуацію зі становлення нової — соцієтальної ідентичності (45,3 %, 42,8 %). Зазначимо, що стійке (попри коливання чинника мінливої активності з боку владно-управлінської еліти) зростання інтенціональності засвідчує, на нашу думку, незворотний характер тенденцій щодо домінування в суспільній свідомості чоловічого гендерного начала. Ця ситуація стає властивою для всіх вікових когорт українського суспільства, що засвідчує його невпинне наближення до соцієтальних характеристик, притаманних країнам європейської спільноти.

Те ж саме можна сказати і про показник раціональності українців. І такий (мінливий) стан справ супроводжуватиме весь трансформаційний період нашого суспільного розвитку, допоки його соцієтальні показники не набудуть стійких значень, що

їх вже одержувала Україна під час «помаранчевої революції». Тобто до визначальної позначки 50+1 % мають дійти не тільки інтенціональність з раціональністю, а й чотири інші соцієтальні показники.

У процесі становлення нового психосоціального типу людини в Україні значну роль відіграють соціально-демографічні чинники, які фактично складають «скелет» соціальної структури будь-якого суспільства. На цей скелет нанизуються соціально-економічні ознаки, які також беруть участь у позиціонуванні індивідів, соціальних груп і класів і в цілому визначають суспільну стратифікацію. Певна вікова когорта реально віддзеркалює всю наявну соціальну структуру суспільства, а існуючі відносини між поколіннями стають реальними соціальними механізмами, що поєднують минуле, сучасне й майбутнє соціуму.

Отже, покоління творять історію, залишаючи різноманітні сліди своєї діяльності. Зміна домінуючого психосоціального типу людини і відповідна зміна границь вікових когорт не лише суттєво трансформують соціальну структуру, а й започатковують нові періоди історії. Наприклад, «перебудову» розпочало покоління «шестидесятників», представники якого соціалізувались у часи хрущовської відлиги. Відповідно, їх попередники народились у добу колективізації, індустріалізації і Великої Вітчизняної війни. Тож соціальні норми й інтереси молодого покоління в середині восьмидесятих прийшли у суперечність з існуючим суспільно-політичним устроєм.

Очевидно, що пострансформаційний потенціал розкриватиме покоління, яке соціалізувалося за доби «перебудови», та нове покоління, яке народилося у незалежній Україні. Соцієтальні характеристики цих поколінь дедалі більше впливатимуть на загальну картину нашого моніторингу. Але також доводиться брати до уваги негативні демографічні чинники. Серед них, насамперед, виділяється депопуляція (перевага смертності над народжуваністю). Прискорюють процес — збільшення рівня смертності, погіршення стану здоров'я більшості населення, занепад екології, біологічні чинники ризику, падіння рівня матеріального достатку, патологічний стрес, викликаний поширенням соціальної деструктивної агресії, деградація загальної духовної атмосфери та невротичний емоційний стан суспільства.

Високу ціну за трансформацію сплачують ненароджені покоління. Взагалі на падіння рівня народжуваності в Україні, крім об'єктивних внутрішніх чинників, пов'язаних з непростим соціально-економічним становищем, кризою сім'ї, зростанням рівня соціальної незахищеності дітей, зміною сексуальних норм і норм моралі, на нашу думку, суттєво впливають і глобальні чинники.

Оскільки Україна цивілізаційно належить до християнського ареалу (провідні конфесії — православ'я, греко-католицтво) на ній суттєво позначаються також загальні негативні тенденції, характерні для Іудео-Християнської цивілізації. Тож, треба зважати й на цю цивілізаційну специфіку. Зокрема, «православ'я не стверджує, що саме у професійній діяльності людина може проявити свою віру, довести успіхами у ній свою врятованість. Для православної релігійної свідомості неможливе беззастережне прийняття того „раціоналістичного" духу, який санкціонує буржуазну заповзятість, заохочує прагнення до збагачення, дає можливість з гордістю дивитися на свій бізнес» [6, с. 105]. Ці характеристики дали взнаки під час суспільно-політичних оцінок «підприємницького Майдану» в центрі Києва у грудні 2010 року.

Нагадаємо, що у православ'ї, на відміну від католицизму, відсутній чіткий розподіл гріхів на смертні і прості. Концепцію семи смертних гріхів у розділі «Пекло» «Божественної комедії» популяризував Данте. До них належать гординя, заздрість, обжерливість, похітливість, гнів, пожадливість і смуток (лінь). Протилежні етичні установки є основою суспільної і трудової моралі.

У контексті європейського цивілізаційного розвитку в 60-х рр. XX ст. на цьому процесі позначилися «сексуальна революція», руйнація традиційної моралі, перемога феміністичного руху тощо, внаслідок чого в Європі спостерігається прогресуюча тенденція падіння рівня народжуваності з одночасним збільшенням тривалості

життя. На противагу країнам Європи, в мусульманському цивілізаційному ареалі, який всіма засобами захищає свої традиційні цінності, навпаки, загальний рівень народжуваності лишається стабільно високим. Відповідно, старіння населення країн-членів ЄС спонукатиме їх і надалі шукати нові джерела вирішення демографічних проблем, передусім за рахунок іммігрантів з країн-донорів цивілізаційно близьких їм ареалів. Уже зараз, незважаючи на досить жорсткий шенгенський візовий режим, близько 5—7 млн. українців найбільш продуктивного віку нелегально працюють у європейських країнах.

Отже, з огляду на наявні тенденції динаміки соцієтальних показників, прогноз розвитку демографічної складової соціальної структури українського суспільства виглядає не дуже оптимістичним. Принаймні весь період трансформації, що теоретично триватиме не менше 10—15 років, найімовірніше спостерігатимуться подальша депопуляція і скорочення чисельності населення, й ця тенденція може призупинитися хіба що в разі активної реалізації національних програм, спрямованих на збільшення тривалості життя в Україні. Однак внаслідок старіння населення виникатиме загроза погіршення демографічної структури населення та виникнення диспропорцій між поколіннями.

Оцінюючи в цілому український демократичний транзит, можна відзначити певні парадокси. Перемога ідеї незалежності була забезпечена тактичним політичним союзом колишньої комуністичної номенклатури та національно-демократичної опозиції. Номенклатура завдяки цьому здобула доступ до власності й влади, а націонал-демократи отримали омріяну незалежність. Символом цього консенсусу стало президентство Леоніда Кучми (1994—2004), а його практичне значення реально випробувала на собі конституційна криза (1995—1996), природа якої була пов'язана із зловживанням з боку політичних партій. Запобіжником цьому зловживанню став принцип «розподілу влад», втілений завдяки готовності політичної еліти до компромісу в Конституції 1996 г. Саме на період президентства Л. Кучми припадає початок динаміки соцієтальних змін.

Зіткнення у 2004 р. інтересів новоявлених великих власників (олігархів) і громадянина, що виник на політичній арені під час «помаранчевої революції», дало поштовх новій хвилі кризи, але вже соціально-економічної природи. Адже попри несприятливі в цілому соціально-політичні й соціально-економічні умови в Україні на цей час вже з'явилися паростки середнього класу. Саме ця молода поросль заявила про свої інтереси під час і після «Помаранчевої революції». Власне, на цей період, як свідчить моніторинг соцієтальних змін, припадає найбільша динаміка зростання соцієтальних показників. І все ж достатньою мірою ці показники не були сформовані.

Зрештою, досягти загальнонаціонального консенсусу щодо пріоритетів непопулярних, але необхідних реформ українському суспільству так і не вдалося. Такий стан справ зафіксували президентські перегони 2004 р., парламентські вибори березня 2006 р. та позачергові парламентські вибори вересня 2007 р. Саме в цей час моніторинг соцієтальних змін фіксує інверсійні (зворотні) тенденції.

На тлі інверсійних процесів суспільство виявило схильність до авторитарного владно-політичного режиму, який, власне, встановлюється під час президентських виборів 2010 р. Однак ще й досі відкритим лишається питання, чи спроможна така «рука» провести демократичні реформи? Адже проблеми, які потребують невідкладного вирішення, є надто серйозними. Це, передусім, подолання соціально-економічного конфлікту і закріплення в економічній конституції — Податковому кодексі країни прогресивної шкали оподаткування (аби запобігти зловживанню з боку суб'єктів господарювання), встановлення енергетичної незалежності і закріплення права власності на землю, послідовна й ефективна боротьба з корупцією, проведення адміністративно-територіальної реформи і формування політичної української нації.

Україну ще не розглядають як кандидата на вступ до ЄС. У країнах Центральної Європи швидко відродилося активне громадянське суспільство, верховенство закону,

ефективне функціонування державного управління та системи ринкової економіки. В Україні ж трансформаційні процеси здебільшого нагадували імітацію, і тому тривалий час вони залишилися інституційно і структурно не підкріпленими. Виниклі останнім часом інверсійні процеси багато в чому живлять цінності соціального патерналізму, які зрештою обумовлюють послідовні симпатії значної частки українського суспільства до популістських намірів українських політиків.

Фактично на національно-популістських гаслах пройшла у листопаді 2010 р. до обласних рад у західних областях України партія «Свобода» О. Тягнибока. Складається враження, нібито О. Тягнибок має консолідувати навколо себе західноукраїнський електорат, ставши своєрідним політичним опудалом для Сходу та Півдня України і зміцнивши там позиції «Партії регіонів» на найближчі п'ять років. Звичайно, ідеологи партії «Свободи» заперечують такі зв'язки з групами капіталу «Партії регіонів». Щоб там не було, насправді подібна політична стратегія є хибною з точки зору європейської інтеграції України, адже потенційна участь у наднаціональних структурах ЄС вимагає не етнічної (що її продукує інверсія) ідентичності, а політичної (сповненої громадянськості) ідентичності в Україні.

Проголошення радикальними галичанами східних українців «окупантами», баталії навколо трагічних сторінок історії, включно з недавньою історією другої української громадянської війни 1939—1953 рр., заклики письменника Ю. Андруховича щодо повернення націонал-демократів до влади та «відокремлення Східної України» — все це є небезпечним політичним порядком денним. Звісно, на тлі авторитарних інтенцій в Україні оживає ультранаціоналістичний політичний тренд, але його радикалізм є зрештою руйнівним для Соборної України. Також навряд чи сприятиме цей тренд консолідації українського суспільства навколо роботи над невивченими уроками посткомуністичної трансформації. Адже, по-перше, має існувати чітке бачення мети. Такою метою може бути перспектива вступу до Євросоюзу. Однак це вимагатиме подальшої «раціоналізації» української ментальності та чіткості постановки цілей.

По-друге, треба задіяти всі засоби, які мають допомогти досягти поставленої мети. Такими важливими інструментами мають стати консолідація суспільства й еліти навколо національних інтересів і структурні економічні реформи. Однак у новонародженій соцієтальній свідомості українського суспільства все ще домінують емоційні складові, які до того ж посилюються інверсійними процесами.

По-третє, українське громадянське суспільство, яке голосно заявило про себе на Майдані у 2004 році, має послідовно контролювати владу, водночас допомагаючи їй досягати європейських соціальних та політичних стандартів в Україні.

По-четверте, на відміну від центральноєвропейських країн, Україна стоїть перед серйозним історичним викликом пошуку посткомуністичної ідентичності як єдиної політичної нації. Можна очікувати загострення конкуренції між тенденцією до формування моноетнічної української нації та тенденцією до багатокультурності, яка є важливою цінністю Європейського Союзу. У сенсі майбутньої адміністративної реформи також може йтися про загострення дискусії між прихильниками збереження унітарного устрою та адептами ідеї федералізації України.

Таким чином, прогноз соцієтальних властивостей, які гіпотетично мають характеризувати ментальність українського соціуму доби сталого розвитку, наразі є досить песимістичним. У перспективі має змінитися структура соціальних цінностей, яка визначається потребою, тобто тим, заради чого діє суб'єкт; емоціями, які супроводжують суб'єкта в процесі діяльності; установками, які визначають силу самоконтролю за діяльністю; мотивами, мірою енергії, яка вкладається у діяльність, нарешті, метою, тим, що стане сигналом до припинення певного виду діяльності та переключення на іншу. У карті соцієтальних показників мають, таким чином, домінувати: інтроверсія (орієнтація на внутрішній світ людини, який стає системоутворюючим чинником зовнішнього світу), прагматичність (щодо світосприйняття в цілому), ра-

ціональність (як казав Вольтер, це спосіб перемоги розуму в нерозумному середовищі), сенсорність (конкретно-чуттєве світосприйняття), інтернальність (самоконтроль), інтенціональність (домінування «чоловічого ґендерного начала»). Але поки що «свобода від» не стала «свободою для». Досить часто свобода мас, які не мають вироблених внутрішніх важелів самоконтролю та бунтують, призводить до нового деспотизму.

Отже, моніторинг соцієтальних характеристик українського суспільства засвідчує, що воно ще довго залишатиметься у транзитивному стані. Багато в чому цей перехідний стан подовжуватимуть нинішні інверсійні (зворотні) тенденції. За цих умов визначальними для долі виходу з транзитивного стану надалі ставатимуть зовнішні чинники. Разом з тим зовнішній світ, у т. ч. країни євроатлантичного ареалу, стоїть напередодні значних змін. Імовірність цих змін посилюється під час підйому сонячної активності, яка через механізми психоемоційної активності людей активізує динаміку соціальних і соцієтальних змін. Попередні періоди сонячної активності 1989—1991 рр. припали на падіння Берлінської стіни і розпад СРСР, 2000—2002 рр. відзначилися початком війни в Іраку, а найближчий пік сонячної активності припадатиме на 2011—2013 роки [8].

Тож треба брати до уваги той факт, що найближчим часом не буде досягнуто стабільності глобального порядку. Цей чинник також суттєво впливатиме на Україну. Для кожної нації можна виділити референтну групу націй, у співставленні з якими формується їхній образ. Для України такими націями, окрім поляків, є росіяни та білоруси. Спільне проведення «Євро-2012» посилить значення для українців польської «референтної групи». Але важливішим буде сприйняття процесів у Росії та Білорусі.

Загалом на східнослов'янському цивілізаційному просторі процес «модернізації» відбуватиметься суперечливо. Головним неврегульованим питанням з точки зору європейської раціональності є незавершеність процесів відділення публічної влади від олігархічної власності. Цікаво, що у Білорусі немає підстав казати про олігархічну власність, зокрема спроби російських олігархів прибрати до рук білоруську власність стали причиною недавніх політичних суперечок між Мінськом та Москвою. У період 2011—2012 рр., який співпадає з черговим парламентсько-президентським виборчим циклом, можна прогнозувати посилення тенденцій до інституційних свобод у Росії. Ця тенденція позначатиметься на перебігу суспільних трансформацій в Україні та Білорусі.

Література:

1. Афонін Е.А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державну ідентичність / Е.А. Афонін // Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навчальний посібник. — К., 2010. — С. 265—290.

2. Афонін Е. Універсальне й унікальне в процесі суспільної трансформації / Е. Афонін, А. Мартинов // Публічне управління: теорія та практика. — Вип. 3—4. — Х., 2010. — С. 250—263.

3. Донченко Е.А. Социетальная психика / Е.А. Донченко. — К, 1994.

4. Краткий словарь по социологии / под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина ; сост. Э.М. Коржева, Н.Ф. Наумова. — М., 1989. — С. 333—334.

5. Общественные науки и современность. — 2008. — № 6. — С. 5—11.

6. Рахманов О. Особливості легітимації приватної власності у православ'ї / О. Рахманов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2010. — № 4.

7. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. — М., 1990. — С. 37.

8. Чижевский А.Л. Космический пульс жизни: Земля в объятиях Солнца. Гелиотараксия / А.Л. Чижевский. — М., 1995.

9. Keller A. Societal evolution: a study of the evolutionary basis of the science of society / A. Keller. — New York : Macmillan Company, 1915; later editions in 1931 and 1947.

Мака ДОЛІДЗЕ, Ніно ЧАЛАГАНІДЗЕ

МІФ АБО РЕАЛЬНІСТЬ
(політичні архетипи в художній творчості)

ДОЛІДЗЕ Мака,
доктор філологічних наук, асоційований професор Університету Грузії ім. Давида Агмашенебелі, м. Тбілісі.

Анотація: *знаменитий грузинський прозаїк Грігол Робакідзе, використовуючи в своїй творчості архетипи політичних постатей — Леніна, Сталіна і Гітлера, створив важливі і цікаві художні образи. Автор не намагався презентувати їх читачеві як героїв або спасителів світу. Малюючи реальні історичні факти й особливі риси характерів, Робакідзе лише спробував допомогти уяві свого читача осмислити суть феномену вищеназваних осіб, їх роль у розвитку країни і силу впливу на культуру.*

Ключові слова: *архетип, міф, символ, більшовицька диктатура, сталінський режим.*

УДК 070

Останніми роками все більша кількість учених виявляє цікавість до архетипів, міфів і символів. Від загальної тенденції не відстають і грузинські вчені. Наукові праці про використання міфів і символів у творчості знаменитих вітчизняних письменників Важі Пшавели, Міхеїла Джавахішвілі, Грігола Робакідзе та ін. користуються величезним інтересом не лише в колі теоретиків, але і серед широкої громадськості. Хоча, на жаль, ми не можемо сказати те ж саме про архетипіку.

Використання архетипів у літературних творах усе ще залишається маловивченою темою. Можна знайти лише декілька праць, присвячених цьому питанню, але й ті оминають архетипіку державних режимів і політичних діячів. Ця причина і послужила для нас приводом ще раз переглянути і дослідити творчість знаменитого грузинського письменника Грігола Робакідзе і проаналізувати його ставлення до Гітлера, Сталіна і Леніна і до створених ними режимів.

Осмислення реальності завжди відбувається на основі якихось відчуттів, низки образів. Дійсність сприймається емоційно, і в цьому сприйнятті бере участь фантазія. Ідея виходить з казки, міфу як оформлені символи, укладені в логічну схему, ніби мозаїчну картину. Але вона є ближчою до науки, чим до казки, хоча генетично пов'язана з цією казкою, інакше ідеологія втрачає свій соціальний заряд і перетворюється на «чисту науку».

У нашому випадку дослідження є подвійно цікавим: з одного боку, це історичний аналіз (вивчаючи архетипіку політичних постатей і режимів, форми державного управління, довелося переглянути існуючі історичні джерела), другий же бік медалі — філологічний метод дослідження. Саме тут ми ближче підходимо до міфології.

Звернемо увагу читача на актуальність теми. Вирішивши вивчити архетипи політичних постатей у творчості грузинського письменника Грігола Робакідзе, ми торкнулися міждисциплінарної теми. Розгляд діяльності Робакідзе цікавий нам ще й тому, що це письменник-емігрант, біженець від диктаторського комуністичного режиму, який сам пережив усі страждання, характерні для того часу й описані в його літературних творах.

Ідеологія, заснована на міфі, — спосіб поставити архетип на службу завданням сьогодення. Сьогодні його втілення можливе переважно в політиці. Тільки у політиці є групи людей, здатних не лише породити міф, але і цілком практично прийняти його за основу політичної програми.

Грузинський письменник Грігол Робакідзе, використовуючи в своїй творчості архетипи політичних постатей — Леніна, Сталіна і Гітлера, створив цікаві художні образи. Але, працюючи над своїми творами, автор не задавався метою презентувати диктаторів читачеві як героїв або спасителів світу. Аналізуючи реальні історичні факти й особливості характерів персонажів, Робакідзе лише намагався допомогти уяві свого читача осмислити сутність феномену вищеназваних осіб, їх роль у розвитку країни і всього світу.

У сфері літератури і мистецтва творчі працівники часто проявляли велику цікавість до архетипів. Видами архетипів є начала мі-

ЧАЛАГАНІДЗЕ Ніно,
доктор журналістики, асистент-професор Тбіліського Державного Університету ім. Ів. Джавахішвілі, м. Тбілісі.

DOLIDZE Maka, CHALAGANIDZE Nino.

Myth or reality.

Annotation: *Gregory Robakidze used the archetype of Lenin, Stalin, and Hitler and the creation of important and interesting artistic types. He did not want to imagine them as the heroes, but he tried to paint the phenomenon of these heroes and to show that everyone in this country has his own place.*

Keywords: *archetype, myths, bolshevik dictatorship, Stalin's regime.*

УДК 070

фології, релігії, мистецтва. Хоча слід зазначити, що, крім архетипів, існують ще і так звана рукотворна міфічна реальність і різні міфологічні особи. Багато письменників і досі намагаються описати нам свій світ за допомогою різноманітних міфологічних символів. Це і зрозуміло, адже знайома всім символіка містить у собі вже не раз адаптовану потенцію описати в кольрі живий, реальний світ. Але не завжди успіх супроводжує письменника. Тільки тоді, коли персонаж близький до реальності, а архетип багатогранний, він при цьому перетворюється на міфічний символ і починає існувати самостійно.

Більшість індивідів, що існують у всесвіті, народжуються і безслідно покидають цей світ, зникають, але є і такі, яких не цікавить навіть визнання читачів свого покоління. Вони просто роблять свою велику справу — створюють важливих і цікавих персонажів.

Саме так, за допомогою типових моделей Леніна, Сталіна і Гітлера були створені Гріголом Робакідзе художні образи — персонажі, що несуть у собі риси вдачі вищезгаданих диктаторів.

Письменник хотів у реальному житті побачити архаїчні елементи, властиві історії, він поставив собі за мету щонайглибше вивчити і передати архетипні події й образи-прототипи. Тут немає нічого міфологічного, властивого фольклору, казці. Кожен із згаданих персонажів — це історична особа. Це реальні особи, які не лише показують, що Бог і сатана, як і раніше, борються один з одним. Робакідзе не хотів прославляти політичних діячів минулого, він лише намагався барвисто описати історію країни і виявити феномен громадських діячів. Він стверджував, що всі явища мають якщо не право на існування, то, хоча б на власне місце. «Феномен Гітлера перебуває саме тут і ніде більше», — писав Робакідзе [1].

У форумі для інтелектуалів, де зацікавлений читач може ознайомитися з рубриками про духовність, релігію, містику, мораль, моральність та етику, ми знаходимо тему Гітлера. «Неможливо зрозуміти езотеричний гітлеризм без проникнення в світ архетипів і міфів, тому що Гітлер і Гесс були в'язнями міфу, в'язнями архетипу. Операція "Барбаросса" передбачає міф про Воскресіння, про пробудження в кінці часів у внутрішній землі. Гітлеризм непереможний, тому що виконалися і продовжують виконуватися архетипічні знаки — поза людиною-черв'яком, серед гігантів. І євреї зроблять всі необхідні помилки для фінального тріумфу Гітлера. Це вже не політика» [5].

Слід відзначити, що архетип політичних постатей завжди викликав великий інтерес. Більшість читачів завжди хотіла знати і понині цікавиться життям знаменитих осіб. Обивателів цікавить повсякденне життя, інтимні почуття видатних осіб. Грігол Робакідзе не лише розповідає про політичних діячів, але й описує їх людські якості.

Коли Грігол Робакідзе в 1938 році писав «Гітлера», читачі були гірше поінформовані про переконання диктатора. Робакідзе і сам говорив, що це те, що він зумів прозріти з третього берега. Вже пізніше кожному стає зрозумілим дійсне обличчя Гітлера. Свій твір Робакідзе починає з опису зовнішнього вигляду диктатора: «...Амбітно зупинившись, оглядає предмети зверху і, вдивляючись в далечінь, раптово киває головою, ніби відчуває наближення небезпеки; після цього із суворим виглядом, довгими, твердими кроками продовжує шлях. Енергійний мах його довгих рук укупі зі швидким кроком нагадує сильні пташині крила. Тут кожен його рух виглядає пластично завершеним» [1].

Грігол Робакідзе прагне змалювати нам цю амбітну особу поряд з людьми, але сам Гітлер прагне перебувати поодаль, а тому, навіть знаходячись поблизу, кожен відчуває відстань.

Грігол Робакідзе пропонує нам свою власну думку про Гітлера. Але в зображенні письменника він зовсім не проста особистість. Робакідзе знає, що якщо Гітлер вирішив зробити щось, то назад шляху не буде. «Він знову і знову використовує займенник «я», але це «я» в цьому випадку означає його ідентифікацію з надлюдським», — пише Робакідзе [1], хоча що ж, все-таки, насправді, означає це гітлерівське «я», здається, було невідомо і самому письменникові.

Насправді, образ Гітлера — це варіація архетипу сильної особистості. Нелегке завдання — обговорювати, що хотів сказати Грігол Робакідзе, малюючи нам портрет Адольфа Гітлера, і чи відчував він дійсне захоплення або просто віддавав данину вимогам часу.

Немає в «Гітлері» нічого нереального, міфологічного. Тут лише художньо описані особливості історичної особи. Але для більш-менш досконалого уявлення Робакідзе намагається збагатити свою роботу символами і міфами. Він розповідає читачеві північний міф, а також описує Карду, липове дерево і хрест з лози. Вивчивши біографію Адольфа Гітлера, Робакідзе був упевнений, що згадане вище дерево є фамільною реліквією диктатора.

Примітною є і думка астрологів, що вивчають циклічне тло. У документах мовиться, що Другу світову війну зараз узвичаєно називати війною Гітлера. Безсумнівно, він був каталізатором, і тому будь-яке її вивчення повинне починатися з розгляду карти Гітлера і її зв'язку з основними картами Німеччини. Як було вказано, Гітлер через контакти з планетами був здатен виразити деякі якнайглибші архетипічні процеси, що працювали в німецькій психіці. Архетипічні процеси — це живі ідеї, що живуть власним життям, і як такі вони при контакті спонукають душу до дії і роблять це вже на рівні ідеалів, дорогих для нації. Подібно до трави, що пробивається через бетон, ці архетипічні принципи, будучи пробудженими, трансформуватимуть і перетворюватимуть все, до чого доторкнуться, викликавши ідеальний образ [6].

Трагічно, що Гітлер пробуджував ці життєво важливі процеси більше на рівні інстинктів самозбереження і самовираження ненавистю, агресією і зверхністю, а не любов'ю, власною чеснотою і служінням. Тому, хоча він виявився здатним впродовж декількох років пожвавити і відновити розбиту і занепалу духом націю до рівня світової держави, він неминуче повинен був і пожинати урожай цих переважно негативних ідеалів, що ним рухали.

Цікаво, як Грігол Робакідзе оцінював би діяльність Гітлера, якби він написав свій твір через декілька років, які типи символів і міфів використовував би знаменитий прозаїк, описуючи диктатора. Сьогодні нам ясно лише одне — це ідеалізований образ Гітлера.

У літературі радянської епохи архетипу лідера було приділено особливе місце. Воно мало політичне значення. Ленін — суперактивний політичний гравець, він радикальний, амбітний, ставить масштабні і часто нездійсненні на перший погляд завдання. Нещадний до противників і соратників. Готовий провалюватися в бездонні політичні ями, терпіти страшні поразки, зберігаючи при цьому впевненість, що відродиться і надолужить прогаяне. Але до мети політик-гравець такого зразку йде не шляхом постійного тиску на позицію противника і поступового нарощування дрібних переваг, а створюючи кризу за кризою і роблячи ставку на радикальне, форсоване вирішення ситуації. Фіксація слабкої ланки, накопичення вибухової енергії на кшталт пружини, здатність не втрачати голови у вогненному кільці, ставка на дискретність, аритмічність політики, віра в те, що в кризовій ситуації перемагає не найсильніший, а найвідчайдушніший, найсміливіший і нещадний, точний розрахунок варіантів — ось його найважливіша умова успіху і виживання, хоча на поверхні присутня примара якоїсь глобальної стратегії, різного роду гігантських перетворень

на кшталт світової революції... Ленін реактивний, тобто, здатний отримати максимальну вигоду із зміни ситуації. Сильний і всемогутній лідер уявлявся опорою і надією всієї величезної країни. Про нього не втомлювалися писати вірші й оповідання, знімали фільми. Як не дивно, але і в творчості Г. Робакідзе приділено місце такому твору у вигляді есе.

Робакідзе справедливо відзначав, що феномену Леніна можна присвятити не один том, з чим, у свою чергу, згодні і ми. Але питання в тому, наскільки цінну інформацію можна в них знайти. Адже найчастіше в творах того періоду зустрічається варіація всього одного виду архетипу. Г. Робакідзе намагається показати нам внутрішню силу волі В.І. Леніна. Порівнюючи один з одним стійку вдачу Леніна і Наполеона, письменник відзначає: «Сила волі Наполеона — холерична, а розум — меланхолійного складу. Що стосується Леніна, силу його холеричної волі підстібає розум того ж типу» [2]. Робакідзе розповідає про інтелект Леніна, про його хоробрість і жорстокість. Але він відзначає, що жорстокість диктатора благородна.

Часом зрозуміти письменника важко. Здається, Робакідзе вірив у Леніна і більшовиків і сподівався, що «революція поліпшить становище тих людей, хто зазнав усі жахи рабства, пригноблення, голоду, бідності і тортур. Той, хто знає, що все це означає, не може не визнати революцію, що несе замість рабства свободу, замість знищення — відновлення людської гідності, мир і спокій, незважаючи на партійну приналежність і відмінність поглядів. Той, хто знає всьому цьому ціну, не може не шанувати Леніна» [2], — писав Робакідзе. Пізніше письменник зрозумів, що більшовизм не приніс людям нічого доброго, і тому почав називати жовтневу революцію кривавою, а ленінський міф — помилковим. Більшовизм же Робакідзе охрестив хворобою суспільства. Таке осмислення знайшло символічне значення. Саме через новий режим письменник емігрував за кордон.

На думку Робакідзе, диктатура підривала авторитет суспільства і завдавала шкоди повноцінному існуванню. Особливо письменника непокоїв той факт, що ніхто не замислювався над феноменом більшовизму, не аналізував, що це було, а ті, хто був у змозі пояснити, що відбувається, покинули Союз ще до настання більшовицької влади. Робакідзе називав цей період «фазою демона». Архетип демонів, у свою чергу, є символом нечистої сили.

Протистоячи більшовизму, Грігол Робакідзе відзначав вплив цього феномену на духовне становище народу і вважав його дуже складним явищем. «Воно є більш атмосферним, ніж фізичним, матеріальним» [3]. Робакідзе намагався за допомогою художніх образів передати це невидиме явище. Радянських громадян він порівнював з ображеною дівою, почуття якої були суперечливими і несправжніми. Як відомо, архетип діви — символ чистоти і святості, а ображена діва — символ осквернення. Саме на основі такого архетипу і було створено твір «Занапащена душа». «Мій роман є свідоцтвом того, наскільки небезпечний більшовицький режим. Тут, так би мовити, на молекулярному рівні обговорюється, що відбувається з людиною в більшовицькому середовищі, не дивлячись на те, чи є він носієм схожих ідей, чи ні» [3, с. 33].

«Занапащена душа» Г. Робакідзе присвячується терору і жертвам епохи Сталіна. Письменник намагається змалювати нам долі своїх героїв максимально реалістично. Використовуючи різні міфи й архетипи, він природно, не награно малює історичні картини, а найцікавішим у книзі є архетип Сталіна.

На якому соціально-психологічному ґрунті відроджується сьогодні сталінський міф? По-перше, треба дуже чітко розділяти сприйняття Сталіна експертами, ученими та політиками і населенням, громадською думкою, обумовлене різним рівнем інформованості, а головне — відсутністю цікавості до історичного минулого країни у багатьох наших співгромадян. Хто викладає, той знає, що студенти чудово знайомі із західною політологічною і соціологічною літературою, але про те, що відбувалося в тій країні, в якій вони живуть, мають смутне уявлення. Саме тому в пострадянському союзі міфотворчість квітне пишним цвітом.

Слід відзначити і те, що в громадській думці практично неможливо відірвати сталінський міф від радянського міфу. Тому, коли соціологи запитують колишніх радянських громадян, «як вони ставляться до Сталіна», багато з них говорить не про те, як вони ставляться до особи Сталіна, до його діянь, а про своє ставлення до радянської країни, до Радянського Союзу, який розвалився, зруйнований тощо. Це ми також повинні розуміти.

І, звичайно ж, сталінський міф — це не просто радянський міф, це велика перемога, головна подія у всій історії Радянського Союзу. Коли говорять про Сталіна, відразу згадується перемога у війні. Люди бачать заслугу Сталіна в перемозі і не хочуть її перекреслювати [7].

Це — той Сталін, портрет якого створили більшовики. На перший погляд, він не має нічого спільного із Сосо Джугашвілі, не має співчуття до людства. Розумний і холоднокровний, він не звик відмовлятися від задуманого, і для досягнення своєї мети йде на все. «Є тільки Сталін, але він не Джугашвілі, а лише зовнішня схожість з тією безликою міццю, яку породив більшовизм», — пише Г. Робакідзе [4, с. 9].

У своїх творах Г. Робакідзе розмірковує про Грузію як про царицю, осяяну золотими променями сонця. Він згадує про знамените золоте руно і хрест з виноградної лози. Письменник ототожнює бога із сонцем, звертає увагу на велике древо — дуб. Використання архетипів і символів у творчості Робакідзе, звичайно, є не випадким.

Колективне несвідоме мислення складається з могутніх первинних психічних образів — архетипів. Архетипи —уроджені ідеї або спогади, які змушують людей сприймати, переживати і реагувати на події певним чином. Насправді це не спогади або образи як такі, а швидше саме сприяючі чинники, під впливом яких люди реалізують у своїй поведінці універсальні моделі сприйняття, мислення і дії у відповідь на який-небудь об'єкт або подію. Уродженою тут є саме тенденція реагувати емоційно, когнітивно і поведінково на конкретні ситуації — наприклад, при несподіваному зіткненні з батьками, коханою людиною, з незнайомцем, із змією, приливом або смертю [8].

Осмисливши саме ці подробиці, видатний символіст свого часу Г. Робакідзе часто удавався до художнього мислення, і ця тенденція відчувається не лише в його літературних і публіцистичних творах, але і в приватних листах.

За допомогою використання архетипів Сталіна, Леніна і Гітлера Грігол Робакідзе створив дуже цікаві образи державних діячів. Герої Робакідзе — вихідці з архаїчних кіл, але режими, в яких вони живуть і діють, реальні. Завдяки використанню архетипів, міфів і символів Робакідзе намагається змалювати реальний світ і реальних героїв. Письменник вивчив і віртуозно передав своєму читачеві суть більшовизму в особі Леніна і Сталіна, хоча архетип Гітлера і не зумів розкрити йому весь жах фашизму і нацизму. Примітним є і те, що Грігола Робакідзе цікавили не стільки режим, скільки особистість, розум, емоції.

В цілому міфи, символи й архетипи посідають важливе місце в творчості Р. Робакідзе. У його творах немає міфологічної реальності, тут відчувається лише захоплення символами і міфами; за допомогою міфів і символів письменник віттворює реальний світ і справжніх героїв.

Література:

1. http://www.1.skola.dlf.ge/gri/hitlerii.html.
2. http://burusi.wordpress.com/2009/08/14.
3. Судьба Картли. — 1953. — № 14. — С. 33
4. Судьба Картли. — 1953. — № 14. — С. 9
5. http://proteflazid.org/forum/index.php?topic=446.0.
6. http://www.astromeridian.ru/astro/astrologija6140.html.
7. http://badnews.org.ru/news/stalin_i_russkaja_dusha_chast_2/2011-01-11-5940.
8. http://libsib.ru/obschaya-psichologiya/teorii-lichnosti/archetipi.

КОЧУБЕЙ Лариса,
доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, м. Київ.

Анотація: *у статті досліджено особливості становлення політичного лідерства на прикладі засновника V Республіки Франції генерала Шарля де Голля та нинішнього президента Ніколя Саркозі. Наголошено, що поєднання харизми політичного лідера з архетипом сприяє формуванню ефективного та стійкого іміджу.*

Ключові слова: *архетип, політичний лідер, імідж, Франція.*

KOCHUBEI Larysa.

Political leaders of France: archetypes of the formation.

Annotation*: the present article deals with the research of the development of political leadership at the example Charles de Goll as well as the present Nicolas Sarkosi. It is emphasized that interweaving of the charisma of political leader with archetype facilitates the shaping of effective and sustainable image.*

Key words: *archetype, political leader, image, France.*

УДК 32:316.46

Лариса КОЧУБЕЙ

ПОЛІТИЧНІ ЛІДЕРИ ФРАНЦІЇ: АРХЕТИПИ СТАНОВЛЕННЯ

Постановка проблеми. Суспільно-політичні зміни, які відбуваються сьогодні в Україні й у світі, актуалізують проблеми, пов'язані з дослідженням політичного лідерства та керівництва. Дослідження політичного лідерства у зрізі проблем способу функціонування політичної влади та зміни форм політичного правління, еволюції політичних режимів, а також архетипів становлення є досить важливим науково-практичним завданням.

Аналіз вітчизняної літератури дозволяє стверджувати, що проблема політичного лідерства є недостатньо розробленою і, не зважаючи на вихід в світ деяких цікавих розвідок з цієї проблематики [1], за межами досліджень лишається багато нерозкритих аспектів, зокрема архетипіки становлення політичних лідерів.

Існує необхідність вивчення теми політичного лідерства на прикладі багатьох країн (а не лише України та Франції), оскільки вивчення цього питання пов'язане з урахуванням різноманітних причин та чинників (інституційних, поведінкових, ціннісних, історичних, економічних, моральних тощо).

З іншого боку, важливим є розгляд цієї проблеми на тлі не лише особистісних якостей та ресурсів, якими володіють політичні лідери, а й ситуації, в якій розгортається їх діяльність: міжнародна ситуація, характерні особливості форми правління, політичного режиму та ін.

Показовим є розгляд питань політичного лідерства на прикладі засновника V Республіки Франції — генерала Шарля де Голля та нинішнього президента Ніколя Саркозі, для того щоб розглянути еволюцію політичного лідерства.

Більше п'ятидесяти років тому генерал Шарль де Голль прийшов до влади у Франції, по суті, у результаті легального державного перевороту. Так почався етап його лідерства. Конституція V Республіки була викроєна спеціально за міркою Ш. де Голля, але витримала тест на існування. Відтоді режим V Республіки пройшов еволюцію у напрямі яскраво вираженого президенціалізму [2].

На сьогодні у світі домінуючою тенденцією є президенціалізація політики, що пов'язано з багатьма чинниками (особистість лідера, міжнародна ситуація, глобалізація політики, зростання ролі сучасної держави, розмиття традиційних ідеологій і надання політиці прагматичного характеру тощо).

Де Голля та його послідовників звинувачували у авторитаризмі та бонапартизмі, але, як довела історія, політичний режим V Республіки виявився стабільним та ефективним. Опоненти режиму Ш. де Голля називали його «принципатом» (за аналогією з імператорським Римом) і «консулатом» (за аналогією з Францією 1799—1804 рр.). Все це породило думку про те, що конституція і практика її застосування «мають форму плебісцинарного бонапартизму».

Франція є однією з небагатьох демократичних держав у Західній Європі, де президент обирається безпосередньо народом (після референдуму 1962 р.). З 2002 р. президентські вибори у Франції проходять один раз на п'ять років (раніше — на сім років).

На сьогодні у Франції діє форма правління, що поєднує елементи як президентської, так і парламентської систем. Така модель правління визначалася Конституцією 1958 р., а основні її положення базувалися на політичній філософії де Голля, який вважав, що держава повинна мати керівника, який займався б найсуттєвішими проблемами і був гарантом її волі [3]. До речі, про свої політичні плани, а саме про установлення сильної виконавчої влади і корпоративного парламенту, де Голль відверто заявляв ще у 1942 р. у своїй розмові з радянським послом у Лондоні [4].

Однією з особливостей напівпрезидентської системи Франції є те, що президент є досить могутнім. Упродовж більшої частини часу після 1958 р. баланс влади у Франції складався на користь президента, що дозволяє говорити про президентське лідерство, хоча у деяких випадках було сприяння формуванню прем'єрського.

Порівняно з президентською владою американської моделі, де президент формує та очолює уряд, європейська напівпрезидентська модель не дозволяє володіти всією повнотою виконавчої влади. За напівпрезидентської форми правління президент очолює державу, має низку вагомих політичних повноважень з впливу на формування, діяльність та відставку уряду, низку інших органів державної влади. Не зважаючи на те, що напівпрезидентська форма правління має власні різновиди, за такої організації державної влади уряд, як правило, підконтрольний президенту. Глава держави може змінити його, не чекаючи парламентських виборів. Політичним впливом з боку президента відзначена політична лінія «президент-парламент». Президент має право накладати «вето» на закони, що ухвалюються парламентом і підтримуються урядом, за певних умов президент може розпускати парламент й призначати нові парламентські вибори у розрахунку на те, що новий склад парламенту виявиться більш лояльним до політичної програми президента.

За умов напівпрезидентської республіки президент є верховним головнокомандувачем збройних сил, йому також належить провідна роль у здійсненні зовнішньої політики. За певних умов президент може запровадити надзвичайний стан у країні. Усе це дає підстави стверджувати, що за такої форми правління президент є впливовою й активною силою, спроможною потужно впливати на формування державної політики.

За час існування V Республіки змінилося більше трьох десятків урядів. Усі прем'єр-міністри (окрім Ж. Помпіду у 1962 р., Ж. Ширака у 1976 р. та П. Моруа у 1984 р.) подали у відставку не у зв'язку з результатами виборів, а на вимогу президента [5].

Із самого початку свого існування конституційна система V Республіки почала гостро піддаватися критиці. Критики правління де Голля ставили питання про те, чи є Франція докорінно демократичною країною?

Перш за все, основний вогонь був спрямований на авторитарний потенціал напівпрезидентської республіки, що характеризується сильною президентською владою. Французька республіка припускає у деяких ситуаціях нехтування думкою парламенту і більшість повноважень все ж таки знаходиться у руках президента.

Опозиційне ставлення було пов'язане з «квазіпереворотом», який здійснив де Голль у 1958 р., відтворенням сильної виконавчої влади і частим використанням референдумів. Усе це породило думку про те, що конституція і практика її застосування «мають форму плебісцитарного бонапартизму».

Політичне лідерство на тлі реформування інститутів суспільства та держави є досить складним, багатоаспектним явищем. Результати соціологічних досліджень останніх років свідчать про зростання недовіри та скептичного ставлення до владних структур у цілому та до вищого керівництва державою зокрема, хоча ідеальні образи політичної влади та політичних лідерів, які передаються від покоління до покоління, залишаються майже незмінними. Через це образи реального й ідеального політика починають суттєво суперечити один одному, що призводить до необхідності їх чергового переосмислення та певного узгодження з сучасними вимогами щодо політичного лідерства.

Не зважаючи на критику системи, V Республіка стала одним з найбільш стабільних режимів у історії Франції. Найголовнішими постулатами політичної філософії голлізму стали безумовний пріоритет національного чинника та абсолютизації чинника сили держави як головних рушійних моментів суспільного розвитку.

І дійсно, можна стверджувати, що глава держави має прагнути належно представляти інтереси суспільства на міжнародній арені, він не лише в силу посадових обов'язків і можливостей, а і в силу особистих здібностей і якостей міг виступати моральним авторитетом і представляти державу як її «перший громадянин» [6].

Окрім того, жоден з наступників де Голля не володів його харизмою. Зрозуміло, що кожен політичний лідер прагне стати героєм, тобто наповнити позитивним змістом спочатку свої ідеї, програмні засади, а потім і напрямки діяльності, а відтак стати легітимним лідером. Переважна більшість громадян Франції вважають де Голля національним героєм, який, на їх думку, суттєво вплинув на формування державності, перетворення Франції на велику світову державу. Де Голль виступає героєм свого часу (і не лише свого), образ якого збігається з уявленнями народу про «ідеального» лідера-героя, який перемагає зло, успішно легітимізуючи нову систему влади, нові владні інститути, нову структуру політичних та суспільних відносин.

Зазначимо, що архетип героя можна сприймати як певний збірний позитивний образ. Месія, рятівник, реформатор, творець (якого, наприклад, потребує на сьогодні і українське суспільство, це для України актуально) — всі вони можуть бути названі героями тієї чи іншої епохи. При цьому архетип героя завжди тісно пов'язаний з проявом особистісної харизми, тобто таких неповторних рис особистості, які дозволяють втілити в життя образ героя.

Поєднання харизми з архетипом допомагає створенню певного іміджу політичного лідера. Втім, вдалий імідж формується саме на архетипній основі, завдяки чому такий імідж може проіснувати протягом тривалого часу. Подібне відбулося у Франції, де архетип співпав з лідерськими якостями де Голля на тлі спільних обстоювань свободи та демократичних ідеалів. Це дозволило проіснувати такому вдало сформованому іміджу протягом тривалого часу.

Сучасний голлізм вже не підтримує безоглядно національно-визвольні рухи, а розглядає їх лише в контексті зміцнення регіональної та світової політичної стабільності. Для країн, які розбудовують власну державність, голлізм є взірцем переходу від залежного стану до національного піднесення з урахуванням безперечно специфічних національних об'єктивних та суб'єктивних чинників, насамперед, менталітету. Разом з тим, як зазначає американський політолог Аренд Лейпхарт, Франція за останні десятиріччя здійснила певну еволюцію у напрямі консенсусної демократії. Тут існує стабільна конституція, починаючи з 1974 р. активно застосовується судовий перегляд, а з 1981 р. здійснюється децентралізація системи місцевого самоврядування. Правда, у протилежному напрямі діє зменшення незалежності національного банку країни від виконавчої влади [7].

На початку XXI ст. перед Францією постало завдання пристосування її державних інститутів, які ще донедавна здавалися остаточно утвердженими після тривалого періоду конституційної та політичної нестабільності, до якісно нових умов. Оглядач однієї з консервативних газет зазначав, що «Громадяни ніколи не були настільки далекими від тих, хто ними править. Ця суперечність визначає політичне життя країни, до того ж центральним пунктом її є перебудова функціонування державних інститутів як передумови будь-якої реформи» [8].

На сьогодні у французькому суспільстві не вщухають дискусії (які не є принципово новим явищем) про неухильний занепад Франції. Серед існуючих підходів необхідно зазначити дві протилежні точки зору. Зокрема, у памфлеті економіста Н. Бавереза «Франція, яка занепадає» (2003 р.) [9] автор наголошує, що Франція не знає, чого вона хоче, й не враховує ті докорінні зміни, які відбулися у світі; країна зосереджена лише на своїх внутрішніх чварах, пов'язаних з попереднім історичним розвитком.

Натомість Жан-П'єр Жуйє та Філіпп Мабілль у книзі «Не хороніть Францію» (2007 р.) стверджують: Франція має зберігати зв'язок з минулим, водночас, враховуючи сучасні реалії. «Ми приймаємо себе такими, якими ми є: середньою державою із більш ніж почесними досягненнями» [10]. Автори монографії «Франція у пошуках нових шляхів» (2007 р.) також переконані, що Франція може впевнено дивитися у майбутнє. Читаємо: «Аналіз демографічної динаміки, проблем імміграції та молоді, економіки, суспільства, внутрішньої та зовнішньої політики Франції початку XXI ст. дозволяють зробити висновок, що шанси країни і дотепер успішно відігравати роль однієї з провідних європейських держав із світовою відповідальністю не викликають сумнівів»[11].

Мета ж політичного режиму сучасної Франції полягає у поєднанні сили та ефективності державної влади з демократичними інститутами. Так 23 липня 2008 р. за ініціативою нинішнього президента Франції Н. Саркозі було проведено найбільш масштабну реформу Конституції 1958 р. (було змінено або доповнено 47 статей із 89; у першу чергу, було введено ліміт на переобрання: не більше двох послідовних мандатів президента Республіки) під гаслом «модернізації інститутів V Республіки».

Серед пріоритетів зовнішньої політики Франції на сучасному етапі — взаємовідносини із США, нове бачення ролі НАТО (у 1966 р. Франція вийшла з воєнної структури НАТО і повернулася лише під час президентства Н. Саркозі). Відносини з ЄС залишаються фундаментом французької політики. «Повернення Франції в Європу» — один із концептів стратегії Н. Саркозі, на відміну від де Голля, який підтримував не процеси євроінтеграції, а лише незалежність та «відтворення величі Франції» (до речі, подібне гасло «Додому — в Європу!» досить активно експлуатував колишній президент України В. Ющенко). Серед пріоритетних лишаються і стосунки Франції з країнами Африканського континенту. Окрім того, серед новацій зовнішньої політики — створення Середземноморського союзу.

На відміну від своїх попередників, Н. Саркозі займається не лише «головними справами країни» (за традицією, закладеною де Голлем, це — переважно зовнішня й оборонна політика), але й усіма більш-менш важливими питаннями французької політики взагалі. На посаді президента Н. Саркозі впровадив шістнадцять комісій (унікальний випадок в історії V Республіки), які покликані вирішувати різноманітні внутрішньополітичні та економічні проблеми.

«Повсюдність» президента є необхідною, щоб втілити у життя передвиборчі обіцянки, які повинні якісно змінити Францію, «ввести її у сучасність». Справедливо, однак, зазначити, що Саркозі змінює стиль, а не «дух» президентського домінування в рамках V Республіки. З іншого боку, існують очевидні недоліки — погіршення арбітражної ролі президента Республіки, замикання всього на президентові та зосередження всієї виконавчої влади в руках глави держави можуть обернутися паралічем «державної системи», адже для проведення реформ потрібна єдність нації.

Окрім того, необхідно відзначити й інші «неформальні» зміни: Н. Саркозі підвищив собі зарплатню на 140 відсотків і знизив податки, що викликало вкрай неоднозначну реакцію у суспільстві. Нагадаємо, що президент Франції Н. Саркозі підписав законопроект про пенсійну реформу відповідно до якого зростає вік виходу на пенсію з 60 до 62 років, і це викликало масштабні акції протесту в країні. Наприкінці жовтня 2010 року законопроект було ухвалено парламентом країни, а у листопаді — Конституційною радою Франції [12].

Опоненти Саркозі, а також і деякі однопартійці звинувачують главу французької держави у «ксенофобії» та «популізмі», в загравання з ультраправим електоратом для зростання популярності, яка суттєво знизилася, а також у порушенні фундаментальних принципів республіки.

Деякі аналітики зробили висновок, що заради зростання свого рейтингу для виборів Н. Саркозі знову використає свої улюблені засоби, оскільки вважає, що лише тема безпеки може об'єднати правий електорат. Як зазначається в одному з популяр-

них видань «La Republica» «…безпека є улюбленим коньком Саркозі, як і протягом п'яти років, які передували його приходу до Єлісейського палацу, коли він служив у міністерстві внутрішніх справ» [13]. Час доведе, чи спрацює на цей раз улюблене знаряддя Саркозі, а наступні вибори (2012 р.) будуть перевіркою того, наскільки французи цінують свою конституцію і права та свободи, які у ній закріплено.

Рейтинг президента Франції Н. Саркозі перебуває на рекордно низькому рівні. Відповідно до досліджень станом на кінець жовтня 2010 р. лише 29 відсотків французів підтримують його політику. Цілком задоволені роботою президента французької республіки лише 5 відсотків опитаних [14]. Це найнижчі показники з часу приходу політика до влади у 2007 р., а також один з найнижчих показників популярності глави держави протягом існування V республіки.

Отже, напівпрезиденціалізм може еволюціонувати або в президентський, або в парламентський режим. «Обличчя» режиму визначає форма правління: режим із сильною виконавчою владою, контролювати яку можуть лише загальнонаціональні вибори президента, або ж домінування парламенту і результатів виборів до законодавчого органу на противагу виконавчій владі на чолі з президентом.

В останні десятиріччя цю форму правління обрало багато держав, хоча потрібно враховувати, що вона не може бути універсальною для всіх країн. Зокрема, для України та більшості пострадянських держав втілення у життя переваг напівпрезиденціалізму пов'язується з подоланням певних перепон. Ефективному функціонуванню напівпрезидентської форми сприяли б ефективність конкурентної партійної системи, змагальність публічної політики, розвинутість інститутів громадянського суспільства, культура згоди та компромісу та інших компонентів, притаманних плюралістичному режимові; вивчення політичних тенденцій тяжіння до президенціалізації чи парламентаризації (вирахування т. зв. індексу форми правління). Без цього відбувається переродження напівпрезидентської системи в систему із одноосібним президентом, підконтрольним йому урядом і слабким парламентом.

Окрім того, останнім часом актуалізується питання непрямих виборів глави держави. Такі вибори глави держави у країнах «четвертої хвилі» демократичного розвитку за умов домінування закритої виборчої системи під час формування парламенту та органів місцевого самоврядування, поширеного правового нігілізму, зрощення інтересів бізнесу та влади здатні на першому етапі призвести до закріплення контрольованості політичного процесу з боку економічно сильніших гравців, знизити рівень демократичної участі через обмеження широкого суспільного представництва та зменшити легітимність влади. Отже, перехід до непрямих виборів президента, зокрема, в Україні, може виступити одним з чинників гальмування самого демократичного розвитку та зміни його характеру.

Вивчення питань типології напівпрезиденціалізму дозволяє дати відповідь на питання про те, які різновиди цієї системи здатні викликати серйозні інституційні конфлікти чи загрожувати стійкості режиму і ставати на перешкоді становленню реальної демократії. Зокрема, президентсько-парламентська система, в якій уряд несе подвійну відповідальність — перед президентом і парламентом — є найбільш вразливою формою. Логіка напівпрезиденціалізму (дуалізм виконавчої влади та співіснування парламенту і президента) за такої системи порушується, що приховує в собі конфлікти та неефективність управління. Іншим варіантом напівпрезидентської системи є система з сильною та надсильною президентською владою. І хоча домінування президента може за деяких обставин забезпечити стабільність, порушення балансу повноважень президента і парламенту створює передумови для авторитарного режиму, що на сьогодні спостерігається в Україні [15].

Отже, політичні лідери пропонують певні схеми поведінки в політичному просторі, які віддаляють від реальної політики. Створюється символічне поле політики, де лідер виступає також своєрідним символом. За таких умов актуалізується проблема архетипності політики, зважаючи на те, що архетип — це певний образ, що символі-

зує модель поведінки чи способу життя. Причому використання архетипів у політиці є виправданим з огляду на міцність та усталеність цього конструкту, що успадковується з досвідом попередніх поколінь. Таким чином, архетипи є підґрунтям символічного світу політики, а саме політичної поведінки, політичного лідерства [16].

І на закінчення: політичне лідерство одночасно функціонує на різних рівнях людської природи — емоційному та раціональному, свідомому та підсвідомому, колективному та індивідуальному. Ця різноспрямованість ускладнює процес структурування та класифікації політичних лідерів. Політичне лідерство — це не лише особистісні риси лідерів, засоби, що є в їх розпорядженні, а й ситуація прояву політичного лідерства. Відразу ж стає зрозумілою складність визначення політичного лідерства, зважаючи на великий перелік особистісних відмінностей та численні ситуації, в яких опиняються лідери.

Найбільша увага концентрується на суспільних перетвореннях внаслідок політичного впливу того чи іншого лідера. Водночас у суспільній свідомості вибудовуються ідеальні моделі політичного лідерства. У такий спосіб влада персоніфікується, а відтак стає сутнісною ознакою політичного лідерства. Колективне несвідоме, на відміну від особистісного несвідомого, має всезагальну, надособистісну природу, і в ньому за допомогою певних символічних форм виникають певні ідеальні образи [17]. Архетипи політичного лідерства мають давнє історичне підґрунтя, хоча з часом вони втратили персоніфікований вигляд (де Голль — особистісне лідерство, Саркозі — президентське) і набули символічного характеру. Тим не менше, вони навіть за сучасних умов, навіть будучи так званими «архетипами трансформації», виступають уособленням сформованого в далекому минулому колективного несвідомого.

Варто також підкреслити, що під час створення дієвого іміджу політичного лідера здебільшого використовуються архетипи, а не сучасні образи героїв; архетипи є однаковими для всіх часів і для всіх культур, вони незалежні від кон'юнктурних умов їх актуалізації, вони укорінені безпосередньо в загальнолюдському досвіді та відповідають основним потребам людини, внаслідок чого впливають на переважну більшість населення.

Ураховуючи той факт, що у всьому світі зростає тенденція персоніфікації та президенціалізації, дослідження проблеми політичного лідерства як самостійного явища, визначення його ролі та місця в суспільно-політичному житті країни, окреслення якісних параметрів та механізмів його практичної дії з урахуванням архетипів становлення набуває особливої ваги для подальших досліджень. Неоднозначні соціально-політичні та економічні процеси, які відбуваються у нас в країні, а також в країнах розвинутої демократії, неможливість кардинального реформування політичної системи без наявності професійних політичних керманичів держави потребує більш досконалого вивчення проблеми становлення політичних лідерів у XX — на початку XXI ст.

Література:

1. Політичний клас в сучасній Україні: особливості формування, тенденції розвитку : монографія / за заг. ред. Ф.М. Рудича. — К. : Парламент. вид-во, 2010. — 332 с.; Лысюк А.И. Социокультурная детерминация политического лидерства: содержание, способы, эволюция / А.И. Лысюк. — Черновцы : Букрек, 2008. — 384 с.; Пахарев А.Д. Политическое лидерство и лидеры : монография / А.Д. Пахарев. — К. : Знание Украины, 2001. — 270 с.

2. Преображенская А.А. Политические институты Франции на фоне перемен в общественно-политической жизни / А.А. Преображенская // Политические институты на рубеже тысячелетий. — Дубна : ООО «Феникс+», 2001. — С. 323.

3. Політика в особах. Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти / за заг. ред. Ф.М. Рудича. — К. : Парлам. вид-во, 2008. — С. 120.

4. Молчанов Н.Н. Генерал де Голль / Н.Н. Молчанов. — М., 1973. — С. 215.

5. Ардан Ф. Франция: государственная система / Ардан Ф. ; пер. с фр. — М. : Юрид.лит., 1994. — С. 20.

6. Конончук С. Непрямі вибори в європейських демократіях / С. Конончук ; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. — К. : Агентство «Україна», 2010. — С. 58.

7. Lijphart A. Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty Six Countries / A. Lijphart. — New Haven & London : Yale University Press, 1999. — P. 251—256.

8. Le Figaro. — 2005. — 17 janvier.

9. Baverez N. La France qui tombe / N. Baverez. — Paris : Perrin, 2003. — 137 p.

10. Jouyet J-P. N'enterrez pas la France / J-P. Jouyet, Ph. Mabbille. — Paris, 2007. — P. 10.

11. Франция. В поисках новых путей / отв. ред. Ю.И. Рубинский. — М. : Изд-во «Весь Мир», 2007. — С. 608. — (Старый Свет — новые имена).

12. Закон о пенсиях во Франции официально вступил в силу [Электронный ресурс]. — 2010. —10 ноября. — Режим доступа : http:lb.ua/news/2010/11/10/3447.

13. Сирук М. Антиконституционный «конёк» Саркози / М. Сирук // День. — 2010. — № 136. — 3 авг. — С. 3.

14. http:// top.rbc.ru/politics// 25/10/2010/487298.shtml.

15. Кочубей Л.О. Політичний режим Франції: особливості становлення та розвитку / Л.О. Кочубей // Політичний менеджмент. — 2010. — Спец. вип. — С. 33—44.

16. Кочубей Л.О. Архетипіка політичного лідерства як підґрунтя маніпулятивних технологій / Л.О. Кочубей, К.П. Меркотан // Публічне управління: теорія та практика. — 2010. — № 3—4. — С. 312—317.

17. Юнг К.Г. Современность и будущее // Одайник В. Психология политики. Политические и социальные идеи Карла Густава Юнга [Пер. с англ. К. Бутырин]. — СПб. : Ювента,1996. — С. 205—265.

Олександр ЛОЗОВИЦЬКИЙ

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ: НОВИЙ ФОРМАТ ПЕРЕТВОРЕНЬ ІНТЕРЕСІВ І МОТИВАЦІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ (архетипічний підхід)

Постановка проблеми. Сучасні взаємовідносини держав характеризуються загостренням боротьби різних центрів сили, блоків, союзів і тимчасових альянсів за сфери впливу. Інтереси провідних держав світу стали головною рушійною силою сучасного розвитку, і тому теоретичне осмислення змісту, прояснення їх ролі та характеристик лежить в основі сучасного глобалізаційного процесу.

Теоретичне й методологічне підгрунтя дослідження становить системний підхід, що створює можливість цілісного розгляду зовнішньополітичних інтересів і мотивацій у контексті національного державотворчого процесу. Питання розвитку зовнішньополітичних інтересів України є досить популярними у вітчизняних і закордонних дослідників. Однак робіт, що стосуються аналізу підходу нашої держави до цього питання, особливо з позицій державного управління, досить небагато. У попередніх дослідженнях головну увагу було приділено лише певному спектру проблем та питань цієї проблематики, які розглядалися в конкретно-історичному та політологічному аспектах. Принципово новим у представленому дослідженні є спроба встановити загальний характер і параметри впливів у взаємодії держав, які втілювались у виробленні й формуванні зовнішньополітичної стратегії України.

Серед ***наукових публікацій***, насамперед, привертають увагу наступні роботи: Lacoste Y. Questions de géopolitique [11], Вебер М. Политика как призвание и профессия [3], Гурне Б. Державне управління [2], Глен Р. Державне управління [4], Gallois P. Geopolitique; les voles de la puissance [8], Wallerstein I.M. Geopolitics and Geoculture [18], O'Tuathail G. Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space [12], Eatson D. The Political Systems [8], Freund J. L'essence du Politique [1], Girardet R. Problemes contemporains de defense nationale [10], Manning D.-J., Robinson T.-J. The Place of ideology in Political Life [13], Stutz F.P., de Souza A.R. The World Economy [14]. Проте всі вони лише побіжно торкаються зазначеної проблеми. Тому дослідження зовнішньополітичних інтересів і мотивацій в контексті глобалізації є досить цікавим і має суспільну користь за нинішніх складних умов перехідного періоду українського державотворення.

Мета дослідження охоплює:

• визначення особливостей, напрямків і параметрів зовнішньополітичних інтересів у контексті аналізу їх динаміки;

• вивчення досвіду формування та реалізації зовнішньополітичної стратегії Україною;

• аналіз на підставі вже накопиченого матеріалу відповідного процесу у глобальній перспективі.

Зазначена мета конкретизувалася через постановку й вирішення наступних завдань:

• на підставі аналізу уточнити природу та зміст зовнішньополітичних інтересів у глобалізаційному процесі;

• показати сутність і розкрити основний зміст зовнішньополітичних інтересів як рушійної сили двох головних тенденцій сучасного світу — глобалізації та регіоналізації;

ЛОЗОВИЦЬКИЙ Олександр

кандидат політичних наук, науковий директор ВГНО «Експерти України», м. Київ.

Анотація: *досліджено процеси формування зовнішньої політики, що спирається на виважене розуміння змін характеру державних інтересів, що актуалізують необхідність розгляду трансформації суб'єктів державотворення під час глобалізації.*

Ключові слова: держава, зовнішня політика, глобалізація, регіоналізація, інтерес, мотивація.

LOZOVYTS'KYI Oleksandr.

State's foreign policy: a new format of transformations of interests and motivations under conditions of the globalization (archetypical approach)

Annotation*: The author explores the formation of foreign policy based on understanding of changes in the nature of public interest, aktualiziruyuchih need to consider the transformation of the subjects of a state in times of globalization.*

Keywords*: state, foreign policy, globalization, regionalization, interest, motivation.*

УДК: 327:321.01

• визначити шляхи формування зовнішньополітичного курсу України в контексті розвитку глобалізації.

Головне завдання дослідження полягає у визначенні витоків і чинників комплексу глобалізаційних взаємовідносин в їх проекції на зовнішньополітичну стратегію України. Відповідно, поставлені мета й завдання досягаються за допомогою порівняльного, структурно-функціонального й інших наукових методів зі спиранням на загальні й спеціальні методи дослідження наук державного управління.

Методологічний підхід має три рівні: філософський (гносеологічний), теоретичний (парадигмальний) та прикладний. Їх поєднання складає схему: принцип аналізу — форма аналізу — інструмент аналізу.

Науковою новизною роботи є вивчення зовнішньополітичних інтересів і мотивацій в умовах глобалізації. Аналіз наукової розробки теми дослідження показує, що в сучасному вітчизняному науковому співтоваристві точки зору на цю проблему тільки починають складатися, і тому проблема державних інтересів потребує поглибленого дослідження, предметом якого виступатиме система стратегічних взаємовідносин, а об'єктом — процес формування та еволюції державної стратегії України в сучасному глобалізаційному процесі.

Сучасна Україна переживає один з найдраматичніших періодів своєї історії. Перебуваючи в стані громадсько-політичної кризи, вона болісно прагне перебороти внутрішню смуту й визначити власний шлях розвитку як великої демократичної держави. Вирішення цих завдань нерозривно пов'язане з тим, яке місце держава посідає в новій системі міжнародних відносин, а також із забезпеченням національної безпеки.

Безсумнівно, Україна має необхідні об'єктивні умови для того, щоб посісти гідне місце у світовій цивілізації. Але в суспільному житті можливість перетворюється на дійсність тільки через діяльність людей, активність людського чинника. У сучасних умовах інтересам України відповідає політика добросусідських відносин як з ближнім, так і з далеким зарубіжжям. Проводячи виважену далекоглядну політику, Україна здатна забезпечити собі гідне місце шляхом інтеграції в міжнародні механізми ухвалення рішень. Не відмовляючись від самостійності, керуючись національними інтересами, вона зобов'язана інтегруватися в Європу.

Розглядаючи взаємозв'язок ідей з конкретними подіями й роллю України у світі на рубежі століть, з еволюцією нового світового ладу, контури якого проступили після розпаду «соціалістичної системи», а потім і СРСР, становлення й розвитку демократичної Росії, можна виявити співвідношення між вітчизняною й закордонною зовнішньополітичною думкою [1, с. 65]. Можна стверджувати, що й в Україні відтепер зовнішня політика усе більше залежить від суспільної думки та міфів суспільної свідомості [2, с. 15].

Новизна ситуації полягає й у тому, що значно активніше починає застосовуватися зовнішньополітична аргументація. По суті, вона стає основою нової ідеології. Звичайно, вона існувала і за радянських часів — вона просто не могла не існувати в наддержаві, на потреби зовнішньої політики якої працювали цілі інститути. Тільки називали її зазвичай інакше [3, с. 53].

Докорінна зміна сучасного світоустрою після припинення ідеологічного протистояння двох соціальних систем відбувається на тлі повсюдного посилення загроз безпеці й проявів міжнародного тероризму, що актуалізує необхідність відновлення ідейно-теоретичних і методологічних основ дослідження інтересів як важливого чинника сучасного глобалізаційного процесу. Він будується відповідно до інтересів, які в сучасних умовах стають важливими чинниками, що детермінують характер відносин між державами, пов'язаних з вирішенням територіальних і ресурсних проблем.

Актуальним залишається теоретичне осмислення змісту власне зовнішньополітичних інтересів, що лежать у підґрунті сучасного глобалізаційного процесу, прояснення їх ролі, змісту та характеристик. З перетворенням сучасної картини світу

змінюється і характер інтересів: відбувається збільшення суб'єктів глобалізації, що втілюється у створенні союзів, альянсів і блоків, які охоплюють групи країн у рамках різних регіонів планети. Вони проявляються на різних рівнях — міжнародному, регіональному та державному. Однак головним залишається глобальний рівень, що актуалізує необхідність розгляду трансформації значення інтересів протягом глобалізації, розгляду регіоналізації як чинника глобального процесу, для того щоб вийти на вирішення питання прояснення сутності й механізмів реалізації інтересів сучасної України у зовнішньому середовищі.

Особливої актуальності набуває питання артикуляції зовнішньополітичних інтересів, які в сучасних умовах проявляються, насамперед, у забезпеченні державної безпеки, збереженні місця й ролі на міжнародній арені, досягненні стійкого розвитку на шляху демократизації й загального цивілізаційного підйому. У цій ситуації стає необхідним усвідомлення громадянами докорінних інтересів української держави, що може стати важливим чинником зміцнення національно-державної ідеї.

Розглядаючи зовнішнє середовище, необхідно наголосити, що інтереси є головним чинником, який закріплює або ж, навпаки, підриває й руйнує специфічний і конкретний єдиний простір. Вони також є рушійною силою двох провідних тенденцій — глобалізації й регіоналізації, якщо розглядати сучасну ситуацію у світі в аспекті протистояння інтересів провідних держав.

Глобалізація як головна тенденція сучасного світу супроводжується протилежною тенденцією — регіоналізацією. Вони характеризуються діалектичним взаємозв'язком і єдністю, що втілюються у виокремленні інтересів країн з різною ментальністю, рівнем розвитку та роллю в сучасному світі. Регіон стає одним з провідних суб'єктів сучасного світоустрою, що нейтралізує негативні наслідки глобалізації. Регіоналізація є істотною ознакою сучасного глобалізаційного процесу. За цих умов Україна зберігає можливості для реалізації своїх інтересів на засадах виваженої та далекоглядної політики.

У новому сторіччі сучасна цивілізація зустрілася з посиленням боротьби за сфери впливу різних соціальних сил, блоків і союзів, етнічних і конфесіональних рухів. Це спонукує суб'єктів міжнародних відносин використовувати різні засоби діяльності, включно з пошуком і формулюванням відповідних соціально-економічних, геополітичних та ідеологічних концепцій, що акумулюють їх інтереси, у тому числі й зовнішньополітичні. У цій ситуації надзвичайно важливо розібратися, яку роль і значення мають інтереси в сучасному державотворчому процесі як у світі в цілому, так і в Україні зокрема.

Зрозуміло, що сучасне міжнародне становище змушує й Україну виробляти в зовнішній політиці правила поведінки, які будуть адекватними ситуації в світі й водночас відповідатимуть її власним національним інтересам. Слід зауважити, що вони відіграють надзвичайно важливу роль у державотворенні, і тому нині однією з першочергових потреб стає формування власної активної зовнішньополітичної стратегії. Це сприятиме завоюванню й закріпленню стійкого авторитету нашої держави, її впливу на міжнародні події. Україна як суб'єкт світової політики має певну відповідальність і певні обов'язки, які допомагають реалізації інтересів світового співтовариства. Тому вироблення державного курсу — справа дуже складна й потребує ретельного теоретичного обґрунтування.

Формування власної зовнішньої політики спирається на виважене розуміння національного інтересу й того місця, яке він має посідати в розбудові відносин з іншими країнами. Очевидно, що в умовах державотворення національні інтереси мають відігравати значну роль, оскільки вони згуртовують навколо певної центральної ідеї широкі народні маси. Тут, однак, треба мати на увазі, що це насправді буде так, якщо розглядати національні інтереси як інтегральний вияв інтересів усіх членів суспільства, які реалізуються через державу. При цьому маються на увазі інтереси не взагалі громадян, які належать до цього суспільства, а кожного окремо, інтереси наці-

ональних, соціальних і політичних груп, інтереси держави. Ідеєю, яка консолідує ці інтереси й робить їх національними, є ідея України як вітчизни всіх громадян, котрі пов'язали свою долю з українською землею й причетні до утворення на цій землі суспільства, що відповідає за продовження глибокої історичної традиції й водночас узгоджує цю традицію зі стратегією світового розвитку.

Це питання тісно пов'язане з розробкою й послідовною реалізацією концепції національної безпеки. Національна безпека України полягає не лише у створенні умов виживання нації, а й у її саморозвитку та творчості, зміцненні її авторитету й отриманні широкої міжнародної поваги як до суверенної держави і, нарешті, в можливості широкої участі у досягненні загальнолюдських інтересів. Але для цього потрібне ще й осмислення та розуміння того, що національні інтереси нерозривно пов'язані із загальнолюдськими, і що таким чином участь України в міжнародному політичному процесі потребує вироблення такої лінії поведінки, яка будується на цьому взаємозв'язку і сприяє реалізації загальнолюдських інтересів.

Відповідно до правильного розуміння державних інтересів визначаються й пріоритети зовнішньополітичної діяльності. Необхідно підкреслити, що ефективна стратегія може існувати лише за умови об'ємного бачення світу, постійної аналітичної роботи, відмови від імпульсивних рішень. Саме користю для держави та для народу слід керуватися в політиці, попри всілякий романтизм, амбіції та ейфорію. Свіжі вітри перетворень вимагають звільнити міжнародні відносини від вантажу підозріливості, ворожості й рецидивів насилля. Для України найкоротший шлях до цієї мети — організація міждержавного спілкування на основі здорового глузду, поваги свободи вибору відповідно до одвічних постулатів міжнародного права. Усе це свідчить про сприйняття Україною того типу міжнародного політичного мислення, який відповідає реаліям сучасного світу з його численними загрозами.

Життєво важливі державні інтереси пов'язано зі збереженням, збільшенням і захистом національних цінностей, девальвація і втрата яких ставлять під питання безпеку або навіть саме існування народу. До таких інтересів можуть належати: суверенітет, державна й територіальна цілісність, ефективна система оборони й безпеки, відбиття агресії, запобігання війнам.

Початок XXI ст. відзначається зростанням цікавості політиків, засобів масової інформації та суспільних наук до проблеми зовнішньополітичних інтересів. Первісне звернення до них дозволяло політикам, експертам і журналістам доводити свою деідеологізованість і реалізм на противагу емоційно-ідеологічним установкам своїх опонентів.

Звичайно, розуміння державної політики має потребу в якісному реформуванні, перегляді наукових підстав для її наближення до реалій світової ситуації початку XXI ст., яка при дотриманні цих умов здатна стати «системним забезпеченням» [4, с. 17] зовнішньо- і внутрішньополітичної стратегій, додати їм тієї гнучкості, що дозволить оперувати за необхідності відразу кількома продуманими варіантами. Тому інтереси являють собою складне багаторівневе утворення, що формується в руслі об'єктивних процесів як під прямим, так і під опосередкованим впливом безлічі чинників [5, с. 33].

Один з найважливіших моментів розуміння сучасного світу полягає у виявленні взаємозалежності між інтересом та ідеологією. Вивчення суспільних відносин з боку інтересів не тільки є важливою методологічною вимогою, але й має велике практичне значення. Воно дозволяє виявити внутрішні джерела рушійних сил розвитку суспільства в цілому, а також, коли потрібно розкрити не лише сутність і характер суспільних зв'язків, але й логіку поведінки конкретних соціальних суб'єктів, визначити рушійні сили і провести необхідний аналіз виробничих та інших видів суспільних відносин з інтересами націй та інших соціальних груп.

Саме цей факт і втілюється в державних інтересах. Вони мають об'єктивну спрямованість національного самоствердження й тому є найбільш важливими в політич-

ному процесі. Сучасна дійсність світового розвитку настійно вимагає уточнення й відновлення поняття державного інтересу [6, с. 12]. Раніше йшлося про національні, пізніше — про державні інтереси, і лише в окремих випадках — про наднаціональні. Основу державних інтересів традиційно становили фізичне виживання й політична незалежність цієї країни, збереження в недоторканності її території та кордонів, а згодом ще й забезпечення безпеки та добробуту громадян [7, с. 22].

Мабуть, зараз уперше з'являється завдання цілеспрямованого зміцнення сукупної могутності держави [8, с. 46]. З урахуванням зростаючої ролі економіки й розвитку інтеграції вкрай актуальними стають також контроль за ухваленням найважливіших рішень на різних наднаціональних рівнях, забезпечення доступу до джерел сировини та енергії, новим ринкам, а також захист найважливіших ноу-хау та збереження національно-культурної самобутності.

Не менш актуальним є і розгляд способу реалізації державних інтересів. Тут спочатку (XVIII ст.) переважала концепція державного розрахунку, відповідно до якої «країна повинна просувати свої інтереси, якщо необхідно, то силоміць, без урахування вимог моралі й інтересів інших країн» [9, с. 167]. Вона фактично обґрунтовувала претензії на домінування в Європі й, отже, в усьому світі. Пізніше, приблизно з початку XIX ст. і до Першої світової війни, у зв'язку з розвитком реальної багатополярності посилення держави уявлялося здійснюваним за рахунок одержання окремих переваг у Європі шляхом створення там сприятливого для себе багатобічного співвідношення сил і захоплення максимальної кількості неосвоєних заморських територій. В еру холодної війни виник своєрідний симбіоз двох підходів: з одного боку, Схід і Захід начебто б прагнули до тотальної перемоги, з іншого — інстинкт самозбереження змушував їх дотримуватись правил гри, тому реальна боротьба відбувалася за часткові переваги, у першу чергу, на периферії. У майбутньому державні інтереси, вочевидь, будуть реалізовуватися через зміцнення сукупної сили держави, створення нових коаліцій, суперництво усередині них за лідерство і конкуренцією за додаткові переваги як безпосередньо у відносинах між провідними країнами й коаліціями держав, так і в ключових регіонах світу. Периферія ж втрачає своє значення, у тому числі і як головне місце міждержавних і міжкоаліційних «недоречностей».

Зворотнім боком проблеми виявлення та класифікації методів реалізації державних інтересів як прояву зовнішньополітичних інтересів завжди було питання про мотивацію поведінки держав. Склалися дві школи підходів до вирішення цього питання. Перша — ліберальна, що стверджувала примат суб'єктивної «волі людини». Представники цієї школи вважають, що якщо існує першооснова людських конфліктів і поведінки держав, то це не економічні сподівання, сили історії або результат балансу сил, а буденні надії й тривоги людського розуму [10, с. 74].

Друга школа, школа реалістів, до якої у цьому випадку можна віднести традиційну західну політичну науку, бачила рушійні мотиви в роботі матеріальних чинників — чинників економіки, географічних умов, збройної сили [11, с. 66—69]. Здається, що ні та, ні інша школа самостійно не можуть претендувати на правильне трактування мотивацій, особливо сьогодні, в умовах багатомірної світової політики, і тому доречним є розумний синтез виокремлених обома школами мотиваційних чинників — як об'єктивних, так і суб'єктивних.

Зрозуміло, кожній державі та групі держав властивий свій набір тих або інших мотивацій, що вимагає уточнення й розуміння могутності держави з урахуванням посилення ролі зовнішньополітичних інтересів. Раніше могутність держави визначалася в першу чергу як військова в сполученні з перевагами географічного положення, що піддавалися математичному «обрахуванню» [12, с. 167]. Усі інші — природні, демографічні й відтворювані — ресурси держави розглядалися в плані нарощування військової сили, максимізації можливостей компенсації недоліків місця розташування держав або їх коаліцій. Пояснювалося це тим, що в минулому конфлікти виникали навколо фізичного й військово-політичного розподілу й перерозподілу світу, окремих

його регіонів і, відповідно, набували форми збройної або ідеологічної конфронтації. Оскільки в нинішніх умовах основна боротьба за сфери впливу, що досягає розмаху боротьби за перерозподіл світу, ведеться в першу чергу економічними засобами, то економічна міць і комплекс умов, що її забезпечують [13, с. 101], стають одними з найважливіших, але аж ніяк не єдиними показниками впливовості держави. Зрозуміло, збройна сила здатна допомогти й досягненню неекономічних цілей і навіть відігравати самостійну роль. Тому зараз могутність держави — це комплексний показник взаємодіючих у системі чинників, одним з яких є структура й спрямованість зовнішньополітичних інтересів.

Традиційно під експансією розумілися, насамперед, територіальні придбання й установлення військово-політичних сфер впливу, а також діяльність у цьому напрямку [14, с. 81]. Не можна сказати, що така експансія знівелювалася, оскільки територія, як і раніше, є вигідним довгостроковим придбанням як «життєвий простір», носій сировинних, енергетичних матеріалів і людських ресурсів, військово-стратегічний та економічний плацдарм, простір для розміщення промислових потужностей або технічних відходів чи то як сільськогосподарські угіддя. Сьогодні у світі існує чимало реальних і потенційних конфліктів, що виступають як прикордонні й територіальні суперечки, а також низка інших проблем з визначенням статусу територій, проток чи каналів у традиційному розумінні експансії. Правда, вони мають зараз «м'який характер», що пояснюється невигідним на сьогодні співвідношенням:

а) можливих придбань з урахуванням опору сторони, що обороняється, і світового співтовариства;

б) ризиків, пов'язаних з характером сучасних озброєнь і широким їх поширенням по планеті;

в) коротко- і середньострокових соціально-економічних перевантажень, що лягають на територію держави, яка розширюється.

Але у майбутньому в міру розвитку ресурсної кризи, тобто значного підвищення вартості «призу за успішну агресію», повернення у світову політику твердого варіанта територіальної експансії є імовірним. Уже сьогодні експансія має й інші виміри: інформаційний, культурно-цивілізаційний, релігійний та етнорелігійний, політичний і особливо економічний, що і є стрижнем сучасної експансії [15, с. 126].

По-перше, якщо територіальна експансія мала, як правило, східчастий і нерідко односпрямований характер, то сьогодні експансія — це безперервний багатолінійний процес, націлений на безліч об'єктів, і тому вона виникає в результаті зіткнення інтересів цілого комплексу різнопланових конфліктів.

По-друге, сьогодні «мирна» експансія здійснюється багатьма державами та їх угрупованнями один стосовно одного одночасно, тому можна говорити про їх «взаємопроникнення» або, інакше кажучи, про утворення комплексу взаємозалежностей та суперечностей [16, с. 214].

По-третє, раніше експансію ззовні здійснювала головним чином одна держава або недовговічний союз держав. Нині співіснують постійна зовнішня експансія економіко-політичних угруповань, а також експансія ззовні й усередині таких угруповань могутніх їх учасників.

По-четверте, внутрішньокоаліційна експансія періодично супроводжується «добровільними» взаємними поступками сторін, хоча їх загальний баланс, звичайно, сприяє найсильнішій з них. Отже, важливою складовою державних зовнішньополітичних інтересів є геополітичні інтереси. Звичайно, неправильно вважати геополітичними абсолютно всі політичні інтереси, які мають місце у відносинах між суб'єктами цих інтересів. Оскільки домінування має завжди як об'єкт деяку територію, то правомірним є використання терміну «геополітичні інтереси» для позначення групи інтересів, пов'язаних з цілями домінування, гегемонії, експансії, а також захисту від них і зміцнення безпеки. Тобто геополітичний характер мають інтереси, пов'язані, з одного боку, з експансією, а з іншого — з цілями забезпечення безпеки.

Прагнення захиститися від експансії має позитивні ознаки і начебто не має потреби у виправданні, тоді як спроби експансії оцінюються негативно й мають потребу в додатковій ідеологічній підтримці. Зовнішньополітичні інтереси самі детермінуються системою чинників, серед яких визначальне місце посідають інтереси суб'єктів міжнародних відносин (особистість, соціальна група, суспільство, держава, народ). Ці інтереси являють собою складну багаторівневу динамічну систему. У рамках цієї системи можна виділити два рівні.

Перший — це група фундаментальних, довгострокових інтересів, які практично не міняються або міняються надзвичайно повільно.

Другий — група інтересів ситуативного характеру. Їх предметом є цілі, які формуються в результаті досягнутої згоди або компромісу у вирішенні протистояння, протиборства. У реальній політиці місце цих двох груп інтересів визначається конкретними умовами й залежить від співвідношення сил та наявності можливостей для реалізації власних фундаментальних інтересів. Ця дворівнева структура інтересів реалізується в сферах фінансів та економіки, зовнішньої й внутрішньої політики, у військовій, інформаційній, духовно-культурній і екологічній сферах [17, с. 77].

Будучи елементами цілісної структури інтересів, усі перераховані системи можна класифікувати як внутрішні. Поряд з ними існує ціла низка систем більш високого ґатунку, які є відносно всієї системи інтересів зовнішніми. Це, насамперед, геополітичний регіон — система, що містить у собі весь спектр відносин народів і держав району земної кулі; світове співтовариство — глобальна система, що об'єднує всі держави, всі народи нашої планети; природа — система, що охоплює середовище перебування людства [18, с. 21].

Вирішальну роль у формуванні, функціонуванні та забезпеченні ефективності системи інтересів відіграє, з одного боку, адекватне матеріальному й духовному потенціалу народу усвідомлення національних цінностей, ідей і цілей, з іншого — їх закріплення в політичній, соціально-економічній організації суспільства, у державному й культурному будівництві, у практичній політиці. Національні цінності, інтереси й цілі — тріада першоджерел, головних рушійних сил системи державних інтересів, що визначають її зміст, характер, конфігурацію та спрямованість.

Звичайно ж, варто мати на увазі ціннісні характеристики всіх проявів зовнішньополітичної активності як вираження державних інтересів, а у різних суб'єктів вони можуть як розрізнятися, так і збігатися. Ця обставина зумовлюється розходженням двох видів дій суб'єктів — у напрямку протидії та в напрямку співробітництва. Співвідношення цих векторів діяльності й визначає конкретну ситуацію, а у застосуванні до усього світу — його геополітичну картину. З інтересами як із зовнішнім чинником пов'язаний інший чинник детермінації ситуації — наявність численних загроз безпеці різноманітних суб'єктів, загроз дійсних і реальних, загроз потенційних і навіть уявних. Остання категорія стосується випадків, коли агресивні стремління намагаються прикрити аргументами про «зони життєвих інтересів» і «життєвий простір» [19, с. 86].

Протистояння між провідними державами світу перемістилося зі сфери ідеології в сферу геополітики. Новизна ситуації полягає в тому, що у зовнішньополітичній сфері значно активніше починає застосовуватися геополітична аргументація. По суті, геополітика стає новою ідеологією, тим «наріжним каменем», що заважає утвердитись безконфліктному світу, структуруючи геополітичні інтереси на три компоненти: геополітичну практику, геополітичну ідеологію й геополітичну науку.

Відносини між цими трьома сторонами мають складний характер. Ідеологія є невід'ємною частиною суспільної свідомості, в якій отримують теоретичне вираження інтереси й цінності різних суб'єктів соціального життя: соціальних груп, спільнот, класів, націй і держав. Особливістю нашого часу стало те, що з'явилися нові форми ідеології, які відображають інтереси союзів держав, блоків, альянсів, створюваних для досягнення фундаментальних цілей домінування, експансії та панування; цілей,

породжених процесами глобалізації, інтеграції та регіоналізації. Зіткнення інтересів і цінностей призводить до ідеологічного протистояння, ідеологічної конфронтації. У цьому контексті ідеологія виступає формою вираження й реалізації конфронтаційних відносин.

Двополярність світу, заснована на класовій ідеології, поступилася місцем однополярності. Однак планетарна дихотомія не зникла. Більш того, спостерігаються тенденції до її посилення. Головна суперечність епохи переміщується в сферу відносин між державами, що відрізняються рівнем розвитку і географічним положенням. Державний інтерес, що раніше концентрувався в сфері політичних відносин, переместився в сферу економічного протистояння, в підґрунті якого лежить територіальний, геополітичний інтерес. Однак відмова від політичної ідеології лише оголила більш глибокі підстави глобального протистояння.

Ідеологія й ідеологічне протистояння набули відверто геополітичного характеру. Світ неминуче вступає в еру гострого геополітичного протистояння, що має потребу в ідеологічному виправданні, у новій ідеології. Її поняттями стають «геополітичний інтерес», «геополітичне протистояння», «прагнення до домінування», «геополітичні устремління», «геополітичні загрози», «життєвий простір», «безпека», «стратегічна стабільність» тощо.

Для виправдання та обґрунтування нової ідеології створюються спеціальні концепції, що мають досить привабливі назви, але націлені на використання ідей і цінностей, вигідних сьогодні державам «золотого мільярда». До них додаються концепції загальнолюдських цінностей, глобалізації, модернізації, мондіалізму, деякою мірою — культура миру й ненасильства. Безсумнівно, кожна з ідей, що втілюється в цих концепціях, має деякий об'єктивний зміст, але зовсім інша справа — політичний зміст і реальне наповнення, що надається цим поняттям зацікавленими силами. Вони переважно використовуються для позначення позицій держав, оцінки їх місця в системі міжнародних відносин, виходячи з дослідження комплексу економічних, політичних, військово-стратегічних, ресурсних та інших питань, що відіграють важливу роль у збереженні або зміні загальносвітового й регіонального балансу сил.

Інтереси держав, як правило, є прагматичними, якщо не сказати «егоїстичними». У боротьбі інтересів за виживання й за безпеку нації цілі досягаються насильством, кровопролиттям, війною, вдосконалюванням засобів захисту своєї безпеки. Безпека держави виступає домінуючим інтересом, що забезпечує їй оптимальне існування.

Висновки. На підставі системного аналізу вдалося зробити висновок, що зовнішньополітичні інтереси держави — це ті інтереси, які пов'язані із цілями домінування, панування або у світі в цілому, або у великих його регіонах, а також інтереси, пов'язані з протидією спробам утвердити власне домінування за рахунок приниження або послаблення іншої сторони. Вони використовуються для позначення позицій держав, оцінки їх місця в системі міжнародних відносин, виходячи з дослідження комплексу економічних, політичних, військово-стратегічних, ресурсних та інших питань, що відіграють важливу роль у збереженні або зміні загальносвітового й регіонального балансу сил. Під час розгляду зазначених інтересів необхідно реагувати на мінливу реальність і збільшення діапазону чинників, що впливають на її розвиток, насамперед, на домінування ролі глобалізації й посилення значення регіоналізації, які значно впливають на характер і стан процесів у сучасному світі.

Таким чином, аналіз вітчизняної і закордонної наукових традицій досліджень у рамках сучасного глобалізаційного процесу дозволяє визначити, що Україна має об'єктивні можливості для створення механізму реалізації своїх зовнішньополітичних інтересів на засадах зваженої далекоглядної політики в світі.

Література:

1. Freund J. L'essence du Politique / J. Freund. — Paris, 2003. — 317 p.

2. Гурне Б. Державне управління / Б. Гурне ; перекл. з француз. В. Шовкуна. — К., 1993. — 165 с.

3. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер. — М., 1990. — 314 с.

4. Глен Р. Державне управління / Р. Глен ; перекл. з англ. — К. : Основи, 2004. — 191 с.

5. Друкер П.Ф. Управление, нацеленное на результаты / П.Ф. Друкер ; пер. с англ. — М. : Технологическая школа бизнеса, 1994. — 200 с.

6. Girardet R. Problemes contemporains de defense nationale / R. Girardet. — P. : Dalloz, 2004. — 238 p.

7. Eatson D. The Political Systems / D.Eatson. — N. Y.; 2003. — 430 p.

8. Gallois P.-M. Geopolitique; les voles de la puissance / P.-M. Gallois. — Paris : Fondation pour les etudes de defence nationale ; Plon, 2000. — 246 p.

9. Управление — это наука и искусство / А. Файоль, Г. Эмерсон, Ф. Тейлер, Г. Форд. — М. : Республика, 2002. — 352 с.

10. Ajami F. Global Logic of the Neoconcervatives / F. Ajami // World Politic. — 2009, april. — Vol. 30. — № 3. — 264 p.

11. Lacoste Y. Questions de géopolitique / Y. Lacoste. — P., 1988. — 479 p.

12. O'Tuathail G. Critical Geopolitics : The Politics of Writing Global Space / G.O'Tuathail. — Minneapolis, 2002. — 416 p.

13. Manning D.-J. The Place of ideology in Political Lafe / D.-J. Manning, T.-J. Robinson. — L., 2005. — 512 p.

14. Stutz F.P. The World Economy. Upper Saddle River / F.P.Stutz, A.R. de Souza. — New Jersey : Prentice Hall, 2005. — 664 p.

15. Apter D. Politics of Modernization / D. Apter. — Chicago, 2008. — 438 p.

16. Michel B. Un monde en mouvement / B.Michel. — P. : Nathan, 2001. — 312 p.

17. Oxford Paperback Encyclopedia. — Oxford : University Press, 1998. — 756 p.

18. Wallerstein I.M. Geopolitics and Geoculture : Essays on the Changing World-System / I.M. Wallerstein. — Cambridge, England : Cambridge University Press, 2001. — 202 p.

19. Chantebout B. Droit constitutionnel et science politique / B. Chantebout. — P. : Plon, 2008. — 263 p.

МЕРКОТАН Катерина,
кандидат політичних наук,
вчений секретар Державного інституту сімейної та молодіжної політики, м. Київ.

Анотація: *статтю присвячено проблемам формування символічного поля політики крізь призму архетипів демократії. Аналізуються особливості сучасного демократичного розвитку та їх вплив на функціонування багатопартійності..*

Ключові слова: демократія, архетип, багатопартійність.

MERKOTAN Kateryna.

Archetypes of democracy and multipartyship.

Annotation*: Article deals with problems of symbol field formation according to democratic archetypes. Peculiarities of modern democratic development and its influence for multipartyship function are analyzed.*

Keywords: democracy, archetype, multipartyship.

УДК 321.7:329.05

Катерина МЕРКОТАН

АРХЕТИПИ ДЕМОКРАТІЇ ТА БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ

Постановка проблеми. Постійне ускладнення суспільного розвитку потребує ретельного переосмислення традиційних політичних інститутів і політичного буття в цілому. Поява мережевих спільнот призводить до символізації світу політики з відповідними символічними структурами політичної влади та політичної діяльності. Зростає цінність символічного капіталу, яким володіють політичні актори. Відомий французький соціолог П. Бурдьє підкреслював важливість такого «володіння» для пояснення рівня владного впливу залежно від наявних соціальних ресурсів (капіталу) [1]. Це особливо актуально в умовах розповсюдження нових інформаційно-комунікаційних технологій, які змінюють не лише форму, а й зміст сучасних політичних взаємодій. Саме тому метою цієї статті є аналіз впливу архетипів демократії на розвиток багатопартійності в сучасному символічному світі політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники багато уваги приділяють вивченню різних аспектів сучасних демократичних перетворень (Ф. Рудич, В. Горбатенко, Е. Афонін, П. Бурдьє, К. Джанда, В. Васович, П. Льюїс, Г. Кічхелт, Р. Кац, Г. Голосов та ін.), становленню інституту багатопартійності (А. Пахарєв, Ю. Шведа, В. Якушик, П. Меїр, Е. Інс, Я. Пляйс, С. Пшизова та ін.), у тому числі в Україні (С. Здіорук, О. Гарань, М. Примуш, М. Томенко, О. Литвиненко, Л. Гонюкова та ін.). Актуальними стають дослідження психологічної адаптації до нових політичних умов (О. Донченко, В. Васютинський, О. Стрельник, Л. Гозман, О. Шестопал та ін.), політичного лідерства (М. Головатий, О. Траверсе, Д. Ольшанський, М. Харманн та ін.) та маніпулювання масовою свідомістю (Г. Почепцов, О. Проскуріна, С. Зелінський, С. Кара-Мурза, М. Кошелюк та ін.). Усе це слугує суттєвим підґрунтям для аналізу змін у ціннісній системі суспільства, а отже для вивчення сучасних партійних ідеологій, виокремлення особливостей формування інституту багатопартійності в нинішніх умовах.

Будь-яка політична діяльність — це створення певного символічного простору, а точніше ціннісного підґрунтя, яке перетворюється на політичну ідеологію. Натомість ідеологія слугує політичним партіям певним технологічним інструментом для формування відповідного електорального сегменту. Останнім часом спостерігається тенденція використання інтегрованих ідеологій, внаслідок чого створюються так звані народні партії, які намагаються поєднати соціал-демократичні, ліберальні та консервативні ідеї. Найяскравішим свідченням цієї тенденції є Європейська Народна Партія. На сьогодні в багатьох країнах можна знайти політичну партію, яка зветься народною (в Україні їх декілька: Народна партія, Українська Народна партія, Народна самооборона, Народна партія вкладників та соціального захисту, Народна влада, Народна екологічна партія, Народна воля, Народна сила, Народно-демократична партія та ін.).

Водночас розмитість соціальних структур тієї або іншої партії сприяє збільшенню кількості незалежних виборців, які не ідентифікують себе з тією чи іншою ідеологією. У такий спосіб партії втрачають свій усталений електорат, зрештою посилюється тенденція до відриву політичних партій від інших інститутів громадянського сус-

пільства. Натомість ставлення виборців до партій все частіше визначається не прихильністю до їх ідеологій, а різними зовнішніми чинниками або особистими якостями партійних лідерів.

Отже, інтегрована ідеологія стає вагомим засобом партійного плюралізму, але дещо дискредитує ідею багатопартійності. Остання вибудовується на загальноприйнятних засадах суспільного та політичного співіснування. Це означає, що партійні ідеології є відображенням поступу до досягнення певного суспільного ідеалу (свободи, справедливості, соціальної захищеності тощо), тобто певним символічним конструктом, який слугує обґрунтуванням політичної влади, легітимності її інститутів та ефективності методів управління. Як слушно зауважує російська дослідниця О. Стрельник, найефективнішими в плані суспільного управління стають саме ті ідеології, що використовують ірраціональні механізми, глибинні символи та схеми колективного несвідомого [2].

У такий спосіб ідеологія перетворюється на ціннісну систему, а багатопартійність — на механізм поширення та унормування цінностей, що мають стати соціально-політичними дороговказами для індивідів та соціальних груп. З цією метою політичні партії зазвичай використовують архетипові образи, глибоко вкоріненні в суспільній свідомості. Таким чином вони (партії) «малюють» для громадян певну картину світу, шляхи досягнення певного ідеалу, вирішення проблем, задоволення потреб тощо. Наявність у політичній системі декількох партій, тобто інституту багатопартійності, створює можливість (або ілюзію) існування альтернатив для досягнення поставлених цілей. Архетипове підґрунтя допомагає перевести штучно сконструйовану ідеологічну концепцію в особистісний життєвий простір громадянина, змушує його вкотре повірити в світле майбутнє, запропоноване тією або іншою політичною силою. Разом з тим, почуття віри пронизує сакральними мотивами ідеологію політичних партій, вживлює в неї ідею спасіння, яка, за М. Вебером, стає винагородою за негаразди та нещастя, що супроводжують людину протягом життя. Німецький дослідник наголошував, що свого суттєвого значення «концепція спасіння» досягла лише тоді, коли виступила як систематично розроблена «раціональна картина світу» з відповідним ставленням до неї [3, с. 756].

Однією з таких раціональних картин світу є демократія — певний суспільний і політичний ідеал, якого людство прагне досягти протягом тисячоліть, не зважаючи на загрози та перешкоди, що виникають на цьому шляху. Зокрема, дослідження «Індекс демократії 2010», проведене компанією «The Economist Intelligence Unit» (аналітичний підрозділ британського журналу «Economist»), засвідчило, що через економічну кризу окреслюються дещо нові тенденції демократичного розвитку. Так, зі 167 досліджуваних країн так званими повними демократіями названо лише 26 країн (десятка лідерів — Норвегія /1/, Ісландія, Данія, Швеція, Нова Зеландія, Австралія, Фінляндія, Швейцарія, Канада й Нідерланди /10/). Виокремлення чотирьох політичних режимів (повна демократія, недостатня демократія, гібридний режим, авторитарний режим) дозволило дослідникам виявити деякі особливості сучасних демократій.

Таблиця 1

Рівень демократизації країн світу

Політичний режим	Кількість країн	% від загальної кількості	% від кількості населення світу
Повна демократія	26	15,6	12,3
Недостатня демократія	53	31,7	37,2
Гібридний режим	33	19,8	14,0
Авторитарний режим	55	32,9	36,5

(Складено за [4]).

Наведені дані змушують серйозно замислитися про майбутнє демократії, насамперед про те, що лише 15,6 % країн (12,3 % населення світу) можна вважати демократичними у повному сенсі. Це означає, передусім, повноту створення відповідних інститутів (парламент, багатопартійність, пропорційна система виборів тощо), реалізацію політичних і громадянських свобод, а також належний рівень політичної участі та політичної культури. Наразі ж спостерігаємо витіснення демократій Сполучених Штатів Америки та Великої Британії на кінець рейтингу країн з «повною демократією» (17 і 19 місце відповідно). У США це пов'язано з деформацією громадянських свобод і функціонуванням урядових структур, у Великій Британії — з низьким рівнем політичної участі, у тому числі, членства в політичних партіях. Франція ж, Італія, Греція та Словенія перейшли з категорії країн з «повною демократією» у категорію країн з «недостатньою демократією» (порівняно з індексом 2008 року).

Як відзначається в дослідженні, майже половину країн світу можна вважати демократичними, однак здебільшого (53 держави) вони оцінюються як країни з «недостатньою демократією». Таким визначено і політичний режим України, яка посіла 67-е місце за індексом демократії[1].

Таблиця 2

Основні показники сукупного рейтингу України

Країна	Електоральні процеси і плюралізм*	Функціонування уряду*	Політична участь*	Політична культура*	Громадянські свободи*
Норвегія (1)	10,00	9,64	10,00	9,38	10,00
Україна (67)	9,17	5,00	5,00	4,38	7,94
Північна Корея (167)	0,00	2,50	1,67	1,25	0,00

Примітка: * — рівень визначався за 10-бальною шкалою.

(Складено за [4]).

Останньою в цій категорії зазначено Малі (79). Гонконг (80) відкриває категорію країн з гібридним режимом, тобто тих, в яких є поєднання елементів демократії з авторитаризмом[2]. Наводить на тривожні роздуми і кількість країн (55) з авторитарним режимом[3]. До того ж, починаючи з 2008 року, відзначається загальна тенденція до уповільнення демократичних процесів. Глобальна економічна криза загострила існуючі негативні тенденції політичного розвитку, зокрема в Європі. «Третя хвиля демократизації» (С. Хантінгтон), розпочата 1974 року, на сьогодні призупинилася, й спостерігається так звана «демократична рецесія» з уповільненням демократизації та посиленням тенденцій авторитаризму, особливо в країнах Близького Сходу та в деяких країнах колишнього Радянського Союзу. Вочевидь існує певне розчарування у демократичних процесах, що супроводжується такими негативними явищами, як етнонаціональні конфлікти, часті позачергові парламентські вибори, збільшення кількості протестного електорату на тлі низької електоральної активності виборців тощо.

Невже демократія вичерпала себе? А може людство помилилося, віддаючи перевагу принципу народовладдя? Навряд чи. Утім, сучасна демократія суттєво відрізняється від класичної. Неврахування багатьох аспектів сучасності породжує «загрози демократії» (Ф. Шміттер), «невизначеність демократії» (А. Пшеворський), аж до «дефіциту демократії» (Ж. Бешлер), що виникає на тлі суперечності між ідеалом

[1] Для порівняння: 60—66 місце — Індонезія, Ель Сальвадор, Парагвай, Перу, Монголія Сербія, Молдова; 68—70 місце — Чорногорія, Намібія, Домініканська Республіка.

[2] Серед країн з гібридним режимом знаходимо Боснію і Герцеговину (94), Грузію (103), Росію (107), Вірменію (109).

[3] Мадагаскар (113), Куба (121), Білорусь (130), Казахстан (132), Китай (136), Таджикистан (149), Узбекистан (164), Туркменістан (165), Північна Корея (167).

демократії та його втіленням у життя. Крім того, різні темпи політичних та психологічних змін також призводять до уповільнення демократичного розвитку [5, с. 128].

Йдеться про те, як відбувається процес інституалізації демократії, які моделі політичної поведінки поширюються, та наскільки вони схвалюються суспільством. За Д. Нортом, інститути — це «правила гри» в суспільстві або так звані створені обмежувальні рамки для організації взаємовідносин між людьми» [6, с. 137]. П. Бурдьє називав процес інституалізації «діалектичною взаємодією об'єктивних і суб'єктивних структур, де об'єктивні структури… є основою суб'єктивних уявлень і створюють структурні рамки, що впливають на взаємодію суб'єктів. Натомість суб'єктивні уявлення також набувають важливого значення, оскільки обумовлюють екстеріорізацію, тобто відтворення об'єктивних соціальних структур» [7]. Це є своєрідним механізмом забезпечення легітимності політичних інститутів. Водночас суб'єктивні уявлення (політичні цінності), що сповідуються політичними акторами, перетворюються на інституалізовані ідеологічні принципи, що з часом внаслідок суспільного консенсусу можуть стати унормованими «правила гри» для всього демократичного суспільства.

Велика роль у процесі інституалізації демократичних цінностей відводиться політичним партіям, а саме інституту багатопартійності, яка за своєю сутністю є уособленням принципу свободи як основного архетипу демократії. Однак народ — носій «колективного несвідомого» — продукує так звані демократичні архетипи, коли колективно, спільно, демократично бере участь у реалізації державної влади. Зрозуміло, що в умовах представницької демократії владні повноваження делегуються окремим народним обранцям. В Україні за теперішніх обставин це — представники політичних партій. Але далеко не завжди вони стають виразниками народних інтересів. Свідченням цього є надто низький рівень довіри як до політичних партій України, так і до інститутів влади, які вони уособлюють.

Слід також підкреслити, що своєрідним є і сприйняття демократичних цінностей українцями. Йдеться про певне пристосування до нових політичних умов, у тому числі й до багатопартійності. Остання є лише декларацією, формальною ознакою політичного життя України. 185 офіційно зареєстрованих політичних партій! Насправді ж така кількісна «велич» радше є ознакою невизначеності та неусталеності партійної системи України. Вкотре зауважуючи про умовність застосування поняття «партійна система» до українських реалій [8], доводиться визнавати, що ніяких істотних зрушень у цьому плані не відбувається. Натомість посилюються негативні тенденції у вітчизняному партійному просторі. З одного боку, спостерігається розмивання ідеологічних засад, що заважає партіям виступати своєрідним ініціатором структурування політичних цінностей у масовій свідомості; відтак спостерігається послаблення (аж до ідеологічної індиферентності) цікавості громадян до партій як політичного інституту. З іншого — партійна боротьба все більше віддаляється від громадянського суспільства і зосереджується у «владних кабінетах». Там ухвалюються державні рішення від імені народу, але чомусь народ все частіше не в захваті від своїх обранців та виконання взятих ними зобов'язань.

Зрештою, політичні партії, які перемогли на виборах, все більше нагадують закриті акціонерні товариства, стаючи частиною державного апарату. Ті ж партії, які програли виборчі перегони, «впадають у міжелекторальну сплячку», бо зазвичай про них не чути до наступних виборів. Зрозуміло, що існуючи у такий спосіб вони навряд чи мають шанси на оптимістичне політичне майбутнє.

Що ж не спрацьовує у схемі вітчизняних політичних (партійних) взаємодій? Невже свобода вибору як найбільша цінність демократії суперечить досвіду «колективного несвідомого» українців? Практика демократичної розбудови в Україні допоки демонструє переконливі зразки набуття та необмеженого використання економічної і політичної свободи лише представниками владних структур, парламентських фракцій, олігархічних угруповань тощо. Пересічним українцям, як і раніше, ні з чого

вибирати. Більш того, кризові явища, нестабільність, незахищеність суттєво обмежують свободу вибору — політичного, економічного, освітнього тощо.

Саме час для появи ідей на кшталт «зміна архетипу» [9], якими можна прикриватися, виправдовуючи політичне маніпулювання масовою свідомістю. Мовляв, народу потрібна «сильна рука», «сильна влада», для того щоб вивести країну з кризи, що потрібне тимчасове обмеження свободи (читай — скорочення робочої сили, державного замовлення для вузів, зростання цін на товари та послуги тощо) для майбутнього процвітання країни. Створюється відчуття певного дежа-вю, що має прадавнє коріння. Найближчі асоціації знаходимо за радянських часів, де панував на підсвідомому рівні життєвий принцип: «якщо не мені, то моїм дітям має бути добре».

Втім життя проходить дуже швидко, до того ж добре має бути всім. Лише тоді діятиме принцип «свободи для» а не «свободи від». Зрештою, прагнення до свободи існувало завжди (це не національна, а загальнолюдська цінність). Тож, не зважаючи на певні ідеологічні, економічні чи культурні зміни, «колективне несвідоме» щоразу знаходить у нових умовах аналоги своєму первісному змісту, узгоджуючи нові образи та символи з прадавніми архетипами.

Отже, можемо підсумувати, що Україну чекає ще багато політичних перетворень (і не лише політичних), бо демократичні цінності мають стати атрибутом національної свідомості. Тоді й багатопартійність набуде нових ознак (кількість партій суттєво зменшиться, а ті, що залишаться, набиратимуть політичної ваги та боротимуться за довіру громадян до них).

На жаль, це поки що віддалена перспектива. Наразі слабке, а точніше несформоване, громадянське суспільство тішить себе ілюзіями пошуку Героя, який забезпечить втілення у життя омріяного ідеалу свободи. Проте в умовах «недостатньої демократії» з'являються такі ж само «недостатні», тобто штучні герої. Вони намагаються актуалізувати архетипи демократії, але цим лише шкодять їй, формуючи негативне ставлення населення до неоднозначних демократичних процесів. Здається, українське суспільство стоїть на порозі психологічного несприйняття демократії. Тому не варто зволікати з формуванням демократичного середовища на українських теренах, тим паче, що вже й так багато часу згаяно марно…

Література:

1. Бурдье П. Социология политики / П. Бурдье ; пер. с франц.; [сост., общ. ред. и предисл. Н.А. Шматко]. — М. : Socio-Logos, 1993. — 336 с.

2. Стрельник О.Н. Политическая идеология и мифология: конфликты на почве родства [Электронный ресурс] / О.Н. Стрельник. — Режим доступа : http://www.humanities.edu.ru/db/msg/46594.

3. Давыдов Ю.Н. «Картины мира» и типы рациональности (новые подходы к изучению социологического наследия М. Вебера) / Ю.Н. Давыдов // Вебер М. Избранные произведения / [пер. с нем. ; сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко]. — М. : Прогресс, 1990. — 808 с. — (Социологическая мысль Запада).

4. Democracy index 2010. Democracy in retreat [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.eiu.com/public/democracy_index.aspx. — Назва з титул. екрану.

5. Меркотан К. Демократія як політичний і психологічний компроміс сучасності / К. Меркотан // Політичний менеджмент. — Спецвипуск. — 2010. — С. 122—129.

6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д Норт ; пер. с англ. А.Н. Нестеренко. — М. : Фонд экономической книги «Начала», 1997. — 190 с.

7. Бурдье П. Социальное пространство и символическая власть / П. Бурдье // THESIS. —1993. — Вып. 2. — С. 137—150.

8. Меркотан Е. Нелегкий путь украинской многопартийности / Е. Меркотан // Revista de Filozofie, Sociolofie, si Stiinte Politice. — 2010. — № 1(152). — С. 107—116.

9. Смена архетипа [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://tas.zp.ua/news/27-2010-01-25-06-24-20. — Назва з титул. екрану.

Ніно МІНДІАШВІЛІ

АРХЕТИПІЧНІ ОБРАЗИ І НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР У ТОТАЛІТАРНОМУ ПРОСТОРІ

Постановка проблеми. Уже понад півстоліття «великий вождь» мертвий, а цікавість до нього не вщухає. Особою Йосифа Джугашвілі цікавляться люди різних галузей знань, зокрема, соціологи, політики, громадські діячі, письменники тощо.

У 2010 році на Інтернет-сайті http://www.polity.ge проводилося соціальне опитування, в якому брали участь декілька тисяч чоловік. Метою опитування було встановити, ким насправді був Сталін — тираном, генієм або сучасником. На думку 85 % опитаних, він був тираном [1].

Маленький історичний екскурс. Після закінчення Громадянської війни Сталін активно брав участь у боротьбі партії за відновлення народного господарства, здійснення нової економічної політики і затвердження союзу робочих і селян. Під час дебатів профспілок, які Троцький нав'язав партії, Сталін захищав у будівництві соціалізму ленінську платформу ролі профспілок. На X з'їзді РКП(б) (1921) він виступив з доповіддю «Чергові завдання партії в національному питанні». На пленумі ЦК у квітні 1922 року Сталіна обрали Генеральним секретарем ЦК (на цій посаді він перебував більше 30 років).

В.І. Ленін суттєво впливав на виховання партійних кадрів, розподіляв їх відповідно до партійних інтересів і суспільних справ. Саме цьому завданню послужив «Лист до з'їзду», в якому Сталін був охарактеризований як видатний діяч партії. Разом з тим, 22 грудня 1922 року Ленін писав: «Товариш Сталін, коли він став генеральним секретарем, у своїх руках зосередив незмірну владу, і я не впевнений, чи зможе він завжди достатньо обережно застосовувати цю владу» [2, с. 675]. На додаток до свого листа 4 січня 1923 року В.І. Ленін писав: «Сталін дуже брутальний, і цей недолік, який цілком спокійно сприймається в колі наших комуністів, стає нестерпним на посаді генерального секретаря. Тому я звертаюся до товаришів з пропозицією здійснити можливе переведення Сталіна на іншу посаду, а на цю призначити іншу людину, яка відрізнятиметься від Сталіна однією перевагою, а саме буде м'якшою, шанобливішою й уважнішою до товаришів тощо» [2, с. 677].

Вважаємо, ці слова Леніна багато про що говорять. Підтвердженням тому служать масові репресії 1935—1938 рр. Країна, що перебувала напередодні «соціалістичного раю», була охоплена загальною злістю, арештами, засланнями і вбивствами.

Ці події, очевидно, мали свої причини, головною з яких була боротьба за владу. Після смерті Леніна за владу боролися три комуністичні угрупування: сталінські центристи, троцькісти-меншовики і бухарінські більшовики. Перевага із самого початку належала сталінським центристам. Першою жертвою цієї боротьби виявилися троцькісти (наприкінці 1920-х років їх керівника Льва Троцького вислали із СРСР). Після цього сталіністи легко розправилися з бухарінцями і перетворилися на єдину пануючу силу.

Виділяються дві хвилі репресій. Перша була пов'язана з проектом колективізації, жертвою якої сталі великі селяни, т.з. кулаки. Друга хвиля припадає на 1936—1937 рр. Початком репресій послужило вбивство в 1934 році в Ленінграді С. Кірова. Саме після цього

МІНДІАШВІЛІ Ніно,
доктор філологічних наук,
професор гуманітарного факультету
Державного університету Сухумі і Грузинського університету імені Давида Агмашенебелі, м. Тбілісі.

Анотація: *статтю присвячено аналізу роману Грігола Робакідзе ''Чаклулі сулі", де представлена авторська оцінка більшовизму та сталінського феномена. Досліджено архетипи й міфи, які автор використовував для опису своїх героїв.*

Ключові слова: *архетип, епоха, міф і сакральність.*

MINDIASHVILI Nino.

Archetypical images and the national character in the totalitarian space.

Annotation*: the subject of our interest is the novel "Killed Soul" by Grigol Robakidze, where the author evaluates Bolshevism, explores the phenomenon of Stalin. We think the author chose the archetype model specifically and refer to the myths for better understanding his experience. In our opinion the author re ached the best results.*

Key words: *archetype, Stalin, Epoch, myth and sacral.*

УДК ***10.01.01***

вбивства (його організатор до цього дня невідомий) проходили показові судові процеси щодо різних діячів партії.

Слід зазначити, що терор був спрямований не лише проти переможених у партійній боротьбі комуністів, але і проти народу. Зокрема, фізично знищувалася інтеліген-ція, священики та ін.

Точну кількість жертв репресій у ці роки остаточно не встановлено, але вона приблизно коливається між 680 000 і 1,3 млн. чіл.

Репресії залишили тяжкий слід на Грузії і грузинській інтелектуальній еліті. Тоталітарний режим знищив грузинську душу і національний характер. Ця проблема отримала широке відображення в грузинській літературі. Теми Сталіна торкнулося багато грузинських письменників, в їх творчості феномен «вождя» відображався з різних боків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У грузинській літературній критиці в цьому напрямі написано декілька цікавих статей і досліджень: Акакій Бакрадзе «Сталін», Костянтин Гамсахурдіа «Вождь» тощо, хоча автори в цьому разі конкретно досліджують феномен Сталіна.

Предметом цього дослідження є архетипічна модель і національний характер в умовах тоталітаризму, головним творцем якого був Йосиф Сталін.

Як наголошувалося, Сталін як літературний персонаж представлений у творчості багатьох грузинських письменників. Зразками вихваляючої поезії є: Валеріан Гапріндашвілі — «Мрії про Вождя», Шалва Апхаїдзе — «Сталін», Нестор Манідзе — «Сонце Сталіна», Аліло Машашвілі — «Батьківщина Вождя», Ілo Мосашвілі — «Вождеві», Костянтин Чичінадзе — «До Сталіна» (письменник порівнює Кавказ із Сталіним, який «підпирає небо, як Титан»).

Пізніше особа Сталіна міфологізується: Г. Леонідзе «Пірс мерцхалі гамоавлес» тощо, а особливо, Г. Робакідзе «Грааліс мцвелші».

Що викликало таке ставлення до Сталіна? Передусім, окупація Грузії 1921 року і, як наслідок, відчай народу. Це відбилося в роботах Ніколо Міцишвілі «Думи про Грузію», Серги Данеліа «Важа Пшвела і грузинський народ», Константіна Капанелі «Грузинська душа в естетичних обличчях» та ін.

Наприклад, К. Гамсахурдіа згадує: «Коли я закінчив “Викраддення місяця”, один незнайомий читач заговорив зі мною на вулиці: мовляв, твої герої гинуть приреченими. Давай, зобрази нам переможців-героїв, на яких рівнятимуться наші діти». Тоді і народилася книга про Сталіна, причому художніми засобами була показана сила цієї гігантської особистості.

Природно, його вже свідомо наділяли міфологічними якостями, він з нормальної людини перетворювався або на Героя, або на злого Генія.

Культ Сталіна в грузинській поезії викликаний і тим, що в 20-і роки минулого століття через поразку демократичної Грузії нігілізм став характеристикою грузинської еліти. Цей нігілізм по відношенню до сили Сталіна протистояв оптимізму віри (слова Гамсахурдіа). Хай Грузія є безсилою, натомість вона породжує особливих особистостей.

Як відомо, двадцяте століття відрізняється переломами і перетвореннями. У період цього глобального і масового сумніву актуалізуються теорії фрейдистсько-юнгівської підсвідомості. Епохальні зміни в мисленні викликають певні переоцінки, а в літературі ці явища проявляються в декадансі.

Ця епоха в Грузії почалася особливими хвилюваннями. Мали місце політичні катаклізми, складне соціальне тло. Але і в цих умовах створюються високолітературні тексти, не дивлячись на втому й емоційно спустошену грузинську свідомість.

У разі творчості Грігола Робакідзе суспільство із самого усвідомлювало, що має справу з особливою, неординарною літературою, сповненою сенсом і багатими художніми образами. Нелегко було сприймати його образи незвичному читачеві, але, попри це, всі визнавали його особливу обдарованість.

Особливо цікавим уявляється роман «Чаклулі сулі» [3], який був написаний письменником під час еміграції в 1933 році.

Треба відзначити авторську оцінку більшовизму, усвідомлення сталінського феномену. У творі особливо виділена тема пошуку Всевишнього, що абсолютно не викликає здивування, тому що в цій епосі немає нікого, хто підтримав би простих людей.

Головним героєм драми є Тамаз Енгурі. У його оточенні проявляється епоха, його оточують особи епохи — Сталін і антипод Тамаза — Берзін. Усі герої разом узяті допомагають розкриттю характеру Тамаза. Є лише один герой, що стоїть віддалік, — Сталін, феномен якого є окремим сюжетом твору. Не дивно, що розділ, який стосується Сталіна, внесено до збірки есе «Міф і демон», а архетипом Сталіна є Ахріман. Письменник пише: «Сталін, як ахріманська душа». Ахріман є найвищим божеством в іранській міфології, який протистоїть Ахурамазану (наймудріший Бог) — доброму началу. Але треба відзначити, що персонаж Сталіна певним чином впливає на сприйняття внутрішнього світу Тамаза Енгурі як героя. Він, на нашу думку, — прояв національного характеру, який непрямо, але все-таки протистоїть злу (Сталін — Берзін).

Епохальним образом-символом сприймається персонаж Берзін, який, як було відмічено, є образом-антиподом Тамаза. Він — апостол Сталіна (диявола), хоча, не можна сказати, що викликає велику симпатію до нього. Не дивлячись ні на що, Берзіну вдається побачити й оцінити людські й етичні чесноти героя. Для Берзіна не залишається непоміченою вільна душа Тамаза, що для нього є абсолютно чужим. Він — гідний син тієї епохи, в якій свобода й індивідуальність сприймаються як такі, що не заслуговують особливої уваги. Сам Берзін навіть у мріях і роздумах відчуває вплив Сталіна, а це руйнує і знищує його душу.

Не дивлячись на те, що Берзін прагне позбавитися від Тамаза як від противника і людини протилежного мислення, він не страшний. Правда, Берзін найбільше мріє про положення і місце Сталіна, але вільна душа Тамаза для нього також є мрією.

Як відомо, Грігол Робакідзе був захоплений творчістю Ніцше, що проявилося і в «Чаклулі сулі». Насичення міфічними елементами, міф і сакральність, таємничий і підсвідомий світ надають роману особливої чарівності. Застосовуючи міфічні елементи, автор прагне пояснити світові явища в спілкуванні з навколишнім середовищем.

Ставлення Грігола Робакідзе до архетипічної моделі відрізняється особливою чуттєвістю. Автор, здається, навмисно вибрав архетипи своїх героїв і звернувся до міфів для того, щоб краще продемонструвати свій досвід. Він скористався не вторинним матеріалом, а міфічними образами для досягнення ефекту «первинного почуття». На нашу думку, Грігол Робакідзе досяг у цьому блискучого результату.

У романі «Чаклулі сулі» архетипами Тамаза і Нати є Боги міфу Межиріччя — Темузі й Іштар. Гідний уваги літературний псевдонім Тамаза — Енгурі. Робакідзе відзначає, що «Енгурі-ріка в Сванеті (Західна Грузія, високогір'я), піниста, бурхлива, але для нього Енгурі ще туманно означало ім'я халдейця або шумера». Тамаз явно відчуває, що його коріння десь там, в неусвідомленому, містичному. Усвідомлює він і те, що його майбутнє є незвичним, і під диктування внутрішнього почуття вибирає палке ім'я Бога, ніби готуючись пожертвувати собою. Темузі (Тамаз) означає «Справжній син», а Енгурі — «Зачате знамення Господа в обмеженому просторі». Гранично насичені сенсом не лише ім'я, але і персонаж, що носить це ім'я. Один з найтрагічніших Богів міфу Межиріччя — Темузі — гнаний ворогами, але як і раніше молиться Богові і, відповідно, зазнає перемоги і поразки.

Темузі не можна уявити без Іштар, відповідно, життя Тамаза не можна уявляти без Нати. Ната — дивна жінка, сповнена пристрасті і таїнства. Тамаз комфортніше і безпечніше почуває себе, знаходячись поряд з Натою, вона — як його домівка (жінка в міфах Межиріччя асоціюється з домом).

Ната не безгрішна, вона відчуває неусвідомлену пристрасть до Берзіна, але всією істотою вона кохає Тамаза. Тільки Тамаз проникає в душу жінки і бачить її в повному

блиску, а під горіховим деревом влаштовується їх сакральне весілля, яке вінчається зачаттям їх плоду.

У цілому Грігола Робакідзе вабить і тілесність язичників, і духовність християн, тому Темузі й Адам, Єва й Іштар стоять в одному дослідницькому ряді.

Висновки. Архетипово-мифічна модель, представлена в романі Р. Робакідзе, застосована стосовно реальних історичних осіб. Автор маскує їх міфом. Вони не ідеальні, вони — гідні представники своєї епохи: один мимоволі зраджує, друга мимоволі зраджує, хоча це їх не виправдовує. В інший час і в іншому просторі Тамаз міг би претендувати на ідеальність, тоді як у цій епосі він лише може порівнювати себе з ідеалом, може усвідомити свої гріхи і просити Господа про прощення.

Грішити Тамаза змушує власне вагання або невизначеність. Він крок за кроком просувається вперед від страшного гріха. Він не може перемогти страх у підсвідомості і допускає три величезні помилки. Перша — порівняно легка, друга — тяжка, така, що зачепила його совість, а третій гріх — найтяжчий, він здав Левана; гріха важчого за цей Тамаз не міг зробити. У кожної людини є максимум своїх можливостей. Для Тамаза це — остаточне падіння, але саме у цей момент відбувається катарсіс його свідомості.

Цей гріх дає йому можливість наблизитися до Бога, відбувається очищення його душі, і йому вдається продовжити життя. Йому багато що треба зробити, але цього разу він на все подивиться інакше. У його свідомості борються один з одним сумнів і совість. Він одночасно пригнічений і піднесений — зрадою і проявом крайнього жалю.

Тамаз серцем, свідомістю прагне до Бога... «О, кров Христа, причасти однією краплею твоєю, лише однією краплиною, щоб оновитися мені, осяятися, як дитяті, як діві» (1.91) [4]. Таке ставлення Тамаза — єдиний шлях придушення атеїзму. Прагнення до Господа — єдиний шанс на спасіння. У романі явно видно, що існує сила всевишнього, яка може врятувати занапащену душу, що заблукала.

Символ, міф, архетип — мови роману. Твір читається через підтексти. Кожен пасаж вимагає поглиблених роздумів. «Чаклулі сулі» має дуже глибокий сенс, де явно простежуються точні картини епохи, і де, не дивлячись ні на що, всі шляхи ведуть до Всевишнього!

Література:

1. http://www.polity.ge/component/poll/31-stalinis-saxeli-ganapiroba.html.

2. Ленин В.И. Полн. собр. соч./ В.И. Ленин. — Т. 36.

3. Робакидзе Г. Чаклули сули (Загубленная душа), «Гвелис перанги»(«Змеиная рубашка») / Г. Робакидзе. — Тбилиси, 1997.

4. Экклезиаст // Библия. — Тбилиси, 1989.

5. Кикнадзе З. Мифология Междуречья : Инана и Демузи / З. Кикнадзе. — Тбилиси, 1979.

6. Теория литературы : Основные методологические концепции и направления 20-ого века. — Тбилиси, 2008.

7. Шарадзе Г. Под небом чужого края / Г. Шарадзе. — Т. 1.— Тбилиси, 1991.

Олена НОВАКОВА

ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ В ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Постановка проблеми. Сучасна дискусія про визначення форми правління в Україні ініціюється як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Під впливом теорії хвиль демократизації С. Хантінгтона проблема порівняння різноманітних модифікацій президентських та парламентських форм правління набула глобального характеру — питання широко обговорюється як у країнах розвиненої демократії, так і в тих країнах, що перебувають на стадії демократичного транзиту. Додаткової актуальності ця проблематика набуває у зв'язку з конституційною невизначеністю українського суспільства, відсутністю національного консенсусу щодо моделі державного правління.

У працях відомих західних науковців Дж. Сарторі, А. Лейпхарта, Х. Лінца, Д. Верні, М.С. Шугарта та Дж. Керрі зроблено висновки щодо сутнісних рис парламентських та президентських форм правління, особливостей їх функціонування в перехідних суспільствах. Визначені питання знайшли відображення також у дослідженнях учених України та Росії В. Андрущенка, О. Зазнаєва, В. Горбатенка, А. Кудряченка, Ф. Рудича, О. Фісуна, О. Шаповала, Ю. Шемшученка, Г. Щедрової, В. Ясинської та ін. У роботах названих авторів проблема формування моделі державного правління розглядається переважно в контексті дослідження демократичного транзиту та модернізації політичної системи. В той самий час у сучасній українській політичній науці бракує спеціальних комплексних досліджень щодо еволюції форм державного правління, пошуку оптимальної моделі влади в Українській державі в умовах трансформації політичного поля після скасування конституційної реформи 2004 року.

Виходячи з цього, метою цієї роботи є аналіз сутнісних відмінностей, переваг та специфіки функціонування форм правління в перехідних державах.

Порівняльний аналіз президентської та парламентської форм правління отримав свій розвиток у працях багатьох фахівців. Зокрема, Д. Верні визначає поняття «парламентське правління» передусім як зближення виконавчих та законодавчих органів політичної влади. Парламент у цьому випадку начебто містить у собі й уряд, який формується переможцями парламентських виборів. Уряд у цій системі підзвітний виборцям через посередництво парламентської більшості або партії-переможця. Саме парламент стає центром формування політичного курсу, що, на думку Д. Верні, забезпечує йому певне домінування в державі, перетворює його на сцену, де розгортається політична гра.

На відміну від парламентського, президентське правління — це система жорсткого розподілу влади, в якій парламент залишається лише законодавчим зібранням. Виконавча влада є автономною від нього, а главою уряду є глава держави, який призначає міністрів. Таким чином, президентське правління є більш персоніфікованим, тут немає зближення виконавчої та законодавчої гілок влади. Якщо центр формування політичного курсу за парламентського правління перебуває в парламенті, то при президенталізмі їх два [1].

НОВАКОВА Олена,
доктор політичних наук, професор кафедри політології Східноукраїнського національного університету ім. В.Даля, м. Луганськ.

Анотація:
сформульовано основні аспекти порівняльного аналізу парламентських та президентських форм правління. Визначено специфіку обрання форми державного правління у транзитних державах.

Ключові слова:
парламентаризм, президентська форма правління, перехідні держави, демократичний транзит.

NOVAKOVA Olena.

Forms of state's management in transient.

Annotation*: the basic aspects of the comparative analysis parliamentary and president forms of government are formulated. Specificity of a choice of the form of the state board in транзитних the states is defined.*

Keywords: parliamentarism, a presidential government, democratic transit.

УДК 321.11

Таку позиція в цілому поділяє і Х. Лінц. Він стверджує, що парламентський режим у суворому розумінні цього слова — це режим, за якого єдиною демократично легітимною інституцією є парламент. Влада уряду тут цілковито залежить від довіри парламенту. У деяких парламентських системах можуть бути й президенти, яких обирають прямим народним голосуванням, але зазвичай їм бракує спроможності серйозно конкурувати за владу з прем'єр-міністром.

У президентських системах голову виконавчої влади з великими конституційними повноваженнями — зокрема й повним контролем за складом кабінету міністрів та врядуванням у країні — прямо обирає народ на визначений термін, і такий президент не залежить від парламентських вотумів недовіри. Він не лише наділений виконавчою владою, а й є символічним головою держави, і між виборами його можна усунути тільки завдяки такому складному заходові, як імпічмент.

Важливим є також виділення певних «больових точок» президентського правління. Х. Лінц наголошує, що головна проблема президентського правління полягає у функціонуванні відповідно до правила «переможець забирає все» — принципу, якому властива тенденція перетворювати демократичну політику на гру з нульової сумою виграшу. Хоча парламентські вибори можуть забезпечити абсолютну більшість депутатських місць якійсь одній партії, найчастіше вони забезпечують представництво певної кількості партій. Поділ влади між ними і формування коаліцій досить поширені, й тому ті, хто перебуває на посаді президента, мають бути уважними до вимог та інтересів навіть невеличких партій.

Небезпека, пов'язана з президентськими виборами з нульовою сумою виграшу, підсилюється ще й застиглістю фіксованого терміну перебування президента на посаді. Переможці й переможені є чітко визначеними протягом усього терміну президентського мандату. Немає ніякої надії на зміни союзів, збільшення урядової підтримки завдяки формуванню великих коаліцій задля збереження національної єдності та в разі надзвичайних ситуацій, на нові вибори у відповідь на нові визначні події тощо.

Натомість переможені повинні чекати принаймні чотири-п'ять років без будь-якого доступу до виконавчої влади й патронажу. Гра з нульовою сумою в президентських системах підвищує ставки президентських виборів і неминуче посилює пов'язані з ними напругу й поляризацію. Саме таку напругу та поляризацію ми спостерігаємо в Україні під час кожних президентських виборів, а у 2004 році вона навіть переросла у масове громадянське протистояння.

З іншого боку, додає Х. Лінц, президентські вибори справді пропонують безперечну перевагу, даючи людям змогу відкрито і прямо обирати голову своєї виконавчої влади, і то на передбачуваний період, а не залишати вирішення цього питання залаштунковим маневрам політиків. Але ця перевага може існувати тільки тоді, коли результатом виборів стає безперечний мандат [2, с. 803—805].

Окрім «чистих» форм правління, існують також і їх різноманітні поєднання. Загальною відмінністю усіх змішаних форм правління є значна варіативність, тісна «прив'язка» до конкретної країни та її соціально-політичних особливостей. У цьому контексті цікавим є запропоноване Дж. Сарторі визначення напівпрезидентського правління. Він вважає, що напівпрезидентському державному устрою властиві наступні характеристики.

1. Голова держави (президент) обирається на основі всенародних виборів (прямих, чи непрямих) на визначений термін.

2. Глава держави розділяє виконавчу владу з прем'єр-міністром таким чином, що це приводить до виникнення структури двоїстої влади, три визначальні критерії якої є такими:

• президент незалежний від парламенту, однак він не уповноважений управляти один чи безпосередньо, тому його воля повинна передаватися і здійснюватися через його уряд;

• прем'єр-міністр і його кабінет є незалежними від президента в тому, в чому вони є залежними від парламенту: вони є суб'єктами або парламентської довіри, або недовіри, але в будь-якому випадку кабінету потрібна підтримка більшості в парламенті;

• структура двоїстої влади за напівпрезидентської форми правління допускає різноманітні види рівноваги, а також зміну переважання повноважень у межах виконавчої влади за суворого виконання умови, що існує «потенціал автономності» кожного елементу виконавчої влади [3, с. 125].

Саме такі риси, на думку Дж. Сарторі, є необхідними, для того щоб впорядкувати структуру змішаної форми правління, зробити її функціональною та ефективною.

Для держав, що здійснюють демократичний перехід, дуже важливим є питання, чи може обрання певної форми правління допомогти прогресивному розвитку та стабілізації політичної системи.

Ф. Ріггс, автор книги «Президенталізм vs парламентаризм: наслідки для тріади Модерну» стверджує, що на перспективи демократії, окрім інституціональних норм, суттєво впливають також культурні норми, економічний розвиток, географічне положення та історичний досвід. Але ці чинники важко піддаються змінам, значно легше впливати на політику, закони, навіть норми конституції. Тому є сенс зосередитися саме на інституційних змінах, а під їх впливом поступово будуть трансформуватися і не інституційні чинники.

Особливої ваги набуває питання, як системи правління впливають на здатність держави вирішувати актуальні проблеми сучасності. На думку Ф. Ріггса, держави та інші організації можуть вважатися сучасними, якщо вони здатні ефективно пов'язати інституціональну (базову) систему з управлінською (бюрократичною) підсистемою [4, с. 102—104].

Оскільки в парламентських режимах відбувається зближення виконавчої та законодавчої влади, уряду та його лідеру необхідна підтримка парламентської більшості, щоб залишатися при владі. Це має два суттєвих наслідки. По-перше, інституціональна система в таких режимах є змішаною, тобто глава виконавчої влади підзвітний обраному парламенту та може втратити владу через висловлювання недовіри, й існує більше підстав уникнути конфліктів між двома гілками влади. По-друге, контроль над бюрократією посилюється завдяки зближенню влад. Це означає, що і працювати вони можуть більш ефективно, оскільки вони ефективніше контролюються.

Дуже важливим є висновок Х. Лінца про те, що парламентаризм надає гнучкості політичному процесові, натомість президентська система надає йому певної застиглості. Ця застиглість, звичайно, може розглядатися як додаткова стабільність. Але ця стабільність досягається ціною досить великої негнучкості. Зміна президента, що втратив довіру своєї партії чи народу, — пропозиція, яку вкрай важко реалізувати. Навіть коли поляризація дійшла до насильства і беззаконня, впертий президент може і далі зоставатися на посаді. На той час, коли складні процедури дозволять усунути його від влади, для мирного вирішення конфлікту може бути запізно. Інтенсивний антагонізм, що лежить в основі таких криз президентського правління, не можна навіть почасти примирити в коридорах чи кулуарах законодавчого органу. Те, що в парламентській системі було б урядовою кризою, у президентській системі може стати повномасштабною кризою режиму [5, с. 814].

Ф. Ріггз стверджує, що парламентаризм є не стільки більш демократичним режимом, скільки більш стійким. Це підтверджується, зокрема, результатами аналізу А. Пшеворського та його співробітників 135 країн в період між 1959 та 1990 роками. Дослідники зробили висновок, що парламентські системи мають більшу життєздатність, ніж президентські. За даними Х. Лінца, з 35 країн зі стабільним демократичним режимом 25 є парламентськими демократіями, а президентськими — тільки 10. Водночас недемократичні країни, як правило, є державами з президентською формою правління (70 із 91) [6]. Звичайно, ніхто з дослідників не стверджує категорично більшу демократичність парламентського режиму, але наголошується, що, ймовірно, демократичним принципам більшою мірою відповідає парламентаризм.

Водночас Ф. Ріггс наголошує, що перехід від президентських до парламентських форм правління є дуже складним, і всі сучасні демократії потрапляють у пастку своїх первинних форм (парламентських або президентських) за невеликими винятками. Не дивлячись на це, треба зосереджувати увагу не на обранні певної форми державного правління, а на визначенні реальних інституціональних можливостей зміцнення демократії в умовах конкретної країни.

Таким чином, дискусія про переваги та недоліки демократичних форм правління зводиться переважно до визначення ролі інститутів у політичному житті. У цьому контексті актуальною здається позиція Дж. Істера, висловлена в його статті про президентську владу в країнах СНД. Він наголошує на тому, що значення мають не стільки формальні інститути, скільки завдання, які за рахунок встановлення тих або інших норм вирішують конкуруючи групи правлячої еліти [7].

До того ж, хотілося б зауважити, що не буває однозначно «добрих» та «поганих» демократичних форм правління. І парламентська, і президентська моделі мають свої переваги та вади. Твердження про те, що парламентська форма республіканського правління є більш демократичною, є явним перебільшенням і ґрунтується на нераціональній аргументації. Так, наприклад, доводиться, що парламентська система набула значного розповсюдження в передових європейських країнах, має більш високий рівень легітимності, унеможливлює концентрацію всієї влади в одному центрі.

Рівень легітимності парламентської форми правління може розглядатися як більш високий порівняно з президентською республікою тільки у випадку функціонування парламенту як спільного суб'єкту ухвалення рішень. Але ж рішення в парламенті майже ніколи не ухвалюються одностайно всіма депутатами, відповідно, і говорити про те, що вони відображають інтереси всіх громадян України, не можна. До того ж в парламенті часто відбуваються непримиренні конфлікти, маніпуляції, бракує конструктивної співпраці, поваги до Конституції та законів.

У свою чергу, на користь президентської форми правління говорить її значний потенціал в консолідації суспільства навкруги президента, який виступає символом нації та держави, що дуже важливо для України, яка одночасно формує і національну державу, і єдину політичну націю, і розробляє загальну стратегію розвитку суспільства.

Що ж стосується можливості узурпації влади однією особою, то вона існує і за президентських, і за парламентських форм правління. Визначальною тут є не система організації влади, а її сутність, політична культура головних суб'єктів політичного процесу, рівень їх демократичної налаштованості.

З точки зору демократизації необхідно визначити, як політичний режим на практиці сприяє захисту базових цінностей суспільства. Відомі випадки, коли правильно написані конституції або не виконувалися, або призводили до негативних наслідків політичного розвитку суспільства. Згадаємо хоча б радянську конституцію 1936 року, яка декларувала усі демократичні норми, а на практиці існував жахливий тоталітаризм.

Практична ефективність форми правління в конкретній державі залежить значною мірою від політико-правових традицій та культури цього народу. Дуже важливою є так звана «внутрішня» легітимність форми правління, тобто підтримка її громадянами суспільства. У цьому аспекті досить цікавими є результати соціологічного дослідження, що проводилося Всеукраїнською експертною мережею в усіх регіонах України 16—24 квітня 2010 року. Було з'ясовано, що відносна більшість опитаних громадян найоптимальнішою формою правління для України вважає президентсько-парламентську (35 %), або президентську (26 %). Для 16 % респондентів найбільш придатною здається парламентсько-президентська, 4 % — парламентська і 3% — диктатура. Ще 16 % не визначились з цього питання.

Порівняно з аналогічним дослідженням, проведеним у жовтні 2009 року, напередодні виборів Президента, дещо зросла підтримка президентсько-парламентської та

президентської форми правління і дещо зменшилась парламентсько-президентської, парламентської і диктатури. У першу чергу це відбулось через зміни ставлення до цього питання серед мешканців Півдня та Донбасу після перемоги на виборах Президента України В. Януковича.

Разом з тим, на Заході й особливо на Півночі країни ставлення до президентсько-парламентської та президентської форми правління погіршилось, зокрема серед прихильників БЮТ. Це відбулось передусім через поразку на виборах Президента Ю. Тимошенко.

Водночас прихильники «Нашої України» і «Свободи» продовжують підтримувати президентську (від 38 до 44 %), а також президентсько-парламентську (від 32 до 37 %) форми правління в Україні, випереджаючи за цим показником навіть прихильників Партії регіонів.

Щодо прибічників Партії регіонів, варто зазначити, що з обранням Президентом В. Януковича кількість прихильників серед них парламентсько-президентської та парламентської форм зменшилось майже вдвічі.

Прихильники С. Тігіпка, як і Ю. Тимошенко, вважають найбільш оптимальними змішані системи — або президентсько-парламентську (45 %), або парламентсько-президентську (19 %) форми правління.

Найбільше підтримують парламентсько-президентську форму правління прибічники Блоку Литвина (35 %).

А от комуністи традиційно найбільше симпатизують диктатурі (8 %). Однак, незважаючи на те, що лідер партії П. Симоненко виступав за ліквідацію в Україні інституту Президента як такого, прихильники КПУ продовжують вважати президентську (36 %) або президентсько-парламентську (23 %) форми найбільш оптимальними формами правління для України.

Респонденти з вищою освітою та молодь у віці 18—29 років більше за інших підтримують парламентсько-президентську форму правління (20 %). Президентську форму найбільше підтримали опитані з низьким рівнем освіти (36 %) і пенсіонери (31 %) [8].

Таким чином, можна зробити наступні ***висновки***:

1. Відмінності між парламентським та президентським правлінням полягають в наступному:

- при системі парламентського правління глава уряду залежить від рівня довіри парламенту; президентська ж система ґрунтується на виборах президента, наділеного конституційними повноваженнями на певний термін;

- президент обирається прямо або через колегію виборщиків, у той час як прем'єр-міністр обирається парламентом та затверджується президентом;

- система парламентського правління засновується на «колективній виконавчій владі», тоді як президентська — на персоніфікації уряду; члени президентського кабінету підпорядковуються президенту, в той час як члени уряду поділяють владу з главою кабінету;

- президентське правління здатне забезпечити суспільству більш стабільний розвиток, тоді як парламентаризм демонструє значну ефективність у поляризованих суспільствах.

2. Динаміка уподобань українців щодо форми державного правління є досить кон'юнктурною і визначається, передусім, результатами чергових виборів або певними політичними уподобаннями.

3. Аналіз процесу політичного реформування в Україні має ґрунтуватися на усвідомленні того, що реально існуючі інститути в конкретній країні є результатом впливу об'єктивно-структурних та суб'єктивно-особистісних чинників. Важливо з'ясувати, яка форма правління та за яких умов зможе сприяти консолідації суспільства та підвищенню ефективності державного управління.

Література:

1. Verny D.V. The Analysis of Political / D.V. Verny. — N.Y, 1959. — 657 p.

2. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Х. Лінц // Демократія : Антологія / упоряд. О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 802—826.

3. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. — К. : АртЕк, 2001. — 224 с.

4. Риггс Ф. Сравнительная социология : Избранные переводы / Ф. Риггс ; под ред. И.Б. Орловой ; пер. Т.И. Шумилиной. — М. : Academia, 1995. — 207 с.

5. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Лінц Х. // Демократія : Антологія / упоряд. О. Проценко. — К. : Смолоскип, 2005. — С. 802—826.

6. Ridds F.W. Presidentalism vs parliamentarism implication for the triad of moderniry [Електронний ресурс] / F.W. Ridds. — Режим доступу : http://www2.hawaii.edu/~fredr/6-lap9a.htm; Przeworski A. Democracy and the Market: Polirical and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. — Cambridg, UK: Cembridg University Press, 1991. — 498 p.

7. Easter G.M. Preference for Presidentialism, Postcommunist Regime Change in Russia and the NIS / G.M. Easter // World Politics. — 1997. — January. — Vol.9. — №2.

8. Підтримка громадянами форми правління в Україні: до і після президентських виборів [Електронний ресурс] // Аналітична записка Всеукраїнської експертної мережі. — Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=62762.

Валерій РЕБКАЛО, Володимир КОЗАКОВ

ЦІННІСНІ ПРИНЦИПИ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В КОНТЕКСТІ АРХЕТИПІКИ

РЕБКАЛО Валерій,
доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *статтю присвячено вирішенню питань державно-управлінської науки, зокрема проблемі соціально-ціннісного виміру політичної еліти України в контексті архетипіки, визначенню пріоритетів розвитку системи державного управління в сучасному українському суспільстві.*

Ключові слова: *державне управління, цінності, соціально-ціннісні засади державного управління, політична еліта, механізми демократизації політичної еліти, демократія.*

УДК 3*316.752: 316.344.42 (477)*

Постановка проблеми. Елітні верстви суспільства значною мірою впливають на формування та подальший розвиток ціннісних систем свого соціуму. По суті, йдеться про роль ціннісних принципів правлячих кіл у формуванні системи державного управління. На нашу думку, саме ці орієнтири визначають політичний "портрет" правлячої еліти і досить мало залежать від форми правління, співвідношення політичних сил та конфігурації влади. Більш того, система цінностей носіїв державної влади сама визначає ці політичні параметри державного життя. Актуальність дослідження проблеми аксіологічного розвитку системи владних відносин, формування ціннісних засад функціонування політичної еліти (у цьому випадку ми маємо на увазі також політико-адміністративну еліту), історичний виклик, який стоїть сьогодні перед Україною, перед нашим народом і владою.

Аналіз останніх досліджень. У працях вітчизняних дослідників Е. Афоніна, О. Валевського, М. Головатого, О. Крюкова, В. Мартиненка, Н. Нижник, М. Пірен, Л. Шкляра, М. Логунової, та ін. розглядаються питання, пов'язані з характеристикою таких важливих ціннісних засад діяльності державно-управлінської еліти як професіоналізм, компетентність, відповідальність, моральність, взаємодія та інших, що в сукупності дає можливість створити картину ціннісної характеристики сучасної політичної еліти України. Разом з тим не може не звернути на себе увагу та обставина, що комплексний аналіз цього аспекту діяльності державно — політичної еліти поки що не знайшов адекватного втілення. ця стаття являє собою спробу зробити певний крок у напрямі подолання цієї нестачі.

Мета і завдання дослідження полягають в аналізі ціннісних принципів та орієнтирів політичної еліти сучасного українського суспільства в умовах трансформації. Завдання дослідження полягали у тому, щоб:

- проаналізувати основні ціннісні засади функціонування політичної еліти України, притаманність сучасній політичній еліті особистих цінностей;
- розкрити пріоритетність складових системи особистих цінностей сучасної політичної еліти в Україні
- визначити механізми демократизації політичної еліти в контексті архетипіки.

Викладення основного матеріалу статті. Відомо, що ціннісні засади буття соціуму характеризуються надзвичайною стійкістю — стрімкі перетворення й зрушення їм чужі, оскільки систему суспільних цінностей покликано скоріше закріпляти механізми влади, напрацьовані поколіннями політиків й адміністраторів, ніж прагнути до інновацій та впровадження передового досвіду. Звичайно, замкнене коло традицій спроможне розмикатися, піддаючись впливові актуальної політики. Однак у цілому не що інше, як система політичних цінностей кристалізує й тиражує зразки політичної поведінки.

Слід зазначити, що політична еліта являє собою невелику й досить нетипову частку населення, її політико-культурні властивості

КОЗАКОВ Володимир,

доктор наук з державного управління, професор кафедри державної політики та управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

REBKALO Valerii, KOZAKOV Volodymyr.

Value principles of the activity of Ukraine's political elite in the context of archetypics.

Annotation*: the article is devoted to the decision of basic questions of a public-administrative science, in particular a problem of social-valuable measurement of Ukrainian political elite in archetypical context, definition of priorities in development of the system of public administration in a modern Ukrainian society.*

Keywords*: public administration, system of valuable, social-valuable foundations of the Public Administration, political elite, democracy.*

УДК 3*16.752: 316.344.42 (477)*

складаються із широкої гами цінностей, норм, стереотипів, стандартів, забобонів й традицій у сфері влади. До того ж ці політичні орієнтири відображають не лише сучасні способи державного управління, але й традиції радянського періоду розвитку, та навіть досвід інших, більш ранніх етапів вітчизняної історії, коли, наприклад, вищі верстви були не стільки гегемонами суспільства, скільки вірними "холопами" царюючих осіб.

Досить згадати про безумовне домінування протягом майже всієї вітчизняної політичної історії державно-авторитарних традицій урядування. Тому навряд чи можна дивуватися, що в культурно-професійній свідомості політичної еліти практично недоторканими залишилися етичні погляди, що виправдовують наполегливе прагнення керівників до постійного нарощування своїх повноважень [1].

З метою верифікації та уточнення отриманих в результаті аналізу наукових джерел даних щодо ціннісних засад, принципів і механізмів державного управління та з'ясування реального стану проблеми формування ціннісних засад в сучасній системи державного управління України, на базі Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів (далі — ІПКК) НАДУ та київських міського й обласного центрів перепідготовки і підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування у 2009 році проведено експертне опитування. До участі в експертному опитуванні було запрошено 200 державних службовців та посадових осіб органів місцевого самоврядування (далі — респонденти). Склад респондентів розділено на дві групи — по 100 осіб у кожній (див. Табл. 1). Такий розподіл викликано гіпотетичним припущенням про можливість існування розбіжностей в професійно-ціннісних орієнтаціях різних вікових та службових категорій респондентів. Крім того, обидві групи, представники яких не контактували під час опитування, виступали в якості контрольних — одна по відношенню до іншої.

Таблиця 1.

Загальна характеристика складу експертів

Середній вік		Середній стаж державної служби		Стать				Ранг державного службовця (в середньому)	
				Старша група (С)		Молодша група (М)			
С	М	С	М	М	Ж	М	Ж	С	М
47	39	14	8	83	17	44	56	5	10

Першу групу складали респонденти, які належать до вищих категорій державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, мають високі ранги (не нижче сьомого рангу, в середньому — 5-й ранг), тривалий стаж державної служби (включно зі стажем служби в органах місцевого самоврядування і спеціальної або мілітаризованої служби — в середньому 14 років). До цієї групи (далі — Старша група) потрапили:

– керівні працівники і консультанти Апарату Верховної Ради України та Секретаріату Президента України;

– керівники департаментів і управлінь: Міністерства оборони України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України;

– заступники голів обласних державних адміністрацій;
– голови районних державних адміністрацій та їх заступники;
– голови районних рад народних депутатів.

Середній вік респондентів Старшої групи становив 47 років. За статтю вони розподілилися приблизно адекватно відсотковому співвідношенню жінок і чоловіків у вищих категоріях державної служби (83% чоловіків і 17% жінок). Такий склад Старшої групи респондентів дозволяє цілком обґрунтовано припустити, що вони є виразниками консолідованої думки відповідної вікової та службової категорії кадрового складу державної служби та служби в органах місцевого самоврядування. Крім того, Старша група за характеристиками професійної діяльності, віку і стажу роботи являє собою характерний „зріз" одного з прошарків „середнього класу" населення України.

Другу групу склали респонденти, які належать до нижчих і частково середніх категорій державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, мають ранги від 15-го, але не вище 8-го (в середньому — десятий ранг), і стаж державної служби в середньому удвічі менший (8 років, при найменшому — 1,5 років) від Старшої групи.

Один із блоків оцінювання мав прояснити картину системи особистих цінностей сучасної політичної еліти в Україні (див. Табл. 2). Тут варто одразу нагадати, що максимальна сукупна оцінка указаних категорій гіпотетично могла б сягати 4000 балів. Втім, жодна з категорій не досягла показника навіть у 25%.

Таблиця 2.

Притаманність сучасній політичній еліті особистих цінностей

Цінність	Оцінка			Цінність	Оцінка		
	C	M	S		C	M	S
доброчесність	294	298	592	непідкупність	194	410	604
людяність	324	330	654	патріотизм	336	286	622
відповідальність	325	352	677	вихованість	346	359	705
духовність	319	369	688	доброзичливість	314	296	610
порядність	269	296	565	принциповість	369	454	823
професіоналізм	426	454	880	справедливість	301	502	803
освіченість	482	502	984	здоровий глузд	359	302	661
моральність	314	302	616	інше	—	—	—

На нашу думку, цей результат не може однозначно свідчити про сукупно низький рівень особистих цінностей політичної еліти. Скоріше за все: по-перше, жодна зі складових ціннісної системи не посідає домінуючого положення; по-друге, у цьому випадку має йтися про виявлення питомої ваги й пріоритету тої чи іншої ціннісної категорії в загальній системі цінностей. З цією метою ми пропонуємо дослідити аксіограму сучасної політичної еліти (див. Рис. 1).

Звертають на себе увагу суттєві розбіжності в оцінках груп за деякими складовими системи особистих цінностей сучасної політичної еліти. Так, наприклад, Старша група досить низько (194 бали) оцінює „непідкупність" політичної еліти. Натомість, Молодша група оцінює цю рису удвічі вище (410 балів — загалом на рівні більшості інших показників).

Ймовірно, респонденти Старшої групи, в силу своєї наближеності до практичної діяльності політичної еліти, дещо більше обізнані з реальним станом речей і дають їм більш принципову характеристику.

Натомість, респонденти Молодшої групи більшою мірою у своїй оцінці спираються на зовнішні ознаки політичної еліти. Разом з тим, оцінки обох груп щодо „порядності" політичної еліти (відповідно 269 і 296 балів) майже співпадають і знаходяться також на досить низькому рівні.

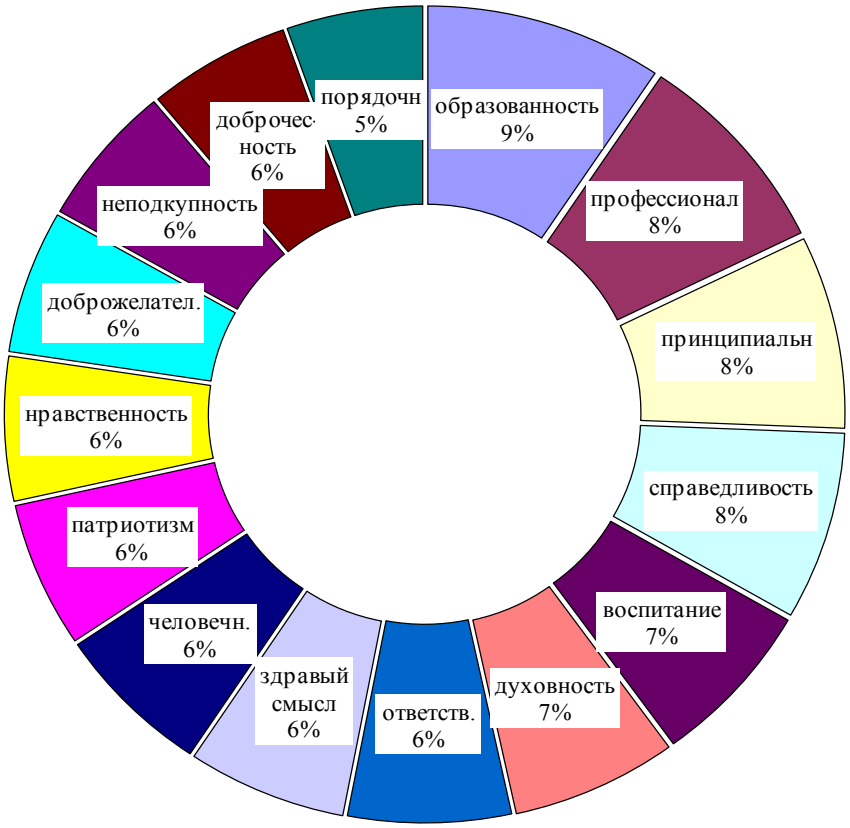

Рис. 1. Аксіограма сучасної політичної еліти України.

Тривала політична історія нашого суспільства досить наочно продемонструвала, що у свідомості більшості представників елітарних кіл такі важливі механізми управлінського впливу, як право і закон не лише позбуваються свого ціннісного значення, але й зовсім втрачають будь-яку соціальну предметність і визначеність. Їх місце посідають політична та економічна прагматичність, яка не рахується ані з правами громадян, ані з національними інтересами тощо. У результаті — культура влади вітчизняної політичної еліти виявляється історично спрямованою на постійне й переважне використання адміністративних важелів влади, незалежно від міри їх легітимізованості та опосередкованості законом. Таким чином, право як управлінська цінність було й лишається за межами функцій елітарної політичної культури. Справа в тому, що в демократичному суспільстві право "диктує" політичній поведінці певні правила. А це, у свою чергу, пов'язане з невизначеністю її наслідків для конкретних лідерів, партій, політиків. Тому можна припустити, що й ті, хто раніше мав владу, й ті, хто мають її тепер, погодяться з використанням будь-яких — а відповідно також і неправових — засобів, які гарантуватимуть їм владні переваги.

Розуміння правлячими колами ідеї законності й права, обов'язку та відповідальності, честі й достоїнства, співмірно із суспільною мораллю, перестає служити межею припустимого способу реалізації державної влади. Не випадково чутливість влади до суспільно значимих проблем і подій, навіть порівняно із радянським періодом, знижується. Цей факт засвідчує, що сучасна українська політична еліта досі не подолала стереотипи корпоративної свідомості, що зорієнтовує її професійну діяльність у сфері державної влади на суто приватні інтереси, небажання або невміння рахуватися з реальними потребами суспільства, якому вона має слугувати.

Відчутно різняться оцінки „справедливості" політичної еліти. Старша група також оцінила цю складову ціннісної системи нижче (301 бал), ніж Молодша група

(502 бали). Загалом, оцінка „справедливості" сучасної політичної еліти респондентами Молодшої групи є найвищою в складеному нею рейтингу і може свідчити про формування стійкої установки в середовищі державних службовців невисоких категорій посад щодо ситуації, яку ми можемо охарактеризувати як „лібералізація" інституту державної служби в Україні.

Така лібералізація, на нашу думку, спричинена насамперед, прагненням сучасної політичної еліти позбутися стійкого впливу бюрократичного апарату, який мав місце у відносинах попередньої правлячої групи і вищого та середнього складу корпусу державної служби України. Бажання нової правлячої групи позбавитися такої залежності в останні роки призвело до значних кадрових зрушень в державній службі й надало можливість новій генерації державних службовців прискорити своє кар'єрне просування. Звичайно, що за таких умов „стара" державно-управлінська „команда" відчуває себе несправедливо утиснутою, а „нова" бюрократична еліта — справедливо піднесеною.

Досить помітна розбіжність спостерігається й в оцінках „принциповості" сучасної політичної еліти. З огляду на попередні показники, здається вже цілком закономірною більш висока оцінка „принциповості", дана Молодшою групою (454 бали). Респонденти Старшої групи оцінюють „принциповість" політичної еліти не набагато вище інших показників (369 балів).

Один з небагатьох випадків, коли респонденти Старшої групи дали помітно більш високу оцінку (336 балів) одній зі складових системи особистих цінностей сучасної політичної еліти, — „патріотизм". Ймовірно, різні (за віком і досвідом професійної діяльності) групи державних службовців по різному розуміють і категорію патріотизму, як ціннісну складову особистого імперативу й професійної діяльності політичної еліти. На нашу думку, респонденти Старшої групи ототожнюють патріотизм більшою мірою з поняттям „державність" — державницька позиція. Молодша ж група (286 балів), скоріше розуміє під патріотизмом політичної еліти „націоналізм" — політико-національну позицію.

Сучасна політична еліта помітно втрачає політико-національну позицію (що стосується і проросійсько- і проєвропейські налаштованих політиків), натомість державницька позиція, орієнтована на незалежність України, лишається досить незмінною.

Обидві групи досить високо (більше 400 балів) і майже одностайно оцінили рівень „професіоналізму" політичної еліти. На нашу думку, одним з критеріїв професіоналізму виступає професійний досвід. Якщо брати до уваги цей критерій і той факт, що більшість представників сучасної політичної еліти перебувають в цій соціальній групі вже понад десять років, можна судити про досить високий рівень професіоналізму. Якщо ж в якості провідного критерію професіоналізму політичної еліти брати уміння формувати політичне життя суспільства в умовах демократії, то цей „професіоналізм" досі лишається під сумнівом. Ймовірно, державні службовці, перш за все, оцінювали управлінський професіоналізм політичної еліти, який на сучасному етапі розвитку країни дійсно значною мірою відповідає потребам державного управління.

Основні тенденції й розбіжності в оцінках респондентами окремих складових системи особистих цінностей сучасної політичної еліти України можна більш наочно проілюструвати діаграмою (див. рис. 2).

Загальний висновок аналізу результатів експертного опитування за складовими оцінки ціннісних засад буття сучасної політичної еліти як провідника суспільного розвитку України підтвердив гіпотези, висунуті в попередніх розділах, щодо можливої наявності розбіжностей в ціннісних орієнтаціях окремих підгруп соціально-професійної групи державних управлінців, які по суті є представниками різних верств українського суспільства.

Особливої уваги в цьому контексті заслуговують саме ціннісні орієнтації вищої верстви політичної еліти сучасної України. Дослідження показало, що у більшості випадків представникам цієї верстви ще мало притаманні ціннісні орієнтації які є характерними для політичної еліти країни з розвиненою демократією. Важливо усвідомити й той факт, що прагнучи до власної рецепції демократичних цінностей, сучасна

політична еліта України досі не високою мірою спроможна ці цінності сприйняти та підтримувати [2].

Парадокс сучасної системи державної влади полягає в тому, що зменшується не кількість бажаючих володарювати (їх завжди вистачає), а саме тих, хто внаслідок своїх природних здібностей спроможний до професійної політичної чи службової кар'єри. Для того, щоб надмірно не драматизувати цю картину, слід визнати, що окремі особистості зрештою потрапляють до структур влади. Але, стикаючись тут з описаною вище системою цінностей, вони змушені або приймати її, або залишати спроби утриматися у ворожому для себе оточенні. Коли у такий спосіб система правління "вбудовує" у владу нові покоління еліти, нав'язуючи їм власні цінності й переваги, зрештою відбувається деградація будь-якого політичного процесу в суспільстві.

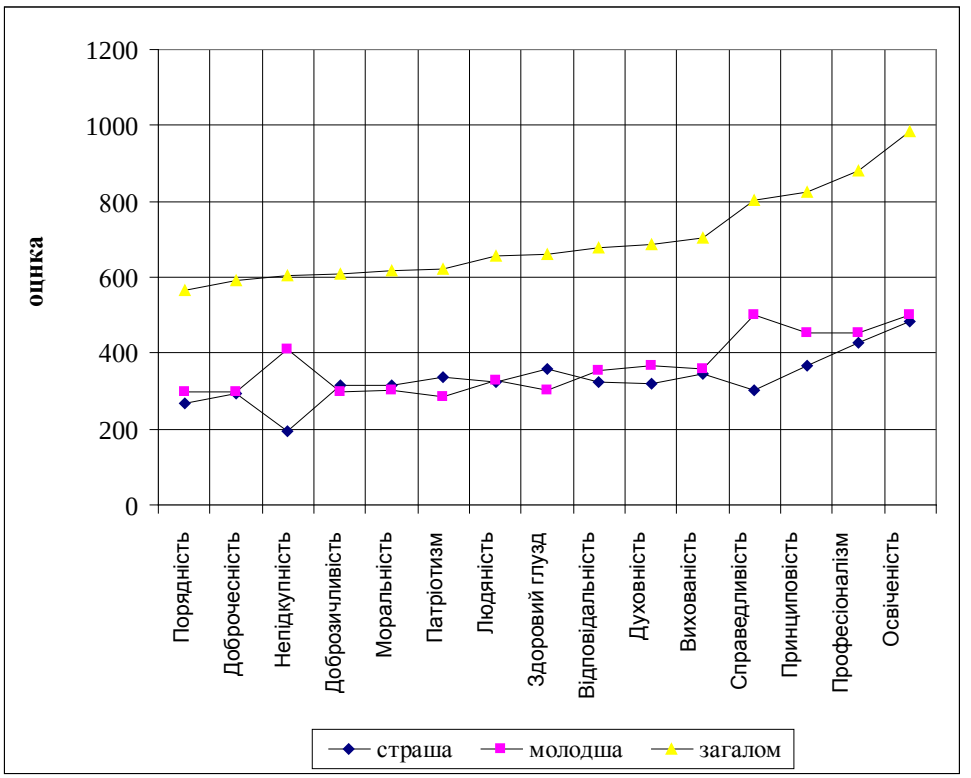

Рис 2. Пріоритетність складових системи особистих цінностей сучасної політичної еліти в Україні

Інакше кажучи, при такій духовній солідарності старих і нових часток правлячого класу суспільство позбавляється механізмів легального, цивілізованого впливу на процеси прийняття політичних рішень. Якщо точніше — політична еліта перестає бути ефективним механізмом висування соціальних вимог населення до влади. Єдиною її функцією залишається підвищення надійності будь-якого режиму, що зберігає політичне статус-кво.

Тому, на нашу думку необхідно якнайшвидше сформувати ціннісні механізми демократизації політичної еліти України. Під ціннісними механізмами демократизації політичної еліти слід розуміти систему методів, способів і засобів, що регулюють утворення й функціонування політичної еліти, викликають у ній демократичні за характером мотивації та цілепокладання й сприяють її самоорганізації на демократичній основі (див. табл. 3). Ці механізми можна вважати ціннісними, насамперед тоді, коли вони співвідносяться та визначаються нормативними вимогами демократії, її принципами, ідеалами й цінностями. А критерії, які вони задають, характеризують "ідеал" політичної еліти, стають її "еталоном" [3].

Таблиця 3.

Механізми демократизації політичної еліти

Методи	Способи	Засоби
Саморегуляція	Професійна орієнтація	Пропаганда, виховання
	Професійний відбір	Відкритий конкурс
	Професійна підготовка	Навчання, тренування
Суспільна регуляція	Критика або схвалення	Виступи у ЗМІ
	Громадська підтримка або непокора	Маніфестації
	Підтримка або не підтримка на виборах	Перемога або поразка на виборах
Зовнішньополітична регуляція	Критика міжнародної спільноти	Санкції
	Схвалення міжнародної спільноти	Допомога
Правова й економічна регуляція	Законність	Заохочення/стягнення
	Відповідальність	Заохочення/стягнення
	Підконтрольність	Контроль, моніторинг, аудит

Однак, усвідомлюючи різницю між ідеалами й дійсністю, необхідно також розуміти, яким чином пов'язані між собою демократичні ідеали (вищі цілі й цінності) та дійсність. У вигляді ідеалу люди створюють для себе такий образ дійсності, у межах якого наявні в суспільстві протиріччя здаються подоланими, внаслідок чого дійсність виявляється недосяжною. Але водночас ідеал як такий завжди є конкретним і поступово реалізується в історії. Кожна досягнута стадія розвитку з цього погляду виступає як частково реалізований ідеал. Ідеал, набуваючи форми суспільно визнаної цінності, вступає як активна організуюча сила, що об'єднує людей навколо вирішення цілком визначених, конкретних завдань.

Крім того, специфіка ціннісних механізмів демократизації політичної еліти багато в чому визначається її станом і роллю в соціально-політичній системі. З одного боку, як ми вже зазначали, що політична еліта виступає об'єктом процесу демократизації, відчуває вплив суспільства, його соціальних і політичних інститутів. Суспільство через цілеспрямований, комплексний керуючий вплив створює можливості та обмеження діяльності, що дають політичній еліті мотивацію й цілепокладання, бажані з погляду напряму розвитку [4].

Такий вплив передбачає механізми законодавчого, політичного, економічного та морального характеру та інші засоби-механізми демократизації. Водночас політична еліта виступає суб'єктом процесу демократизації, активно впливаючи та керуючи розвитком суспільства. І сам вплив механізмів демократизації політичної еліти як методів соціально-політичного регулювання її функціонування передбачає високу міру самостійності об'єкта впливу, його самоорганізації. Тому ціннісні механізми демократизації політичної еліти можна розділити на об'єктивні механізми, зумовлені реально існуючими умовами функціонування правлячої еліти, й суб'єктивні механізми, що залежать від властивостей суб'єкта (політичної еліти), які походять від її власних ціннісних орієнтирів та стимулів професійної діяльності.

Висновки та подальші перспективи дослідження.

1. Доводиться, на жаль, констатувати, що ключовою проблемою політичної системи в Україні є безвідповідальність правлячої еліти перед народом за виконання функцій управління державою, за результати прийнятих рішень. Дефіцит відповідальності — досить типова риса нашої політики в цілому.

2. Значною мірою така ситуація пояснюється тим, що у нас відсутня ефективна система механізмів постановки суспільством вимог до владної еліти щодо її діяльності. Країні не завадив би Закон „Про відповідальність посадових осіб держави за стан країни", покликаний визначити головні загальнонаціональні інтереси, критичні показники неефективності їх здійснення, неприпустимі форми, засоби володарювання; межі виявлення особистої відповідальності вищих посадових осіб та інститутів влади за політичні провали і шкоду, завдану цим державі; види відповідальності, механізми її дотримання, а також покарання за безвідповідальність.

Усе це ще раз підтверджує необхідність системного реформування суспільства, що означає не лише реформування політичної системи України, яка має стати „сукупністю державних інститутів, що володіють відносною автономією і відповідають перед суспільством за виконання тих чи інших функцій", а й докорінне переосмислення владною (політичною та адміністративно-управлінською) елітою системи власних професійних цінностей і поглядів на взаємини з громадянським суспільством.

Література:

1. Пірен М.І. Публічна політична діяльність : навч. посіб. / М.І. Пі-рен. — К. : НАДУ, 2009. — 288 с.

2. Мельниченко В. Політична відповідальність у державному управ-лінні / В. Мельниченко // Віче. — 2003. — №1. — С. 19—24.

3. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Вебер М. ; пер. з нім. О. Погорілого. — К. : Основи, 1994. — 261 с.

4. Крюков О. Основні моделі розвитку політико-управлінських еліт / О. Крюков // Вісн. НАДУ. — 2006. — № 2. — С. 333—340.

Тетяна ПАВЛОВА

КОНСОЛІДАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА І ВЛАСНІСТЬ У ПОГЛЯДАХ ГЕГЕЛЯ
(аналіз у контексті архетипіки)

Постановка проблеми. Власність є важливим елементом розвитку суспільства. Деякі мислителі визначали появу приватної власності підставою для створення держави, деякі намагалися побачити у ній коріння розбрату та суперечок, але більшість сходилося у думці, що власність і пов'язані з нею відносини завжди є актуальними і потребують свого розгляду і вирішення у відповідності до вимог часу. Таке важливе значення власності у суспільстві і водночас таке різне розуміння її регулювання актуалізує цю проблематику. Звичайно, навколо питань власності розкривається багате інтерпретаційне поле, й архетипіка може посісти у ньому вагоме місце.

Останнім часом з'являються все ***нові публікації,*** пов'язані з питаннями власності та її ролі у сучасному світі. До них можна віднести роботи Е. Талапіної, В. Бібіхіна, І. Костяшкіна, С. Хропота, А. Третяк. Але особливої уваги заслуговують проблеми світоглядного, філософського розуміння власності. Цікавим є висвітлення цієї проблеми Гегелем, оскільки питання власності він розглядає у загальному, філософському контексті, поруч із правом, громадянським суспільством і державою.

Завданням цієї статті є розкрити в контексті архетипіки головні питання консолідації суспільства у питаннях власності, які розглядає Гегель.

Виклад основного матеріалу. Власність, на думку Гегеля, засновується на договорі і на формальностях, що роблять її доказовою і правомірною. Якщо людина володіє чимось як своїм, це слід визнати і закріпити як власність особи у законодавчому порядку. Тому у суспільстві мають місце формальності стосовно власності, коли, наприклад, проводиться її реєстрація, але більша частина власності у громадянському суспільстві засновується на договорі, формальності якого твердо визначено.

Способом відчуження власності є договір, у якому міститься воля сторін. Оскільки воля особи стосується якоїсь конкретної речі, особа може розпоряджатися цією річчю за своєю волею. Щодо волі у договорі Гегель зазначає, що договір є тим самим, що й обмін, але обміном ідеальним:

а) я не віддаю нічого, я нічого не відчужую, не виробляю нічого, окрім свого слова, мови, що я хотів би відчужити;

б) інший робить те ж саме. Це моє відчуження є також і його воля; він задоволений тим, що я йому надаю це;

в) це також і його відчуження, це спільна воля; моє відчуження опосередковується його відчуженням. Я тільки тому хочу здійснити відчуження, оскільки він зі свого боку хоче здійснити те ж саме, і тому його заперечення стає моїм твердженням. Це вже не обмін речей, а обмін заявами, але він є значимий таким само чином, як і сама річ. Для кожного значимою є воля іншого, як така. Воля повертається у своє поняття [2, с. 328].

По суті, договірні відносини зводяться до права особи придбавати чужу власність або відчужувати свою, але процедура таких дій

ПАВЛОВА Тетяна,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ.

Анотація: *розглядаються питання ролі та значення власності у процесі консолідації суспільства та його розвитку. Аналізуються напрямки державного управління та розвитку громадянського суспільства стосовно власності.*

Ключові слова: *власність, право, договір, консолідація.*

PAVLOVA Tetyana,

Consolidation of a society and the property in Hegel's thoughts (analysis in the context of archetypics)

Annotation: *the questions of role and value of property are examined in the process of consolidation of society and his development. Directions of state administration and development of civil society are analysed in regard to property.*

Keywords: *property, right, agreement, consolidation.*

УДК 130.32

передбачається у договорі для того, щоб прояснити волю сторін; договір засновується на взаємній згоді сторін, за якої один згоден передати власність іншому, а інший згоден її прийняти.

Основою договору, предметом якого є власність, є воля власника. Гегель говорить про різні форми договору. Договором оформляється процес переходу власності від одного власника до іншого, з урахуванням їх прав і без їх порушень. Предметом договору може бути лише те, що є віддільним від особи — означена зовнішня річ, а не сама особа. Оскільки розумним є володіти приватною власністю, то і договір, і договірні відносини теж є розумними, договір, як і власність, є проявом свободи волі. Мислитель зазначає, що для відчуження на користь іншого вимагається моя згода передати йому річ і його згода прийняти її: це обопільна згода, якщо вона була взаємно виказана й проголошена дійсною, називається договором [4, с. 43]. Підставою для договору може бути лише взаємне визнання сторонами одна іншої особою, власником.

Необхідною умовою договору є свобода волі сторін. Принципово важливу роль у договорі має саме волевиявлення, закріплене у ньому, ця воля опосередковує і виконання договору. Гегель зазначає, що субстанціальний бік договору виражається у волевиявленні сторін, тоді як виконання договору являє собою лише наслідок попередньої узгодженості воль [5, с. 332].

Філософ класифікує договори на дві групи — формальні і реальні. Формальні договори — ті, де є вольовий момент відчуження речі і вольовий момент її прийняття; прикладом може бути договір дарування. А реальні договори — це такі, де вольовий момент відчуження речі і її придбання співпадають, коли особа відчужує право власності на одну річ і набуває на іншу; приклад — договір міни. Гегель зазначає, що реальним є такий договір, у якому кожний здійснює все: відмовляється від власності й отримує її, залишаючись у самій відмові власником, а формальним є такий договір, за яким лише одна сторона набуває власність або відмовляється від неї [3, с. 130—131]. Поділ договорів проводиться не за зовнішніми ознаками, а за ознаками, що властиві самій природі договору; зокрема, філософ приділяє увагу таким видам договорів, як дарування, міна, завдаток. Коли філософ наголошує, що предметом договору може бути лише визначена, зовнішня річ, що перебуває у приватній власності, він відмежує відносини, що не можуть засновуватися на договорі. Наприклад, життя і честь особи, шлюб, утворення та функціонування держави не можна відносити до поняття договору.

У договорі, оскільки він являє собою не спільну волю, а суб'єктивну волю сторін договору, хоча й об'єднану єдиним волевиявленням, ще можуть виникати проблеми і суперечності, та й сам договір може порушуватися під час його виконання. Е. Вейль зазначає, що є очевидним перехід від права індивіда договору до створення спільної волі між тими, хто домовляється, яка, однак, є лише приватною, а не спільною. Очевидним є те, що ніщо не заважає цій волі себе перекручувати, і що вона відрізняється від волі у собі і для себе, від волі загальної і розумної. Вона залишається у вигляді іншого, зовнішнього: вона є далекою від того, що є свободою волі згідно з її абстрактним визначенням, «свободою волі, яка бажає свободи волі» [1, с. 64—65].

Гегель зазначає, що у договорі чи угоді міститься право вимагати виконання зобов'язання; однак воно, у свою чергу, — справа особливої волі, яка як така може діяти всупереч праву, яке у ній міститься. Тобто договір ще не вийшов за межі свавілля, і тим самим він залишається під владою не-права [3, с. 137], або у договорі воля може і не співпасти. «Я можу однобічно порушити договір, оскільки моя одинична воля є значимою, як така, не тільки оскільки вона є спільною, а спільна воля сама існує лише остільки, оскільки значимою є моя одинична воля» [2, с. 329] або: «визнання моєї особистості у договорі робить значимим саме мене як наявне суще, моє слово є значимим вже для здійснення; тобто моя проявлена воля є вже невіддільною від мого наявного буття; обидва рівні одна одній. Цьому як раз і суперечать

примус і насилля, оскільки вони ображають мене у моєму бутті» [2, с. 332]. Щодо прояву волі власника у договорі, таким чином можна зазначити, що існує декілька умов для того, щоб реалізація права власника на відчуження речі була здійснена. По-перше, на момент укладання договору воля сторін щодо предмету договору повинна співпадати дійсно, а не лише формально, тобто сторони повинні свідомо, обдумано хотіти здійснити цей правочин, а не просто проявити свою волю назовні, внутрішня свобода волі повинна співпадати із зовнішнім її проявом. По-друге, у процесі виконання договору ця воля щодо його предмету й умов не повинна змінюватися, але якщо вона все ж таки змінилася, то її слід узгодити. Якщо ж такого узгодження не відбулося, то якась із сторін може змінити свою волю, не виконати свої зобов'язання за договором і порушити права іншої сторони. Але ж саме поняття договору містить у собі узгоджену, проявлену волю, а це значить, що договірні зобов'язання повинні виконуватися повністю, а воля, проявлена й узгоджена під час укладення договору, не може змінюватися: укладення договору і його виконання є єдиним актом волі. Але якщо все-таки виконання договору порушує права якоїсь із сторін, це виходить за межі поняття договору і є правопорушенням.

Відносини власності, що регулюються договорами, мають свої соціальні функції, відіграють свою важливу роль у формуванні громадянського суспільства та держави. Загальний світоглядний підхід до власності разом із системним її розглядом, який надає Гегель, дозволяє побачити певну підставу, що є не тільки важливою, а й визначною у розумінні власності для суспільства. Власність, різні види якої мають однаковий правовий статус, сприяє консолідації суспільства. Право виступає тією загальною універсальною підставою, що дозволяє різним видам власності набувати однаково важливого онтологічно-правового статусу, воно здатне об'єднувати спільний інтерес власників. Власники виступають як правові суб'єкти, що вступають у відносини власності, зокрема у договірні відносини, керуючись своїм власним інтересом, для захисту якого вони можуть діяти колективно як представники громадянського суспільства або особисто як громадяни держави, що мають права. Проблема власності та її ролі у консолідації суспільства потребує свого подальшого детального дослідження.

Література:

1. Вейль Э. Гегель и государство / Э. Вейль. — СПб. : Мысль, 2009 — 340 с.

2. Гегель Г.В.Ф. Иенская реальная философия / Г.В.Ф. Гегель // Работы разных лет ; (в 2-х томах). — Т.1. — М.: Мысль. — 666 с.

3. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1990. — 524 с.

4. Гегель Г.В.Ф. Философская пропедевтика/ Г.В.Ф. Гегель // Работы разных лет ; (в 2-х томах). —Т.». — М. : Мысль, 1973. — 630 с.

5. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук. : Т. 3. Философия духа / Г.В.Ф. Гегель. — М. : Мысль, 1977.

6. Право собственности в Украине / под ред. Шевченко Я.Н. — К. : Блиц-информ, 1996. — 320 с.

7. Третяк А. Напрями формування державної земельної політики, або зміна пріоритетів земельної реформи // Землевпорядний вісник. — 2008.—№1.— С. 21—33.

8. Хропот С. Про нормативне регулювання прав власності на землі / С.Хропот // Матеріали міжн. конф. «Через розвиток самоврядних територіальних громад — до громадянського суспільства». — Львів, 2002. — С. 30—39.

ПІРЕН Марія,
доктор соціологічних наук,
професор кафедри аналізу політики та політичних процесів НАДУ при Президентові України,
заслужений діяч науки і техніки України,
м. Київ.

Анотація: *у статті розглянуто роль науково-просвітницької роботи в сучасному українському суспільстві з метою усвідомлення політико-управлінською елітою архетипів минулого для консолідації українського суспільства в процесі реалізації реформування на демократичних засадах. Показано ті проблемні поля суперечностей, які потребують для свого вирішення інтелекту, наукового підходу, духовності та відповідальності за зміни в українському суспільстві на шляху до демократії..*

Ключові слова: *архетипи, консолідація, науково-просвітницький чинник, політико-управлінська еліта, усвідомлення.*

УДК 316.344.42

Марія ПІРЕН

НАУКОВО-ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ЧИННИК КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
(архетипи та їх усвідомлення політико-управліньскою елітою)

У кожної країни є свій Схід і свій Захід, свій Південь і своя Північ, і те, що для одного кордону Схід, для його сусідів — Захід. Мирне ж сусідство в тому й полягає, щоб етнічні кордони не ставали політичними «кордонами на замку», щоб різноманіття нікого не обмежувало й не ображало, а збагачувало.

Д.С. Лихачев

Українське суспільство перебуває нині в особливому стані. Ліна Костенко — символ українства — говорить з цього приводу устами героя роману «Записки українського самашедшего»: «Я тобі скажу прикру річ… Є обличчя нації. Не твоє, не моє, не чиєсь окремо. А портрет нації загалом, як він склався в рецепціях світу. Та й у своїх власних очах. „Народ без честі, без поваги”, слова поета. Є якась причина, що портрет саме такий.

— Пензель був у руках імперії.

— А кому ти це поясниш? В галереї народів світу українці виглядають саме так. Сучасна історія наша не додала кращих рис» [7, с. 294—295].

Постановка проблеми. Лише правильно осмисливши архетипи минулого українського народу, визначивши та досягнувши усвідомлення цього стану науковою, політико-управлінською елітою, ми можемо вийти на дорогу соціального прогресу суспільства, шляхом консолідації, спрямованої на демократичні реформи.

Формування мети, постановка завдання. Настав час, коли Україна повинна не тільки усвідомити себе в новій епосі XXI ст. як державу з новими викликами, але й об’єктивувати свій стан через усвідомлення архетипів минулого, спрямувавши свій інтелект і працю народу на реалізацію історією і Богом даної державної самостійності та побудову демократичної держави. Сьогодні в Україні державотворення вимагає припинити чвари в середовищі політико-владної еліти. Природно, що архетипи минулого повинні в середовищі еліт стати перепоною сваркам, допомогти повернутись до праці та злагоди, усвідомлення, що ніхто нам не побудує Українську Державу, крім нас самих. Тому важливо серйозно підійти до державотворчих завдань не з «простягнутою рукою на борги», а з відповідальністю і працею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поставлена нами проблема отримала базові основи для осмислення в державних документах та публікаціях багатьох науковців і політиків: В. Князєва, В. Лугового, Н. Нижник, А. Лобанової, В. Литвина, О. Шульги та ін., в Акті про державний суверенітет від 16 липня 1990 р., проголошенні незалежності України 24 серпня 1991 р., у всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р., на якому український народ підтвердив історичний вибір — 92% громадян засвідчило існування держави Україна, що стало історичною віхою, яка затребувала від усіх найголовнішого — усвідомлення того, що для побудови демократичної держави дуже важливим феноменом є консолідація її громадян та

інтелект наукової й політико-управлінської еліти, інакше ми знову століттям блукатимемо манівцями, що й було при втраті державності, коли 750 років українці боролися за свою державу [1, с. 77—78].

Якщо взяти сучасне українське суспільство, то його населяють за останнім переписом (2001 р.) представники понад 130 національностей, яких потрібно об'єднати навколо національної ідеї — побудови демократичної держави України та утвердження в ній громадянського суспільства. Проблема об'єднання і консолідації українського суспільства є величним, відповідальним завданням перед світовою історією, народом України та Господом Богом, яке мусить реалізувати сучасна політико-управлінська еліта. Правда, з тих, хто бореться та отримує владу, не всі й не завжди знають, як її спрямувати на добро людям. Найперший приклад такої нерозбірливості — попередній уряд України.

Висвітлення основного матеріалу дослідження.

Консолідація (внутрішньоетнічна) — різновид об'єднувальних етнічних процесів, що характеризується внутрішнім згуртуванням народу. Саме згуртування народу України для реалізації реформ є надзвичайно важливим сьогодні в Україні.

Людство створило більше проблем, ніж вирішило. Таким проблемним є стан сучасної України. Усі ті негаразди, що нині мають місце в сучасному світі та трансформаційному українському суспільстві, слід називати Великою Соціальною Драмою. Вийти з цього драматичного стану Україні можна лише усвідомивши те, що саме політико-управлінська еліта нашої країни винувата в цих негараздах через протистояння між собою, через зраду народу та нищення тих, хто їй протистоїть на шляху до влади, хоча той, можливо, зумів би краще управляти, проте в усіх, хто прагне до влади, зацікавленість у ній є надзвичайно великою.

Взагалі, щоб пояснити й усвідомити цей стан українців, треба звернути увагу на сутність архетипічного характеру, про який свого часу писав Б. Цимбалістий, виокремивши три його особливості:

1. багатовікова бездержавність, тобто відсутність влади, відсутність нагоди здобувати досвід влади, бути нарівні у стосунках з іншими народами й почуватися вільним господарем на своїй землі;

2. розділення української території та включення її частин до різних держав з різними культурами й політичними системами, що призвело до психологічного, побутового й політичного відчуження між різними частинами українського народу;

3. багаторазова денаціоналізація провідної верстви України: у XVI—XVII ст. наша боярська і шляхетська верстви спольщилися, у XVIII — XIX ст. нащадки козацьких старшин зросійщилися, у XX ст. пролетарська провідна верства була змушена або здебільшого пішла на службу інтересів радянсько-російської імперії [18, с. 8].

На жаль, політику завжди розуміли як шлях до влади, тому боролися здебільшого за те, щоб отримати владу, не прагнучи ефективно її реалізувати в інтересах народу.

Поки що в українському соціумі недостатньо усвідомлюється те, що розумні люди, так звані «головастики», могли б стати в людській історії провідниками між Космосом і суспільством, але для того щоб це усвідомили політики та їх модератори, слід бути не тільки знаючими, але й духовними. Причини тих негативних соціальних станів та тенденцій у сучасному українському суспільстві, які маємо на сьогодні, слід шукати у процесі та типі взаємодії влади і народу. Народ України в роздумах: «Яким чином розбагатіла більшість

PIREN Mariya

The scientific-educational factor of the consolidation of Ukraine's society (archetypes and their understanding by the politico-administrative elite).

Annotation: the article review*s the role of scientific and educational work in the Ukrainian society to realize the political and administrative elite of the archetypes of the past for consolidation of Ukrainian society in the implementation of reforms on democratic foundations. Shown are field problematic contradictions that need solving intelligence, scientific approach, responsibility and spirituality change in Ukrainian society on the path to democracy.*

Keywords: *archetypes, consolidation, scientific and educational factors, political-administrative elite, understanding.*

УДК 316.344.42

тих, хто зараз при владі?». Обміркуймо, чому країни постсоціалістичної Європи нас випередили? Тому, що там є відповідальна еліта, яка має державницьку психологію, а не лише корпоративні, власні інтереси. Дуже змістовною, зрозумілою для народу й науковців України на рівні архетипів, є думка Л. Костенко: «От поки на землі хтось когось не вважатиме за людей, так все і буде» [7, с. 298].

Буде по-іншому тоді, коли політико-владна еліта у своїй політичній та управлінській культурі зуміє використати науково-просвітницький чинник. Якби еліта України думала про громадянське суспільство, про народ, то не допустила б тих проявів політичного, економічного, правового й морального свавілля, які виснажують Україну сьогодні. Це не робить честі депутатам Верховної Ради України і створює державі недобру репутацію у світі.

Історія народів багато чому навчає. Проти усвідомлення архетипів соціального життя минулого, як кажуть в народі, «не підеш», бо погано закінчиш. З нашими архетипами-символами, історією, біоенергетикою Землі та Космосу слід рахуватися. Цю мудрість для нас залишили ще просвітники минулого.

Приклади державної діяльності Бісмарка, Наполеона, Т. Джефферсона, М. Ганді, В.Гавела та ін. заслуговують на увагу. Ці державні діячі підтримували просвітництво у своїх країнах та рахувалися з ним. Очевидно, вони виходили з того, що просвітництво — вище від політики, а просвітителі — вищі за політиків. На цю ідею, що є законом соціуму як живого організму, слід покладатися, бо архетипи, ментальність народу є душею живого організму — соціуму. Ці ідеї осмислювали такі видатні вчені, як А. Ейнштейн, В. Вернадський, П. Тейяр де Шарден, О. Шпенглер, А. Тойнбі та ін., вважаючи, що люди й етнічні спільноти мають єдину інформаційно-енергетичну природу, єдину структуру психічного, але не навчилися поважати факт існування різного світосприймання, світоцінностей та світооцінок. Таким у цьому контексті є стан справ щодо усвідомлення цінностей в окремої частини української еліти.

Суспільними інституціями, які спроможні своїм інтелектом та мисленням забезпечити високу громадянську культуру, здатну консолідувати суспільство на прогресивний розвиток, є університети. Світовий досвід вчить, що народи процвітають саме завдяки університетам, мислячим науковцям — справжній інтелектуальній еліті, відповідальній та високодуховній, а не завдяки партіям, урядам, президентам чи парламентам, як дехто ілюзорно вважає. Усе це плинне, короткочасне, а народ — вічний!

Науково-просвітницький чинник виступає джерелом розвитку усіх сфер соціуму, сприяє розвитку соціальної, політичної та управлінської культури громадян і тим самим консолідує суспільство на вирішення епохальних викликів.

Видатний підприємець Генріх Форд писав з цього приводу так: «Роботодавці та робітники далеко не завжди мислять послідовно, і звичку чинити короткозоро важко зламати. Що можна зробити? Нічого! Закони і приписи не допоможуть, лише просвітництво і розуміння власних інтересів можуть привести до мети».

Так, наприклад, історичний досвід засвідчує, що саме соціальні науки епохи Просвітництва стали базовою основою для виходу Європи XVII—XVIII століть зі стану соціальної кризи на шлях соціального прогресу.

Слід зауважити, що в Україні серед частини політико-управлінської еліти має місце разючий науковий нігілізм, а також політичне, економічне, правове, моральне й духовне невігластво, які дозволяють її представникам купляти дипломи та високі звання, що стає великою перепоною на шляху України до свого належного стану на планеті Земля — за цей привселюдний обман прийде час відповісти перед всемогутнім суддею — Господом. „Richter iber — Richter!" (Суддя над суддями зверху!) — так влучно попереджають людство архетипи німецької культури.

Тому однією з причин невдач у здійсненні політичних, економічних, правових, освітянських та інших реформ в Україні є їхній антинауковий, антинародний та антисоціальний характер, тож вони і стають проявом волюнтаризму, відірваності людини від природи, історії та Господнього промислу.

Візьмемо, наприклад, проблему державної української мови та мовної культуру на сьогодні в українському суспільстві. Постало питання про дві державні мови в

Україні. А чи це — архетипіка української історії, природи, енергетики? Чи це науково? Мова має потужну енергетику, яку випромінює земля, вона впливає на менталітет, психолінгвістичний код людини, її світосприйняття та світоцінності. На цьому ґрунтовно наголошували психолінгвісти О. Потебня, Е. Сепір, В. Гумбольт та ін. видатні науковці світу. Саме тому для кожного корінного народу на власній землі мова та її енергетика є оберегом від злого, катаклізмів, аварій, хвороб і нищення, тому й у державі не буде ладу, якщо на землі корінного народу його мова не буде мовою всіх громадян цієї країни, мовою державною. Економічна вигода — не духовна, вона швидкоплинна, позбавлена біоенергетики [12, с. 248].

З цього приводу дуже суттєвий архетипічний висновок зробила Ліна Костенко, яка у романі «Записки українського самашедшего» стверджує устами сучасного героя: «Просто час уже зрозуміти, що на земній кулі є люди, викроєні інакше, ніж ми. І не лізти до них зі своїм лекалом. Ну, і вони ж хай не лізуть до нас зі своїм. Але тепер уже пізно. Перемішалися племена і народи. І все посіяне вже зійшло» [7, с. 310].

Двомовність в енергетичному плані не дає можливості налагодити спокій у державі. Візьміть, наприклад, Верховну Раду України — самі протистояння, побиття, а не пошук резонної істини, злагоди та єдності. Чи можуть депутати бути базою для консолідації суспільства на реалізацію демократичних реформ, якщо у них — одна агресія? Звичайно, ні! Гасло про захист мов, про їх вивчення не є проблемою. Усі ми визнаємо народну мудрість: скільки ти знаєш мов, стільки разів ти людина! Проблемою є державна мова корінного народу, для вирішення якої потрібна мудрість. Ось де корінь тривоги корінного українського народу України…

Прочитавши проект Закону «Про мови в Україні», внесений депутатом Єфремовим, Симоненком і Гриневецьким, приходимо до однозначного висновку: в разі його ухвалення в Україні фактично буде встановлено дві державні мови, що суперечить ст. 10 чинної Конституції України. Автори законопроекту навіть не приховують це, оскільки у ст. 4 прямо пишуть, що порядок застосування мов в Україні визначається винятково запропонованим законом «з норм якого мають виходити всі інші правові акти». У порівняльній таблиці, доданій до законопроекту, поняття «державна мова» замінено на «державна мова і російська» або «державна мова, російська та інші регіональні мови», тобто йдеться про введення двох державних мов. Дуже жаль, що окремі політичні ідеологи України не мають української ментальності та психології державного народу.

Із законопроекту випливає, що в державі не буде жодної сфери, за винятком Збройних Сил України, де знання української мови буде необхідним на всій території країни. Це — невігласький абсурд, бо коли і де військові вчитимуть мову, за такої постановки проблеми?

Як позитивний приклад мовної культури в державі можна навести Німеччину, Японію, Францію та Ізраїль. Менталітет і мова цих народів відповідають енергетиці згаданих регіонів, а тому ці держави та їх народи живуть успішно. Народ України спостерігає за цими країнами, і є надія, що він зробить відповідні висновки і для себе. На наш погляд, не варто було представникові Секретаріату Президента Анні Герман робити заяву на „5-му каналі", що Президент діятиме щодо мовної культури так, як «народ захоче», бо оскільки народ України ще не запитали на референдумі, чи він відмовляється від рідної (української) мови, це може призвести до негативних наслідків. Краще було б, щоб мова корінного народу, українців, які складають 77,8% від 100% населення, тісно пов'язана з біоенергетикою Землі та Космосу, залишилася й давала позитивну енергію для життєтворчості усім громадянам України, а також сприяла розвитку їхньої мовної культури.

Без активізації українського менталітету і мови на Україну чекають тяжкі випробування; можна заявити, що вони вже мають місце — за 20 років незалежності жодна з обіцянок уряду не виконувалась.

В енергетичному плані державі слід підтримувати і свою церкву. Усі святі місця мали б бути передані національній церкві, яка повинна освячувати державні справи народу, закликати до злагоди, толерантності та консолідації, творити добро та

будувати демократичну Українську державу для усіх її громадян, незалежно від національності, а не лише для багатих, збільшуючи їх статки. Без підтримки церкви, а отже й Космосу, держава далеко не піде. Бачимо, що з'явилася купа проблем. Без підтримки національної церкви уряд не спроможний буде вирішувати проблеми державних демократичних реформ, затребуваних часом і Господнім промислом.

На прикладі сучасної України спостерігаємо, як політико-управлінська еліта, що ідентифікує себе з Розумом, відкидає людську мораль, релігію, традиції свого народу, перетворюється на «матеріалістів-глитаїв», які весь свій капітал вкладають в іноземні банки. Це — чужа народові еліта, бо капітал, набутий в Україні, має слугувати народу України. Уряду не потрібно було б покладати сподівання на МВФ і брати борги уже на онуків. Інтелектуальна еліта заявляє: сучасний світ — «не мій світ», бо зі словом «мій» пов'язане почуття моральної відповідальності, духовності, порядку та власності, тобто тут йдеться про відсутність відчуття причетності до суспільства та його цінностей у поєднанні зі сприйняттям себе як органічної складової цього суспільства. Виникає проблемне питання: «Чому близько 8 млн. чоловік на двадцятий рік незалежності працюють в інших країнах, залишивши Україну?» Це не пенсіонери, а освічена молодь та люди середнього віку. Складне життя створено в багатій природними та інтелектуальними ресурсами Україні політико-владною елітою, і це є реальним фактом для роздумів не тільки для політиків, а й для всього народу, насамперед для інтелектуальної та духовної еліти української нації. Там, де спрацьовують сила, холодна логіка та інтелект, духовність і відповідальність відходять на задній план. Інтелект і сила — функції-антагоністи, вони гальмують одне одного.

Стан амбівалентності, невизначеності, незадоволеності призводить до апатії, неучасті у державотворчих процесах. Усім відомо, що сьогодні на порядок денний інформаційного суспільства вийшов інтелект. Приклад з історії: Ф. Рузвельт вивів Америку з «великої депресії» завдяки інтелекту команди та своїй харизмі. Команді Президента В.Ф. Януковича було б корисно використати цей світовий досвід для реалізації демократичних реформ, а не вести «війну з опозицією».

Архетипова самосвідомість ставить нас усіх перед серйозним викликом — перед поверненням до духовності та відповідальності за свої дії, утвердженням правової культури та відповідальності за справи. Можливо, було б краще, щоб силові структури працювали не на владні замовлення, а згідно з правовими засадами суспільства, щоб закон був єдиним для всіх, а про депутатську недоторканість та адміністративний ресурс суспільство позабуло і в думках. Хоча часто політико-адміністративна еліта відвертає свідомість мас, кажучи, що тим, хто вирішує проблеми повсякдення, ніби-то немає часу на глибоке занурення в проблемне буття соціуму, в духовність, у культуру та науку. Це не є добром для народу, держави й іміджу українського Уряду. Влучно зобразила падіння культурного обличчя українського суспільства Л. Костенко, яка устами дружини головного героя роману «Записки українського самашедшего» говорить: «….уже в Планетарії барахолка… Приміщення вихоплюють з-під редакцій. З-під академічних інститутів. Оце вчора стояв газетний кіоск, сьогодні там лахи розвісили. Щойно була книгарня, а вже — бутік. Бар. „Еротичний клуб". Розперезалось Хамове плем'я» [7, с. 294].

Питається, навіщо тоді в суспільстві політико-управлінська еліта, якщо соціум не почутий? Саме в тому і полягає проблема, щоб наукову еліту почули, відкривши завісу психокультурного підсвідомого, де, як вказують О.Донченко та Ю.Романенко, зберігається арсенал архетипового минулого [5, с. 17]. Про нього повинна знати команда Президента, міністри та вся політико-управлінська еліта.

Висновки. Політична та управлінська культура українських політиків повинна враховувати в своїй діяльності природу українського суспільства в історичному та ментальному контексті, бо інакше український соціум буде проблемним, приреченим на кризові стани. Це серйозна проблема консолідації суспільства, так звана робота з ідентифікації громадян України та елітою з українським суспільством, його історією, ландшафтною та космічною біоенергетикою, що й пропонують науковці сьогодні.

Що ж може зробити справжня державна українська еліта для виконання своєї місії,

для державотворення? Вона має допомогти Президентові В.Ф. Януковичу сформувати ефективну «вітчизняну модель сучасної просвітницької діяльності в суспільстві», спрямовану на євроінтеграцію. Для України євроінтеграція — це шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості, залучення іноземних інвестицій та інноваційних технологій, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоздатності вітчизняного виробництва, вихід на європейський та світові ринки з урахуванням української ментальності та можливостей.

Сучасна українська історія державотворення твориться і пишеться всіма етносами України (яких 136), тому в інтересах народу України потрібно знати та відповідно утверджувати демократичні цінності толерантності, консолідації, поваги до самобутності культур і віри.

Література:

1. Береговий Я. Чи нікчемний ми народ, українці?! / Ярослав Береговий // Педагогіка толерантності. — 2008. — № 3. — С. 77—78

2. Грановская Р.М. Психология веры / Р.М. Грановская. — СПб : Изд-во «Речь», 2004. — 576 с.

3. Губко О. Психологія українського народу : Кн. І. / О. Губко. — К. : ПВП «Задруга», 2003. — 398 с.

4. Демократія, управління, бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : монографія / В.В. Цвєтков, В.П. Горбатенко. — К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Коротецкого НАН України, 2001. — 249 с.

5. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції / М. Дмитренко. — К. : «Знання України», 2008. — 544 с.

6. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення) : монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.

7. Костенко Л. Записки українського самашедшего / Ліна Костенко. — К. : А-Ба-ба Га-ла-ма-га, 2011. — 416 с.

8. Ионин Л.Г. Социология культуры : учебное пособие / Л.Г. Ионин. — 2-е изд. — М. : Издательская корпорация «Логос», 1998. — 280 с.

9. Кравченко С.О. Державно-управлінські реформи : теоретико-методологічне обґрунтування та напрями впровадження : монографія / С.О. Кравченко. — К. : НАДУ, 2008. — 296 с.

10. Куєвда В. Міфологічні джерела української етнокультурної моделі: психологічний аспект : монографія / В. Куєвда. — Донецьк : Український культурологічний центр, Донецьке відділення НТШ, 2007. — 264 с.

11. Лубський В.І. Психологія релігії : підручник і хрестоматія : Ч.1. / В.І. Лубський, О.І. Предко. — К., «Центр учбової літератури», 2004. — 208 с.

12. Московченко В. Карма України: астрологічний і езотеричний аналіз історії України : науковий нарис / В. Московченко, А. Поправко. — 1-е вид. — К. : Просвіта, 1997. — 306 с.

13. Пірен М.І. Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз : навч. посібник / М.І. Пірен. — К. : Університет «Україна», 2007. — 408 с.

14. Пірен М.І. Основи етнопсихології : підручник / М.І. Пірен. — Вид. 2-е, доп. — К., 1998. — 436 с.

15. Пірен М.І. Соціологія релігії : підручник / М.І. Пірен. — К. : ДП Видавничий дім «Персонал», 2008. — 344 с.

16. Психологія масової політичної свідомості та поведінки / відп. ред. В.О. Васютинський. — К. : Вид-во «ДОК-К», 1997. — 164 с.

17. Служинська З. Генеалогія / З. Служинська.— Львів : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 2003. — 256 с.

18. Сучасна українська політика: політики і політологи про неї. — К. ; Миколаїв, 2008. — Вип. 14. — 416 с.

ЮШИН Сергій,

доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник ННЦ «Інститут аграрної економіки», м. Київ.

Анотація: *у багатьох випадках установлені закони і правила є недосконалими, а люди не виконують вимог. Але притягати до відповідальності творців недосконалих систем або їх користувачів часто виявляється вкрай важко через те, що при великій глибині розподілу праці завжди існує можливість перекласти свою відповідальність на іншого суб'єкта.*

Ключові слова: *суб`єкт права, суб`єкт політики, архетип, відповідальність.*

YUSHYN Sergii.

Subjects of right and policy as "hostages" of the archetype of the transfer of personal and collective responsibilities.

Annotation*: the problem of personal and collective responsibilities of social subjects, its juridical and moral sides, and the connection with the archetypical bases of social reality are analyzed.*

Keywords*: subjects right, subjects politicians, arxetypes, responsibility.*

УДК 3.085: 347.122

Сергій ЮШИН

СУБ'ЄКТИ ПРАВА І ПОЛІТИКИ ЯК «ЗАРУЧНИКИ» АРХЕТИПУ ПЕРЕКЛАДАННЯ ОСОБИСТОЇ І КОЛЕКТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. 10 Постановка проблеми. 10 грудня 1948 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила і проголосила Загальну декларацію прав людини, де в статті 1 говориться, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності і правах, і що вони наділені розумом і совістю і повинні діяти один стосовно одного у дусі братерства, а в статті 29 — що кожна людина має обов'язки перед суспільством, в якому тільки і можливий вільний і повний розвиток її як особистості; але під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати лише таких обмежень, які встановлено законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поважання права і свобод інших і забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Декларація соціального прогресу і розвитку (ООН, 11 грудня 1969 р.) указує на те, що кожному уряду належить першорядна роль і кінцева відповідальність в справі забезпечення соціального прогресу і добробуту його народу (стаття 8). Тобто, якщо вільна воля і є головною ознакою людини, то тільки як свобода відповідальної особи, обмеженої як юридичними законами, так і законами моралі і совісті. Цивільний кодекс України в статті 30 визначає як цивільну дієздатність фізичної особи саме її здатність самій нести відповідальність у разі невиконання нею громадянських обов'язків, дотримуючись при цьому (стаття 13) моральних засад суспільства [1].

Що ж, ще Аристотель підкреслював те, що природа дала людині в руки зброю — розумову й етичну силу, і що ними також цілком можна користуватися й у зворотному напрямі [2, с. 380]. Останні слова примушують замислитися над феноменом «аморальної більшості» українського суспільства (суть якого полягає в тому, що моральні норми людської порядності і відповідальності розглядаються більшістю дорослого населення України як норми поведінки «моральних аутсайдерів», а більшість людей оцінюється цією самою групою як нечесні, безвідповідальні, брехливі й егоїстичні істоти, готові заради вигоди нехтувати і мораллю) [3].

Геродот описує, здавалося б, безглуздий приклад з життя Ксеркса, що вирішив покарати Геллеспонт (Дарданелли) за те, що сильна буря знесла міст через протоку, повеліви його покарати — дати 300 ударів бича і потім занурити у відкрите море пару кайданів [4, с. 415]. На перший погляд, подібний вчинок (навіть з урахуванням релігійності і марновірності епохи) свідчить про неадекватність Ксеркса і його радників. Але сучасні психологи бачать у ньому наслідок т.з. «зміщеної активності», яка проявляється у тому випадку, коли присутня надмірна мотивація, а нормальні шляхи для її задоволення якимсь чином заблоковано — має місце конфлікт двох гранично активованих антагоністичних енергій [5, с. 344]. Етологи в цьому випадку часто наводять приклад страуса, який у разі небезпеки занурює свою голову в пісок.

Очевидним є те, що світ людини еволюціонує у бік швидкої зростаючої складності й одиничної потужності техніко-технологічних систем. Відповідно підвищуються ризики антропогенних криз і катастроф. Так хто ж за них повинен нести відповідальність: ті, хто винаходить ці системи, або ті, хто їх експлуатує, або ж рівномірно і ті, й інші, або ж всі вони разом, тобто ніхто? Пригадаємо суд над керівниками Чорнобильської АЕС, який мало чим відрізнявся від суду Ксеркса над Дарданеллами. Когось потрібно було покарати. Але наївно було б чекати покарання цілого «легіону» розробників і будівельників АЕС. Що ж, і на залізниці, як відомо, на кожен випадок аварії є свій «стрілочник». І в авіації стало звичним на 85—100 % (оцінки різних експертів) пояснювати катастрофи «людським чинником», зведеним до помилок конкретних пілотів тощо. Ясно, що останньою ланкою в ланцюзі винуватців кризи або катастрофи завжди виявляється той, хто має найменший вплив на експертизу їх дійсних причин. Та і чи не про «зміщену» відповідальність писали Езоп і Крилов у своїх байках: «У сильного завжди безсилий винен: тому в історії ми тьму прикладів чуємо»?

Звичайно, можна звинуватити людей у тому, що вони безвідповідальні (аморальні і злі) від своєї природи, про що писали одні мислителі. А інші мислителі скажуть, що люди від природи є відповідальними (моральними і добрими), і що стати такими їм заважають якісь умови. Але правда, як завжди, перебуває десь посередині. Не дарма ж Платон стверджував: по-перше, благо потрібно шукати не в бездомішковому житті, а в змішаному (пропорційно) [6, с. 79, 83]; по-друге, зовсім погані й абсолютно несправедливі (а, отже, і зовсім добрі й абсолютно справедливі) люди абсолютно нездатні і діяти; по-третє, нас не спонукає до дослідження те, що не викликає одночасно протилежного відчуття [7, с. 126, 332].

Виходячи з цих принципів, дослідження міри відповідальності суб'єкта і перекладання ним своєї відповідальності на інших суб'єктів — це актуальне науково-практичне завдання.

Аналіз останніх досліджень.

Проблема особистої і колективної відповідальності — предмет дослідження з найдавніших часів, якщо виходити із законів Хаммурапі, Біблії та ін. Їй присвячували праці Платон, Аристотель, Конфуцій, Лао-цзи, Цицерон, Сенека, Б. Спіноза, Д. Юм, Т. Гоббс, І. Кант, А. Шопенгауер, Р. Спенсер, К. Маркс, Ф. Ніцше, Н. Бердяєв, М. Вебер, Т. Веблен, П. Сорокін, А. Тойнбі. Особливе місце посідає вона у З. Фрейда і К.-Г. Юнга. Її також вивчали А. Адлер, Ж. Бодріяр, П. Бурдьє, Ж. Дерріда, В. Зомбарт, Е. Фромм, Е. Канетті, А. Маслоу, А. Менегетті, Р. Маркузе, Р. Мертон, Л. Мізес, С. Московічі, Ю. Хабермас, Ф. Хаєк, Т. Парсонс і К. Ясперс. Особливе місце у цьому ряду посідає Г. Йонас [8], що запропонував формування нової «етики відповідальності» (замість нормативної етики обов'язку). Безумовно, запропонований Г. Йонасом категоричний імператив «чини так, щоб наслідки твоєї дії перебували у згоді з безперервністю праведного людського життя на Землі», в якому він пропонує добровільно й усвідомлено покласти на себе відповідальність за майбутнє і перед прийдешніми поколіннями (трансцендуюча відповідальність з орієнтацією на майбутнє), — це розвиток ідеї І. Канта про ієрархію спонукальних причин в їх використанні урядом для досягнення своїх цілей: «спочатку вічне благополуччя кожного, потім цивільне благополуччя кожного як члена суспільства і вже, нарешті, фізичне благополуччя кожного» [9, с. 317—318].

Але як же тоді бути з явищем девіації (Р. Мертон) — з відхиленням у поведінці (негативним і позитивним), що невідповідає загальноприйнятим цінностям і нормам [10]? Тим більше, що і девіація, і норма можуть характеризувати як творчу, так і примітивну частину населення, якій властиво шукати причину своїх невдач поза собою, приписуючи їх силам, що перебувають за межами контролю і непідвладні людині (ментальний маневр, за допомогою якого люди позбавляються від почуття власної

неповноцінності і приниженості) [11]. І це тоді, коли, як указує А. Тойнбі, колективна (добра і зла) влада людства раптово збільшилася в тисячі разів завдяки освоєнню атомної енергії, і коли мета людських знань і свободи — відповідальність — має бути влита в стандарт поведінки, що висувається до пересічної людини на рівні, можливо, не нижчому, ніж стандарт, що досягався в колишні часи рідкісними святими [12]. Тобто, «етика відповідальності» за майбутнє повинна конструктивно конвергувати закони юридичні із законами моральними.

Визначення не вирішених раніше завдань загальної проблеми

З точки зору К.-Г. Юнга, архетип — це успадковані схильності відповідати світу у певні способи, які для кожної особи характерні тим, що її цілісність охоплює частково свідому і частково несвідому людину, де несвідоме — це автономна психічна суть, і будь-які спроби управляти нею шкідливо впливають на свідомість. Так виникає проблема розділення відповідальності за стан справ між свідомістю і несвідомим. І важливим є те, що саме релігії перевершують всі раціоналістичні системи в тому, що однаково стосується і зовнішньої, і внутрішньої людини. Крім того, ці архетипи несвідомого еквівалентні релігійним догмам, а історія релігії в широкому значенні — це скарбниця архетипічних форм [13, с. 25, 34, 418].

Класичною ілюстрацією феномену перекладання особистої відповідальності «зверху вниз» є біблейське трасування провини за порушення заборони від Адама до Єви і далі до змія [Бут. 3], а потім вже виникає система особистих і колективних покарань.

Причому і покарання за своєю тяжкістю зростало «зверху вниз». Люди як колектив втратили райські привілеї. Чи зробили вони висновок і чи вжито було заходів у подальшій їх пост-райській еволюції для виключення цього феномену? Висновків вони не зробили, якщо судити по братах Йосифа [Бут. 37: 31] або по Пілатові (умив руки перед народом, і сказав: невинний я) [Мат. 27: 24]. Звичайно, найпростіше стати на позицію божої нетерпимості до грішників: «І буде на всій землі .: дві частини на ній будуть винищені, вимруть, а третя залишиться на ній. І введу цю третю частину у вогонь, і розплавлю їх, як плавлять срібло, і очищу їх, як очищають золото» [Зах. 13: 8—9]. Але це — метод інквізиторів, а не вчених, для яких важливо встановити як першопричину гріха, так і принципи усунення його.

Безумовно, має рацію К.-Г. Юнг в оцінці духовної легкодухості середньої людини [13], як і М. Хайдеггер — в оцінці людини як такої, що рятується втечею від осмислюючого до обчислюючого мислення (геть заперечуючи цю втечу) [14], як і Е. Фромм в оцінці людини як такої, яка рятується втечею від свободи (і як наслідок — від відповідальності): концепція власних заслуг індивіда, де вся відповідальність лежить на самій людині, а не на владі, яка могла б дати їй те, чого вона не добилася сама (не на підпорядкуванні вождеві, який бере на себе відповідальність за «упевненість» решти) [15]; як і Г. Маркузе з його критикою «одновимірної» людини, що проміняла особисту відповідальність на думку, надію і страх на користь можновладців (і це — коли тиск високотехнологічної гонки озброєнь вихопив виняткове право ухвалювати ключові рішення з рук відповідальних представників уряду і передав їх до рук інженерів, проектувальників і учених, найнятих величезними індустріальними імперіями і відповідальних тільки перед інтересами своїх наймачів: їх робота полягає в тому, щоб винаходити нову зброю і переконувати представників військової професії, що їх майбутнє, як і майбутнє їх країни, залежить від покупки цих винаходів) [16].

Але ж Біблія й історики дають нам безліч прикладів справедливості прислів'я: «боги люблять героїв, і рано їх забирають» — «не будь надто суворим, і не виставляй себе надто мудрим: навіщо тобі губити себе?» [Еккл. 7: 6]. Й архетипи поведінки виходять з того, що «серце людини обдумує свій шлях, але Господь управляє ходом її» [Пріт. 16: 9]; «що було, то і буде» [Еккл. 1: 9]; «людина ... не може сперечатися з тим, хто сильніший за неї» [Еккл. 6: 10]; «людина не знає, що буде» [Еккл. 10: 14]; «навіть

і в думках твоїх не лихослов царя» [Еккл. 10: 20]. І як в рамках цих архетипів розподілити міру відповідальності між суб'єктами права і політики?

Спочатку і революційна діяльність К. Маркса багато в чому була пов'язана з його неприйняттям безвідповідальності влади: «відповідальність чиновників повинна бути настільки незрівнянно вищою за відповідальність суспільства, наскільки чиновники ставляться інструкцією вищими за суспільство» [17]. Але згодом, в першому томі свого «Капіталу», він постулював уже протилежну позицію: «я дивлюся на розвиток економічної суспільної формації як на природно-історичний процес; тому на мій погляд, менше ніж на будь-чий інший, окрему особу можна вважати відповідальною за ті умови, продуктом яких у соціальному сенсі вона залишається, як би не підносилася вона над ними суб'єктивно» [18]. Так і В. Ленін йшов від ідеї оцінювання людей, «що виконують ті або інші суспільні функції, не за їх службовим положенням, а за їх знаннями і достоїнствам» [19], через вирішення проблеми «людей немає і — людей купа» [20] до спроби реалізувати в реальності принцип тотальної відповідальності: «будь-який член партії відповідальний за партію і партія відповідальна за будь-якого члена» [21]. Але, отримавши державну владу, він переконався, що в умовах панування бюрократичної розпливчастості і незрозумілості в питанні про те, що кожному окремо доручено, виникає щонайповніша безвідповідальність осіб та установ. І хоча він визнає, що зі 100 призначених на відповідальні посади комуністів 99 не відповідають посаді і що зі 100 актів революції тільки 1 правильний, але звинувачував він у проблемах нової влади старий режим [22]. Так і І. Сталін у воєнних провалах звинувачував тих, хто «відповідальність за свою бездарність ... намагалися перекласти на голови армійських організацій» [23]. Далі він згадав моральну відповідальність виробничих осередків ВКП(б) перед безпартійними масами за хід справ на підприємстві [24]. Але в 1931 р. він зізнається, що в країні все ще існує низка підприємств, де замість порядку і узгодженості в роботі мають місце безлад і плутанина і де замість відповідальності за роботу панує повна безвідповідальність і «обезличка». Змінити це повинна була передача повноважень і відповідальності «знизу догори»: колгоспник може звалити відповідальність і розраховувати на інших членів колгоспу, знаючи, що колгосп не залишить його без хліба (турботи і відповідальність за господарство були розділені між усіма колгоспниками). З цього факту випливає те, що центр тяжіння відповідальності за господарювання перемістився тепер з окремих селян на керівництво колгоспу, на його керівне ядро, і що партія не може тепер обмежуватися окремими актами втручання в процес сільськогосподарського розвитку, а повинна узяти в свої руки керівництво колгоспами, узявши на себе відповідальність за їх роботу. Так формувався СРСР, де домінували бюрократизм і канцелярщина апарату управління, базікання про «керівництво взагалі», а не живе і конкретне керівництво, відсутність особистої відповідальності [25]. Закономірний фінал — розпад в 1991 р. СРСР з його тотальною зрівняліВкою і безвідповідальністю.

Різні автори роблять акцент на різних причинах розпаду СРСР. Але тут доречно пригадати логіку Г. Гегеля, відповідно до якій «цілісності, як держава..., перестають існувати, коли руйнується єдність їх поняття і реальності» [26, с. 211], а тому «початок має бути абстрактним початком» [27, с. 130]. Не дарма ж і в Біблії стверджується, що «Спочатку було Слово» [Іоанн. 1: 1], і Конфуцій пропонував починати управління державою «з виправлення імен», оскільки «якщо імена неправильні, то слова не мають під собою основ» і «справи не можуть здійснюватися» [28, с. 161—162]. А якщо взяти до уваги формулу «від слів своїх виправдаєшся і від слів своїх засудишся» [Мат. 12: 37], то і боротьбу зі «зміщеною» відповідальністю слід базувати на вдосконаленні понятійного апарату.

Мета статті. Стосунки між Адамом та Євою від початку були позначені як стосунки між керівником і підлеглою — Єва створена як «помічник» [Бут. 2: 18] Адама,

не отримавши ніякої інструкції щодо древа пізнання добра і зла. Чи винен Адам у тому, що не провів такий інструктаж? Якщо він прагнув бути «начальником» Єви, то — винен (з Інструкції по діловодству: відповідальність за організацію діловодства в установі несе його керівник). І відповідно до Цивільного кодексу [1], керівник відповідає за дії вибраного ним заступника, як за свої власні (стаття 1041). Значить, навіть якщо Єва була б найнятим робітником в Адама, то він був би зобов'язаний відшкодувати шкоду, нанесену працівником під час виконання ним своїх трудових обов'язків (стаття 1172 кодексу). Отже Адам в цій ситуації, з погляду управлінської класики, безумовно є винним, навіть якщо Єва і ввела його в оману, не повідомивши його про походження цих плодів. Тому його спроба перекласти свою відповідальність на Єву і не була успішною. А відповідальність [29] тут посилилася ще й тим, що злочин було здійснено групою осіб: організатор і підбурювач (змій), і посібник — Єва (статті 28, 29).

Атомний реактор дає енергію при русі уранових стрижнів у діапазоні від 0,49 до 0,51: при 0,49 відбудеться загасання реактора, при більше 0,51 — його розгін, вибух. Ми бачимо в США боротьбу республіканців і демократів, що нагадує процеси в атомному реакторі. Поступово і в Україні політичні процеси прийдуть до такого ж стану. Але шлях до нього пролягає через активну боротьбу. Найчастіше боротьба ця стосується фізичних об'єктів. Але іноді виникає і полеміка теоретична, до якої належить суперечка: що є головнішим — дух закону або його буква. Платон сказав би: «проміжне від них вислизає» [6, с. 18]. Якщо людина — суміш з матерії і духу, то «яку ідею слід вгадати в цій суміші» [6, с. 82], оскільки суміш без гармонії «губить і свої складові частини, і перш за все сама себе» [6, с. 83]. Та і селекція лідерів суспільства є пошуком суб'єктів, що об'єднують у собі властивості воїна і філософа [7, с. 335]. Інше питання, якою є пропорція поєднання — 0,49 до 0,51 або ж 0,51 до 0,49?

З погляду Аристотеля, цілеутворення як встановлення вищого блага держави має величезний вплив на спосіб життя, а само це вище благо належить до відання науки про державу або політику, мета якої охоплює цілі інших наук [30, с. 55]. Ключова ж мета науки про державу — це створення громадян певної якості (добродійних і таких, що здійснюють прекрасні вчинки) [30, с. 69]. Але це не означає зміни самої природи людини, яка завжди існуватиме в континуумі «скотинячий — державний — споглядальний» [30, с. 58]. Кажучи, що людина за природою — істота суспільна (політичне) [30, с. 63; 31, с. 378], ми не позбавляємо її «скотинячості» (тваринності) і споглядальності. Адже якщо правильно, що «людина є такою ж само різноманітною, багатоликою, прекрасною і різнобарвною, як її держава» [7, с. 378], і що найкращий державний устрій — змішання всіх державних устроїв [31, с. 417], то і держава — це суміш тваринності (Т), державності (Д) і споглядальності (С). А тоді теза «верховна влада належить більшості» [31, с. 491], означає, що в державі діє система (Т + Д + С), де виділяються дві групи ТД і ДС (еквівалент воїна-філософа). Його прогрес — це ДС > ТД (> 0,5), оскільки найкращий вид державного устрою — де управління зосереджене в руках найкращих [31, с. 484], а регрес — ДС < ТД (< 0,5). Отже, доповнюваність «букви закону» і «духу закону» є тотожна доповнюваності елементів у системі (Т + Д + С), а також доповнюваності елементів у платонівській системі (Зн + Зп + Мп), де Зн — це закони неписані, Зп — закони писані, Мп — мистецтво правителя. І якщо сила мистецтва ставиться вище за закони (тому справжній політик робить усе, керуючись мистецтвом і не піклуючись про розпорядження), писані закони мають найзагальніший характер (тобто мають високий рівень невизначеності), а точні вказівки кожному окремо даватимуться лише в грубому вигляді, але відповідно до неписаних законів (найвищий рівень невизначеності) [32, с. 63, 67], то виникає і велика невизначеність щодо розділення відповідальності між суб'єктами: «абстракцій мистецтва», формально-логічної сфери (права), «конкретності» (ментальності). Як наслідок виникає і спокуса в одних рівнів перекласти із себе провину за проблеми,

що виникають, на інші рівні (війна всіх проти всіх). Але провина [29] визначається як психічне ставлення особи до дії, що робиться, або до бездіяльності та її наслідків, виражене у формі наміру або необережності (стаття 23). І так само пошук міри відповідальності між суб'єктами переходить у сферу психічних стосунків, де писані закони лише коригують наслідки девіантної поведінки. Тому поглиблення розуміння дійсних причин виникнення «лазівок» у перекладанні суб'єктом своєї відповідальності на інших суб'єктів є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу.

Якщо ми приймемо формулу (Зн + Зп + Мп) як силогізм, що підкоряється законам логіки Аристотеля, то Зп (закони писані — правовий простір держави) виступає як твердо встановлений середній термін, без якого немає науки, оскільки доказ проводять через необхідний середній термін — у дослідженні шукають середнє [33, с. 124, 143; 34, с. 269]. Тут застосуємо і теоретичний постулат У. Ешбі, відповідно до якого максимальний рівень самоорганізації будь-якої системи досягається в середній точці її диспозиції між організацією і дезорганізацією [35]. Платон висунув тезу про те, що, по-перше, державі необхідно «вміти обирати середній шлях, уникаючи крайнощів» [7, с. 452], по-друге, що «правильне законодавство має бути верховною владою, а посадові особи ... повинні мати вирішальне значення тільки в тих випадках, коли закони не в змозі дати точну відповідь» [31, с. 467]. Але при цьому він сам же й указує на те, що закон ніяк не може зі всією точністю і справедливістю охопити те, що є найкращим для кожного, і це йому наказати (закони неминуче доводиться висловлювати в загальній формі, людські ж дії є одиничними), через що закон безсилий примусити до покори всупереч існуючим звичаям (це здійснюється лише з часом) [31, с. 59, 427]. Крім того, закони, нагадує Аристотель, «мають на увазі або користь всіх, або кращих, або таких, що мають владу» [30, с. 55]. Та і Біблія також говорить про те, що закон має «тінь майбутніх благ, а не сам образ речей» [Евр. 10: 1], що в цій «тіні» ми «частково знаємо і частково пророкуватимемо», «видимий ніби крізь тьмяне скло, гадально» [1Кор. 13: 9, 12]. Не дарма Цивільний кодекс указує в статті 7 [1], що цивільні стосунки можуть регулюватися звичаєм, зокрема звичаєм ділового обігу (звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але усталилося в певній сфері цивільних стосунків). А в ситуації неідеальності юридичних норм сама проблема справедливості у відповідальності суб'єкта перед законом є украй складною.

Преамбула Конституції України визнає те, що вона ухвалюється на основі усвідомлення відповідальності перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім і майбутніми поколіннями. Інакше кажучи, основа її ухвалення є ніби ірраціонально-моральною. Відповідно до статті 3, держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Але, на жаль, важко собі уявити в якій саме формі держава може відповісти перед людиною. Незрозуміло, в якій формі може бути відповідальним Кабінет Міністрів (стаття 87), тим більше що відповідно до статті 113 він є відповідальним перед Президентом. Міністр відповідає перед Президентом за акти і їх виконання (стаття 106), як глави місцевих державних адміністрацій — перед Президентом і Кабінетом Міністрів (стаття 118). Але як міністр, так і глава МДА — фізичні особи, яких можна притягти до будь-якої форми відповідальності (цивільної, адміністративної, кримінальної). А ось як притягати державу або її орган до відповідальності? Наприклад, якщо стаття 13 Конституції говорить, що права власника природних ресурсів здійснюють органи державної влади і місцевого самоврядування, і що власність зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству, то там слід було б також указати, чи будуть згадані органи, що узяли на себе роль власника практично всіх природних ресурсів, відповідати за неадекватне їх використання.

Колізія зазвичай виникає внаслідок асиметрії відповідальності. Так, народні депутати не несуть юридичної відповідальності за результати голосування за акти у

Верховній Раді України (стаття 80). Але якщо через недосконалість законів міністр або глава МДА ухвалять неадекватне розпорядження або наказ, то стосовно них настає юридична відповідальність (стаття 60), яка має індивідуальний характер для особи (стаття 61). Цивільний кодекс указує: якщо закон встановив правові наслідки недобросовісного або безрозсудного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною і розумною, якщо інше не встановлено судом (стаття 12) [1]. Ось тут і виникає складність доказу недобросовісності або безрозсудності діяльності чиновника (всіх гілок влади і рівнів ієрархії). Не дарма ж Платон указував на наявність двох видів словесності — істинної і хибної, де саме міфи — гібрид помилкового й істинного. Він стверджував, що брехня людям корисна у вигляді лікувального засобу, але підкреслював, що нетямущі люди не повинні до нього торкатися [7, с. 155, 169]. Та й Біблія пропонує політику керуватися як мудрістю, так і дурістю, щоб між ними (золота середина) побачити конкретно-хороше в людській діяльності [Еккл. 2: 3].

З точки зору І. Канта, сфера смутних уявлень у людей є невимірною, а чіткі уявлення містить тільки нескінченно малу кількість їх точок, відкритих перед свідомістю [37, с. 366]. Тому пошук міри відповідальності суб'єкта — це надскладне завдання.

В умовах конкуренції слід підвищувати особисту відповідальність суб'єктів за результати їх діяльності. Так, в основних принципах державної служби говориться про персональну відповідальність за виконання службових обов'язків і дисципліни (стаття 3) [38]. Стаття 26 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил свідчить: військовослужбовці несуть дисциплінарну, адміністративну, матеріальну, цивільно-правову і кримінальну відповідальність [39]. Працівник міліції в рамках повноважень сам ухвалює рішення і сам несе за свої протиправні дії або бездіяльність дисциплінарну або кримінальну відповідальність [40]. Стаття 130 КЗпП указує: працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації в результаті порушення покладених на них трудових обов'язків [41]. Та й Цивільний кодекс прямо указує на те, що під час здійснення своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди навколишньому середовищу або культурній спадщині (стаття 13.2), а також, що виконання громадянських обов'язків забезпечується засобами заохочення і відповідальністю, які встановлено договором або актом цивільного законодавства (стаття 14.3) [1].

З одного боку, ми ніби бачимо грізне нагадування працівникам практично всіх видів діяльності про потенційну відповідальність за протизаконну поведінку. З іншого боку, кожен, хто коли-небудь стикався в своєму житті з реальним проявом такої поведінки, відразу зрозуміє, що такі поняття як «честь мундира», «невинесення сміття з хати» тощо — це приховані (неписані) закони корпорацій (незалежно від їх вигляду), що володіють непереборною (та і всемогутньою) силою. Мабуть, спрацьовує і психологічний закон, який помітив ще Конфуцій: «я не бачив, щоб людина могла, помітивши свої помилки, засудити себе в душі» [28, с. 151]. Дослідження К. Харського показують, що на питання чи «вважаєте ви за можливе використання ресурсів компанії тому, що ...» 34 % відповіли — «так, тому що таке у нас життя», 17 % — «так, бо власник мало платить», 14 % — «так, бо всі так роблять»; а на питання «хто винен, що використання ресурсів компанії в особистих цілях є таким поширеним?» 28 % відповіли «суспільство», 19 % — «власник компанії», 6 % — «безпосередній менеджер», 5 % — «сім'я», 2 % — «колеги» тощо [42, с. 40—41]. Інакше кажучи, перекладання особистої відповідальності суб'єкта на інших прагне до деперсоналізації і до підвищення рівня ієрархії.

З погляду архетипіки, феномен перекладання відповідальності може бути віднесений до ювенільної стадії буття людини. Не дарма ж Біблія говорить про те, що «помисли серця людського — зло від юності його» [Бут. 8: 21]. Тут міра відповідальності суб'єкта істотно знижується. Цивільний кодекс у статті 31 указує, що малоліт-

ня особа не несе відповідальність за завдану нею шкоду [1]. Лао-цзи стверджував, що «хто став головним у країні, той не покидає постійно де і повертається до стану немовляти» (де — вищий принцип управління: керуючи, не вважай себе володарем) [28, с. 132, 131, 117]. І Христос з ним згоден: «якщо не навернетеся і не будете як діти, не увійдете до Царства Небесного» [Мат. 18: 3]. А Г. Гегель будує на цьому свою науку логіки: рух вперед є повернення назад до основ, до первинного й істинного [27, с. 127]. З. Фрейд, розвиваючи її з точки зору психології, стверджує: людина лише в несвідомій душевній діяльності володіє апаратом, що дозволяє їй усувати спотворення, здійснені іншою людиною у вираженні своїх почуттів. Тому органічні стремління спрямовані на пошук первісного стану, який істота одного разу залишила і до якого вона прагне назад усіма шляхами розвитку, що тотожно її залученню в натовп з його властивістю "психологічної маси"» [43, с. 526, 744, 775, 780].

У цьому З. Фрейд слідує Р. Лебону, що вивчав форми, на основі яких бюрократія вислизає від впливу політичних змін: традиції, корпоративний дух, безвідповідальність, постійність — умови, що допомагають їй стати єдиним володарем в державі. Але це вона знаходить за допомогою натовпу — анонімною, такою, що не несе ніякої відповідальності. Усі комітети (клуби, синдикати тощо) — це найголовніший елемент небезпечності могутності натовпу, що насувається. Їх ватажки, маючи право говорити і діяти від імені якихось зборів, позбавляються від будь-якої відповідальності.

Але Г. Лебон бачить місію натовпу в тому, що він інтегрує потенціал геніїв нації з її середнім типом, який підноситься дуже повільно, але лише спадковим накопиченням удосконалень, набутих середніми верствами, так утворилася та прогресивна диференціація, яка поступово підвищила рівень деяких рас і вирила прірву між ними і народами, що не зуміли прогресувати [44]. Отже, феномен безвідповідальності і перекладання відповідальності має фундаментальний характер, і його слід розглядати в аспекті симетрії протилежностей «абсолютна відповідальність — абсолютна безвідповідальність».

Отже, нормальна середня людина — це суб'єкт, наполовину відповідальний-безвідповідальний, за природою своєю схильний до зменшення своєї відповідальності шляхом перекладання її на інших суб'єктів. Він, як класичний Буриданів віслюк, розташований між двома рівними стимулами. Наука довела, що цей віслюк приречений на загибель. Щоб він міг врятуватися, він повинен підкорятися якійсь асиметрії: «люди завжди вдаються до того, що вважають ціннішим, і нехтують тим, що не цінується» [7, с. 364]. При цьому «ми бажаємо такої рівноваги, коли переважує те, що нам подобається, а те, що нам осоружно, присутнє менше» [62, с. 207]. Натовп, за Біблією, вимагає від своїх політиків: «не пророкуйте нам правди, говоріть нам утішне, передбачайте приємне» [Іс. 30: 10]. Навряд чи можна уявити собі суб'єкта політики, який чого-небудь досяг би, протидіючи такій вимозі мас.

Основні висновки і перспективи подальших досліджень.

Прагнення перекласти свою відповідальність на інших суб'єктів є фундаментальною характеристикою будь-якого суб'єкта, який здатен здійснити свої плани лише знаходячи правильну диспозицію між абсолютною відповідальністю і абсолютною безвідповідальністю; важливим механізмом ідентифікації напряму «плюс-мінус» відповідальності є використання потенціалу «натовпу» (маси).

Подальші дослідження в цьому напрямі вимагають інтеграції методів, використовуваних у релігії, соціології, політології, психології, організації і праві.

Література:

1. Гражданский кодекс Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ng.gov.ua/ru/npa/law/1603-civilniy-kodeks-ukraini.html.

2. Аристотель. Большая этика / Аристотель // Соч. в 4-х т. — Т.4.

3. Кириченко И. Моя хата — с краю цивилизации / И. Кириченко // Зеркало недели. — № 32. — 2002.
4. Геродот. История / Геродот. — М. : АСТ, 2006.
5. Мак-Фарленд Д. Поведение животных / Д. Мак-Фарленд. — М. : Мир, 1988.
6. Платон. Филеб / Платон // Соч. : в 3-х т. — Т.3, ч.1.
7. Платон. Государство / Платон / Соч. : в 3-х т. — Т.3, ч.1.
8. Йонас Г. Принцип ответственности. — М. : Айрис-пресс, 2004.
9. Кант И. Спор факультетов / И. Кант // Соч. : в 6-ти т. — Т.6.
10. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. — М. : АСТ, 2006.
11. Тойнби А.Дж. Постижение истории / А.Дж. Тойнби. — М. : Айрис-пресс, 2006.
12. Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории / А.Дж. Тойнби. — М. : Айрис-пресс, 2006.
13. Юнг К.-Г. Психология и алхимия / К.-Г. Юнг. — М. : «Рефл-Бук», К. : «Ваклер», 2003.
14. Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге / М. Хайдеггер. — М. : Высш. шк., 1991.
15. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. — М. : АСТ, 2009.
16. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. — М. : АСТ, 2002.
17. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. — изд. 2-е. — Т.1.
18. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч. — изд. 2-е. — Т.23.
19. Ленин В.И. Полн. собр. соч. — изд. 5-е. — Т.5.
20. Ленин В.И. Полн. собр. соч. — изд. 5-е. — Т.6.
21. Ленин В.И. Полн. собр. соч. — изд. 5-е. — Т.7.
22. Ленин В.И. Полн. собр. соч. — изд. 5-е. — Т.45.
23. Сталин И.В. Полн. собр. соч. : в 16 томах. — Т.3.
24. Сталин И.В. Полн. собр. соч. : в 16 томах. — Т.5.
25. Сталин И.В. Полн. собр. соч. : в 16 томах. — Т.13.
26. Гегель Г. Наука логики : в 3-х т. / Г. Гегель. — Т.3. — М. : Мысль, 1972.
27. Гегель Г. Наука логики: в 3-х т. / Г. Гегель. — Т.1. — М. : Мысль, 1972.
28. Древнекитайская философия : в 2-х т. — Т.1. — М. : Мысль, 1972.
29. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14.
30. Аристотель. Никомахова этика / Аристотель // Соч. : в 4-х т. — Т.4.
31. Аристотель. Политика / Аристотель // Соч. : в 4-х т. — Т.4.
32. Платон. Политик / Платон. — Т.3, ч.2.
33. Аристотель. Первая аналитика / Аристотель // Соч. : в 4-х т. — Т.2.
34. Аристотель. Вторая аналитика / Аристотель // Соч. : в 4-х т. — Т.2
35. Принципы самоорганизации. — М. : Мир, 1966.
36. Конституция Украины.
37. Кант И. Антропология / И. Кант // Соч. в 6-ти т. — Т.6.
38. О государственной службе : Закон Украины № 3723.
39. Устав внутренней службы Вооруженных Сил Украины.
40. О милиции : Закон Украины № 565.
41. Кодекс законов о труде Украины.
42. Харский К. Благонадежность и лояльность персонала / К. Харский. — СПб. : Питер, 2003.
43. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд // Сочинения. — М. : Изд-во Эксмо, 2006.
44. Лебон Г. Психология масс и народов / Г. Лебон. — СПб. : Макет, 1995.

Тетяна БЯЗРОВА

АНОМІЯ І ДЕСОЦІАЛІЗАЦИЯ МОЛОДІ ЯК ЧИННИК ДЕСТРУКЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

Аналізуючи форми державного устрою в сьомій книзі своєї знаменитої «Держави», Платон серед чинників, необхідних для успішного розвитку держави, правомірно виділяє фізичний, інтелектуальний та етичний стан молоді. Тільки за умови виховання «на піднесених знаннях і посилених вправах» молодих людей, «здорових тілом і духом», «ми збережемо в цілості і державу, і її лад» [1, с. 320].

Аналогічних поглядів на роль молоді в державі дотримувався й Аристотель. Восьму книгу своєї «Політики» він починає твердженням, в актуальності якого для сучасного суспільства важко сумніватися. На думку Стагіріта, виховання молоді — завдання всієї держави і суспільства, оскільки від її рішення залежить доля самої держави. Аристотель вважає, що відсутність уваги до молоді з боку держави невідворотно призводить до конфлікту молодих людей із суспільством, до асоціальної поведінки, а «сама держава зазнає збитків» [2, с. 718].

Питання про духовно-етичний рівень молоді, її ціннісні преференції і ідейно-політичні орієнтації як про чинник стабільності або, навпаки, деструкції соціальних систем не втратило своєї актуальності і в сучасних умовах. Більш того, це одна з найбільш значущих у науково-теоретичному і практичному розумінні проблем у сучасному російському суспільстві. Особливою актуальністю цієї проблеми для сучасного суспільства і зумовлено наш вибір заявленої теми.

На справедливу думку відомих російських учених, саме молодь «є могутньою рушійною силою історичного розвитку», і від того, «куди ці сили будуть направлені, багато в чому залежить стійкість миру» [3, с. 138]. У суспільній свідомості зростає розуміння того, що молодь є найважливішим структуротворним елементом у соціумі, активним суб'єктом соціального відтворення, одним з найважливіших гарантів розвитку суспільства і безпеки держави. Підтвердженням тому служить факт оголошення Генеральною асамблеєю ООН 2010 року Міжнародним роком молоді. Проте всупереч своїй соціальній значущості саме молодь, згідно із сучасними дослідженнями, є однією з найуразливіших і найнезахищеніших соціальних груп, зокрема в російському суспільстві [4, с. 169].

Ситуацію погіршує відсутність у вітчизняній і зарубіжній науково-дослідній літературі єдиної шкали вікових меж молоді, що створює певні труднощі під час вивчення молоді як особливої соціально-демографічної і вікової групи з властивими їй соціальними патологіями.

У сучасній науці існує безліч різних вікових періодизацій, більшість з яких істотно відрізняється одна від одної. До найвідоміших належать класифікації вікових періодів розвитку людини Е. Еріксона, Дж. Біррена, В. Квінна та ін. Так, згідно з міжнародною класифікацією В. Квінна, підлітковий (юнацький) вік охоплює період від 12 до 18, а молодість — від 18 до 40 років [5, с. 9]. Сучасна вітчизняна наука, як правило, визначає молодість у межах від 13—14 до 25—29

БЯЗРОВА Тетяна,
к. філос. наук, доцент, завідувач кафедрою соціальної роботи ГОУ ВПО «Північно-Осетинський державний університет ім. К.Л. Хетагурова», м. Владикавказ.

Анотація: *у статті розглядаються різні аспекти аномії і десоціалізації молоді, розкривається деструктивний вплив асоціальної поведінки молоді на соціальні системи, аналізуються чинники, що детермінують деструктивну асоціальну поведінку, та способи подолання асоціальної поведінки.*

Ключові слова: *суспільство, молодь, асоціальна поведінка, аномія, десоціалізація, соціальні системи.*

BYAZROVA Tat'yana

Anomie and desocialization of yough as archetypical factors of the destruction of social systems

Annotation: *the article examines various aspects of anomie and desocialization youth, reveals the destructive impact of antisocial behavior among youth in the social system, analyzes the determining factors of destructive antisocial behavior, and ways to overcome antisocial behavior.*

Keywords: antisocial behavior, anomie, desocialization, social systems.

УДК 316.3 (063)

років [6, с. 9]. Згідно зі Стратегією державної політики в Російській Федерації від 18 грудня 2006 року № 1760-р, а також з іншим нормативно-правовими документами РФ до категорії молоді в Росії відносяться громадяни РФ у віці від 14 до 30 років, проте в конкретних випадках допускається включення в категорію населення групи молоді (молоді сім'ї, молоді учені та ін.), що нами розглядається, у вікових межах до 30—35 років [7, с. 156].

Сьогодні, в умовах глобального еволюціонізму, заснованого на розумінні розвитку як самоорганізації системи, важливого значення набуває вивчення соціальної суті тих непростих, часто деструктивних процесів, до яких схильне сучасне суспільство, що є складною комунікативною системою, яка самоорганізується й має свої особливі властивості. Трансформація соціальної структури російського суспільства здійснюється конкретними соціальними елементами, що визначають багато в чому характер і спрямованість суспільних процесів, цілісність будь-яких соціальних систем. До цих елементів необхідно включити і такі складнодиференційовані структури й елементи, як соціальні групи, класи і верстви і, перш за все, молодь з властивими їй різними формами асоціальної поведінки (девіації, аддікції, делінквенції тощо).

У сучасній науці заведено розрізняти «нормальну» соціальну поведінку і протилежну їй «асоціальну» поведінку, що розуміється як «девіантна» (від лат. deviatio — відхилення). Під нормальною поведінкою, як правило, розуміють нормативно-схвалювану поведінку, не пов'язану з хворобливим розладом і характерну для більшості людей [8, с. 113]. Асоціальну поведінку правомірно відносити до найважливіших показників, що характеризують соціально-економічне і духовно-етичне неблагополуччя сучасного суспільства. Не випадково форми поведінкових відхилень є об'єктом міждисциплінарного вивчення.

Закономірно, що у витоків наукового дослідження асоціальної поведінки, зокрема девіантної (такої, що відхиляється) поведінки, стояли такі відомі представники різних наукових напрямів і шкіл, як Е. Дюркгейм, П. Сорокін, Р. Мертон, А. Коен, К. Лоренц, М. Мід та ін.

Серед вітчизняних учених особливу цікавість до молодіжної проблематики проявляють В.С. Афанасьєв, Б.А. Алмазов, А.Г. Здравомислов, Е.В. Змановська, Я.І. Гилінський, О.А. Герасименко, Л.А. Гріщенко, В.Н. Кудрявцев, Ю.А. Клейберг, А.Н. Леонтьев, А.В. Мудрік, І.А. Фурманов, Д.І. Фельдштейн та ін.

Проблеми розвитку особистості, її соціалізації і соціальних відхилень, питання, пов'язані з профілактикою і корекцією асоціальної поведінки, широко представлені й у роботах представників вітчизняної науки радянського періоду, зокрема, в роботах відомих радянських учених С.Л. Рубінштейна, Л.С. Виготського, Б.Г. Ананьєва, А.В. Петровського, А.Г. Асмолова, Г.М. Андрєєвої та ін.

Проте проблема, розгляд якої заявлено нами в межах цієї статті, до цих пір не знайшла належного висвітлення в науково-дослідній літературі, як, утім, не були розроблені до цього дня і дієві заходи з профілактики і корекції аномії і десоціалізації молоді. По суті, питання про духовно-етичний рівень молоді, її ціннісні преференції і духовно-етичні орієнтації, як і питання адекватної соціалізації молоді, не втратило своєї актуальності і вимагає подальшого вивчення.

Повсюдна десоціалізація російської молоді, радикальна зміна її ціннісних орієнтацій і духовно-етична деградація, зростання екстремізму, формування численних радикальних націоналістичних рухів, розповсюдження нетрадиційних культів, збудження расової, національної, соціальної і релігійної нетерпимості, численні терористичні акти, наркотизація й алкоголізація населення додають особливого змісту і значення проблемі вивчення аномії і десоціалізації молоді, її дезадаптації.

Важливо, що вказані нами феномени є наслідком деструктивних процесів ц російському суспільстві, але одночасно вони самі є могутнім чинником деструкції сучасного соціуму. Тому вивчення поведінкових форм молоді передбачає й аналіз процесів у самих соціальних інститутах і системах.

Не ставлячи нездійсненне в контексті цієї статті завдання, коротко відзначимо лише деякі аспекти проблеми.

Сучасне суспільство, як відомо, є цілісністю, що виділилася з природи. Це складне системне утворення, форма життєдіяльності людей, яка проявляється у функціонуванні і розвитку соціальних інститутів, організацій, груп та індивідів, що історично змінюється.

У вітчизняній і зарубіжній науково-дослідній літературі існує величезна кількість визначень і різних концептуальних підходів до таких найважливіших соціальних систем, як суспільство і держава. Серед найбільш відомих — «Теорія громадського договору» Дж. Локка і Т. Гоббса, концепції держави і суспільства І. Канта и Г. Гегеля, формаційна теорія Маркса, теорія соціальної дії М. Вебера, Ф. Знанецького та ін. Важливим для розуміння сутності процесів, що відбуваються в сучасних соціальних системах, уявляється і функціоналістська концепція суспільства Е. Дюркгейма, викладена їм у відомій роботі «Про розподіл суспільної праці», виданій у 1893 році, а також ціла низка інших, не менш значущих фундаментальних концепцій суспільства і держави в європейській і вітчизняній філософії. З кінця XX століття відбувається інтенсивний розвиток принципово нової синергетичної моделі світу і нового розуміння соціальних систем з притаманними їм процесами, що розробляються в роботах І. Пригожина, С.Г. Гамаюнова, Г.Г. Малінецького, В.П. Бранського та ін.

У контексті заявленої нами теми важливо, що ідеї, викладені у вказаних теоріях, дозволяють зрозуміти принципи існування і механізми функціонування цих систем, а головне — виявити, що, окрім об'єктивних чинників, що впливають на цілісність могутніх соціальних систем, не менш важливими є і чинники, породжені свідомістю індивідів, які через конкретні соціокультурні дії істотно впливають на характеристики, структуру і, відповідно, на цілісність самого соціуму. Зрозуміло, що стійкий розвиток сучасної системи державного управління неможливий без виявлення і використання глибинних архетипических детермінант, що визначають цілісність держави.

Такий методологічно виправданий підхід до суспільства дає адекватніше розуміння сутності тих складних, часто деструктивних трансформацій, до яких схильні сьогодні російське суспільство і держава. Зокрема, він дозволяє виявити той величезний вплив, який чинять на розвиток та існування будь-якої великої соціальної системи її складові елементи. Підкреслимо, що саме вони, ці елементи, як правило, визначають характер і спрямованість суспільних процесів, забезпечуючи цілісність або, навпаки, деструкцію самої системи.

Важливу роль серед цих елементів, безумовно, відіграють соціально-демографічні процеси і відповідні соціально-демографічні чинники як локального, так і глобального характеру. Саме соціально-демографічні чинники, на справедливу думку багатьох сучасних учених, «багато в чому зумовлюють характер соціальної структури будь-якого суспільства». Більш того, вони не тільки відображають, але і зумовлюють соціальну стратифікацію в цілому, забезпечують зміну поколінь. У свою чергу, «зміна поколінь» трансформує соціальну структуру і одночасно «починає нові періоди історії» [9, с. 113].

Дійсно, соціально-демографічні чинники суттєво впливають на такі значущі соціальні інститути і системи, як сім'я, суспільство і держава. Вони зумовлюють кризу сучасного суспільства, часто сприяючи руйнуванню його внутрішньої структури, а отже, руйнуванню такої складної соціальної цілісності, що історично склалася, як держава. Однак деструктивна роль соціодемографічних процесів, механізми деструктивних процесів у межах конкретних соціальних інститутів і систем стають зрозумілими тільки в контексті соціальних змін, що відбуваються на сучасному світі.

Підкреслимо, що багато з процесів і чинників у сучасному світі лише посилюють деструктивні процеси в Росії, сприяють зростанню асоціальних форм поведінки російської молоді.

Перехід Росії впродовж останніх десятиліть до системи ринкових стосунків супроводжується зростанням аномії і десоціалізації молоді, яка проявляється в цілій низці негативних явищ, зокрема, в безпрецедентному зростанні криміногенності в суспільстві, високому рівні злочинності серед неповнолітніх і молоді, в збільшенні кількості бездоглядних і безпритульних дітей, соціальних сиріт, у зростанні безробіття. Одночасно на всій території РФ спостерігається зростання економічних злочинів, корумпованості в усіх структурах суспільства, що супроводжується наркотизацією й алкоголізацією населення [10].

Введене в обіг французьким соціологом Е. Дюркгеймом поняття «аномія» (від греч. а- — негативна частка, nomos — закон) означає, як відомо, будь-які види порушень у ціннісно-нормативній системі суспільства, які сприяють зростанню і прояву девіантної поведінки. Аномія, як правило, є характерною для різних перехідних станів суспільства, зокрема для епох «перебудов», реформ і революцій, і є однією з форм прояву кризи в суспільстві. Як чинник прояву духовно-етичної, соціально-політичної патології аномія, як і десоціалізація, властива всім категоріям населення, якщо услід за С.І. Кургановим та А.І. Кравченко під терміном «десоціалізація» розуміти втрату або усвідомлену відмову від засвоєних цінностей, норм, соціальних ролей і звичного способу життя [11, с. 109].

Подолання аномії молоді, її ресоціалізація в умовах сучасної російської дійсності є складним завданням, оскільки різні форми асоціальної поведінки глибоко укорінялися в молодіжному середовищі. Відповідно, соціальна підтримка і захист молоді повинні реально стати одним з пріоритетних напрямів державної молодіжної політики в Російській Федерації.

Перспективним у зв'язку з цим уявляються спроби держави вирішити низку найбільш важливих проблем молодого покоління, зокрема за допомогою ухвалення цілої низки нормативно-правових документів, що захищають права й інтереси молоді, створення відповідних структур в органах усіх гілок влади, що безпосередньо займаються проблемами молоді.

Останніми роками були зроблені певні кроки до подолання десоціалізації молоді. Так, у цілому був завершений процес формування законодавчої бази державної молодіжної політики в Російській Федерації. В результаті сьогодні, на початок 2011 р., близько 80 суб'єктів РФ мають чинні закони про державну молодіжну політику, в більшості регіонів ухвалено закони про державну підтримку дитячих і молодіжних організацій, а також регіональні комплексні цільові програми з молодіжної політики. Важливим чинником становлення державної молодіжної політики стало ухвалення національних проектів Росії. Усього таких проектів чотири: «Сучасне здоров'я», «Якісна освіта», «Доступне житло» і «Розвиток Агропромислового Комплексу (АПК)». Закон про національні проекти був ухвалений 01.01.2006 року.

Одним з реальних заходів по подоланню десоціалізації російської молоді стало формування і фінансування різних молодіжних рухів, проведення молодіжних великомасштабних форумів федерального і регіонального рівнів, зокрема таких відомих молодіжних рухів, як «Наші», щорічного Всеросійського молодіжного форуму «Селігер» та ін. Проте в цілому ці заходи не виправдали сподівань, що на них покладалися, щодо радикального подолання деструктивних процесів у молодіжному середовищі.

Висновки. Проголосивши себе в Конституції від 12 грудня 1993 р. соціальною і правовою державою, Росія взяла на себе зобов'язання на практиці здійснювати державну соціальну політику, в якій соціальний захист і підтримка молоді мають реально стати її пріоритетними напрямами.

Здійснення такого складного багаторівневого завдання вимагає комплексного підходу, глибокого соціально-філософського осмислення процесів, що відбуваються як у сучасних соціальних системах та інститутах, так і в середовищі молоді. Вирішення проблем молоді неможливе без радикальної трансформації як суспільної, так і інди-

відуальної свідомості, без створення адекватного інтересам держави і суспільства соціокультурного, економічного і правового простору в Росії.

Лише узяті разом вказані нами заходи здатні зупинити процеси деструкції соціальних систем, подолати різні соціально-політичні і духовно-етичні патології й онтологізувати метанойю в молодіжному середовищі.

Література:

1. Платон Филеб. Государство. Тимей. Критий / Платон Филеб ; пер.с древнегреч. ; общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи. — М. : Изд-во»Мысль», 1999.

2. Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории / Аристотель. — Мн. : Литература, 1998.

3. Капица С.П. Демографическая революция и Россия / С.П. Капица // Век глобализации. — 2008. — № 1. — С. 128—144.

4. Павленок П.Д. Теория, история и методика социальной работы / П.Д. Павленок // Избранные работы 1991—2005 гг. — М. : Дашков и К*, 2006.

5. Психологический атлас человека / под ред. А.А. Реана. — СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006.

6. Селевко Г.К. Социально-воспитательные технологии / Г.К. Селевко. — М. : НИИ школьных технологий, 2005.

7. Справочник социального работника / В.Д. Альперович и др. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2006.

8. Змановская Е.В. Девиантология. Психология отклоняющегося поведения : учебное пособие для студ. вузов / Е.В. Змановская. — 4-е изд., испр. — М. : Академия, 2007.

9. Афонин Э.А. Великая коэволюция: Глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов ; пер. с укр. Ж.Н. Маркус. — 2-е изд. перераб. и доп. — К. : Парламентское изд-во.

10. МВД РФ : Краткий анализ состояния преступности. 10.06.2010г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.mvd.ru /stats/10000479/10000576/7915/.

11. Курганов С.И. Социология для юристов / С.И. Курганов, А.И. Кравченко. — М. : Гардарика, 2000.

СИДОРІН Андрій,
здобувач кафедри історії Росії Курського Державного Університету, м. Курськ.

Анотація: *у статті зроблено спробу розглянути тенденції новітнього часу в державній політиці Російської Федерації стосовно традиційних релігійних конфесій та об'єднань у контексті загальноісторичного досвіду і поведінкових архетипів.*

Ключові слова: *сакралізація, секуляризація, державна політика.*

SIDORIN Andrei

Sacralization and secularization as tendencies of state's policy.

Annotation*: an attempt to consider a tendency in a state policy of the Russian Federation during the newest time concerning the traditional religious faiths and associations in the context of the general historical experience and behavioral archetypes is undertaken.*

Keywords*: sacralization, religious pluralism, etatism, clericalism, secularization, archetype, social stability, consolidation.*

УДК 32:061.234

Андрій СИДОРІН

САКРАЛІЗАЦІЯ І СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ ЯК ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Постановка проблеми. У релігіознавстві сакралізація — це процес розповсюдження релігійного світогляду і світовідчуття в особистій і масовій свідомості, зростання впливу релігії в системі суспільних і приватних стосунків. Головна ознака сакралізації — поява в культурному обігу релігійних символів і сюжетів як сенсопокладаючих, пояснювальних і санкціонуючих схем [1; с.11].

Процес секуляризації виражається в зміні місця релігії і релігійних організацій у житті суспільства й особи, звуженні кола виконуваних нею функцій. Поняття «сакралізація» і «секуляризація» відображають історичну динаміку відносин релігії і суспільства, його культури. Режим відокремлення церкви від держави існує в багатьох країнах: у сучасній Росії, у Франції, в Германії, в Португалії тощо. Його існування найчастіше обумовлюється прагненням позбавити церкву монополії на виконання ідеологічної і інтеграційної функцій, оскільки церква володіє могутнім потенціалом впливу на свідомість людей.

Релігія — прадавній культуротворюючий інститут, що зберігає свою значущість і сьогодні. Три чверті населення планети ідентифікують себе з тією або іншою релігією, а це — особливі духовні світи. Минуле століття породило суперечливі тенденції в побудові стосунків державної влади і релігійних організацій — від граничної сакралізації до такої ж само граничної секуляризації. У результаті цих складних процесів наче намітилася перспектива посправжньому нових можливостей для релігії в сучасному російському суспільстві, що формується, поки що перехідного типу від традицій до інновацій. Чи можлива як оптимальний варіант існування сучасного суспільства секулярна держава, відкрита для релігії, що визнає її позитивне суспільне значення й усвідомлює обмеженість своєї власної, політичної, сфери? У якому вигляді цей варіант починає здійснюватися вже зараз?

Мета цього оглядового дослідження — розглянути ці тенденції і прояви, що намічаються, на прикладі конкретних кроків політичної влади стосовно релігійних організацій і традиційних конфесій в умовах спроб влади сформувати т.з. «офіційну ідеологічну доктрину» з метою консолідації таких роз'єднаних верств населення в «цивільне правове суспільство» і не сповзти до зростаючої тенденції міжетнічних зіткнень, коли існує системний збій у здійсненні перманентних реформ.

Виклад основного матеріалу. Ідеї минулого, хоча і наполовину зруйновані, все ще є досить сильними; ідеї ж, які повинні їх замінювати, перебувають поки що на стадії свого утворення — от чому сучасна епоха є часом перехідним та анархічним — так писав Г. Лебон у «Психології мас» [2, с. 7]. Не можна не погодитися з цією характеристикою «духу часу», присвяченою кінцю XIX століття, але яка одночасно так красномовно описує стан століття нинішнього, втім, як і будь-якого періоду переходу від порядку до хаосу або від хаосу до порядку.

Будь-яка релігія, як відзначав Юнг, «є спонтанним вираженням певних пануючих психічних станів», християнство «сформулював

той стан, який панував на початку нашої ери і був значущим впродовж багатьох наступних століть». Але християнство виразило лише один — домінуючий тоді — стан, решта зазнала придушення і витіснення. Варто було ослабіти вплив християнства, і почався вихід на поверхню інших психічних сил. У вакуум, що утворився, хлинули абсурдні політичні і соціальні доктрини, почалися катастрофічні війни [3, с. 17]. У XX столітті, особливо в другій його половині, техногенна цивілізація поставила людство на грань катастрофи. Під кінець XX ст. різні верстви суспільства значною мірою втратили оптимістичні очікування сприятливих результатів подальшого розвитку техногенної цивілізації. Поняття прогресу було поставлене під сумнів, посилюються ірраціоналістські тенденції тощо.

Місце і поле дій функцій релігії міняються протягом розвитку суспільства. Це відбивається у низці понять: «сакралізація», «секуляризація», «релігійний плюралізм», «клерикалізація» тощо.

Подібна трансформація суспільства для Західноєвропейського ареалу цивілізаційного простору була наслідком низки релігійно-культурних революцій, еволюційним їх завершенням. У Росії в схожих обставинах зміни світоглядної парадигми в свідомості людей, культурно більш тяжіючих до Західної Європи і таких, що були носіями модерністських буржуазних ідей на тлі все ще значної маси прибічників традиціоналізму, процес цей прискорився колосально, що призвело до перманентного глибинного розколу самосвідомості людей. Політика прискореної деклерикалізації і секуляризації, що проводиться в Радянські роки, породила цілий комплекс нових криз.

Проблема «розколотої людини», перетікаючи в суспільні настрої з епохи в епоху, ніби підкреслює невирішуваність для політичної еліти сучасної Росії, що посилюється, питання про пошук шляхів після консолідації суспільства і спрямування його зусиль на реалізацію поставленої президентом Д.А. Медвєдєвим завдання по черговій в сучасній історії Росії модернізації (новій редакції «перебудови»?). При цьому під гаслом нормалізації державно-церковних стосунків починається схожий з таким у дореволюційний період процес залучення священнослужителів у різні сфери суспільного, а в перспективі і державною (?!) життя.

11 березня 2010 р. в Тулі проходить спільне засідання президії Державної Ради Росії і Ради з взаємодії з релігійними об'єднаннями при Президентові Росії під головуванням Д.А. Медвєдєва. Одним з ключових моментів, які обговорювалися на спільному засіданні, стало питання взаємодії органів влади і релігійних об'єднань у сфері духовно-етичного розвитку і виховання молоді. У засіданні брали участь не лише представники традиційних конфесій в особі РПЦ (а також «старообрядців») і ДУМ Росії, але також «нетрадиційні» — протестантські деномінації.

30 листопада 2010 року президентом РФ Д.А. Медвєдєвим був підписаний Федеральний закон Російської Федерації № 327-ФЗ «Про передачу релігійним організаціям майна релігійного призначення, що перебуває в державній або муніципальній власності», що визначає «порядок безвідплатної передачі у власність або безвідплатне користування релігійним організаціям майна релігійного призначення, що перебуває у федеральній власності, власності суб'єктів Російської Федерації або муніципальній власності». Далі робиться ще один неординарний крок у дусі «ретромодерна» (до 1917 р. в Думі були присутні і священики з єпископами) — в п'ятницю 17 грудня 2010 р. на засіданні президії міжсоборної присутності Російської православної церкви був ухвалений проект документа «Практика заяв і дій ієрархів, духівництва і мирян під час передвиборних кампаній». Згідно з цим документом ієрархи і священнослужителі зможуть висувати свої кандидатури на виборах (!!!), причому у випадках «крайньої церковної потреби» священики зможуть балотуватися у тому числі й у Держдуму. Вгадайте з трьох разів, в лавах якої партії вони з'являтимуться?.. Партії влади. Низка відомих представників світської науки розцінила все це як початок клерикалізації в сучасній Росії (зважаючи на знаменитий лист 12 академіків РАН Путіну).

Чи даремними є ці побоювання вчених, або має місце відродження імперського етатизму з ухилом у клерикалізм? Саме виникнення питання призводить до певної правової колізії і вимагає повного розкриття своєї проблематичності, дозрівання в перспективі мінливих думок і поглядів.

Згідно з Основним законом РФ (як, утім, і України — див. ст. 35 Конституцій) є світською державою завдяки відокремленню Церкви від держави. Проте через стереотип, укорінений на ґрунті радянського декрету про відокремлення школи від Церкви, будь-яка участь представників РПЦ у виховному процесі з боку найбільш секуляризованої частини «громадськості» викликає бурю емоцій, що переходять в оскаженілий галас.

Перш за все розповсюджується переконання, що сучасне суспільство штучно клерикалізується певними силами. Симптоми цього явища виразно проявляються в засобах масової інформації, у сфері освіти, в армії і в органах державного управління. Про це свідчить також демонстративний прояв релігійності з боку державних діячів.

Суть декретів була спрямована на відторгнення колишньої Синодної Церкви від громадського життя (введення громадянського шлюбу, перешкода християнському вихованню) і як наслідок подальше поетапне руйнування родинних і етичних засад. У радянській державі переміг модифікований ідеократичний етатизм (авт.), в якому релігійний світогляд і етика на його основі вважалися «дурманом» класу експлуататорів для пригноблення трудящих [4, с. 415].

При цьому «відокремлення» як таке не передбачало невтручання держави в справи релігії, навпаки, держава проголосила боротьбу з релігійним світоглядом. У соціалістичному суспільстві була зроблена спроба надати атеїзму інституційного характеру у формі так званого «державного атеїзму». Вона була реалізована у вигляді використання інструментів держави проти ворожої соціалізму «релігійної ідеології» і релігійних організацій.

На думку сучасних релігіознавців, атеїзм є етапом розвитку не секуляризації, а вільнодумства. Вільнодумство як певна світоглядна установка є елементом не лише індивідуальної, але і суспільної свідомості. Навіть змінюючи в роки «перебудови» своє ставлення до релігійних організацій і, перш за все, до найчисленнішої з них — РПЦ, держава зовсім не бажала відмовитися від контролю над нею. Навпаки, вона прагнула до його посилення, оскільки партія чітко усвідомила, що релігія — це серйозно і надовго [5, с. 180].

Нині, в перехідний період, ситуація є такою, що держава всіма силами залучає на виховну ниву представників традиційних релігійних організацій. Стає очевидно, що все більше людей починають ідентифікувати себе з релігійних позицій як таких, що належать до православ'я, ісламу тощо. Проблема, що озвучується в листі академіків, є такою, що називається «висмоктана з пальця», — в самому суспільстві ставлення до релігійної освіти і виховання з метою збереження етичних засад є менш критичним.

Гостра полеміка точилася в листі з приводу викладання релігії в світській за своєю суттю школі. Вчені ратували за відгородження від неї учнів, що походять з різних неросійських етнічних груп, яким властиві інші релігійні традиції їх немає взагалі. Предмет «Основи релігійних культур і світської етики» (ОРКСЕ), як відомо, буде таким, що згідно з умовами експерименту школярі та їх батьки зможуть вибрати один з модулів — основи однієї з релігійних культур, основи світської етики або основи світових релігійних культур.

Примітно, що «Освіта» випустила більше за все підручників з модулю «світська етика» — в школи надійде 125 тис. примірників. На другому місці стоять підручники з ОПК (основ православної культури), випущені накладом 80 тис. Посібник з релігіознавства (основ світових релігійних культур) для чотирикласників видано в кількості 60 тис. примірників. Для порівняння: ісламську культуру за підручниками «Освіти» вивчатимуть 40 тис. школярів, буддійську — 14 тис. й іудейську — 12 тис.

дітей. Факти говорять самі за себе, що настрої батьків в галузі релігійної освіти є цілком толерантними і більш схильними до секулярної позиції: релігійна самоідентифікація — особиста справа кожного.

Нині у зв'язку з розвитком процесу секуляризації індиферентизм отримав найбільшого розвитку. Це своєрідна форма секуляризованого світогляду. Такий світогляд не є внутрішньо цілісною системою, й об'єднує його по суті одна ознака — безрелігійність. На різних рівнях суспільної й індивідуальної свідомості ступінь і глибина усвідомленості цієї безрелігійності є різними, проте наявні спільні принципи ціннісної орієнтації, які об'єднують усіх носіїв цього світогляду, — визнання того факту, що головною цінністю для людини є людина, незалежно від її ставлення до релігії.

РПЦ, як видно із зауважень предстоятеля (св. патр. Кирило) з питань самовизначення особи в релігійних питаннях і морально-етичних нормах, вважає, що сучасна людина позиціонує себе як автономну, а церква приймає цей факт і зі свого боку прагне бути переконливою і вести діалог з «автономною людиною».

Вектор стосунків держави і РПЦ (а також ісламських організацій ДУМ) змінився у бік співпраці і послаблення зовнішнього контролю за принципом релігійного плюралізму, причому за основу стосунків з мусульманами вибрано лаїзм (аналог світськості). Релігійний плюралізм (лат. Pluralis — множинний, численний) означає поліконфессійний характер релігійності етносів і соціальних груп підданих (громадян) однієї держави. При декларативній світськості і побудові «суверенної демократії» свобода совісті передбачається апріорі як невід'ємне право особи. Але фактично в більшому фаворі перебувають зараз РПЦ і ДУМ як найбільш впливові в традиційних рамках культурно-етнічних традицій. І нові храми, і нові мечеті однаково будуються за підтримки влади.

При цьому побічним ефектом у зв'язку з внутрішньою міграцією з ісламських регіонів країни в центр європейської частини є повільна зміна релігійного ландшафту (це процес, характерний і для Євросоюзу) і виникнення вогнищ напруженості із зростанням ксенофобії, світоглядних конфліктів й екстремізму з обох боків. Це може переплестися із соціальним протестом проти корупції і неефективності дій влади (пікети проти будівництва мечетей в Калінінграді і Москві в листопаді 2010 р., а також події на Кавказі — підпалення храмів на початку грудня 2010 р. і як фінал року — виступи на Манежній площі).

У ситуації необхідності здорового консерватизму, що склалася, як висловився в одному з інтерв'ю В.В. Путін, в Росії оформляється етатизм. Держава прагне зайняти домінуючі позиції не лише в економіці, але і в суспільному житті як регулювальник і охоронець відносин громадян в різних сферах в ім'я їх безпеки. Але все-таки щось дає збій у низці аспектів реалізації проекту релігійного плюралізму (чи що там іще задумав геній Владислава Суркова?). Оскільки з боку громадян проявляється індиферентне ставлення до участі в політичному житті і, як висловився Дмитро Анатольович, правовий нігілізм, влада в такій ситуації почала прагнути до «ручного управління», оминаючи бюрократичний апарат, на зміну якому планується запровадити електронний уряд як єдину систему надання держпослуг. Релігійний авторитет представників традиційних конфесій, мабуть, потрібен владі як додатковий засіб впливу для популяризації ініціатив державних перетворень і запобігання дезинтеграції.

Релігійний світогляд у всі часи був могутнім додатковим психологічним стимулом, архетипічним за значенням впливу на колективне несвідоме людей, оскільки загальновідомо, що найсерйозніші рішення індивід ухвалює на рівні несвідомого, тобто ірраціонально-чуттєвого, а меншою мірою — свідомо. Тому контролювати процес впливу на вибір електорату є для влади актуальним завданням. Найкоротший шлях при цьому — сприяння традиційних релігійних організацій. Держава вибрала для себе шлях надання їм усілякої підтримки для реалізації статутних положень внутрішнього життя (в т.ч. і культового), суспільно-благодійної і просвітницької діяльності.

На думку політолога Михайла Ремізова, директора інституту національної стратегії, Росія просто приречена на етатизм [6, с. 1]. Тільки держава може виступити посередником між різними в культурному і релігійному плані верствами населення як свого роду модератор, аби зберегти злагоду та їх взаємодію. Секуляризація в сучасних реаліях виглядає вже способом інкорпорації різних традиційних релігійних організацій на паритетно вирівняних умовах в суспільну діяльність під егідою держави.

Тобто держава делегує їм сферу діяльності згідно зі статутними принципами. Чи загрожує це тим, що секуляризація може загальмуватися і посилюватиметься тенденція до сакралізації, коли релігія починає активніше претендувати на провідну роль у сферах виховання, а також сім'ї і шлюбу? При цьому державою здійснюється перехід від релігійної монополії до релігійного плюралізму в стосунках з різними за ступенем впливовості «традиційними» конфесіями. Тут необхідно врахувати чинник експансії «канонічної території» під час зміни релігійного ландшафту, щоб уникнути зіткнення архетипів суспільств відкритої і закритої культури [7, с. 162].

При цьому слід зазначити помітне зовні зміцнення становища церкви в Росії. РПЦ усе частіше претендує на роль духовного арбітра у виникаючих внутрішньодержавних конфліктах, збільшуються її соціальна активність і участь в суспільному житті країни. Якщо в період «відважних 90-х» церква лише виходила із «пригнобленого стану» і була не в змозі надати відсіч сплеску сектантської вакханалії, то з початку 2000-х років секти (перш за все деструктивні) почали відчувати на собі тиск держави. Так намітилася канва співпраці влади і традиційних релігійних конфесій, оскільки не секрет, що за багатьма сектами стояли спецслужби тих або інших держав. Не маловажною є і та обставина, що величезну роль відіграли грамотно налагоджувані сфери взаємодії держави і релігійних конфесій для підняття престижу країни на міжнародній арені через систему неформальних контактів з представниками світових релігій у різних регіонах планети.

Перш за все, це православні в Східній Європі і на Близькому Сході, а також впливові країни ісламського світу. Росте цікавість до російської культури, що традиційно асоціюється з релігійною традицією православ'я, і в Західній Європі, і в Латинській Америці. Прикладів тому безліч, але не про них йдеться. Разом з тим, церква залучається до вирішення соціальних проблем суспільства шляхом утворення різних товариств милосердя, організована її взаємодія з більшістю держструктур, у тому числі й силових. Причому, як не дивно це звучить, фактом є те, що держава сама запросила церкву до взаємодії і співпраці. Для політкоректності в цей процес втягують і інші конфесії.

Таким чином, держава використовує церкву як соціальний інститут, що забезпечує комунікативні й інтегральні зв'язки в політичній системі. Не дивлячись на проголошення відокремлення церкви від держави, фактичної її ізоляції не відбулося. У зарубіжній літературі ці стосунки характеризуються як партнерство особливого роду. У своїх відносинах церква і держава у багатьох випадках виступають як цілком рівноправні партнери, що співробітничають в ім'я спільного блага. Головне, щоб держава в своїх патерналістських обіймах не задушила відносну поки що свободу традиційних організацій. Вставши на шлях по суті контрольованої поміркованої сакралізації на засадах релігійного плюралізму (авт.), держава просто не зможе робити різких поворотів в стосунках з релігійними конфесіями в ім'я збереження відносної соціальної стабільності. Чи стане цей компроміс стійкою традицією і чи не перетвориться на реставрацію дореволюційної практики, коли служителі всіх «дозволених культів» виконували функції чиновників МВС і виховували в паствах вірнопідданські почуття? У сучасних умовах влада не зможе примусити безпричинно любити себе, дистанціювавшись від заступництва громадянам у питаннях віри. Але разом з тим влада не має альтернативи для свідчення «нерозривного зв'язку»із з суспільством, інакше ніж через посередництво релігійних конфесій. Політична, державна влада в Росії надзвичайною мірою залежить від духовної влади — влади над розумами.

Віддавши частину своїх функцій (виховних) під керівництво релігійним діячам, держава зі свого боку формує свого роду соціальне замовлення на представників підростаючого покоління, не деідеологізованого, як сучасна молодь, а досить чутливого до завдань перетворення країни, що висуваються. Зазначене питання за доленосністю є співзвучним з пошуками «російської ідентичності». Якими символами і глибинними сенсами (архетипами) буде заповнено свідомість молоді, покаже найближче десятиліття. Це вже предмет подальших досліджень.

Література:

1. Радугин А.А. Введение в религиоведение: теория, история и современные религии : курс лекций / А.А. Радугин.— М. : Центр, 1999.— 240 с.

2. Психология масс : хрестоматия : сб. / под ред. Д.Я. Райгородского. — М. : «Бахрах-М», 2006. — 592 с.

3. Юнг К.-Г. Архетип и символ / К.-Г. Юнг. — М. : «Ренессанс» ; СП «ИВО-СиД», 1991.

4. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 1. — 830 с.

5. Николин А., иерей. Церковь и Государство / А. Николин. — М. : Сретенский монастырь, 1997. — 430 с.

6. Ремизов М. Россия обречена на этатизм [Электронный ресурс] / Михаил Ремизов. — Режим доступа : http:// www.russia.ru/video/diskurs_10683.

7. Афонин Э.А. Великая Коэволюция / Э.А. Афонин, А.М. Бандурка, А.Ю. Мартынов. — К. : Парламентское изд-во, 2003. — 384 с.

ЧЕРНИШОВ Юрій,

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедрою загальної історії і міжнародних відносин Алтайського державного університету, директор Алтайської школи політичних досліджень, м. Барнаул.

Анотація: *статтю присвячено проблемі пояснення образу раю в політичній пропаганді. Підкреслюється, що сучасне суспільство не може бути вільним від утопії, але кожна політична програма є частиною такої утопії.*

Ключові слова: *архетип, політична пропаганда, утопія, золоте століття.*

CHERNYSHOV Yurii.

The archetypical image of paradise in the political propaganda.

Annotation*: this article is devoted to the problem of exploitation of the image of paradise in political propaganda. The modern society cannot be free from utopias, but it can avoid the dictatorship of any single «golden age» utopia, or, more exactly, the dictatorship of politics speculating in propaganda on such an utopia.*

Keywords: archetypes, political propaganda, paradise, utopia, golden age.

УДК 323.232

Юрій ЧЕРНИШОВ

АРХЕТИПІЧНИЙ ОБРАЗ РАЮ В ПОЛІТИЧНІЙ ПРОПАГАНДІ

Головна проблема, якої хотілося б торкнутися, пов'язана з тим, що в політичній пропаганді нерідко зустрічається в прихованій або явній формі апеляція до архетипічного образу «райського» блага. Якими є головні причини цього, а також особливості і закономірності такого використання?

На цю тему писали представники найрізноманітніших дисциплін, однак багато робіт страждає однобічністю й ідеологізованістю підходів. Часто це пов'язано з тим, що як матеріал для аналізу дослідники беруть вельми дискусійні сюжети новітньої історії — наприклад, пропаганду в Третьому рейху або в СРСР. У результаті висновки багато в чому визначаються ідеологічними симпатіями або антипатіями авторів. Щоб уникнути цього, на наш погляд, було б корисно проаналізувати матеріали минулих історичних епох, в яких проявилися універсальні тенденції, що отримали розвиток у наступні століття. Досить багатий матеріал для цього дає, наприклад, пропаганда в Давньому Римі, яка була проаналізована нами в монографії, присвяченій еволюції соціально-утопічних ідей про «золоте століття» [1].

Само слово propaganda етимологічно має на увазі «те, що слід поширювати», причому політична пропаганда спрямована, як правило, на активізацію масової практичної діяльності [2, с. 562]. Природно, що пропаганда буде найбільш ефективною в тих випадках, коли вона спирається на якісь стійкі і широко поширені архетипи суспільної свідомості, коли вона «лягає на сприятливий ґрунт» [3, с. 562—563]. Важливі чинники успіху пропаганди — наявність могутніх засобів її трансляції і її поширення в умовах монополізації владою інформаційного простору [4, с. 62], що найбільш характерно для держав тоталітарного типу, що з'явилися тільки в XX столітті. Це чудово розумів, наприклад, Адольф Гітлер, який писав у «Майн Кампф»: «За допомогою умілого і тривалого застосування пропаганди (...) можна представити народу навіть небо пеклом і, навпаки, найубогіше життя подати як рай» [5, с. 233]. За часів Другої світової війни нацистська пропаганда всіляко прагнула розвінчати образ «радянського раю», акцентуючи увагу на голоді, убогості і репресіях [6]. Таким чином, тут виявився ще один важливий закон політичної пропаганди — багато пропагандистських систем виходить з того, що зовсім не обов'язково намагатися реально побудувати «рай на землі», достатньо лише навіяти населенню переконання в тому, що життя за цього політичного режиму є «райським». Проте сам цей прийом, як ми побачимо, має дуже давню історію застосування.

Якщо говорити про «образ раю» як блаженного стану, що залишився у минулому, то міфи про нього зустрічаються у найрізноманітніших народів, розділених як хронологічно, так і географічними відстанями [7, с. 7—27]. У спробах знайти універсальні витоки цього образу висувалися найрізноманітніші гіпотези. Тут і «родова травма» Отто Ранка — версія про те, що це відображення смутних спогадів кожної людини про її перебування в череві матери [8, с. 43, 62—63]. Тут і всілякі варіації на тему ідеї «вічного повернення», чудово описані, наприклад, у Мірча Еліаде [9, с. 253—255]. Тут і ідея «примітивізму», проаналізована А.О. Лавджоєм и Г. Боасом [10],

що отримала сильний «соціологізаторський» акцент у роботах радянських учених («рай» — це спогади людства про втрачений первісний стан, за якого не було багатьох пороків класового суспільства і «цивілізації») [11, с. 31].

Слід зазначити, що первинна міфологічна основа «райських» мотивів з часом частенько перетворювалася лише на «оболонку» для найрізноманітніших утопічних конструкцій. Як правило, утопії актуалізувалися в переломні моменти історії, що супроводжувалися втратою віри в колишні ідеали. Навколишня реальність починала сприйматися як «світ зі знаком мінус», який необхідно замінити на «світ зі знаком плюс». Під час такої абсолютизації досить часто образ раю використовувався як еталон щасливого і справедливого життя. Цей образ спливав, наприклад, у пророцтвах, що пророчили есхатологічну катастрофу старого світу і прихід «нових часів»; часто він був пов'язаний і із сотеріологічними очікуваннями «спасителя», який позбавить людей від всіх негараздів і принесе їм нове «золоте століття».

Природно, що на цих ідеях почали спекулювати і різного роду політики, що прагнули завоювати популярність і прийти до влади. Вельми яскраво подібні процеси проявилися, наприклад, в епоху переходу від Римської республіки до Імперії.

Якщо коротко викласти отримані нами результати, можна відзначити наступне. Особливістю матеріалів, що належать до часів ранньої Імперії, є, зокрема, те, що вони природним чином розділяються на дві частини. До першої з них належать соціально-утопічні ідеї, що лежать у руслі лояльного ставлення до сталих устроїв, надаючи цим устроям своєрідний пропагандистський ореол «золотого століття», що настало, або «здійсненої утопії». Другу частину складають неофіційні і неофіціозні соціально-утопічні інтерпретації, що поміщали найчастіше «золоте століття» в минулому, але інколи переносили його і в найближче майбутнє — таке майбутнє, в якому настають не лише есхатологічні катастрофи, але і загальне оновлення світу. Таким чином, перше століття Імперії сприймалося однією частиною римського населення як «золоте століття», що повернулося після «залізного століття» громадянських воєн, а іншою частиною — як межа деградації, як «залізне століття» або навіть як століття, «гірше за залізне». Цілком закономірно, що при такому ідеологізованому підході колишні міфологічні перекази про «Сатурнове царство» піддавалися довільним тлумаченням; цьому сприяло і перенесення міфу в «секулярну», «вікову» площину, що різко посилювала його актуальне політико-історичне звучання.

Пропагандистська «офіційна утопія» в цей час еволюціонує від концепції «відновленої республіки» до концепції Риму як земного космополісу, щасливий стан і добра влада якого не обмежені ні в просторі, ні в часі. Умовно таку концепцію земної уселенської держави можна було б позначити формулою: «PAX ROMANA — ROMA AETERNA — AUREA SAECULA».

Неофіційні концепції були дещо більш різноманітними: тим, хто ще зберігав надії на «земну» римську державу, поряд з традиційним «MOS MAIORUM» усе більш актуальним здавалося гасло «OPTIMUS PRINCEPSKTO»; для тих, хто прийшов до антиетатизму, головним було те, що вони як повноправні громадяни входять до вселенської вічної держави богів і людей — «COSMOPOLIS»; спільним знаменником проте і тут виявлялася формула «AUREA SAECULA». Таким чином, можна сказати, що, незважаючи на різні шляхи розвитку політичної утопії, одним з об'єктивних результатів цього розвитку стала підготовка концепції «уселенської держави», яка назавжди принесла б людству епоху блаженства, блага райського «золотого століття».

Літературна утопія цього періоду дає найбільш детальну «розшифровку» змісту таких благ, і саме при його розшифровці виявляється найбільша кількість розбіжностей. В офіціозній літературі акцент робиться на сотеріологічній місії імператора, завдяки якій настає «золоте століття», причому сам це століття зображається як століття найвищої могутності звитяжного Риму, століття порядку і процвітання культури. Такі офіціозні трактування швидко вироджуються в апологетику: щирий ентузіазм незабаром згасає, на його місце приходять нестримні придворні лестощі, і «золоті століття» починають проголошуватися мало не при кожному новому імператорові.

У релігійній сфері відбувалися, мабуть, найбільш значні і важливі за своїми віддаленими історичними наслідками зміни. Якщо зіставити соціально-утопічні ідеї, виражені в тих нових релігійних явищах, що виникають майже одночасно, як імператорський культ і первинне християнство, можна виявити не лише цілком закономірні відмінності, але і разючі збіги. І та, й інша версії настання благоденства ґрунтувалися переважно вже не на циклічній, а на лінійній концепції історичного часу. І у тій, і в іншій блаженна епоха мислилася як метаціль і підсумок всього попереднього історичного розвитку, причому рух до цієї метацілі в обох випадках був пов'язаний з ідеєю божественного призначення, з провіденціалізмом. Обидві версії поривають з традиційною полісною ідеалізацією минулого, але для імперської версії характерніший презентизм з ідеєю «подальшого посилення нинішнього щастя», а в ранньохристиянських уявленнях глобальні зміни нинішнього світу ще тільки починаються з появою Христа, і їх повне здійснення можливе лише в прийдешні епохи, після другого пришестя і «тисячолітнього царства». Безперечна схожість виявляється і в образі Спасителя — божественного посередника між небом і землею, з появою якого пов'язується початок настання щасливої епохи — епохи перемоги сонячного світла над темрявою, перемоги «правди» над «кривдою» тощо.

Попри всю відмінність традицій і всі розбіжності в деталях самі блага очікуваного «блаженнійшого століття» теж виявляються багато в чому схожими. До мотивів, що найчастіше зустрічаються, можна віднести, наприклад, ідею загального світу. Іншим універсальним мотивом є чистота вдач, благочестя людей, звільнених від всіх тих вад, які накопичилися в «залізному столітті». Дуже широке розповсюдження мали і вказівки на надзвичайний природний достаток і чудовий клімат, що забезпечують приємне і легке життя. Утопічні мрії про настання нової райської епохи відобразили в собі, звичайно, не лише «загальнолюдські цінності», однак у цілому, як це ні парадоксально, вони розвивалися приблизно в тому ж самому напрямі, багато в чому формуючи принципово нову, неантичну систему поглядів на місце людини на цьому світі, на її ставлення до матеріального і духовного, до «граду земному» і до «граду Божого». Не дивно, що згодом, при переході до середньовіччя, імперська концепція фактично була поглинена концепцією християнською. При цьому не була втрачена навіть така чужа першим християнам ідея, як ідея богообраності «вічного» Риму — фактично вона лише перейшла від римських імператорів до римських пап, символізувавши тим самим спадкоємність світської і духовної влади.

Кажучи в цілому про період переходу від Республіки до Імперії, слід визнати, що цей період був одним з найкритичніших в історії соціально-утопічних ідей. Якщо прийняти припущення «утопієзнавців» про феномен «пульсації» утопічної думки [12, с. 27—57], то саме на цю переломну епоху припадає «сплеск» масового захоплення утопією, що призвів до істотних змін у суспільній свідомості. Криза римської громадянської общини і криза конкретної державної форми — республіки — супроводжувалися такою докорінною ломкою традиційної системи цінностей, яка народжувала загальне почуття незадоволеності, примушувала шукати нові орієнтири. Коли ж політична нестабільність переросла у тяжкі громадянські війни, такі пошуки набули значення пошуків порятунку від покарання богів, що насувається на Рим, , від грядущої загибелі держави.

Політики, літератори й релігійні пророки напружено намагалися вгадати, куди прямуватиме хід історії, чи наближається він до неминучої катастрофи, або на самісінькому краю прірви все-таки може статися поворот у бік відродження й оновлення Риму. При всій різноманітності песимістичних прогнозів, що поміщали утопічний ідеал в безповоротне минуле («ідеальний Рим» і «Сатурнове царство») або в географічно віддалене сьогодення («острови блаженних» і «варвари»), найповніше відповідала суспільним запитам оптимістична версія, що обіцяла настання блаженної епохи в найближчому майбутньому.

Саме ця версія, що спиралася на грецькі і римські міфологічні перекази про Кроноса і Сатурна, на традиційні етруссько-римські уявлення про зміну поколінь-століть

(секулюмов), на популярні філософські теорії про зміну світових циклів і на есхатологічні і месіанські пророцтва, що поширювалися зі сходу, повертала римлянам таку необхідну їм тоді надію на краще майбутнє.

Використання утопічних мріянь, що широко розповсюдилися серед римлян, перетворюється на універсальний інструмент політичної пропаганди майже всіх «військових вождів», що боролися між собою за прихід до влади на завершальному етапі громадянських воєн. Найбільш послідовно й активно діяла в цьому напрямі пропаганда Октавіана. Коли громадянські війни закінчилися, коли стараннями Октавіана Августа вперше за багато десятиліть був установлений відносно міцний внутрішній і зовнішній мир, багатьом стомленим війнами римлянам здалося природним визнати настання обіцяного щастя, настання «блаженного століття».

Офіційна пропаганда не забула використати думку про «здійснення мрій» на користь нового політичного режиму, і гасло настання «золотого століття» згодом ще не раз витягувалося з ідеологічного арсеналу Імперії. Імператори, зокрема, порівнювалися і навіть ототожнювалися із Сонцем-Геліосом, що приносить світло і благотворне тепло. У своїй фундаментальній монографії Бодо Гатц нараховує 16 випадків, коли правління різних імператорів ототожнювалися із «золотим століттям» [13, с. 138]. Проте в реальності таких випадків було більше [14, с. 825]. У результаті склалася унікальна ситуація: все ті утопічні мріяння, які стали вінцем шукань попереднього періоду, були оголошені вже виконаними, кінцева мета вважалася досягнутою, й «ощасливленим» підданим пропонувалося тепер лише радіти цьому щастю і шанувати своїх добродійників — імператорів. Народна утопія, перевернута догори ногами, стала спочатку «офіційною утопією», а потім і «здійсненою утопією», що виродилася в апологетику.

Таким чином, створюється ситуація кризи справжньої утопії, оскільки для неї обов'язковою умовою є зіставлення ідеалу з існуючою дійсністю. Ця «криза утопії», що настала після занепаду Республіки і встановлення принципату, можливо, якоюсь мірою може вважатися віддаленим прообразом тієї ситуації, яка, на думку багатьох дослідників, склалася після двох тисячоліть, тобто наприкінці XX століття.

«З'являючись в епохи, що передують глибоким соціальним потрясінням, — зауважувала В.А. Чалікова, — утопії в період відносної соціальної і політичної стабільності перетворюються на апологетичні ідеології. Поступово і непомітно для їх авторів мрія про ідеал замінювалася ідеалізацією досягнутого» [15, с. 116]. Така метаморфоза призводить, як правило, до різкого розчарування в утопії не лише тих, хто залишався стороннім спостерігачем, але і тих, кому довелося бути учасниками утопічних експериментів. А оскільки саме XX ст. стало свідком краху грандіозних експериментів зі здійснення утопій на практиці, сучасне людство, на думку деяких учених, вже ніби отримало безстрокове щеплення від «утопічних хвороб» і ніколи більше не дасть захопити себе теоріями про шляхи побудови суспільства з молочними ріками і киселевими берегами. В одному із західних часописів теорія «кінця утопії» коментується таким чином: «Це століття бачило занадто багато злочинів, здійснених в ім'я ідеалізму, щоб сердечно вітати мрійників, які говорять про те, як привести суспільство в стан досконалості» [16, с. 177].

На наш погляд, в чомусь схожа історична ситуація двотисячолітньої давнини, мабуть, може служити прикладом, що застерігає від надто поспішних висновків. Проголошене тоді здійснення всіх мрій зовсім не стало кінцем утопії як такої, воно стало лише тим переломним моментом, коли справжній утопії довелося ніби відродитися наново, очиститися від пропагандистських спекуляцій і знову стати дзеркалом незадоволених соціальних мріянь. Утопія, наче Фенікс, відродилася з попелу, причому це відродження відбулося вже на якісно новому рівні. Найважливішим кінцевим висновком розвитку неофіціозних соціально-утопічних концепцій стала тоді, як відомо, ранньохристиянська ідея прийдешнього тисячолітнього царства. Таким чином, утопія тоді не лише не загинула, але й, переживши кризу, зробила найбільший прорив у своєму розвитку. З урахуванням цього результату можна сказати, що було б

справжньою утопією говорити про якийсь «кінець утопії», що наближається. Утопія живе і розвивається згідно з об'єктивними, незалежними від нашого бажання законами, і тому було б доцільніше не «відспівувати», а вивчати її, щоб по змозі не тільки уникати впливу закладених у ній руйнівних потенцій, але і обертати на благо її позитивні функції.

На додаток до сказаного можна відзначити, що процеси «десакралізації» райських міфів про «життя при Кроносі» і про «Сатурнове царство» сприяли виникненню і розвитку під міфологічною «оболонкою» найрізноманітніших концепцій з утопічним змістом.

У епоху принципату з поширенням політико-історичних інтерпретацій міфу, заснованих не на понятті «рід» (genos), а на понятті «століття» (saeculum, aion), ці процеси приходять до логічного завершення. Від міфу, по суті, залишається тільки символ щасливої епохи, яскравий образ, за допомогою якого отримують вираження теорії різного утопічного (і не лише утопічного) змісту. Тож (з певною часткою умовності) можна сказати, що міф про «золоте століття» став ніби початковим пунктом і концентрованим вираженням античної соціальної утопії. Саме у ньому знайшли відображення найбільш універсальні, «загальнолюдські» запити, і саме він, пов'язаний своїм корінням з прадавніми фольклорними мотивами, в яскравій та образній формі давав загальнозрозуміле і прийнятне для всіх уявлення про блаженну, «райську» епоху. Первинна відсутність деталізованих описів сприяла збереженню привабливості цього образу для найширших верств населення. Згодом же, у міру раціоналістичної конкретизації і наповнення різних трактувань міфу «спекулятивним» змістом на цій основі з'явилася безліч соціально-утопічних концепцій, спільним для яких нерідко залишалося лише використання ними «оболонки» того ж самого популярного міфу.

Будучи одним з найперших і найуніверсальніших продуктів утопічної творчості, образ «золотого століття» відобразив у собі багато особливостей специфічного утопічного мислення. Це виявлялося, наприклад, у різкому розділенні різноманітного світу на «біле» і «чорне», на «правду» і «кривду», на «наших» і «не наших». У жаданому «золотому столітті» утопіст, як правило, поміщає ті «плюси», яких йому не вистачає, залишаючи ненависному йому «залізному століттю» самі лише «мінуси». Ця абсолютизація, що лежить в основі майже будь-якої утопії, надавала і продовжує надавати утопічним ідеям вибухонебезпечної сили в періоди криз, в періоди лих і соціальної напруженості, коли виникає спокуса розрубати «гордіїв вузол» суперечностей і проблем, що накопичилися, одним рішучим ударом меча. Харизматичний лідер, який пообіцяв, що услід за таким нищівним для старого світу ударом одразу ж настане щасливий новий світ, отримує від мас, що йдуть за ним, моральну санкцію на застосування будь-яких засобів для досягнення цієї великої і світлої мети. Утопізм перетворюється на реальну могутню силу, яка протягом обмеженого часу з однаковим успіхом може бути використана і для руйнування, і для творення.

Зрозуміло, було б некоректним, кажучи про такі універсальні, характерні для багатьох історичних епох прояви «райських мотивів» у пропаганді, не відзначити при цьому специфічні умови їх реалізації у давньому світі. Античність не знала тих могутніх засобів спрямованого ідеологічного впливу на свідомість людей, які приніс протягом останнього століття науково-технічний прогрес (телебачення, радіо, газети, кінофільми, Інтернет тощо). Відсутність розвинених засобів масової комунікації, порівняна слабкість бюрократичного апарату, органів контролю і примусу створювали набагато менш сприятливі умови для маніпулювання суспільством і суспільною свідомістю, для монопольного розповсюдження «офіційних утопій». Технічний прогрес, що не відігравав такої важливої ролі в процесах виробництва, відповідно, майже не привертав уваги античних утопістів, що найчастіше покладали надії на підвищене «самовідтворення» природи, на допомогу божественних сил або на справедливий розподіл продуктів. При цьому ідеал у переважній більшості випадків був пов'язаний не з майбутнім, а з минулим, не з новим, а з утраченим старим станом, навіть якщо йшлося про прийдешнє повернення на землю цього «втраченого раю».

Таке повернення до вже пройденого етапу довгий час мислилося лише як результат завершення минулого часового циклу, і перехід від циклічної концепції руху до лінійної здійснився, по суті, вже незадовго до занепаду античної цивілізації, в епоху кризи «полісної» ідеології.

Ідея близького «кінця історії», що оформляється в цю епоху, тобто ідея прийдешнього припинення всіх лих і настання «райського» блаженства для всього людства, безумовно, належить до ідей, що залишили найглибший слід в історії соціальних утопій і політичної пропаганди. На значення цієї ідеї «бажаної межі» справедливо звернув увагу Н.І. Конрад, що процитував у своїй статті «Про сенс історії» проникливі слова Ф.М. Достоєвського: «Золоте століття — мрія найнеймовірніша з усіх, які існували, але за яку люди віддавали все життя і всі свої сили, заради якої вмирали і вбивалися пророки, без якої народи не хочуть жити і не можуть навіть помирати» [17, с. 486].

Мабуть, до тих пір, поки існує людство, утопія зберігатиме свою життєздатність, і цивілізоване суспільство повинне бачити своє завдання не в її «викорінюванні», а в тому, щоб, зберігши віру в краще майбутнє, не допустити «суцільного» захоплення якимсь черговим міражем, не допустити диктату утопії або, точніше, диктату тих, хто намагається пропагандистськи спекулювати на утопіях. Тому такі актуальні проблеми, як проблема впливу утопії на політичну практику, проблема механізмів використання «райських» мотивів у пропаганді тощо, поза сумнівом, заслуговують на найуважніше вивчення.

Література:

1. Чернышов Ю.Г. Социально-утопические идеи и миф о «золотом веке» в Древнем Риме / Ю.Г. Чернышов. — Изд. 2-е, испр. и доп. — Ч. 1—2. — Новосибирск, 1994.

2. Блуммер Г. Коллективное поведение / Г. Блуммер // Психология масс. — Самара, 1998.

3. Блуммер Г. Указ. Соч. / Г. Блуммер.

4. Амелин В.Н. Социология политики / В.Н. Амелин. — М., 1992.

5. Желев Ж. Фашизм / Ж. Желев. — М., 1991.

6. Черный PR Адольфа Гитлера : Документы и материалы [Электронный ресурс]. — М, 2004. — Режим доступа : http://psyfactor.org/lib/naziprop1.htm.

7. Gatz B. Weltalter, goldene Zeit und sinnverwandte Vorstellungen (Spedasmata, 16) / B. Gatz. — Yildesheim, 1967.

8. Manuel F.E. Utopian Thought in the Western World / F.E. Manuel, F.P. Manuel. — Cambridge, Mass., 1979.

9. Eliade M. A History of Religious Ideas / M. Eliade. — Vol. 1. — Chicago, 1978.

10. Lovejoy A.O. Primitivism and Related Ideas in Antiquity / A.O. Lovejoy, G. Boas. — Baltimore, 1935.

11. Володин А.И. Утопия и история :Некоторые проблемы изучения домарксистского социализма / А.И. Володин. — М., 1976.

12. Keniston K. Yoth and Dissent. The Rise of a New Opposition / K. Keniston. — N.Y., 1971.

13. Gatz B. Op. cit.

14. Schwabl H. Weltalter / H. Schwabl // Pauly's Realencyclopaedie der klassischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung. — Stuttgart, 1978. — (Suppl. XV).

15. Чаликова В.А. Настоящее и будущее сквозь призму утопии / В.А. Чаликова // Современные буржуазные теории общественного развития. — М., 1984.

16. Шацкий Е. Утопия и традиция / Е. Шацкий. — М., 1990.

17. Конрад Н.И. Запад и Восток : Статьи / Н.И. Конрад. — М., 1972.

ЧЕРВЕНЯК Адріанна,

здобувач кафедри політології Ужгородського національного університету, м. Ужгород.

Анотація: *у статті розглядається значення політико-правового регулювання етнополітичного менеджменту в етнонаціональній політиці України за допомогою вдосконалення політико-правових умов в сфері державного управління.*

Ключові слова: *етнонаціональна політика, етнополітичний менеджмент, політико-правові умови державне управління.*

УДК 329.733 (477)

Адріанна ЧЕРВЕНЯК, Юрій ОСТАПЕЦЬ

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Правову основу сучасної державної етнополітики в Україні складають наступні нормативно-правові акти: Конституція України, Декларація прав національностей України, закони України «Про національні меншини в Україні», «Про громадянство в Україні», «Про імміграцію», «Про біженців» та інші. Етнополітика розглядається як процес, що утворюється загальним комплексом засобів політичної діяльності в галузі етнонаціонального розвитку та міжетнічних відносин. Це діяльність з боку як держави та її інститутів, так і суспільних (горизонтальних) структур: політичних партій, громадських організацій, національно-культурних товариств тощо. «Етнополітика — процес формування та регулювання міжетнічних відносин разом з тими факторами, що зумовлюють саме розвиток етнічних структур та інститутів» [1]. Таким чином, етнополітика постає як подвійно зумовлена. Разом з органами державного управління процес її формування зумовлюється діяльністю інших суб'єктів етнополітичних процесів.

Проблемі управління етнонаціональними процесами присвячено чимало праць як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Концептуальні засади етнополітики стали предметом досліджень зарубіжних авторів Г. Айзекса, Б. Андерсона, Г. Ван Амерсфорта, М. Вебера, Ю. Ґабермаса, Ф. Гекманна, Е. Ґелнера, К. Ґіртца, Ф. Капоторті, В. Кімлічки, О. Клайнеберга, Е. Сміта, Д. Турка, Р. Шермергорна, П. Штомпки та ін. Вивченню етнонаціональних проблем розбудови Української держави та пошуку шляхів удосконалення механізмів державного регулювання міжнаціональних відносин присвячено праці вітчизняних учених О. Антонюка, І. Варзара, М. Вівчарика, В. Даниленка, В. Євтуха, О. Картунова, Ю. Куца, І. Кураса, О. Майбороди, О. Малиновської, А. Михненка, Л. Нагорної, П. Надолішнього, М. Обушного, І. Онищенко, М. Пірен, А. Пойченка, В. Ребкала, Ю. Римаренка, Т. Сенюшкіної В. Скуратівського, В. Трощинського, Л. Шкляра, М. Шульги, Р. Чілачави та ін.

Ця стаття ставить за мету довести значення політико-правового регулювання етнополітичного менеджменту в етнонаціональній політиці України. Просування до мети вимагає вирішення наступних завдань: здійснення компаративного аналізу етнонаціональних структур окремих адміністративних регіонів України, аналіз ключових понять етнонаціональної політики, визначення політико-правових умов оптимізації державного управління в етнонаціональній сфері.

Компаративний аналіз етнонаціональних структур здійснювався на базі результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Відбір регіонів для порівняння здійснювався на підставі максимального та мінімального представництва етнічних груп та національних меншин у регіональній етнонаціональній структурі. Було відібрано 8 регіонів, що репрезентують загальноукраїнську етнонаціональну структуру. До першої групи регіонів з максимальним представни-

цтвом етнічних груп та національних меншин увійшли місто Севастополь, Автономна Республіка Крим та Донецька область. В етнонаціональній структурі цих регіонів представництво етнічних груп і національних меншин досягає 77,6—41,7 %.

Другу групу складають регіони з мінімальним представництвом етнічних груп та національних меншин у регіональній етнонаціональній структурі, як-то: Тернопільська, Івано-Франківська та Волинська області. Рівень представництва етнічних груп і національних меншин в етнонаціональній структурі цих регіонів не перевищує 3,1 % від загальної чисельності населення.

Третю групу склали регіони, де представництво етнічних груп і національних меншин перебуває на загальноукраїнському рівні (20—25,0 %), але присутнє компактне проживання окремих етнічних груп. До цієї групи належать Чернівецька та Закарпатська області.

З метою порівняння рівня представництва етнічних груп і національних меншин на регіональному рівні була зроблена спроба побудувати таблиці, які демонструють рівень представництва етнічних груп та національних меншин на рівні адміністративних районів у восьми відібраних районах. Проте було з'ясовано, що подібна інформація по Автономній Республіці Крим та Чернівецькій області відсутня. Інформація щодо регіонів з мінімальним представництвом етнічних груп (Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська області) є доступною, але не є цікавою для компаративного аналізу.

На офіційному сайті Всеукраїнського перепису населення 2001 року для компаративного аналізу на таксономічному рівні адміністративних районів доступна тільки інформація по Закарпатській області. Через це була проаналізована доступна для компаративного аналізу загальна статистика по регіону та статистика у розрізі адміністративних районів. Згідно з офіційною статистикою частка етнічних груп та національних меншин у Закарпатській області складає: українці — 80,5 %, угорці — 12,1 %, румуни — 2,6 %, росіяни — 2,5 %, роми (цигани) — 1,1 %, словаки — 0,5 %, німці — 0,3 %, білоруси — 0,1 %, поляки — 0,05 %, євреї — 0,05 %, вірмени — 0,05 %, інші національності — 0,4 %.

Відбір адміністративних районів для порівняння здійснювався за критерієм максимального та мінімального представництва етнічних груп та національних меншин в їхній етнонаціональній структурі. Частка етнічних груп та національних меншин в розрізі адміністративних районів є наступною. Берегівський район: українці — 18,8 %, угорці — 76,1 %, росіяни — 0,7 %, роми (цигани) — 4,1 %; Ужгородський район: українці — 58,4 %, угорці — 33,4 %, росіяни — 2,0 %, роми (цигани) — 4,1 %, словаки — 1,6 %; Виноградівський район: українці — 71,4 %, угорці — 26,2 %, росіяни — 2,1 %, роми (цигани) — 0,8 %; Тячівський район: українці — 83,8 %, угорці — 3,2 %, румуни — 11,6 %, росіяни — 0,8 %; Міжгірський район: українці — 99,1 %, росіяни — 0,5 %, інші національності — 0,4 %.

Установлено значні розбіжності між обсягом представництва етнічних груп та національних меншин на загальноукраїнському, регіональному і локальному рівнях (в адміністративних районах). Наприклад, обсяг представництва румунської меншини на регіональному рівні в 40 разів перевищує загальноукраїнський показник

ОСТАПЕЦЬ Юрій,

доцент кафедри політології Ужгородського національного університету, м. Ужгород.

CHERVENYAK Adrianna, OSTAPETS' Yurii,

Politico-legal aspects of the ethnopolitical management in Ukraine's national policy.

Annotation*: the political and legal adjusting of the management of Ukraine's national policy in ethnic groups by the perfection of political and legal terms in the sphere of public administration is examined.*

Keywords: *national politics in ethnic groups, political management in ethnic groups, terms politics and legal are state administration.*

УДК 329.733 (477)

(0,3 %) і складає 12,5 %. Така ж сама розбіжність спостерігається в обсязі представництва угорської меншини на регіональному рівні Закарпатської області (12,1 % проти 0,3 % на загальноукраїнському).

Ще більш висока розбіжність в обсягах представництва національних меншин виявляється на рівні адміністративних районів. Показники на цьому рівні аналізу перевищують регіональний показник у декілька разів. Так, обсяг представництва національної меншини угорців у Берегівському районі перевищує регіональний показник у 6,29 рази і складає 76,1 % від загальної кількості населення району.

В умовах значних розбіжностей між обсягом представництва етнічних груп та національних меншин на загальноукраїнському, регіональному і локальному рівнях постає питання вдосконалення процесу державного управління на регіональному та місцевому рівні етнічного менеджменту. В цих умовах доповнення централізованої системи ухвалення рішень у сфері етнонаціональної політики складовою етнополітичного менеджменту має отримати належну правову базу.

Етнополітичний менеджмент, який за визначенням будується на виділенні трьох рівнів ухвалення рішень: стратегічного (Президент, Парламент), тактичного (відповідні органи у структурі Кабінету Міністрів) та оперативного (регіональні підрозділи органів державного управління), здатен відслідковувати результати впровадження минулих рішень на регіональному і локальному рівнях. Проте, на думку професора О. Майбороди, існуюче визначення етнічного менеджменту в Україні сприймається як таке, що підміняє поняття «етнонаціональна політика» держави. «Таке тлумачення терміна „етнополітичний менеджмент" викликало серед фахівців сумніви як надто широке, таке, що веде до підміни ним поняття „етнонаціональна політика держави"» [2].

Ураховуючи сучасний стан та провідні тенденції розвитку українського суспільства, можна стверджувати про необхідність застосування результатів дослідження у доопрацюванні і впровадженні проекту Концепції державної етнополітики України. Результати аналізу будуть корисними для впровадження ухвалених рішень регіональними підрозділами державного управління державної етнополітики та обґрунтування доцільності самостійних рішень на оперативному рівні.

Особливо доцільним є впровадження етнополітичного менеджменту з метою поєднання двох рівнів ухвалення рішень — операційного (управлінського), який охоплює центральні та місцеві органи виконавчої влади, та імплементаційного, що містить у собі різноманітні програми та заходи у сфері державної етнополітики [3, с. 220]. Етнополітичний менеджмент стане додатковим гарантом імплементації Рамкової конвенції про захист національних меншин у етнонаціональній політиці України за допомогою реалізації наступних політико-правових умов.

1. Потрібно й надалі поглиблювати конституційні права і свободи національних меншин, прискорити підготовку та розгляд у Верховній Раді України низки необхідних законів (про нову концепцію державної етнополітики, про мови, міграційну службу, національно-культурну автономію, правовий статус іноземців тощо). У цьому контексті та з урахуванням висновків Венеціанської Комісії та Консультативного комітету Рамкової конвенції про захист національних меншин має розглядатися проект Закону «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України», який 14 березня 2008 року в установленому порядку був поданий на розгляд Кабінету Міністрів України [4].

2. Виконавча влада усіх рівнів та органи державного управління повинні створювати реальні умови для забезпечення прав національних меншин і механізми для захисту усіх етнонаціональних спільнот. Слід збільшувати в державному і місцевому бюджетах асигнування на національні школи, культурно-освітні заклади, засоби масової інформації. Навчання дітей повинно здійснюватися не лише державною, але й рідною мовами, як цього вимагають європейські стандарти та міжнародні зобов'язання України.

3. Існуючому дослідницькому «соціальному моніторингу» варто надати загальнодержавний статус і включити як його складовий елемент визначення динаміки і рівня етнічного самопочуття населення в різних регіонах серед найпоширеніших етнонаціональних спільнот [5]. Ухвалення законодавчих актів щодо національних меншин має спиратися на інформацію спільних міждержавних моніторингів, порядок проведення яких має бути закріплений у нормативних базах сусідніх з Україною держав.

Міжнаціональна злагода в Україні буде можливою за умови вдосконалення актів політико-правового регулювання етнополітичного менеджменту в етнонаціональній політиці України. Увага до потреб національних меншин має бути закріплена на правовому рівні. Треба зробити максимум можливого, для того щоб усе населення України — незалежно від походження, соціально-класового стану, національності чи мови — зажило гідно, щоб усі стали рівними, повнокровними громадянами України. Здійснення цієї мети допоможе посиленню соціально-правового захисту національних меншин на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях. Тільки за умови оптимального політико-правового регулювання на всіх рівнях державного управління можна запобігти будь-яким проявам нетерпимості або упередженого ставлення до осіб через їх національну або етнічну приналежність.

Література:

1. Етнічний довідник : (у 3-х ч.) / [Лариса Аза, Едуард Афонін, Людмила Васильєва, Ігор Винниченко, Володимир Євтух та ін.]. — К. : вид-во УАННП «Фенікс», 1997—. Ч. 1: : Поняття та терміни. — 1997. — 140 с.

2. Майборода О. Принцип системності в управлінні етнополітичною сферою: проблеми і шляхи вирішення / Олександр Майборода // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. — К., 2008. — Вип. 40. — С. 7.

3. Етносоціологія: терміни та поняття / [В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко та ін.]. — К. : Вид-во УАННП «Фенікс», 2003. — 280 с.

4. Саган О.Н. Сучасні аспекти формування і реалізації державної етнонаціональної політики та гармонізації міжнаціональних відносин в умовах європейського вибору України / О.Н. Саган // Державний комітет України у справах національностей та релігій. Вісник Держкомнацрелігії України / голов. ред. О.Н. Саган. — К., 2008. — № 1. — С. 58—64.

5. Мигович І.І. Політико-правові аспекти соціалізації національних меншин в умовах сучасної трансформації українського суспільства / І.І. Мигович // Науковий вісник УжНУ / Сер. Педагогка : Соціальна робота. — 2006. — № 10.

ПАЙЧАДЗЕ Тамара,

доктор філології, професор факультету гуманітарних наук Тбіліського державного університету ім. М. Джавахішвілі, м. Тбілісі.

Анотація: *у роботі досліджується суспільно-літературна діяльність Грігола Робакідзе, одного з просвітителів, який був першим, хто спробував зобразити тоталітарну державу за допомогою міфу..*

Ключові слова: *Європа, Кавказ, література, міф, символ, тоталітаризм.*

PAICHADZE Tamar,

Caucasus in the intercultural space as a mythomodernistic paradigm

Annotation*: Grigol Robaqidze demonstrate, that 20-years of XX century, in the Caucase wos preserve many order archaic and patriarchal life, what is the language culture and civilization and the world society must had meet with him.*

Keywords: *Literature, Caucasus, Europe, Myth, Symbol.*

УДК 10.01.01

Тамара ПАЙЧАДЗЕ

КАВКАЗ В ІНТЕРКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ЯК МІФОМОДЕРНІСТСЬКА ПАРАДИГМА

Постановка проблеми дослідження, її актуальність. Відомим є той факт, що в радянський період розвиток мистецтва осмислювався в ідеологічному ракурсі, маючи на увазі політику цензури, певні рамки регламентації політичної і суспільної поведінки, що в цілому можна віднести до проявів соціалістичного тоталітаризму. Під час цього процесу особливо постраждала література, яка стала віддзеркаленням політики «ідеологічної вказівки».

Політичний контроль над літературним процесом виявився незворотним і в грузинській літературі 20—30-х років минулого століття. Особливо він позначився на проявах національної ідентичності і вільнодумстві, тому вираз ідей і думок в міфомодерністському форматі став єдиним способом донести правду про тодішню політичну реальність.

Формулювання мети і постановка завдання дослідження. У роботі досліджується суспільно-літературна діяльність Грігола Робакідзе, одного з просвітителів європейських творчих процесів в Грузії. Він був першим, хто спробував відобразити тоталітарну державу за допомогою міфу. Ця тенденція найчіткіше виразилася в творчому дискурсі письменника після 30-х років минулого століття, коли він перебував в еміграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1932 році в Германії були видані «Кавказькі новели» («Kavkasishe Noveklen») відомого грузинського письменника Грігола Робакідзе. Хоча сам автор називав книгу романом, насправді — це збірка новел, що стосуються міфічної і реальної історії Кавказу.

Грігол Робакідзе, підданий політичним переслідуванням (Л. Берія, голова НКВД Грузії, відкрито загрожував письменникові) і тому вимушений емігрувати, перебуваючи в Берліні, все ж таки почав активну публіцистично-літературну роботу. Мабуть, у такий спосіб він хотів вилікуватися від тієї важкої ностальгії, яка супроводжувала його все життя, що залишилося.

Згадана збірка («Кавказькі новели») є одним з перших прикладів еміграційної діяльності письменника. Мабуть, у Грігола Робакідзе з перших же днів еміграції була особлива мета: познайомити європейську аудиторію зі своєю батьківщиною, і не тільки з грузинськими традиціями, а взагалі з Кавказом, його історією і культурою.

Цей процес мав двояку, двонаправлену мету: перше — це опис радянського режиму з позицій письменника, в цьому випадку — очевидця всіх політичних подій, що відбувалися в 20—30-і роки минулого сторіччя. Треба відзначити, що в цей самий час (у 1932 році) вийшов роман Грігола Робакідзе «Занапащена душа». У 1939-му, як і «Кавказькі новели», його перевидали повторно, оскільки в ньому був зображений весь спектр проявів репресивного апарату і диктаторської політики 30-х років. Робота була викладом позиції письменника, що емігрував з Радянського Союзу не за власною волею, з приводу його насильницької ізоляції, а також бачення політичної системи Радянського Союзу з його так званою «залізною завісою», що відгороджує країну від решти світу.

У романі «Занапащена душа» міфологічний архетип осмислено крізь призму конкретних політичних фактів, які автор намагався пояснити не тільки на прикладі колишньої радянської держави, але і використовуючи психотип лідера — Йосифа Сталіна, а також за допомогою аналізу світогляду німецького нацизму, фашизму та їх лідерів (Гітлера і Муссоліні). Мотивувалося це тим, що тоталітаризм є однаковим і в глобальному, і в національному форматі.

«Кавказькі новели» істотно відрізняються від цього художньо-документального твору. Треба відзначити, що Грігол Робакідзе від самого початку своєї діяльності належав до тих грузинських мислителів, які бачили Грузію невіддільною від кавказького етносу і його історичного буття. Тут же варто відзначити, що в еміграції письменник навіть писав під псевдонімом «Кавкасиелі» (кавказець). Не можна сказати, що у той час усі поділяли таку його позицію. Наприклад, духовні і творчі брати Грігола Робакідзе — грузинські символісти — шукали новітній грузинський культурологічний процес і його інтелектуальне коріння однозначно в глибині європейського процесу.

Про свою позицію Грігол Робакідзе писав в есе «Коріння моєї творчості». Її відзначали і поділяли відомі німецькі літературознавці Рудольф Карман і Леопольд Цинглер. Передмову до «Кавказьких новел» написав Стефан Цвейг, який відзначив, що розповідь про життя кавказців, людей найдавнішої культури, має велике значення для європейського читача. Сам автор (Грігол Робакідзе) теж написав передмову до цієї книги, де ще раз підкреслив свою творчу мету — розповісти про феномен Грузії, грузинської культури, грузинського етносу і, виходячи з цього, — кавказця, кавказького начала і менталітету.

Письменник в творчо-художній формі описує кавказький регіон, його історико-культурне минуле і його духовну місію перед світовою цивілізацією. При цьому підкреслюється, що і до сьогодні на пострадянському просторі на тлі інтернаціонально-космополітичних тенденцій на Кавказі все ще зберігаються всі найдавніші традиції і духовне багатство.

Отже, «Кавказькі новели» мали не лише художньо-мистецьке, але й інформаційно-освітнє значення для наступних поколінь. Тут автор узяв на себе функцію не тільки письменника, але й етнографа. Цим можна пояснити той факт, що для нього важливою відправною точкою стало життя Хевсуреті — гірського регіону Грузії. У першій новелі, «Енганд», яку окремо надрукували в журналах «Insel verley», що виходив у Мюнхені, і в «Ревю де Картвелоложі», що виходив у Парижі, описано враження і пригоди героя, який під час подорожі усвідомив та засвоїв найдавніші і недоторканні звичаї жителів Кавказьких гір, які служать чудовим прикладом виховання патріотизму і любові до батьківщини.

Частиною циклу «Кавказькі новели» стали також опис епізоду з життя Шаміля — персоніфікованого символу кавказького духу — в новелі «Імам Шаміль», а також новели «Два листи» (або «Сестричка Далі»), «Матінка» і «Лілу» про ритуали, традиції і духовні цінності гірських кавказців.

На «Кавказькі новели» певним чином вплинула творчість Стефана Цвейга, Леопольда Цинглера, Тасиліо фон Шеффера, Ганса Пешке, Ніколаса Казанцакиса, Марсела Бріона, Ербегарда Кречмара, Франка Марауна, Фрідріха Гентеща, Ромена Ролана і Вільгелма Шеффера. Це — далеко не повний список тих авторів, для яких особливо близькими стали так звані Кавказькі містерії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Познайомивши європейського читача з кавказькою історичною спадщиною і духовними цінностями, автор спробував проілюструвати той факт, що 20-і роки минулого століття, коли низка країн світу була «потоплена» в стереотипному океані так званої «нової цивілізації», за «залізною завісою», на Кавказі збереглося «непередбачувано субстанціональне світове знання». Там збереглася не одна традиція, не один ритуал, які є сполучною ланкою з найдавнішою культурою і цивілізацією. Таким чином, наяву був продемонстрований принцип спадкоємності культур, який сьогодні ігнорується в багатьох країнах.

Література:

1. Беды Картлиса // Revu de Cartveloloji (журн.). — Париж, 1967.

2. Лосев А. Диалектика мифа / А. Лосев (на грузинском языке). — Тбилиси, 1997.

3. Робакидзе Г. Истина — всё для меня / Г. Робакидзе (на грузинском языке). — Тбилиси, 1996.

4. Робакидзе Г. Kavkasishe Noveklen / Г. Робакидзе. — Лейпциг, 1932.

5. Робакидзе Г. «Адольф Гитлер» / Г. Робакидзе // Сборник : «Гороскоп Сталина». — Тбилиси, 2005.

Олена АЛЕКСАНДРОВА

АРХЕТИПИ І МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК ОСНОВА ЄДНОСТІ КОНКУРЕНЦІЇ І ПАРТНЕРСТВА В ДЕРЖАВНО-СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

АЛЕКСАНДРОВА Олена,

доктор філософських наук, професор кафедри філософії Запорізького національного університету, м. Запоріжжя.

Анотація: *в українській ментальності домінує жіноча складова цілісного кооперативно-конкурентного архетипу «інь-ян». Це свідчить про більшу схильність українців до партнерських відносин при взаємодоповненні конкуренцією, що визначається як можливе підґрунтя для консенсусних відносин.*

Ключові слова: *архетипи, ментальність, конкуренція, партнерство, консенсус, суспільна злагода.*

УДК: 321.01 : 316.652.2 (477)

Актуальність теми дослідження. *З*алежність характеру політичних змін в українському суспільстві від могутніх економічних феноменів і потужних суспільних сил, які діють у соціальному просторі й накопичуються в соціальному часі, потребує їх адекватного розуміння, осмислення ознак і напрямків їх дії, усвідомлення необхідності їх можливого регулювання. Такі складні трансформаційні процеси вимагають як розробки відповідного концептуально-методологічного забезпечення на теоретичному рівні, так і пошуку чинників, що забезпечують стабільність у суспільстві, — на рівні практичному. Для вирішення цього завдання необхідно осмислити ті феномени, взаємодія яких є принципом розвитку суспільства, взаємозалежність і взаємозумовленість яких забезпечують суспільну цілісність, взаємозв'язок і взаємодоповнення яких дають поштовх для подальшого суспільного розвитку, а їх оптимальне співвідношення є чинником встановлення соціального консенсусу і досягнення громадянської згоди щодо цілої низки питань подальшого суспільно-економічного і політичного розвитку української держави.

Такими феноменами виступають конкуренція та партнерство. Розвиток конкуренції та одночасне впровадження партнерства є важливою складовою сучасних суспільних перетворень. Взаємодію конкуренції та партнерства, що породжує єдність цих феноменів, можна визначити як принцип буття соціуму, саме в цій якості оптимум варіативної взаємодії конкуренції та партнерства дозволяє раціоналізувати використання суспільно важливих благ і ресурсів. Саме оптимальна взаємодія конкуренції та партнерства, що проявляється у цінностях діалогу, компромісу та консенсусу, є чинником досягнення суспільної злагоди, що, в свою чергу, допомагає визначитися із засадами, пріоритетами й перспективами подальшого розвитку української держави. Отже, аналіз проблеми єдності конкуренції та партнерства, в основі якої містяться певні архетипи, що функціонують у ментальній сфері, відкриває можливість на теоретичному й практичному рівнях створити підґрунтя для подальших трансформаційних процесів в українському суспільстві [див.: 1].

Стан наукової розробки проблеми. Осмислення архетипу та суміжних з ним понять можна знайти у філософських працях Платона, Плотіна, Еріугени, Г. Гегеля, Г. Сковороди та інших філософів. Для з'ясування сутності архетипу мають значення також праці таких мислителів, як Д. Дідро, Б. Спінози й А. Шопенгауера. У сучасному розумінні поняття «архетип» з'являється в роботах засновника вчення про колективне несвідоме К. Юнга та розвивається в рамках західної школи аналітичної психології.

Для радянської, пострадянської і вітчизняної суспільної думки заявлена проблема є більш новою. Виділимо деякі аспекти, що розроблялися фахівцями соціогуманітарного наукового простору: 1) взаємодія свідомості та несвідомого в соціокультурному контексті (праці С. Аверинцева, М. Бахтіна, П. Гуревича та ін.); 2) дослідження проблем розвитку особистості з точки зору аналітичної психології (Н. Каліна, В. Зеленський, І. Тимощук та ін.).

ALEKSANDROVA Olena,

Archetypes and the mentality as the basis for the conformity of competition and partnership in the state-social development of Ukraine.

Annotation: *the female component of an integrated cooperative-competitive archetype of yin-yang in structure of the Ukrainian mentality is indicates that Ukrainians are more inclined to partnership, which is complimented by competition, which constitutes the possible basis for consensus relations.*

Keywords: archetypes, mentality, competition, partnership, consensus, social harmony.

УДК: 321.01 : 316.652.2 (477)

В українській філософській традиції аналізу особливостей юнгіанства присвячено праці С. Кримського, Л. Левчука, Л. Бевзенко, Н. Хамітова, І. Жеребкіної, О. Кирилюка та ін.

Зауважимо, що стосовно питання архетипів автор дослідження спирається, перш за все, на концепцію К. Юнга [20], праці О. Донченко [5] та К. Касьянової [8].

Хоча досліджень сутності архетипів і ментальності на сьогодні багато, проте недостатньо уваги приділяється аналізу специфіки їх впливу на феномен єдності конкуренції і партнерства як підґрунтя забезпечення соціального консенсусу в державно-суспільному розвитку України, що і можна визначити метою цього дослідження. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання: обґрунтувати положення, що в основі механізму взаємодії конкуренції й партнерства лежать фундаментальні константи буття суспільств — архетипи; визначити специфіку формування української ментальності в контексті взаємодії конкуренції і партнерства; з'ясувати можливість консенсусного потенціалу в сучасній Україні.

Щодо питання архетипів зазначимо, що здорове функціонування архетипових механізмів психіки — це її інформаційна цілісність. Особливості сучасного розвитку є не тільки породженням об'єктивних тенденцій і процесів сьогодення, вони є також наслідком деяких суб'єктивних феноменів суспільного життя, проявами певних пластів колективного несвідомого, про що необхідно пам'ятати в процесі суспільно-економічних і суспільно-політичних трансформацій української держави.

Функціонування цілісного архетипу «інь-ян» (жіночо-чоловічого, кооперативно-конкурентного) у психокультурі будь-якої спільноти вказувало на її істинну цивілізованість, тобто на домінування архетипу Самості, що об'єднує всі протилежності, втілені в чоловічому й жіночому архетипах, у тому числі й конкуренцію та партнерство як вихідні й фундаментальні начала сутності людини і суспільства.

З цього випливає, що позитивні тенденції суспільного розвитку простежуватимуться не в домінуванні одного начала над іншим (чоловічого над жіночим або, навпаки, — жіночого над чоловічим), а в їх гармонії, що є першоджерелом оптимальної взаємодії конкурентних і кооперативних засад в особистісному та суспільному бутті. Однак, виходячи з того, що в різних спільнотах відбувається домінування однієї зі складових архетипу «інь-ян», а отже, формується й неоднозначне ставлення до процесів конкуренції та партнерства як на локальному рівні, так і на рівні міжнародних відносин, — це може спричинити виникнення суперечностей і конфліктів у суспільстві.

Специфіка формування українського менталітету визначається периферійністю соціально-економічних і соціально-політичних процесів в Україні щодо центрів сучасної західної цивілізації та Росії.

Організація економічної діяльності сучасної України як підґрунтя подальших політичних відносин відрізняється приватно-громадським характером, що є перехідною формою від російських форм господарської діяльності до західноєвропейських. До цього потрібно додати, що в структурі української ментальності домінує складова «інь» цілісного архетипу «інь-ян», що втілюється в образі матері-землі, повазі до жінки — матері роду та ін. Домінування складової

«інь» цілісного архетипу «інь-ян» у колективному несвідомому українського народу зумовлює більшу його схильність до партнерських відносин при взаємодоповненні індивідуалізмом і конкуренцією. У зв'язку з цим, найбільш прийнятною для українського менталітету була б така модель організації економічної і суспільно-політичної діяльності, що базується на колективно-групових цінностях. У такій моделі головним механізмом стимулювання є групова солідарність, участь, діалог, тобто прояв атрибутів партнерства при взаємодоповненні інститутом конкуренції. Такий механізм стимулювання в кінцевому рахунку призведе до встановлення соціального консенсусу в Україні.

Щоб з'ясувати можливість консенсусного потенціалу конкуренції та партнерства в державно-суспільному розвитку сучасної України, на наш погляд, потрібно наступне: вказати на особливості інституційних змін, охарактеризувати специфіку прояву конкуренції та партнерства в політичній сфері українського суспільства, проаналізувати рівень співвідношення влади та бізнесу. Стосовно особливостей інституційних змін в Україні вкажемо на наступне. У пострадянських країнах поєднуються три, здавалося б несумісні, риси неформальних інститутів:

1) панування особистісних відносин замість формальних (разом зі слабкістю традиційних інститутів, таких як «велика сім'я»);

2) невміння людей домовлятися між собою без зовнішнього примусу;

3) прагнення покладатися на владу (разом з прагненням обманути її) [19, с. 132—140].

Відповідно до цього поряд з формальним колективізмом «зверху» й неформальним колективізмом «захисних зразків поведінки» співіснують якнайглибший індивідуалізм й атомізація суспільства, породжені відособленням окремих його «інституційних сегментів» і не функціонуючим «розподілом праці між нормами». Можна говорити про особливий, «адаптаційний індивідуалізм» у пострадянських суспільствах, який, на відміну від західного індивідуалізму, не допускає формування групових інтересів і якоюсь мірою породжується довгим пануванням держави в радянський період [10, с. 57].

Представлені ознаки свідчать про наявність змістовної суперечності в процесі й результатах реформ, що проводяться в Україні. Як справедливо відзначає В. Липов, формально (офіційно) в Україні створюються інститути приватної власності, обміну, конкуренції, найманої праці та прибутку, які характеризують ринкову економіку. Фактично ж продовжують активно діяти інститути службової власності й адміністративних методів управління економічними відносинами. Інститути планової системи господарювання переплітаються з інститутами ринкової економіки, створюючи «інституційні пастки». Традиційна господарська ментальність виявилася не готовою до швидкої адаптації до нових умов [11, с. 70].

Зазначимо, що головна «інституційна пастка» дісталась українському суспільству в спадщину від радянського періоду. Піраміда радянської влади-власності, напівзруйнована ринком, але яка зберегла свій «кістяк» (ієрархічну структуру «владної вертикалі»), ідеально підійшла на роль головної «інституційної пастки», що перешкоджає реалізації творчого потенціалу приватної власності й економічному розвиткові країни. Майже на всьому пострадянському просторі було відзначено, принаймні стосовно власності базису соціальних і політичних відносин, що «замість повного розвалу існуючих структур ми спостерігаємо їхню метаморфозу — адаптацію виробничих мереж, що сформувалися в соціалістичній економіці, до ринкових умов» [17, с. 5]. Д. Старк наголошував: «Не знаходження правильного співвідношення приватного й суспільного, а пошук правильної організації різноманітності — ось та проблема, яку треба вирішувати постсоціалістичним країнам, щоб підвищити і здатність до адаптації, і дієвість регулювання» [17, с. 74].

Незаперечним є факт існування подвійної інституціональної системи в Україні і сьогодні, що не може не впливати на рівень суспільного консенсусу і породжує

феномен нееквівалентного соціального обміну (коли більшість одержує менше за реальний внесок, а меншість — набагато більше, ніж дозволяють реальні джерела доходу). Це, у свою чергу, зумовлює принциповий поділ у суспільній думці на образи народу-страждальця, з одного боку, і процвітаючої мафії — з іншого [4, с. 20—21].

«Інституційні пастки», у свою чергу, зумовлюють і специфіку прояву конкуренції та партнерства в суспільно-політичній сфері та політичній культурі сучасного українського суспільства.

Виділяючи головних суб'єктів (акторів) політичних відносин, які найбільше впливають на сучасні політичні процеси й на відповідну політичну культуру, слід, перш за все, вказати на діяльність фінансово-промислових груп (ФПГ), що є найбільш яскравим свідченням олігархізації української політики.

Олігархізація української політики, як похідна від тотожних процесів в українській економіці, фактично означає приведення у відповідність один до одного політичних процесів з тенденціями та реаліями, притаманними іншим сферам суспільства. Інакше кажучи, олігархія в політиці «проростає» з ієрархічної структури соціуму і є своєрідною формою його самоорганізації.

На сьогодні Україна ще до кінця не стала олігархічною державою, в ній поки що конкурує декілька могутніх роз'єднаних між собою регіональних кланів. Історія боротьби між ними за ласі шматки обтяжена таким брудом, що консолідація в ім'я загального безпечного існування навряд чи можлива на цьому етапі [16, с. 133].

Трансформація політичного життя зумовлює зміни політичної культури. Звернемо увагу на такий аспект проблеми сучасної української політичної культури. Протилежними, але взаємопов'язаними між собою, такими, що перебувають у дуальній опозиції, і, разом з тим, взаємно передбачають одна одну, є власне політична (партійно-політична, групова, політизована) культура, або культура політичності (політичної участі, партійної боротьби, partisan activity), та громадянська культура, або культура громадянськості (громадянської участі, public participation) [15, с. 7—8]. Конкуренція складає основу культури політичності, партнерство — культури громадянськості. Оскільки головними суб'єктами політичного життя України є ФПГ (поряд з галузевими лобі і регіональними кланами), а не суб'єкти громадянського суспільства, то культура політичності домінує над культурою громадянськості, що й обумовлює певну специфіку взаємодії влади та бізнесу.

Від відповіді на питання співвідношення держави й бізнесу, очевидно, залежатимуть реальні перспективи розвитку українського суспільства. Держава намагається суттєво впливати на бізнесменів і підприємців та усувати їх від ухвалення політичних рішень. Одночасно бізнес прагне захистити себе і свою власність від свавілля влади шляхом створення суперкомпаній, здатних урівноважувати консолідовані відомства, які позначаються на економіці, а також шляхом підвищення капіталізації цих компаній і продажу їхніх акцій великим іноземним інвесторам. При цьому негласна домовленість про збереження власності в обмін на невтручання в політику неминуче ставала все більш умовною у міру того, як політика починала входити у сферу інтересів бізнесу [21, с. 38].

Під час аналізу цих фактів може здатися, що для регуляції підприємницької діяльності потрібно захистити суспільство від влади. Однак, як стверджує А. Куличенко, «заклик захистити суспільство від влади фактично рівнозначний заклику захистити суспільство від себе самого» [9, с. 38].

З іншого боку, за майже повної відсутності розвиненої горизонталі комунікацій (громадянського суспільства) виникає абсолютна монополія вертикалі влади на ухвалення всіх суспільних рішень, проте часто не на користь суспільства, а на користь регіональних кланів, ФПГ та владної еліти.

Монополія влади — один з найважливіших видів природної монополії з усіма необхідними ефективними механізмами суспільного контролю за нею. Якщо її роз'їдає корупція (що в сучасній Україні є загальновизнаним фактом), що має на меті забез-

печення сприятливих умов життєдіяльності одних суб'єктів ринкових відносин за рахунок інших, то це явно свідчить і про монополістичну спрямованість економічного розвитку [18, с. 66]. Монополія не може ефективно управляти процесом підприємницької діяльності, бо для неї в цьому немає ніякої потреби, що в цілому шкодить суспільному розвитку.

Тільки під впливом громадянського суспільства держава вимушена забезпечувати рівні та справедливі умови підприємницької діяльності. Це, в свою чергу, передбачає вплив на економічну ситуацію, що сприятливо відбивається на економічній зацікавленості. У цій справі «державне регулювання в Україні орієнтується на досвід країн розвиненого ринку» [18, с. 66].

Підприємці, що потерпають від політики держави, на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку України об'єднуються в групи за інтересами, які дозволяють протистояти владі та монополіям. Саме регіональні групи інтересів є чи не найскладнішою версією організації впливу на владу. Насамперед, «вони в тій чи іншій формі відображають комплексні інтереси регіону як певної цілісності» [12, с. 45]. Однак регіональні групи інтересів, регіональні клани — це об'єднання великих підприємств і великого бізнесу.

Невід'ємний складник цивілізованої ринкової системи господарювання — суспільні об'єднання дрібних підприємців. У загальній структурі ринкових зв'язків об'єднання підприємців займають власну нішу, що забезпечує вироблення сумісних інтересів, консолідацію сумісних сил. Об'єднання підприємств сфери дрібного та середнього бізнесу відіграють власну, причому досить важливу роль у складній, повній конфліктів взаємодії та одночасно в конкуренції з великим бізнесом, а також у процесах соціального партнерства, взаємовідносинах з державою та профспілками. Це «найважливіший інституційний елемент, який сприяє формуванню умов для розвитку дрібного підприємництва, забезпечення добросовісної конкуренції» [2, с. 59].

На сучасному етапі в Україні можна виділити такі об'єднання дрібних і середніх підприємців як інститутів громадянського суспільства, що намагаються впливати на владу: Всеукраїнська спілка промисловців та підприємців, Федерація професійних спілок працівників кооперації та інших форм підприємництва України, Профспілка працівників малого та середнього бізнесу «Єднання» та ін.

Самоорганізація дрібних і середніх підприємців як одного з інститутів громадянського суспільства призводить до подальшого його розвитку в цілому.

Кожне суспільство має власну систему координат — вертикаль влади й горизонталь комунікативних відносин. Перша вісь забезпечується державою, а друга — громадянським суспільством. Головні вимоги громадянського суспільства: свобода особистості, наявність приватного підприємництва й морального вибору. Однак людина розчиняється в громаді, інтереси окремої людини підкоряються інтересам громади. Відносини в суспільстві регламентуються нормами й ідеалами, головними з яких є свобода й рівність суб'єктів взаємодії.

Свобода й рівність людей завдяки ринку з можливості перетворюються на дійсність. Інша справа, що ці свобода та рівність завжди мають відносний характер. Міра свободи, як і міра рівності, зумовлюються рівнем розвитку суспільного виробництва й залежать від речового характеру відносин. Там, де немає поваги до власності, не може бути вільної та рівної ринкової економіки, не може бути й тієї політичної системи, яка закладає підґрунтя правової державності. Інакше кажучи, де немає громадянського суспільства — не може бути правової держави [7, с. 9]. Можна припустити, що там, де немає громадянського суспільства, — не може бути вільного підприємництва, а відсутність правової держави породжує неконтрольовані наслідки підприємницької діяльності.

У межах громадянського суспільства свобода проявляється по-іншому, ніж у державній сфері, де людина є об'єктом уваги й маніпулювання, турботи й покарання. У громадянському суспільстві людина заявляє про себе як істота автономна та суверен-

на. Вона є рівною серед рівних, бо люди за власною волею об'єдналися у співтовариство, отже, вони самі виробляють ціннісні орієнтири, норми й правила, яких і мають намір дотримуватися [7, с. 7].

Таким чином, ми логічно підійшли до розуміння рівня й можливостей консенсусного потенціалу в сучасному українському суспільстві.

На наш погляд, серед умов соціального консенсусу найпершою й найголовнішою умовою є рівноправність суб'єктів взаємодії, тобто рівноправність соціальних партнерів.

Саме вона і є найскладнішою для досягнення в українському суспільстві. Нерозвиненість до певного якісного стану середнього класу, а значить, і розвиненого громадянського суспільства, існування більшості бідних і панування меншості багатих сприяють подальшому становленню кланово-олігархічного капіталізму в Україні. Ці обставини спричиняють початкову відсутність рівноправності соціальних суб'єктів, а також відсутність ефективних важелів тиску на владну меншість. Вони також впливають на суттєве викривлення соціальної й національної ідентифікації громадян.

Зараз більшість українців досі не усвідомлює власних соціальних інтересів, статусу та потреб. Поширеним явищем є амбівалентність суспільної свідомості. «Соціальна воля, у тому числі воля до міжгрупового порозуміння найчисельніших верств такого суспільства, залишається надто слабкою. Становище ускладнюється і суто психологічною неготовністю людей до діалогу та примирення внаслідок тривалого панування в минулому конфронтаційних ідеологем „класової боротьби"» [3, с. 9].

Ситуацію в країні можна визначити як досить конфліктну. Її специфікою є безперервне відтворення кризового стану, підрив легітимності головних гілок влади, втрата довіри до них, постійне погіршання умов життя, відчуття незадоволеності своїм матеріальним становищем тощо. Однак у країні ще не склалися настільки потужні сили, рівень довіри до яких був би високим і які були б здатні перетворити стихійне невдоволення на масовий рух протесту. Немає також і спільного ідеологічного підґрунтя для масового руху протесту. Бракує й умов для збереження консенсусу. Ступінь консенсуальності в країні знижується — брак організуючої сили сприяє запобіганню конфліктів, але водночас перешкоджає проведенню політики корпоратизму, досягненню злагоди, створюючи умови для виникнення позаінституційних, значною мірою стихійних та несвідомих, акцій соціального протесту [13, с. 11].

У цілому дослідники виокремлюють два головні компоненти, необхідні для побудови суспільно-політичного консенсусу — чітку структуру соціальних інтересів (соціальний аспект) та наявність ефективних механізмів представництва й узгодження цих інтересів (інституційний аспект). Якщо зіставити вітчизняну дійсність з досвідом сучасних демократичних країн, то можна довести, що головною перешкодою для досягнення суспільного консенсусу в Україні є, перш за все, несформованість висхідних суб'єктів консенсусного узгодження — соціальних груп — унаслідок кризи ідентичності та загальної неструктурованості соціуму [3, с. 3].

Формування консенсусного потенціалу в українському суспільстві ускладнюється владою грошей і товарного фетишизму в структурі ціннісних орієнтацій особистості, що зруйнували такі цінності, як честь, гідність, родина, Батьківщина, віра, надія, любов тощо [6, с. 51].

Потрібно ще раз звернути увагу на те, що в сучасному українському суспільстві головну роль у процесі накопичення, збереження та продукування консенсуальних ресурсів відіграє держава [14, с. 13].

Отже, проаналізувавши архетипи і ментальність як основу єдності конкуренції і партнерства в державно-суспільному розвитку України, зробимо такі ***висновки***.

1. Особливості сучасного розвитку є не лише породженням об'єктивних тенденцій і процесів сьогодення, вони є також наслідком деяких суб'єктивних феноменів суспільного життя, проявами певних пластів колективного несвідомого, що необхідно враховувати в процесі трансформацій. Архетипи безпосередньо впливають на

особливості господарювання в тій або іншій соціальній системі, зумовлюють певний тип соціальної взаємодії, тим чи іншим чином детермінують напрямки суспільної й державної діяльності.

2. В українській ментальності домінує жіноча складова цілісного архетипу «інь-ян», що втілюється в образі матері-землі, повазі до жінки — матері роду, приватно-громадській організації господарської діяльності. Це свідчить про більшу схильність українців до партнерських відносин при взаємодоповненні індивідуалізмом і конкуренцією, що визначається як можливе підґрунтя для консенсусних відносин в українському суспільстві.

3. Разом з цим, консенсусний потенціал конкуренції та партнерства в державно-суспільному розвитку в сучасній Україні є досить низьким. Установленню консенсусу перешкоджають наявні «інституційні пастки», які породжують феномен нееквівалентного соціального обміну, несформованість висхідних суб'єктів консенсусного узгодження — представників численного середнього класу, включно зі створенням ціннісного підґрунтя для поєднання верхів і низів. Виходячи з цього, головну роль у процесі накопичення, збереження та продукування консенсусних ресурсів відіграє держава, яка в особі головних суб'єктів політичного життя саме й породжує суспільні суперечності, закладаючи основи для можливого соціального вибуху.

4. В цих умовах необхідним є розуміння того, що без суспільної злагоди подальша демократизація українського суспільства є неможливою. Тому потрібно в першому наближенні намітити шляхи щодо досягнення соціального консенсусу, виходячи з наявності тих чинників та обставин, які можуть скласти хоча б якусь його основу, навіть якщо вона спочатку буде досить хиткою. Але поганий мир іноді кращий, ніж хороша війна.

Переконані, що тільки під час взаємодії організаційних і самоорганізаційних процесів, тобто у співвідношенні вертикалі влади й горизонталі комунікацій (громадянського суспільства) у системі суспільних координат можна досягнути оптимального розвитку конкуренції та партнерства в сучасній Україні, вирішити суспільні суперечності і конфлікти і закласти підвалини для подальших трансформацій у бік демократизації суспільства. Це можливо за допомогою єдності двох шляхів. Перший — це соціальна політика держави (вертикалі влади), другий — місцеве самоврядування як інститут громадянського суспільства (горизонталі комунікацій). З'ясування потенціалу можливостей цих двох шляхів можна визначити як перспективу подальших наукових досліджень у запропонованому напрямку.

Література:

1. Александрова О.С. Взаємодія конкуренції та партнерства як фактор розвитку середнього класу в Україні: філософський аналіз : монографія / О.С. Александрова. — К. : Вид. ПАРАПАН, 2009. — 252 с.

2. Виленский А.В. Российские объединения малых предпринимателей как институт гражданского общества / А.В. Виленский // Политические исследования. — 2004. — № 3. — С. 59—68.

3. Вознюк П.Ф. Консенсус як принцип сучасної демократії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки» / П.Ф. Вознюк. — К., 2004. — 14 с.

4. Головаха Є. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2001. — № 4. — С. 5—22.

5. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) : монографія / О. Донченко, Ю. Романенко. — К. : Либідь, 2001. — 334 с.

6. Іщенко Ю. Публічність, толерантність, безсоромність. Гуманітарна експертиза / Ю. Іщенко // Філософська думка. — 2007. — № 4. — С. 39—52.

7. Кальной И.И. Гражданское общество как одна из составляющих системы координат общественного развития / И.И. Кальной // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского, 2004. — Т. 17. Философия. — № 2 (56). — С. 3—12.

8. Касьянова К. О русском национальном характере / К. Касьянова. — М. : Институт национальной модели экономики, 1994. — 543 с.

9. Куличенко А.В. Государственная власть и процессы общественной самоорганизации. К вопросу о государственном строительстве в России / А.В. Куличенко // Политические исследования. — 2004. — № 6. — С. 108—111.

10. Либман А.М. Институциональная конкуренция и постсоветская трансформация (Влияние неформальных институтов) / А.М. Либман // Общественные науки и современность. — 2006. — № 6. — С. 53—64.

11. Липов В.В. Мотивація інституціональних змін у трансформаційній економіці : монографія / В.В. Липов. — Х. : Вид-во НФаУ, 2004. — 184 с.

12. Лісничук О. Кланова демократія в Україні: привид чи реальність? / О. Лісничук // Розбудова держави. — 1997. — № 11. — С. 43—47.

13. Можаровський В.А. Соціальний конфлікт і консенсус: історико-соціологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / В.А. Можаровський. — К., 1999. — 16 с.

14. Ніколенко В.В. Злагода як феномен життєдіяльності суспільства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / В.В. Ніколенко. — Х., 2004. — 23 с.

15. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні. Аналітичний звіт / Жадан І., Кисельов С., Кисельова О., Рябов С.]. — К. : Тандем, 2004. — 80 с.

16. Привалов Ю. Теневая экономика и коррупция в Украине / Ю. Привалов, Ю. Сапелкин // Общество и экономика. — № 9. — 2001.— С. 113—137.

17. Старк Д. Рекомбинированная собственность и рождение восточноевропейского капитализма / Д. Старк // Вопросы экономики. — 1996. — № 6. — С. 4—24.

18. Узунов В.Н. Экономические и организационные предпосылки формирования оптимальных условий конкуренции в переходный период / В.Н. Узунов // Культура народов Причерноморья. — 2001. — № 22. — С. 65—67.

19. Цирель С.В. «QUERTY—эффекты», «path dependency» и закон Седова / С.В. Цирель // Общественные науки и современность. — 2005. — № 5. — С. 132—140.

20. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов / К.Г. Юнг ; пер. с англ. — М. — К. : ЗАО «Совершенство» — «Port-Royal», 1997. — 384 с.

21. Яковлев А.А. Власть, бизнес и движущие силы экономического развития в России: до и после дела «Юкоса» / А.А. Яковлев // Общественные науки и современность. — 2005. — № 1.— С. 35—44.

Олександр АМОША, Ольга НОВІКОВА

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

АМОША Олександр,
академік НАН України, директор інституту економіки промисловості НАН України, м. Донецьк.

Анотація: *обґрунтовано гостру потребу застосування соціальної відповідальності для забезпечення розвитку людського потенціалу. Встановлено взаємозв'язок концептуальних засад соціального управління, розвитку людського потенціалу та сталого розвитку. Надано пропозиції щодо запровадження соціальної відповідальності в системі державного управління.*

Ключові слова: *соціальна відповідальність, розвиток, людський потенціал, соціальне управління, сталий розвиток, соціальна держава, соціальна політика.*

УДК 316.4.066

Постановка проблеми. Розвиток людського потенціалу в Україні все більше стає стратегічним напрямком державного та регіонального управління. Але незважаючи на певні здобутки у цій сфері, які полягають у прагненні посісти гідне місце у міжнародному рейтингу за розвитком людського потенціалу, у розробці та запровадженні вітчизняної методики з оцінки регіонального інтегрального показника людського розвитку, у підтримці ініціатив Світового банку щодо реалізації пріоритетних напрямів людського розвитку через Цілі розвитку тисячоліття тощо, стан розвитку людського потенціалу є вкрай незадовільним.

Кількісний склад цього потенціалу різко зменшується, умови та можливості щодо забезпечення його розвитку не формуються у відповідності до потреб суспільного прогресу, а система державного управління не передбачає розвиток людського потенціалу в колі стратегічних пріоритетів держави та її регіонів; відповідно, не розвиваються механізми соціальної відповідальності, відсутня мотивація управлінців до зміни ситуації в цій сфері. Одночасно формуються підстави для її визначення та запровадження. Саме тому в науковому середовищі дедалі популярнішим стає напрям досліджень із соціальної відповідальності, яка входить в коло інтересів представників різних напрямів науки: соціологів, економістів, юристів, екологів, медиків, політиків тощо.

Соціальна відповідальність незалежно від рівня та масштабу дослідження визначається на глобальному, національному, регіональному та виробничому рівнях. Глобальний рівень розкриває зміст соціальної відповідальності через визначення проблем та умов існування людства й пошук шляхів їх вирішення завдяки поширенню соціальної інтеграції, спрямованої на збереження та розвиток людського потенціалу незалежно від місця проживання та расової приналежності.

Саме визначення світовою прогресивною інтелектуальною спільнотою та її послідовниками двох концепцій — Концепції соціального управління та Концепції людського розвитку — обумовлюють пріоритети визначення соціальної відповідальності за її реалізацію. Через міжнародні обов'язки держав, які визнають Концепцію соціального управління, формується їх відповідальність щодо збереження та розвитку людства, яка реалізується і в зовнішньому, й у внутрішньому середовищі. Реалізація концепції людського розвитку у глобальному вимірі обумовлює формування соціальної відповідальності в системах державного управління за встановлення центрального місця людини в економічному та суспільному розвитку та надання їй умов і можливостей для вибору.

Ще адаптованішими для ідеї розвитку соціальної відповідальності є формування та реалізація сталого розвитку, які визначено ООН провідним напрямом розвитку людської цивілізації на XXI століття. Сталий розвиток передбачає такий розвиток суспільства, за якого задоволення потреб у природних ресурсах теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти в них свої потреби. Соціальна відповідальність сучасного

НОВІКОВА Ольга,
доктор економічних наук, професор, завідувач відділу економічних проблем соціальної політики Інститут економіки промисловості НАН України, м. Донецьк.

AMOSHA Oleksandr, NOVIKOVA Ol'ga,

Social responsibility in the context of the human potential development.

Annotation: *the severe need of social responsibility usage for maintenance of human potential development is proved. The interrelation between conceptual bases of social management, human potential development and a sustainable development is established. Offers for introduction of social responsibility in government system are given.*

Keywords: *social responsibility,* ***social management, sustainable development, social state, social politics***

УДК 316.4.066

покоління людей виникає за зміни ідеології функціонування суспільства, за зміни підходів до споживання ресурсів у теперішній час заради перспектив існування та розвитку людства в майбутньому.

Саме усвідомлення та застосування соціальної відповідальності робить можливим зміну ідеології і пріоритетів у способі життя людини й у виробництві матеріальних благ з відмовою від цілей і стандартів суспільства споживання, з формуванням суспільства на принципах духовності та культури, з пошуком та впровадженням інноваційних ресурсозберігаючих технологій тощо. Слідування ідеології та принципам сталого розвитку стає можливим у разі відповідального ставлення та запровадження в системі управління попередження та пом'якшення глобальних криз — економічної, енергетичної, продовольчої, екологічної, антропологічної тощо.

Духовна криза західної цивілізації зумовила процвітання техногенно-споживацької ідеології, а безвідповідальний вплив людства на соціальне середовище обумовив катастрофічні наслідки хижацького споживання природних ресурсів та незадовільний стан розвитку людського потенціалу. Таким чином, для перетворення ідей сталого розвитку у глобальному масштабі міжнародна політика повинна використовувати важелі впливу на мотивацію держав до додержання міжнародних домовленостей у цій сфері з посиленням власних ініціатив на рівні окремих держав щодо визначення та застосування соціальної відповідальності за людський розвиток та умови його забезпечення.

У контексті глобальних перетворень визначення та застосування соціальної відповідальності на національному рівні в межах окремої країни повинні спрямовуватись на досягнення високого рівня людського розвитку із застосуванням державних важелів управління соціальними процесами для досягнення цілей людського, соціального та сталого розвитку. Соціальна відповідальність держави повинна базуватись на визначенні та конкретизації обов'язків держави та її інститутів щодо ухвалення та виконання законів, нормативних та правових документів, які спрямовані на забезпечення збереження, ефективне використання людських та природних ресурсів, додержання та реалізацію у повному обсязі державних соціальних гарантій і державних соціальних стандартів, створення умов і можливостей формування та накопичення людського та соціального капіталу тощо.

Мета статті — розкрити проблеми забезпечення розвитку людського потенціалу на глобальному та національному рівнях, визначити механізми застосування соціальної відповідальності для досягнення людського розвитку та запропонувати напрями вдосконалення державного управління, зорієнтовані на становлення та запровадження соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-який процес усвідомлення проблеми потребує глибокого всебічного аналізу її стану та оцінки системи управління щодо її вирішення. Найбільш показово характеризують соціальний стан у країні міжнародні порівняння та місце країни у відповідних рейтингах. Україна за окремими напрямами соціального стану стоїть серед задніх, а за деякими є найгіршою. Так, спостерігаються значні коливання у бік зниження рейтингу країни за індексом розвитку людського потенціалу, який до 2009 р. значно знизився і досяг 85 місця серед 182

країн, але у 2010 році відбулись позитивні зрушення у цьому напрямку, коли Україна за цим показником перемістилась на 65 місце. За індексом глобальної конкурентоспроможності, який визначає стан та перспективи економічного розвитку, Україна у 2009 році посіла 82 місце серед 133 країн. За станом виробничого травматизму Україна разом з Китаєм — серед найгірших. За рівнем тінізації економіки Україна випереджає майже всі пострадянські республіки. Високий рівень розповсюдженості тіньових відносин в Україні в соціальній системі простежується в медицині, освіті та трудовій сфері (неоформлення трудових відносин, зарплата в конвертах, ненормований робочий час тощо). Внутрішній соціальний стан віддзеркалює зовнішній та додатково характеризується вимиранням нації, посиленням нерівності, зростанням бідності, порушенням соціально-економічних та трудових прав, зростанням ризиків втрати роботи, здоров'я, доходу тощо. Усе це свідчить про зниження соціальної відповідальності держави за людський та соціальний розвиток.

Інструменти та механізми державного регулювання соціального стану визначаються правовими обов'язками щодо соціального становища в країні, в її регіонах, у галузях та на виробництві. Аналіз показав, що чіткого розмежування компетенції, повноважень та відповідальності щодо розвитку людського та трудового потенціалу між органами державної влади немає. Зобов'язання України щодо досягнення Цілей розвитку тисячоліття не мають комплексного запровадження через недосконаліть системи державного та регіонального соціального управління. Соціальне управління в Україні не відповідає загальносвітовим вимогам збереження людства та національним інтересам збереження нації, її гідного існування та розвитку.

Причиною та наслідками такого стану є невідповідність державного та регіонального управління потребам людського та соціального розвитку. Декларативні положення чинного законодавства щодо надання соціальних прав та гарантій не мають чіткої регламентації стосовно адресатів їх виконання та відповідальності за нереалізацію. Законодавство про державну службу, про місцеві держадміністрації та місцеве самоврядування не конкретизують соціальні зобов'язання щодо формування та забезпечення реалізації ефективних соціальних стратегій розвитку та відповідальність за людський і соціальний розвиток на рівні держави та регіонів. Не конкретизовано компетенцію Кабінету Міністрів України щодо забезпечення якості та рівня життя населення, а відповідно, до показників ефективності його діяльності не включено показники людського та соціального розвитку. Стратегічного документу щодо соціальної політики протягом 2005—2010 рр. у державі та регіонах немає, а термін дії Основних напрямів соціальної політики України до 2004 р., ухвалених Указом Президента України у травні 2000 р. [17], вже вичерпано. Не упорядковано та не скоординовано діяльність органів і структур державної влади щодо людського та соціального розвитку. Міністерство економіки України у 2001 р. створило структурний підрозділ — Департамент з людського розвитку, але через три роки функціонування скасувало цю структуру. В таке нелогічне рішення вилилася невизначеність напрямів управлінської діяльності на державному рівні за наявності проблем людського розвитку.

В Україні відбувається усвідомлення та дослідження визначених процесів. Значний внесок у вирішення проблем людського та соціального розвитку, людського та соціального капіталу внесли Е. Лібанова, О. Власюк, С. Пірожков, О. Грішнова, В. Антонюк, В. Удовиченко, О. Стефанишин, Л. Семів, І. Садова, Г. Задорожний, М. Горожанкіна, Л. Безтелесна тощо. Але механізми запровадження соціальної відповідальності за стан розвитку людського потенціалу в системі державного та регіонального управління є вкрай невизначеними. Саме нерозвиненість соціального управління стала перешкодою для визначення та ухвалення Концепції (стратегії) розбудови соціальної держави, національної моделі соціальної політики, концептуальних засад людського розвитку, соціального бюджету України тощо. Значної активізації процес формування концептуальних основ соціальної держави набув в Україні протягом

2003—2004 рр. Саме в проектах правових документів щодо соціальної держави була чітко виписана система критеріїв соціальної держави, яка перетворилася б на систему показників оцінки для органів та структур державної влади з подальшим застосуванням механізму соціальної відповідальності.

Друга спроба ухвалити правовий документ щодо соціальної держави була здійснена народними депутатами Верховної Ради України В.Г. Харою, О.М. Стояном та Я.М. Сухим у квітні 2008 року, коли було подано до Верховної Ради України проект Закону України «Про Концепцію соціальної держави України» (реєстраційний № 2312), який до кінця 2009 року не надавався до відповідного проходження для подальшого ухвалення, а згодом був знятий з розгляду зовсім. Тому опрацювати механізми соціальної відповідальності держави щодо забезпечення соціального та людського розвитку через правовий документ про соціальну державу вкрай складно.

Таким чином, необхідність застосування соціальної відповідальності держави за стан людського та соціального розвитку посилюється. Механізми її запровадження можна створити через регламентацію та реалізацію адресних державних концепцій, стратегій, програм тощо. Але вони або не реалізуються, або не ухвалюються. Тому доцільно ініціювати формування громадської думки щодо запровадження соціальної відповідальності держави та одночасно доручити науковій спільноті обґрунтувати та запропонувати механізми її застосування.

Соціальна відповідальність держави буде спрацьовувати за наявності та розвитку невідворотних механізмів її застосування, у разі зміцнення політичної культури, у разі розвитку демократичних засад державного управління, при конструктивній опозиції, у разі встановлення партнерських відносин між гілками влади та підвищення рівні довіри до влади.

Висновки. Таким чином, для становлення та запровадження соціальної відповідальності в Україні необхідно:

• внести зміни та доповнення до Конституції України, Закону України «Про основи національної безпеки України», Закону України «Про Кабінет Міністрів України» тощо з визначенням та конкретизацією положень щодо соціальної відповідальності держави;

• доопрацювати й ухвалити правовий документ щодо соціальної держави, у якому надати критерії та показники, які є показниками ефективності соціального управління, а відповідальність за їх невиконання закласти як інструмент для застосування соціальної відповідальності;

• під час формування системи соціальної відповідальності держави забезпечити врахування місця України в міжнародних порівняннях, світових рейтингах (за демографічним та людським розвитком, за рівнем освіти, за рівнем виробничого травматизму, за соціальним самопочуттям, за рівнем базової захищеності, за індексом щастя тощо);

• розробити й ухвалити Основні напрями соціальної політики України на період до 2015 року, де виокремити в механізмах реалізації застосування соціальної відповідальності;

• запровадити соціологічний моніторинг щодо оцінки соціальної відповідальності держави та забезпечити широке висвітлення цієї інформації у ЗМІ;

• визначити в колі показників соціальної відповідальності держави виконання міжнародних домовленостей України;

• почати відстежувати рівень досягнення пріоритетів розвитку держави (щодо підвищення рівня та якості життя, економічного зростання та інноваційного розвитку, забезпечення соціальної орієнтації економіки), визначених у стратегічних правових документах та враховувати рівень їх виконання під час визначення соціальної відповідальності держави;

• створити умови та надати можливості для розвитку демократичних засад контролю за діяльністю держави з боку суспільства та його представників (громадських об’єднань, політичних партій, професійних спілок, громадян тощо);

• сприяти проведенню та фінансуванню наукових досліджень з проблем соціального управління, соціальної відповідальності та людського розвитку.

Література:

1. Безтелесна Л.І. Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в Україні: оцінка і перспективи : монографія / Л.І. Безтелесна. — Рівне : НУВГП, 2010. — 361 с.

2. Благов Ю.Е. Генезис концепции корпоративной социальной ответственности / Ю.Е. Благов // Вестник С.-Петербургского ун-та ; Сер. : Менеджмент. — 2007. — №2. — С. 3—24.

3. Ванярхо В.Г. Поиск законов устойчивости в неустойчивом мире: стратегии избавления человечества от самоуничтожения / В.Г. Ванярхо // «Дельфис. Ежегодник» : Материалы II Всероссийской международной конференции «Этика и наука будущего. На пути к духовно-экологической цивилизации». — М., 2002. — С. 126—131.

4. Велихов Е. Чтобы не уничтожить самих себя : интервью / Е. Велихов // Аргументы и факты. — 2010. — №5. — С. 3.

5. Головаха Є. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження / Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2006. — 142 с.

6. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005—2007 роки // Є. Головаха, А. Горбачик. — К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. — 133 с.

7. Доклад о развитии человека 2009. Преодоление барьеров: человеческая мобильность и развитие / пер. с англ. — М. : Изд-во «Весь Мир», 2009. — 229 с.

8. Інформаційне забезпечення державного та регіонального соціального управління : моногр. / О.Г. Осауленко, О.Ф. Новікова, Н.С. Власенко, І.В. Калачова та ін. ; НАН України. Ін-т економіки пром-сті; Держкомстат України. — К. ; Донецьк, 2004. — 656 с.

9. Йонас Х. Принцип ответственности. Опыт этики для технологических цивилизаций / Х. Йонас. — М. : Айрис-пресс, 2004. — 480 с.

10. Комплексная программа реализации на национальному уровне решений, принятых на Всемирном саммите по устойчивому развитию на 2003—2015гг. ; утвержденная постановлением Кабинетом Министров Украины от 26 апреля 2003 года № 634 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http//www.rada.kiev.ua.

11. Лібанова Е.М. Вплив сучасної кризи на ментальні особливості, психологічні орієнтації та настанови населення України / Е.М. Лібанова // Глобальна економічна криза 2008—2010 років: досвід та шляхи подолання в Україні : моногр. / [В.П. Антонюк, С.С. Аптекар, Н.А. Балтачеєва та ін.] ; під заг. ред. В.І. Ляшенка. — Донецьк : Юго-Восток, 2010. — С. 279—285.

12. Марков М. Технология и эффективность социального управления / М. Марков; под ред. Т.В. Керимовой ; пер. с болгар. — М. : Прогресс, 1982. — 268 с.

13. Маркс К. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — Т. 21. — М. : Госполитиздат, 1961. — С. 269—317.

14. Методика вимірювання людського розвитку регіонів України : затв. Постановою Колегії Держкомстату України та Президії НАН України від 14.03.2001 р. № 76 // Методологічні положення зі статистики. — Вип. 2. — Т. 2 : Держкомстат України. — К. : ІВЦ Держкомстату України, 2006. — С. 85—112.

15. На меті — сталий розвиток України // Вісник НАН України. — 2007. — № 2. — С. 14—44.

16. Обзор тенденций глобальной корпоративной ответственности и устойчивого развития [Электронный ресурс] / Sustaim Abiblity. — Режим доступа: http:www.sustainability.com\issues\who-are-stakeholders.asp.

17. Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року : Указ Президента України від 24 травня 2000 р. № 717/2000 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 21. — Ст. 858.

18. Права человека и процессы глобализации современного мира / отв. ред. Е.А. Лукашева. — М. : Норма, 2005. — 464 с.

19. Про підписання меморандуму про взаєморозуміння між Кабінетом Міністрів України, Міністерством Великої Британії у справах міжнародного розвитку, Шведською агенцією міжнародного розвитку та Представництвом Європейської Комісії в Україні, Молдові та Білорусі стосовно проведення оцінки державного управління за базовими показниками SIGMA : затв. Розпорядженням КМУ від 10 квітня 2006 р. № 196-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=196%2D2006%2D%F0&p.

20. Региональная политика: методологические методы, практика / отв. ред. М.И. Долишний. — Л. : ИРД НАН Украины, 2001. — 720 с.

21. Регіональний людський розвиток : Статистичний бюлетень / Держкомстат України ; відп. за вип. І. Калачова. — К., 2008. — 45 с.

22. Сопрыкина М.В. На пути к социальной ответственности / М.В. Сопрыкина // Зеркало недели. — 2008. —№19 (698). — С. 21.

23. Социально-экономический потенциал устойчивого развития : учебник / под. ред. проф. Л.Г. Мельника (Украина) и проф. Л. Хенса (Бельгия). — Сумы : НТД «Универсальная книга», 2007. — 1120 с.

24. Соціальні індикатори рівня життя населення : Статистичний збірник. — К. : Держкомстат України, 2009. — 220 с.

25. Соціальні інновації: концептуальні підходи, можливості розвитку та запровадження: наук. : доповідь / В.П. Антонюк, О.Ф. Новікова, О.В. Воловодова та ін. ; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2010. — 102 с.

26. Тітонько О.М. Системи макроекономічного рахівництва : навч.-метод. посіб. / О.М. Тітонько. — К. : КНЕУ, 1999. — 100 с.

27. Управление корпоративной ответственностью: новый взгляд [Электронный ресурс]. — 2007. — Режим доступа : http:www.rspp.rul.

28. Устойчивое развитие: теория, методология, практика : учебник / под ред. проф. Л.Г. Мельника. — Сумы : Университетская книга, 2009. — 1216 с.

Олексій ВАЛЕВСЬКИЙ

МІФ «СИЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ» В ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Актуальність заявленої теми дослідження зумовлюється необхідністю визначення соціально-економічних і політичних причин, які призводять до деструкції демократичних засад функціонування політичних інститутів та органів управління в українському суспільстві. Аналізу причин деструкції демократичних засад у політичній сфері українського суспільства майже не приділяється належної уваги. Відсутній у наукових дослідженнях і системний аналіз причин привабливості для політичного класу після президентських виборів 2010 року авторитарних форм. Загальноприйнятим є твердження, що демократичні норми, які сформувалися у сталих демократичних країнах, потребують корекції для трансплантації їх в умовах перехідного суспільства. Водночас до цих пір нез'ясованим залишається, наскільки суттєвими можуть бути трансформації демократичних форм та інститутів.

Мета дослідження полягає в аналізі причин виникнення і реалізації авторитарних тенденцій у політичній сфері українського суспільства. В узагальненому вигляді ці тенденції представлені в формі міфу «сильної держави», який відіграє роль імперативу для політичного класу, що сформувався після президентських виборів 2010 року. У контексті зазначеної мети необхідно визначити соціально-економічні причини формування установок «сильної держави», дослідити процеси поширення цих установок у масовій свідомості, проаналізувати їх впровадження у політичній практиці і діяльності органів управління.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічний контекст формування міфу «сильної держави». Система політичного і державного управління, яка сформувалася після «помаранчевої революції», не змогла знайти адекватні відповіді тим викликам, які несла світова фінансова криза. Феномен Майдану в 2004 р. став суттєвим чинником становлення громадянського суспільства, водночас цей імпульс не був належним чином трансформований у розвиток економіки і соціальної сфери. У результаті суспільство зустріло світову кризу з розбалансованим управлінням, неспроможним на впровадження консолідованої політики. Масштаби економічних та соціальних втрат за період з 2005 по 2010 роки були настільки масштабними, що вперше за роки державної незалежності експерти почали говорити про загрозу дефолту та перспективу перетворення України на failed state.

Наслідки світової фінансової кризи для України виявилися найбільш руйнівними серед країн Центральної і Східної Європи. Економіка втратила близько 15 % ВВП. За оцінками економістів, криза зруйнувала майже усі здобутки економічного зростання 2000—2006 рр. Причини руйнівних наслідків полягають у впливі не тільки зовнішніх, але й внутрішніх чинників. Визначимо головні з них.

Так, упродовж 2005—2010 років було зупинено проведення інституційних і структурних реформ. Пріоритетом економічної політики стало сприяння імпорту. Через це сформувався негативний зовнішньоторговельний баланс, який у 2008 році склав 13,5 млрд. дол. Не зважаючи на реформаторський імідж, влада не змогла збе-

ВАЛЕВСЬКИЙ Олексій,

доктор наук з державного управління, керівник відділу політичного аналізу Інформаційного агентства «Контекст-медіа», м. Київ.

Анотація: *досліджуються причини виникнення міфу «сильної держави» і шляхи його реалізації в сучасній Україні. Робиться висновок щодо посилення авторитарних тенденцій у політичній сфері українського суспільства і необхідності розвитку демократії в умовах перехідного суспільства.*

Ключові слова*: міф «сильної держави», авторитаризм, трансформація, криза.*

VALEVS'KYI Oleksii,

The myth of a "strong state" in the transformation of the Ukrainian society.

Annotation*: the reasons of appearing a "Strong State" myth and the ways of its functioning in the modern Ukraine are studied. The conclusion is that the authoritarian tendencies are strengthening in the political area, and, for a transition society, it is crucial to develop democracy.*

Keywords: *"Strong State" Myth, Authoritarianism, Transformation, Crisis, Recession.*

УДК 321.01

регти належний рівень інвестицій. У 2009 році в економіку надійшло на 40 % менше інвестицій, чим у попередній рік. Ті самі інвестиції, які надходили, головним чином були зосереджені в банківській сфері і підживлювали виникнення різного роду спекулятивних «бульбашок».

Розвиток тіньової економіки, за даними Рахункової палати, становив порядку 40 % ВВП. Як наслідок, це спровокувало виникнення величезного бюджетного дефіциту. Під тиском популізму в 2008 і 2009 роках урядом складалися нереальні бюджети, виконання яких супроводжувалося величезною кількістю порушень: збиранням наперед податків, неповерненням ПДВ, інфляційними вливаннями, зростанням зовнішньої заборгованості. Ручне управління економікою і прагнення підпорядкувати економічні процеси інтересам збереження політичної популярності призвели до логічного завершення — уряд Тимошенко фактично поставив країну на межу краху. Так, у 2008 році був зафіксований рівень інфляції в 22,3 %. Для порівняння — за підрахунками для європейських країн рівень інфляції в період розпалу фінансової кризи був порядку 2,6 %. Вади чинної системи управління призвели до того, що за останні роки динаміка зростання державного боргу України набула загрозливих темпів. Менш ніж за 3 роки державний борг збільшився у 4,5 рази і майже у 2 рази перевищив доходи бюджету.

Неспроможність «помаранчевого» уряду — наступна причина кризового стану суспільства. Залишились не почутими усі попередження експертного середовища і політичних сил з вимогами скоригувати політику і розробити антикризові заходи. За наявності достовірної інформації Уряд не зміг оцінити реальний масштаб загроз. Кабінет Міністрів Тимошенко, переслідуючи популістські цілі, категорично відмовлявся внести корективи в бюджетну політику навіть у тих умовах, коли від економічної кризи потерпали інші країни, де уряди схвалювали антикризові програми.

Уряд Тимошенко так і не спромігся підготувати системну антикризову програму. Щоправда, впродовж 2008—2009 рр. Кабінет Міністрів України пропонував парламенту проект антикризової програми [1]. Однак ця Програма містила традиційні вади програмотворчості — загальний характер формулювань, відсутність кількісних параметрів очікуваних результатів, що унеможливлювало контроль за їх виконанням, відсутність оцінок ризиків внутрішнього та зовнішнього характеру. Багато в чому ця Програма мала рекламний характер і не була підтримана Верховною Радою. Головне досягнення цього періоду — це підготовка урядом низки меморандумів лобістського характеру, які захищали інтереси великих фінансово-економічних груп. Однак ніякої більш-менш системної антикризової діяльності не проводилося.

Зазначені негативні макроекономічні тенденції доповнювалися зростанням політичного тиску на управління. Так, за даними Головдержслужби, у 2005 році після виборів Президента України з політичних мотивів було звільнено близько 9800 державних службовців. На той час плинність кадрів у цілому по державній службі наблизилась до 20 %, а плинність кадрів вищих категорії становила майже 100 %.

Наступна причина — поєднання соціально-економічної кризи з інституційною. Упродовж 2005—2010 років міжособистісний конфлікт між Тимошенко і Ющенком набув гіпертрофованого стану і переріс в інституційний конфлікт між президентом і прем'єром, що в результаті призвело до паралічу центральних органів влади.

Уроки економічної кризи 2008—2009 років важливі тим, що суспільство наочно переконалося, що без кардинальних змін у системі управління подальший розвиток держави неможливий. Поширення установок «сильної держави» в масовій свідомості. Характерною ознакою президентської виборчої кампанії 2010 року стало публічне обговорення корисності впровадження в Україні моделі «сильної руки», авторитаризму і навіть диктатури. Причому про доцільність формування «сильної держави» і часткового згортання демократії говорили навіть ті кандидати на президентську посаду, які позиціонували себе як прихильники демократії.

25 вересня 2010 р. у телевізійному ефірі ТРК «Україна» тодішній прем'єр Тимошенко заявила, що диктатура є єдиним виходом з кризової ситуації. Виступаючи 2 жовтня т. р. на Львівському міжнародному економічному форумі, прем'єр підтвер-

дила свої наміри, заявивши: «якщо мені удасться виграти президентську кампанію в Україні, буде диктатура, але диктатура законів» [2]. На передвиборчому IX з'їзді ВО «Батьківщина» Тимошенко заявила про необхідність для України диктатури закону і порядку. «Країні потрібна диктатура закону (…) Ми повернемо порядок у владу, і вона не буде розхитаною і розхлябаною, як сьогодні», — сказала вона [3].

Рейтинговий кандидат на президентську посаду С. Тігіпко йшов на вибори з гаслом «сильний президент — сильна країна» на чолі з партією «Сильна Україна». Передвиборча програма кандидата передбачала, зокрема, ухвалення нової редакції Конституції, де буде визначено роль президента та підконтрольного йому уряду «як реального та незаперечного центру державної та виконавчої влади».

Ще один популярний представник «демократичного табору» А. Яценюк на позачерговому з'їзді партії «Фронт змін» заявив про наміри у разі його перемоги на президентських виборах «навести порядок». На з'їзді, який висунув Яценюка кандидатом на президентську посаду, йому подарували символічний гайковий ключ, на що той зазначив, що «все буде працювати навіть краще, як швейцарські годинники, всі гайки будуть закручені» [4].

Інший кандидат — А. Гриценко — пропагував свій проект «Конституції порядку», побудованої на посиленні президентських повноважень. Зокрема, Гриценко заявляв: «У нинішніх умовах про порядок і сильну руку потрібно говорити не як про противагу чи протилежний полюс демократії, а скоріше навпаки — про відповідальність та ефективність як засіб для створення твердої основи (економічної, правової) для справжньої, а не показної демократії» [5].

У результаті на президентських виборах 2010 року вперше в історії України кандидати обіцяли не поглиблення демократичних процесів, а їх згортання.

Реклама авторитарних установок від кандидатів на президентську посаду виявилася співзвучною настроям населення, яке, як свідчили соціологічні опитування, лояльно ставилося до перспектив згортання демократичних стандартів.

Як ілюстрацію наведемо деякі данні. Так, за даними соціологічної компанії Research&Branding Group, 80 % опитаних вважали, що державі потрібна «сильна рука», а 36 % відзначили, що готові погодитись із обмеженням громадянських свобод [6]. Згідно даних опитувань Центру Разумкова, диктатуру найкращою формою державного правління для України в 2002 р. вважали 5,3 % респондентів, у 2006 р. — 4,9 %, 2007 р. — 4,6 %, а в 2009 р. їх кількість збільшилася до 8,5 %. Спостерігається аналогічна тенденція збільшення симпатій до президентської моделі правління з 10,2 % у 2002 р. до 15,1 % у 2009 р. Появу сильного лідера, який має широкі владні повноваження, 62 % опитаних вважають важливим для успішного розвитку України (опитування 2008 р.) [7].

В умовах виборчої кампанії політики прагнули використати в рекламних цілях міфологеми масової свідомості щодо корисності «сильної руки» і «порядку». Водночас поширення економічної кризи сприяло тому, що населення схильно було сприймати соціальні та економічні негаразди як наслідок демократії. Через це у масовій свідомості підживлювався міф, що авторитарний режим «наведе порядок», який стане запорукою благоденства. Необхідно зазначити, що прихильність до міфологем «сильної держави» виходять з генетичної пам'яті населення посттоталітарного суспільства. Протягом декількох поколінь населення жило спочатку при диктатурі пролетаріату, де панувала «революційна законність», потім при диктатурі КПРС в умовах «соціалістичної законності». Тепер громадяни готові жити при «диктатурі закону», де норми законності визначатимуть олігархічні партії.

У підсумку президентські вибори 2010 року, які ознаменували поразку «помаранчевого періоду» в політичній історії України, стали одночасно початком створення нового режиму, який характеризується посиленням авторитарних тенденцій.

Реалізація установок «сильної держави» в політичних інститутах та органах управління. Після краху радянської системи імідж реформатора означав пропаганду ліберальних цінностей, побудованих на так званому Вашингтонському консенсусі. Трансформація українського суспільства базувалася на уявленнях, згідно з якими

лише формальні ознаки політичної демократії та послаблення впливу держави в економічній сфері визначалися метою реформування посттоталітарного суспільства. Фінансово-економічна криза підірвала віру у фундаментальні основи ринкової економіки і показала, що економічна модель, побудована на класичних капіталістичних принципах, є далекою від ідеальної. Для українського політичного класу ситуація втрати глобальних орієнтирів виявилася драматичною. Якщо впродовж двадцяти років державної незалежності існували хоча б якісь орієнтири, то світова економічна криза їх зруйнувала. «Яким є місце України в сучасному світі?» — питання, на яке у політичного класу немає усвідомленої відповіді. Образно кажучи, якщо у 1994 році Кучма міг з пафосом запитати парламент: «Скажіть, яке суспільство потрібно будувати, і я це зроблю», то Януковичу в 2010 році просто нема кому ставити це питання.

Втім, як свідчать спостереження, новий політичний клас, який сформувався після президентських виборів 2010 року, особливо не переймався фундаментальними питаннями. З наявного розмаїття можливостей побудови конкурентної економіки й ефективного державного управління було обрано найпростіший шлях — встановлення політико-правових засад, які забезпечили б посилення адміністративного втручання в економічні і політичні процеси. Було взято курс на створення політичного режиму, який будується на адміністративно-чиновній монополії, яка має усі шанси переродитися на авторитаризм. Для цього були використані як негативні соціально-економічні наслідки економічної кризи, так і розповсюдження авторитарних установок у масовій свідомості.

Для системи адміністративного монополізму є характерною відсутність ідеології або якихось політичних цінностей. Він оперує образами, пов'язаними із «стабільністю», «керованістю» та демонстративно популістською «турботою» про народ. Реалізація проекту адміністративно-чиновного монополізму стала своєрідною формою самозахисту політичного класу в умовах глобальної кризи.

Установлення такої моделі супроводжувалося порушеннями правових норм. Першим кроком було відразу після президентських виборів 2010 року формування парламентської більшості на основі індивідуального членства депутатів парламенту (так званої коаліції «тушок»), що суперечило відповідним нормам Конституції. Наступним стало скасування Конституційним Судом України парламентсько-президентської моделі, визначеної Конституцією в редакції 2004 р., і повернення до Конституції 1996 р., яка наділяла президента посиленими повноваженнями. Правова обґрунтованість цього рішення КСУ викликала чимало сумнівів. Зокрема, з огляду на те, що своїм попереднім рішенням у 2008 році КСУ визнав, що зміни, що були внесені у Конституцію в 2004 році, стали частиною Основного Закону і не підлягають оскарженню. Конституційний Суд не мав права виносити рішення стосовно зміни конституційного ладу. За Конституцією таке право закріплюється тільки за народом і Верховною Радою України як вищим законодавчим органом. Наслідком цих маніпуляцій стала криза легітимності влади про що, зокрема, зробили висновок експерти Венеціанської комісії [8].

Важливим чинником у створенні адміністративно-чиновної монополії стала централізація виконавчої влади. Була проведена уніфікація управлінської системи. З 20 міністерств в уряді залишилось 16, загалом зі 112 органів центральної влади залишилось 64: окрім міністерств, це 28 служб, 12 агентств і 7 інспекцій [9]. Був змінений порядок призначення і звільнення на керівні посади. Тепер керівників адміністративної системи (міністри, перші заступники міністрів, заступники міністрів-керівники апарату) призначає на посаду за поданням прем'єр-міністра і звільняє з посади Президент. Керівників центральних органів влади (служб, агентств, інспекцій), їх перших заступників та заступників також призначає на посаду за поданням прем'єр-міністра, внесеним на підставі пропозиції міністра, та звільняє з посади Президент [10].

Таким чином, була побудована гіперцентралізована адміністративна система, яка замикається на Адміністрації Президента. Уряд у такій адміністративній системі перетворюється фактично на господарчій орган, який переймається розпорядчими

функціями. Натомість Адміністрація Президента отримує ексклюзивні повноваження впливу на виконавчу владу, передусім у вирішенні кадрових питань.

Позитивний аспект зазначених змін в адміністративній системі полягає в ліквідації дублювання функцій органів управління й у більш чіткому визначенні сфер компетенції між ними. Водночас посилюється особиста або політична залежність службовців від керівництва, зокрема Адміністрації Президента, що унеможливлює деполітизацію державної служби і формування професійних державних менеджерів. Чинна система призначень керівників центральних органів влади посилює політизацію державної влади, коли перевибори президента автоматично призводять до зміни всього керівного корпусу виконавчої вертикалі. Такий спосіб призначення та звільнення керівного складу центральних органів виконавчої влади за своїми суттєвими ознаками є спадком радянського принципу особистої влади.

Одночасно новий політичний клас доклав максимум зусиль для зменшення впливу парламенту на формування державної політики. Парламентська більшість, створена на основі провладної Партії регіонів, фактично перетворилася на придаток адміністративної системи. У Верховній Раді мають реальні шанси бути схваленими тільки законопроекти, підготовлені урядом або більшістю, проекти від опозиційних фракцій фактично до сесійної зали не доходять.

Зусилля з реалізації установок «сильної держави» отримали відповідну оцінку.

Журнал Economist опублікував результати дослідження Democracy Index 2010 (Індекс демократії) для 167 країн миру. Ситуація в країнах оцінювалася станом на листопад 2010 року. Загальний індекс розраховується на основі індексів п'яти категорій: виборчий процес і плюралізм, дії уряду, участь у політичному житті, політична культура й громадянські свободи. Під час підготовки рейтингу країни оцінювалися за 4 типами режиму влади: повна демократія, недостатня демократія, гібридний режим та авторитарний режим. Україна посіла 67 місце, тобто опустилася на 14 пунктів порівняно з 2008 роком (53 місце). Автори дослідження вважають, що «демократичні досягнення, які відбулися в результаті Помаранчевої революції, зараз перебувають під загрозою». В Україні зафіксовано найбільший регрес у демократії серед усіх країн Європи. Також за підсумками 2010 року Україна втратила неформальний статус «кращого серед гірших» на пострадянському просторі, пропустивши вперед Молдову [11].

Аналогічні тенденції були помічені й українським експертним середовищем, про що свідчать результати експертного опитування, проведеного в грудні 2010 р. Фондом «Демократичні ініціативи». Так, оцінюючи рівень демократії в Україні за 10-бальною шкалою (де 0 — дуже низький рівень, 10 — дуже високий), експерти визначили середній бал 2,9. Для порівняння: в червні 2010 р. експерти оцінили рівень демократії в 3,3 бали, в березні 2007 р. — 5,2, у березні 2005 р. — 6,7. Стан свободи слова: грудень 2010 р. — 3,1, червень 2010 — 3,6, березень 2007 р. — 5,9, березень 2005 — 7. Рівень дотримання законності: грудень 2010 р. — 1,6, червень 2010 р. — 2,1, березень 2007 р. — 2,5, березень 2005 р. — 4,9 [12].

Отже, установки «сильної держави» трансформуються у побудову таких владно-управлінських відносин, які сприяють формуванню не професійного державного менеджменту, а патримоніальної бюрократії, яка особисто або політично залежна від керівництва. У такій системі відносин посада мовчазно визнається джерелом доходу і, подекуди, особистою або корпоративною власністю. Така адміністративна система не здатна ефективно протистояти корупції, комерціалізації державної служби і непотизму. Реформаторські новації в такий системі владно-управлінських відносин не сприймаються ані чиновництвом, ані політиками. Не дивно, що реформи в Україні часто впроваджуються з ініціативи міжнародних фінансових інститутів, які надають державній бюрократії зовнішнє кредитування в обмін на реформи в соціальній та економічній сферах.

За таких умов модернізація суспільства й економіки проводиться повільно, безсистемно і, як свідчить практика, в інтересах великого капіталу і бюрократії, тобто тих груп, які здатні лобіювати вигідні їм рішення.

Тим не менш, на порядку денному, як і раніше, стоїть завдання на нових світоглядних та ідеологічних орієнтирах продовжити побудову демократичного суспільства. Отже, питання «чи збережеться в Україні демократія після президентських виборів 2010 року?» не є риторичним. Історія показує, що авторитарні режими встановлюються набагато простіше, ніж демократичні. Проте ціна, яку доводиться платити за панування автократії, є набагато більшою, чим ціна помилок демократії.

Висновки

1. Поширення в політичній свідомості українського суспільства міфу «сильної держави» було спровоковано: по-перше, катастрофічними соціально-економічними наслідками світової економічної кризи; по-друге, нездатністю «помаранчевої влади» до консолідованих дій в умовах економічної кризи, зокрема конфліктом між Тимошенко і Ющенком, який набув гіпертрофованого стану і переріс в інституційний конфлікт між президентом і прем'єром, що мало наслідком параліч центральних органів влади; по-третє, прагненням кандидатів у президентській кампанії 2010 року використати у передвиборчих цілях авторитарні настрої масової свідомості; по-четверте, ментальними наслідками посттоталітарного суспільства.

2. Президентська виборча кампанія 2010 року багато в чому пройшла під гаслами необхідності встановлення «сильної держави» і часткового згортання демократії. Причому цей лозунг використовували кандидати на президентську посаду, які позиціонували себе як прихильників демократії. Населення схильно було сприймати соціальні та економічні негаразди як наслідок демократії. Через це в масовій свідомості підживлюється міф, що авторитарний режим «наведе порядок», який стане гарантією благоденства.

3. Політична й економічна криза 2008—2009 років мала наслідком усвідомлення, що без кардинальних змін у системі управління подальший розвиток держави неможливий. Водночас новий політичний клас, який сформувався після президентських виборів 2010 року, з наявного розмаїття можливостей побудови конкурентної економіки й ефективного державного управління обрав найпростіший шлях — встановлення політико-правових засад, які забезпечили б посилення адміністративного втручання в економічні і політичні процеси. Відповідь українського політичного класу на глобальні виклики і необхідність виводу країни з кризи була максимальною простою і полягала у створенні політичного режиму, який будується на адміністративно-чиновній монополії, яка має усі шанси переродитися на авторитаризм.

4. Установки «сильної держави» трансформуються у побудову таких владно-управлінських відносин, які сприяють формуванню патримоніальної бюрократії, яка особисто або політично залежна від керівництва. У такій системі відносин посада мовчазно визнається джерелом доходу і, подекуди, особистою або корпоративною власністю. Така адміністративна система не здатна ефективно протистояти корупції, комерціалізації державної служби і непотизму.

5. Під впливом міфу «сильної держави» новий політичний клас після перемоги на президентських виборах бачив своїм пріоритетом побудову адміністративної вертикалі. Завданням налагодження комунікацій із суспільством і створення дієздатного балансу стримувань і противаг не приділялось належної уваги. На сьогодні доводиться констатувати нездатність або небажання нового політичного класу працювати над створенням ефективних засобів комунікації із суспільством.

Відсутність ефективної комунікації і концентрація повноважень на тлі соціально-економічної кризи створює загрозливу ситуацію, позаяк у вирішенні складних соціально-економічних проблем у влади відсутня підтримка населення, а формування патримоніальної бюрократії унеможливлює появу компетентних державних управлінців, які могли б працювати над вирішенням цих проблем.

Перспективи подальших наукових досліджень політичної міфології транзитивного суспільства є наступними.

1. В умовах посилення авторитарних тенденцій дослідження трансформації ліберально-демократичних цінностей у транзитивному суспільстві набуває особливого

значення. Очевидно, що без впровадження демократичних цінностей в політичній сфері й управлінській діяльності, які забезпечили б продуктивний діалог політичного класу із суспільством, годі очікувати на успіх у модернізації України.

2. Актуальним завданням є доведення хибності міфу «сильної держави» і пов'язаних з ним установок. Стабільність влади не є синонімом стабільності суспільства — цю істину нинішній політичний клас, який переймається концентрацією владних повноважень, здається, ще не зрозумів. Влада стає ефективною і сильною завдяки своїй легітимності, здатності до консолідації і продуктивної співпраці з різними політичними силами. Цю прописну істину політичному класу ще необхідно буде засвоїти.

3. На порядку денному стоїть завдання побудови дієздатного балансу стримувань і противаг, якій виражається в інституційному і функціональному розподілу повноважень та сфер відповідальності між гілками влади, що стане бар'єром проти узурпації влади. Така будова державної влади створить умови для участі у політичному процесі конкуруючих політичних еліт, що стане запобіжним засобом проти привласнення влади певним політичним угрупуванням.

Практика ухвалення політико-управлінських рішень і функціонування органів влади свідчить, що конституційний принцип розподілу влади багато в чому є формальним, а механізм стримування й противаг не працює. Отже, завдання встановлення механізму стримування й противаг, заснованого на принципі розподілу влади, має стати ідеологією у реформуванні політичної системи і державного управління.

Література:

1. «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток» : Програма діяльності Кабінету Міністрів України : 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31357.

2 Тимошенко знову обіцяє диктатуру [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/news/2009/10/2/102626.htm.

3. Тимошенко: Украине нужна диктатура [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.regnum.ru/news/1218199.html.

4. Яценюк: Я очолю контрреволюцію [Електронний ресурс] // УНІАН 28.11.2009. — Режим доступу : http://www.unian.net/ukr/news/news-349309.html.

5. Гриценко А. Руководители страны должны смотреть в окно и видеть мир [Електронний ресурс] / А. Гриценко // Зеркало недели — № 41 (769) — 2009. — Режим доступу : // http://www.zn.ua/1000/1550/67559.

6. Чистилин В. Запах диктатуры [Електронний ресурс] / В. Чистилин // Главное. — 04 марта 2009. — Режим доступу : http://glavnoe.ua/articles/a1824.

7. Соціологічні опитування Центру Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/socpolls.php.

8. Венеціанська комісія: Парламентські вибори мають відбутися в 2011 році : (документ) [Електронний ресурс] // «Главком». — 21.12.2010. — Режим доступу : // http://glavcom.ua/print/articles/2452.html.

9. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» : Указ Президента України № 1085/2010 від 09.12.2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.president.gov.ua/documents/12584.html.

10. Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України № 1199/2010 від 24.12.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.president.gov.ua/documents/12729.html.

11. Democracy index 2010. Democracy in retreat. A report from the Economist Intelligence Unit [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf.

12. Фонд Демократичні ініціативи «Підсумки 2010 року: оцінки експертів» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://dif.org.ua/ua/press/okgofkgopr.

ВАСИЛЬЄВ Володимир,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри російської і зарубіжної літератури Інституту філології і мовної комунікації Сибірського федерального університету,
м. Красноярськ.

Анотація: *у статті описується технологія дослідження архетипіки художнього тексту.*

Ключові слова: *метод, архетип, теорія.*

VASYL'EV Volodymyr,

Educational potential of the archetype as a structured knowledge.

Annotation*: the technology of investigation of the archetypical in the text is described.*

Keywords*: method, archetype, theory.*

УДК 82

Володимир ВАСИЛЬЄВ

ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ АРХЕТИПУ ЯК КРИСТАЛІЗОВАНОГО ЗНАННЯ

Постановка проблеми. У зв'язку з трансформаційними процесами, що охопили людство, все очевиднішою стає необхідність серйозних реформ найрізноманітніших сфер життєдіяльності суспільства. Сьогоднішні реформи зачіпають, перш за все, політичну й економічну сфери. Очевидним є той факт, що їх доля значною мірою пов'язана і зі змінами у сфері освіти. Особливо хотілося б підкреслити значення гуманітарного знання. Останні роки воно вельми помітно змінилося в своїй якості, багато в чому завдяки процесу інтеграції гуманітарних дисциплін, методів і теорій у загальний культурологічний простір. Проте нові гуманітарні технології з'являються не так часто.

У цій статті буде презентована технологія дослідження тексту. Вона охоплює декілька складових: 1) метод, 2) теорію, 3) набір конкретних структурно-архетипічних моделей.

Як і будь-яка технологія, що має методологічну природу, вона спрямована на отримання нового знання. У цьому випадку вона має більш ніж несподівані характеристики і якості, її змістом виступає архетипика як кристалізована інформація. Технологія безпосередньо пов'язана з дослідженням «колективного несвідомого», очевидним наповненням, прототипами якого в текстах національної культури виступають... Христос і Антихрист, Бог і диявол.

У зв'язку з цим нагадаю формулювання К.Г. Юнга. «Я віддаю перевагу терміну "несвідоме", хоча знаю, що можу з тим самим успіхом говорити "Бог" або "демон" <...> "мана" [психічна енергія], "демон" і "Бог" — синоніми "несвідомого"»; «Кажучи про "Бога" як про "архетип", ми нічого не говоримо про Його реальну природу, але допускаємо, що "Бог" — щось у нашій психічній структурі, що було раніше від свідомості»[1, с. 409, 422]. Визначаючи несвідоме як «єдине джерело релігійного почуття», учений пише: «При цьому я ніяк не хочу сказати, що несвідоме тотожно Богові або може послужити йому заміною. Просто воно є середовищем, з якого виникають релігійні почуття. Що ж до причини цих почуттів, то відповідь на це питання перебуває далеко за межами людського знання» [2, с. 124].

Знайомство з глибинним змістом психіки, що проявляється в архетипі, істотно доповнює і коригує наше раціональне, і, як виявляється, в цій якості вельми примітивне знання про світ і людину добудовує або здатне добудувати особисту картину світу до сфери сакрального. Воно також сприяє становленню і розвитку духовного, національно-культурній самоідентифікації, формуванню внутрішньої цілісності, відповідального ставлення до своєї поведінки, до слів і вчинків, до вибору і ухвалення рішень. У цьому полягає безперечна і величезна цінність описуваного підходу — цінність для всіх категорій учнів: школярів, студентів, держслужбовців, «технарів», гуманітаріїв, природників, тих, хто займається самоосвітою, і. для самих учителів.

На наш погляд, найширше впровадження викладання архетипіки (інші предмети просто не володіють відповідним змістом) могло б

найсприятливіше і масштабно вплинути на перетворення внутрішньої природи сучасної людини. Всі великі європейські катастрофи XX століття, само зникнення європейської християнської цивілізації — а ми його свідки й учасники — викликано духовною кризою, руйнуванням цієї природи, пробудженням в ній архетипу сатани, Антихриста — могутнього духу самовинищення. Ціна питання з усією очевидністю є граничною.

1. Про зрілість науки можна говорити серйозно за умови, що вона володіє набором аналітичних методів, що ведуть до відкриття законів устрою і функціонування досліджуваного об'єкту. Етап накопичення інформації та її первинного опису можна визначити як дитячий. Він неминучий в історії будь-якої наукової дисципліни і знаменує її становлення. Науки, що мають своїм предметом текст, цей етап давно минули. Проте не можна сказати, що тут немає проблем. Мабуть, перша і головна з них пов'язана з міркуваннями про кризу методу в гуманітарних науках [3, с. 127—129], зокрема в літературознавстві [4], або навіть про відсутність методу. «Якщо літературознавство — наука, то чи має літературознавство науковий метод? (Оскільки існує розхожа думка, ніби літературознавство є пустопорожнім пашталаканням, більшменш термінологічним)» [5, с. 394]. Оскільки нам доводилося висловлюватися з цієї проблеми, то немає сенсу повторюватися. Криза або відсутність методу спостерігаються там, де дослідник х якихось дивних причин вважає можливим працювати без методу.

Освоєння аналітичних процедур і теоретичних основ методу в історії його становлення пов'язане з необхідністю детального знайомства буквально із сотнями статей і монографій. Дивує суперечливість робіт, присвячених методу, і ще більше — те, що автори часто-густо не посилаються на праці попередників, навіть найавторитетніших. Неважко з'ясувати, що причина в більшості випадків криється в тому, що вони з їх працями не знайомі. Звідси повтори, роздуми і спори про вже знайдене і вирішене. І все-таки іншого шляху немає, необхідно освоїти, критично зіставити ідеї і роздуми авторів-методологів, оскільки ціна питання — отримання професіоналізму. Без методу працювати в науці неможливо.

Багато років займаючись проблемами методу і методології, ми зробили певні висновки. З другої половини XIX століття (з того часу процес стає дуже помітним і достатньо продуктивним) у вітчизняній гуманітарній науці формується наукова методика аналізу тексту. Процес її формування не закінчено і сьогодні. Проте, вироблені принципи методики, яку ми назвали б просто (відвертаючись від всіх навколонаукових міфологій) типовою. З позиції цієї методики текст (об'єкт = світ як текст) має структурну природу. Елементи структури зв'язані системними зв'язками, що повторюються. Пізнання цих зв'язків веде до можливості відкриття законів устрою соціуму, тексту, творчості, мислення, ментальності, глибинної психології, пізнання «внутрішньої людини» тощо. Таким чином, йдеться, звичайно ж, про типову культурологічну методику.

Наукова практика завжди дає строкату, вельми далеку від уніфікації картину в глузі термінології. Закономірно, що ми маємо справу з цілою низкою термінів, які описують той самий (типовий) аналітичний метод (різні його боки): «структурний», «системний», «структурно-системний», «структурно-функціональний», «структурно-типологічний»[1], «типологічний», «системно-типологічний», «синергетичний» (у його гуманітарних аспектах, якщо в принципі погоджуватися з даним терміном). Сюди ж можна додати «мотив» або аналіз «топіки» і проблему «інтертекстуальності», що є системно-типологічними за своєю природою.

«Мистецтво — це мікроскоп, який наводить митець на таємниці своєї душі і показує ці спільні для всіх таємниці людям», — писав Л.М. Толстой [6, с. 94]. Уявляється,

[1] Структурно-типологічний — мабуть, це найадекватніше чи одне з найадекватніших визначень типового методу.

що типовий метод, пропонована технологія в цілому також є мікроскопом, який, у свою чергу, потрібен тим, хто вивчає «таємниці душі», приховані в художньому творі, хто намагається зробити видимими невидиме. Мистецтво і наука, художник і вчений вступають тут у рівноважні, адекватні відносини. Важливим є те, що у методу є серйозні перспективи. Вони полягають у прочитанні давно знайомих текстів з чітко наукових позицій. Отже говорити про методологічну кризу зовсім не доводиться.

2. На якій теоретичній основі базуються терміни «структура», «система», «типологія», «функціонування» тощо? На очевидній і дуже простій: світ — це система, що розвивається за певними законами. Предмет дослідження є сукупністю елементів, зв'язаних закономірними зв'язками, що повторюються. Завдання типології — дослідження структури об'єктів і явищ, зведення їх до єдиних типів або моделей на підставі виявленої спільності будови, виявлення їх специфіки на тлі тотожного.

Типологічний метод є загальнонауковим. «Проблеми типології виникають у всіх науках, які мають справу з украй різнорідною за складом безліччю об'єктів <...> і вирішують завдання впорядкованого опису і пояснення цієї безлічі» [7, с. 685]. Одна з дивних думок про типологію, з якою можна зіткнутися і в сучасних тлумаченнях, полягає в тому, що її проблеми відносять до другорядних, периферійних для науки. Пізнання закономірностей — сутність діяльності ученого. Метод — найкоротший шлях до мети, яким і є збагнення наукових фактів і законів. Типологія безпосередньо пов'язана з вирішенням сутнісних проблем науки.

Завдання вивчення закономірностей функціонування об'єктів пов'язане з діахронічним підходом, розглядом трансформації структури і/або системи в історичному розвитку.

2.1. Невід'ємною складовою цього технологічного комплексу є теорія Юнга про «колективне несвідоме» в його конкретному змістовному наповненні — «архетипах». Досить суттєвим є визначення Юнгом архетипу як структури. Звернення до робіт швейцарського психолога переконує, що чіткого структурного опису архетипічного у творах мистецтва, зокрема літератури, він не дав. Його роботи в цій галузі відрізняються швидше аморфністю, ніж чіткістю. Інакше кажучи, методу аналізу самих архетипів («прототипів», «-ідей», «-мотивів») у творчості Юнга немає.

Варто нагадати, наприклад, зізнання ученого в есе, присвяченому книзі Д. Джойса «Улісс». «Чому ж я узявся писати про неї? З буденної точки зору, у мене не більше аргументів для здійснення цієї справи, чим для опису будь-якого іншого зразка сюрреалізму (а що таке "сюрреалізм"?), недоступного моєму розумінню» [8, с. 60]. Після прочитання есе читач услід за Юнгом повинен відмовитися «знайти ключ» до роману [8, с. 70].

Учений пише про те, що друга частина «Фауста» Гете «просто плаче по інтерпретації». Здавалося б, автор і повинен запропонувати саме інтерпретацію, але найістотнішим є те, що ми дізнаємося далі про твір, виражене в словах: «І чим є "Фауст"? "Фауст" є виключно символом. Під цим я ні в якому разі не маю на увазі алегорію, що показує на щось знайоме, але на вираження чогось, що ховається в глибинах душі кожного німця, і чому Гете надав можливість народитися» [9, с. 35, 51].

Не можна чекати в роботі вирішення тих завдань, які автор і не збирався вирішувати. Але викликає питання, наприклад, і ґрунтовніша праця Юнга, присвячена дослідженню психології нацизму. Аналітик пояснює її виникнення пробудженням до нового життя архетипу язичницького бога грози і шаленства Вотана [10, с. 213—251].

Показовим є і таке міркування Юнга: «Міфологічні мотиви з'являються часто, але одягнені в сучасний одяг; наприклад, замість орла Зевса або великого птаха Рух з'являється аероплан; битва з драконом — залізнична катастрофа; герой, що перемагає дракона, — оперний тенор; Мати Земля — дебела пані, що торгує овочами; Плутон, що відвіз Персефону, — безтурботний шофер тощо» [9, с. 45]. Читачеві і в цьому випадку просто пропонується повірити, що все сказане є саме таким. Заува-

жимо, що під час аналізу конкретних текстів подібні паралелі можуть виявитися і цілком обґрунтованими.

Питання об'єктивності і доказовості, верифікації, мабуть, є найболючішими в аналізі творів мистецтва. Суб'єктивізм знецінює роботу, зводить її до окремої точки зору, особистої позиції, а подеколи і до казусу. Наукове дослідження має бути доказовим. Літературознавство не повинне і не може задовольнятися абстрактними, розмитими або наукоподібними міркуваннями. Ця наукова дисципліна в XX столітті виробила методологічний апарат, який дозволяє здійснити складний, глибинний аналіз художнього твору, зводячи суб'єктивне і приблизне до мінімуму, до того ступеня, який дозволяє інтерпретатору залишитися на позиції, що не розходиться із сенсом тексту.

Сказане аніскільки не зменшує нашого захоплення тим, що зроблено Юнгом в науці. Досягнення і прозріння ученого є тим більше цінними, що предмет, яким він займався, — «чорна скринька», щось невловиме. Гаданого, гіпотетичного, інтуїтивного, алогічного під час його вивчення заздалегідь повинно бути більше, ніж в будь-якому іншому предметі.

Юнг говорив про «граничну молодість» науки, якій він присвятив життя, про те, що вона «ще не покинула своєї колиски» [11, с. 12]. Що можна вимагати від немовляти? Хіба що чекати від нього чогось у майбутньому.

Теорія Юнга чудова (перш за все, тому що вона працює), і якщо, запропонувавши її, він не дав прийнятної методики аналізу архетипів, то він і не повинен був її давати, це не було його завданням. Юнг «вторгся» на територію, де досліджується творчість, він користується її ключовими термінами. Але на цій території століттями вироблялися аналітичні методики в рамках інших дисциплін: фольклоризму, літературознавства і лінгвістики. Отже зустріч виявилася вельми плідною: типова методика аналізу тексту чудово годиться для дослідження архетипічних структур.

Проте серйозна проблема полягає в тому, що ставлення гуманітаріїв, зокрема філологів, до «аналітичної психології» Юнга є досить неоднозначним. Їх праці часто демонструють трансформацію змістовного наповнення терміну «архетип». У більшості випадків автори не дають йому ніякого визначення, ймовірно, тому що не бачать в цьому необхідності. Якщо спробувати вдуматися, що він означає для них, то під архетипом найчастіше розуміються образи, мотиви (навіть сюжети), що мають певну історичну глибину. У деяких роботах минуле, до якого сходить так званий архетип, є недалеким, ледь не сучасним. Назвати таке розуміння прийнятним ми не можемо, оскільки все має історичний вимір. В автора, Юнга, «архетип» — прояв «колективного несвідомого», і в цьому еврика! Якщо ж ми використовуємо цей термін у значенні «Це виникло не сьогодні», то наперед ніякої еврики бути не може. Чи не використовуємо ми в черговий раз термінологічний матеріал для драпіровки тривіальних тверджень з метою надати їм наукоподібного вигляду? Рано чи пізно науковому співтовариству доведеться серйозно розбиратися, скільки в цій ситуації від «великої ідеї, витягнутої на вулицю».

3. Що стосується сюжетних моделей, то в попередній статті через обмеженість її обсягу ми змогли фактично лише конспективно торкнутися цього питання [11, с. 18—25]. Хоча проблема вимагає додаткових досліджень, деякі з моделей, як і сюжет-архетип, що їх породжує, досить детально описані в нашій монографії [12]. Виявлені структури з усією очевидністю є тим, що слід назвати кристалізованим знанням. Вони визначають центральне типологічне русло в національному історико-літературному процесі. Вперше вони реалізуються в текстах епохи Київської Русі, з очевидністю виявляються ці структури і в творах XX—XXI століть. Відносно повний їх опис означав би побудову історії вітчизняної літератури на суворо структурних, логіко-формальних принципах. Одночасно така історія виявилася б «історією ментального», що охоплює період від київської епохи до сучасності. Застосування зазначеної технології в середній школі дозволило б здійснити якісний стрибок у ви-

кладанні літератури як предмету, що забезпечує національну безпеку, самоідентифікацію. Вельми цінною є вона, на наш погляд, і для викладання у вищій школі. Література як предмет в цьому разі проявляє свою приховану природу — стає полем культурно-антропологічних і психоаналітичних досліджень. У тих, хто навчається роботі із запропонованою технологією, з'являється можливість самим виступити в ролі аналітика, зрозуміти, як народжується знання, і перевірити його достовірність.

Література:

1. Юнг К.-Г. Избранное / К.-Г. Юнг. — Минск, 1998.

2. Селиванов В.В. Кризис методологий в гуманитарных науках / В.В. Селиванов // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана : Материалы международной научной конференции (18 мая 2001 г. Санкт-Петербург). — Серия «Symposium». — Вып. № 12. — СПб., 2001.

3. Кузьмичёв И.К. Литературоведение XX века. Кризис методологии / И.К. Кузьмичёв. — Н. Новгород, 1999.

4. Галкин А.Б. Литературоведение как миф / А.Б. Галкин // Литературоведение как проблема. — М., 2001. — С. 393—427.

5. Толстой Л.Н. Полн. собр. соч. : в 90 т. / Л.Н. Толстой. — Т. 53. — М., 1953.

6. Огурцов А.П. Типология / А.П. Огурцов // Философский энциклопедический словарь. — М., 1983.

7. Юнг К.-Г. Монолог «Улисса» // Психоанализ и искусство / К.-Г. Юнг, Э. Нойман. — М., 1996.

8. Юнг К.-Г. Психология и литература. — там же.

9. Юнг К.-Г. Психология нацизма // О современных мифах / К.-Г. Юнг. — М., 1994.

10. Юнг К.Г. Аналитическая психология / К.-Г. Юнг. — СПб., 1994.

11. Васильев В. Проблема власти в свете национального архетипа / В.К. Васильев // Публичное управление: теория и практика : Сб. научных работ. — Вып. 3—4. — Х., 2010.

12. Васильев В.К. Сюжетная типология русской литературы XI—XX веков. Архетипы русской культуры. От Средневековья к Новому времени / В.К. Васильев. — Красноярск, 2009.

Ольга ВОЗНЮК

АРХЕТИПИ ЕКОНОМІЧНОЇ КООРДИНАЦІЇ У ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ

Постановка проблеми. Проблема координації економічних процесів є однією з ключових для економіки на всіх стадіях історичного розвитку. Будучи пов'язаною із суспільними змінами, вона водночас має фундаментальні архетипові характеристики. Це аспект важливих наукових проблем, практично конкретизованих у держбюджетній темі ОДЕУ «Теоретичні та методологічні основи дослідження економічних відносин в Україні в умовах інтеграції в глобальний процес розвитку».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз останніх публікацій та досліджень виявляє, що розвиток сучасної економічної науки характеризується специфічним поєднанням постановок практичних і теоретичних питань і відповідей на них. У рамках безпрецедентних техніко-технологічних можливостей загострюється увага до різноманітних культурно-історичних аспектів економічних змін. Наприклад, інституційну економічну теорію зараз нерідко відносять до мейнстриму економічної науки. Таким чином, панівне в неокласичному розумінні проблем координації господарських процесів переглядається і доповнюється. Це — важливе питання для економічної теорії в цілому й, особливо, для економічної теорії реформуються країн. В останній існує безліч проблем, і спроби вирішити їх загалом пов'язуються з конкуренцією неокласичної і інституційної дослідних програм. Зокрема, підходи «теорії конвенцій» (О. Фавро, Л. Тевено, О. Бланшар та ін.), що підіймають згадані питання, можуть бути доповнені увагою до архетиповості зазначених проблем.

Ціль статті. У рамках визначених теоретичних та практичних питань метою статі є розглянути проблему координації та її архетиповості. Головна кількість літератури, присвяченої проблемам ринкової трансформації постсоціалістичних країн, може бути віднесена до рамок двох консенсусів — Вашингтонського і Поствашінгтонского (з подальшим розвитком останнього). У цій статті робиться спроба розглянути особливості їх підходів як контурів реформування і розвитку постсоціалістичних економік у зв'язку з архетиповістю низки економічних структур.

Основний матеріал дослідження. Архетипи як загальнопоширені фундаментальні усвідомлювані і неусвідомлювані структури можуть бути зрозумілі в економіці в першу чергу в аспекті зв'язку із середовищем свого існування. Зробити таке зауваження значно легше, ніж слідувати йому. Однак у радикально ліберальних підходах, заснованих у першу чергу на неокласиці , навіть сама ця думка практично не формулюється.

Тим часом абсолютно архетиповим є розрізнення таких економічних акторів, як суспільство — група — індивід. Це розрізнення-єдність існує в організаційній матриці, іноді описуваній як управління трансакціями за допомогою таких форм, як ринки, фірми та мережі. Кожна з названих форм також є архетиповою. Нарешті, архетиповим розрізненням є виділення специфічних, неспецифічних та ідіосікратичних активів, управління якими здійснюють зазначені актори.

ВОЗНЮК Ольга,

аспірантка кафедри загальної економічної теорії Одеського державного економічного університету, м. Одеса.

Анотація: *у статті розглядаються архетипи економічної координації. Існування цих архетипів у змінах згаданих у статті товариств розглянуто у зв'язку з консенсусами економічної політики.*

Ключові слова: *координація, архетипи, постсоціалістичні економіки, фірма, консенсуси економічної політики.*

VOZNYUK Ol'ga

Archetypes of economic coordination in post-socialist societies.

Annotation*: the article analyzes archetypes of economic coordination in the post-socialist societies in connection with the consistency of the economic policy.*

Keywords*: coordination, archetypes, postsocialist economies, firm, economic policy consensuses.*

УДК 316.3:339.972

У цій роботі увагу сконцентровано в першу чергу на підприємстві. Цей архетип є важливим і сам по собі, а також він фактично виявився ключовим у теорії та практиці господарської координації.

Господарська організація «підприємство» (фірма) є найважливішим актором економічної системи.

Зробимо огляд основних підходів до характеристики підприємства [1, с. 109—111]. У марксизмі підприємство розглядається системно і чітко. Коротко можна сказати, що воно виступає ланкою суспільно-економічної структури, що історично розвивається, де кооперація і поділ праці визначаються значною мірою техніко-технологічними змінами. Ф. Найт у своїх роботах розглядав невизначеність як одну з найважливіших характеристик економічної діяльності. При цьому він відрізняв особливий вид невизначеності, який і лежить в основі його пояснення феномена фірми. Така невизначеність є недоступною вимірюванню, а значить, й усуненню. Саме ця істинна невизначеність надає економічній організації характерну форму «підприємства» і пояснює існування специфічного доходу підприємців.

Одне з важливих пояснень існування фірми — підхід з точки зору трансакційних витрат. Цей підхід реалізовано в першу чергу Р. Коузом, потім О. Вільямсоном та іншими інституціоналістами. Оскільки фірми дозволяють економити трансакційні витрати, їх існування є обґрунтованим. Тут береться до уваги, що суто ринкові відносини не виконують це завдання так ефективно, як фірми.

Особливе значення в подібному поясненні має інформація. Ринок не є найефективнішим способом обробки інформації; підприємство-ієрархія має в цьому сенсі достатні переваги.

Інакше дивляться на проблему «ринок — фірма» в теорії агентських угод. До її представників відносять А. Алчяна і Г. Демсеца завдяки статті 1972 р. «Виробництво, інформаційні витрати і економічна організація» (у більш пізніх роботах можна побачити зміни в підходах Г. Демсеца). Ці автори вважають, що у фірмі не міститься ні директивної влади, ні авторитету, ні дисциплінарного впливу, які відрізнялися б від звичайної ринкової контрактної взаємодії між двома людьми. З цього можна зробити висновок, що економіка виробляє звичайну ринкову контрактну взаємодію; накази, авторитет тощо, проте фірму не виробляє, і тому фірм немає. (Згадаймо, як ретельно визначався продукт у моделі загальної рівноваги, однак там все ж таки не абстрагувалися від фірми). Можливо, описану ситуацію занадто перебільшено, але важливо бачити, що різниця трансакційного підходу та теорії агентських угод відображає дуже істотну проблему економічної організації.

Під час характеристики підприємства з точки зору структурного підходу використовуються в першу чергу функціональна і конфліктна моделі. У функціональній моделі підприємство розуміється як адаптивна соціальна система. У ній існує стійкий структурний порядок ролей, очікувань і норм, що визначають дії індивідів. Перевагою цього підходу є увага до зовнішнього середовища та адаптації до нього.

У конфліктній моделі господарська організація розглядається як структура влади. Тут складається певний баланс сил між пануючими і підлеглими групами. У кінцевому рахунку організаційна структура фірми визначається владними структурами макрорівня.

З точки зору теорії дії можна звернути увагу на три основні підходи. У першому випадку підприємство розглядається як система узгодженості порядку, де існують постійні взаємодії та узгодження. Їх рамки постійно переглядаються, і структура організації видозмінюється в процесі соціальної дії. Другий підхід визначає господарську організацію як сукупність управлінських практик. Різні групи використовують механізми і техніки, що вибудовують ієрархії і затверджують правила. Третій підхід характеризує підприємство в першу чергу як символічну конструкцію. Вона стає результатом культурно-символічних інтерпретацій, що створюють цінності і норми. Організація складається з безлічі реальностей, в ній взаємодіють різні культури.

У рамках уявлень про «дезорганізований капіталізм» обговорюються різні аспекти «постмодерністської організації». Такі автори як С. Леш і Д. Уррі підкреслюють збільшення гнучкості поділу праці і зменшення визначеності організаційних правил, які стають менш однозначними. Господарська організація стає більш відкритою, а межі підприємства розмиваються. Протиставлення «ринок — фірма» втрачає сувору визначеність, наявні риси якоїсь гібридності взаємодій.

Досить близькими до такого підходу виявились спроби оновити уявлення про підприємство та його організацію за допомогою звернення до досягнень синергетики. Ідеї «фрактальної фабрики» прямо спираються на досягнення математики. Визначаючи фрактальну фабрику, Х. Варнеке підкреслює такі властивості, як багатопрофільність, самоорганізація і самооптимізація. Фракталом він називає самостійно діючу організаційну одиницю підприємства, цілі та досягнення якої піддаються однозначному визначенню. Зроблений огляд показує широту і різноманітність аспектів, які беруться до уваги під час характеристики підприємства. Це як підкреслено технічні, так і більш безпосередньо антропологічні характеристики. Усі вони мають велике теоретичне і практичне значення. Тим самим існує зв'язок підприємства (фірми) з усіма істотними аспектами функціонування суспільно-економічної системи. Відзначимо також доречність терміна «архетип» для фірми, і те, що вона є не тільки вузькоекономічним явищем. Тут можна погодитися, що «методологічною проблемою, що має велике значення для управління колективним несвідомим, є проблема міждисциплінарної співдружності...» [2, с. 29].

Розглянемо тепер ці аспекти в просторі функціонування постсоціалістичних економік. Їх утворення пов'язується з Вашингтонським консенсусом. Основу цього консенсусу складають наступні положення:

Фінансова дисципліна. Дефіцит бюджету не повинен бути великим, щоб його можна було покрити без застосування інфляційного податку.

Пріоритети у суспільних витратах. Витрата коштів має бути переорієнтована зі сфер, важливих з політичної точки зору, на сфери з високою економічною віддачею і потенційно здатні поліпшити розподіл доходів.

Податкова реформа. Податкова реформа повинна містити у собі розширення бази оподаткування і зниження граничних ставок. Мета цього — підсилити стимули і поліпшити горизонтальну справедливість без зниження досягнутої прогресивності.

Фінансова лібералізація. Вищим її пріоритетом є ринково орієнтовані процентні ставки. Але досвід показує, що ринково обґрунтовані ставки можуть бути високими рівно настільки, щоб не загрожувати платоспроможності виробничих підприємств та уряду.

Валютний курс. Країни мають потребу в однаковому (принаймні для торгових угод) валютному курсі, встановленому на рівні досить конкурентоспроможному для того, щоб ініціювати швидкий ріст нетрадиційних раніше експортних товарів, і при цьому гарантувати експортерам, що така конкурентоспроможність буде підтримуватися у майбутньому.

Лібералізація торгівлі. Кількісні торгові обмеження мають бути якнайшвидше замінені митом, а останнє повинно послідовно зменшуватися до досягнення загальноприйнятого розміру мита в інтервалі 10—20 %.

Прямі іноземні інвестиції. Штучні бар'єри необхідно усунути, й іноземним, і вітчизняним фірмам мають бути надані рівні умови.

Приватизація. Державні підприємства повинні бути приватизовані.

Дерегулювання. Уряди повинні усунути обмеження, що перешкоджають появі нових фірм чи стримують конкуренцію. В іншому разі уряд повинен надати докази, що обмеження запроваджено з міркувань державної безпеки, а нагляд за фінансовими організаціями проводиться задля охорони навколишнього середовища.

Права власності. Законодавство повинно забезпечувати надійні права власності без надмірних витрат і зробити такі права доступними у державному секторі.

Як попереджало багато економістів, рецепти Вашингтонського консенсусу не могли вирішити ті проблеми, з якими стикалися і стикаються країни з перехідною економікою. Політика цього Консенсусу була розроблена для економік, які вже є ринковими, а не для економік, які перебувають у кризовому становищі. Зупинити стагнацію і пожвавити економіку, застосовуючи жорстку фінансову політику, лібералізацію торгівлі та дерегуляцію — ідея Вашингтонського консенсусу. Хоча ці заходи були розроблені для вирішення економічних проблем Латинської Америки, їх активно застосовували у багатьох інших країнах. Під час проведення економічних реформ спостерігався процес навчання, що значно вплинуло на подальший розвиток постсоціалістичних країн, у тому числі України.

Вашингтонський Консенсус передбачає, що приватизація більшої частини державних активів і закріплення фінансових засад є достатніми заходами, після яких почнеться економічне зростання, яке необхідно буде підтримувати. У реальності все набагато складніше, тому цей підхід є спрощеним. Вашингтонський Консенсус не міг бути ефективним засобом для вирішення проблем перехідних економік, оскільки він не враховував важливість створення нових ринкових інститутів. Не сформувавши ефективні інститути, не можна розраховувати на стале економічне зростання. Зміна інститутів відбувається плавно, а їх вплив на економічний розвиток є дуже великим. Між тим, в основі цього консенсусу лежать радикально ліберальні підходи, що випливають з маржиналістських і неокласичних абстракцій.

В умовах перехідного періоду до проблеми інститутів необхідно ставитися найвищою мірою серйозно. Передбачалося, що після лібералізації і стабілізації ринкові інститути виникнуть стихійно, буквально відразу. Потрібні тільки точка опори для стабілізації і фундамент для міцних першорядних чинників, і економіка запрацює. Але що ми бачимо? Відбулася лібералізація та фінансова стабілізація, а економіка тим часом не демонструє стійкого зростання. У наявності системний вакуум — нема ні планової економіки, ні ринкової, виробничі потужності скорочуються, інвестиції і заощадження — теж, відбувається економічний спад. Відсутність необхідних інститутів — причина спаду перехідних економік. Це були плоди неправильної політики.

У деформованих і слаборозвинених ринкових економіках ринкові структури все-таки існують, тому і рецепти Вашингтонського консенсусу до них частково можна застосувати. Але в постсоціалістичних країнах таких інститутів не існувало, оскільки тут був режим центрального планування. До перехідного періоду відсутність цих інститутів не відчувалась, умови для зародження ринку були відсутні. При цьому, коли відбувається швидка лібералізація і приватизація радикального характеру, ресурси та інвестиції продовжують використовуватися неефективно.

Економічна політика Вашингтонського консенсусу сильно вплинула на економічну практику східної Європи, колишніх радянських республік, а також на азіатські соціалістичні країни. Але цей вплив не всюди виявився однаковим. Деякі країни зрозуміли, що швидкого зростання без солідних основних факторів досягти неможливо, і починаючи з середини 90-х років такі установи, як Міжнародний валютний фонд і Світовий банк стали приділяти більшу увагу проблемам організації ринкових структур. Якщо збалансований бюджет, баланси поточних рахунків, низьку інфляцію, стабільну валюту, лібералізацію торгівлі та великий приватний сектор не підтримувати відповідними ринковими інститутами, то ні про яке економічне зростання йтися не може.

Важливо відзначити, що багато великих теоретиків і практиків економічного розвитку ніколи не поділяли підходи Вашингтонського консенсусу. Д. Норт, Дж. Стігліц, Г. Колодко і багато інших говорили про його перегляд і доопрацювання. У цілому до кінця 1990-х років склався «Поствашингтонськй консенсус». Фактично він зводився до того, що потрібне інституційне реформування. Суттєвим моментом також слід вважати акцент на якості проведеної політики. Основні його положення можна сформулювати так:

1. Інституційні заходи — це найбільш важливий чинник, що забезпечує подальший розвиток.

2. Політика повинна враховувати, що інституційна розбудова за своєю природою — процес поступовий.

3. Особи, що визначають політику, повинні зрозуміти, що склад уряду є менш важливим порівняно з якістю його політики та засобів її реалізації.

4. Якщо знехтувати інституційними заходами та збитися на спонтанні дії, даючи свободу ліберальному ринку, неофіційна інституціоналізація заповнить системний вакуум.

5. Економічна перехідна політика повинна змінити і модернізувати систему судової влади, необхідну для ринкової економіки.

6. Передача компетенції та повноважень від центрального уряду до місцевих органів влади необхідна для скорочення втручання держави в постсоціалістичну економіку.

7. Вкрай необхідно прискорити розвиток недержавних організацій.

8. Велике значення мають правильна політика і зацікавленість уряду в зростанні курсу цінних паперів.

9. Короткострокова лібералізація капіталу повинна перебувати під наглядом і контролем фінансової та грошово-кредитної влади країн за підтримки міжнародних фінансових інститутів.

10. Організаціям Bretton Woods слід переглянути свою політику щодо перехідної економіки, спрямованої на інституційну побудову та підтримку зростання курсу цінних паперів.

Поствашингтонський консенсус був значно більш реалістичним і теоретично обґрунтованим. Проте господарський розвиток різних країн продовжує ставити нові питання, які особливо гостро зазвучали в період світової кризи. У сьогоднішніх умовах у зв'язку зі складнощами кризового розвитку пильну увагу викликають ті країни, які зберігають поступальні темпи свого розвитку. Економіка Китаю — один з таких прикладів. Країна, яка домоглася макроекономічної стабільності, активізації суб'єктів господарювання та високих досягнень у зовнішньоекономічній діяльності, зберігає інноваційну модель розвитку з високими темпами зростання і нормою накопичення. В умовах світової нестійкості так званий «Пекінський консенсус» і закладені в його основу принципи очевидно демонструють свою життєздатність. Вона є особливо наочною на тлі країн, більш схильних слідувати положенням Вашингтонського консенсусу.

Вираз «Пекінський консенсус» належить колишньому редактору журналу «Таймс» Джошуа Рамо [3]. Він використовував його для позначення китайської моделі модернізації. Її особливостями є провідна роль держави в економіці, випереджаюче зростання промисловості, різке скорочення бідності і підвищена увага до розвитку науки й освіти. Аналіз цієї моделі, зроблений численними зарубіжними дослідниками, показує, що йдеться не тільки про сукупність певних заходів, але насамперед про іншу систему пріоритетів, про певну філософію, що реалізується в процесі управління соціально-економічними процесами. Досвід Китаю актуалізує філософський та етичний вимір у дискусіях з економічних проблем. Йдеться про розвиток підходу, який поділяється багатьма, особливо неортодоксальними економістами, що відзначають значення культурних, моральних та інституційних основ економічного розвитку.

Цікаво зіставити розглянуті підходи з концепцією інституційних матриць і, відповідно, X і Y економік, що розробляється С.Г. Кірдіною і деякими іншими авторами. У статті [4, с. 13] це зроблено для Пекінського консенсусу. С.Г. Кірдіна і Л.І. Кондрашова наводять таку схему X і Y економік.

Базові інституційні матриці, загалом, засновуються на різниці акцентовано індивідуалістичних та холістично-громадських підходів. У цьому надзвичайно узагальненому, досить архетиповому і порівняно схематичному підході легко простежуються

цивілізаційні та історичні відмінності розвитку різних країн. Зрозуміло, що Пекінський консенсус є ближчим до X-матриці, а Вашингтонський — до Y-матриці.

Таблиця 1.

Економічні базові інститути

X-матриця	Y-матриця
Верховна умовна власність	Приватна власність
Редістрібуція (акумуляція-узгодження-розподіл)	Обмін (купівля-продаж)
Кооперація	Конкуренція
Службова праця	Наймана праця
Обмеження витрат (X-ефективність)	Зростання прибутку (Y-ефективність)

При тому, що безпосередньо економічне зростання і добробут створюються фірмами, їх діяльність багатосторонньо визначається впливом на них економічної політики. У просторі координації руху ресурсів та результатів якість такої політики — більш значуща проблема, ніж «ступінь державного втручання або розмір торговельного тарифу». Підвищити рівень економічної політики можна, орієнтуючись на критерії економічного зростання та ефективність виробництва.

Висновки. Увага до основ економічної координації, що має архетипові значення, може сприяти економічному та інституційному розвитку. Однак тут залишається достатньо невивчених питань. Подальший розгляд технічних і соціальних, інноваційних і стабільних, глобальних і специфічно-цивілізаційних, усвідомлюваних і неусвідомлюваних характеристик господарського розвитку крізь призму економічних архетипів може бути плідним.

Література:

1. Романенков И.Д. Вопросы к экономической теории послетехнического общества / И.Д. Романенков. — Одесса, 2007.

2. Афонін Е. Проблема психологічного феномена проекції в політиці [Електронний ресурс] / Е. Афонін, О. Донченко // Політичний менеджмент. — 2009. — № 4(37). — С. 28—43. — Режим доступу : http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/Afonin_Donchenko.pdf.

3. Салицкий А. Пекинский консенсус — смена вех в мировой экономике [Електронний ресурс] / А. Салицкий. — Режим доступу : http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1179211920.

4. Кирдина С.Г. Институциональный анализ китайской модели: теоретическая дискуссия и прогноз [Електронний ресурс] / С.Г. Кирдина, Л.И. Кондрашова. — Режим доступу : www.imepi-eurasia.ru/baner/Kirdina_Kondrashova.doc.

Тамара ГОГОЛАДЗЕ, Кетеван БАРБАКАДЗЕ

АРХЕТИП «ЦАРЯ ЗАВОЙОВНИКА» І «ЦАРЯ МИРОТВОРЦЯ» В ГРУЗИНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЗА МОТИВАМИ ПОЕЗІЇ Н. БАРАТАШВІЛІ

ГОГОЛАДЗЕ Тамара,
доктор філологічних наук, професор гуманітарного факультету Горійського педагогічного університету, г. Горі.

Анотація: *архетип мудрого, миролюбного правителя давно закріпився в історії, фольклорі і літературі Грузії. Поета-романтика XIX століття, правнука царя Іраклія II, Ніколоза Бараташвілі приваблює антитеза архетипів «царя Завойовника» (в образі Наполеона, Ага-Мехмед-Хана) і «царя Миротворця» (в образі Іраклія II), що і є головною темою нашої доповіді.*

Ключові слова: *«цар Завойовник», «цар Миротворець».*

УДК 821.353.1 - 1.09

Формулювання мети і постановка завдання дослідження. Розвиток системи державного управління споконвіку був пов'язаний з точною або помилковою стратегією і тактикою державних діячів. Тому з виникненням цивілізації створюється архетип правителя. «Колективне несвідоме» в цьому аспекті уявляється так, ніби воно належить не тільки одній нації, а всьому людству. Не випадково говорять про існування глобальних архетипів людського історичного часу, що відображають спрямованість розвитку самій цивілізації. Такими бінарними архетипами державних правителів є міфологеми завойовників і миротворців. Ці архетипи, що символізують універсальну антитетичність, відмічені ще і архаїчно-фологічною свідомістю. Архетип мудрого, миролюбного правителя давно укорінявся в історії, фольклорі і літературі Грузії, так само як і існування цієї країни впродовж століть завжди залежало від точної стратегії його правителів.

Дослідження бінарного архетипу державного діяча нерідко виводиться з прагнень самої нації (її прагнень завоювань або задоволення мирним життям), воно є і буде важливим й актуальним і в минулому, і в майбутньому. Міфологема мудрого правителя не суперечить демократичним прагненням народу в епоху глобалізації, а тлінність людського буття повинна нагадувати йому про правильні рішення і примушувати замислюватися і про благо свого народу, і про добре ім'я, залишене для нащадків.

Саме ці питання цікавили грузинського поета-романтика XIX століття Ніколоза Бараташвілі (1817—1845), самого царевича, нащадка мудрого царя Грузії Іраклія II (1720—1998). Образ великого предка відповідає архетипу «Мудрого царя», а узагальнений образ «царя Завойовника» реалізується поетом в Наполеонові (захід) і Ага-Мухамед-Хані (схід).

Грузинські літописці особливо цікавилися життєписами царів (Леонтій Мровелі, невідомий літописець). Інтерес авторів привернуто до ідеалу царя: мудрого, миролюбного.

Аналіз останніх досліджень. Творчості Н. Бараташвілі присвячено багато літературознавчих досліджень грузинських і зарубіжних учених (К. Абашидзе, В. Котетішвілі, М. Зандукелі, П. Інгороква, К. Асатіані, Р. Ахвледіані. А. Лаїст, І. Шер, Ф.Н. Фінк, О. Маузер та ін.). Але ці дослідження обмежувалися оцінкою поезії Н. Бараташвілі з позиції романтичного напряму, відзначаючи лише демократичні прагнення автора. Літературознавець П. Інгороква постарався знайти прототипи «царя-тирана» і «мудрого царя», а сучасний літературознавець Н. Сулава, аналізуючи вірш «Роздуму на березі Кури», пов'язує ці узагальнені типи біблейських царів (царя Саула і Давида) з історичною і літературною алюзією: «Біблейський ідеал царя мав на увазі гармонійну (і душею і тілом) людину, поряд з якою завжди був государ-імператор, цар-тиран, чиї алюзії завжди ведуть до конкретних історичних і літературних персонажів» [3, с. 61].

БАРБАКАДЗЕ Кетеван,
доктор педагогічних наук,
декан гуманітарного факультету Горійського педагогічного університету,
г. Горі.

GOGOLADZE Tamara,
BARBAKADZE Ketevan

***The archetypes of "King* Conqueror" and "the King Peace-Maker" in the Georgian literature by motives of the poetry by N. Baratashvili.**

Annotation*: the archetype of a wise peace-loving ruler was strengthened in the history, folklore, and literature of Georgia long ago. The poet-romantic of the XIX-th century, a grandson of the King Erekle II, N. Baratashvili was intrigued by the antithesis of the archetypes of "The King Conqueror"(by the character of Napoleon, Aha-Mahmet-han) and "the King Peace-Maker" (by the character of Erekle II), which is the main topic of our report.*

Keywords*: "The King Conqueror", "The King Peace-maker"*

УДК 821.353.1 - 1.09

Пошук архетипічних символів у творчості Н. Бараташвілі в аспекті бінарної міфологеми «царя Завойовника» і «царя Миротворця» досліджується нами вперше.

Визначення не вирішених раніше завдань загальної проблеми. Мета нашого дослідження — виявити архетип державного правителя як міфологему, створену впродовж століть, на прикладі творчості Н. Бараташвілі. Постановка питання охоплює наступне:

а) чим відрізняється архетип мудрого, миролюбного правителя (царя, імператора тощо) від правителя-завойовника;

б) чи сприяє кожен з них розвитку людства, чому вони як поетичні символи, етноментальні гештальти, складові культурної традиції, відрізняються повторюваністю, що свідчить про якусь глобальну закономірність, обґрунтовану в «колективному несвідомому» людстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Архетипи, за К.Г. Юнгом (1875—1961), подібні до тіней демона, людини або процесу, які постійно відроджуються впродовж історії і виникають там, де творча фантазія здатна зобразити самого себе. Тобто архетипи — це міфологічні постаті, продукти творчої фантазії. Так і народжується міфологема царя-героя у фольклорі. «Архетип не є ні злим, ні добрим. Він морально нейтральний і стає злим або добрим, точніше стає таким, коли пов'яжеться з усвідомленим, супутнім злу або добру» [1, с. 72]. Якщо життя пересічної людини стає об'єктом інтерпретації для нечисленного кола знайомих, то життя і діяння героя стають надбанням всіх охочих, і тоді життя пересічної людини, що вийшло з під контролю, формується в гідну біографію, яка укладається в зручний норматив, а сама людина стає міфологічним героєм, життєвий шлях і життєві колізії якого перебігають у відповідності до архетипічного. Таким чином, лідер, правитель упродовж століть стає архетипом.

Грузинський національний фольклор виділяє царів-героїв (перший вірш, що дійшов до нас, про царя Вахтанга Горгасалі можна датувати приблизно V століттям). Народ оспівує царя-героя Вахтанга, царя-будівника Давида, незрівнянну царицю Тамар тощо. Так поступово формується архетип мудрого, миролюбного царя.

Міфологема царя Іраклія II уявляється символом геройства, непокірності і мужності, що дійшла до гіперболізування. Він — правитель, який прагне розправитися і з внутрішніми, й із зовнішніми ворогами, не мріючи про завоювання чужих земель. У його архетипі втілюється колективне несвідоме всієї нації, яка мріє про мирне життя на чолі з мудрим правителем.

Зацікавленість Н. Бараташвілі минулим, особливо життєвою значущістю людського буття, виражається в узагальненому вигляді у вірші «Роздуми на березі Кури» (1837 р. перекл. на рос. мову Б. Пастернака). Тут вперше зустрічається епітет мудрого царя («Кетілі Мефе, що Б. Пастернак перекладає як «миролюбний цар»), якого ми назвали «царем Миротворцем».

У бінарному архетипі з'являється спершу «цар Завойовник», а потім «цар Миротворець».

«Цар завойовник»:

Завоеватели чужих краев
Не отвыкают от кровавых схваток,
Они, и полвселенной поборов,
Мечтают, как бы захватить остаток.

«Цар Миротворець»:

Но и миролюбивые цари
Полны раздумий и не спят ночами.
Они стараются, чтоб их дела
*Хранило с благодарностью преданье [*2. с. 42]

Архетип «цар Завойовник» набуває конкретності вже у вірші «Наполеон» (1839 р.), а «цар Миротворець» — у вірші «Могила царя Іраклія» (1842 р.).

Наприкінці XVIII століття помер великий завойовник Наполеон: «Далеко на Заході вщухало відлуння артилерійської канонади. Скинутий імператор, що позбавив Європу спокою, тихо, непримітно розпрощався з життям на загубленому в океані острові Святої Олени, в Європі — нова ера» [2, с. 7].

У вірші «Наполеон» розкрито прагнення, цілі померлого імператора:

Необозримы границы империи.
Жертвы оправданы. Мир покорен.
Дело исполнено. Цели достигнуты.
Имя мое передается векам.
Мощное зданье порядка воздвигнуто.
Что ещё лучшего я создам? [2, с. 45]

Тут архетип завойовника насичений самохвальством і виправданнями. Справа завойовника передається століттям, але з якою славою? Тут «колективне несвідоме» неначе перетворює зло на добро: створено велику імперію, світ підкорено; мета виправдовує засоби (жертви виправдані). Встановлено порядок єдиноначальності. Це — немовби шлях глобалізації насильницькими методами. Тема вічна, герой-архетип вічний, але — в образі завойовника. Неначе імператор править самою долею і часом теж — це близько наслідуванню самому Творцеві. Все доступно його руці. Але сумніви гризуть правителя, цю новоявлену «надлюдину»:

Если судьбе я своей надоем?
Наполеон и соперник? — Не вяжется [2, с. 45—46].

Архетип легко уявити, й автор відчуває, що він і сам персоніфікується в героя. Але ні: Ріка вічності тече, часу не втримати:

Что им земля, когда, богатыри,
Они землею завтра станут сами? [2, с.42].
Он и в могиле, наверно, разляжется,
Руки крест-накрест свободно сложа [2, с. 46].

На сході грізний завойовник Ага-Мухамед-Хан також прагнув захопити державу Картл-Кахеті. Його жорстокість спрямована проти держави, мрія захопити яку гризе грізного Хана (поема «Доля Грузії»). Жодна інша риса не властива архетипу східного завойовника.

Як відзначає дослідник П. Інгороква, «Н. Бараташвілі у вірші «Могила царя Іраклія» прагне пов'язати ланки минулого і майбутнього в Ираклієві, який був „останнім стійким духом Іверії", що волає до нової твердості духу грузинського народу, до молодого покоління...» [5, с. 65].

Іраклій II є не лише архетипом царя миротворця, але і архетипом героя. Тут і продовження міфологеми з фольклору.

Перед твоей могильною плитою,
Седой герой, склоняю я колени [2, с. 73].
Але, на жаль, і Миротворець приречений:
Хотя, когда наш мир сгорит дотла,
Кто будет жить, чтоб помнить их деянья? [2, с. 42].

Ці риси і проявляються у вигляді образу нащадка, який із сльозами на очах, уклінно звертається до праху Іраклія II.

Висновки:

Мрії завойовників, жадоба, слава рівно приречені. Усе стає прахом. Залишається ім'я — заклятого завойовника, правителя.

Миролюбний цар не зазіхає на чуже добро. Його мрія — створити для своєї пастви спокійне життя, захистити його всією своєю силою, а після смерті залишити добре ім'я.

Архетипи — і «цар Завойовник» і «цар Миротворець» — усе-таки продовжують жити. Але це — не лише думка і творча фантазія грузинського поета XIX століття. Інваріантний феномен архетипу продовжує жити в майбутньому і будь-якої країни, і будь-якої нації.

Література:

1. Теория литературы. — Тбилиси : изд-во Института литературы, 2008. — 362 с.

2. Стихотворения. Поэма Н. Бараташвили. — Тбилиси : Изд-во «Мерани», 1982. — 109 с.

3. Бараташвили Н. Сборник статей / Николоз Бараташвили. — Тбилиси, 2006. — 161 с.

4. Бараташвили Н. Сочинения / Николоз Бараташвили ; под. ред. П. Ингороква. — Тбилиси : изд-во «Сабчота Сакартвело», 1968 — 285 с.

Валентина ЄВДОКИМОВА

АРХЕТИПОВІ ЗАСАДИ ВСТАНОВЛЕННЯ ПОКАЗНИКІВ РІВНЯ ЖИТТЯ: ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКА СПЕЦИФІКА

Постановка проблеми. Незважаючи на інтенсивний науковий пошук, щодо проблеми вивчення бідності у межах соціологічної науки на сьогодні немає єдиної думки стосовно характеристик та причин цього явища.

Дискусійними є такі питання, як дефініція центрального поняття, субординація решти понять і створення єдиного понятійного апарату, в якому б адекватно відбивалися багатогранні соціальні процеси. Пошук узагальнених характеристик, виявлення внутрішньої структури, змісту та побудови цілісної теорії бідності, що враховувала б здобутки цілої низки наук, які вивчають бідність, не можна вважати здійсненим.

Актуальність теми обумовлюється необхідністю усвідомлення того, що автохтонні причини показників рівня життя країни накладаються на особливості історичного розвитку та умови соціально-економічних і політичних процесів, що відбуваються в країні. На сьогоднішньому етапі розвитку, в умовах глобалізації, переважання примітивної техніки та технологій заважає здійсненню радикальних зрушень у якісному розвитку суспільства.

Історичною сутністю прояву бідності в Україні є закономірна сукупність чинників та процесів, які забезпечили постійне та перманентне її відновлення в нових історичних умовах, що не могло не позначатися на рівні добробуту українського населення.

У сучасних умовах це прояв кризи, що зазначено в Національній доповіді В.М. Гейця 2010 року, де наголошено, що Україна, так само, як і інші країни, відчула на собі негативний вплив фінансово-економічної кризи, який певною мірою знівелював здобутки відновлювального зростання під час 2001—2007 років [7].

Зважаючи на виклики сьогодення Президентом України серед пріоритетних цілей на 2011 рік було наголошено на інвестиціях в людський капітал та інфраструктуру, що забезпечить появу нових робочих місць, створить основу для сталого зростання зарплат і пенсій, тобто покращить життя і добробут людей [1].

Ступінь розробленості проблеми. Вивчення класичних підходів щодо розуміння бідності у працях А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. С. Мілля, Т. Мальтуса, К. Маркса, Дж. Кейса, Н. Сеніора, С. Сісмонді, Г.Спенсера, Е. Реклю, Ч. Бута, С. Роунтрі, Дж. Мака, С. Ланслея та ін., а також сучасних досліджень Дж. Роулса, Ф. Хайека, К. Джіні, М. Оршанські, П. Таусенда, Т. Маршалла, А. Сена, А. Макоулі та ін., досліджень у СРСР С. Струміліна, Г. Саркісяна, Н. Кузнецової та ін. свідчить про накопичення значного комплексу недостатньо інтегрованого знання, яке можна лише умовно назвати «теорією бідності». Суттєвим недоліком цієї теорії є невизначеність особливостей сучасної бідності, характерної для постіндустріальної цивілізації, а також її національних особливостей, бо бідність кожної країни, й України також, визначається певною специфікою, яка має свої характеристики та прояви. Недостатньо розробленими є теоретико-методологічні засади успішної регуляції бідності, що призводить до втрати сенсу та практичної цінності теорії бідності.

ЄВДОКИМОВА Валентина,
кандидат соціологічних наук, головний спеціаліст управління праці та соціального захисту населення Печерської районної в місті Києві державної адміністрації, м. Київ.

Анотація: *розглядаються архетипові засади установлення показників рівня життя у світі та в Україні. Висвітлено загальні тенденції практичного вирішення проблеми підвищення рівня життя.*

Ключові слова: *еволюція бідності, якісна зміна характеристик рівня життя, ефективне подолання бідності.*

EVDOKYMOVA Valentyna.

Archetypical principles of the determination of life quality indices: general tendencies and Ukrainian specificity.

Annotation*: sanctified to consideration of archetypical principles of establishment of indexes of standard of living in the world and in Ukraine. The general tendencies of practical decision of problem of increase of standard of living.*

Keywords: *high-quality change of descriptions of standard of living, effective overcoming of poverty.*

УДК 364.23

Сучасні вітчизняні дослідження специфіки рівня життя містяться у працях багатьох українських науковців, таких як: В. Ворона, Є. Головаха, О. Куценко, С. Оксамитна, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Небоженко, В. Паніотто, М. Судаков, Є. Суіменко, Ю. Сурмін, Ю. Саєнко, В. Скуратівський, В. Хмелько, В. Чорноволенко та ін., де надається соціально-стратифікаційний розгляд бідності, осмислення соціальних нерівностей у системі, її модифікації під впливом різних чинників соціального середовища, аналізується сучасний стан бідності в пострадянському суспільстві.

Метою роботи є висвітлення загальних тенденцій та української специфіки архетипових засад встановлення показників рівня життя.

Виклад основного матеріалу. Одним з підходів до дослідження чинників динамічного розвитку суспільства можна назвати архетипи як групи соціальних і психологічних феноменів, які К. Юнг пов'язував з еволюцією. За одним з визначень К. Юнга, архетип — це результат накопичення досвіду виживання людей [10], також це складова частина того, що Юнг позначив терміном «колективне несвідоме»; те, що перебуває в глибинних шарах психіки і вважається однаковим для всіх людей.

Артефакти, що виявляються при вивченні еволюції світової та української бідності, дають змогу інтерпретувати її поширення через якісну зміну характеристик рівня життя.

На прикладі первісних суспільств (зграй) бачимо, що боротьбу за фізичне виживання в підсумку вигравали ті суспільства, в яких з різних причин виникло табу проти внутрішнього насильства під час розподілу їжі, де сформувалося своєрідне розуміння справедливості. Це стало можливим завдяки неусвідомленій соціалізації цих суспільств та виникненню ідентичності у вигляді набуття різних систем поведінкових заборон та соціальних норм, зародженню мови і мистецтва, що сформувало схему соціальних взаємодій усередині суспільства (зграї). При цьому у зовнішніх взаємодіях ці суспільства (зграї), на відміну від суспільств з домінуванням інших форм розподілу, де слабші члени залишалися обділеними їжею, що призводило до ослаблення суспільства (зграї) в цілому, діяли узгоджено та згуртовано, перемагаючи та додаючи собі переваг.

Підтвердженням правдоподібності запропонованої гіпотези є приклад формування світового ринку як підсистеми господарства у першій половині XIX ст., коли склалася система міжнародних соціально-економічних відносин як результат взаємодії всієї сукупності світових господарських зв`язків, що значно покращувало якість життя усередині країн-лідерів. Визначилися галузі, які працювали на основі імпортних надходжень або на експорт. Зовнішні взаємодії розвинених суспільств проявились у завоюванні зовнішніх ринків для збуту фабричних товарів, що випускалися масово. Для збереження панування на внутрішньому ринку доцільно було забезпечити світовий рівень оплати праці, якості продукції та цін і відповідний рівень життя.

Основою формування світового ринку став міжнародний поділ праці зі спеціалізацією окремих країн на виробництві певних видів продукції для задоволення потреб світового ринку: Велика Британія спеціалізувалася на виробництві та продажу машин, устаткування, взуття, шкіргалантереї та виробів харчової промисловості; Німеччина посіла передове місце у світовому виробництві сільськогосподарської техніки, залізничного устаткування, парових котлів, картоплі, спирту, цукру, виробів хімічної промисловості; Франція — текстильних машин, шовкових і суконних тканин; Бельгія — зброї та інструментів; колоніальні країни спеціалізувалися на виробництві бавовни, прянощів, кави та натурального каучуку.

Цікавим прикладом ефективного подолання бідності була соціально-економічна програма «нових рубежів», ухвалена на початку 60-х років у США, які почали помітно відставати від промислових країн Західної Європи та Японії.

В основу цієї програми була покладена ідея зростання темпів економіки. Головним її стрижнем повинен був стати курс на врівноваження попиту та пропозиції для збалансування економічного зростання при високому рівні зайнятості і необхідній

стабілізації цін. Були ухвалені важливі закони у соціальній сфері, зокрема підвищувалась мінімальна погодинна оплата праці до 1,25 дол. проти 1,0 дол. у 1955 році, виділялись кошти на розвиток депресивних регіонів, збільшувався на три місяці термін виплати допомоги по безробіттю та вперше за історію розвитку США виділялись кошти на набуття певної кваліфікації робітниками, впроваджувалось деяке зниження податків, заохочувалось інвестування. Загалом гнучка політика «нових рубежів» дала позитивні результати. Індекс промислового виробництва у 1964 році на 20 % перевищив рівень 1961 року.

Стрижнем програми «нових рубежів» стала реалізація соціальних реформ під назвою «велике суспільство», основою яких стала «війна з бідністю», спрямована на покращення рівня життя найбідніших верств населення США. За статистичними даними США у 1964 році налічувалось 20 % бідного населення, тобто 36,4 млн. бідних [3], після проведення реформ їх кількість удвічі зменшилась. У відповідності до програми «війни з бідністю» пріоритетними визначались чотири напрямки діяльності:

• професійна підготовка та навчання;

• програма «спільності дій», яка на місцевому рівні посилювала та контролювала виконання різних програм;

• спеціальні програми для сільської місцевості та малого бізнесу;

• місіонерська діяльність на кшталт «добровольці на службі Америки».

Взагалі на програми боротьби з бідністю в США на кінець 60-х років передбачалося 40 % видаткової частини федерального бюджету, що стало можливим завдяки економічному зростанню. У 1961—1966 роках ВНП зростав на 4—6 % в рік, що в 2 рази перевищило темпи попередніх 5 років, з чого можна зробити висновок про ефективність проведених реформ.

Протилежним прикладом є деградація суспільства в Аргентині, яке на початку XXI ст. ознаменувалось своєрідним рекордом падіння рівня життя. Показник рівня бідності в жовтні 2002 року досяг історичного піку — 54,3 % від загального населення країни. Це значить, що 20 мільйонів людей із 37 мільйонів не в змозі забезпечити собі мінімальні життєві умови. Серед них 9 мільйонів людей живуть нижче офіційного рівня бідності, тобто на кожного припадає менше одного долара США на день [8]. І це — при тому, що на початку XX століття країна потужно розвивалася, посідаючи чільне місце на світовому ринку серед імпортерів зерна та м`яса й одночасно формуючи систему сучасної аграрно-технічної освіти та науки, розвиваючи національну промисловість. Насамперед причиною такої деградації є невдала система державного управління та часті зміни уряду, услід за чим настали епоха неоліберальних реформ, криза вітчизняної індустрії і, як наслідок, зростання безробіття.

Як правильно зазначають сучасні вчені, соціальний механізм досягнення зазначеної мети функціонує через визначення цілей… Це передбачає вибір пріоритетів і реальне визначення завдань як суспільством в цілому…, так і окремими суб'єктами різного типу [1; 4].

Відмінною рисою бідності в країнах Східної Європи і СНД є те, що більшість бідних є нетрадиційними бідними. Вони працездатні, володіють достатньо високим рівнем освіти і професійної підготовки, що, теоретично, мало б дозволити їм одержувати достатній дохід і розраховувати на прийнятний рівень пенсій за віком, але швидка зміна суспільного устрою не дозволила цим людям пристосуватися до нової ситуації. Пияцтво, наркоманія, зростаюча кількість самогубств — це багато в чому результат соціального і психологічного шоку, викликаного зростанням бідності і швидкими змінами в суспільстві. Нарешті, бідність, впливаючи на фізичний, інтелектуальний і культурно-етичний стан людей, по суті, руйнує національну безпеку в країні. Крім того, бідність лежить біля витоків тероризму і загрожує безпеці навіть економічно благополучних держав.

Люмпенізоване населення відрізняє особливий тип свідомості, коли для покращання свого становища людина сподівається не на власну активність, а на «подарун-

ки», що спускаються «згори» і вважає своїми ворогами представників забезпечених верств, через те що останні частіше належать до іншого соціально-психологічного типу — активних людей, які розраховують на власні сили. Люмпенізовані верстви населення більше схильні не до «конфлікту інтересів», а до «конфлікту ворожості», спрямованої проти певної соціальної групи [5]. У цьому середовищі формується образ ворога, яким найчастіше виступають можновладці та матеріально забезпечені й соціально стабільні групи (підприємці, директорат, вища інтелігенція тощо).

Суспільство дійшло розуміння того, що в такому уніфікованому світі бідність є колективним ворогом. Не випадково останнім часом активізувалися колективні зусилля всіх країн, спрямовані на зниження цього глобального соціального явища, хоча початок цьому було покладено ще в 1992 році на засіданні Генеральної Асамблеї ООН, соціальною резолюцією якої 17 жовтня було проголошено Міжнародним днем подолання бідності.

Головною метою цієї акції є використання сил ООН для підвищення обізнаності населення всього світу щодо проблем, з якими стикаються бідні люди в їх повсякденному житті.

Сутнісні характеристики специфіки бідності в Україні полягають у систематичному супроводженні будь-яких позитивних процесів у соціально-економічному розвитку України цілеспрямованим курсом іноземних держав на усунення українців від головних важелів соціально-економічного життя та дискримінацію української мови й освіти, що не могло не позначатися на рівні добробуту українського населення. Історична сутність прояву бідності в Україні є закономірною сукупністю чинників та процесів, які забезпечили постійне та перманентне її відновлення в нових історичних умовах.

Оцінюючи результати проведення у Польщі однієї з двох реалізаційних моделей трансформації постсоціалістичної економіки, відомої як «шокова терапія», можна навести як приклад значення коефіцієнта Джіні, який дорівнював у 2007 році в Польщі 34,5, а в Україні — 35,0 [6], що свідчить про глибоку диференціацію населення в обох країнах. Відмінність полягає лише в тому, що в Польщі середній клас — це сталий прошарок суспільства, а в Україні люди, що класифікують себе як середній клас, періодично поповнюють маргінальні верстви населення, за рахунок чого диференціація стає ще глибшою.

Показово, що в Україні бідність зменшується головним чином за рахунок соціальних виплат, навіть незважаючи на недостатньо високий рівень їх адресності щодо бідних. Українська специфіка бідності виражається і в тому, що українське суспільство, вклавши кошти у виховання дітей, їхнє навчання, набуття професійної підготовки та високої кваліфікації, не задіює цих спеціалістів у власній економіці, і, як наслідок, найбільш талановиті та високопрофесійні спеціалісти розвивають економіки інших країн.

Доцільно зазначити, що становлення малого підприємництва в Польщі — на відміну, наприклад, від України та Росії — починалося не з нульової точки. Внесок цього виду приватного бізнесу до польської економіки і в комуністичний період складав близько 20 %. Ліберальні ринкові реформи і нові можливості, що відкрилися завдяки їм, стали могутнім стимулом для польського малого підприємництва. До часу вступу до Євросоюзу частка малого бізнесу у ВВП складала понад 40 %. У ньому було зайнято — постійно або за сумісництвом — близько 70 % робітників. Середній і дрібний бізнес на сьогодні складає основу польського суспільства.

Ще Аристотель вбачав опору афінської демократії в існуванні масової верстви середньо заможних селян. На сьогодні можна додати — і середньо заможних містян. І якщо такі селяни і городяни, тобто середній клас, в країні домінують, якщо середній і дрібний бізнес складає його основу (а в Польщі це саме так), то, крім такого надважливого чинника, як поліпшення добробуту громадян, відпадає ще й загроза впливу іноземного капіталу на національну ідентичність країни.

При різкому зростанні напруженості на ринках праці в країнах ЦСЄ лише в Чехії ситуація із зайнятістю виглядала набагато благополучнішою. Упродовж всіх 1990-х років і аж до 1999 року в Чехії відмічався найнижчий показник безробіття серед цієї групи країн. Частково відсутність шоку на ринку праці Чеської Республіки була пов'язана із сприятливішими економічними умовами в початковий період реформ, а саме: з достатньо розвиненою промисловістю, з можливостями розвитку сфери послуг, перш за все туризму, з невисокою питомою вагою зайнятих в аграрному секторі та з наявністю кваліфікованої робочої сили. У 1990—1992 роках в результаті малої приватизації різко зросла частка самозайнятих, що наполовину компенсувало скорочення чисельності найнятих робітників. Свою роль у недопущенні зльоту безробіття відіграла і політика зайнятості, зокрема швидке розгортання загальнонаціональної мережі служб зайнятості, організація перепідготовки безробітних і фінансування створення додаткових робочих місць, а також законодавче закріплення права на достроковий вихід на пенсію [11]. Проте набагато нижчий рівень безробіття порівняно з іншими країнами з перехідною економікою був значною мірою викликаний затримкою в проведенні кардинальних ринкових перетворень. Нестійкість чеської економіки одержала своє підтвердження наприкінці 1990-х років, коли під впливом фінансової кризи, спаду промислового виробництва, що посилився, показник безробіття в Чехії впритул наблизився до середнього рівня для цієї групи країн.

Бідність прогресує у суспільствах, які сповідують споживацькі настрої. На сучасному етапі розвитку переважання примітивної сільськогосподарської техніки і технології, відсталі виробництва заважають здійсненню радикальних зрушень у якісному продовольчому забезпеченні населення країни. Слід враховувати також і світовий досвід, який свідчить, що в багатьох випадках зовнішня продовольча допомога часто стає лише додатковим стимулом соціального утримання і навіть гальмує розвиток місцевого господарства.

Як бачимо, індустріальні суспільства, які зробили висновок, що неможливо подолати бідність, виключно підтримуючі тільки нужденні верстви населення, а зуміли розвинути промисловість, підняти сільське господарство, розвинути сферу послуг та туризму, суттєво підвищили рівень життя населення та значно скоротили масштаби бідності.

Дуже слушною уявляється думка про необхідність об'єднання концепції соціальної та економічної політики як цілісної системи державного регулювання, встановлення результативного співвідношення між економічною та соціальною спрямованістю розвитку ринкової економіки [9].

Звичайно, досвід будь-якої країни не можна механічно переносити на Україну, але, наскільки це можливо, його необхідно враховувати у вирішенні своїх проблем.

Наприкінці дослідження можна зробити висновок про те, що значний позитивний вплив на всі сторони життя відбувся у країнах, які ще на початку XIX ст. зорієнтували свій розвиток на промислове виробництво й технічний прогрес, що було б неможливо без використання досягнень науки. Значно покращився рівень життя в країнах, які змогли використати наукові досягнення для вдосконалення виробничих процесів та забезпечити високий рівень оплати праці.

Перспектива подальших наукових розвідок в окресленому напрямі обумовлюється тим, що елементи висвітлених підходів до архетипових засад встановлення показників рівня життя можуть бути інтегровані у цілісну теоретичну концепцію бідності.

Література:

1. Выступление Президента Украины Виктора Януковича на торжественном собрании по случаю Дня Соборности Украины [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.president.gov.ua/news/ 19175.html.

2. Афонин Э.А. Социальные циклы: историко-социологический подход / Э.А. Афонин, О.М. Бандурка А.Ю. Мартынов. — Х. : Золотая миля ; Титул, 2008. — 503 с.

3. Глобальная стратегия США в условиях научно-технической революции / отв. Ред. Г.А. Арбатов, В.В. Журкин и др. — М., 1979. — 568 с.

4. Лобанова А. Основы экономической теории : науч.-методич. пособ. для студентов высших педаг. уч. заведений / Лобанова А., Славина О., Братченко Л. — Кривой Рог : КДПУ, 2006 — 132 с.

5. Мищенко М.Д. Социальная напряженность в обществе: проблемы выявления и анализа / М.Д. Мищенко — К. : НІСД, 1995. — 7 с.

6. Социальные стандарты и гарантии: теоретические аспекты, проблемы, мировой опыт / [ред. Латик В.В., Мущинин В.В.]. — К., 2007. — 35 с.

7. Новый курс: реформы в Украине. 2010—2015 : Национальный доклад / ред. В. Гейц [и др.]. — К. : НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.

8. Рукомеда Р.М. Аргентина попадает в шторм. Поучительная история экономического краха / Р.М. Рукомеда, О.Ю. Севекина // Политика и Время. — 2002. — № 3. — С. 37—46.

9. Социальная защита населения Украины : монография / авт. кол.: И.Ф. Гнибиденко, М.В. Кравченко, О.Ф. Новикова и др. ; общ. ред. В.М. Вакуленко, М.К. Орлатый. — К. : НАДУ, 2009. — 184 с.

10. Haule J.R. Evolution and Archetype : The Biology of Jung [Електронний ресурс] / J.R. Haule. — Режим доступу : http:// www.jrhaule.net/evol-atp.

11. Strobel P. From poverty to exclusion: a wage — earning society or a society of human rights? // International Social Science Journal. — 1996. — Vol. 148. — P. 173—189.

Мілена КРАВЧЕНКО

СОЦІАЛЬНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ
(архетиповий підхід)

КРАВЧЕНКО Мілена,
кандидат наук державного управління, доцент кафедри соціальної і гуманітарної політики, Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *здійснено спробу проаналізувати соціальну справедливість у державному управлінні з точки зору архетипічного підходу. Висвітлено розвиток соціальної справедливості в історичному контексті. Запропоновано сучасні підходи до впровадження соціальної справедливості в державній політиці України.*

Ключові слова: *справедливість, соціальна справедливість, державне управління, архетипічний підхід.*

УДК 35.01: 304

Постановка проблеми. Справедливість є своєрідним архетипом, що глибоко вкоренився в суспільній свідомості. Справедливість має об'єктивний характер. Ідея та ідеали справедливості наповнені історичним змістом, який змінюється з розвитком людської цивілізації. Прагнення до справедливості завжди було для людства одним з головних орієнтирів соціального прогресу.

Справедливість є важливою категорією соціально-філософської думки, морально-правової та політичної свідомості. Поняття справедливості містить у собі вимоги відповідності між практичною роллю різних індивідів (соціальних груп) у житті суспільства та їх соціальним становищем, між їх правами та обов'язками, працею і винагородою, злочином і покаранням, заслугами людей та їх суспільним визнанням. Невідповідність у цих співвідношеннях оцінюється як несправедливість. Поняття «справедливість» є нормативним поняттям моралі, яке визначає стан речей відповідно до сутності прав і потреб людини.

Особливим видом справедливості є соціальна справедливість, суб'єктами якої виступають великі соціальні групи, суспільство в цілому, людство. Соціальна справедливість — явище складне й неоднозначне. Її внутрішню суперечливість детермінує багатогранність проявів справедливості, поліваріантність тлумачень її сутності, а також культурно-історична мінливість людських уявлень за провідної ролі колективного несвідомого.

Соціальна справедливість — це обумовлена природним правом загальнолюдська цінність, яка являє собою захищені законом і всім суспільним ладом рівні можливості доступу кожної людини до соціальних благ та інших життєвих цінностей. Без соціальної справедливості не можна здійснювати ефективний економічний та соціальний розвиток. Соціальна справедливість — це система суспільних інститутів, яка забезпечує громадянам розподіл політичних, юридичних, економічних та інших прав і матеріальних цінностей і законне їх використання з урахуванням власного внеску в суспільство.

Найчастіше соціальна справедливість розглядається в сфері розподілу благ і доходів між членами суспільства. Критеріями соціальної справедливості є рівність стартових можливостей населення при державній підтримці слабких соціальних груп та економічна свобода для соціально активних верств суспільства.

Соціальна справедливість виступає архетипом у державному управлінні. Наслідування принципів справедливості прямо пов'язано з рівністю можливостей. І це, в свою чергу, має бути забезпечено ніким іншим, як державою.

Ще в Давньому Єгипті існування держави не уявлялося без Маат — божественного Порядку й Істини. Боги-творці знищують початковий хаос, і в створеному ними людському суспільстві виступають у ролі відтворювачів всезагальної гармонії Маат. Подібно до богів, цар також повинен прагнути «затвердити Маат замість безпорядку» («Тексти пірамід»). Порядок часто розумівся як правопорядок, справедливість; боги і царі — як влада, яка встановлює закони. Поняття «Маат» стає центральним в єгипетській етиці. Одне із стародавніх

відомих нам повчань — «Премудрість Птаххотепа» (V династія) — проголошує Маат принципом, на якому будуються правильні людські взаємовідносини: «Велична справедливість, і величність (її) непорушна. Незмінна (вона) з часів Осіріса, і карають тих, хто порушує закони» [1]. Розвиток людства розгубив надбання древньої цивілізації Єгипту. Нині закон і справедливість — дві речі, які Бог з'єднав, а людина роз'єднала.

Соціальна справедливість в усі часи проголошувалася одним з провідних державобудівничих принципів, базовим принципом у державному управлінні. Як відомо, принципи є регулятивними настановами, що пов'язують ціль зі способом її досягнення, вказують на можливі або ж на необхідні шляхи, механізми та засоби реалізації поставленої мети.

KRAVCHENKO Milena,

Social justice in public administration (archetypical approach).

Annotation: *an to analyse social justice in the government from the point of view archetype a campaign is made. Social justice development in a historical context is displayed. Modern approaches to social justice introduction in a state policy of Ukraine are offered.*

Keywords: *justice, social justice, the government, archetype the approach.*

УДК 35.01: 304

Важливість незмінності базових принципів в управлінні можна проілюструвати на прикладі Римської імперії. Ш. Монтеск'є у «Роздумах про причини величі і занепаду римлян» наголошує: «Римляни перемогли всі народи завдяки своїм принципам; але коли вони виконали свій намір, то виявилось, що республіка не могла більше існувати. Необхідно було змінити спосіб правління; і коли при новому правлінні стали застосовувати принципи, які суперечили попереднім, то вони призвели до падіння Величі Риму» [2, с. 46].

Про важливість слідування принципам у державі Ш.Монтеск'є згадує і в іншій праці — «Про дух законів»: «Природа держави змінюється двома шляхами: або тому, що державний устрій виправляється, або тому, що він розпадається. Якщо він змінюється, зберігаючи свої принципи, це означає, що він виправляється; якщо під час зміни він втрачає свої принципи, — це означає, що він розпадається» [2, с. 305].

Проблема соціальної справедливості визначається характером політичної влади, права, соціальної політики держави. Соціальна справедливість сприяє вирішенню складних соціальних проблем, стабілізації суспільства, досягненню соціальної злагоди. Гасло досягнення справедливості володіє колосальним мобілізаційним ефектом, і невідповідність державного устрою цьому принципу в історії людства неодноразово слугувала причиною зміни суспільного ладу. Порушення соціальної справедливості негативно відбивається на психології і моральному стані людей та може призвести до конфліктних ситуацій у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка питань, пов'язаних з архетипікою державного управління, здійснюється в межах української школи архетипіки (Е. Афонін, О. Радченко, А. Мартинов, О. Крюков, О. Донченко, Т. Бутирська та ін.), а також науковцями з Росії, Білорусі, Грузії, Казахстану, Польщі, Сербії, Німеччини та Франції [3].

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Невирішеною залишаються проблема дослідження соціальної справедливості як визначального державобудівничого принципу, її роль у формуванні соціальної держави в умовах перехідного періоду та врахування у державній політиці під час здійснення глибоких соціально-економічних реформ в Україні, зокрема в сфері соціального захисту населення.

Метою статті є аналіз соціальної справедливості в державному управлінні з точки зору архетипічного підходу для вироблення сучасних підходів до впровадження соціальної справедливості в державній політиці України.

Виклад основного матеріалу. Ідея справедливості має вічний характер і досліджувалася протягом всієї історії розвитку людства. Видатні мислителі різних епох по-різному трактували поняття справедливості. Намагалися її осмислити філософи, історики, соціологи, юристи, економісти та політики. Неодноразово зверталися до проблеми справедливості такі мислителі, як Платон, Аристотель, Г. Гегель, Г. Гроцій, І. Кант, К. Маркс тощо. Категорія «справедливість» є однією з провідних у працях філософів Дж. Локка, Г. Спенсера, Д. Юма, російського мислителя П. Кропоткіна.

Ідея справедливості активно дискутується з часів Давньої Греції і рабовласницького ладу. Визначна роль у розробці поняття справедливості та в розкриті її соціальної ролі належить давньогрецьким філософам Платону й Аристотелю.

За Платоном справедливістю є найвища чеснота, що утримує мужність, поміркованість і мудрість у повній рівновазі і гармонії («кожному своє»). Платон доводив, що справедливість властива як людині, так і цілій державі. Саме справедливість державного устрою породжує у нього одностайність і дружбу співгромадян. У роботі «Держава» Платон розвив ідею про ідеальну, справедливу державу.

Аристотель розглядає категорію справедливості в тісному зв'язку з людською діяльністю та вчинками людей. Він підкреслює, що справедливість є нічим іншим, як прирівнюванням власного інтересу до інтересу інших. Аристотель називав справедливість «найвищою з доброчесностей» — мірилом решти доброчесностей. Він виокремлює два види справедливості — розподільчу й урівнюючу. Перша пов'язана з перерозподілом матеріальних благ між громадянами, тобто обмежена кількість благ має бути розподілена між громадянами пропорційно до їхніх заслуг. Урівнююча справедливість пов'язана з обміном: метою справедливості є зрівняння сторін, котрі беруть участь в обміні.

Уся історія класового суспільства є історією боротьби знедолених верств населення за справедливість. Свобода і справедливість завжди були палкими бажаннями людини. З виникненням класів і держави з'являються писані закони, право, які претендують на статус справжньої справедливості. Це зумовило введення диференційованого рівня відповідальності під час виконання різних робіт та диференційованого розподілу благ, що стало могутньою рушійною силою прогресу суспільства. Істотний внесок у цей процес зробила буржуазія, зруйнувавши феодальний устрій і поставивши на його місце свободу приватної власності, правову незалежність і політичну рівність людей.

Поняття справедливості відображено в дослідженнях з етики Нового часу, коли почався розвиток буржуазних демократій і постала необхідність обґрунтування ідеї правової держави. Розуміння справедливості як рівності знову відроджується. Однак йдеться вже про економічну чи соціальну рівність, передусім як рівність прав. Юридичні уявлення про справедливість стають домінуючими. У кінці двадцятого століття стало однозначно зрозуміло, що розвиток демократії можливий тільки на основі становлення більш рівноправного і справедливого суспільства. Поза справедливістю немає і не може бути свободи особи і людської гідності, стабільного суспільства та прогресивного соціально-економічного розвитку. Проблеми справедливості і несправедливості є головними при розгляді соціальних, економічних, правових і моральних питань кожної людини.

Іммануїл Кант, засновник класичної німецької філософії, вважав, що заходи, які б забезпечували правову справедливість, повинні обов'язково випереджати всі інші урядові акції, які мають за мету розвиток економічної самостійності населення, зростання добробуту держави тощо. На його думку, жодна із започаткованих владою масштабних соціальних реформ не матиме успіху, якщо їй не передуватиме низка суворо-правових заходів, спрямованих на викорінювання «доправового» минулого, на запобігання злочинам, найбільш властивим такому минулому. Тільки повністю розрахувавшись з останнім, влада може сподіватися на те, що її ініціатива зустріне схвалення й підтримку підданих.

Девід Юм, англійський філософ XVIII ст., сформулював нову концепцію справедливості, згідно з якою зміст і критерії принципу справедливості можуть змінюватися

в дуже широких межах. Відповідно до цієї концепції, справедливість — доброчесність «штучна» (на відміну від, наприклад, милосердя, яка є природною доброчесністю) і передбачає згоду між членами суспільства щодо принципів співжиття, які є несталими і можуть змінюватися за згодою членів суспільства.

Чимало філософсько-правових концепцій розглядає справедливість як найвищу або базову правову цінність. Справедливість розглядалася у таких концепціях представників сучасної зарубіжної філософії політики та права, як егалітаристська концепція ліберального спрямування «справедливості як чесності» Дж. Ролза, консервативна — «справедливість як правомочність» (Р. Нозіка), лібертаристська (Ф. Хайєка), концепція «гуманістичної справедливості» (К.Поппера) або соціал-демократична.

Класичне визначення суті та атрибутів справедливості дав К. Поппер. Під справедливістю він розуміє рівний розподіл тягаря громадянства, тобто тих обмежень свободи, які є необхідними для суспільного життя, рівність громадян перед законом, рівне користування перевагами (а не лише обмеженнями), які держава може запропонувати громадянам.

Сучасні соціологи та економісти, розвиваючи концепцію справедливості, відзначають, що справедливість у суспільстві є недосяжною, що можна говорити лише про рівноправність громадян. Так, австро-американський економіст Ф. Хайєк вважає, що ідея справедливості є чужою самокерованому еволюційному процесу, оскільки еволюція не може бути справедливою, бо інакше розвиток взагалі призупиниться.

Найвпливовішою серед сучасних інтерпретацій справедливості є теорія, розроблена американським філософом Джоном Ролзом та викладена у монографії «Теорія справедливості» [4]. Д. Ролз розглядає справедливість як принцип соціальної організації, відповідно до якого вона виступає як мірило рівності і нерівності між людьми. Автор вводить два принципи. Перший полягає в тому, що кожна людина повинна володіти рівним правом стосовно широкої системи основних свобод. Другий — соціальні й економічні нерівності мають бути організовані таким чином, щоб від них можна було очікувати переваг, доступних всім, і доступ до вищих щаблів соціальної структури має бути відкритим для всіх. За словами Д. Ролза, «сучасні суспільства рідко бувають добре організованими, оскільки відмінність справедливого і несправедливого в них усе ще дискутується».

У сучасному світі соціальну справедливість покладено в основу соціальної держави («держави загального добробуту»), яка почала активно формуватися у другій половині XX ст. Соціальна держава покликана забезпечити соціально-економічні права людини відповідно до вимог і принципів соціальної справедливості. Як зазначає Д. Ролз, справедливість — «це перша чеснота суспільних інститутів». Тому в справедливому суспільстві мають бути встановлені свободи громадян, а права, які гарантуються справедливістю, не повинні бути предметом політичного торгу.

Побудова в Україні соціальної, правової держави актуалізувала сутність поняття соціальної справедливості і проголосила її засадою державної соціальної політики. Принципи соціальної справедливості мають стати провідними чинниками розбудови правової соціальної держави — слід визначати її мету, зміст та провідні напрями діяльності у сфері соціальної політики.

На наш погляд, у державному управлінні важливо враховувати історичний характер соціальної справедливості, оскільки немає абстрактної справедливості, вона має свої особливості прояву в кожному суспільстві.

За радянських часів соціальна справедливість виступала ознакою побудови суспільства, основаного на соціальній рівності та рівності можливостей. Водночас поняття соціальної справедливості було спотворене. Радянська влада лише проголошувала соціальну справедливість одним із принципів соціалізму, а в реальному житті декларації втілювалися лише в правильних гаслах, а не в забезпеченні фактичної соціальної справедливості. Адміністративно-командна система звела всі соціальні гарантії до прожиткового рівня, а соціальну справедливість — до примітивної зрівнялівки для широких народних мас і масштабних привілеїв для партійної та державної еліти-номенклатури. На практиці принцип соціальної справедливості почав роз-

глядатись як рівність у доходах і по суті перетворився на принцип рівності злиднів. Таким чином, номінально механізми досягнення соціальної справедливості були розроблені (безкоштовна освіта, медицина, житло, певна система пільг для малозабезпечених категорій громадян), проте життя змушувало людей виробляти інші механізми реалізації й отримання благ (хабарі, система дефіцитів тощо). При цьому пільги роздавались за партійною ієрархією, привілейоване становище партійних бонз на тлі решти «будівників комунізму» виходило за межі принципу соціальної справедливості.

У трансформаційних умовах така подвійна мораль, з одного боку, знищила поняття соціальної справедливості, а з іншого — змусила людей відчути на собі потребу в соціальній справедливості й обов'язковості її забезпечення під час здійснення сучасних суспільних реформ.

В Україні низька ефективність економічного реформування та недієвість законодавчого механізму соціальної спрямованості спричинили розшарування населення за рівнем матеріального забезпечення, поширення бідності, маргіналізацію громадян, загострення кризи зайнятості, звуження відтворення людського потенціалу, погіршення стану здоров'я і життєдіяльності населення, що стало загрозою розвитку людського, трудового й інтелектуального потенціалу українського суспільства. У країні з відносно однорідним складом населення за короткий термін утворився вузький прошарок багатих і дуже багатих людей одночасно з масовим зубожінням усього населення. Більшість громадян немає навіть того рівня доходів і соціальних гарантій, якими вони розпоряджалися раніше.

Соціальна несправедливість набула неабиякої гостроти, оскільки принцип соціалізму «від кожного — за здібностями, кожному — за працею» так і не був реалізований. Яскравими прикладами порушення принципів соціальної справедливості в українському суспільстві є пільги та привілеї, а також система пенсійного забезпечення [5; 6]. Криза в цій сфері вимагає здійснення низки непопулярних соціальних рішень щодо підвищення пенсійного віку, обмеження максимального розміру пенсій, збільшення страхового та трудового стажу, запровадження обов'язкової накопичувальної складової тощо, що значно знижує довіру до реформ. Люди в таких заходах вбачають ще більшу соціальну несправедливість, що може призвести до соціального вибуху — масових протестів, страйків, які мали місце у високорозвинутих країнах останнім часом.

Громадяни України схильні вважати, що створюється суспільство нерівних можливостей. В основі зневіри — відсутність соціальної справедливості. Це одна з причин падіння рівня довіри до всіх гілок влади. Очікування зводяться до мрії про оновлення своєї країни, про безкризову владу й економіку, про стабільність і порядок, про державну політику, яка могла б забезпечити тривалий добробут усіх громадян і духовний розвиток в умовах свободи, шанування їх гідності та забезпечення рівних можливостей [7].

Інакше кажучи, відсутність соціальної справедливості під час розподілу соціальних благ та здійснення реформ призводить до системної кризи державного управління, до порушення базових засад функціонування і розвитку суспільства.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Сучасний розвиток українського суспільства неможливий без утвердження в політиці держави соціальної справедливості в питаннях забезпечення соціально-економічних прав людини, підвищення життєвого рівня населення, дієвого соціального захисту громадян. Практика свідчить, що в перехідний період не можна зводити зміст соціальної справедливості ні до ринкової стихії, ні до адміністративної зрівнялівки. Завдання полягає в тому, щоб переосмислити зміст соціальної справедливості з точки зору пріоритету прав людини, збереження її гідності шляхом реального задоволення конституційних, у тому числі й соціально-економічних прав. Декларовані законодавством соціальні права громадян мають бути забезпечені належними ресурсами: організаційно-управлінськими, фінансовими, інформаційними та матеріально-технічними.

На основі принципів соціальної справедливості мають розглядатися проблеми перерозподілу доходів між різними верствами населення через встановлення зваженого

соціально спрямованого державного бюджету, раціоналізацію соціальних трансфертів, створення справедливої системи податків, цільового фінансування соціальних програм, законодавчого впорядкування системи пільг та привілеїв, впорядкування системи пенсійного забезпечення. Така діяльність є соціально справедливою тільки за активного сприяння розвитку ефективно функціонуючої економічної та соціальної систем, цивілізованого виконання державою соціальної функції і проведення ринкової та державно-правової реформи.

Утвердження ідеї соціальної справедливості в соціальній сфері має виняткове значення для досягнення соціальної злагоди та стабілізації суспільства, розбудови правової соціальної держави. Сучасні підходи до впровадження соціальної справедливості в українському суспільстві неможливі без звернення до архетипіки в контексті завдань державного управління. Основоположним принципом забезпечення соціальної справедливості та здійснення реформ у соціальній сфері є прогнозованість політики держави, системне бачення вирішення конкретної проблеми на перспективу. Вищезазначене має реалізовуватись через:

- забезпечення силами державних і суспільних інститутів належного рівня життя для тих, хто не має можливості самостійно задовольнити свої потреби, підтримувати гідний рівень життя людини;

- створення в ідеалі рівних стартових можливостей усім членам суспільства через систему виховання, освіти, соціальної підтримки, тобто перехід від політичного та правового рівноправ'я громадян до їх соціального рівноправ'я;

- забезпечення прав і надання кожній людині гарантій на соціальний захист, створення належних умов для покращення її добробуту.

Для цього необхідно здійснити комплексне реформування всієї соціальної сфери на основі принципів соціальної справедливості. Важливо провести реформування пенсійної системи одночасно з реформою заробітної плати, політикою зайнятості, податковою системою та економічними зрушеннями. Потрібно законодавчо впорядкувати розгалужену систему пільг та привілеїв, узгодити їх як з економічними можливостями держави, так і з гуманістичними принципами соціальної справедливості, тобто зробити пільги не привілеями, а адресною допомогою для найбільш нужденних.

Література:

1. Древние цивилизации / С.С. Аверинцев, В.П. Алексеев, В.Г. Ардзинба и др. ; под общ. ред. Г.М. Бонгард-Левина. — М. : Мысль, 1989. — 479 с. : ил.. — С. 46.

2. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Монтескье ; Академия наук СССР. Институт философии.— М. : Гос. изд-во политической литературы, 1955. — 799 с. — С. 128.

3. Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць Асоціації докторів наук з державного управління. — Х. : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2010. — №3—4. — 432 с.

4. Ролз Д. Теорія справедливості / Д. Ролз ; пер. з англ. О. Мокровольського. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 822 с.

5. Кравченко М.В. Основні підходи до реформування системи пільг в Україні / М.В. Кравченко // Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. праць. / редкол. : С.М. Серьогін (голов. ред.). — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2010. — Вип. 3 (6). — 306 с. — С.155—164.

6. Державна політика в соціогуманітарній сфері: підручник / [авт. кол. В.А. Скуратівський, В.П. Трощинський, М.В. Кравченко та ін.] ; за заг. ред. В.А. Скуратівського, В.П. Трощинського. — К. : НАДУ, 2010. — 284 с. — С. 93—156.

7. Українське суспільство 1992—2010. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. — К. : Інститут соціології НАН України, 2010. — 636 с.

Лариса МУРЕЙКО

НОВИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ЛАД: АРХЕТИП І СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОД У МАСОВІЙ КОМУНІКАЦІЇ

МУРЕЙКО Лариса,

кандидат філософських наук, докторант кафедри філософії РГПУ ім. О.І. Герцена, м. Санкт-Петербург.

Анотація: *архетип і соціально-культурний код розглядаються, перш за все, як чинники формоутворення та організації соціальної реальності за допомогою мас-медіа в умовах глобалізації. Виявляється владна природа соціально-культурного коду, його зв'язок з архетипом.*

Ключові слова: *архетип, соціально-культурний код, масова комунікація, влада.*

MUREIKO Larysa,

A new social order: the archetype and the socio-cultural code in mass media.

Archetype and socio-cultural code are considered primarily as factors in shaping and organizing social reality through mass media in the context of globalization. Revealed overbearing nature of socio-cultural code, its relationship with the archetype. Established features of the structuring of society in the context of globalization and reappraisal.

Keywords: archetype, socio-cultural code, the communication media.

УДК 351.000.141

Постановка проблеми дослідження, її актуальність. Питання архетипу і соціально-культурного коду, що лежать у підґрунті самої можливості структуризації, впорядкування соціальної реальності на основі міфологічної картини світу, привертають всю більшу увагу фахівців найрізноманітніших галузей знання. Актуальність цих питань багато в чому визначається багатоплановою кризою сучасної цивілізації, пов'язаною з глобалізацією і широкою інформатизацією суспільства.

Розхитування звичної системи обмежень нормативної поведінки, пов'язаної зі стійкою соціальною структурою суспільства, позначається на руйнуванні колишніх норм людської раціональності в цілому. Логічність і свідомість розумових актів зрушується до сфери несвідомих процесів, що функціонують як у вигляді спонтанного імпульсу, так і в режимі автоматики.

Отримання нової (багатовимірної, комплексної) системи цінностей, на основі якої сформується нова ідентичність індивіда, етносу, нації і власне людської спільності, що є надзвичайно важливим для управління і прогнозування соціально-антропологічних процесів, стає можливим лише через звернення до витоків своєї культури. Це має на увазі пошук її інваріантних ціннісних форм, що містяться в архетипі, соціально-культурному коді, міфологічному знанні.

Архетипічні структури свідомості в сьогоднішніх умовах, особливо в соціальній комунікації мас-медіа, є могутнім засобом управління людьми, за допомогою якого неусвідомлювано для самої людини можна як відкрити для неї новий потенціал можливостей на основі гуманістичних орієнтирів, так і використовувати її в чиїхось корисливих цілях за допомогою витончених технологій. Філософські основи самої можливості маніпулювання свідомістю, докладно досліджені в монографії Ю.В. Пую [14], вимагають конкретизації стосовно механізмів програмування людини на певні дії з боку архетипу і соціально-культурного коду.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Розвиток ідей К. Юнга про архетипи разом з розробкою можливостей їх практичного застосування в соціології, політиці, психотерапії і ринковому маркетингу знаходимо в працях К. Пірсон і М. Марк, А. Аугустінавічуте та ін. Вельми перспективною є розробка О.Д. Шипунової [17] ідеї про необхідність уточнення зв'язку і відмінності онтологічного і персонологічного аспектів суб'єктивності. При цьому онтологічний аспект пов'язується з конструюванням культурних семантичних середовищ, що закладають ті або інші архетипи, а персонологічний аспект — з топологією суб'єктивності і динамікою ментальності, в запуску якої архетип відіграє фундаментальну роль.

Роль соціально-культурних кодів у побудові міфічної картини світу сьогодні представлено в роботах Раєвського Д.С., Бессонової С.С. Михайліна В.Ю. і Трунева С.І.

Дослідження особливостей комунікативних процесів в інформаційному суспільстві, ґрунтовно проведене М. Кастельсом, В.В. Ліп-

маном, Е. Тоффлером, Ю. Хабермасом та ін., стосовно владних можливостей системи масової комунікації конкретизується в роботах С. Блека, В.Н. Блажнова, І.Л. Вікентієва, С.Г. Кара-Мурзи і Г.Г. Почепцова.

Серед зарубіжних дослідників, що спеціально аналізують проблему коду з погляду семіології й у зв'язку з проблемою повсякденної раціональності, особливо виділяються роботи Р. Барта й У. Еко. Дослідження соціально-культурного коду в системі мас-медіа представлено в роботах Н. Лумана, Ж. Бодрійяра, В. Холла і Д. Фіске.

Незважаючи на безліч робіт, присвячених знаково-символічній природі міфу й архетипу, через які реалізується соціально-культурний код, все ще залишаються питання, які вимагають подальшого інтегрально-філософського аналізу механізму їх зв'язку. Особливе місце в умовах кризи соціальної системи посідають питання про роль архетипу і соціально-культурного коду в зміні світоглядних структур та організації соціуму за допомогою мас-медіа.

Об'єкт дослідження — архетип і соціально-культурний код в масовій комунікації.

Предмет дослідження — закономірності й особливості архетипу і соціального коду, що розглядаються, перш за все, як чинники формоутворення й організації соціальної реальності за допомогою мас-медіа в умовах глобалізації.

Мета цього дослідження — виявити владну природу соціально-культурного коду і його зв'язок з архетипом, а також встановити особливості структуризації соціуму в умовах глобалізації і переоцінки цінностей.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах соціальної мобільності сучасних суспільств, в яких індивіди мають справу з різноманітністю нормованих систем вірувань і переконань, значущість колишніх соціальних структур як константних і надійних розхитується. Пов'язана з цим якісна трансформація самовизначення окремої людини як суб'єкта знаходить свій вираз у соціально-філософських дослідженнях вже на рівні термінологічних перетворень: усе частіше використовується терміни «дивідуум» (на противагу індивідуумові), «споживач послуг», «мережанін» (замість «громадянин»), «netократ», «постлюдина», «постлюдська особа» тощо. При цьому підкреслюється тенденція якщо не руйнування, то трансформації колишніх фіксованих соціальних груп і колишнього соціального ладу в якусь іншу форму.

Щоб підкреслити тенденцію руйнування класичних соціальних груп і трансформацію колишніх принципів соціальних структур у світі, що стає постіндустріальним і глобалізується, використовуються терміни «постсоціальний розвиток», «постсоціальне суспільство», за допомогою яких громадський устрій визначається перш за все з боку дестабілізації і деструктуралізації з характерною тенденцією деперсоналізації людей.

Отже, сучасність — це епоха дестабілізації соціального в класичному його значенні: як упорядкованого, ієрархічного, структурованого утворення. Симптоматика цього процесу, згідно з Ж. Бодрійяром [1], має наступний вигляд: напружене протистояння («антагонізм») змінився абстрактною тотожністю двох феноменів — «маси» як гіперконформності (імплозивності) і «системи» як байдужої коду. Система все більше проявляє себе через тлумачення всього і вся як реального статистичного випадку або гіпотетичної моделі. При цьому маси сьогодні розуміються не тільки як знеособлена спільнота людей, але і як атомізоване суспільство, «розпорошене» на окремі деперсоналізовані одиниці, не здатні до самоідентифікації через нестійку і невизначену соціальну основу для їх самовизначення.

Характерна риса людини мас — деперсоналізація індивіда, яка є якимсь «зрізом» загальнолюдського, такого, що занурюється своїм корінням в архаїку, — в початок формування специфіки суспільного життя. При цьому і ті дослідники мас, які розуміли цей «зріз» загальнолюдського переважно за аналогією із стихією недоступного для логіки темного дна океану (Р. Лебон, З. Фрейд), і ті, які пов'язували властивість деперсоналізації з особливого роду раціональністю поведінки на основі повторення і навіювання (Р. Тард, Е. Дюркгейм, Б.Ф. Поршнєв), — врешті-решт бачили в депер-

соналізованому способі суспільних стосунків джерело найрізноманітніших форм і норм соціального життя.

Отже, деперсоналізація індивіда в масах — це сама можливість формоутворення людського, його проформа. Деперсоналізований індивід — це форма багатьох форм людського існування, яка є такою завдяки властивості трансформації. Разом з тим деперсоналізований індивід являє собою хоч і багатовимірну, але граничну або прикордонну форму людського існування в його соціально-культурній специфіці.

Архетип як якийсь вихідний антропо-соціальний спосіб оформлення чуттєвого сприйманого світу, як прототип міг існувати тільки на основі такої спільноти людей, в якій цінність загальнолюдського підкріплювалася цінністю єдності природи і суспільства, цілісності світу. Особлива сила форми (норми, закону) людського існування за рахунок її сакральності, що фіксується архетипом, за допомогою нейтралізації всього вузько-емпіричного й обмежено-індивідуального визначається саме вірою в причетність до світового устрою, до Космосу.

Про це ж саме говорить і К. Юнг, згідно з ученням якого джерело нашої розумності — це те місце, де «розум змішується і розширюється до сфери загальнолюдського розуму, не свідомого, а несвідомого, в якому ми всі ті ж самі <...> Первісне мислення виражає основну структуру нашого розуму, той психологічний пласт, який в нас складає колективне несвідоме <…> На нижчому колективному рівні панує цілісність <…>». З цього випливає, що людина не є господарем у власному будинку, оскільки «особисте несвідоме, так само як і колективне, складається з невизначеної (у значенні невідомої) кількості комплексів або фрагментарних осіб» [20, с. 35—38].

Саме тому К. Юнг трактує «колективне несвідоме», структуротворними елементами якого є архетипи, як загальнолюдську основу («грибницю») всіх форм сприйняття світу, яка успадковується людьми, а не формується на базі їх індивідуального досвіду. Будучи представниками колективного несвідомого, архетипи разом з ним узагальнюються «до універсалізації і загашеного втілення в тілесному матеріалі, тобто в хімічній субстанції. Вуглець людського тіла — просто вуглець. Отже, “на дні“ психічного є просто “світове“» [19, с. 125].

Саме цим чинником визначається здатність архетипів у складі колективного несвідомого до спадкової передачі в автоматичному й автономному по відношенню до свідомості режимі. Правда, Юнг обмовляється: архетип і колективне несвідоме не пов’язані зі свідомістю емпіричною. Проте теоретично, метафізично, вважає він, свідомість не має жодних меж, будучи здатною до невизначеного розширення. «Мені здається неможливим, — відзначає в зв’язку з цим Юнг, — що дійсна природа архетипу нездатна стати усвідомлюваною, що вона трансцендентна, от чому я називаю її психоїдом» [19, с. 124].

Отже, архетип як такий не пов’язаний з емпіричним змістом. Його форма порівнюється Юнгом з осьовою системою кристала, який заздалегідь формує кристалічну структуру. Сам по собі архетип є суто формальним — в ньому є одна лише можливість уявлення, дана apriori. Уявлення, на відміну від архетипу, не є успадкованими. Таким чином, сам архетип — неуявимий, це передіснуюча форма уявлення. Уявлення, що з’являються на його основі, типові образи й асоціації (архетипічні ідеї і символи) вже зримо передають стійкі мотиви, що містяться в міфах і казках різних народів, у фантазіях і снах. Вони володіють суггестією, зачаровують нас.

Архетипічні уявлення (символи) — результат взаємодії свідомості і колективного несвідомого. У символах міститься зв’язок образу, що фіксується свідомістю, виникає на емпіричній основі і шлейфу неекспліцуємого сенсу, що рухається за ним і вирушає в несвідомі глибини психіки. Символи використовуються міфологією і релігією як засіб подолання небезпечної для духовного життя людини автономії архетипів. Зауважимо, що і сам архетип містить у собі функцію захисту людини від відчуття «абсурдності» історії, яке особливе гостро заявляє про себе в епохи перетворень, про що йдеться в роботах М. Еліаде [19].

У сучасних дослідженнях архетипу робиться акцент на можливості зміни самого архетипу. На наш погляд, навряд чи це можливо. Швидше за все, має рацію К. Леві-Строс, коли він розглядає глибинні міфологічні структури як малозмінні. Виходячи з того, що «елементи міфологічної рефлексії завжди розташовані на півдорозі між перцептами і концептами» [11, с. 127], він виявив у зв'язку з цим у міфологічному мисленні його ігровий, варіативний характер.

Намагаючись досліджувати логіку ігрового ставлення до фундаментальних засад семантики, французький етнолог і філософ зробив висновок, що підбір варіантів нових значень за типом бриколажу не може бути нескінченним. Так, первинні значення мови як фабрикат позначатимуться при будь-якому варіанті їх використання. Саме первісні сенси і функції забезпечуватимуть зрозумілість за рахунок цілісності сприйняття. Але оскільки вони, будучи фундаментальними, виражають світ у всій його багатоплановості, варіантів їх емпіричного, оперативного використання може існувати величезна кількість.

Уточнимо зв'язок між архетипом і соціально-культурним кодом. Обидва належать до фундаментальних, неусвідомлюваних формотворних засобів регуляції й організації людського життя. Разом з тим соціально-культурний код ближче до емпіричної, оперативної життєдіяльності людей, тоді як архетип — до духовно-світоглядної. Разом вони визначають рамки смислової і значущої дії: код — з боку оперативної ефективності, архетип — з боку сенсу і духовно-метафізичної цінності.

Відзначимо, що проблема соціального коду — це проблема контролю вироблюваного в суспільстві сенсу дії за рахунок встановлення і підтримки певних стосунків владного домінування і відповідно — певного соціального ладу.

Чи існує суттєва різниця між соціально-культурним кодом в первісні часи і в інформаційну епоху? Звісно, існує, і визначається вона тим, що сьогодні засоби масової інформації завдяки глобальному охопленню людства за рахунок їх техніко-технологічної оснащеності володіють досить високим ступенем автономності в здійсненні своїх владних функцій.

Природа сучасної масової комунікації визначається, по-перше, тим, що масовий продукт як загальнодоступний виробляється для усереднено-невизначених адресатів, а по-друге, тим, що він має особливий (технічний) спосіб постачання, за якого безпосередня інтеракція виключена.

Саме завдяки посередництву техніки безпосередня інтеракція є нехарактерною для сучасної масової комунікації. Як справедливо відзначає Н. Луман, «тільки машинне виробництво якогось продукту як носія комунікації — а не писемність як така, — призвело до відособлення особливої системи мас-медіа» [12, с. 8], що трансформує картини реальності за допомогою знаково-символічних засобів.

Отже, в основі мас-медіа лежать технічні засоби для широкого і швидкого копіювання і розповсюдження повідомлень. Характерні ознаки продукції мас-медіа — загальнодоступність, великі наклади, невизначена множинність адресата.

Тут важливим є те, що технічна опосередкованість між джерелом інформації та її адресатом створює нейтральну стосовно конкретного суб'єкта або порожню форму комунікативних можливостей, яка є уніфікованою, структурно-рамковою основою для безлічі комунікативних актів, що її інтерпретують.

Соціальний код — це зведення правил або обмежень, що забезпечують комунікативне функціонування соціально і культурно обумовленої знакової системи. Соціальні коди є безособовими процедурно-технічними системами, призначеними, передусім, для нерефлексивно-практичної кореляції тих, що визначають, і тих, кого визначають. Коди створюють якийсь каркас, в рамках якого знаки знаходять дієвий зміст. Соціальні коди забезпечують базове організаційно-орієнтуюче знання світу, включно з прихованими розпорядженнями, починаючи з тілесних практик повсякденності.

Багато концепцій соціального коду так чи інакше орієнтовано на виявлення способів зв'язку символічних форм соціальної дії із стосунками влади, яка є найважливішим чинником формоутворення, впорядковування соціального життя.

Таємниця соціального коду, його нерозпізнаність — сама серцевина влади. Акт контролюючого висліджування за своєю природою є таємним. Як образно зауважив Е. Канетті, зачаївшись, істота нейтралізує свою впізнаванність, стає невідрізняною від оточення і не видає себе анінайменшим ворушінням. Вона ніби зникає, вдягається у чужу шкіру і надовго завмирає в своєму укритті. Потім вже можна хапати відкрито, тому що на жертву впливає страх перед могутністю нерозпізнаного нападника [10].

Проблема соціального коду — це проблема контролю вироблюваного в суспільстві сенсу дії за допомогою підтримки певних стосунків владного домінування і відповідно — певного соціального устрою. Поняття соціального домінування припускає наявність у тому, що конкретно відбувається, смислового компоненту, який організовує і трансформує решту його компонентів, забезпечуючи для нього можливість виникнення форми і структури, необхідних для соціального управління і прогнозування змін у суспільстві.

Базовий соціальний код здійснюється за допомогою субкоду. Код влади, як говорить про це Н. Луман у книзі «Влада» [12], — найважливіший серед інших соціальних кодів. Специфіку коду влади в суспільстві він бачить в його зв'язку із системою комунікації. Особливість влади в сучасному суспільстві полягає в тому, що сьогодні вона за допомогою масової комунікації прагне до безпрецедентно всеосяжного впорядковування всіх соціальних процесів. Самі умови посилення влади в плані її всеосяжності визначаються рамками можливостей мас-медіа, в яких відбувається нейтралізація особливості індивідів за допомогою генералізації символів, що припускає множинну і спрощену інтерпретацію типового.

Проте не будь-яким рядом генералі зовани символів є код в чіткому сенсі слова. Код — це така структура, яка для кожного довільного елементу в межах своєї області релевантності може знайти й упорядкувати інший додатковий елемент, — на кшталт коду перекладача тексту або генетичного коду.

Ефективність коду соціокультурної сфери стосовно складних систем пов'язана з їх здатністю до особливої комбінації універсалізму і специфікації. Яким би не був розподіл елементів у зовнішньому для системи середовищі, код знаходить для кожного елементу цієї системи свій комплементарний чинник, що відповідає цьому елементу. Код здійснює внутрішньосистемні сполучення так, щоб у них був потенціал для подальших операцій.

При цьому важливо мати на увазі, що код влади має справу лише зі способами символізування владних джерел і меж влади, але не з вибором влади, її розпорядженнями і бажаннями. Код влади ефективної організації прагне до такого стану справ, за якого система влади перевершувала б владний потенціал окремого суб'єкта-власника.

У цілому ефективність коду визначається принципом бінарного схематизму, який двозначно структурує можливі операції.

Влада використовує бінарний код таким чином: враховуючи свої можливості щодо протилежного і попереджаючи можливе заперечення себе, вона для кожної селекції дій встановлює відповідні альтернативи їх уникнення. Чудову демонстрацію бінарного коду у дії сучасних мас-медіа знаходимо у Ж. Бодрійяра [3]. Засоби масової комунікації, помічає Бодрійяр, добре засвоїли техніку введення в дію формальної зворотності своїх мереж (листування з читачами, телефонні розмови із слухачами, опитування на вулицях тощо). При цьому факт розширення інтерактивних форм mass-media не призводить до ліквідації очікуваної соціальною системою зумовленої відповіді. Зворотність, вважає Бодрійяр, не має нічого загального з обопільністю спілкування. Засоби масової комунікації і в цілому масове суспільство здобули хороший імунітет проти їх руйнування: вони здатні включати те, що їх заперечує. Вони

мають на увазі як індивідуальну, так і тоталітарну цензуру в самому своєму існуванні, діючи за принципом «децентралізованого тоталітаризму». При цьому роль індивідуальності в системі масової комунікації — не більше ніж «еквівалент недільного рукоділля на периферії системи». Сама система перетворює кожного на свій власний, відособлений, індивідуальний на вигляд передавач інформації.

Двозначність — конститутивний чинник для символічно генералізованих кодів: тільки вона забезпечує комбінацію універсалізму і специфікації, коли кожен елемент системи можна однозначно співвіднести з іншим її елементом. Розрізняючи правову і незаконну владу за формулою «або — або», бінарність ставить кордон дифузно флуктуючим владним процесам.

Підкреслимо: бінарний схематизм коду побудований на такому запереченні, за якого заперечуване перебуває усередині системи і може нею ж регулюватися. Бінарна схема забезпечує свою інституціалізацію тим, що прагне до повноти презумпції, до тотальності можливого, яку вона конструює через протилежність, втягуючи її в себе за допомогою формально-нейтральних конструкцій. Отже, функції бінарних схематизмів разом з їх преференцією щодо істини, правомірності, прагнуть до злиття з універсалізмом мас-медійних функцій коду.

У простих системах код влади досягає переконливості за допомогою сили. Але в складних, високодиференційованих системах сила як чинник переконливості замінюється зростанням технологічності влади. Якщо раніше легітимність не могла обійтися без ціннісного консенсусу, то в сучасному суспільстві, в умовах дії бінарного схематизму, націленого на зв'язок правового і неправового, легітимізація переводиться в нейтральне для моралі мас-медійне русло комунікації.

Порівнюючи концепції соціального коду Н. Лумана і Ж. Бодрійяра, відзначимо смислову точку їх перетину. Як Луман, так і Бодрійяр виділяють у сучасному суспільстві перш за все формалізований бік смислотворення, вільний від суб'єктивних пристрастей індивідів. Механізм самовідтворювання живих систем і біологічні характеристики бінарного коду ДНК при цьому переносяться на соціальну реальність.

Як Н. Луман, так і Ж. Бодрійяр уявляють нейтралізацію соціального суб'єкта у зв'язку з широким захопленням інформаційною мережею мас-медіа економіки, політики, права та науки з виходом для них на перший план техніки формування сенсу. При цьому Луман робить акцент на безплідності спроб вишукувати за новою реальністю, що конструюється мас-медіа, маніпуляцію суспільною свідомістю, оскільки це результат смислового самовідтворення і самозбереження суспільної системи в нових умовах.

На відміну від Н. Лумана, Ж. Бодрійяр вважає, що як мову, так і соціальну систему в цілому, що існують за допомогою операціональної бінарності, не варто розглядати через їх формальність як граничний спосіб наблизитися до самовідтворення суспільства за природним типом. Йдеться про те, що в такому (формальному) варіанті знеособленого саморозвитку соціальної системи немає наближення до об'єктивності речей і до реальності соціальних процесів, не дивлячись на їх незалежність від пристрастей суб'єктів.

Тільки завдяки поезії, яка говорить мовою, що руйнує смислову структуру мови влади, згідно з Бодрійяром, можна перейти від формальних і споживчих цінностей еквівалентності до ціннісних стосунків дарування і тим самим — до справжньої комунікації, в основі якої лежить дійсна, а не формально-симулятивна взаємність. Відзначимо в зв'язку з цим, що феномен неформального спілкування високо оцінюється і Г. Мінцбергом [13] — автором ділової книги, визнаної сьогодні бестселером в галузі конкретно-практичних досліджень найбільш ефективної організації.

З погляду Бодрійяра, для виходу із системи формальної бінарності, для виникнення поезії як соціального чинника, що заперечує формальність, ще не достатньо стану «це нічого не означає», тобто простої відміни того, що означає. «Потрібно, щоб те, що означає, скасовувалося в ході суворих продуманих операцій, а зовсім не "алеаторно".» [2, с. 345].

Таким чином, Бодрійяр, на противагу Луману, радикально критично налаштований щодо опортуністично-адаптивних можливостей масової комунікації і відповідному їй соціальному коду. У своєму проекті перетворення виробництва сенсу речей і ставлення до них людей в масовому, споживчому суспільстві Бодрійяр ураховує реалії сучасного соціуму. Для нього важливо відштовхнутися від схожих рис елітарної поезії і мови мас. Цю схожість він бачить, перш за все, в їх зв'язку з первісною мовою, кожне слово якої — «елементарна матриця, що породжує сенс». У спільних для поезії і мови мас первісних витоках корениться і нульовий (спочатку нейтральний) рівень змісту, який виникає внаслідок заперечення крайнощів за міфологічним типом бінарності.

Отже, згідно з Бодрійяром, код уніфікованих формальних схем імплозивно втягують у свідомість мас. Проникнути до нього ззовні, щоб його зруйнувати, можна лише засобами мови, спорідненої йому. Тільки таким чином можна зламати сенс, конституйований гранично формальними бінарними схемами, які лежать в основі симуляції реальності.

Відзначимо, що в сучасних концепціях «суспільства нестабільності» існують й інші порівняно з Бодрійяром установки в розумінні формальної структури суспільства. У них зберігаються принципи структури, системи і порядку як продуктивні, відкриті новому. При цьому Е. Гідденс [6], аналізуючи незадовільне розуміння структури функціоналізмом і структуралізмом, відзначає, що перший з них явно або неявно завжди виходив з ототожнення структури і системи, а другий неправомірно виводив структуру за рамки суб'єкта дії, надаючи їй надмірно застиглого вигляду і протиставляючи їй спонтанності соціального акту з боку індивіда. Сам Гідденс, розрізняючи структуру і структурацію, розуміє першу з них як набір правил і практик, що належать до трансформації. Структура, згідно з Гідденсом, задає правила трансформації дії, система виражає відносно стабільні сукупності дій, а структурація пов'язана із зміною правил (структур) взаємодії індивідів. Структурація є ситуативною (відкритою випадку й унікальності індивіда) і мобільною, вона діє за принципом зворотних причинних зв'язків або «причинних петель». Це означає, що у результаті цілеспрямованих дій суб'єктів містяться непередбачувані наслідки, які впливають на колишні правила дій, викликаючи потім нові, неплановані наслідки, що у свою чергу коригують колишні структури взаємодії індивідів.

Концепція «стратегії синтезу» П. Бурдьє [4] має безліч смислових точок перетину з теорією структурації Е. Гідденса. Ядром концепції П. Бурдьє є поняття габітусу, покликане пояснити особливість соціального устрою і його відтворення в умовах соціальних змін. Габітус можна визначити як практичний механізм, що процесуально структурує структури.

І П. Бурдьє, і А. Гідденс сходяться в тому, що людина як раціональна істота творить більше, ніж вона знає теоретично, і що практична раціональність, характерна для повсякденності, на відміну від теоретичної, — це взаємопроникнення індивіда соціального світу і його суб'єктивного прочитання, що перебуває зовні. Габітус підтримує із соціальним середовищем, породженням якого він є, справжню «онтологічну співучасть, принцип знання без свідомості, інтенціональності без інтенції...» [4, с. 25].

З цієї точки зору, випадковість подій, непередбачений збіг обставин, унікальність дії для практичної свідомості є корисними регулятивними поняттями: вони вказують на обмеженість тієї системи координат, якою ми користуємося. Для теоретичної ж свідомості класичного зразка вони є чинниками, що не реалізовуються в думці і суперечать нормам буття.

М. Фуко [15], зв'язуючи проблему формотворних меж знання з особливістю практичної раціональності, вирішує її за допомогою поняття «влада». У концепції Фуко розрізняється влада в її конкретному виконанні і влада взагалі («діаграма») — як суто дисциплінарна функція. Діаграма прагне управляти і розпоряджатися життям

нескінченно великої безлічі людей. Вона проявляється в розподілі здатностей впливати і відчувати вплив, в активізації і перемішуванні всіх неформалізованих функцій і всіх аморфних видів матерії.

У зоні перетину влади і знання — практиці — влада має справу, перш за все, з таким вимірами думки, які мають інший характер по відношенню до теоретичного виду знання, що викликає особливий тип відносин між зримими, мовними і регулятивними формами мислення, коли знаки разом з їх суб'єктивним прочитанням натуралізуються, визначаючи значення предметів без того, щоб людина знала про це.

Як добитися більшого ступеня об'єктивності наших уявлень про світ, щоб подолати натуралізацію нашого незнання або нашої рамкової обмеженості і побачити речі в їх первозданному вигляді? Фуко вважає, що для цього треба, перш за все, виявити соціальні підстави нормованого, але не рефлексії мислення, і досліджувати «мікросвіт» існування людини, невидимий для формально-наукового вивчення.

Нам здається дуже точним і таким, що містить евристичний потенціал, коментар до цієї ідеї Фуко, запропонований Ж. Делезом [9]. Відзначаючи нередукуємість до теоретичного «мікросвіту» влади і знання, Делез указує на продуктивну перспективу вивчення цієї проблеми: це — співвідносний аналіз концепцій «влади-знання» М. Фуко, «мікрофізики» «практичних схем думки» П. Бурдьє і мікросоціології Р. Тарда. У концепції мас Тарда, вважає Делез, особливо цінним є ідеї про дифузні, зникаюче малі відносини невеликих людей, незначних ідей, дрібних стратифікацій нашого життя, що робляться чиновницьким візуванням, про оновлення місцевих звичаїв, про невеликі зміни мовних норм, про дрібні винаходи. Дійсно, це дуже продуктивна думка — значущість «середнього» індивіда в масах у повсякденному житті є невловимо малою, але саме в цих рутинно-непомітних формах існування люди роблять багато з того, що потім змінює суспільство. Адже саме «серединність», розчинена в практичному житті, невиділеність завдяки переплетенню з невласним часто провокує людину на щиру реалізацію «свого», не оглядаючись на номенклатурну цензуру.

Висновки.

1) Виходячи з тези про наявність у масовій свідомості практичної раціональності, підкреслимо важливість в цьому плані ідеї про те, що деперсоналізація людини мас не означає втрати здатності до значущої диференціації предметів і подій, оскільки: а) структурна організація соціального середовища в масовому суспільстві не зникає, а набуває рухливого, процесуального характеру, що підкреслюється терміном «структурація» в теорії Гідденса; б) індивідуальність у масах не ліквідується, а трансформується в інший спосіб існування (ніби розпорошуючись на найдрібніші частини, вона створює свій мікросвіт, своєрідно інкорпоруючи норми соціальних макроструктур, але прагнучи піти з поля їх тотального контролю над виконанням насамперед спільних правил), про що пишуть М. Фуко і П. Бурдьє. Якщо ми визнаємо в масах цілковиту відсутність раціонального й індивідуального, то в цьому разі неможливо пояснити, як людина переходить з неусвідомленого стану в усвідомлений. Про збереження представниками мас хоча б і в трансформованому вигляді своєї індивідуальності, що позначається на відсутності повного збігу процесів мас-медійного кодування й індивідуального декодування, свідчать також дослідження Дж. Фіске і С. Холла [21; 22; 23]. Це говорить про те, що суспільство мас не заперечує можливість його неформальної структуризації.

2) Хоча фундаментальний загальнолюдський соціально-культурний код і припускає множинну інтерпретацію, він має межі, що визначаються гуманно-етичним характером регуляторів соціальних стосунків. Тут важливо не забувати принаймні два важливі моменти. Перший полягає в тому, що єдиний і такий, що має свої межі, загальнолюдський код не повинен розумітися субстанціалістськи, одновимірно, про що справедливо і достатньо аргументовано пише У. Еко [18, с. 482—487]. Другий момент визначається позицією урахування ризиків при відпущенні «на волю» актів інтерпретації глибинних основ організації людського життя. Як справедливо відзна-

чає Б. Бейтсон [5], суспільство в своїх варіативних експериментах, які ставляться над класичним мисленням, повинне розсудливо страхуватися подібно до того, як це робить акробат у цирку. Не можна не погодитися і з авторами тих робіт [7; 8], в яких пропонується вже в системі шкільної освіти звертати увагу на відмінність між дійсною свободою і примушенням до неї.

Підкреслимо: проблема екзистенціально-моральної корекції мас-медійної техніки виробництва сенсу реальності, що ускладнюється, пов'язана з необхідністю пошуку нових форм технології комунікації. Ядром цих нових технологічних форм комунікації має бути ставка на самоконтроль і проблематизацію тієї інформації, яка здається безперечною.

3) Приймаючи багато продуктивних ідей Н. Лумана в його теорії соціально-культурного коду, все ж таки відзначимо, що повністю з його позицією ми погодитися не можемо. Недоліком цієї теорії, на наш погляд, є навіть не стільки той факт, що в ній самореференція рефлексії і самоконтроль рефлексії людини відіграють незначну роль, а що вона відмовляється від пошуку умов і засобів їх посилення, роблячи ставку на практичну саморегуляцію соціальних процесів. Поза сумнівом, процеси деперсоналізації в сучасному суспільстві розширюються, набирають потужності, але якщо погодитися з установкою на абсолютну безпорадність свідомості рефлексії, то можна виправдати будь-які дії, посилаючись на їх адаптивно-функціональну продуктивність, що підкоряє собі правові, естетичні і моральні феномени.

4) Архетип і соціально-культурний код є взаємопов'язаними фундаментальними, неусвідомлюваними формотворними засобами регуляції й організації людського життя. Разом з тим соціально-культурний код є ближчим до дієвої, оперативної життєдіяльності людей, тоді як архетип — до духовно-світоглядної.

5) Проблема соціально-культурного коду — це проблема контролю вироблюваного в суспільстві сенсу дії за рахунок встановлення і підтримки певних стосунків владного домінування і відповідно — певного соціального ладу.

Література:

1. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийяр. — Екатеринбург : Изд-во Урал, 2000. — 96 с. (С. 8).

2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. — М. : Добросвет, КДУ, 2006. — 389 с.

3. Бодрийяр Ж. Реквием по масс-медиа [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийяр ; пер. с франц. М.М. Федоровой. — Режим доступа : http//highbook.narod.ru/philos/bodr_mm.htm.

4. Бурдье П. Начала / П. Бурдье. — М. : Sociologos, 1994. — 287 с.

5. Бейтсон Г. Экология разума : Избранные статьи по антропологии, психиатрии и эпистемологии / Г. Бейтсон. — М. : Смысл, 2000. — 476 с.

6. Гидденс Э. Устроение общества. Очерк теории структурации / Э. Гидденс. — М. : Академический проект, 2003. — 528 с.

7. Грякалов А.А. Философия человека и антропология образования / А.А. Грякалов, И.Б. Романенко, В.И. Стрельченко. — М. : Академия АПК и ППРО, 2007. — 212 с.

8. Романенко И.Б. Экзистенциализм и персонализм: определение образовательных идеалов XXI века / И.Б. Романенко // Известия РГПУ: Общественные и гуманитарные науки (Философия: научный журнал). — №5 (10) — СПб., 2005. — С. 59—65.

9. Делез Ж. Фуко / Ж. Делез. — М. : Издательство гуманитарной литературы, 1998. — 172 с.

10. Канетти Э. Масса и власть / Э. Канетти. — М. : Ad Marginem, 1997. — 528 с.

11. Леви-Строс К. Неприрученная мысль / К. Леви-Строс //Первобытное мышление. — М. : Республика, 1994. — 382 с.

12. Луман Н. Власть / Н. Луман. — М. : Праксис, 2001. — 256 с.

13. Луман Н. Реальность масс-медиа / Н. Луман. — М. : Праксис, 2005. — С. 9.

14. Минцберг Г. Структура в кулаке: создание эффективной организации / Г. Минцберг. — СПб : Питер, 2004. — 512 с.

15. Пую Ю.В. Философия манипулирования / Ю.В. Пую. — СПб : Изд-во Политехнического университета, 2009. — 244 с.

16. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности / М. Фуко. — М. : Касталь, 1996. — 448 с.

17. Шипунова О.Д. Аналитика субъективности. К философским основаниям архетипики государственного управления / О.Д. Шипунова // Публичное управление: теория и практика : сборник научных работ. — Х. : Изд-во «ДокНаукДержУпр», 2010. — № 3—4. — 432 с. (С. 137—144).

18. Эко У. Отсутствующая структура / У. Эко. — СПб. : Симпозиум, 2004. — 544 с. (С. 482—487).

19. Элиаде М. Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость / М. Элиаде. — СПб. : Алетейя, 1998. — 250 с.

20. Юнг К.Г. Аналитическая психология / К.Г. Юнг. — СПб. : МЦНК и Т. «Кентавр» ; Институт Личности ; ИЧП «Палантир», 1994. — 136 с. (С. 35—38).

21. Fiske J. Understanding Popular Culture / John Fiske. — Boston : Unwin Hyman, 1989. — 236 p.

22. Fiske J. Introduction to Communication Studies / John Fiske. — UK : Routledge, 1988, — 174 p.

23. Hall S. Encoding / Decoding / S. Hall // Durham M. & Keller D. Media and Cultural Studies: Key Works. — Malden, MA : Blackwell Publishers, 2006. — P. 177—197.

Тетяна НОВАЧЕНКО

ФЕНОМЕН АВТОРИТЕТА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ К.Г. ЮНГА

НОВАЧЕНКО Тетяна,

кандидат педагогічних наук, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ при Президентові України, м. Київ.

Анотація: *розглянуто можливість підвищення рівня авторитета керівництва в органах державного управління України в контексті теорії особистості Карла Густава Юнга.*

Ключові слова: *авторитет, особистість, індивідуальна особистість, архетипи, колективне несвідоме.*

NOVACHENKO Tetyana,

The phenomenon of authority in the context of the theory of a personality by C.-G. Yung.

Annotation*: the personology of Carl Gustav Jung as a process of individualization of personality as supporting theoretical constriction is brightly represented in this article. Below is described possibility of increasing of authority for state employees in significant meaning.*

Keywords: *archetypes, authority, personality, individual personality, collective irresponsible.*

УДК 35.01; 159.964

Постановка проблеми. Авторитетні стосунки є одним з головних фундаментів людських відносин, що зумовлює можливість дослідження цієї проблематики в різних аспектах. Але практика багато разів показувала хибність суто політологічних, абстрактних побудов без урахування психологічного аспекту в соціальній взаємодії. Оскільки у будь-якій взаємодії беруть участь не безіменні виконавці соціальних «ролей», а суб'єктивно заклопотані особи, і їх поведінка значною мірою, має характер вчинків. К.Г. Юнг визначав, що «психічне, — це велика сила, яка в багато разів перевершує усі сили на світі»[13, с. 384].

Загальновідомо, що людина — найскладніша істота, регуляція діяльності якої здійснюється на багатьох рівнях. При цьому люди вважають, що здатні пояснити свої дії у різноманітних ситуаціях, а також контролювати своє ставлення до тих чи інших соціальних об'єктів. Проте вченими доведено, що не завжди результат, втілений в образ, стосунки та поведінку людей, можна розтлумачити раціонально. Доволі часто залишається неможливим передбачити дії людей, часто-густо вони діють незрозуміло під кутом зору елементарної логіки і раціональності.

Перебіг і розвиток політичних та соціальних перетворень, що існують сьогодні в українській державі, призводять до того, що все більше людей проявляє цікавість до особистостей, що стоять біля керма влади, та замислюються над тим, як обрати таке керівництво, яке змогло б покращити стан справ у суспільстві, краще виконувати повноваження, які на нього покладаються, тобто діяльність політиків має сприяти розвитку їх авторитета. Отже, йдеться про окремих осіб або групу осіб, що внаслідок обрання чи призначення займають перші позиції у політичній організації суспільства, і стають першими суб'єктами політичних рішень, що можуть визначати як позитивний так і негативний подальший шлях розвитку сучасного українського суспільства.

Мета роботи — з'ясувати роль індивідуального та колективного несвідомого в уявленні про феномен авторитета керівництва в контексті теорії особистості К.Г. Юнга.

Проблеми авторитета, його сутність цікавили багатьох античних філософів, а також учених епохи середньовіччя (Конфуцій, Сунь-Цзи, Аристотель, Сенека, Плутарх, Ф.Аквінській, Ф. Бекон, Галілей, Р. Декарт, Т. Гоббс, Дж. Локк, Д. Віко, К.Гельвецій та інші.). Ученими підкреслювалася різноплановість і складність феномена авторитета, що сприймався, зокрема, як божественне дарування.

Так, Д. Локк розглядає авторитет як властивість людської природи, що дозволяє говорити про психологічну і соціально-психологічну природу авторитета і зауваження, що авторитетність ґрунтується на відсутності можливості моментально поставити під сумнів поведінку авторитетної особи. Ця властивість психіки дуже часто використовується в процесі цільового спілкування [9, с.126].

Важливе зауваження К. Гельвеція про те, що одним із основних мірил авторитета є корисність вчинків його носія (тобто їх зміст: раціональне або ефективне, але головне — корисне) [5, с. 147]. Тим

самим вчений підкреслює відмінність перцептивних властивостей окремих об'єктів авторитета. Також важливо, що авторитет ототожнюється із впливом.

На початку XVIII сторіччя ставлення до проблеми авторитета набуває іншої форми багато в чому завдяки громадським діячам автономного характеру. При цьому авторитет уже сприймається як соціальний механізм. Примітні роботи, Г. Гегеля, П.А. Гольбаха, Д. Дідро, І. Канта, І.Г. Фіхте, Л.А.Фейєрбаха, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, В.С. Солов'єва, М.О. Бакуніна, К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна та ін.

Важливою є думка Д. Дідро, який говорив про легітимність авторитета як його джерелі [25, с. 63; 26, с.370].

П.А. Гольбах вважав, що авторитет — це потреба простої людини в тому, хто її розуміє і знає більше, а також рятує від страхів [6, с. 366—368].

І. Кант говорив про передумови і потенційний авторитет [7, с. 260].

На думку Г. Гегеля — «авторитет — зовнішнє розпорядження, яке згодом дістає схвалення і визнання» [3, с. 115, 384; 4, с. 334—335]. Тобто, авторитет — це суб'єктивна свобода і в той же час інтелектуальна і емоційна потреба покори авторитету. Авторитет — ідеал, який прагнуть пізнати і якому хочуть наслідувати.

В.С. Солов'єв наголошував про існування внутрішнього («серцевий взаємозв'язок») і зовнішнього («у перехідний момент») авторитета (авторитет як соціальне явище і потреба людини в авторитеті). А також про дійсний авторитет як про «гармонію індивідуального і суспільного», тобто про корисність авторитета [10, с. 639].

М.О.Бакунін зауважував про існування авторитета фахівців і про відсутність постійного авторитета (оскільки кожна людина управляє і в той же час підкоряється) [10, с. 55].

На думку В. Леніна, основою авторитета є довіра [8, с. 226].

Проблематика стосовно авторитета знайшла широке віддзеркалення у сучасній західній філософській, соціальній і психологічній думці. На початку XX сторіччя соціологи, психологи і психіатри зверталися до проблеми авторитета. Перш за все, це було обумовлено негативними явищами, якими вчені цікавилися. Йдеться про звільнення від гніту авторитета та зняття заборон, табу, що загрожували його становлення. Значну увагу проблемам авторитета приділяли філософи — засновники Франкфуртського інституту соціальних досліджень, а саме: М. Хоркхаймера, Т. Адорно і Р. Маркузе.

Так, Макс Хоркхаймер, німецький філософ і соціолог, в роботі «Авторитаризм і сім'я» розглядав авторитет як центральну історичну категорію і аналізував його «інтеріоризацію» в структурі характеру, що здійснюється через посередництво сім'ї, церкви і соціальних інститутів. Він писав, що сім'я виступає як найважливіша продуктивна влада, яка репродукує людський характер, як цього вимагає суспільне життя, і має переважно здатність до особливо виразних авторитарних відносин, від стану яких буржуазний лад залежить в більшій масі одним з джерел формування «авторитарного характеру є ослаблення конкретних емоційних стосунків.

Під авторитетом М. Хоркхаймер розуміє правомірний визнаний вплив або «узгоджена залежність» у різних галузях і сферах суспільства — від особи, групи або соціального інституту. Критикуючи систему панування пізнього капіталізму, він пише, що володарі широко використовують залежність від авторитета [18, с. 381, 398].

Т. Адорно, спільно з колективом, проводить соціологічне і психоаналітичне дослідження різних типів особи з погляду схильності до ухвалення «демократичного» або «авторитарного» керівництва [17].

У сучасній західній літературі велика увага приділяється теорії авторитета, розробленій німецьким соціологом Максом Вебером. У концепції вченого поняття «авторитет» і «легітимне панування» застосовуються як синоніми. М. Вебер запропонував типологію авторитета, суть якої полягає в тому, що авторитет може ґрунтуватися або на раціональних установках — формально певній системі правил, які стосуються

способів придбання влади і меж її застосування; або на традиціях, коли законність порядку випливає з уявлення про нього, як про священний і незмінний; або на так званій харизмі, коли авторитет пов'язаний з особистою прихильністю лідеру, наділеному в очах його послідовників виключно якостями мудрості, героїзму, святості. Авторитет такого роду властивий пророкам, проповідникам і політичним вождям. Традиція і харизма панували і в до буржуазних суспільствах. Раціональний авторитет затверджується із становленням буржуазного суспільства, хоча, разом з тим, не зникають і інші види авторитета. М. Вебер вважає, що авторитет і влада, а також право керівників вимагати покори інших обумовлені існуванням трьох типів законного владарювання, а саме: традиція, легальність (соціально-політична основа) і особистісна харизма. При харизматичному авторитеті спостерігається «відданість харизмі пророка, або вождя на війні, або видатного демагога в народному зібранні або в парламенті...» [1, с. 647].

Концепція М. Вебера одержала подальший розвиток у працях ряду інших соціологів і філософів. Його позиції підтримують і деякі сучасні західні вчені. Так, наприклад, соціолог Іожеф Обана заявляє, що розпорядженням керівника «...покоряються тому, що він має авторитет, а не унаслідок раціонального пояснення. Навіть сама суть авторитета виключає раціональне мотивування» [19, с. 38]. Ще далі йде Л. Саллерон. Він характеризує авторитет як індивідуальний феномен, як владу однієї людини, як владу духовного примушення і здатність наказувати. Л. Саллерон прагне обґрунтувати персоніфікацію влади і культ особи вождя. Він виводить основу влади із авторитета, а не навпаки. При цьому виділяє легальність, що співпадає з офіційним законом, і законність, яку вчений розуміє як узгодженість із неофіційним законом, з людською і божественною свідомістю [20, с. 40—41].

Йожеф Марія Бохеньський, швейцарський філософ, розрізняє два види авторитета: власне епістемічний, або авторитет знань і деонтичний, або цілеспрямований авторитет. Як бачимо, перший вид авторитета тісно пов'язаний з наукою і раціональністю, другий — з проявом свободи («вільного суспільства») [21, с. 214].

На нашу думку, перший тип можна назвати «авторитетом розуму», а другий «авторитетом відчуттів». Саме у такому розділенні авторитета убачається головна психологічна тенденція до реалізації потреб людини з погляду «раціонального» (як прагнення до стабільності) і «емоційного» (як прагнення до щасливого життя).

Таким чином, вищенаведені положення описують авторитет, в основному, як соціальний феномен близький суті влади, статусу і залежності. Такий підхід до розуміння суті авторитета, допоможе людині відрізнити (з певною часткою ймовірності) «авторитет» від «не авторитета», але не дозволить ефективно вплинути на процеси його формування. Тому соціально-психологічна грань феномена авторитет, може обґрунтувати його існування у формі образу, який включає безліч оцінних елементів, особливості взаємодії яких, зокрема, допомагають людині визначити рівень авторитета. Людина здатна сприймати різні соціальні явища і процеси (наприклад, влада, статус, впливовість, залежність, пошана тощо) і відображати їх у свідомості за допомогою образного віддзеркалення дійсності та перетворювати соціальну реальність в елементи образу влади, які містять і образ її авторитета й акумулюють у собі критерії впливовості.

На наш погляд, більш комплексно і системно дослідити й укріпити розуміння ролі авторитета керівництва органів державної влади, що також допоможе суб'єкту авторитета ефективно впливати на людей з метою отримання соціальної користі, дозволяє теорія особистості К.Г. Юнга та роль архетипів — первинних природних образах, ідеях, переживаннях, що властиві людині як суб'єкту колективного несвідомого, як динамічного ядра психіки людини в усіх її проявах [2, с. 41].

К.Г. Юнг, як відомо, відкрив існування архетипів і колективного несвідомого, проте не надав однозначно пояснення цих феноменів. Так, вчений вважав, що міфи і казки в усьому світі містять мотиви, що характеризуються повторюваністю і цей факт

стверджує існування поняття архетипу. Ті ж самі мотиви зустрічаються у фантазіях, снах, маренні та галюцинаціях сучасних людей. Саме ці типові образи й асоціації Юнг називав архетипними ідеями, що мають своє джерело в архетипі, який сам по собі є неуявною, несвідомою формою, що передує і є, вочевидь, частиною успадкованої структури психічної субстанції і тому здатна до спонтанного самопрояву де завгодно і коли завгодно. Юнг наголошував, що тлумачення архетипів має бути напрочуд тонким і диференційованим, щоб воно не зменшувало специфіки індивідуальних та культурних цінностей архетипних ідей і символів, надаючи їм стереотипне, суто інтелектуальне значення. Так, вчений заперечував проти уявлень про те, що архетип визначається згідно його змісту, тобто начеб то він є несвідомою думкою. Архетипи можуть визначатися не за своїм змістом, а за своєю формою, але дуже обмежено. «Первинний образ» визначається стосовно його змісту тільки тоді, коли він усвідомлюється, тобто унаслідуються не конкретні прояви архетипу, а лише форми, що в окресленому контексті не відрізняється від інстинктів, що також детерміновані тільки формально. Існування інстинктів, так само як і існування архетипів, неможливо довести до тих пір, поки вони не проявлять себе [13, с. 95].

К.Г. Юнг вказував також на те, що елементарний образ, або архетип — це фігура, що є людиною, явищем, або демоном і у процесі історії повторюється там, де вільно проявляється творча фантазія. Отже досліджуючи ці образи більш ретельно, ми відкриємо, що вони є у більшій мірі узагальненням рівнодіючого, чисельного типового досвіду низки поколінь, тобто вони є картиною психічних «осколків» людини, її переживань, усереднюючи при цьому її індивідуальний досвід, що надає можливість побачити картину психічного життя, що розподілене і спроектоване на багато чисельні образи міфологічного Пандемоніума.

Вчений зауважував, що об'єктивно психічне, означає одну і ту ж психічну передумову для всіх людей, але воно все ж таки має індивідуалізуватися, тому, що у психічного немає іншого вибору, крім можливості виразити себе через окремого індивіда. Інакше воно охопить групу, а потім природнім способом призведе до катастрофи — лише з простої причини, що діє тільки несвідомо, не асимілюючись свідомістю. Тільки той, хто свідомо може сказати «так» силі внутрішнього призначення, що являється перед ним, стає особистістю [15, с. 385]. Отже, за Юнгом, сприйняття і поведінка людини регулюються двома основними сферами її психіки, а саме: свідомим і несвідомим.

У визначення поняття «особистість» К.Г. Юнг вкладає наступний зміст: це визначена, здатна до спротиву та наділена силою душевна цілісність. Особистість — результат найвищої життєвої стійкості, абсолютного прийняття індивідуального сущого й максимального вирішення успішного пристосування до загальнозначимого при величезній свободі вибору. Особистість розвивається протягом усього життя, проте вона ніколи не зможе розвернутися, якщо людина свідомо не вибере особистісний шлях. При цьому вчений наголошував, що без потреби нічого не змінюється, і менш за все людська особистість. Вона жахливо консервативна, щоб не сказати інертна. І тільки гостра нужда може її сполохати. Слова «багато хто покликані, але небагато вибранні» відносяться понад усе саме сюди, бо розвиток особистості від початкових завдатків до повної свідомості — це харизма і одночасно прокляття: Результатом цього розвитку є свідоме і неминуче відособлення окремої істоти з невиразного і несвідомого стада. Від цього не позбавить ніяке успішне пристосування і ніяке безперешкодне прилаштування до існуючого оточення, а також ні сім'я, ні суспільство, ні положення. Розвиток особи — це таке щастя, за яке можна дорого заплатити. Вчений вважає, що стати особистістю — це зовсім не прерогатива геніальної людини. Так, людина може бути геніальною, проте вона не обов'язково буде особистістю. Оскільки кожний індивід має свою особистісний, даний йому від народження закон життя і у кожного є теоретична можливість слідувати, насамперед, цьому закону і таким чином стати особистістю, тобто досягти цілісності.

Поняття «особистість» у перекладі з грецької мови означає «маска» (persona), мається на увазі маску, через яку можна побачити щось «інше», що знаходиться на задньому плані свідомості, тобто незалежно від неї, але як таке, що і робить особистісну свідомість можливою, і без цього «іншого» не може бути ні індивідуалізованої особистості ні суб'єктивного центру, з яким пов'язані події і переживання. Таке внутрішнє переконання у собі як особистості К.Г.Юнг називає «призванням» або «призначенням». Будь-яка особистість є потенційною самістю, яка уособлює і віддзеркалює щось більше, ніж вона сама. Перебуваючи у взаємозв'язку з іншими людьми й «іншим», що не є особистісним. Архетип самість, за Юнгом є цілісним і регулюючим центром особистості, що включає не тільки свідоме, а і несвідоме психічне буття. Самість — це центр сумативної особистості, на кшталт, як его є центром свідомого розуму. «Самість є нашою життєвою метою, оскільки вона є завершенням тієї рокової комбінації, яку ми називаємо індивідуальністю» [11, с. 453]

Таким чином, архетип самості проявляється у конкретних людях, а відтак і у типах суспільства, у структурі і змісті стосунків між владою і населенням.

Зважитися на особистісний шлях, пише К.Г. Юнг, можна тільки тоді, якщо він являється найкращим виходом. Якщо б найкращим вважався б якийсь шлях, то замість шляху , що належить особистості, проживався б і розвивався б інший шлях. Цей інший шлях суть конвенції моральної, соціальної, політичної, філософської і релігійної природи. Той факт, що процвітають конвенції будь-якого виду, доказує, що більшість людей вибирає не особистісний шлях конвенції і внаслідок цього кожна людина розвиває не саму себе, а якийсь метод, а це означає, що розвиває щось колективне за рахунок особистісної цілісності. Конвенції ж самі по собі — бездушні механізми, що здатні тільки на те, щоб охватити рутину життя. Проте творче життя завжди лежить по ту сторону конвенцій. Отже, якщо гола рутина життя панує у формі стародавніх конвенцій, то повинен відбутися руйнівний прорив творчих сил. Механізми конвенції тримають людей несвідомими, тому, що тоді вони можуть піти по старій доріжці, не відчуваючи необхідності приймати свідомі рішення. Такий несподіваний вплив неминучий навіть для кращої конвенції, проте й вона являє собою таку ж страшну загрозу. Тому, що як і у тварини так і у людини, що залишається несвідомим наступає паніка, коли виникають нові обставини, що невизначені старими конвенціями. Особистість, проте, може не піддатися паніці тих, хто вже пустився втікати, тому, що вона вже пережила жах. Вона дійшла до розуміння нового і мимоволі стала лідером [14, с. 386].

Наприклад, для політичного лідера, основною психологічною характеристикою якого є авторитет, найбільш характерна наявність незвичайно яскравого і деталізованого образу світу поряд із сильним прагненням здійснити, затвердити, реалізувати його. Останнє прагнення є найбільш сильним мотивом участі людини з лідерськими якостями у керівництві органів державної влади. В цій ситуації важливим є той факт, що керівник має володіти як досить високими діловими, що забезпечують інструментальний, звичайно формалізований вплив, так і людськими, що забезпечують емоційний, звичайно неофіційний вплив, якостями. Людина, що наміряється стати досить авторитетним керівником, повинна до цього прагнути. Щодо вищенаведеного, важливим є зауваження К.Г.Юнга, який вважав, що доросла людина, має бути твердо впевненою у своїй компетентності, щоб зуміти вистояти у боротьбі за своє існування. Сумніви і почуття невпевненості надали б паралізуючу дію, воно поховало б таку необхідну людині віру у свій особистісний авторитет і зробили б його нездатним до професійного життя [14, с. 377].

Таким чином, кожна людина в силу своїх унікальних біологічних здібностей та індивідуального життєвого досвіду форму архетипу і його енергію засвоюють посвоєму, не задумуючись а ні про структуру, а ні про не свідомий його зміст. Проте багато чого особистість відчуває завдяки тому, що у її психіці закладений пласт особистісного індивідуального несвідомого. При цьому архетипи надають великий

вплив на індивіда, формуючи його емоції, етичні уявлення та світогляд; архетипи впливають також на взаємовідносини індивіда з іншими людьми і тим самим можуть визначати його долю. Архетипи можуть діяти як творчими так і руйнівними силами людської психіки, оскільки вони створюють, надихають нові ідеї вони ж і руйнують, коли ті ж ідеї стають стиглими і робляться забобонами свідомості, що перешкоджають подальшому розвитку.

Проте архетип не є магічним словом, одного звучання якого достатньо, необхідно розкривати зміст, джерела, основні риси і функції архетипу. У окремих культурах функціонують головні архетипи. Так, в західній культурі — це спаситель, месія. В радянську епоху такими були: пролетаріат, який не дивлячись на ідеологічну брехню, ніколи не мав влади, а месіями виступали всім відома трійця — Маркс, Енгельс, Ленін. Деякий час до них примикав і Сталін, але з відомих причин не зміг утримати месіанський статус.

Для розуміння архетипів, зокрема архетипу самість, важливим є той факт, що завдячуючи однаковості, люди, за основними проблемами свого буття, переживають схожі стани, що відображаються у їх творчості, стандартів моралі і регулюють поведінку. Так, Юнг писав про те, що як анатомія людського тіла не залежить не від яких расових різновидів, так і душа людини має єдиний субстрат — колективне несвідоме. Це загальнолюдська спадщина, яка не залежить від культури і свідомості і складається не тільки із змістів, що можуть стати свідомими, але й із латентних нахилів до тотожних реакцій. Колективне несвідоме — це психічний вираз тотожних структур мозку незалежно від расових відмінностей. Таким чином, можна пояснити аналогічність різноманітних міфів і символів, що надають можливість взаєморозуміння між людьми. Різноманітні спрямування душевного розвитку мають один загальний стрижень, коріння якого знаходяться в далекому минулому. Це психологічно означає, що ми маємо загальні інстинкти до утворення ідей (уявлень) і моделей поведінки. Будь-яке свідоме уявлення і дія відбувається із цих несвідомих прототипів і залишаються пов'язаними з ними. У колективному несвідомому можна побачити ту психологічну основу, яка цементує народ, расу, націю, сім'ю професійну або етнорелігійну групу, тобто все те, що об'єднує людей у суспільстві, зокрема і авторитет керівництва в органах державного управління. При цьому важливим є завданням необхідності доказу того, як індивідуальне несвідоме може визначати поведінку окремих суб'єктів, мотивуючи його так як і колективне, що як вже визначалося, виникає із глибин історії людства.

Прояви колективного несвідомого з усіма різноманітними його видами і формами не можна вважати довільними. Вони закономірно випливають із соціальної природи людини та його суспільної взаємодії.

Колективне несвідоме формує також установки суспільства, держави, окремих людей і соціальних груп, їх готовність діяти і реагувати у визначеному спрямуванні. Установка — це стан внутрішньої готовності (настроєності) людей на специфічний для них прояв відчуттів, інтелектуально-пізнавальної і вольової активності, динаміки і характеру спілкування, наочно-практичної діяльності тощо. Виникненню установки звичайно передує усвідомлення людьми певної потреби і тих умов, в яких ця потреба може бути задоволена.

При цьому як у одних, так і в інших основою можуть бути архетипи, що дозволяють розкривати своєрідність складних станів народів і відповідних психологічних станів конкретної людини під час аналізу його індивідуальної установки. Важливе місце в цьому займає відповідність людини до того чи іншого її типу, які, як відомо, були визначені К.Г. Юнгом. Так, вчений відзначав, що існують два типи людей, які по-різному реагують на ту чи іншу ситуацію, а саме: перший тип людей з інтровертною установкою, що характеризується негативним ставленням до об'єкта; другий — екстравертною установкою, що характеризується позитивним ставленням до об'єкта.

Наведемо деякі особливості, притаманні екстравертам, а саме: об'єктивне оцінювання фактів і подій; орієнтація на оточуючий світ, взаємодія з ним; упевненість у своїх силах; ініціативність, нахил до ризику тощо.

Інтровертам притаманні наступні особливості: суб'єктивність у визначені та оцінюванні фактів і подій; деяка невпевненість, недооцінювання своїх сил; стриманість у розмові; орієнтація на свої відчуття, думки, враження тощо.

Проте у групах екстравертів і інтровертів є значні відмінності у соціальній активності, які К.Г. Юнг пов'язував з різним рівнем розвиненості психічних функцій — мислення і емоцій (логіки-етики), інтуїції та відчуттів (інтуїтики-сенсорики). Емоційному типу людей притаманне наступне: здатність впливати на інших своїми емоціями; прийняття рішень залежно від симпатії до людей; орієнтація на спілкування з людьми, почуття вини, яке виливається на інших тощо.

В той час мисленевому типу людей — логікам притаманне таке: орієнтація на систему, структуру, закон, порядок; схильність до аналізу і установлення логічного порядку; переконати їх у правоті можна лише логічними аргументами.

Інтуїтивні люди живуть у минулому і майбутньому, тому під час бесіди можуть бути поряд, але думати про щось інше; їм притаманна нерішучість і сумніви схильні до теорії ніж до практики. В той час сенсорики «живуть тут і зараз», вони практичні, реально оцінюють факти і події, не поспішають починати нову справу, полюбляють робити щось своїми руками.

Як бачимо, сенсорики є тактиками, а інтуїтивні люди — стратегами. Юнг розділяв людей на раціональних та ірраціональних. Раціональні люди за своєю природою дещо консервативні, їм імпонують сталі системи, необхідність змін порушують їх рівновагу. Ірраціональні ж люди навпаки, бажають змін і спокійно їх сприймають. Раціональність і ірраціональність є складними якостями особистості, які характеризують засоби обробки інформації і взаємодії людини зі світом.

Отже, відповідно до вищенаведеного мати установку — це означає бути готовим до чогось визначеного, мати можливість знаходити деякі архетипи, відповідно до цього розуміти природу і причини різноманітних явищ. Тому, особливе місце в структурі індивідуальної особистості авторитетного керівника органів державного управління мають займати індивідуальні норми і цінності, що, зазвичай, не до кінця відповідають стереотипам, тому такий керівник зобов'язаний внутрішньо бути новатором, «злочинцем» у буквальному значенні слова — людиною, що переступає старі, звичні норми, цінності тощо, хоча зовні він має бути традиціоналістом. Як бачимо, такий керівник зобов'язаний сполучати важко сумісне. З погляду емоційного схвалення людей, він не повинний ламати нічого звичного, оскільки будь-які зміни обертаються втратою чогось, а люди ніколи не люблять втрат. Але з іншого боку, для розвитку того ж суспільства, для досягнення нового рівня життя він зобов'язаний бути новатором, повинен уміти ставити і досягати нові цілі, що означає неминуче руйнування чогось звичного.

Відповідно до вищенаведеного, авторитетний керівник органів державного управління має розглядати світ як контекст власної діяльності і бути атрактором для багатьох людей, які готові творчо розвиватися у взаємодії з ним. У такому творчому процесі встановлюються відносини центроверсії, коли індивідуальна особистість, тобто авторитетний керівник, гармонізує взаємодію протилежностей, позбавляючи своє зовнішнє і внутрішнє життя руйнівної подвійності. Оскільки особистісна центроверсія виключає гострі конфлікти органічного і психічного, свідомого і несвідомого, раціонального й ірраціонального, індивідуального і колективного, зрілого его і колективного несвідомого, тобто архетипу самість.

При складній багаторівневій структурі феномен авторитета характеризується особливостями. Так, авторитет має тісний зв'язок з властивістю людей, які складають владу, властивістю людей, які оточують владу, властивістю людей, на яких впливає влада при виконанні своїх функцій, властивостями навколишнього середовища, об-

ставинами, під час яких відбувається управління країною і архетипів, вплив яких існує посеред усіх наведених вище рівнях. При цьому у процесі еволюції зміцнився авторитет інтелекту. Тому сьогодні авторитет, керівництва в органах державного управління, швидше, асоціюватиметься з високим рівнем компетентності людини або групи осіб, що забезпечує ефективність соціального організму. Тому люди несвідомо віддадуть перевагу джерелу впливу, яке з більшою ефективністю для всіх організовує дії мас по реалізації соціальних інтересів.

Отже, авторитет — це виключно людський чинник, який народжується і розвивається у взаємодії. Потреба в авторитеті — це потреба в постійному розумінні і оцінці соціумом суспільних процесів. Зародження і розвиток авторитета — процес розвитку оригінальних особистісних завдатків і успішного рішення соціальних проблем.

Важливе значення у затвердженні авторитету відіграє постійний інтерес суб'єкта авторитета, що відчувається іншими до предмета авторитета, і його прагнення до глибшого пізнання життя і небажання зупинятися на досягнутому. Об'єкт авторитета уважний до діяльності суб'єкта і схвально сприймає його успіхи і негативно реагує на промахи. Бажаний результат — це сприятлива громадська думка, яка допомагає суб'єкту впливати на інших людей

Таким чином, ми встановили, що авторитет багато в чому — результат. індивідуальних особистісних оцінок і думок і залежить від потреб, інтересів, цінностей, очікувань окремих людей і груп. Напевно, важко не погодитися, з тим, що для формування сильного авторитета керівництва в органах державного управління, необхідні як продуктивний діалог з населенням, так і їх зразкова поведінка. Це положення стосується не тільки авторитета керівництва владних структур. Показником присутності зразків поведінки, в яких суспільство відчуває потребу, є зміст ідеального і реального образу керівництва влади, що формуються в процесі сприйняття соціальних фактів. Співвідношення ідеального і реального образів визначає дійсну соціальну цінність керівництва влади і згодом, позначається на рівні довіри до органів влади в цілому. Рівень довіри до влади є показником її продуктивного діалогу з населенням. При цьому звичаї, традиції, норми моралі і моральності визначають «правила гри» в широкому колі суспільних відносин, їх вимоги необов'язкові до виконання, але передбачувана поведінка, яка в них закріплена, признається соціально корисним і значущим. І саме звичаї, традиції, норми моралі і моральності відіграють величезну роль у формуванні авторитета керівництва органів влади.

Ми часто говоримо про те, що влада та її керівництво не володіє авторитетом і, що спирається виключно на силу, яку їй надає закон, по суті своїй є недієздатною. І пояснити це можна, адже основним полем діяльності керівництва влади повинна бути психологічна дія на населення, яке відбуватиметься на благо більшості членів суспільства. Тому, потреба в авторитеті — це також потреба у запобіганні конфлікту. Авторитет влади і її керівництва є подібністю буфера (впливовим чинником), через який стикаються інтереси людей і який набуває здатності схиляти чашу важелів на користь авторитетної особистості. Тобто це свого роду «право вирішального слова», «право на першочерговість» задоволення потреб людей, у чиїх інтересах діє авторитетна індивідуальна особистість керівника органів державного управління України.

Таким чином, феномен авторитета походить з давнини, коли ще в примітивних суспільствах виникла необхідність в керівництві. Досліджуючи феномена авторитета в контексті теорії особистості К.Г. Юнга, ми констатуємо той факт, що керівництво органів державного управління України має виступати утіленням потужної особистісної індивідуальності, яке діє в масштабах усього суспільства, підпорядковує об'єктивність суб'єктивним інтелектуальним моделям, розглядає світ як контекст власної діяльності; виступає атрактором для інших людей. Свідомість, індивідуальна та колективна несвідомість, рефлексія, самопереживання, інтуїція, раціональне і ірраціональне особистісних потенціалів мають стати інструментами багатьох інновацій сучасного авторитетного керівника. Так, соціально-психологічна природа

феномена авторитета має тісний зв'язок архетипами, зокрема архетипом замість, що є цілісним і регулюючим центром особистості, і складається як із свідомого так і несвідомого психічного буття людини.

Колективне несвідоме є продуктом суспільства і проявляється у конкретній особистості, проте не може оминути індивідуальний досвід. Колективне несвідоме, проявившись у перших людей, відтворюється з кожним новим поколінням, з кожним новим етапом еволюції суспільства. У такому безкінечному процесі на сучасну людину накладаються соціальні, психологічні, культурні прошарки і епохи, які нанизують свій найбільш важливий досвід на архетипи, що вказують на дію деяких «еволюційних універсалій», що характерні для розвитку всієї цивілізації, всього людства і віддзеркалені у розвитку і становленні максимуму аспектів буття людини.

Література:

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. — М. : Прогресс, 1990.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : з дод. і допов. / укладач і гол. Ред. В.Т. Бусел. — К. ; Ірпінь, 2005. — 1728 с.

3. Гегель Г. Философия религии : в 2-х т. / Г. Гегель. — Т. 1. — М., 1975.

4. Гегель Г. Энциклопедия философских наук : Философия духа / Г. Гегель. — Т. 3. — М. : Мысль, 1977.

5. Гельвеций К. Соч. : в 2-х т. / К. Гельвеций. — Т. 2. : О человеке. — М. : Мысль, 1974.

6. Гольбах П.А. Избранные произведения / П.А. Гольбах. — Т.1. — М., 1963.

7. Кант И. Соч. : в 6-ти т./ И. Кант. — Т. 4. ; ч. 1.— М., 1965.

8. Ленин В.И. Полн. собр. соч. / В.И. Ленин. — Изд. 5-е. — Т. 14.

9. Локк Д. Избранные философские произведения / Д. Локк. — Т. 1.— М., 1960.

10. Новейший философский словарь. — Минск : Научное издание, 1999. — 865.

11. Юнг К.-Г. Человек и его символы / Юнг К.-Г., Франц М.-Л., фон Хендерсен Д. — М., 1996. — 454 с.

12. Хиллман Дж. Архетипическая психология / Джеймс Хиллман ; пер. с англ. Ю.Донца и В. Зеленского. — СПб : Б.С.К., 1996 — 157 с.

13. Юнг К.Г. Собр. соч. / К.-Г. Юнг. — Т. 9. ; ч. 1. — М., 1996.

14. Юнг К.Г. Аналитическая психология. Прошлое и настоящее / К.-Г. Юнг. — М., 1996. — 236 с.

15. Юнг К.Г. Психология бессознательного / К.-Г. Юнг. — М., 2001. — 397 с.

16. Siehe: Eschenburg Th. // Mayers enziclopadische Lexikon.

17. Siehe: Adorno Th. W. Et al. The Authoritan Personality. — N.Y., 1950.

18. Horkheimer M. Autoritarism and the family / M. Horkheimer // The family, its function and destiny. — N. Y., 1959.

19. Obana J: Puovoir politigue et pouvioir spirituell. Paris, 1955.

20. Salleron L.L. T. 18e fundament du provior dans lenterpise / L.L. T. Salleron. — Paris, 1965.

21. Bochenski J. Freiheit, Glaube. Sozialphilosophische Studien / J. Bochenski. — Munchen ; Wein : Philosophia Verlag, 1988.

22. Eichelberger U. // Zitaten Lexikon. — Leipzig, 1981.

23. Das Gewissen. Studien aus dem C.G. Jung-Institut. — Zurich, 1958. — S. 1991.

24. Siehe. Historische Worterbuch der Philosophie. Herausgegeben von Joachim Ritter. — Basel ;Stuttgart : Schwabe und Co Verlag, 1971. — Bd. 1. A-C.

ПАТРАКОВ Володимир,
незалежний дослідник, м. Степногірськ, Казахстан.

Анотація: *на основі принципу синхроністичності К.Г. Юнга вперше зроблено спробу пов'язати вчення про архетипи колективного несвідомого з географічною широтою і запропонувати як архетип 42 паралель північної півкулі. У статті висвітлено історичне значення 42 паралелі як архетипу, що виконує важливу роль у процесах глобалізації і становлення загальнопланетної цивілізації.*

Ключові слова: *42 паралель, архетип, синхроністичність.*

PATRAKOV Volodymyr,

Archetype of the 42-nd parallel and the principle of synchronicity by C.-G. Jung.

Annotation: *the focus of this paper is an archetype of 42nd north parallel and its connection with Carl Jung's synchronicity principle. The important role of this archetype in the development of globalization processes is shown.*

Keywords: *42nd north parallel, archetype, Carl Jung's synchronicity principle.*

УДК 159.9 - 057.4

Володимир ПАТРАКОВ

АРХЕТИП 42 ПАРАЛЕЛІ І ПРИНЦИП СИНХРОНІСТИЧНОСТІ К.Г. ЮНГА

Постановка проблеми. Місця, що особливо виділяються, несуть велике смислове і сакральне навантаження, відомі з глибокої давнини. Але чи можуть існувати не тільки архетипічні місця, локуси, але і досить довгі лінії, наприклад, архетипічні паралелі і меридіани? Якщо можуть, то на цих лініях повинні здійснюватися такі події ментального і фізичного плану, які в смисловому відношенні відповідають одна одній, тобто є, за Юнгом, синхроністичними.

Аналіз попередніх досліджень. До теперішнього часу ще не було зроблено жодного дослідження з архетипіки паралелей або меридіанів. Тому ця робота є першою з усіма позитивними і негативними аспектами, що випливають з цього факту.

Мета статті — на основі учення К.Г. Юнга про архетипи і принципу синхроністичності поставити питання про архетип 42 паралелі північної широти.

Виклад основного матеріалу структуровано таким чином. Спочатку я розгляну деякі принципові моменти народження і розвитку архетипів. Потім зупинюся на змістовній стороні архетипу 42 паралелі у взаємозв'язку з принципом синхроністичності. Потім — на значенні принципу синхроністичності в архетипічних дослідженнях і його ролі в становленні нової світоглядної парадигми — Unus mundi.

1. Народження і розвиток архетипів залишається до цих пір маловивченою проблемою архетипіки. Оскільки архетипи колективного несвідомого успадковуються людством в результаті біологічної еволюції (у зв'язку з цим відомий дослідник архетипів Ентоні Стівенс писав про двохмільйонну історію архетипу самозвеличання [1]), то архетипи в невиявленому, синкретичному вигляді існують у колективному несвідомому від початку. Тому про народження архетипів можна говорити тільки умовно, коли в процесі розвитку суспільства і психіки архетипи усвідомлюються, виокремлюються і структуруються. Як писав видатний дослідник архетипів Еріх Нойманн, архетипи колективного несвідомого «не ізольовані один від одного, а перебувають у стані "забрудненості" (contamination), досконалого взаємопроникнення і змішування. Ця "забрудненість" є тим вищою, чим слабкішою є свідомість, що їх розрізняє, вона зменшується у міру того, як свідомість розвивається» [2, с. 6—7]. Тому диференціації свідомості відповідає більш диференційований прояв несвідомого, його архетипів і символів.

Для того, щоб диференціювати архетип з точки зору його розвитку в психіці, Нойманн вводить суто операційне поняття первісний архетип — архетип у тому вигляді, в якому він проявляється на ранніх фазах людської свідомості до його диференціації і фрагментації на окремі архетипи.

Паралельно фрагментації первісного архетипу символи також диференціюються й упорядковуються. Наприклад, первісний архетип може містити найрізноманітніші і суперечливі символи, які для свідомості є взаємовиключними, але пізніше ці символи розділяються й упорядковуються відповідно до принципу протилежностей.

Проілюструємо сказане на прикладі архетипу шлях. Цей архетип уперше з'явився серед доісторичних людей в льодовиковий період, коли в ритуалі, який був здебільшого несвідомим, люди рушали в дорогу у гірські печери, де вони влаштовували «храми», прикрашені магічними зображеннями тварин. Далі, з розвитком культури і свідомості, цей архетип шляху став усвідомленим ритуалом. Наприклад, у храмі служитель мав слідувати ритуальному шляху від периферії до центру, до святилища. Хресний шлях Христа — розвиненіша форма цього архетипу: тут шлях долі стає шляхом спокутування; і зі свідомим висловом Христа «Я є шлях» цей архетип досягає нового, цілком внутрішнього і символічного рівня, який визначив підхід усіх подальших поколінь, що повторили цей внутрішній християнський шлях. «Більш того, цей символ архетипічного шляху посів універсальне місце в свідомості й орієнтації сучасної людини. Ми використовуємо такі вирази, як "внутрішні шляхи розвитку" і супутні символи "орієнтації" і "дезорієнтації", а також згадки про філософські, політичні і художні "напрями". Усі ці лінгвістичні формулювання ґрунтуються на архетипі шляху, чий шаблон визначає спочатку несвідому поведінку людини, що рухається до сакральної мети» [2, с. 8—9].

Складність в описі структури окремого архетипу, підкреслює Нойманн, виникає частково через те, що архетип і символ прориваються на багатьох планах і часто одночасно. На спостерігача, який спробує описати або навіть зрозуміти, що таке архетип взагалі або цей архетип, виллється величезна кількість форм, символів, образів, поглядів, аспектів і концепцій, які виключають одне одного, накладаються, доповнюють і, мабуть, з'являються незалежно один від одного, але залишаються пов'язаними з одним архетипом.

Роботи Нойманна присвячено розвитку архетипів психіки. Але як співвідносяться архетипи колективного несвідомого і розвиток окремих цивілізацій? Історик М. Ріс, досліджуючи розвиток західної цивілізації, звернувся до архетипіки Юнга. У результаті він зробив висновок, що такі архетипи західної цивілізації, як національна держава і монотеїзм, уперше були ідентифіковані і названі в Давньому Єгипті. Ця революційна подія вплинула на розвиток всієї подальшої історії людства [3].

Перше видання книги М. Рісу, що вийшло в 1997 році, критики назвали піонерським. Дійсно: поєднання архетипической теорії К. Юнга з цивілізаційною парадигмою дозволяє заповнити багато лакун в історії єдиної Цивілізації. Так, було б надзвичайно цікаво прослідкувати народження і розвиток архетипу столиці, але в цій роботі, для того щоб краще зрозуміти моменти становлення і розвитку архетипу взагалі, я зупинюся не на зрілому, добре усвідомленому, структурованому архетипі, а на архетипі, який перебуває ще в стадії усвідомлення, структуризації, — на архетипі 42 паралелі.

2. Від Риму до Нью-Йорка, від Олександра до Сталіна. Усвідомлення архетипу, перехід його з колективної несвідомої в галузь свідомості і подальша диференціація — процес стадіальний, тривалий, що займає сотні і навіть тисячі років. Передумовою народження архетипу 42 паралелі стали освіта в IV ст. до н.е. першої великої держави в Європі — Македонського царства із столицею в місті Пелла і заснування в 754 р. до н.е. міста-держави Риму, що перетворився потім на найбільше місто світу і столицю грандіозної імперії. Прогноз про велику імперську долю Риму був зроблений Вергілієм у поемі «Енеїда» (29—19 рр. до н.е.), де він описав прародителя римського народу Енея.

Смогут другие создать изваянья живые из бронзы,
Или обличья мужей повторить во мраморе лучше,
Тяжбы лучше вести и движенья неба искусней
Вычислят иль назовут восходящие звезды, — не спорю:
Римлянин! Ты научись народами править державно —
В этом искусство твое! — налагать условия мира,
Милость покорным являть и смирять войною надменных! (VI, 847—853, пер. С. Ошерова)

Але Рим став не лише адміністративною столицею світової імперії, Рим був медіатором учень (зокрема стоїцизму), які вперше уявляли людство як єдине ціле. Ця всесвітня, об'єднуюча роль Риму потім отримала нові імпульси у процесі становлення християнської церкви і заснування папської держави.

Згодом на 42 паралелі (або близько до неї) з'являлися інші столиці світових імперій, в яких також проповідували вчення, що об'єднували країни і народи, наприклад, Константинополь — столиця Східної Римської імперії (Візантії). Після падіння Західної Римської імперії і розграбування Риму варварами Константинополь став спадкоємцем Риму і римсько-імперської ідеї взагалі і вважав себе таким аж до падіння Візантії в 1453 році. Будучи захопленим турками і змінивши назву на Істанбул (Стамбул у російській транскрипції), він став головним містом великої Османської імперії аж до її загибелі в 1918 р. Близько до 42 паралелі з'явилися Пекін — столиця Монголосфери — найбільшої в світі материкової імперії, потім Самарканд, столиця держави Тимура — спадкоємиці Монголосфери і Мадрид — столиця імперії, в якій ніколи не заходило сонце.

Столиці інших імперій, найбільшими з яких стали Британська і Російська імперії, з'являлися і на інших широтах. Алета ці імперії народилися під прямим впливом Римської, Візантійської і Монгольської імперій, а їх столиці — Лондон і Москва — є дочірніми столицями материнських столиць — Риму, Константинополя і Пекіна [4].

Після того, як час світових імперій почав минати, а провідна роль у процесах глобалізації перейшла до міжнародних організацій, серед яких виділяється ООН, прообраз світового уряду, штаб-квартира якої перебуває в Нью-Йорку. Таким чином, Нью-Йорк, найбільший фінансово-економічний центр світу, став і символом єдності людства.

Столиця імперії	Географічні координати	Імперія	Час існування
Пелла	40°45′36″N, 22°31′9″E	Македонське царство	IV в. до н. э.
Рим	41°54′0″N, 12°30′0″E	Римська, Західно-Римська	Нач. I в. — 476 г.
Константинополь — Стамбул	41°0′36″N, 28°57′37″E	Східно-Римська (Візантія)	395—1453 гг.
		Османська	1453—1918 гг.
Пекін	39°56′0″N, 116°24′0″E	Монгольська імперія Юань, Мін, маньчжурська імперія Цін	1264—1912 гг.
Самарканд	39°39′0″N, 66°57′0″E	Тамерлана	XV в.
Мадрид	40°24′0″N, 3°41′0″W	Габсбургів і Бурбонів	XVI — нач. XIX вв.
Нью-Йорк	40°43′0″N, 74°0′0″W		1945 —

Інша чудова якість 42-ої паралелі полягає в тому, що на ній або майже на ній народилася ціла низка фундаторів грандіозних імперій, людей, які залізом і кров'ю хотіли під різними ідеями і доктринами об'єднати людство.

Особливо вражає схожість історичних доль Наполеона і Сталіна. Обидва народилися в невеликих гористих місцевостях, які незадовго до їх народження увійшли до складу великих держав: Корсика перейшла до Франції в 1768 р., а Грузія — до Росії в 1801 р. В обох батьки померли, коли майбутні диктатори були ще дітьми. Обидва в своїх країнах були чужоземцями, що говорили з помітним акцентом: Сталін — з

грузинським, а Наполеон — з італійським. Обидва прийшли до влади в результаті революцій. Потім вони придушили завоювання революцій і стали одноосібними правителями своїх країн. Обидва внаслідок звитяжних воєн створили грандіозні імперії і системи залежних держав — васалів.

Ім'я	Місце народження	Географічні координати	Імперія
Олександр Великий	Пела	40°45′36″N, 22°31′9″E	Олександра Великого
Юлій Цезарь	Рим	41°54′0″N, 12°30′0″E	Римська
Бабур	Андижан	40°42′00″N, 72°21′00″E	Великих Моголов
Наполеон Бонапарт	Аяччо	41°56′36″N, 8°44′13″E	Французська
Тамерлан	Шахрісабз	39°03′00″N, 66°50′00″E	Тамерлана
Йосиф Сталін	Горі, Грузія	41°58′0″N, 44°6′0″E	СРСР

Від історії перейдемо до літературних сюжетів і образів, найтіснішим чином пов'язаних за принципом синхроністичності з 42 паралеллю.

3. Два господарі: Янкі з Коннектикуту і Йосиф з Горі. Синхронія в романі Марка Твена. У 1889 році вийшов в світ фантастичний роман Марка Твена «A Connecticut Yankee in King Arthur's Court» — «Янкі з Коннектикуту при дворі короля Артура». Ось його короткий зміст. Один американець, що народився в Хартфорді, столиці штату Коннектикут, дуже полюбляв техніку і винахідництво. І раптом така людина, втілення раціоналізму і суто американської діловитості, з другої половини XIX століття несподівано потрапляє до середньовічної рицарської Англії VI століття, керованої легендарним королем Артуром. В Англії цього дивно одягненого і незвичайного незнайомця засуджують до страти, але він, використовуючи свої знання з астрономії і пригадавши, що 21 червня 528 року станеться повне сонячне затемнення, розігрує сцену знищення сонця.

Налякавши до смерті короля Артура, янкі став його довічним першим міністром і приступив до перетворень. Він почав з виховання молодих людей у спеціальних школах — так званих «фабриках людей». За чотири роки він підготував безліч фахівців у різних галузях техніки. Ще через три роки Англію було не впізнати. З'явилася безліч шкіл і коледжів, почали виходити газети. По Темзі ходили пароплави, по залізницях — потяги. До моди увійшли телеграф, телефон й електрика. Рабство було знищене. Надалі янкі мріяв скинути католицьку церкву, заснувати республіку і стати її першим президентом. Але раптом усе зруйнувалося. Кажучи сучасною мовою, експеримент з виведенням нової людини провалився: люди в своїй основі залишилися вірними католицькій церкві, яка, користуючись тимчасовою відсутністю першого міністра, повалила його владу. Коли янкі повернувся до Англії з подорожі, він побачив, що цивілізації більше не існує — всі її плоди були зруйновані. Сховавшись з купкою вірних прихильників у притулку — Мерліновій печері — він, оточивши її численними рядами колючого дроту, викликав на бій католицьку церкву Англії і її вірне воїнство — рицарство. Коли величезне військо з 25000 лицарів розташувалося навколо печери між рядами колючого дроту, янкі пустив по них електричний струм. Але перемога обернулася поразкою. Опинившись оточеними стіною трупів, герої не змогли вийти з печери. Сам янкі при цьому не загинув, а заснув під чарами чарівника Мерліна на 13 століть і прокинувся вже в XIX столітті.

Разючими є збіги роману з наступними подіями.

1. Роман вийшов у 1889 році, в рік народження Адольфа Гітлера — одного з найрадикальніших творців нового устрою.

2. Янкі відправився в минуле з Америки до Англії 20 червня 1879 року, а повне сонячне затемнення сталося 21 червня 1879 року. Якщо в цій даті червень замінити на грудень, то вона буде датою народження Йосифа Сталіна, іншого великого перебудівника суспільства.

3. Янкі, як і Сталіна, оточення і народ кличуть «хазяїном» — «The Boss» в англійському еквіваленті.

4. Сон в Мерліновій печері — чим не муміфікація в мавзолеї?

5. А перетворення в Англії за 4 і 3 роки, чим не «великі сталінські п'ятирічки» за 3—4 роки?

6. Схожість світоглядів. І в янкі, і в Сталіна це ненависть до монархії і аристократів і виправдання червоного терору.

7. І, нарешті, страшна загибель усього англійського рицарства і загибель героїв роману під трупами ворогів — чим не символ загибелі будь-якого диктатора: Гітлера, Сталіна, Макбета та інших?

Але який стосунок має роман-пророцтво Марка Твена до римсько-імперської широти? Найпряміше. Хартфорд, в якому народився і жив янкі, і в якому перебував М. Твен під час написання роману, розташований на 41°45'48' N, 72°41'6'W. Роман-попередження всім диктаторам, перебудівникам суспільства, революціонерам народився на 42 паралелі.

4. «Титан» Моргана Робертсона і «Титанік» Брюса Ісмея. Синхронія в краху «Титаніка». Сутнісною ознакою архетипів є їх амбівалентність, полярність. Таким є і значення імперій і творців імперій в історії: з одного боку, творення, культурне будівництво, з іншого — насильство і руйнування. Але найяскравіше процеси руйнування проявляються в катастрофах.

Однією з найграндіозніших катастроф в історії була катастрофа пасажирського корабля «Титанік», що належав британській компанії «Уайт Старий Лайн», головою якої був Брюс Ісмей. Загибель «Титаніка» настільки вразила суспільство (і продовжує приголомшувати, і це є одним з головних ознак зіткнення з архетипом), що «Титанік» став символом нашого часу: символом краху людських зусиль, надій і устремлінь. І в цьому символізм «Титаніка» перетинається із символізмом Вавілонської башти. Найбільше, найбезпечніше, найрозкішніше судно на світі, що увібрало в себе всі технічні досягнення цивілізації, судно, на якому перебували найбагатші люди світу, що поспішали на перший рейс диво-лайнера, як на прем'єру опери модного композитора, це судно, немов насміхаючись над міфами старовини назване «Титаніком»1, як за змахом чарівної палички, розламалося на дві частини і затонуло протягом декількох годин. Через 2 години після зіткнення з айсбергом на поверхні океану на місці велетенського пароплава тільки плавали шлюпки і борсалися нещасні люди, що гукали по допомогу. Хто передасть відчуття цих нещасних, коли невидима сила кинула їх, щасливих, самовдоволених, таких, що упивалися владою і багатством, з теплих розкішних ліжок, ресторанних столиків, оранжерей і курильних салонів у холодну безодню Атлантичного океану? Щасливці, що врятувалися після катастрофи, до кінця своїх днів з жахом згадували крики про допомогу людей, що тонуть.

Але як пов'язана загибель «Титаніка» і 42 паралель? Відповідь проста: найбільший корабель світу налетів на айсберг і затонув у точці з координатами 41°43'55 N, 49°56'45' W. І, що вражає, ця загибель була передбачена аж до деталей у повісті американського письменника Моргана Робертсона «Марність» («Futility»), що вийшла в світ у 1898 р. в Нью-йоркському видавництві «Harper and Brothers». Тільки у Робертсона судно називалося «Титаном». За давньогрецькими міфами, титани — породження матери землі Геї — повстали проти Зевса — бога неба і були ним знищені. Напередодні фатального плавання в газетах під час прес-конференції один з власників «Титаніка» публічно заявив: «Навіть сам Господь-Бог не зможе потопити це судно!»

ПЛАВАННЯ ТИТАНУ І ТИТАНІКА
(джерело: http://www.lux-aeterna.co.nz/Titan.htm)

Ім'я	Титан (The Titan)	Титаник (The Titanic)
Місце загибелі	Північна Атлантика	Північна Атлантика
Маршрут	Нью-Йорк — Ліверпуль	Саунтгемптон — Нью-Йорк
Рейс	третій	перший
Причини загибелі	Зіткнення з айсбергом Надмірна швидкість Невелика кількість шлюпок згідно з морехідними правилами того часу	Зіткнення з айсбергом Надмірна швидкість Невелика кількість шлюпок згідно з морехідними правилами того часу
Час	Квітень, уночі	Квітень, уночі
Корабель називали	Найбільший корабель світу Найбільше творіння людства	Найбільший корабель світу Чудо світу Непотоплюваний
ХАРАКТЕРИСТИКА КОРАБЛІВ		
Довжина в футах	800	880
Водонепроникні відсіки	15	9
Вага в тонах	45 000	46 328
Потужність двигуна (кінських сил)	40 000	45 000
Кількість гвинтів	3	3

Катастрофа з «Титаніком» стала ніби передвісником майбутніх катастроф XX століття — найкривавішого за всю історію людства. Наче на 42 паралелі із загибеллю «Титаніка» розв'язалися таємничі вузли карм, звалився звичний, доброчесний, затишний світ і на світло вийшли Фобос і Деймос (Страх і Жах): війни — перша і друга світова, терор — червоний і коричневий, голодомори, ГУЛАГи й Освенцими.

5. Архетип отримує ім'я: «42 паралель» Дос Пассоса. Подальший розвиток усвідомлення архетипу, коли він уперше отримав свою назву, відбувся через десять з невеликим років після загибелі «Титаніка» в романі «42 паралель» («The 42-nd Parallel», 1930) американського письменника Джона Дос Пассоса, що народилася в місті Чикаго (41°54'00' N, 87°39'00' W). Написаний за допомогою прийомів фільмографії (нагадаємо, що Дос Пассос був знайомий з Сергієм Ейзенштейном) він на перший погляд справляє сумбурне враження: у ньому немає єдиної сюжетної лінії, єдиних персонажів, короткі зарисовки перемежаються новинними повідомленнями (примітно, що в романі є розділ про «Титанік»), цитатами з класиків тощо. Тому критика не має єдиної думки про головну ідею і сенс роману. Так, одні вважають, що головний герой роману — урагани, що дмуть уздовж 42 паралелі і стали символом стихійних сил історії. Інші, як, наприклад, перекладач І. Кашкін, писали, що «42 паралель» — послідовно і систематично здійснене відображення хаосу [5].

Ключовим моментом, як на мене, є назва роману й епіграф з книги «Американська кліматологія» Е.У. Ходжінса (1865).

«Ці урагани — предмет невичерпної цікавості всіх дослідників американської метеорології, і багато праці було витрачено на різні гіпотези про закони, що ними керують. Деякі з цих законів, зокрема ті, які визначають їх зовнішні ознаки і головні напрями, можуть вважатися цілком встановленими; головні прояви їх є настільки очевидними і так часто повторюються, що найнедосконаліше спостереження не могло не привести до деяких висновків... Коротше кажучи, ці урагани слідують трьом

шляхами або напрямами — від Скелястих гір до Атлантичного океану, і центральна їх вісь приблизно збігається з 42-ою паралеллю північної широти...» [5].

Таким чином, Дос Пассос виділив у 42 паралелі дві сторони: руйнівну, в образі ураганів, й об'єднуючу, таку, що пов'язує хаос подій і осіб роману в єдине ціле — саму 42 паралель, на якій перебувають і Чикаго, і «Титанік», і інші образи роману.

6. 42 паралель: єдність протилежностей...

Після Другої світової війни 42 паралель почала частіше асоціюватися не з руйнуванням та ураганами, а з творенням й об'єднанням, оскільки в Нью-Йорку була утворена штаб-квартира ООН. Але небачені в історії теракти 11 вересня 2001 р., що зруйнували символ сучасної цивілізації, — Всесвітній торговий центр, зробили Нью-Йорк разом з «Титаніком» також і символом катастрофи.

За принципом синхроністичності загибель Всесвітнього торгового центру була передбачена великим поетом-футуристом Веліміром Хлєбніковим у поемі «Ладомір» (1921).

И замки мирового торга,
Где бедности сияют цепи,
С лицом злорадства и восторга,
Ты обратишь однажды в пепел.
И небоскребы тонут в дыме
Божественного взрыва,
И обнят кольцами седыми
Дворец продажи и наживы [6, с. 281—288].

Після терактів 11 вересня людство живе в іншому світі. Але чи цей світ нагадуватиме світ після катастрофи «Титаніка», і чи не стане загибель башт-близнят передвісником світових катаклізмів?

Якщо ми поглянемо на 42 паралель, то побачимо, що вона проходить по «найгарячіших точках» планети, починаючи від Баскських провінцій в Іспанії, далі через бунтівну Корсику, криваве Косово, революційну Киргизію, поствоєнні Абхазію і Південну Осетію, вибухонебезпечні Дагестан і Синьцзянь і закінчуючи тоталітарною і непередбачуваною Північною Кореєю.

Таким чином, ми знову бачимо полярність архетипу 42 паралелі: на одному полюсі — прагнення до міжнародної єдності, гармонії і миру, а на іншому полюсі — війни, конфлікти і теракти. Останнім великим конфліктом був збройний конфлікт Росії і Грузії в Південній Осетії та Абхазії. Де 42 паралель рвоне наступного разу? Чи збудуться прогнози про нові світові війни і глобальні катастрофи, зроблені Вангою з болгарського містечка Петріч (41°24'00' N, 23°13'0' E), що стало місцем паломництва тисяч людей? Адже для сліпої ясновидиці не існувало кордонів не лише між країнами і народами, але і між світом живих і світом мертвих.

7. На шляху до Unus mundi.

Як пояснити збіги, пов'язані з 42 паралеллю? Зрозуміло, найпростіше назвати їх випадковістю, але пригадаємо, що відповів Юнг ученим-критикам, що дорікали йому за те, що він вивчає явища екстрасенсорного сприйняття: «Перебільшений скептицизм стосовно ЕСС насправді не має ніякого виправдання. Головною його причиною є звичайне неуцтво, яке у наш час, на жаль, майже завжди супроводжує спеціалізацію і не дає обмеженому її вузькими рамками дослідникові стати на вищу і ширшу точку зору» [7, с. 304].

Тому більш конструктивним і чесним буде вважати вищеназвані збіги не випадковістю, а проявом феномену, який ще не зрозуміли. На думку Юнга, в основі синхроністичності, смислового збігу фізичних і ментальних явищ, лежать архетипи.

Але які архетипи можуть лежати в основі таких різних речей: столиці імперій, місця народження великих завойовників, грандіозні катастрофи, теракти, війни? Єдина їх спільна межа — всі вони з'явилися на 42 північній паралелі. Таким чином, варто припустити, що архетипом є сама 42 паралель, яка, згідно з юнгівською концепці-

єю синхроністичності організовує матеріальні і духовні події не за каузальним, а за смисловим принципом. Оскільки архетипи є, за Юнгом, не психічними і не матеріальними, а психоїдними феноменами, то вони якимсь чином пов'язані з простором і часом. Пригадаємо хоча б число 1000 стосовно річної тимчасової розмірності та його роль у світовій історії: 1000 років, як правило, існують імперії, 1000 років продовжуватиметься царство антихриста тощо. Чому ми не можемо виділити аналогічну просторову величину — 1000 км і зв'язати її, наприклад, з архетипом столиць? Уперше це зробив Велімір Хлєбніков у роботі «Вчитель і учень», який назвав цю величину кроком столиць [6, с. 586].

Слідуючи цій логіці, чому ми не можемо виділити архетипову паралель, яка відіграє особливу роль в історії? Хоча, відверто кажучи, поняття паралелі є також умовним, швидше можна говорити про архетипічну лінію, що володіє притаманною всім архетипам колосальною енергетикою, яка збігається з 42 паралеллю і за принципом синхроністичності породжує вражаючі збіги.

Принцип синхроністичності — дуже важливий етап у творчості Юнга. Він народився в епоху виникнення квантової механіки, теорій радіоактивності і відносності, еволюційної космології, в епоху народження нової посткласичної картини світу, коли класична парадигма роздільного об'єкта і суб'єкта змінилася парадигмою їх єдності, а ймовірнісний детермінізм прийшов на зміну жорсткому. На його народження вплинула не тільки філософсько-теологічна традиція Заходу (праці Платона, Августина, гностиків, Парацельса, Лейбніца, Канта, Шопенгауера), але і серйозний інтерес Юнга до східної думки: китайської книги змін «І-цзін», буддизму, індуїзму, а також його спілкування з видатними фізиками свого часу А. Ейнштейном і В. Паулі. Останній навіть намагався пояснити за допомогою архетипіки фундаментальні фізичні сталі, зокрема сталу тонкої структури [8].

Принцип синхроністичності є подальшим розвитком архетипічної теорії Юнга і його світогляду взагалі. Намагаючись пояснити численні парапсихологічні явища, Юнг припустив, що психічне і матеріальне є всього лише різними видами енергії. «Цілком можливо, що психіка і матерія — це два різних аспекти того ж самого. Явища синхронії, як мені здається, указують саме в цьому напрямі, оскільки вони показують, що не-психічне поводиться як психічне, і, навпаки, без будь-якого причинного зв'язку між ними» [7]. Усеєдина реальність була названа Юнгом unus mundus.

Синхроністичність указує на паралельність часу і сенсу між психічними і психофізичними подіями. Між паралельними подіями не можна прослідкувати ніякого взаємного причинного зв'язку, і саме це і надає їм характеру випадковості. Єдиним зв'язком між ними є спільність сенсу (тому принцип синхроністичності Юнг називав ще принципом акаузального смислового зв'язку). «З цього випливає, що або психе розташована поза простором, або що простір споріднений (зв'язаний) з психе. Те ж саме стосується тимчасового (темпоральному) визначення психе і психічної відносності часу» [7, с. 192]. Самі по собі простір і час ні з чого не складаються, їх походження, по суті, є психічним. «Але якщо простір і час — це всього лише властивості рухомих тіл, створені інтелектуальними потребами спостерігача, тоді їх релятивізація за допомогою вмісту психіки більше не є чимось незвичайним, а потрапляє в межі можливого. Така можливість виникає, коли психе спостерігає не зовнішні тіла, а саму себе (курсив мій — В.П.)» [7, с. 212]. Саме це і відбувається в телепатичних експериментах: відповідь «об'єкта» не є результатом його спостереження фізичних карт, вона є продуктом чистої уяви, «випадкових» думок, які відкривають структуру того, що їх породжує, а саме несвідомого, точніше архетипів. Отже, схоже на те, що «смислові збіги», які слід відрізняти від безглуздих «випадкових груп», лежать на архетипічній основі [7, с. 216].

І ось головний, справді революційний висновок, який робить Юнг, завершуючи своє дослідження синхроністичності: «Ми повинні повністю відмовитися від ідеї, що психе якимсь чином пов'язана з мозком, і замість цього пригадати про "осмисле-

ну" і "розумну" поведінку нижчих організмів, у яких мозок відсутній. Тут ми стаємо набагато ближчими до первинного чинника, який, як я вже говорив вище, не має нічого спільного з діяльністю мозку. Якщо це так, тоді ми повинні задатися питанням, чи не можуть стосунки душі і тіла розглядатися під цим кутом, тобто, чи не може координація психічних і фізичних процесів у живому організмі розумітися як синхронічний феномен, а не як причинно-наслідковий зв'язок» [7, с. 291].

Висновки. З цього дослідження автор, принаймні для себе, робить наступні висновки. На жаль, у роботах багатьох учених архетипи часто вивчаються без зв'язку з принципом синхроністичності, що обідняє архетипіку. Тим часом, принцип синхроністичності і теорія архетипіки можуть стати разом з іншими загальнонауковими теоріями і концепціями головними інструментами побудови нового світогляду, названого Юнгом Unus mundi, який міститиме в собі все багатство людського досвіду, об'єднає емпіричну реальність з глибинами духу: закон і архетип, досвід і символ, логос і міф. Зразком такого об'єднання є творчість К.Г. Юнга.

Перспективи. Ураховуючи, що дослідження архетипу 42 паралелі перебуває в початковій стадії, коли архетип тільки починає усвідомлюватися, структуруватися і наповнюватися сенсами, символами і міфами, принциповим є питання про структуру архетипу 42 паралелі і взаємозв'язок його з іншими архетипами.

Література:

1. Stevens A. The Two Million-Year-Old Self / A. Stevens. — TAMU Press, 2005. — p. 160.

2. Neumann E. The Great Mother: An Ananalysis of the Archetype / E. Neumann. — Princeton University Press, 1991. — 425 p.

3. Rice M. Egypt's Legacy. The Archetypes of Western Civilization 3000—30 BC / M. Rice. — London : Routledge, 2003. — 240 p.

4. Патраков В.П. Рождение столиц: от прошлого к будущему / В.П. Патраков. — Х. : Панасенко, 2008. — 502 с. — Режим доступа: http://ifolder.ru/13692050.

5. Дос Пассос Дж. 42-я парралель / Дж. Дос Пассос ; пер. И. Кашкина. — М.: Прогресс, 1981, — 412 с. — Режим доступа : http://www.lib.ru.

6. Хлебников В.В. Творения / В.В. Хлебников. — М. : Советский писатель, 1987. — 736 с.

7. Юнг К.Г. Синхронистичность / К.Г. Юнг. — М. : Рефл-Бук, Ваклер, 1997. — 320 с.

8. Miller A. 137: Jung, Pauli, and the Pursuit of a Scientific Obsession / A. Miller — W.W. : Norton & Company, 2010 — 336 p.

В'ячеслав САЛЬНИКОВ

ДО ПРОБЛЕМИ ІСНУВАННЯ АРХЕТИПУ (МАТРИЦІ) РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Революційні процеси є людською діяльністю з перетворення суспільства на основі нових проектів соціального розвитку, що здійснюється за участю широких народних мас, під час якої відбувається скидання пануючих класів і груп. Вони можуть як охоплювати окремі країни, так і мати міжнародний характер. Але всі їхріднить спільна закономірність. Як показує історичний досвід, можливо, внаслідок того, що «Традиції всіх мертвих поколінь тяжіють, як кошмар, над розумами живих» [17, с. 119], революції стають «симптомом наростання ірраціональних сил» [4, с. 106], коли скидання існуючого ладу призводить не до негайної реалізації революційної мрії, а до здичавіння і до економічної розрухи.

Пояснення цього феномену у більшості теоретиків і практиків революції зводяться до горезвісного опору «противників революції» і «відсталого міщанського середовища», яке можна і потрібно зломити за будь-яку ціну. Ці спроби загнати насильницьким шляхом мільйони людей в «світле майбутнє» призводили до величезних жертв і нерідко кінчалися крахом. Щоб вийти з цього порочного кола, необхідно дати наукове пояснення, чому раціональні цілі часто призводять до ірраціональних результатів, для чого необхідно значно розширити методологію дослідження революційних процесів за рахунок залучення наукових дисциплін, що досліджують соціокультурну і політичну генетику, зокрема — методологію політичної антропології, яка може послужити базою для глибинного дослідження цих процесів.

Політична антропологія — наука, що вивчає установки людей щодо політичної діяльності, генезис політичного в преполітарних (додержавних) суспільствах, а також дія преполітарних інститутів і практик (харизматичний культ, міфо-ритуальний комплекс, системи табу і ініціатичних обрядів, дихотомія «свій-чужий» тощо) в політичних процесах сучасних суспільств [1; 2; 5; 14]. Вона подолала рамки політичної етнографії, що вивчає замкнуті преполітарні суспільства, а її методологія, що є на сьогодні синтезом функціоналізму, теорії конфлікту, марксизму, структуралізму, символічного інтеракціонізму, семіотичного підходу, психоаналізу, теорії комунікацій і соціобіології, як вважає автор, цілком може бути застосовна до дослідження різних політичних і політико-психологічних феноменів, зокрема революцій і революціонаризма, які, як стверджує низка дослідників, глибоко вкорінилися в природі людини і суспільства [1—3; 5; 13].

Як свідчить історія, політична антропологія має до революційних процесів найбезпосередніший стосунок.

По-перше, революційна ідеологія Нового часу (XVII — поч. XX ст.ст.) — періоду кульмінації революційного процесу й одночасно періоду формування теорії революції — як позитивні ідеали використовувала не лише образи світлого майбутнього, але і значною мірою різні міфологеми т.з. «золотого століття», під впливом яких сформувалися такі новоєвропейські ідеологеми, як «природна людина», «що володіє природними правами» Ж.-Ж. Руссо, базове поняття феміністської ідеології — «матріархат», «первісний кому-

САЛЬНИКОВ В'ячеслав,

кандидат історичних наук, доцент Воронезької філії Російської академії народного господарства і державної служби при Президентові РФ, м. Воронеж.

Анотація: *здійснюється аналіз революційних процесів з позицій політичної антропології. Автор виводить матрицю (архетип) революції, яку, на його думку, можна застосовувати для опису будь-якого революційного процесу.*

Ключові слова: *революційні процеси, революції, революціонаризм, політична антропологія, архаїка, архетипи, матриця.*

SAL'NYKOV V'yacheslav,

On the problem of the existence of an archetype (matrix) of revolutionary processes.

Annotation*: The author analyzes the revolutionary processes in terms of political anthropology and displays a matrix (archetype) of the revolution which can be applied, in his opinion, to the description of any revolutionary process.*

Keywords: r*evolutionary processes, revolution, revolutionism, archaic, archetypes, matrix.*

УДК 323.27

нізм» Ф. Енгельса тощо. Тобто, руйнуючи «старий світ», революціонери, здійснюючи спочатку «революцію в розумах», готувалися створювати «новий світ» на архаїчному фундаменті (архаїчне тут розуміється в значенні «стародавнє», «примітивне», але без негативної коннотації). Недаремно, революція означає в перекладі з латині — переворот, перевертання сфер. [3; 13].

По-друге, згідно з методологічним принципом цієї дисципліни, архаїчні структури, що «витісняються» модернізацією, не зникають безслідно, а через структури несвідомого відтворюються в свідомості і поведінці наступних поколінь [1]. Насамперед це є характерним для перехідних епох, коли часовий зазор між руйнуванням старих інститутів і створенням нових заповнюється проявом архаїчного в політиці, економіці і соціальних практиках, особливо, якщо активним учасником політичного процесу стають «народні маси», що вирвалися з-під влади стримуючих норм.

Як вважає низка дослідників революцій, починаючи з Е. Берка і А. де Токвіля, саме через участь цих самих мас у революції та набуває ірраціонального характеру, а суспільство архаїзується (примітивізуються соціальна структура і система економічних стосунків, різко зростає ступінь насильства, посилюється ірраціональне в поведінці мас — руйнування і паплюження могил, знищення сакральної символіки колишніх епох, зростання впливу міфо-ритуального комплексу тощо) [1—3; 11; 13].

По-третє, якщо в XVIII—XIX ст.ст. рушійною силою революційного процесу, який локалізувався у межах західного світу, виступали буржуазія і пролетаріат (міські верстви), то у міру його розповсюдження в XX столітті за межі Заходу посилюється антикапіталістичний характер революційного процесу, що дає підставу охарактеризувати цей процес як реакцію традиційного суспільства на модернізацію або бунт «Світового села» проти гегемонії «Світового міста» [27]. Рушійними силами революційного процесу на цьому етапі стають маргіналізоване селянство (із середовища якого народжується пролетаріат, що ще не сформувався в «клас для себе»), маргінальна інтелігенція (напівнаціональна-напівзахіднича), поміщики, що розоряються, армія, кримінал (що бурхливо розквітає в смутні часи), спаяні етнічними, сімейно-родинними, езотеричними й ініціативними зв'язками, які є предметом дослідження політичної антропології. Авангардом світового революційного руху XX століття стає Радянський Союз, що утворився на уламках Російської імперії, що опинилася через вищезгадані чинники, «найбільш слабкою ланкою в системі імперіалізму», де в 1917 році перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція. Саме СРСР через структури Комінтерну сприяв розповсюдженню революційного руху не лише на країни Азії, Африки і Латинської Америки, що перебували в колоніальній і напівколоніальній залежності, але і на країни Заходу. Революційний натиск був настільки сильним, що змінив ментальність революційної свідомості, викликавши могутні орієнталістські симпатії як у т.з. «консервативних революціонерів» [8] в особі німецького націонал-соціалізму, так і у лівацьких революційних екстремістів (анархісти, троцькісти та ін.), яких, попри серйозні ідеологічні розбіжності, рідніли неприязнь до цінностей буржуазного суспільства і підвищена цікавість до незахідних країн [12; 25]. Нацисти намагалися спертися на спадщину давніх аріїв і на містику Сходу, а ультраліві Європи, розчарувавшись у революційній місії пролетаріату розвинених країн, що «обуржуазнювалися», симпатизували маоїстському Китаю і соціалістичному В'єтнаму або кривавому режиму Пол Поту і обожнювали латиноамериканського революціонера Че Гевару.

Тобто, як ми з'ясували, революція досить тісно пов'язана з архаїкою, тому методами політичної антропології цілком можна описувати революційні процеси, що мають, на погляд автора, наступні політико-антропологічні основи.

1. В основі екстремістської свідомості взагалі і революційної свідомості зокрема лежить «маніхейське» уявлення про два світи: «чистий», який втілюємо «Ми» — борці за «світлі ідеали», і «нечистий», який втілюють «Вони» (самодержавство, реакціонери, «система» і тощо), що висходить до архаїчних уявлень про те, що власне

людьми є тільки наше плем'я, за представниками ж інших «племен» таке право не визнається.

2. Для революційної свідомості і пов'язаної з ним психології екстремізму характерні «підлітковий» максималізм у сприйнятті світу, відсутність схильності до компромісів, повага до силових вчинків, що йдуть з глибини століть — з психологічних установок воїнських союзів й ініціативних братств, що походять, головним чином, з неодруженої молоді, яка живе в особливих умовах, що одночасно об'єднують елементи гри і екстремальності [1—3; 5; 23]. Напевно, тому революція так приваблює молодь, як біологічну, так і соціальну. Згідно з В. Бочаровим, під соціальною молоддю заведено розуміти людей не лише молодого, але і старшого віку, чий спосіб життя і займане ними соціальне становище не відповідають їх віковому статусу. Як правило, це люди з «підлітковою психологією», що постійно конфліктують із суспільством у боротьбі за «правду», переконані «нонконформісти». Саме з цього середовища виростає революційна інтелігенція, чудово описана в «Віхах» [5; 6].

3. Атмосфера ініціативних братств, пов'язаних ініціацією (посвяченням) в «суспільство обраних», породжує особливе ставлення до життя: оспівування героїзму, презирство до повсякденності («міщанства»), заперечення сім'ї, нелюбов до будь-яких системних засад. Так народився образ безпобутних і безстрашних борців із Системою, що сповідають своєрідний культ, поєднуючий діонисейство і танатизм — Свято Революції, Свято Терору [7; 20; 22; 23].

4. Революціонери притягують до себе світ мистецтва, чиї представники, оспівуючи «божевілля хоробрих», своєю художньою творчістю пожвавлювали героїчні міфологічні сюжети, в яких «Герой» через вбивство хтонічного чудовиська і принесення жертви (нерідко в жертву приноситься він сам) рятує світ від зла [2; 3; 6; 11; 15; 16; 18]. Ці сюжети, накладаючись на архетипи колективного несвідомого, у свою чергу, пожвавили міфологічну свідомість мас, які, залучаючись до політичного процесу, сприяють його архаїзації і радикалізації.

5. Утопізм революційного мислення у поєднанні з маніакальною рішучістю запроваджувати в життя утопічні ідеї, що ведуть своє походження від гностик і мілленаристських середньовічних сект, віруючих, що через особисті зусилля адептів можна якщо не збудувати на землі Царство Небесне, то хоча б наблизити Апокаліпсис [26; 27].

6. Поєднання тоталітарних й анархічних тенденцій. На етапі революційного підйому ці тенденції перебувають у синергії. На етапі інституціалізації нового революційного режиму ці тенденції вступають у протиборство (під час російської революції більшовики боролися з анархістами і психологічно близькими до них есерами, а під час іспанської революції 1930-х рр. протистояння анархістів і комуністів було настільки серйозним, що анархісти навіть відкрили фронт франкістам, визнавши їх меншим злом).

7. Боротьба цих двох тенденцій, сприяючи тому, що революція «пожирає власних дітей», призводить (не без впливу контрреволюції) до подолання революції — коли на зміну якобінському терору приходять Термідор, Брюмер і Реставрація. Термідор — етап Великої Французької революції за назвою місяця революційного календаря, коли якобінців, на роки правління яких припадає пік революційного терору, усувають від влади і страчують, після чого революція, керівництво якої проголошує гасло «Збагачуйтеся!», йде на спад. Брюмер (за назвою місяця революційного календаря) — етап ВФР, що приходить на зміну Термідору, коли генерал Бонапарт, придушивши повстання роялістів та якобінців, встановлює особисту владу, яку використовує ради здійснення синтезу Революції та Імперії. Реставрація — період після поразки Революції, коли відновлюються повністю або частково дореволюційні порядки (у Франції здійснилася після зовнішньої воєнної поразки ВФР) [10].

Вищезгадані підстави дозволяють сконструювати щось схоже на матрицю революційних процесів, що дозволяє описати в загальному вигляді універсальний меха-

нізм їх перебігу. А політична антропологія, що вивчає причини того, чому «новизни блюють старизною», використовуючи поняття архетипу, застосування якого дозволяє аналізувати генетично успадковану структуру накопиченого людського досвіду, зможе внести свій внесок до дослідження цих процесів, які, тимчасово затихнувши, знову починають посилюватися. Правда, знаходячи нові форми, революційні процеси зберігають свою суть, залучаючи людей, що мають певний тип свідомості і поведінки [9; 19].

Автор вважає, що революціонаризм як особливий стиль життя й особлива психологія поведінки (описані вище) нікуди не зникає — він тільки змінює форми. В архаїчну епоху його носії повставали проти геронтократії і панування традицій. У класових суспільствах революціонаризмом були одержимі борці проти національного і релігійного гноблення, а також проти соціальної нерівності. В епоху «масового суспільства» і «постіндустріального суспільства», що йде йому на зміну, коли наслідки соціальної нерівності, заснованої на відношенні до власності, було зведено до мінімуму, революціонаризм охоплює всіх тих, кого непокоїть реалізація т.з. «постматеріалістичних цінностей»: сексуального, національного, творчого визволення, отримання «ґендерної рівності» і пошуку нових, гуманніших, форм соціальності. Саме на людеі з революціонаристською психологією орієнтуються теоретики і практики т.з. «перманентної революції» [24], адепти якої, орієнтуючись на «пряму революційну дію» і можливість «експорту революції», заперечують об'єктивні і суб'єктивні передумови революції, а також необхідність її припинення після завоювання політичної влади. Сьогодні для активізації цих процесів використовуються спеціальні політичні технології, характерні для епохи «інформаційного суспільства»: політичні і соціальні мережі, PR- й Інтернет-технології, управління ситуацією через наративи, різні маніпулятивні технології тощо [9; 19; 21]. Причому вони активно застосовуються як для «експорту демократії» в незахідні країни через т.з. «оксамитові революції», так і «міжнародними терористами», що ненавидять Захід, чия діяльність також має глобальний характер, що надає сучасному революційному процесу яскраво вираженого технологізованного характеру.

Тому, як вважає автор, якщо революційним процесам властива архетипічність, що задає логіку їх перебігу, то вивчення революційних архетипів і механізму їх впливу на революційні процеси дозволить нам не лише передбачати настання революцій, але й управляти ними, спрямовувати в потрібне русло, зводячи їх негативні наслідки до мінімуму.

Література:

1. Антропология власти : Хрестоматия по политической антропологии : (в 2 т.) / сост. и отв. ред. В.А. Бочаров. — Т.1. Власть в антропологическом дискурсе. — СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. — 491 с.; Т.2. Политическая культура и политические процессы. — СПб. : изд-во С.-Петерб. ун-та, 2007. — 518 с.

2. Антропология насилия : сб. статей / отв. ред. В.В. Бочаров и В.А. Тишков. — СПб. : Наука, 2001. — 531 с.

3. Антропология революции : сб. статей / сост. и ред. И. Прохорова, А. Дмитриев, И. Кукулин и [др.]. — М. : Новое литературное обозрение, 2009. — 496 с.

4. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н.А. Бердяев. — М. : Наука, 1990. — 223 с.

5. Бочаров В.В. Антропология возраста / В.В. Бочаров. — СПб. : изд-во С.-Петерб. ун-та, 2001. — 190 с.

6. Вехи : Сб. ст. о русской интеллигенции / Н.А. Бердяев, С.Н. Булгаков, М.О. Гершензон и [др]. — М. : Типография В.М. Саблина, 1909. — 211 с.

7. Доусон К. Г. Боги революции / К.Г. Доусон. — СПб. : Алетейя, 2002. — 331 с.

8. Дугин А. Консервативная революция / А. Дугин. – М. : Арктогея, 1994. – 352 с.

9. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. — М. : Эксмо ; Алгоритм, 2005. — 830 с.

10. Карлейль Т. История Французской революции / Т. Карлейль. — М. : Мысль, 1991. — 575 с.

11. Кобанес О. Революционный невроз / О. Кобанес, Л. Насс // Революционный невроз. — М. : Ин-т психологии РАН : КСП, 1998. — С. 251—568.

12. Коваль Б.И. Революционный опыт XX века / Б.И. Коваль. — М. : Мысль, 1987. — 542 с.

13. Концепт «Революция» в современном политическом дискурсе / под ред. Л.Е. Бляхера, Б.В. Межуева, А.В. Павлова. — СПб. : Алетейя, 2008. — 360 с.

14. Крадин Н.И. Политическая антропология : учебник / Н.И. Крадин. — М. : Логос, 2004. — 272 с.

15. Лимонов Э. Другая Россия. Очерки будущего [Электронный ресурс] / Э. Лимонов. — режим доступа : http://www.patriotica.ru/actual/limonov_future.zip.

16. Майнхофф У. Напалм и пудинг : От протеста к сопротивлению / У. Майнхофф // Иностранная литература. — 1994. — №3. — С. 197—201.

17. Маркс К. XVIII Брюмера Луи Бонапарта / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Полн. собр. соч. — М., 1957.

18. Озуф М. Революционный праздник, 1789—1799 / М. Озуф. — М. : Языки славянской культуры, 2003. — 416 с.

19. Оранжевые сети : от Белграда до Бишкека / отв. ред. Н.А. Нарочницкая. — СПб. : Алетейя, 2008. — 208 с.

20. Паперно И. Семиотика поведения : Николай Чернышевский — человек эпохи реализма / И. Паперно. — М. : Новое литературное обозрение, 1996. — 208 с.

21. Почепцов Г. Революция.com. Основы протестной инженерии / Г. Почепцов. — М. : Изд-во «Европа», 2005. — 532 с.

22. Стайтс Р. Женское освободительное движение в России. Феминизм, нигилизм и большевизм, 1860—1930 / Р. Стайтс. — М. : РОССПЭН, 2004. — 614 с.

23. Терроризм в российском освободительном движении: идеология, этика, психология (вторая половина XIX — начало XX в.) / отв. ред. О.В. Будницкий. — М. : РОССПЭН, 2000. — 399 с.

24. Троцкий Л.Д. Перманентная революция [Электронный ресурс] / Л.Д. Троцкий. — режим доступа: http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotl004.htm#st10.

25. Уоддис Д. «Новые» теории революции : Критический анализ взглядов Ф. Фанона, Р. Дебре, Г. Маркузе / Д. Уоддис. — М. : Прогресс, 1975. — 521 с.

26. Хилл К. Английская Библия и революция XVII века / К. Хилл. — М. : ИВИ РАН, 1998. — 490 с.

27. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ. Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт. — М. : Аспект-Пресс, 1999. — 416 с.

СОЛНИШКІНА Аліна,

кандидат соціологічних наук, соціолог Ради молодих учених Дніпропетровщини, м. Дніпропетровськ.

***Анотація**: розглядаються елементи екологічної культури, типи екологічної свідомості, архетипи екологічної культури та напрямки прояву цих архетипів у державній політиці України.*

***Ключові слова:** екологічна культура, екологічна свідомість, екологічні архетипи, державна політика.*

SOLNYSHKINA Alina,

Archetypes of the ecological culture and their manifestations in the modern state's policy of Ukraine.

***Annotation**: the author analyzes elements of the ecological culture, types of the ecological consciousness, archetypes of the ecological culture, and tendencies of their display in the state's policy of Ukraine.*

***Keywords**: ecological culture, ecological consciousness, state policy.*

УДК 316:334.5

Аліна СОЛНИШКІНА

АРХЕТИПИ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЇХ ПРОЯВИ У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

Актуальність теми та постановка проблеми. Загроза екологічної катастрофи є однією з проблем сучасності. Науково-технічна революція, зростання промислового виробництва в XX столітті, які стали причиною глобального забруднення біосфери, стали наслідком радикальної трансформації природних умов та поставили під сумніви існування людини.

Екологічна культура містить два важливих елементи — екологічну свідомість та екологічну освіту, тому в умовах постійно зростаючих екологічних ризиків дуже важливо досліджувати цей феномен.

Стан розробленості проблеми. Одним з перших, хто закладав підвалини розвитку екологічної культури та свідомості, був А Наесс — засновник напрямку «глибинна екологія». Найважливішими нормами екологічної свідомості він вважав самореалізацію людини та біоцентричний егалітаризм. Відсутність самореалізації призводить до дезорієнтації та позбавлення особистості її унікальності.

Згідно з біоцентричним егалітаризмом, усе, що є на Землі, має право на життя та досягнення свого розвитку. Біоцентричний егалітаризм навчає нас поважати всі форми життя, не встановлюючи ієрархії.

Практично таких само поглядів дотримувався В. Вернадський у вченні про ноосферу — розумну сферу, яка передбачає відмову від війн, поглиблення знань про космос, науково-технічний прогрес без завдання шкоди природному середовищу, поширення освіти та подолання бідності серед всіх прошарків населення [1, с. 118—119].

Екологічна культура — феномен досить складний. Він вивчається в таких галузях наукового знання, як соціальна екологія, соціальна філософія, культурологія, екологічна педагогіка та екологічна психологія (С. Дерябо, В. Ясвін, В.С. Крисаченко, О.І. Салтовський, М.Ф. Тарасенко, Ю.А. Злобін, Е.С. Маркарян, В.І. Панов, А.М. Льовочкіна, J. Baird Callicott, Weller, Val Plumwood та ін.).

Метою цієї статті є аналіз феномену екологічної культури та її основних елементів.

Завданнями цієї наукової статті є:

– дослідження типів екологічної свідомості;

– аналіз архетипів, які існують у різних видах екологічної культури;

– вивчення приоритетних напрямків екологічної освіти;

– аналіз тенденцій в сфері державної політики у напрямку розвитку екологічної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Російська дослідниця Вероніка Флоренська розкриває сутність поняття екологічної культури шляхом інтерпретації трьох його компонентів: когнітивного компонента (наявності екологічних знань), ціннісного компонента (етична або прагматична обумовленість уявлень людини про форму взаємодії людини та природного світу) та діяльнісного компоненту (сукупність соціальних та поведінкових навичок, необхідних для практичної реалізації екологічно орієнтованої свідомості). В. Флоренська доповнює вищезазначені компо-

ненти четвертим, який розкриває значення несвідомих паттернів сприйняття людиною природних феноменів. Таким компонентом виступає архетипічний компонент між індивідуальною свідомістю та колективною [2, с. 5—7].

Тому існують різні визначення та інтерпретації екологічної культури. Зокрема, В.А. Ясвін розуміє під екологічною культурою «здатність людей користуватися своїми екологічними знаннями та вміннями в практичній діяльності». Тобто люди, у яких не сформувалася екологічна культура, можуть володіти певним обсягом знань з екології або інших природничих наук, але не застосовувати їх у повсякденному житті [3, с. 259—260].

М.Ф. Тарасенко тлумачить екологічну культуру як своєрідний «образ світу», в якому відображено такий стан соціально-природних залежностей, що характеризує їх гармонійну єдність, раціональне освоєння людиною природної та соціальної дійсності й утвердження в цьому процесі власної природної самобутності. Таким чином, від рівня розвитку екологічної культури залежать способи і форми взаємодії людства з довкіллям. У своєму вищому прояві екологічна культура означає здатність людини узгоджувати власні потреби з природною гармонією, відповідно до цього впорядковувати навколишнє середовище, відчувати живе буття світу.

Досить цікавий погляд на екологічну культуру розкрито в праці В.С. Крисаченка. На його думку, екологічна культура це: по-перше, сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, які забезпечують принаймні стійку рівновагу в системі «людина—довкілля»; по-друге, теоретична галузь знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної, як зростаючого чинника регуляції стану біосфери. Тобто в основу цієї екокультурної концепції покладено діяльнісний підхід, що дає змогу зрозуміти як причини і мотивацію людських вчинків, так і сам механізм перетворення «світу в собі» на «світ для себе»; світу натурального, природного — на світ трансформований згідно з потребами, цілями та можливостями людини. У цьому контексті екологічна культура є діяльністю з адаптації (або трансформації) навколишнього природного світу до людини, а її самої — до довкілля, що найповніше проявляється у феномені природокористування.

Екологічна культура особи тісно пов'язана з її екологічною освіченістю, екологічною свідомістю, екологічною поведінкою. Норми поведінки людини в довкіллі виробляються під впливом пануючого в суспільстві способу перетворення і використання природи, а екологічна свідомість формується через спеціальні види діяльності — екологічну освіту та екологічне виховання [4, с. 313].

Під екологічною свідомістю (ЕС) можна розуміти систему уявлень людини про навколишнє середовище та взаємозв'язки в ньому, про своє місце в природі, а також відповідне ставлення і характер поведінки в довкіллі.

Дослідницею Ольгою Максименко виділяються наступні види екологічної свідомості: антропоцентричний, природоцентричний, екоцентричний [5].

Сутність антропоцентричної свідомості розкривається у тому, що найвищою цінністю є людина. Усе інше в довкіллі є цінним настільки, наскільки воно є корисним для неї. Отже, антропоцентризм як домінуюча установка в сприйнятті природи проявляється в ігноруванні потреб інших живих істот, а також залежно від актуальності екологічно значущих дій — від можливостей природи щодо задоволення людських потреб. Ольга Максименко виокремлює наступні підтипи ЄС:

– антропоцентрично-споглядальний. Відносини людини з природою мають характер суб'єкт-об'єктних, де суб'єктом є людина, природа ж сприймається як об'єкт дослідження, отримання нових знань або об'єкт краси. Поведінка людини — нейтральна або екологічно доцільна. Носії цього підтипу свідомості — фотохудожники, пейзажисти, письменники, що пишуть твори про природу; дослідники світу природи, колекціонери рослин, метеликів (у тій кількості і в тому видовому складі, що не може зашкодити довкіллю); відвідувачі зоопарків, ботанічних садів, відпочиваючі в лісі, на березі річки тощо, за умови дотримання правил поведінки в природі. Людина,

якій притаманний антропоцентрично-споглядальний підтип екологічної свідомості, керується у своїх відносинах з довкіллям передусім естетичними та пізнавальними потребами: милується красою природи, досліджує її, не завдаючи шкоди навколишньому середовищу. Проте не можна сказати, що інтереси інших живих істот її непокоять більше, ніж власні.

В Інституті екології та природокористування НАН України в місті Дніпропетровську можна побачити роботи фотохудожників, присвячені природі та оточуючому середовищу. Психологи встановили, що перегляд цих фотопейзажів, які ще й враховують гру кольору, позитивно впливають на самопочуття людини.

– антропоцентрично-прагматичний. На сьогодні цей підтип притаманний більшості жителів розвинених країн (до речі, країни, що розвиваються, вже також підпадають під цю категорію). Відносини людини з природою — суб'єкт-об'єктні, природа сприймається через призму власних потреб; тип екологічної поведінки — відсторонено-байдужий або відверто споживацький. Людина — носій цього підтипу екологічної свідомості використовує природне середовище виключно для своїх потреб, не зважаючи на потреби інших живих істот, не дбаючи про них, і вважає себе центром світу природи. Праця перестає бути засобом сакральної взаємодії із природою й стає сукупністю технологій, які спрямовані на використання природних ресурсів з метою отримання прибутку згідно з вимогами капіталістичного ринку. Французький соціолог професор університету міста Кан Мішель Добре в своїй роботі ретельно досліджує наслідки розвитку суспільства споживання та прагматичного ставлення до природи в своїй науковій праці «Екологія повсякденності». Дискурс споживацької культури призводить практично до розвитку індивідуалізму, екологічного нігілізму та прагматичного й зневажливого ставлення до природи [6, p. 21—22].

– антропоцентрично-руйнівний. Людина протиставляється світу природи. Відносини людини з природою — суб'єкт-об'єктні, тип екологічної поведінки — хижацький, загарбницький, деструктивний, агресивний (тобто поведінка є екодевіантною). Притаманний як дітям і підліткам з неблагополучних родин, які у своєму ставленні до довкілля керуються навіть не потребами, а власним настроєм (витоптують клумби з квітами, ламають дерева, знущаються з беззахисних тварин), так і дорослим. Браконьєрство, незаконне вирубування лісів, знищення зеленої зони міст заради прибуткового будівництва, скидання промислових та побутових відходів у річки, забруднення повітря викидами транспорту й промисловості, експлуатація тварин і птахів задля власної вигоди (фотографування, різні «розважальні» заходи та ін.), жорстоке поводження з тваринами і рослинами — усе це прояви антропоцентрично-руйнівного підтипу екологічної свідомості. Ніхто з людей — носіїв цього підтипу не замислюється над можливими катастрофічними наслідками своєї поведінки в довкіллі. Такий тип екологічної свідомості, на думку французького соціолога Фредеріка Лемаршана, призводить до загострення екологічних ризиків, появи таких явищ, як «ризикофобія».

– антропоцентрично-зберігаючий. Відносини людини з природою — суб'єкт-об'єктні, поведінка людини — екоатрибутивна (екологічно доцільна). У цьому випадку людина використовує природне середовище для своїх потреб, але все ж таки дбає про його майбутнє, передбачає наслідки своїх дій. До носіїв цього підтипу екологічної свідомості належать: власники невеликих земельних ділянок, дачники, ремісники, майстри народної творчості, що виготовляють вироби з природних матеріалів та ін. Для багатьох з них використання дарів природи — провідний елемент способу життя, а для деяких — навіть умова виживання.

У постіндустріальному суспільстві існує таке явище, як «побутовий традиціоналізм». Людина почала розуміти деформацію своєї індивідуальності, згубність споживацької культури, але замість того, щоб переоцінювати цінності й активно протистояти стереотипам споживацького суспільства, обирає маргінальні стилі життя та втечу від реальності.

На думку дослідниці Вероніки Флоренської, яка досліджує архетипи єдності людини та природи й особливості формування екологічної культури, антропоцентричний тип екологічної свідомості передбачає встановлення механістичної картини світу, десакралізацію природного середовища.

До природоцентричного типу екологічної свідомості О. Максименко відносить наступні:

– природоцентрично-альтруїстичний. Відносини людини з природою — суб'єкт-об'єктні, тип екологічної поведінки — активно-співчуваючий. Природа сприймається передусім як об'єкт охорони. Цей підтип свідомості характерний для тих людей, що безкорисливо доглядають за рослинами й тваринами, особливо безпритульними свійськими і покинутими екзотичними. До таких людей належать: співробітники зоопарків, притулків для тварин (звичайно, не випадкові особи, а добросовісні працівники), члени товариств захисту тварин і просто пересічні громадяни, для яких потреби й інтереси тварин є важливішими, ніж свої власні. Наприклад, у Дніпропетровську волонтери безкорисно доглядають за безпритульними тваринами, лікують їх, годують та щотижня проводять акції «Візьміть тварину до родини», збирають кошти на відкриття притулків для тварин, виступають проти жорстокого поводження з тваринами.

– природоцентрично-синкретичний. Передбачає повне «розчинення» людини у природі або «злиття» з нею. Відносини людини з природою — об'єкт-суб'єктні, об'єктом є людина. Поведінка людини — екологічно доцільна, проте з суворими самообмеженнями і відмовою від досягнень цивілізації. Природа вважається найвищою цінністю. Цей підтип екологічної свідомості зустрічається порівняно рідко, переважно серед прихильників буддизму («природа — це ви, а ви — це природа»). Звичайно, повністю відмовитися від благ цивілізації було б утопією. Проте якщо люди і надалі продовжуватимуть «нарощувати» свої потреби, то це, зрештою, призведе до цілковитого виснаження природних ресурсів, забруднення довкілля і глобальної екологічної катастрофи;

– природоцентрично-агресивний. Відносини людини з природою — суб'єкт-об'єктні, природа сприймається як об'єкт захисту. Людина протиставляється світу природи (як при антропоцентрично-руйнівному підтипі екологічної свідомості), але в цьому випадку інтереси природи виходять на перше місце, тоді як людина вважається нерозумною істотою, що завдає шкоди довкіллю і за цю шкоду має бути покарана. Цей підтип свідомості знаходить свій вияв, зокрема, у радикальних діях членів руху «зелених», здебільшого перетворюючись на екотаж (екологічний саботаж) і навіть на «екологічний фашизм». Наприклад, відомим є випадок, коли лісник так піклувався про збереження лісу, що вбивав людей, які намагалися рубати дерева, і закопував їх під тими деревами. Але більш розповсюдженими проявами є перекриття доріг, блокування будівництва, знищення браконьєрських снастей та пристроїв, різноманітні пропагандистські акції — якщо їх проводити у відповідності до закону, не вдаючись до крайнощів, вони можуть принести неабияку користь. В сучасному суспільстві екотаж відбувається під час саммітів та конференцій екологічної спрямованості, коли представники екорухів перешкоджають їх проведенню, викрикують агресивні гасла.

До екоцентричного типу екологічної свідомості відносять наступні:

– екоцентрично-раціональний. Близький до антропоцентрично-зберігаючого. На думку автора, притаманний мешканцям екологічних поселень (Фінхорн, Кітеж, Гришино, Нео-Ековіль, Світле та ін.), які освоїли раціональні способи природокористування і не лише беруть від природи, а й дають їй. Екопоселенці активно використовують альтернативні джерела енергії (сонячні батареї, вітряні двигуни, міні-гідроелектростанції) та природозберігаючі технології сільського господарства. Відносини людини з природою — суб'єкт-суб'єктні, до природи люди цього типу ставляться як до рівного собі. Поселенці екоміста Тіберкуль малюють картини та

займаються їх продажем. Серед представників екопоселень є дуже багато представників середнього класу, які втікають від благ цивілізації та декларують єдність та гармонію із природою.

– екоцентрично-конструктивний. Відносини людини з природою — суб'єкт-суб'єктні. Природа сприймається як дім, у якому мешкає людина, і людина повинна бути дбайливим господарем. Наголос робиться на гармонійному розвитку людини й довкілля. Цей підтип екологічної свідомості притаманний усім тим, хто працює у сфері екології та охорони природи, екологічної освіти й виховання, хто не лише прагне захищати природу, а й озброєний для цього відповідними знаннями та вміннями. Розробка і впровадження екологічно чистих технологій, пошуки альтернативних джерел енергії, відновлення й поліпшення природних ландшафтів, участь у природоохоронних заходах, порятунок тварин, екологічна просвіта громадян — саме тут екоцентрично-конструктивний підтип екологічної свідомості знаходить своє відображення. Міста та поселення на сонячних батареях в Швеції, розробка технологій повітряної енергетики в Німеччині є яскравими прикладами цього типу.

– екоцентрично-протестний. Відносини людини з природою — суб'єкт-суб'єктні. Поведінка людини — активна, екологічно доцільна. Екоцентрично-протестний підтип екологічної свідомості знаходить свій вияв у численних акціях протесту проти забруднення навколишнього середовища, незаконного промислового та житлового будівництва і знищення зелених зон тощо. Однак ці дії не набувають радикальних форм, не заподіюють шкоди іншим людям і ґрунтуються на дотриманні законів. Виступи екологів проти жорстокого поводження із тваринами в ялтинському, київському та пересувних циркових зоопарках є яскравими тому прикладами. В Дніпропетровську екологи виступали проти незаконного продажу пролісків із гаслами: «Даруйте жінкам поцілунки а не проліски».

Французький соціолог Мішель Добре виділяє міфи, які існують у людській свідомості стосовно природи та навколишнього середовища:

1. Навколишнє середовище — це могутня сила, яка є невичерпною.
2. Природа є непередбачуваною.
3. Природа є слабкою та потребує допомоги та турботи.

Виходячи із цих міфів і виділяються архетипи та види екологічної культури.

Головним екологічним архетипом у свідомості українського населення є архетип Смерті Чорнобиля, який став тим міфом, за яким Україну розпізнають у світі та який поступово трансформується в архетип Відродження. Цікавість до цього архетипу підігрівається туризмом до радіаційної зони, розвінчанням міфів про Чорнобиль та обнародуванням інформації про Чорнобиль для населення.

На думку автора статті, в рамках державної політики необхідно застосовувати наступні заходи:

– врегулювання екологічного законодавства України та наближення його до міжнародних стандартів;

– забезпечення доступу громадськості до достовірної інформації щодо екологічних ризиків та загроз;

– забезпечення головних принципів Конвенції про сталий розвиток суспільства шляхом підвищення громадської активності населення;

– розвиток конструктивних екологічних рухів та громадських організацій екологічного спрямування.

– розвиток екологічної освіти населення [6, p. 25].

Реалізація концепції сталого розвитку допоможе відновити природні екосистеми, стабілізувати та поліпшити якість природного середовища, забезпечити гідний рівень життя громадян.

Ефективними прикладами екологічної освіти автор статті вважає розвиток екологічних фестивалів та екокінематографії (яскравим прикладом є фільм Люка Бессона «Дім») та інтерактивний посібник «Зелений пакет», розроблений провідними спеціалістами ОБСЄ.

Література:

1. Ермолаева В.Е. Комизм и экологическая этика / В.Ермолаева // Общественные науки и современность. — 1995. — № 4. — С. 118—124

2. Флоренская В.В. Архетипы единства человека и природы традиционных обществ и формирование экологической культуры : диссертация на соискание ученой степени канд. культурологии : 24.00.01 / В.В. Флоренская. — Екатеринбург, 2010. — 170 с.

3. Дерябо С.Д. Экологическая педагогика и психология / С. Дерябо, В. Ясвин. — Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. — С. 259—465.

4. Крисаченко В.С. Екологічна культура. Теорія і практика / В.С. Крисаченко. — К. : Заповіт, 1996. — С 312—345.

5. Максименко О. Екологічна культура та екологічна свідомість: спроби аналізу та класифікації [Електронний ресурс] / Ольга Максименко // Сайт НДІ Українознавства. — Режим доступу : http://rius.kiev.ua/do/r2.

6. Dobre M. L'ecologie au quotidienne. Elements pour une theorie sociologique de resistance / Michelle Dobre. — Paris, 2002 . — 353 p.

ТРОФІМОВА Віолетта,

кандидат філологічних наук, докторант кафедри естетики і філософії культури філософського факультету Санкт-Петербурзького Державного Університету, м. Санкт-Петербург.

Анотація: *розглядаються функціонування архетипів у творах Я.А. Коменського, їх роль і вплив на читача. Робиться висновок про актуалізацію ним позитивної енергії чоловічих архетипів для досягнення єдності людського суспільства.*

Ключові слова: *архетип, Коменський, Юнг, суспільство, згода.*

TROFIMOVA Violetta

Improvement of a person and human relations: archetypical patterns of the didactics by J.A. Comenius.

Annotation: *the article discusses the archetypes in Comenius' works, their role and impact on a recipient. The conclusion is made that he actualizes the positive energy of human archetypes to achieve the unity of the human society.*

Keywords: *archetype, Comenius, Jung, society, concord.*

УДК 304.9

Віолетта ТРОФІМОВА

КОНСОЛІДАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА НА ШЛЯХАХ УДОСКОНАЛЕННЯ ЛЮДИНИ ТА ЛЮДСЬКИХ ВІДНОСИН: АРХЕТИПОВІ ПАТТЕРНИ ДИДАКТИКИ Я.А. КОМЕНСЬКОГО

Постановка проблеми. Виявлення архетипів у різних галузях знання є важливою тенденцією сучасної науки. Підтвердження тому — декілька конференцій з цієї проблеми, проведених у 2010 році, а також різних досліджень і публікацій [1; 2; 8]. Таким чином, очевидно, що пошук глибинних детермінант явищ і процесів, що відбуваються в суспільному і культурному житті, виглядає в очах дослідників перспективним і плідним.

З іншого боку, проблеми нерозуміння між людьми, наявні агресія і насильство, певно, в будь-якому суспільстві, — і не російське тут виняток, — примушують шукати нові шляхи консолідації і злагоди. Звернення до праць мислителів минулого, переосмислення їх ідей дозволяє побачити такі шляхи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ян Амос Коменський, видатний діяч культури XVII століття, засновник сучасної педагогіки, недооцінений при цьому як філософ, у своїх творах торкається найважливіших проблем сучасного світу: взаєморозуміння між людьми, подолання насильства в суспільстві аж до повного знищення воєн і досягнення справжньої людської єдності. Його ідеї викликають в останні два десятиліття у російської наукової і культурної громадськості живу цікавість, підтвердженням чому служать роботи С.М. Марчукової, збірки праць, низка конференцій, присвячених спадщині чеського мислителя тощо [6; 9]. Між тим, поняття архетипу під час аналізу творів Коменського практично не використовується. С.М. Марчукова підходить до нього в своїх дослідженнях, кажучи про образ лабіринту в його творах, про триєдність і роль символів у цілому. Вона слушно помічає, що сьогодні відбувається відновлення старих образів і виявлення аспектів і сенсів старих символів [6, с. 89]. Дослідник підкреслює символічний сенс, яким чеський мислитель наділяв усі види творінь і явищ сучасного миру, і характеризує процес мислення як відкриття прихованих значень слів, предметів і явищ природи [6, с. 107]. При цьому С.М. Марчукова концентрується на центральному в творчості Коменського художньому літературному творі-алегорії «Лабіринт світла і Рай серця», який у сучасному німецькому виданні названо «романом» [6, с. 56]. Що стосується публіцистичних творів Коменського, перш за все, його численних трактатів, то їх дослідник використовує швидше як додатковий матеріал.

Формулювання цілей статті. У цій роботі метою є виявлення найважливіших архетипів, використовуваних Я.А. Коменським у своїх трактатах, їх функцій, вплив на читача та їх ролі в досягненні злагоди в суспільстві. Для цього аналізуються публіцистичні твори мислителя з використанням архетипічного підходу, заснованого на роботах К.Г. Юнга. Окрім того, спочатку визначається поняття архетипу, яке можна знайти у самого Коменського.

Виклад основного матеріалу дослідження. К.Г. Юнг був не першим, хто ввів в обіг поняття «архетип». А.Ю. Большакова в своїй

роботі переконливо доводить, що воно розробляється ще у Філона Олександрійського, центральною ідеєю в ученні якого була ідея світла [1, с. 9]. Філон уподібнює Бога — «архетипу архетипів» — художникові-творцеві [1, с. 10]. Проблема світу-архетипу піднімалася Ірінеєм. Уявлення про архетипи як про прототип або ідею, що перебуває в думці Бога, втілювалася Скоттом Еріугеном [1, с. 19]. Усі ці розуміння архетипу можна знайти у Я.А. Коменського.

Коменський зі своїми уявленнями про архетипи, звісно, не розглядає серед попередників К.Г. Юнга. Чеський мислитель розробляв, перш за все, концепцію «світу-архетипу». Для Коменського «світ-архетип подібний до мудро написаної, але закритої книги, де премудрість світить тільки самій собі» [4, с. 343]. Як відзначає Р. Палоуш, «замкненість у собі — це не Божественна сутність. Саме тому mundus archetypes (ідеальний світ у Бога) Бог перетворив на світ зримий — ektypus. Творіння світу — це і було Божественне одкровення, його розгортання зі світу ідеального в зовнішній світ» [9, с. 49]. Божественний акт творіння Коменський порівнює з роботою митця: «Спочатку майстер-художник замислює його самого в собі і якийсь час ним у собі насолоджується. Потім, якщо хоче показати свій твір іншим, креслить його на папері або де-небудь ще. Нарешті, творить свій твір матеріально, щоб всі його бачили, і він міг мати реальне застосування» [4, с. 342]. Палоуш виділяє наступні етапи творення світу у Коменського: «У Бога світ спочатку існує як можливість, in potentia, світ мислимий, потім виникає світ ідей, світ як Божественний логос — Слово, нарешті настає творіння як божественний акт» [9, с. 49]. Творіння, народження, розгортання — всі ці дії почнуть відігравати першорядну роль у роботах Коменського.

За К.Г. Юнгом, «елементарний образ, або архетип, є постаттю — чи є вона демоном, людиною або подією, — яка в процесі історії повторюється там, де вільно проявляється творча фантазія. Будь-який зв'язок з архетипом, чи пережитий він, чи просто виражений, «чіпляє», це означає, що він діє. Той, хто розмовляє прототипами, говорить тисячею голосів... він підносить особисту долю до долі людства. Цим він звільняє також і в нас усі ті допоміжні сили, які завжди дозволяли людству позбавлятися від небезпеки і перечікувати навіть найдовшу ніч» [12, с. 49]. Відповідно до думки Юнга, архетип у цій статті розуміється як образ динамічний, що викликає в сприймаючого суб'єкта певні почуття й емоції.

К.Г. Юнг виділяв такі архетипічні образи, як Тінь, звір, старий мудрець, аніма, анімус, мати, дитина [13, с. 115]. Е.М. Мелетінський звертає увагу на те, що «юнгівські образи є... переважно образами, персонажами, в кращому разі ролі і в набагато меншою мірою сюжетами» [7, с. 6]. У цій статті наголос робиться саме на прототипах, використаних Коменським у своїх публіцистичних текстах, на їх змісті та дії.

З. Кучера, кажучи про «Загальну раду з виправлення справ людських», відзначає, що «стиль Коменського далекий від виразної зображальності Т. Мора, його вплив корениться у філософській глибині роздумів про образ кращого світу. По структурі це конгломерат біблейських висловів.» [9, с. 81]. Міркування Кучери можна застосувати і до інших публіцистичних творів Коменського, але з ним можна і посперечатися. Брак зображальності заповнюється експресивністю мови, а «конгломерат біблейських висловів» виявляється на практиці зверненням до базових образів, близьких і зрозумілих більшості читачів.

Дитина, вчитель і школа — три панівні образи в творах Коменського. І якщо останні два образи насилу можна віднести до архетипів, то перший заслуговує на особливу увагу. За Коменським, дитина — це «безневинний образ божий», «безсмертна спадщина», «дзеркало скромності, привітності, доброти, згоди й інших християнських чеснот» [3, с. 203—205]. Дітей Коменський робить знаряддям Бога для утихомирення «ворога і месника», а також учнями всемудрості — «пансофії» [4, с. 93, 337]. Чеський мислитель не обмежується образом немовляти як носія первинної чистоти, але, як згодом і Юнг, підкреслює його спрямованість в майбутнє. Юнг відзначав, що «немовля — це можливе майбутнє. Міфологічні спасителі... часто є богами-немовля-

тами... це символ, що об'єднує протилежності... той, хто створює ціле» [10, с. 100—101]. Прагнення до цілісності — центральне у філософській думці Коменського.

З архетипом немовляти пов'язаний у Коменського мотив народження. Школу він порівнює з «ложем породіллі», а вчителя (услід за Сократом) — з добросовісним акушером, який «невсипущо піклуватиметься, щоб розуми легше і щасливіше звільнялися від тягаря» [3, с. 117, 119]. Народження розуму Коменський пов'язує з народженням вогню: він наводить слова Сократа про те, що той «не може більше нічого робити, як надавати розуму послуги повивального мистецтва, тобто роздмухувати божественні, ті, що таємно лежать у душі кожної людини, іскри і викликати через них полум'я» [3, с. 93]. Юнг, розглядаючи міф про народження індійського бога вогню Агні, наводить цікаве сексуальне трактування цієї дії та її закріпленості в ритуалі: «Pramantha як фалос, або чоловік, дерево, що лежить під ним, піддається свердлінню як vulva, або жінка. Здобутий вогонь — це дитя, божеський син Agni. Обидва шматки дерева, втілені, уявляються як чоловік і жінка. Із статевого органу жінки народжується вогонь» [11, с. 154]. Далі Юнг описує ритуал культового породження вогню: ««Жертовний вогонь займається за допомогою тертя двох деревинок; беруть шматок дерева із словами: "Ти — місце народження вогню"... труть один шматок об інший тричі. Статева символіка цього породження вогню поза всякими сумнівами» [11, с. 154]. Видно, така символіка має своє заломлення й у Коменського, коли він говорить про народження світла: «Але ж добрий батько світів вже і запалив його, вже допомагає йому розгорітися — аби ми своєю упертістю не заважали його роботі! Його дбайлива рука вимагає тут від нас такого ж співробітництва, як і тоді, коли він бажає з кременя і сталі або інших наданих природою засобів витягувати за допомогою наших рук зовнішній вогонь для нашого зовнішнього вживання і зовнішнє ж світло, що походить від вогню» [3, с. 315]. Таким чином, залучаючи до міркування про школу образ «народження світла», Коменський актуалізує його прототип, пов'язаний з сексуальною енергією, звертається до первинного людського досвіду.

Кілька разів Коменський уподібнює людей деревам: «У людини саме древо безсмертя, саме божа мудрість, яка вічне коріння поклала в людину», «і нам, деревам, викинутим з раю божого, все-таки залишене коріння, яке знову може виростати, якщо на нього падатимуть дощ і сонячні промені милості божої», «інший сліпий, не розуміючи, що Ти зціляєш його, на питання, чи бачить що, відповідав: Бачу людей, немов ходячі дерева» [3, с. 250, 279; 5, с. 401]. Тут чеський мислитель відсилає читача до міфу про те, що люди походять від дерев. Юнг відзначає, що у джайнів «"дерево пізнання" приймає людську подобу» [11, с. 259]. Коменський актуалізує стародавній образ і вільно або мимоволі прагне викликати у читача асоціацію з чимось первісним, спільним для всіх.

Образ учителя у Коменського складається з декількох глибинніших прототипів. Серед іншого, він уподібнює вчителя Героєві-Прометеєві: «Як чистий і непорочний служитель вічного світла, він палає нетерпінням розсіяти розумову темряву і пролити світло в усі думки і дії» [4, с. 118—119]. Він йде далі і порівнює доброго опікуна школи із спартанцем, «головнокомандуючим із своїм військом» [4, с. 120]. К.Г. Юнг підкреслював, що головний подвиг героя полягає в подоланні чудовиська темряви, в тріумфі свідомості над несвідомим; день і світло він називав синонімами свідомості, а ніч і темряву — несвідомого [10, с. 104]. Очевидно, що розуміння образу героя у Коменського збігається з юнгіанським.

Роберт Мур і Дуглас Жілетт, автори книги «Цар, воїн, маг, коханець», справедливо відзначають, що ми живемо під тиском «нормальності», що характеризується піднесенням посередності, коли справжня яскравість і краса індивідуальності нерідко викликає заздрість [14, с. 26]. Услід за юнгіанським ученням, вони закликають актуалізувати в свідомості сучасного чоловіка архетипи «зрілого маскулінного» — образи «царя», «воїна», «мага» (або «мудреця») і «коханця». При цьому автори книги доводять, що справжня маскулінність не має нічого спільного з патріархатом — патріар-

хат, на їх думку, є проявом незрілої маскулінності [14, с. XVII]. Відштовхуючись від цієї ідеї, цікавим уявляється аналіз чоловічих образів, використовуваних Я.А. Коменським в його публіцистичних творах.

На кого ж, на думку Коменського, має перетворитися в результаті навчання «немовля»? Цікаво, що архетип воїна при цьому стає центральним, незважаючи на послідовне заперечення чеським мислителем насильства. Ймовірно, Коменський погодився б з Р. Муром і Д. Жілеттом у тому, що, коли цей архетип намагаються повністю усунути з ментального простору сучасної людини, він придушується і, як всі пригнічені архетипи, врешті-решт виходить на поверхню у формі емоційного і фізичного насильства [14, с. 75]. Тим часом, досягнення людиною цього архетипу дає їй мужність, безстрашність, відповідальність за свої дії, самодисципліну [14, с. 83].

Коменський вітає своїх учнів як «дружну рать», «ополчення проти варварства», «викорінювачів безчестя» [4, с. 31, 32]. Він порівнює навчання із «стріляниною» і закликає надати юнакам вождя у «воїнствованні словесному» [4, с. 105]. Коменський вважає справедливим, що «школу називають також ареною змагання муз і порівнюють з війною. Саме тут з добірної молоді складається військо, призначене для того, щоб боротися з ворогами людської природи» [4, с. 118]. І лише в «Пансофії» можна побачити переосмислення архетипу воїна в термінах ненасильства: «Я починав сподіватися, що з правильно навченої всьому християнської молоді можна скласти ті Гедеонові беззбройні загони, що з одним лише світильником природного розуму... зможуть при сприянні божому привести в сум'яття незліченні полиці мадіанитян. Це будуть Давіди, озброєнням швидше сміхотворні, ніж страхітливі...» [4, с. 337]. Коменський, таким чином, одночасно й актуалізує архетип воїна для пробудження в читачі таких позитивних якостей, як хоробрість та активність, і направляє його енергію в мирне русло.

Архетипи царя і мудреця Коменський використовує, кажучи про Христа як про вчителя людського роду, про новий світ, наповнений мудрими людьми. Р. Мур і Д. Жілетт виділяють дві функції енергії «царя»: встановлення порядку і дарування родючості і благословення [14, с. 52]. «Цар» дає стабільність і спокій, а також життєву силу і радість [13, с. 62]. Архетип «мага» (мудреця) дає інтуїцію і, крім того, знання того, що не є очевидним [14, с. 106]. Для Коменського знання такого роду виражається в символах [4, с. 429]. Таким чином, чеський мислитель актуалізує в свідомості читача ще два позитивних «чоловічих» архетипи.

На перший погляд може здатися, що Коменський рідко використовує архетип коханця, найважливішою функцією якого є відчуття фізичного світу в усьому його багатстві, емпатія, що веде до сприйняття світу в його єдності [14, с. 121]. Але головна ідея Коменського — досягнення «всезнання», єдність людства в культурі, релігії і політиці — якоюсь мірою заповнює брак конкретних образів.

Прагнення Коменського до всеєдності лежить в основі його уявлень про людську злагоду. Ідея злагоди має при цьому яскраво виражене політичне забарвлення. Образ держави і поняття громадянськості пронизують всі його публіцистичні твори, а не тільки «Усесвітню раду». Багато разів він уподібнює школу державі: у кожному класі мають бути сенат і суддя, необхідні загальношкільні закони і стражі законів. Дітей потрібно виховувати як «громадян для неба». Саме в процесі навчання в школі діти повинні готуватися до політичної діяльності, а, по суті, до побудови добре організованої держави мислячих, вільних і відповідальних за свої вчинки людей.

Але Коменський не обмежується абстрактною ідеєю ідеальної держави. Він іде далі і ратує за створення ідеальної держави в масштабах всього світу — за так званий «усесвітній ном» [2, с. 14]. При цьому ініціатива повинна виходити знизу, а обговорювати стан речей, що стосуються всього світу, повинні всі люди, які «причетні людській природі» [4, с. 331]. Не можна не відзначити, що ідея невиключення нікого, а, навпаки, об'єднання всіх людей в процесі вироблення рішень, що стосуються світу в цілому, є особливо цінною для сучасного читача.

Як показує І. Бенеш на прикладі останнього твору Коменського «Крики Ілії», у своїх політичних поглядах чеський мислитель був послідовним противником монархії і тиранії і захисником свободи: «Стан правлячих виходить не від Божого припису, але від власної узурпації... або від людської волі. Тирани — все ті, хто люто фізично ґвалтує... тих, хто відрізняється (вірою і поглядами) від них самих...» [9, с. 183]. Коменський суперечить ідеології раннього Нового часу, слідуючи своєму девізу «хай речі не знають насилля» [6, с. 28]. Але саме цей девіз виразно заломлюється і в «Криках Ілії», і в «Усесвітній раді з виправлення справ людських».

Які ж шляхи досягнення злагоди пропонує Я.А. Коменський? По-перше, потрібно «зірвати личини з речей», «вчитися не думці, а знанню» [4, с. 304, 331]. Коменський справедливо вважає, що «ми помиляємося в першоосновах всього» [4, с. 441]. По-друге, потрібно закликати на раду всіх людей, незалежно від національності і віросповідання, розуміючи, що кожна людина може помилятися, і довіряти не можна нікому, навіть самому собі [4, с. 327]. Кажучи про передумови такої ради, Коменський актуалізує солярний міф: «Нас об'єднує... само це сонце, що щодня пробігає по всьому колу земель від одних до інших» [4, с. 297]. По-третє, слід радитися мирно, «під час ради немає місця для обурення духу» [4, с. 307]. Коменський вважає результатом такої ради або спільне рішення, з яким всі погодяться, або визнання певних труднощів, про які треба подумати окремо [4, с. 291].

Читаючи публіцистичні твори Коменського, досить важко уявляти ідеальне суспільство, в якому кожен володіє всією повнотою свободи, має і висловлює свою думку і впливає на ухвалення рішень, що стосуються не лише себе самого, але і світу в цілому, але сама перспектива такого суспільства здається вельми принадною. Не можна не погодитися з І. Бенешом, що оптимізм Коменського був справді героїчним, а його метод — не використовувати насильство, діяти лише переконаннями — дає сучасному світу єдино надійний вихід [5, с. 186].

Висновки і перспективи. Я.А. Коменський у своїх творах, присвячених виправленню людського суспільства, виконав у мові завдання зробити свої думки зрозумілими кожній людині незалежно від національності. Він актуалізував архетипічні образи, спільні для всього людства: образ немовляти, героя, царя, мудреця, — і з їх допомогою передав у своєму тексті приховану в них позитивну енергію. Його позитивна програма досягнення усесвітньої єдності завдяки зверненню до архетипів знайшла міцну основу.

Подальше вивчення архетипів у творчості Коменського дозволить краще зрозуміти актуальність його творів для сучасної людини, а його ідею «усесвітньої ради» тепер можна здійснити на практиці, використовуючи мережу Інтернет (успішні приклади можна бачити і в російській практиці під час обговоренні закону про поліцію або закону про освіту).

Література:

1. Большакова А.Ю. Архетип: от Филона Александрийского до Блаженного Августина / А.Ю. Большакова // Архетипы и архетипическое в культуре и социальных отношениях: материалы международной научно-практической конференции 5-6 марта 2010 года / под ред. Б.А. Дорошина. — Пенза — Ереван — Прага : ООО Научно-издательский центр «Социосфера», 2010. — С. 5—21.

2. Захаров В.К. Государственность и государственное управление как архетипы / В.К. Захаров // Государственное управление. Электронный вестник. — Вып. № 24. — Сентябрь 2010 г. — С. 1—18.

3. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения : (в 2х т.) / Я.А. Коменский. — Т.1. — М. : Педагогика, 1982. — 656 с.

4. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения : (в 2х т.) / Я.А. Коменский. — Т.2. — М. : Педагогика, 1982. — 576 с.

5. Коменский Я.А. Сочинения / Я.А. Коменский. — М. : Наука, 1997. — 476 с.

6. Марчукова С.М. Ян Амос Коменский: приглашение к диалогу : монография / С.М. Марчукова. — СПб. : Европейский дом, 2008. — 126 с.

7. Мелетинский Е.М. О литературных архетипах / Е.М. Мелетинский. — М. : РГГУ, 1994. — 136 с.

8. Публичное управление: теория и практика : Сборник научных трудов. Вып. 3—4. — Х. : Изд-во «ДокНаукДержУпр», 2010. — 430 с.

9. Человек — культура — общество в концепции Яна Амоса Коменского : Материалы международного симпозиума к 400-летию со дня рождения Я.А. Коменского. — М. : Река времен, 1997. — 334 с.

10. Юнг К.-Г. Душа и миф: шесть архетипов / К.-Г. Юнг. — М. ; К. : ЗАО «Совершенство» ; «Port-Royal», 1997. — 384 с.

11. Юнг К.-Г. Либидо, его метаморфозы и символы / К.-Г. Юнг. — СПб. : Восточно-Европейский Институт Психоанализа, 1994. — 416 с.

12. Юнг К.-Г. Проблемы души нашего времени / К.-Г. Юнг ; пер. с нем. А. Боковикова. — М. : Академический проект, 2007. — 288 с.

13. Юнг К.-Г. Психология бессознательного / К.-Г. Юнг ; пер. с нем. — М. : ООО «Издательство АСТ» ; «Канон+», 1998. — 400 с.

14. Moore R. King, warrior, magician, lover: rediscovering the archetypes of the mature masculine / Robert L. Moore and Douglas Gilette. — San Francisco : HarperSanFrancisco, 1994. — 159 p.

ЧЕПУРЕНКО Яна,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, докторант кафедри державної політики та управління політичними процесами НАДУ при Президентові України, м. Київ.

Анотація:
проаналізовано використання архетипічних образів і символів К. Юнга для дослідження соціокомунікаційного та соціокультурного феномену «бібліотека», а також взаємовідносин бібліотеки з державно-владним апаратом. З погляду на чинники, що впливали на зародження і становлення бібліотеки як соціального інституту, зроблено спробу аналізу феномену «бібліотека» як природного прагнення людини, суспільства і влади до збереження і збагачення інтелектуальної спадщини і тим самим до забезпечення розвитку суспільства.

Ключові слова:
інформаційна потреба, бібліотека, держава, соціокомунікаційна одиниця, архетип, архетипічний підхід.

УДК 316. 28

Яна ЧЕПУРЕНКО

АРХЕТИПОВИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ
(на прикладі феномену «бібліотека»)

Постановка проблеми. Як відомо, методологічний аспект досліджень у державному управлінні (знання принципів, методів, шляхів та інших засобів вивчення та пізнання досліджуваних об'єктів) за своїм змістом охоплює використання гносеологічних (теоретико-пізнавальних) знань різного рівня.

Теоретичною базою, методологічним орієнтиром в державно-управлінських дослідженнях є система філософських знань. Теоретичні положення науки управління (як системи управлінських наук, кожна з яких вивчає управління в рамках свого предмету дослідження) виконують значну методологічну роль у дослідженнях державного управління як окремо-наукові методи пізнання і визначаються як окремо-методологічні основи державного управління. Спеціально-методологічні основи досліджень державного управління здійснюються в межах теорії державного управління і виконують роль спеціальної методології науки державного управління. Спеціально-методологічні основи науки державного управління є надзвичайно важливими, насамперед тим, що в силу специфіки формування цієї науки в її змісті досить суттєве місце займають окремі теоретичні результати деяких суміжних наукових дисциплін, зокрема загальної теорії соціального управління, теорії соціальних комунікацій та ін. Саме це зумовлює розробку проблематики спеціально-методологічного рівня в контексті міждисциплінарного підходу.

Дослідження низки вчених різних галузей знання (філософії, психології, історії, соціології, філології, державного управління та інших) поклали початок вироблення спеціально-методологічної основи державного управління. Крім того, в рамках досліджень вчених Української школи архетипіки почали формуватися конкретні напрями: архетипові основи публічного управління (О. Донченко, В. Ребкало, В. Козаков, В. Васільєв, О. Іваницька, А. Лобанова Л. Пашко, О. Шипунова, Я. Яскевич та ін.) , архетипіка і соціальне управління (М. Пірен, О. Радченко, А. Сидорин, Ю. Щайгородський та ін.) , архетипові основи держави і суспільства (Е. Афонін, А. Мартинов, Л. Сохань, В. Бебик, Г. Почепцов, А. Соколов, Т. Бутирська, О. Крюков, В. Патраков та ін.). Серед цих напрямів можна виокремити і підсистему наукових досліджень, пов'язану з архетиповими підходами до державного управління соціокомунікаційними процесами в суспільстві та державним управліннями цими процесами (Е. Афонін, А. Мартинов, О. Баханова. П. Крупкін, В. Лозовий, В. Бебик, Г. Почепцов, А. Соколов, В. Патраков та ін.). У роботах зазначених вчених досліджуються питання формування соціокультурного та соціокомунікаційного простору і взаємозв'язки їх складових елементів з процесами формування державності, творення і реалізації державної політики та управління політичними процесами. Бібліотека як соціальний інститут відіграє у цих процесах важливу роль, забезпечуючи їх реалізацію.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є спроба застосування архетипового підходу до визначення місця і ролі держави у зародженні, інституціоналізації та ефективному функціонування

бібліотеки як соціокомунікаційної одиниці. Актуальним вважається дослідження питання формування в суспільстві інформаційної потреби на основі архетипічного аналізу, зокрема інформаційна потреба може досліджуватися в процесі прагнення людства щодо збереження накопиченого досвіду задля розвитку майбутніх поколінь через бібліотеку як місце збереження інтелектуальної спадщини суспільства, введення в подальший обіг та збагачення накопиченого людством знання.

Виклад основного матеріалу. Наукова основа системи державного управління — пізнання закономірностей суспільного розвитку, методологічних принципів системи управління, механізмів управління та сукупності його інструментів. Держава як форма політичної організації суспільства основним призначенням має захист державного ладу та організація суспільного буття за допомогою впливу на діяльність та поведінку людей і організацій правовими, адміністративними та економічними методами. Добробут будь-якої держави залежить преш за все від двох головних чинників: ресурсного потенціалу (природних, людських, науково-виробничих, інвестиційних, інформаційних та інших ресурсів) та ефективності системи управління, яку ця держава використовує.

Обов'язковою ознакою держави є наявність системи управління. Предметом системи державного управління є форми і методи впливу на процеси суспільного розвитку, що включають взаємодію людини з природою та економічні і соціальні відносини, які при цьому виникають. У процесі суспільного розвитку відбувається постійне виробництво матеріальних і духовних благ і одночасно суспільних відносин, що виникають в ході цього процесу. Державне управління — це діяльність, пов'язана, по-перше, з прийняттям цілеспрямованих управлінських рішень, які визначають соціально-економічний розвиток суспільства у відповідності до інтересів і потреб цього суспільства, і, по-друге, з реалізацією цих рішень. Тобто, державне управління — це діяльність, пов'язана з формулюванням основної мети розвитку суспільства, заснованої на прагненнях і потребах суспільства, прийняттям рішень та їх реалізацією. Отже, в процесі державного управління вагомим є поняття «потреба суспільства». Потреба являється джерелом і мотиваційним чинником будь-якої людської діяльності.

Потреба в інформації, її вищій формі — знанні — розкрита в одному з архетипічних образів К. Юнга. «Знання, роздум, осяяння, мудрість, розум та інтуїція» — так описує Юнг якості архетипової постаті, яку він назвав Мудрий Старець, що є універсальною постаттю в багатій скарбниці світової релігії і міфології. Архетип Мудрого Старця є психічною персоніфікацією того, що Юнг позначав як дух або Логос у всіх своїх численних видах, формах і проявах, особливо як втілене знання або мудрість. У певному значенні Мудрий Старець несе риси Батька і Героя символізує спокій, самітницьку замкнутість, магічну силу, що керує людиною і підтримує цю людину в її внутрішній боротьбі [2; 5].

В дослідженні окресленої проблематики архетиповий метод є найбільш вдалим, оскільки людство всю свою багатолітню історію прагнуло знайти способи і форми фіксування, збереження і передачі майбутнім поколінням набутого досвіду, оскільки від цих процесів залежав і сам розвиток людства, і, навіть, факт його подальшого існування.

CHEPURENKO Yana,

The archetypical approach to the study of socio-communicational processes (by the example of the "library" phenomenon).

Annotation: *the archetypical appearances and characters by C. Yung are applied to the research of the socio-communicational and socio-cultural aspects of the "library" phenomenon and its relation to a governmental structure. In view of factors that define the library as a social institute, the "library" phenomenon as the source of a natural aspiration for individuals, the society, and the power to the preservation and the enrichment of the intellectual legacy,which ensures the development of the society, is analyzed.*

Keywords: *informative necessity, library, state, sotsiocomounicatsiyna unit, arhetip, arhetipichniy approach.*

УДК 316. 28

Писемність виникла приблизно у 3300 р. до н. е. в Шумері, у 3000 р. до н. е. в Єгипті, у 2000 р. до н. е. в Китаї. У всіх регіонах цей процес йшов за однією схемою: малюнок — піктограма — ієрогліф — алфавіт (останній з'явився у фінікійців в 1 тис. до н. е.) . Ієрогліфічна писемність зумовила здатність мислити символами. Ієрогліф не передає звучання слова, а умовно зображає предмет або є абстрактним знаком — символом поняття. Міфи всіх цивілізацій розказують про божественне походження писемності — її цінність люди розуміли завжди. Можливість писати і читати довгий час залишалася долею вибраних, перш за все жреців і державних чиновників. Інакше і бути не могло, адже, щоб оволодіти грамотою, вимагалося запам'ятати і навчитися зображати тисячі складних знаків — ієрогліфів. Коли фінікійці, а за ними греки, створили звуко-буквенний лист з алфавітом з декількох десятків простих значків, яким здатний оволодіти кожний за декілька тижнів, відбулася, на думку вчених, тиха і найбільша революція за всю історію людства.

Написи знаходять на стінах гробниць, на глиняних табличках, пергаментах. Єгипетський папірус іноді досягав 30 — 40 м. довжини. В розвалинах стародавніх палаців знаходять цілі бібліотеки. При розкопках Ніневії знайшли близько 30000 клинописних табличок, що належать царю Ассирії Ашшурбаніпалу. Це збірки законів, донесення лазутчиків, рішення з судових питань, медичні рецепти. Саме це зібрання вчені вважають першою бібліотекою в світі. Причому не просто зібранням глиняних табличок. А систематизованим за предметною галуззю і описаним відповідно до змісту (прообразом сучасного бібліотечного каталогу). Батьківщиною писемності по праву є Стародавній Схід. Її виникнення було пов'язано з накопиченням знань, які тримати в пам'яті було вже неможливе, зростанням культурних зв'язків між людьми, а потім і потребами держави. Винахід писемності забезпечив накопичення знань та їх надійну передачу нащадкам. З цими процесами і починають розвиватися бібліотеки як втілення прагнення людини мати можливість звернутися за порадою, за знаннями до «Мудрого Старця». Слід зауважити, що виникнення і подальший розвиток бібліотек відбувався виключно під патронатом держави. Отже, архетиповий образ був таким сильним, що втілився у соціокультурні та соціокомунікаційні процеси розвитку суспільства.

За довгий період існування призначення і функції бібліотек зазнали суттєві зміни. В процесі розвитку суспільства відбувався процес інституалізації бібліотеки: вона перетворилася на інтеграційний соціальний інститут, що включає інформаційні і культурні компоненти. Важко уявити собі яку-небудь структуру суспільства, яка могла б здійснювати свою діяльність, не спираючись на бібліотеку. Надаючи своїм користувачам інформацію, необхідну для різних видів діяльності, бібліотека тим самим сприяє розвитку промислового виробництва, зростанню матеріального добробуту суспільства. Інформаційні ресурси бібліотек є основою для розвитку філософських, ідеологічних, релігійних, політичних течій, з їх допомогою формуються і розвиваються різні напрями в культурі і мистецтві. Особливого значення набуває і бібліотека в контексті формування і реалізації державної політики, державного управління. Акумулюючи інформацію про всі досягнення людства, бібліотека забезпечує поступальний розвиток суспільства.

Маючи у своєму розпорядженні різні за спрямованістю інформаційні ресурси, бібліотека в їх числі містить документи, еталони цінностей суспільства, що сформувалися на певних етапах його розвитку. На базі інформації, зафіксованої в таких документах, формується система цінностей суспільства в цілому і окремої особи зокрема, забезпечується соціальний контроль. До того ж, збираючи і зберігаючи духовні досягнення людської цивілізації, бібліотека є втіленням «соціальної пам'яті людства». При цьому вона є не просто архівом розрізнених відомостей, а й, організовуючи систематизацію, зберігання і розповсюдження культурної спадщини, вона забезпечує навігацію в світі культури, в світі всезростаючих обсягів інформації та її вищої форми — знання. Доведено дослідниками, що бібліотека дозволяє суспільству зберегти необхідний запас міцності під час техногенних аварій і соціальних по-

трясінь, щоб через певний час відновити виробництво, соціальні відносини і вийти на новий рівень суспільного розвитку. Таким чином, бібліотека забезпечує стійкість суспільного життя. Сучасна місія бібліотек продиктована посиленням значення інформації і знань як каталізатора суспільного розвитку [9].

Втілення архетипового образу знання і мудрості проявляється і у взаємовідносинах бібліотеки і влади, які пройшли певні універсальні епохальні цикли і є «своєрідним підсумковим та початковим пунктом розвитку соціальної системи та її культури» [1, с. 252].

Перші бібліотеки, які з'явилися в суспільстві, були створені задля забезпечення інформаційних потреб правлячої еліти: бібліотека царя Хетської держави — Хаттусіліса III (1283-1260 рр. до н. е.) , бібліотека ассирійського царя Ашшурбаніпала (668-631 рр. до н. е.) [3]. Зміст фондів цих бібліотек — зібрання різного роду державних, господарських та інших документів були необхідні для здійснення в першу чергу державно-управлінських дій. Згодом такі бібліотеки поповнювалися роботами давніх вчених з математики, географії, астрономії, медицини, граматики. Таким чином, перші бібліотеки з їх обмеженим доступом до фондів підводять наукове підґрунтя до державно-управлінських процесів: з місця зберігання документів, які містили результати державотворчої діяльності (закони, державні акти та інші документи), вони перетворюються у джерело інформації про природу і суспільство, яке активно починає використовуватися задля раціонального управління. Держава, створивши «Мудрого Старця» у формі бібліотеки всіляко підтримує його мудрість і знаннєвий рівень, щоб використати їх за необхідністю.

Бібліотеки античного світу та раннього середньовіччя розвиваються в контексті накопичення наукового знання і розширення доступу до нього. Причетність держави до розвитку бібліотек зростає. У зазначений період було створено найбільшу бібліотеку античного світу — Александрійську бібліотеку, яка була заснована на початку III століття єгипетським царем Птоломеєм I Сотером (323-283 р. до н. е.) . Його нащадки (саму представники цієї династії) протягом двохсот років поповнювали її фонди. Бібліотека забезпечувала функцію і збереження культурної ідентичності, і її збагачення, оскільки намагалися зібрати усе створене і зафіксоване на матеріальних носіях. В період античності і середньовіччя бібліотеки виступають складовою частиною освітнього і наукового простору, але все одно виступають під державною юрисдикцією (незважаючи на появу і приватних бібліотек). Особливістю стає розширення доступу до зібрань: створюються в Римі і публічні бібліотеки. Розвиток бібліотек в епоху Відродження також пов'язаний зі збагаченням їх фондів та розширенням доступу до них. Державне управління цим процесом спрямовувалося на забезпечення владно-управлінських процесів та реалізацію соціальної функції держави. У XVI-XVII столітті з виникненням книгодрукування бібліотеки починають набувати соціокомунікаційних властивостей, залишаючись головним джерелом інформації в суспільстві і в конкретних державах. Так, у цей період на Русі виникають приватні бібліотеки: бібліотека воєводи Андрія Курбського, бібліотека царя Івана IV Грозного. У XVII з'являються бібліотеки, які обслуговують виключно державний апарат [3]. В період Просвітництва активізується культурно-освітня функція бібліотек, яка пов'язана з розвитком академічної науки та університетського знання. Але у цей же самий час під егідою держави виникає таке соціокультурне та соціокомунікаційне явище, як національна бібліотека, яка виступає одним з найважливіших інститутів держави і має певні обов'язки перед громадянами щодо загальнодоступності її фондів [3]. XX століття забезпечило бібліотекам небувалий розвиток, який був пов'язаний з актуалізацією наукових підходів до вирішення ряду соціальних, економічних, політичних, державотворчих та державно-управлінських проблем. У цей час бібліотечні фонди формуються на засадах загальнодержавного комплектування через систему обов'язкового примірника творів друку. Така система комплектування була єдино можливою для збереження інтелектуальної спадщини і подальшого її розвитку. Активізація інформаційно-комунікаційних процесів, яка характеризує

кінець XX — початок XXI століття, висуває вимогу в суспільстві до нових бібліотечних форматів: електронних бібліотек. Суспільство, отримавши нову форму фіксації інформації — електронну — знову і знову намагається створити той універсум знання і мудрості, який був втілений в архетиповому образі Мудрого Старця.

Висновок. Бібліотеки як стійкі соціальні утворення протягом розвитку людської свідомості і реалізації цієї свідомості в процесі життєдіяльності відігравали еволюційну роль. Недооцінка ролі значення бібліотек у суспільному розвитку, яка сьогодні має місце, зверхнє ставлення до бібліотеки як соціокомунікаційної одиниці підтверджує її неперевершене значення: суспільство настільки звикло до існування бібліотек, до можливості безперешкодно отримувати накопичені людством досвід, знання і мудрість попередників у відповідних формах (рукописній, друкованій, електронній), що сприймають бібліотеку як базисний елемент культури, який формує модель духовного і соціального буття. Бібліотека, що зароджувалася тисячоліття тому у лоні державно-управлінських утворень, пройшла еволюційний шлях поруч з цими утвореннями у взаємозв'язках і взаємовпливі: розвинута держава забезпечує активний розвиток бібліотек, а розвинута бібліотека забезпечує ефективний інформаційний супровід державно-управлінських процесів.

Подальше дослідження соціокомунікаційного та соціокультурного феномену «бібліотека» в контексті архетипових підходів забезпечить наукове підґрунтя її функціонування в глобальному інформаційному суспільстві.

Література:

1. Афонін Е.А. Універсальне й унікальне в процесі суспільної трансформації / Е.А. Афонін, А.Ю. Мартинов // Публічне управління: теорія і практика. — 2010. — № 3—4. — С. 252

2. Бебик В.М. Інноваційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік-рілейшнз / В.М. Бебик ; Міжрегіональна академія управління персоналом. — К. : МАУП, 2005. — 440 с.

3. Володин Б.Ф. Всемирная история библиотек / Б.Ф. Володин. — СПб, 2002. — 351с.

4. Одайник В. Психология политики: политические и социальные идеи Карла Густава Юнга / В. Одайник. — СПб. : Издательская группа «Азбука класика», 2010. — 256 с.

5. Почепцов Г.Г Коммуникативые технологии двадцатого века / Г.Г. Почепцов. — М. : Рефл-бук,1999. — 352 с.

6. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації / Г.Г. Почепцов ; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. — 2-е вид., доп. — К., 1999. — 307 с.

7. Почепцов Г.Г. Глобальні проекти : Конструювання майбутнього / Г.Г. Почепцов. — К. : Український центр політичного менеджменту, 2009. — 212 с.

8. Тикунова И.П. Современная региональная библиотека в контексте построения обществ знаний / И.П. Тикунова // Kitabxanalar biliklor commiyyotindo = Библиотеки в обществе знаний : Ikidilli Azerbaycan-Rusiya layihosi. — Bakı, 2006. — S. 426—439.

9. Юзвишин И.И. Информациология, или закономерности информационных процессов и технологий в микро- и макромирах Вселенной / И.И. Юзвишин. — М. : Радио и связь, 1996. — 214 с.

10. Юнг К.-Г. Архетип и символ / К.-Г. Юнг. — М. ,1991. — 221с.

11. Юнг К.-Г. Душа и миф: шесть архетипов / К.-Г. Юнг. — К. : Порт-Роял, 1997. — 384 с.

12. Юнг К.-Г. Философское дерево / К.-Г. Юнг. — М. : Академический проект, 2008. — 174 с.

Неллі ШАБАНОВА

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ (архетиповий підхід)

Постановка проблеми. Матеріальне облаштування займає багато місця в свідомості сучасної людини, порушуючи при цьому екологію і негативно впливаючи на душу. Це, у свою чергу, призводить до того, що ми виживаємо, а не живемо духовно, радіючи життю, відриваємося від глибинних архетипічних витоків і втрачаємо потенціал розвитку. Відхід від архетипічного коріння говорить про спотворення в світогляді (забобонах, «міфах», вузькості думки тощо). А спираючись на духовний потенціал багато що можна виправити і повернутися до ідеї чистоти сенсів й архетипічної (початковою) достовірності, котра по-різному себе проявляє, але яку, тим не менш, не можна втрачати.

Виходячи з вищесказаного, проблема, якої торкається дана стаття, полягає в спробі виявлення укоріненості духовного потенціалу в архетиповому, оскільки потрібне теоретичне обгрунтування архіважливого компоненту для людської життєдіяльності в умовах постмодерна.

У сучасній літературі простежується інтерес до дослідження духовного потенціалу, але поки не склалося однозначного, цілісного підходу до цього питання. Так, О. Генісаретський, Н. Носов і Б. Юдін, аналізуючи людський потенціал з функціонально-аксіологічної точки зору, виділяють особистісний потенціал, який і містить духовний потенціал [2, с. 12].

М.С. Каган оцінює духовний потенціал особистості в контексті цілісності людського буття, єдності спільного, особливого і одиничного [7, с. 6].

Христенко М.А. визначає духовний потенціал як якісну зумовленість і передспрямованість етично-психологічного і інтелектуального змісту духовності, тобто як структуроване, організоване «спрямування» до духовності [8, с.13].

Різниця в трактуваннях духовного потенціалу особистості указує на те, що дослідники ще не прийшли до консенсусу з питання, чим є духовний потенціал у своїй сутнісній основі, який світ — зовнішній або внутрішній — превалює в духовному потенціалі, якою є роль архетипічного в духовному потенціалі тощо. Це — лише мала частина невирішених питань, яких ми спробуємо торкнутися, тому думається, що слід почати з початку і зробити зсередини акцент на архетипічних витоках.

Головна мета цієї статті — дати філософський аналіз феномену «духовний потенціал особи».

Відповідно до вказаної мети ставляться наступні завдання:

• експлікувати дефініцію «духовний потенціал»;

• розглянути духовний потенціал стосовно світу зовнішнього і внутрішнього;

• позначити архетипові підстави в духовному потенціалі особистості.

Духовний потенціал особистості — це особлива форма її існування, в якій дійсність розгортається і проектується в контексті можливого, що і пояснює перманентну незавершеність і відкритість

ШАБАНОВА Неллі,

аспірант кафедри філософії Волгоградського державного університету, м. Волгоград.

Анотація: *зроблено спробу проаналізувати дефініції поняття «Духовний потенціал особистості» і виявлено шляхи його становлення і розвитку в контексті архетипічного. Також була звернена увага на особливості прояву духовного потенціалу особистості в суспільно-особистих стосунках.*

Ключові слова: *духовність, духовний потенціал, особа, архетипічні підстави.*

SHABANOVA Nelli,

The spiritual potential of a person under conditions of the post-modern (archetypical approach).

Annotation: *the definition of the "spiritual potential" of a person and the ways of its formation and development in the context of the archetypical are analyzed. The accent is made on that the spiritual potential of a person displays social and private relations.*

Keywords: *spirituality, spiritual of the potential, personality.*

УДК 130.31

буття особистості. Виходячи з цього, особистість — це явище вільне, активне і таке, що володіє багатим внутрішнім світом, тому вона і володіє духовним потенціалом, що уявляється як міра її індивідуально-особистісного існування.

Це у свою чергу вказує на те, що духовний потенціал перебуває в тісному взаємозв'язку з духовністю, під якою ми розуміємо внутрішнє самовизначення людини, її здатність будувати свій власний світ домагань і оцінок, відображати через свій інтелектуальний і етично-психологічний потенціал дійсність, «світ речей» і «світ людей», відповідно до свого розуміння ідеалів життя і людської гідності [1, с. 44].

Якщо визначати духовність як спосіб життя, то духовний потенціал виступає джерелом й основою її розвитку. Тому, думається, можна сказати, що духовний потенціал є не можливим, а буттєвим, оскільки немає людини, в якої був би відсутній духовний потенціал.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного, ми трактуємо духовний потенціал як сукупність ціннісних орієнтирів, завдатків, інтересів, здібностей, а також того проблемного поля, в якому діє особа.

Духовний потенціал складає основу внутрішнього світу — «світу в мені», пов'язаного зі світом зовнішнім — «світом поза мною» (за Н.К. Бородіною). Але змістовні межі «світу в мені» є різними у людей, тому що відрізняється рівень індивідуального буття, що формується або вже сформувався в процесі життя при певних світоглядних, етичних і етичних орієнтирах і цінностях. Тому духовний потенціал виступає як відмінність людини, що проявляється в творчості, безперервному розвитку, перш за все, внутрішньому. Це і лежить в основі внутрішнього потенціалу, який разом із зовнішнім виділяє Христенко М.А.: внутрішній духовний потенціал закликає людину звільнитися від штампів зовнішнього світу, що створюють перешкоди розвитку, і зробити наголос на інтегрованості духовних сил шляхом роботи власної свідомості. Але, на наш погляд, слід зробити застереження: інтегрувати духовні сили шляхом роботи свідомості можна тільки за умови його підживлення із створеного людиною мета-світу (світу культури).

У світлі сказаного, стає очевидним, що внутрішній духовний потенціал виступає як особлива міра привласнення, переробки, перекодування, перенастроювання і розкриття духовного в особистості для збереження її подвійного буття, для якого характерні присутність в актуальному і водночас — дистанціювання від нього. Якщо така переробка не відбувається, то разом з падінням духовного потенціалу, його окостенінням починає деградувати особистість. Звідси сенс духовного потенціалу розкривається як те, що тримає особистість, тому особистості без духовного потенціалу не існує. Внаслідок цього духовний потенціал виступає основою особистості, її головним ресурсом розвитку.

Таким чином, духовний потенціал особистості постає як певний результат суб'єктивного існування, невід'ємним компонентом якого є внутрішній світ особи. Саме існування внутрішнього світу детермінує у людини здатність до зміни. Як відбуватиметься ця зміна, в якому напрямі — це залежить від безлічі причин і, передусім, від самої людини. Це пояснює те, що тільки сама людина здатна впізнавати себе настільки (заглянути в початковий пра-виток), щоб роль її «можливого Я» стала мотиваційною складовою її соціальної поведінки.

Духовний потенціал віртуально містить нескінченні можливості індивіда, розкриваючи їх поступово в процесі його самореалізації. Тому духовний потенціал особистості — це особлива форма екзистенціальної спрямованості існування особи на основі розгортання і проектування дійсності в контексті можливого, що і пояснює перманентну незавершеність і відвертість буття особистості.

Духовний потенціал належить до загальнолюдських цінностей, отже, він глибоко вкорінений в житті, що дозволяє шукати його архетипічні витоки. Завдяки архетипічному підходу уявляється можливим наділити духовний потенціал як абстрактну

дефініцію глибинним архетипічним сенсом. Архетипи як образи й ідеї складалися історично, але як глибинні психологічні асоціації і компоненти душі вони є надісторичними. Архетипові сенси допомагають відродити позачасовий зміст того, що відбувається. Їх можна вважати в глибині своєї незмінними, що допомагають вижити, не втрати сенс і продовжувати розвиток в складні часи, ведучи за собою інших в періоди вищих досягнень (що є подібним до місії духовності).

У такому ракурсі духовний потенціал може бути описаний через виділені нами наступні архетипи:

• ментальний світ є втіленням духовного світу, якому властиві шукання людини, що виражається в архетипі «Пошук себе», але не завжди у відповідних раціональних формах. Людина хоче знайти саму себе, шукає зустрічі з собою, займається пошуками основ буття і так або інакше встає на шлях збагнення духовності. Ця активність порушує звичний хід подій і в багатьох рисах своїх є асоціальною, вона формується на основі біфуркацій індивідуальних сенсів, які не змикаються, а може бути, і не зімкнуться із соціальними сенсами. Це виразно проявляється на рівні практичної свідомості, коли людина опиняється в певній життєвій ситуації зі своїм особистим набором прагнень та оцінок;

• негативний вплив середовища «примушує» духовний потенціал розгортатися на тлі психологічного конфлікту між світом «у мені» і світом «поза мною», це змушує людину «сходити з дистанції» на узбіччя, тобто виникає архетип «Відлюдника», націлений на встановлення рівноваги в цьому пошуку. Але в духовному пошуку кожна людина, незважаючи на розпливчастість соціальних сенсів й орієнтирів, а так само особисту неприйнятність багато чого із загальнозначущого, прагнути до вибору своєї дороги в духовній діяльності. Це прагнення є неминучим, бо людина приречена на вибір своєї дороги, як певного простору. Навіть той, хто копіює спосіб життя інших або ж розчиняється в інших, все одно обирає свій шлях духовного будівництва, який йому належить втілювати в життя;

• пошук людиною свого шляху може затягтися, тому виникає архетип «Видимість у всьому». Саме видимість переважає над реальністю, «всі видаються, але нікого немає». Зняв одну маску й одягнув іншу — в цьому випадку при поразці ризику немає. Але слід пам'ятати, що будь-яка видимість є хибною, тому виходить, що нікому не можна вірити, оскільки все впирається в маски, а маски знімаються. Але людина не відчуває цієї «хвороби», вона отруєна видимістю фізичного комфорту, матеріального досягнення успіху, в основі якого лежать конкуренція, вплив і влада. Щоб досягти успіху, людина маніпулює й управляє оточуючими, не розуміючи, що і нею самою теж керують. Знання, які потрібні для досягнення цих цілей, є прямо протилежними тим знанням, які необхідні для розвитку духовного потенціалу. Людина, яка віддається погоні за успіхом в конкурентній боротьбі з оточуючими, неминуче все більше віддаляється від своєї сутності, і сенс її життя полягає в матеріальному збагаченні, а не в духовному. Тому духовний потенціал слід трактувати як особливу форму захисту людини від розчинення в суспільному.

Виходячи з вищезгаданого, життя людини постає як вічний пошук духовного, де «людина духовна» (Бородіна Н.К.) намагається знайти первинний сенс свого буття і буття навколишнього світу, знайти ту нішу всередині себе, де пануватимуть гармонія і рівновага. Але з різних причин далеко не завжди це вдається, перш за все, через відірваність людини від первісного в собі. А звернення до коріння дає критерії розуміння цінності духовного потенціалу як явища і допомагає визначити його місце в загальній картині світу.

Вважаємо, слід указати, що духовний потенціал не безмежний, у певному значенні він обмежує людину, але обмежує, індивідуалізуючи її, розкриваючи в людині її харизму. Таким чином, духовний потенціал не веде до людини, не визначає її, а закладений в ній, хоча схильний до трансформацій під впливом соціуму. При цьому наявність духовного потенціалу ще нічого не говорить про те, наскільки повно він

буде реалізований. У зв'язку з цим, думається, варто виділити умови, необхідні для реалізації духовного потенціалу. До таких умов ми відносимо:

• здатність до адекватного сприйняття зовнішнього світу і критичного ставлення до культури;

• вибіркове прийняття цінностей, наявних в суспільстві;

• свідоме виокремлення себе із соціуму і самостійність у виборі особистого спрямування активності;

• пошук позачасового сенсу того, що відбувається;

• прагнення виразити себе через творчість, що дозволяє подолати скінченність людини і залишити «слід».

Таким чином, духовним потенціалом є особливий простір, який ще не є реальним, але вже існує, він віртуальний; тобто як існування в просторі, але поки що не в часі, в часі духовний потенціал існуватиме потім, а просторово він вже здійснився, бо має архетипічну укоріненість. З цієї точки зору духовний потенціал людини — це обов'язковий бік її особистісного розвитку.

В світлі сказаного можна зробити наступні висновки:

• духовний потенціал виступає основою для розвитку особистості;

• духовний потенціал має подвійну спрямованість: розкриваючи саму особистість, він водночас спрямований на суспільство;

• духовний потенціал є витоком, ідеальною першопричиною усвідомлення людиною себе;

• духовний потенціал є наслідком історико-культурної атмосфери в суспільстві, що має безпосередній зв'язок з підсвідомістю і ціннісним началом в людині.

Разом з тим багатьох питань сутнісного розуміння духовного потенціалу ми ще не торкнулися, і вони є перспективними для розгляду. Це:

• розгляд «складових» духовного потенціалу через архетипове;

• виявлення залежності духовного потенціалу від проявів «колективного несвідомого»;

• виявлення в собі достовірно духовного через самопізнання особою себе тощо.

Література:

1. Бородина Н.К. Человек духовный : монография / Н.К. Бородина. — Волгоград, 2005. — С. 44.

2. Генисаретский О. Концепция человеческого потенциала / О. Генисаретский, Н. Носов, Б. Юдин // Человек. — 1996. — № 4.

3. Солнцева Г.Н. Человеческий потенциал / Г.Н. Солнцева, Г.Л. Смолян // Размышления о содержании понятия // Человек. — 1997. — № 5. — С. 109.

4. Христенко М.А. Духовный потенциал личности: проблемы актуализации : дис. ... канд. филос. наук / Христенко Мария Анатольевна ; науч. рук. К.М. Никонов. — Волгоград : Б. и., 2003. — С. 13, 31.

5. Душа и миф: шесть архетипов / Юнг Карл Густав ; сост. В.И. Менжулина ; пер. с англ. А.А. Юдина. — М. ; К. : Порт-Рояль ; Совершенство, 1997. — 384 с.

Анастасія ЩЕДРІНА

ЛОКАЛЬНІ АРХЕТИПИ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1. Вступ. Специфіка предметного поля Globalization studies

Термін «глобалізація» дійсно міцно увійшов до нашого повсякденного життя, проте частота згадування і використання цього поняття не лише не вносить ясності в розуміння процесів глобалізації, а навпаки, часто демонструє хаос у цій предметній галузі. У ній можна виділити дві ключові проблеми — методологічну і гносеологічну [1, с. 11].

Методологічний аспект. Дійсно, в сучасній науці існує напрям Globalization studies, але він є лише дисципліною, а це означає, що в цій галузі не існує догм, суворих наукових законів, аксіоматики тощо. З цього не випливає, що дослідницька робота в цій галузі неможлива або не потрібна, це означає, що дослідник, що встав на шлях роботи в цій галузі, має бути дуже акуратним і критичним. Проводячи такі дослідження, необхідно не стільки вибрати одне з декількох тисяч визначень глобалізації як процесу — це не є самоціллю, скільки дати характеристики глобалізації, визначити проблемні аспекти, особливо релевантні для кожного конкретного дослідження. Подібна логіка проведення досліджень у цій галузі обумовлюється тим, що робота в рамках цієї дисципліни, що формується, є вкрай складною.

У площині гносеологічних проблем Globalization studies можна виявити два основні аспекти: а) дослідник перебуває усередині явища (процес глобалізації не є завершеним), що вивчається, б) особа дослідника часто проявляє певну суб'єктивність у дослідженні (країна мешкання, релігійна приналежність, виховання тощо). Для подолання подібних неминучих проблем на початковій стадії дослідження необхідно визначити розуміння глобалізації для наших конкретних подальших цілей, а в цьому випадку — для вивчення впливу глобалізації на локальні архетипи.

Для роботи в предметній галузі Globalization studies необхідно визначити підхід, в рамках якого ми продовжуватимемо роботу. Для цього необхідно відповісти на чотири ключові питання: коли і де бере початок глобалізація, якими можуть бути варіанти етапізації цього процесу, якими є його проблемні аспекти на кожному з етапів, якими є ключові проблеми глобалізації на сучасному етапі.

2. Коли і де бере початок глобалізація?

Для цілей нашого дослідження ми погоджуємося з теорією австралійського історика Роберта Робертсона (Robert Robertson) [2], який запропонував етапазацію процесів глобалізації, починаючі з епохи великих географічних відкриттів, розділивши процес глобалізації на три основні етапи:

1. з XV століття як століття великих географічних відкриттів до ери промислових революцій в Європі;

2. з ери промислових революцій в Європі до епохи науково-технічної революції;

3. сучасний етап від епохи науково-технічної революції.

Схожу класифікацію пропонує німецький учений Юрген Остерхаммель (Jurgen Ostrerhammel) [3], проте він виділяє коротші етапи історичного розвитку.

ЩЕДРІНА Анастасія,

аспірант МГУ ім. Ломоносова (факультет державного управління, антикризове управління), аспірант Університету Ерланген-Нюрнберг (філософський факультет, релігієзнавство)

Анотація: *розглянуто проблемні аспекти глобалізації на сучасному етапі розвитку світової спільноти та їх вплив на локальні архетипи.*

Ключові слова: *глобалізація, архетип, локальні цінності.*

SHCHEDRINA Anastasiya,

Local archetypes under the influence of the globalization.

Annotation: *the specificity of the subject field of globalistics, sources of the globalization, its driving forces, tendencies, problems, and influence on local archetypes are analyzed.*

Keywords: *globalization, sources of the globalization, driving forces of the globalization, tendencies of the globalization, local archetypes.*

УДК 159.923

Чому саме ця класифікація є для нас найбільш релевантною? Глобалізація в нашому розумінні не є новим процесом, це — процес природний і неминучий, такий, що почався з перших комунікацій між різними співтовариствами на Землі. З часом кількість населення і розвиток суспільства зробили глобалізацію інтенсивнішою, але принципово цей процес має коріння в перших комунікаціях між співтовариствами. У статті «Як судити глобалізм?» [4] індієць, нобелівський лауреат з економіки Амартія Сен (Amartiya Sen), наводить кілька прикладів, підтверджуючих, що глобалізаційні процеси були характерними для всіх етапів світової історії (арабські цифри почали називатися арабськими, бо були принесені з Індії арабськими купцями; перша в світі книга була створена китайськими друкарями на китайській мові, але будучи перекладеною із санскриту людиною, наполовину турком за походженням).

3. Рушійні сили глобального розвитку і проблемні аспекти сучасного етапу глобалізації

Для характеристики сучасного етапу глобалізації необхідно приділити увагу рушійним силам і чинникам глобального розвитку, характерним для попередніх етапів. Подібна логіка дозволяє охарактеризувати глобальний розвиток у динаміці. Отже, у формі таблиці вищеназвані етапи глобалізації можна охарактеризувати таким чином.

Таблиця 1.

Точка біфуркації	Країни-лідери	Рушійні сили
Великі географічні відкриття	Європа	Торгівля і завоювання
Промислова революція	Великобританія, Європа	Технології та капітал
Науково-технічна революція	США, Європа	Капітал та інформація

4. Глобалізація сьогодні: проблемні аспекти

Для чіткого і детального аналізу впливу глобалізації на локальні архетипи, а також аналізу конфліктів, що виникають унаслідок цього впливу, й актуальних питань сучасності необхідно дати характеристику різним проблемним аспектам глобалізації на сучасному етапі розвитку світової спільноти. Не дивлячись на те, що класифікація процесів, що характеризують сучасний етап глобалізаційного розвитку, може бути досить умовною (зважаючи на взаємозв'язки між ними), для зручності аналізу ці процеси має сенс розділити на дві основні групи:

1) соціально-економічні

2) політичні і культурно-релігійні.

Причому часто аналіз глобалізаційних процесів замінено на загальновживані і вельми просторі загальні слова, які навряд чи дають чітку картину змін на глобальному світі. Ми дотримуємося позиції, за якою (при всій складності і суперечності глобалізаційних процесів) їм можна дати конкретну кількісну і якісну оцінку.

5. Соціально-економічні аспекти сучасного етапу глобалізації

У сучасному світі гостро стоїть проблема зміни державних економічних стратегій. Багато держав в умовах жорсткої конкуренції вибирають стратегію Race-to-the-Bottom (RTB) (гонка до дна), що означає зниження економічних бар'єрів з метою залучення виробництв та інвестицій на свої території. Найважливішу роль у цих процесах відіграє політика таких міжнародних організацій, як МВФ і ВТО. Глобалізація не є однозначно негативним процесом, це природний і неминучий процес, але механізми її здійснення на сучасному етапі — часто виключно економічні (неоліберералізм) — є недосконалими і однобічними.

Однак, не дивлячись на те, що однією з головних цілей ВТО є зниження розриву в основних макроекономічних показниках між групою країн, що розвиваються, і країн розвинених (наприклад, у 2003 році 65,5 % усіх прямих інвестицій в світі припадало на розвинені країни) і спостерігається тенденція до зменшення розриву, її темпи лишаються недостатньо високими. Крім того, в цьому випадку є необхідність провести

класифікацію і всередині групи країн, що розвиваються. Темпи зростання потоку прямих інвестицій в групі країн, що розвиваються, збільшуються значно швидше, ніж в африканських державах.

Ці та інші заходи призводять до зростання диспропорцій в світі між країнами Заходу і Сходу, а також між країнами Півдня і Півночі (хоча мета МВФ і ВТО — скорочення розриву і диспропорцій). Наприклад, розрив доходів між однією п'ятою найбагатших мешканців планети і однією п'ятою найбідніших у 1960-і рр. складав 1 : 30, а в 1990-і рр. — 1 : 74 [5].

Відкриття меж, інтенсифікація економічних стосунків між різними, навіть віддаленими, регіонами позначаються і на зміни на глобальному ринку праці. На сучасному етапі на ньому помітні наступні тенденції: активна міграція економічно активного населення, казуалізація праці, фемінізація праці, інформатизація праці, дерегуляція праці, збільшення частки країн, що розвиваються, в глобальній робочій силі.

Сьогодні в світі налічується близько 214 мільйонів (або 3,1 % всього населення світу) міжнародних мігрантів, стійкі 49 % з яких в останні десятиліття складають жінки. І якщо з погляду західної культури подібні цифри є закономірним наслідком зростаючої ролі жінок у всіх сферах ділової активності, то для країн Азії, наприклад, подібна тенденція відображає і певне культурне зрушення. Крім того, важливою характеристикою міграційних процесів на глобальному ринку праці є той факт, що, наприклад, в 2009 році з 414 мільярдів доларів, відправлених міжнародними мігрантами своїм сім'ям на батьківщину, 316 мільярдів доларів припадають на потік грошових коштів, відправлених до країн, що розвиваються (LDC)[6].

Таблиця 2.

Показники міжнародної міграції (1990—2010).

Рік	Кількість міжнародних мігрантів
1990	155 518 065
1995	165 968 778
2000	178 498 563
2005	195 245 404
2010	213 943 812

Ця статистика міграційних процесів і статистика зміни кількості працівників сільськогосподарського сектора по всьому світу серед інших вищевідзначених тенденцій зміни глобального ринку праці належать швидше до базових характеристик процесу глобалізації. Тобто, зменшення кількості працівників сільськогосподарської сфери відбилося також і на другій хвилі глобалізації з розвитком промисловості, а міграція відіграла свою роль на кожному з етапів глобалізації.

Безумовно, всі вищеперелічені тенденції і проблеми глобалізації третього етапу, з одного боку, багато в чому пояснюються виходом країн «третього світу» на глобальний економічний простір, з іншого боку, часто через неготовність цих економік до подібних неоліберальних заходів, посилюють ці тенденції усередині самих цих країн.

Головною специфічною рисою глобалізації в країнах, що розвиваються, в площині соціально-економічних проблем є складне становище держави і необхідність вживання вкрай непростих заходів з її боку, які могли б збалансувати вплив неоліберальної економіки на знову відкриті ринки. Саме у групі країн, що розвиваються, особливо гостро стоїть питання про необхідність і важливість існування інституту держави в перехідні періоди. Демократизація і неолібералізація не є рішенням кожної держави лише відпустити які-небудь важелі і зменшити економічні бар'єри — держава стає гарантом готовності населення до вжиття подібних заходів (наприклад, досвід Китаю), вона має врівноважувати соціально-економічну ситуацію в країні, часто неекономічними заходами (наприклад, штат Керала в Індії), держава може ста-

ти гарантом обґрунтованості соціально-економічних заходів в ім'я кращого життя майбутніх поколінь, вона вибирає врешті пріоритетні напрями розвитку економіки (наприклад, Сінгапур).

6. Релігійно-культурні і політичні тенденції і проблеми глобалізації

Проблема культурної ідентичності для багатьох держав сьогодні є приводом і виправданням здійснення заходів з охорони і локалізації національного інтересу. Різниця в світоглядах часто називається однією з причин виникнення проблем у різних сферах, у тому числі і в бізнесі. Для політиків проблема культурної ідентичності стала основою для створення нових націоналістичних доктрин і програм. Важко оцінити, наскільки фундаменталізм у поглядах і цінностях відповідає принципам певних філософських систем, до яких відносить себе сьогодні багато їх адептів, проте можна точно сказати, що ЗМІ відіграють сьогодні найважливішу роль у формуванні культурної ідентичності.

Наприклад, доступ до освіти в мусульманських країнах викликав не тільки збільшення рівня письменності, але й активне вивчення релігії з боку віруючих. А. Аппадурай, знаменитий американський соціолог індійського походження, ввів у сучасну соціологію термін «суспільна уява», що описує не стільки реальну культурну спадщину і культурну ідентичність, а те, як у сучасному суспільстві ця ідентичність конструюється. Учений підкреслює, що йдеться не про талант обдарованої людини до уяви і творчості, а про колективне явище, про те, що уявне стає суспільним капіталом, власністю [7]. Термін «суспільна уява» нерозривно пов'язаний з терміном «друкарський капіталізм», введеним Б. Андерсеном для пояснення ролі письменності і збільшення ролі ЗМІ в «уявних співтовариствах».

Вплив «друкарського капіталізму» є настільки великим, що практично повністю замінює необхідність особистого контакту з безпосереднім носієм інформації. Сучасні ЗМІ не лише є способом розповсюдження інформації, але і впливають на конструювання «уявної ідентичності».

Крім того, сам новинний простір у світі сьогодні створюється вже не стільки професійними журналістами, скільки конкретними спостерігачами, що опинилися на місці події. Отримання новинної інформації перестало бути пасивним. Телеканали активно використовують рубрики на кшталт «мобільний репортер», виводячи в прямий ефір ролики низької якості, зняті непрофесіоналами, зате такі, що мають інформаційну цінність. Більшість телеканалів здійснює Інтернет-віщання, багато хто користується єдиними майданчиками на зразок youtube.com. Кожне інформаційне повідомлення в мережі може прокоментувати користувач, що також може негайно відбиватися на його особистому просторі в соціальній мережі. Саудівська Аравія, наприклад, заборонила використання на території країни найпопулярнішої глобальної соціальної мережі facebook.com.

Структура розповсюдження новинної інформації зазнає суттєвих змін. Газета, часопис або телебачення кілька років тому видавали інформаційний продукт після трьох основних етапів: збору інформації, виробництва інформаційного носія і розповсюдження. Сьогодні саме Інтернет змінив цю структуру підготовки новиних ЗМІ: збирання інформації здійснюється користувачами Інтернету незалежно від професії, виробництво у багатьох випадках замінено безкоштовним розміщенням на загальнодоступних майданчиках (таких як соціальні мережі, відео-хостинги тощо), розповсюдження взагалі змінило характер і теж стало соціальним, а не професійним (користувачі мають можливість миттєво передати через Інтернет будь-яку інформацію в будь-яку точку світу).

Подібні тенденції істотно змінюють розуміння приналежності до певних етнічних і культурних співтовариств у сучасному світі. Зокрема, іншою стає роль гуру в культурно-релігійній традиції індуїста, радикально міняється відчуття культурної ідентичності у дитини, що народилася на території чужої держави. Діаспори сьогодні стають детериторізованими, проте культурні зв'язки від цього не робляться слаб-

кішими. Розвиваючи ідеї А. Хіршмана, А. Аппадурай пропонує поняття «діаспора надії», «діаспора страху» і «діаспора відчаю». Найважливіша роль держави сьогодні полягає саме в контролі ступеня відкритості імпорту культурних цінностей. Аппадурай помічає, що культурна гомогенізація сьогодні не може і не має ототожнюватися з глобалізацією, хоча у глобалізації, безумовно, є купа гомогенізуючих інструментів.

Щодо проблеми ідентичності в епоху глобалізації можуть бути відмічені дві основні тенденції.

По-перше, сьогодні індивід є носієм ідентичностей в декількох площинах: культурній, національній, релігійній, етнічній, професійній тощо. Інформаційне суспільство змінює і часто послаблює взаємозв'язки між цими ідентичностями. Часто професійна ідентичність може суперечити культурній або національній.

По-друге, ідентичність (про які б її підвиді ми не говорили) сьогодні конструюється головним чином не за рахунок середовища, в якому індивід був народжений або вихований, а під сукупним впливом середовища народження, виховання, освіти, професійної діяльності і відпочинку з колосальним впливом на ці сфери ЗМІ і часто дистанційно від джерела інформації про свою приналежність. Відстані й інфраструктура, за допомогою якої передається інформація, спотворюють передавану інформацію. Найважливішим чинником соціального життя діаспори або індивіда на відстані від джерела інформації стає «соціальна уява», в якій особливим чином конституюються світський і релігійний націоналізм, культуралізм і мультикультуралізм.

7. Вплив глобалізації на локальні архетипи і проблема радикального ісламу

Усі тенденції, проаналізовані нами, що і характеризують процеси глобалізації на сучасному етапі, описують цей процес (глобалізацію) як, по-перше, такий, що має глибоке історичне коріння, по-друге, не обмежений виключно економічними проявами, по-третє, що має коріння в західній культурі і світогляді, по-четверте, що не є негативним по суті (негативними і не завжди коректними є механізми реалізації глобалізаційних процесів, що диктуються сьогодні найбільшими міжнародними організаціями, такими як ВТО, МВФ тощо).

Майже кожна культура, що опинилася під впливом глобалізаційних процесів шукає шляхи захисту своєї ідентичності. Подібні тенденції пояснюються як економічними причинами, так і більшою мірою культурно-біологічними. Відкриття кордонів, активна міграція й експорт/імпорт культурних цінностей природним чином викликають у людини як у біологічної істоти й у співтовариств як у природних утворень відчуття екзистенціального страху і відчуття втрати контролю над подіями навколишнього життя. Подібні тенденції призводять до появи механізмів захисту. На сьогоднішній день тільки 2 % населення Землі відносять себе до космополітів, для більшості існує і домінує їх мовна, культурна, територіальна, етнічна і національна ідентичність [8].

Існує декілька найбільш яскравих прикладів рухів, спрямованих проти глобалізаційних процесів, і всі вони мають різну природу. Такими прикладами є Mexico's Zapatistas, American Militia, Japan's Aum Shinrikyo, The Anti-globalization movement, Hindu nationalism movement, Al-Qaeda, Environmentalism і Feminism.

Усі вищеперелічені приклади рухів проти глобалізації є не лише породженням останніх десятиліть, деякі мають глибше коріння (як, наприклад, індуський націоналізм, який формувався в Індії спершу в прихованій, а потім в явній формі протягом як мінімум двох століть), і всі вони, незважаючи на специфіку кожного з них, є локальною реакцією на поширення глобалізаційних процесів у світі. Але глибокий порівняльний аналіз здатен допомогти нам зрозуміти, які з цих рухів насправді є рушійною силою антиглобалізації, а які — дійсно будують свою діяльність на протиставленні й активній боротьбі із західним світом.

Mexico's Zapatistas зосереджує свою діяльність на захисті локальних інтересів від впливу американської культури й американської економічної моделі. Її члени навряд чи готові жертвувати життями в ім'я досягнення поставлених цілей, релігія в ідеоло-

гії цього руху не відіграє особливої ролі. Сам рух не поширений за межами Південної Америки і не претендує на глобальний характер діяльності.

American Militia є рухом білих американців-християн, що захищають свою країну і культуру від мігрантів, з одного боку, і від цінностей американської поп-культури, з іншого боку. Їх ідеологія багато в чому базується на християнстві, проте структура не є централізованою і не претендує на вихід впливу за межі США.

Japan's Aum Shinrikyo вже пережила пік своєї діяльності і на цьому етапі не є реальною силою, здатною активно протистояти глобалізаційним процесам, керованим із заходу. Винятковість цього прикладу полягає в тому, яку колосальну роль у цьому русі відіграли релігія і постать засновника цього руху. Крім усього іншого, всередині руху була побудована жорстка ієрархічна структура. З погляду культурної ідентичності, поява в 1986 році в Японії цього руху була украй затребувана суспільством, що підтверджується тим фактом, що значну частину членів складали дуже освічені японці і, крім того, представниці жіночої статі. Секта успішно вийшла за межі Японії, на додаток одним з найважливіших елементів її діяльності була терористична активність. На сьогодні загрози з боку цього руху майже не існує.

The Anti-globalization movement є безпосередньою відповіддю на глобалізаційні процеси у сучасному світі. Цей рух не обмежений територіально, крім того, як і всі наведені нами приклади (окрім Feminism і Environmentalism), воно є реактивним, тобто, всі дії членів цього руху насамперед є відповіддю на події, що відбуваються в світі, власної програми проактивного характеру цей рух також не має. Діяльність руху є далекою від релігійної основи, його члени, як правило, освічені і молоді. У цілому члени цього руху виступають не проти глобалізації, а проти «Globalization without representation», що означає, що цей рух, насправді, сприяє глобалізаційним процесам, проте обстоює необхідність зміни механізмів здійснення глобалізації. Загрози світовій спільноті цей рух не створює.

Hindu nationalism movement є могутнім і впливовим рухом в Індії, крім того, активно представленим у владі країни. Його ідеологія побудована багато в чому на релігійних і культурних цінностях. Великими ідеологами цього руху є видатні мислителі і лідери Індії (наприклад, Л.К. Адвані). Ураховуючи той факт, що індійська діаспора в світі складає від 15 до 30 млн. чоловік, то індуський націоналізм розвинений і за межами Індії. Ідеологія цього руху побудована на захисті релігійних і культурних цінностей індуської більшості Індії, на протистоянні християнізації Індії і на проблемі збільшення швидкості росту мусульманського населення країни.

Проактивними рухами є Feminism і Environmentalism. Це два найбільші прогресивні рухи, більшість членів яких складають високоосвічені представники головним чином західних держав. Їх діяльність нерозривно пов'язана з розвитком науки. Вчені і найбільші мислителі сучасності складають каркас цих рухів.

Винятковість цих двох прикладів полягає також у тому, що обидва ці рухи є украй прогресивними. Вони не захищають локальні цінності від глобалізаційних процесів — вони йдуть вперед, обстоюючи найпрогресивніші ідеї: захист навколишнього середовища і захист прав жінок.

Подібна коротка характеристика, дана нами найбільш помітним рухам антиглобалізаційного характеру, звертає нашу увагу на приклад, що істотно виділяється з цієї групи, — Al Qaeda. Взагалі, решта всіх рухів, із згаданих нами, що діють на сьогоднішній момент, припускає в тому або іншому ступені можливість компромісу із західним світом і запропонованими ним механізмами глобалізації. Принципово виділяється в цьому списку саме Al Qaeda. Пояснити цю специфіку можна таким чином:

1. Діяльність цієї групи побудована на релігійних цінностях. Різні інтерпретації ісламу дозволяють пояснити мотиви і вчинки як всієї організації, так і конкретних виконавців.

2. З одного боку, Al Qaeda обстоює глибоко традиційні, радикальні цінності, з іншого — застосовує найсучасніші стратегії: активне використання ЗМІ, чітку ор-

ганізацію самої організації та її діяльності, сувору ієрархію і найсучасніші засоби комунікації та зв'язку. Сама ідея, в ім'я якої веде свою діяльність Al Qaeda, є гіперсучасною. Головна мета діяльності Al Qaeda — побудувати umma, тобто наднаціональну, наддержавну світову спільноту мусульман, яка існувала б за законами Shariat.

3. Уся верхівка Al Qaeda — це високоосвічені, забезпечені люди, значна частина яких здобула освіту на Заході. Проте вони не стали ближчими Заходу і використовують свої знання, досвід і навики, щоб боротися з ним.

4. Конфлікт між Заходом та ісламським світом не може пояснюватися економічними причинами. Причини лежать набагато глибше. Захід намагається побудувати систему діалогів і компромісів у стосунках з ісламським світом, що є практично неможливим. Основні цінності для мусульманина істотно суперечать цінностям сучасної глобалізації. Концепція «мульті-культі» також приречена на поразку. Захід дійсно намагався бути толерантним щодо мусульман, але головною помилкою було вважати, що ісламському світу ця толерантність потрібна. Подібна концепція Західного світу — типовий приклад західного «колоніального» менталітету, часто побудованого на зверхності і лідерстві над культурами Сходу. Іслам не заявляв про свою потребу в мультикультуралізмі, не проявляв лідерства в цьому питанні. Експансія західних цінностей у країни ісламського світу стала фактично однобічним процесом, запущеним Заходом.

5. Економічний і сировинний успіх найбільших країн ісламського світу активно підтримує існування радикального ісламу. До тих пір, поки нафта відіграє таку колосальну роль у світовій економіці, це фінансування не можна припинити.

6. Як було відмічено вище, Захід допустив серйозну помилку, вирішивши, що освіта зможе допомогти вирішити проблему ісламського світу. Дійсно, подібне припущення стало можливим, оскільки решта практично всього світу виграє від розповсюдження освіти [9]. У мусульманських країнах частими є випадки використання освіти з метою поглиблення знань у радикальному ісламі.

Підводячи підсумки цьому аналізу, доцільно виділити основні проблеми протистояння ісламського світу західним цінностям у найважливішій площині.

Захід сам збудував економічну систему, так сильно пов'язану з нафтою як одним з найцінніших ресурсів, тим самим зробивши економічно можливим подібне зростання впливу ісламських країн у світі.

Політично Захід також підштовхнув подібний розвиток подій. Наприклад, США в 1980-х фінансували талібів в Афганістані.

Ідеологічно Захід не приділив достатньої уваги істотним культурними і релігійним відмінностям, пропонуючи мусульманським країнам (арабським зокрема) західні економічні моделі.

На жаль, на сьогодні питання про ефективну взаємодію з ісламським світом залишається для Заходу відкритим. Проте подібний аналіз може стати ґрунтом для роздуму про сутнісні суперечності між нашими (західними) і східними (в цьому випадку доцільно виділяти іслам і всі інші східні країни окремо) культурами, філософіями, релігіями і, як наслідок, політичними, соціальними і культурними системами.

Найважливішою суперечністю є сутність глобалізації. Глобалізація в своїй основі є інтеграційним процесом. Сама європейська наукова система впродовж більшої частини свого розвитку і в своїй основі розвивається у бік аналізу, розчленовування, дезинтеграції. Єдиний спосіб для Заходу розширити сьогодні межі існуючої моделі пізнання і мислення, а як наслідок дій — це звернутися до філософій і систем мислення, що існують на Сході, де інтеграція як процес лежить в основі світогляду.

Інакше слова Вольтера: «Якщо в суспільстві панують дві релігії, їх представники переріжуть один одному глотки; якщо там існує тридцять релігій, люди житимуть у мирі», — стають украй актуальними, коли у сучасному світі можна сміливо говорити про дві головні світові «релігії» — глобалізацію та іслам.

Література:

1. Щедрина А.М. Опыт М.К. Ганди для глобального антикризисного управления. Анализ освободительной борьбы М.К. Ганди с точки зрения актуальных проблем современности / А.М. Щедрина. — Saarbruecken, 2011.

2. Robertson R. The three waves of globalization: A History of a Developing Global Consciousness/ Robert Robertson. — London, 2003.

3. Osterhammel Jurgen. Globlization: a short history / Jurgen Osterhammel. — 2005.

4. Sen A. How to judge globalization [Электронный ресурс] // The American Prospect Online. — 2002. — Режим доступа : http://www.prospect.org/print/V13/1/sen-a.html.

5. Данные ООН : Программа развития [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.undp.org.

6. Данные международной организация миграции (International organization for Migration) [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en.

7. Appadurai A. Modertiny at large: cultural dimension of globalization / A. Appadurai. —Minneapolis, 2005.

8. Castells M. The Power of Identity: The Information Age / Manuel Castells.

9. Sen A. Development as freedom / A. Sen. — Oxford, 1999.

Алессіо БІНІ

ДАЛІ ВІД ДЕМОКРАТІЇ ТА ЄВРОПИ, АЛЕ У НАПРЯМКУ ДО РЕФОРМ? ОЦІНКА ПЕРШОГО РОКУ ПРЕЗИДЕНТСТВА ЯНУКОВИЧА В УКРАЇНІ[1]

БІНІ Алессіо,
аспірант Бірмінгемського університету, м. Бірмінгем, Великобританія.

Анотація:
аналізується реформаторський курс Президента України Віктора Януковича та робиться спроба підсумувати результати першого року його президентства.

Ключові слова:
авторитаризм, демократія, Європа, міжнародні відносини, Партія Регіонів, політична опозиція, Президент України, реформи, Україна.

BINI Alessio,

Away from democracy and Europe but forward to reforms? Assessment of the first year of Yanukovych's presidency in Ukraine.

Annotation: *the course of reforms of the President of Ukraine Viktor Yanukovych is analyzed, and an attempt to sum the results of the first year of his presidency is made.*

Keywords:
authotarianism, democracy, Europe, international relations, Party of Regions, political opposition, reforms.

УДК 35.075.31 (477)

Ефективну оцінку першого року президентства Віктора Януковича не можна здійснити, не беручи до уваги той факт, що сила авторитарних інституцій у політичній сфері, брак прозорості в економічному секторі та слабкість громадянського суспільства безперервно характеризували Україну з перших днів її незалежності.

Дії Януковича, попри деякі західні панічні уявлення, що ґрунтуються на досить ідеалістичній та доволі оманливій оцінці „помаранчевої" революції та її досягнень, повністю гармонізують з недемократичним українським політичним середовищем.

На сьогодні економічні реформи є дійсним викликом для українського керівника з огляду на необхідність відновлення довіри як у внутрішній, так і у зовнішній політиці.

На жаль, не дивлячись на те, що Президент започаткував серію важливих економічних ініціатив протягом першого року перебування на посаді, політичні перешкоди та економічні інтереси можуть зупинити та повернути цю тенденцію у зворотному напрямку.

Наступ Януковича на українську демократію

У другому турі українських президентських виборів (7 лютого 2010 року) перемогу отримав Віктор Янукович, лідер Партії Регіонів та найбільший невдаха Помаранчевої революції. Янукович став четвертим Президентом країни (республіки), перемігши свого найближчого супротивника, Юлію Тимошенко, невеликою більшістю голосів.

Певною мірою можна зазначити, що перемога лідера Партії Регіонів символізує завершення і навіть фіаско Помаранчевої революції — революції, що декларувала нову еру свободи і боротьби з корупцією, а запам'ятається, передусім, неспроможністю досягти цілей та постійними дебатами між Віктором Ющенком та Юлією Тимошенко, що спровокували безлад і дестабілізували політичну ситуацію. Відповідно, характеризувати помаранчевий період як „демократичний" буде доволі хибним.

Не дивлячись на те, що Янукович був першим українським Президентом, хто переміг без абсолютної більшості голосів виборців (49,95 %), він без надмірних церемоній почав швидкий рух до посилення своєї влади, поширення впливу своєї партії у державі, поклав край конфлікту між Президентом та Прем'єр-міністром, ізолював опозицію, нападаючи, головним чином, шляхом вибіркового використання служби безпеки чи правосуддя (два найбільш вживаних методи усіх українських президентів) на колишнього прем'єра Юлію Тимошенко та деяких її найближчих прибічників. Найголовніші етапи цього процесу можуть бути підсумовані наступним чином.

[1] Друкується за згодою і за версією італійського журналу «Equilibri»: Bini di Alessio. Away from democracy and Europe but forwards to reforms? Assessment of the first year of Yanukovych's presidency in Ukraine // Equilibri. – 2011. – 26 marzo

5 березня 2010 року ухвалення поправки до Регламенту Верховної Ради України з питання формування коаліції дозволило окремим депутатам парламенту (а не лише партіям) приєднуватись до коаліції, торуючи таким чином шлях до формування нового та сильного уряду з домінуванням у ньому Партії Регіонів, очолюваної Миколою Азаровим, та підтриманого різноманітними політичними силами. Попри конституційну сумнівність, український Конституційний Суд, чия незалежність ніколи не користувалася повагою політичних акторів, легалізував парламентську коаліцію всупереч частині 6 статті 81 Конституції України, зі змінами, що були внесені у грудні 2004 року, яка запроваджувала „імперативний мандат".

30 вересня Конституційний Суд постановив, що зміни до Конституції України, ухвалені у грудні 2004 року, не мали законної чинності через невідповідність Конституції України, що мало наслідком повернення до Конституції 1996 року. Таким чином президентські повноваження було посилено.

На виборах до органів місцевого самоврядування, що проводились 31 жовтня, Партія Регіонів прийшла до влади й отримала контроль у більшості регіонів та у великих містах. Задля досягнення такого результату були використані маніпулювання та тиск (інші два одвічні методи в Україні).

Юлія Тимошенко, єдиний опозиційний лідер, що дійсно може кинути виклик Януковичу, перебула під посиленим тиском. Тоді як нова коаліція „зманювала" багатьох депутатів від БЮТ (Блок Юлії Тимошенко), колишній Прем'єр була звинувачена у перевищенні влади. За схожим обвинуваченням був затриманий колишній Міністр внутрішніх справ України Юрій Луценко, а колишньому Міністрові економіки Богдану Данілішину, звинуваченому у розтраті майже 2 млн. доларів США державних коштів, був наданий політичний притулок Чеської Республікою. Зрозуміло, що не може бути виключена ймовірність того, що правосуддя та служба безпеки (СБУ) вибірково використовувались з політичною метою (наприклад, для послаблення опозиції).

У підсумку, посилення президентської влади, розширення впливу Партії Регіонів як на державному, так і на місцевому рівні, припинення конфлікту між Президентом та Прем'єром та ізолювання опозиції стали найбільшими досягненнями Януковича у внутрішньополітичній сфері. Якщо порівнювати із помаранчевим періодом, то політична стабільність драматично різко підвищилась. Водночас, що є звичайним для української політики, всі ці досягнення супроводжувались постійним ігноруванням закону та Конституції.

Новий Президент — стара зовнішня політика: реставрація багатовекторності

Протягом свого першого року на посаді Янукович, на відміну від свого попередника, використовував у міжнародних відносинах більш збалансований і, судячи за результатами, більш успішний підхід. По суті, у той час як Президент Ющенко безуспішно намагався позиціонувати Україну ближче до Європейського Союзу і якнайдалі від Російської Федерації, Янукович, відродив концепцію багатовекторності, тобто поставив Київ посередині між Брюсселем та Москвою. Усупереч зауваженням тих науковців, хто наголошував, що України пішла під руку Росії, перший рік Януковича продемонстрував, що Київ обрав більш прагматично-обачну, реалістичну і до сьогодні більш продуктивну зовнішню політику. Найголовніші події у зовнішній політиці першого року президентства Януковича підсумовано нижче:

• перший офіційний закордонний візит Януковича було зроблено до Брюсселя. Цей вибір мав за мету підкреслити важливість Європейського Союзу для політичного та економічного розвитку України;

• підписання Харківської угоди (також відомої як „договір газ — за флот"), що дозволило Україні відстрочити складну проблему, яку до цього часу не вистачало сили вирішити, а саме проблему присутності російського флоту у Севастополі, а також удосконалити політичні відносини з Росією та, останнє, але не менш важливе, —

отримати дисконт на газ (Київ протягом 10 років мав зекономити майже 40 млрд. доларів США). Опозиція критикувала уряд з огляду на порушення статті 17 Конституції, яка забороняє присутність іноземних військових баз. Однак стаття 14 Перехідних положень Конституції України визначає можливість розташування на певний термін іноземних військових угрупувань на існуючих військових базах;

• у липні, завдяки зусиллям у напрямку здійснення економічних реформ (див. наступний параграф) та стримування дефіциту державного бюджету, Україна змогла відновити співпрацю з МВФ, отримавши позику у розмірі 15 млрд. доларів США, і підтримати свою надійність на міжнародних фінансових ринках;

• 3-го липня український Парламент, проголосувавши за позаблоковий статус України, завірив Москву у виключенні зі списку українських намагань програми членства у НАТО. Крім того, це рішення мало позитивний вплив також і на членів НАТО з огляду на те, що більшість з них була просто не готова для політичних та економічних інвестицій в українське членство. Водночас українські політики не повинні забувати, що позаблоковий статус має супроводжуватись гігантськими інвестиціями у сферу безпеки. На жаль, з цієї точки зору, Україна не зробила жодного кроку вперед;

• не дивлячись на поліпшення відносин з Москвою, українська відмова від російської пропозиції щодо злиття Газпрому та Нафтогазу демонструє, що і політична, й економічна еліти не готові здатися інтересам Росії;

• у листопаді Україна та ЄС підписали План дій щодо спрощення візового режиму. Не дивлячись на те, що відміна візового режиму є довготермінової метою, План дій може розглядатися як велике досягнення для Києва. Водночас реальною проблемою для України є повага та здійснення всіх вимог; навіть виходячи з того, що Європа має певні побоювання з приводу ситуації, пов'язаної з базовими свободами та демократичними принципами, здається, що ЄС вдячний впровадженню Януковичем прагматизму та поверненню України до багатовекторності у зовнішній політиці. ЄС до цього часу виглядає задоволеним українським підходом щодо зосередження уваги на конкретних завданнях, таких як економіка, більше ніж на питаннях членства у ЄС. У цьому контексті підписання договору між ЄС та Україною, включно зі створенням зони вільної торгівлі до кінця цього року, буде вкрай важливою для відносин Україна—ЄС.

Це ж економіка, хіба ви не розумієте?!

Після двадцяти років незалежності потреба у впровадженні структурних реформ системи стала невідкладною, особливо у секторі економіки. Досить чітко помітно, що довіра до Януковича як у країні, так і за кордоном залежить від його спроможності реалізувати реформи, перш за все, в економічній сфері. Не дивлячись на те, що у 2010 році було ухвалено план та розроблено заходи щодо соціальних та економічних реформ на період 2010—2014 років, останні місяці демонструють зниження реформаторського темпу Президента. Головні реформаторські ініціативи Президента можна підсумувати таким чином:

• у червні було ухвалено низку важливих рішень на газовому ринку. Зокрема, ціни було підвищено на 50 %, для того щоб наблизити їх до ринкової ціни та відмінити субсидії; також у процес регулювання українського газового ринку були запроваджені деякі європейські принципи; а у листопаді був презентований новий Податковий кодекс. Попри численні масові протести проти нього, новий кодекс повинен скоротити кількість податків (з 29 до 17) та поступово скоротити корпоративний прибутковий податок. Таким чином уряд сподівається залучити іноземні інвестиції;

• 28 грудня було реалізовано перший великий приватизаційний проект Президента Януковича. Укртелеком було продано австрійському інвестиційному фонду EPIC за 1,3 млрд. доларів США;

• у грудні Янукович розпочав реформу державного управління. Оптимізуючи систему центральних органів виконавчої влади (наприклад було скорочено чотири міністерства) уряд планує зменшити витрати на адміністративний апарат.

Утім, Україна все ж таки потребує додаткових реформ, але не зовсім зрозуміло, чи бажає цих реформ уряд, більш того, чи здатен він їх проводити. Виглядає так, що швидкість реформаторства Януковича зменшилась. У цьому разі не зрозуміло, чи отримає Україна третій транш позики від МВФ: МВФ вимагає від України зменшення державного боргу (який, не дивлячись на обіцянки, у 2010 році перевищив 5,5 %), продовження реформ (наступне підвищення ціни на газ на 50 % почнеться з квітня) та продовження пенсійної реформи (обидва напрямки є надто непопулярними в Україні), а також поважного ставлення до вже здійснених реформ (хоча Податковий кодекс і визначає автоматичну компенсацію ПДВ, цей механізм ще не впроваджено). Той факт, що Прем'єр-міністр Микола Азаров публічно наголосив на перегляді умов співпраці з МВФ, не може вважатися позитивним для процесу реформування.

Висновки

Внутрішньополітична стабільність, досягнута шляхом використання методів, які не завжди можуть бути класифіковані як демократичні (але не незвичайними для української політики), набагато прагматичніша та орієнтована на багатовекторність зовнішня політика і прихильність до економічних реформ — такими є головними ознаками першого року президентства Януковича. Однак останніми місяцями реформаторство Президента знизило темпи, з огляду на це, можливо, ще зарано робити передчасні висновки. Безумовно, що у здійсненні процесу економічного реформування ключову роль відіграють зовнішній тиск на Партію Регіонів (незадоволеність виборців) та внутрішній тиск (інтереси та потреби олігархів).

Література:

1. Bini A. Il nuovo accordo russo-ucraino: un'interpretazione geopolitica [Електронний ресурс] / A. Bini // Eurasia-rivista di studi geopolitici. — May 14, 2010. — Режим доступа : http://www.eurasia-rivista.org/4150/il-nuovo-accordo-russo-ucraino-uninterpretazione-geopolitica.

2. Bini A. Il dopo elezioni in Ucraina [Електронний ресурс] / A. Bini // Eurasia-rivista di studi geopolitici. — April 1, 2010. — Режим доступа : http://www.eurasia-rivista.org/3647/il-dopo-elezioni-in-ucraina.

3. Bini A. Il 2010, un'anno blindato [Електронний ресурс] / A. Bini // Geopolitica.info. — February 9, 2010. — Режим доступа : http://www.geopolitica.info/Notizia.asp?notizia=618.

4. A diplomatic scandal between Berlin and Kyiv [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — June 30, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/ceweekly/2010-06-30/a-diplomatic-scandal-between-berlin-and-kyiv.

5. Ukraine : A memorandum from the IMF — an impulse for reform [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — August 18, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-08-18/ukraine-a-memorandum-imf-impulse-reform.

6. Mass protests by Ukrainian entrepreneurs against a new tax law [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — November 17, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-11-17/mass-protests-ukrainian-entrepreneurs-against-a-new-tax-law

7. New IMF loan for Ukraine [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — July 7, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-07-07/new-imf-loan-ukraine.

8. Problems of refineries in Ukraine [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — October 6, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-10-06/ukraine-privatisation- telecommunicati ons-giant.

9. Ukraine: Privatisation of telecommunications giant [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — January 19, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2011-01-19/problems-refineries-ukraine.

10. The Ukrainian parliament's new procedural rules pave the way to the formation of a new coalition [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — March 10, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-03-10/ukrainian-parliaments-new-procedural-rules-pave-way-to-formation-a-ne.

11. The first serious programme of reforms for Ukraine [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — June 9, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-06-09/first-serious-programme-reforms-ukraine.

12. The Parliament of Ukraine adapts laws to the altered constitution [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — October 13, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-10-13/parliament-ukraine-adapts-laws-to-altered-constitution.

13. The Ukrainian parliament has adopted the budget for 2010 [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies — April 28, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-04-28/ukrainian-parliament-has-adopted-budget-2010.

14. Two billion dollars of support from Moscow for the Ukrainian government Centre for Eastern Studies [Електронний ресурс]. — June 16, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-06-16/two-billion-dollars-support-moscow-ukrainian-government.

15. Ukraine: agreement on controversial gas [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — December 15, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-12-15/ukraine-agreement-controversial-gas.\

16. Ukraine: Naftohaz and Gazprom announce the establishment of joint ventures [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — December 29, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-12-29/ukraine-naftohaz-and-gazprom-announce-establishment-joint-ventures.

17. Ukraine: agreement on controversial gas [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — December 15, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-12-15/ukraine-agreement-controversial-gas.

18. Ukraine returns to international financial markets [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — April 21, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-04-21/ukraine-returns-to-international-financial-markets.

19. Ukraine: the head of the Security Service of Ukraine gains control over the national Television Council [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — June 30, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-06-30/ukraine-head-security-service-ukraine-gains-control-over-national-tel.

20. Ukraine's President balances out groups of influence [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — December 15, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-12-15/ukraine-s-president-balances-out-groups-influence.

21. Ukrainian parliament sets the date for parliamentary elections for autumn 2012 [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — February 2, 2011. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2011-02-02/ukrainian-parliament-sets-date-parliamentary-elections-autumn-2012.

22. Ukraine: Ukrtelekom's privatisation [Електронний ресурс] // Centre for Eastern Studies. — January 12, 2011. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2011-01-12/ukraine-ukrtelekom-s-privatisation.

23. Understanding Ukrainian Politics: Power, Politics, and Institutional Design / D'Anieri P. — Armonk ; NY : M.E., 2006. — Sharpe, chapter 9. — P. 192—214.

24. Dimitrova A. Constraining external governance: Interdependence with Russia and the CIS as limits to the EU's rule transfer to Ukraine / A. Dimitrova and R. Dragneva // Journal of European Public Policy. — 2009. — №16(6).— С. 853—872.

25. Fisher S. Ukraine as a Regional Actor [Електронний ресурс] / S. Fisher // Chaillot Paper (Paris: EU Institute for Strategic Studies). — 2008. — No.108. — P. 119—146. — Режим доступа : http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp108.pdf.

26. Flikke, Geir. Pacts, Parties and Elite Struggle: Ukraine's Troubled Post-Orange Transition, in Europe-Asia Studies. — 2008. — Vol. 60. — No. 3. — P. 375—396.

27. Gorska A. Changes on the Ukrainian gas market [Електронний ресурс] / A. Gorska. — July 21, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-07-21/changes-ukrainian-gas-market.

28. Gorska A. The fleet for gas — Ukraine strengthens its relations with Russia [Електронний ресурс] / A. Gorska, P.Wolowski. — April 28, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2010-04-28/fleet-gas-ukraine-strengthens-its-relations-russia.

29. Jaroszewicz M. The EU-Ukraine Action Plan on Visa Liberalisation: an assessment of Ukraine's readiness [Електронний ресурс] / M. Jaroszewicz. — January 17, 2011. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2011-01-17/eu-ukraine-action-plan-visa-liberalisation-assessment-ukraine-s.

30. Korduban P. Are Continued Arrests of Ukraine's Former Top Officials Politically otivated? [Електронний ресурс] / P. Korduban. — January 14, 2011. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1_&tx_ttnews[tt_news]=37361.

31. Korduban P. Europe Concerned Over Democracy in Ukraine, While Kyiv Prefers to Focus on Trade [Електронний ресурс] / P. Korduban. — November 1, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no cache=1&tx ttnews[tt newsl=37113.

32. Korduban P. Gas in Exchange for Naval Base: a Boon to Ukraine's Weak Economy [Електронний ресурс] / P. Korduban. — April 28, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_news]=36318.

33. Korduban P. IMF Approves New Loan for Ukraine [Електронний ресурс] / P. Korduban. — August 5, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no cache=1&tx ttnews[tt newsl=36712.

34. Korduban P. Kyiv Rejects Merger of Naftohaz Ukrainy with Gazprom [Електронний ресурс] / P. Korduban. — September 16, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no_cache= 1 &tx_ttnews[tt_news]=36857.

35. Korduban P. Ruling Coalition to Expand Following Approval by Constitutional Court [Електронний ресурс] / P. Korduban. — April 14, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no cache=1&tx ttnews[tt newsl=36273.

36. Korduban P. Ukraine Expects a New Loan From the IMF [Електронний ресурс] / P. Korduban. — July 21, 2011. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no_cache= 1 &tx_ttnews[tt_news]=36649.

37. Korduban P. Ukraine Launches Administrative Reform, Cuts Central Government [Електронний ресурс] / P. Korduban. — January 4, 2011. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews[tt_newsl=37317&tx ttnews[backPidl=27&cHash=20f35ca453.

38. Korduban P. Ukraine Returns to 1996 Constitution, Strengthening President Yanukovych [Електронний ресурс] / P. Korduban. — October 15, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no_cache= 1 &tx_ttnews[tt_news]=37037.

39. Korduban P. Ukraine Struggles to Secure Next IMF Tranche [Електронний ресурс] / P. Korduban. — February 9, 2011. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no cache=1&tx ttnews[tt newsl=37477.

40. Korduban P. Ukrainian Government Formulates Liberal Tax Reform / P. Korduban. — September 8, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no_cache= 1 &tx_ttnews[tt_news]=36795.

41. Korduban P. Ukrainian Government Denies Accusations of Bias against Opposition Journalists [Електронний ресурс] / P. Korduban. — June 24, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no cache=1&tx ttnews[tt newsl=36522.

42. Korduban P. Will Ukraine Adopt a One Party System? [Електронний ресурс] / P. Korduban. — July 16, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_newsl=36628.

43. Konieczna J. The Orange Revolution: an attempt to understand the reasons [Електронний ресурс] / J. Konieczna // CES Studies. — July, 2005. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/files/PRACE_18.pdf.

44. Kuzio T. First 100 Days of Viktor Yanukovych Explodes Six Myths [Електронний ресурс] / T. Kuzio. — June 7, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no cache=1&tx ttnews[tt newsl=36462.

45. Kuzio T. 'From Kuchma to Yushchenko — Ukraine's 2004 presidential elections and the Orange Revolution / T. Kuzio // Problems Of Post-Communism. — MAR-APR, 2005. — Vol. 52, 2. — P. 29—44.

46. Kuzio T. SBU Targets Opposition in Ukraine [Електронний ресурс] / T. Kuzio. — October 13, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx ttnews[tt newsl=36761&tx ttnews[backPidl=27&cHash=deb667eeac.

47. Kuzio T. SBU Targets Opposition in Ukraine [Електронний ресурс] / T. Kuzio. — August 16, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?txttnews[tt newsl=36761&tx ttnews[backPidl= 27&cHash=deb667eeac.

48. Kuzio T. The Party of Regions Fashions Its Election Strategy [Електронний ресурс] / T. Kuzio. — September 13, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt_newsl=36831.

49. Kuzio T. The „Putinization" of Ukraine's Security Forces [Електронний ресурс] / T. Kuzio. — June 22, 2010. — Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews[tt newsl=36517.

50. Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? [Електронний ресурс] / T. Kuzio // Politics, [e-journal]. — 2001. — №21. — P. 168—171. — Режим доступа : http://www.taraskuzio.net/Economic%20Transition files/economics-transition.pdf.

51. Kuzio T. Ukraine's Oligarchs and Democratic Regression: Why Are They Silent? [Електронний ресурс] / T. Kuzio. — September 22, 2010. — Режим доступа : http://www.iamestown.org/single/7no_cache=l&tx_ttnewsltt_newsl=36897&tx_ttne_ws[backPidl=13&cHash=462ae54e7d.

52. Kuzio T. Ukraine's Old-New Siloviki [Електронний ресурс] / T. Kuzio. — — April l, 2010.— Режим доступа : http://www.iamestown.org/single/7no cache=1&tx ttnews[tt newsl=36225.

53. Kuzio T. Ukrainian Nationalism Again Under Attack in Ukraine [Електронний ресурс] / T. Kuzio. — July 19, 2010.— Режим доступа : http://www.jamestown.org/single/7no_cache= 1 &tx_ttnews[tt_newsl=36643.

54. Lane D. The Orange Revolution: „People's Revolution" or Revolutionary Coup? / D. Lane // British Journal of Politics and International Relations. — 2008. —Vol.10. — P. 525—549.

55. Olszanski T.A. Local government elections in Ukraine: last stage in the Party of Regions' takeover of power [Електронний ресурс] / T.A. Olszanski.— October 4, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacie/eastweek/2010-11-04/local-government-elections-ukraine-last-stage-party-regions-takeover.

56. Olszanski T.A. The Party of Regions monopolises power in Ukraine [Електронний ресурс] / T.A. Olszanski. — September 29, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacie/osw-commentary/2010-09-29/party-regions-monopolises-power-ukraine.

57. Olszanski T.A. The Ukrainian government's strategy towards the opposition [Електронний ресурс] / T.A. Olszanski. — February 9, 2011. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacie/osw-commentary/2011-02-09/ukrainian-government-s-strategy-towards-opposition.

58. Sasse G. The „New" Ukraine: A State of Regions / G. Sasse // Regional and Federal Studies. — 2001. — №11(3). — P. 69—100.

59. Sherr J. The Mortgaging of Ukraine's Independence [Електронний ресурс] / J. Sherr // Chatham House Briefing Paper. — August, 2010.— Режим доступа : http://www.chathamhouse.org.uk/files/17149 bp0810 sherr.pdf.

60. Socor V. Non-Bloc Status Covers Ukraine's Shift to Russian-Vector Orientation [Електронний ресурс] / Socor V. — April 1, 2010. — Режим доступа : http://www.iamestown.org/single/7no_cache=1&tx_ttnews[tt_newsl=36406.

61. Wolczuk K. Catching up with «Europe»? Constitutional Debates on the Territorial-Administrative Model in Independent Ukraine / K. Wolczuk // Regional and Federal Studies. — 2002. — Vol.12. — No.2.

62. Wolczuk K. Integration without Europeanisation: Ukraine and its Policy towards the EU [Електронний ресурс] / K. Wolczuk // Robert Schuman Institute Working Paper. — October, 2004. — Режим доступа : http://www.iue.it/RSCAS/Publications.

63. Wolczuk K. Ukraine and its relations with the EU in the context of the European Neighbourhood Policy [Електронний ресурс] / K. Wolczuk // Chaillot Paper (Paris : EU Institute for Strategic Studies). — 2008. — No. 108. — P. 87—118. — Режим доступа : http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp108.pdf.

64. Wolowski P. Ukrainian Politics after the Orange Revolution. How far from democratic consolidation? / P. Wolowski ; ed. S. Fischer. — Ukraine : Quo vadis? ; Paris : EU Institute for Security, 2010.

65. Wolowski P. 100 days of Yanukovych — the path to total power [Електронний ресурс] / P. Wolowski and T.A. Olszanski. — June 9, 2010. — Режим доступа : http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/eastweek/2GlG-G6-G9/lGG-days-yanukovych-path-to-total-power.

Tutti i diritti riservati: e permesso l'uso personale dei contenuti pubblicati da Equilibri.net solo a fini non commerciali. L 'utilizzo commerciale, la riproduzione, la pubblicazione e la distribuzione pud avvenire solo previo accordo con Equilibri S.r.l..

До відома авторів

«ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: теорія та практика» («ПУБЛИЧНОЕ УПРАВЛЕНИЕ: теория и практика», «PUBLIC MANAGEMENT: theory and practice») є науковим збірником Асоціації докторів наук з державного управління, що вміщує публікації з розвитку теорії та практики державного управління і державної служби, місцевого самоврядування і служби в органах місцевого самоврядування. Збірник виходить у паперовому або електронному вигляді.

Науковий збірник зорієнтовано на ведення наукової дискусії з теоретико-методологічних питань наукової галузі «Державне управління» та проблем реформування існуючої в Україні системи державного управління, місцевого самоврядування і державної служби в контексті становлення та розвитку публічного (суспільного) управління.

До друку приймаються наукові статті, які відповідають вимогам ВАК України (постанова Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р.), згідно з якими у статті мають бути висвітлені (бажано в тексті статті виділити курсивом):

• ***постановка проблеми*** та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;

• ***аналіз останніх досліджень і публікацій***, в яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор;

• ***визначення невирішених раніше частин загальної проблеми***, котрим і присвячено статтю;

• ***формулювання мети статті,*** *постановка завдання*;

• ***висвітлення основного матеріалу дослідження***;

• ***формулювання висновків*** і перспектив подальших наукових розвідок.

Науковий збірник є тримовним (українська, російська, англійська мови) виданням. До статті додаються трьома мовами коротка анотація (не більше 30 слів), довідка про автора (у довільній формі) і фото (розмір 3,5 х 4,5 см, 300 dpi, окремим файлом у форматі jpeg). За відсутності фотографії редакція має право відхилити подану статтю.

До видання приймаються статті в електронному варіанті: формат файлу – WORD (dos, rtf); формат сторінки – А4; береги: верхнє – 2 см, нижнє – 2 см, ліве – 3,5 см, праве – 1,5 см; шрифт – Times New Roman; кегель – 14; інтервал – 1,5.

Вимоги до оформлення статті: текст подається однією колонкою; на першому рядку зліва вказується індекс УДК; на другому рядку праворуч – прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, поштова адреса, контактний телефон, E-mail; посилання на джерела вказуються у квадратних дужках; список використаних джерел наводиться в кінці статті.

Обсяг статті (з таблицями, схемами, графіками, зі списком використаних джерел) – до 0,5 друкованого аркуша (до 20 тис. знаків). Для докторів наук у вмотивованих випадках можливе подання статті загальним обсягом до 1 друк. арк. (40 тис. знаків).

Автори, що не мають науково ступеня доктора наук, подають статті з відгуком-рекомендацією доктора наук (аспіранти і здобувачі – з відгуком-рекомендацією наукового керівника та витягом із засідання кафедри/відділу про рекомендацію до друку). Відгук-рекомендація надсилається до редакції в паперовому і електронному (сканованому) вигляді.

Відповідальність за зміст, орфографію та пунктуацію статті несе її автор. Стаття публікується в авторській науковій та мовній редакції.

Наші контакти:

Для статей: adndu@ukr.net (Радченко Олександр Віталійович);

Для електронного листування: association_dndu@mail.ru (Мартиненко Василь Миколайович);

Для поштових відправлень: 63001, м. Харків, п. Московський, 75, к. 36.

ЗМІСТ НОМЕРА

Вступне слово 5

1. ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Світлана Благодєтєлева-Вовк. Якісні та кількісні методи виявлення архетипів 6
Тетяна Бутирська. Державні якості як архетипи державного будівництва..... 11
Олена Васильєва. Архетипічна природа превентивних функцій права в контексті попередження корупційних правопорушень держслужбовцями 18
Олена Донченко. Базові матриці в управлінні..... 23
Ілона Клименко. Електронне врядування в дзеркалі архетипіки..... 35
Оксана Кожем'якіна. Архетипова складова довіри як ціннісного регулятора взаємодії влади і суспільства 41
Павло Крупкін. Російська федерація: ключ до запуску національного проекту..... 48
Тарас Плахтій. Організаційний вимір українського цивілізаційного проекту у контексті методології архетипіки 55
Сергій Пробийголова. Формування ключових компетенцій майбутніх представників управлінської еліти засобами шкільної історії..... 64
Тетяна Сенченкова. Співможливість концептуального ландшафту філософського постмодернизма та синергетики..... 72
Ористлава Сидорчук, Олександр Кучабський. Ціннісні орієнтації суспільства як передумова ефективного управління: архетиповий аспект..... 79
Олена Суший. Соціокультурний контекст функціонування інституційних практик державного управління (теоретична концептуалізація)..... 88
Анна Черкасова. Архетипи кадрових технологій як фактор впливу на професійний потенціал персоналу державної служби 95
Ольга Шипунова, Іван Коломєйцев. Чинники середовища в державному управлінні: архетипи та цінності..... 101
Ольга Шипунова. Ресурси маніпулювання в державному управлінні: влада прихованого знання 109

2. ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА

Едуард Афонін, Андрій Мартинов. Моніторинг соцієтальних показників в умовах інверсійних процесів 115
Мака Долідзе, Ніно Чалаганідзе. Міф чи реальність (політичні архетипи в художній творчості) 123
Лариса Кочубей. Політичні лідери Франції : архетипи становлення 128
Олександр Лозовицький. Зовнішня політика держави: новий формат перетворень інтересів і мотивацій в умовах глобалізації (архетиповий підхід 135
Катерина Меркотан. Архетипи демократії та багатопартійність..... 144
Ніно Міндіашвілі. Архетипові образи та Національний характер в тоталітарному просторі (Г. Робакідзе «Чаклулі сулі»)..... 149
Олена Новакова. Форми державного правління в перехідних суспільствах 153
Валерій Ребкало, Володимир Козаков. Ціннісні принципи буття української політичної еліти в контексті архетипіки 159
Тетяна Павлова. Консолідація суспільства і власність у поглядах Гегеля (аналіз у контексті архетипіки)..... 167
Марія Пірен. Науково-просвітницький чинник консолідації українського суспільства (архетипи та їх усвідомлення політико-управлінською елітою) 170

Сергій Юшин. Суб'єкти права і політики як «заручники» архетипу перекладання особистої і колективної відповідальності 176
Тетяна Бязрова. Аномія та десоціалізація молоді як архетипові фактори деструкції соціальних систем 185
Андрій Сидорін. Сакралізація та секуляризація як тенденції державної політики 190
Юрій Чернишев. Архетиповий образ раю в політичній пропаганді 195
Адріанна Червеняк, Юрій Остапець. Політико-правові аспекти етнополітичного менеджменту в етнонаціональній політиці України 202
Тамара Пайчадзе. Кавказ в інтеркультурному просторі як міфомодерністська парадигма 206

3. ДЕРЖАВА ТА СУСПІЛЬСТВО

Олена Александрова. Архетипи і ментальність як основа єдності конкуренції і партнерства в державно-суспільному розвитку України 209
Олександр Амоша, Ольга Новікова. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу 217
Олексій Валевський. Міф «сильної держави» в трансформації українського суспільства 223
Володимир Васильєв. Освітній потенціал архетипу як кристалізованого знання . 230
Ольга Вознюк. Архетипи економічної координації в постсоціалістичних суспільствах 235
Тамара Гоголадзе, Кетеван Барбакадзе. Архетип «царя Завойовника» та «царя Миротворця» в грузинській літературі за мотивами поезії Н. Бараташвілі 241
Валентина Євдокимова. Архетипові засади встановлення показників рівня життя: загальні тенденції та українська специфіка 245
Мілена Кравченко. Соціальна справедливість в державному управлінні (архетиповий підхід) 251
Лариса Мурейко. Новий соціальний порядок: архетип і соціально-культурний код в масовій комунікації 257
Тетяна Новаченко. Феномен авторитета в контексті теорії особистості К.Г.Юнга 267
Володимир Патраков. Архетип 42-й паралелі та принцип синхроністичності К.Г.Юнга 276
В'ячеслав Сальников. До проблеми існування архетипу (матриці) революційних процесів 285
Аліна Солнишкіна. Архетипи екологічної культури та їх прояви у сучасній державній політиці України 290
Віолетта Трофімова. Консолідація суспільства на шляху вдосконалення людини та людських взаємин: архетипові паттерни дидактики Я.А. Коменського 296
Яна Чепуренко. Архетиповий підхід до вивчення соціо-комунікаційних процесів (на прикладі феномена «бібліотека») 302
Неллі Шабанова. Духовний потенціал особистості в умовах постмодерну (архетиповий підхід) 307
Анастасія Щедріна. Локальні архетипи під впливом глобалізації 311
Алессіо Біні. Далі від демократії та Європи, але у напрямку до реформ? Оцінка першого року президентства Януковича в Україні 319

CONTENTS OF ISSUE

Opening address 5

PUBLIC ADMINISTRATION

Svitlana BLAGODETELEVA-VOVK. Qualitative and quantitative methods to reveal archetypes 6
Tetyana BUTYRS'KA. State's qualities as the archetypes of state's building 11
Olena VASYL'EVA. The archetypical nature of preventive functions of the right in the context of the prevention of corruptive law infringements by public servants..... 18
Olena DONCHENKO. Base matrices in the administration..... 23
Ilona KLYMENKO. Electronic governance in the mirror of archetypics..... 35
Oksana KOZHEM'YAKINA. The archetypical component of trust as a value regulator of the interaction of power and society..... 41
Pavlo KRUPKIN. The Russian Federation: a key to launch a national project 48
Taras PLAKHTII. Organizational dimension of the Ukrainian civilizational project in the context of the methodology of archetypics..... 55
Sergii PROBYIGOLOVA. The formation of key competences of future representatives of the administrative elite by means of the school history 64
Tetyana SENCHENKOVA. The co-existence of the conceptual landscape of philosophic post- modernism and synergetics..... 72
Orystlava SYDORCHUK, Oleksandr KUCHABS'KYI. Value orientations of a society as a premise of the efficient administration: archetypical aspect..... 79
Olena SUSHYI. Socio-cultural aspect of the functioning of institutional practices of the public administration (theoretical conceptualization)..... 88
Anna CHERKASOVA. Archetypes of the personnel-involved technologies as a factor to influence the professional potential of the staff of a public service..... 95
Ol'ga SHYPUNOVA, Ivan KOLOMOITSEV. Factors of a medium in the public administration: archetypes and values 101
Ol'ga SHYPUNOVA. Resources of the manipulation in public administration: power of the hidden knowledge 109

2. PUBLIC POLICY

Eduard AFONIN, Andrii MARTYNOV. Monitoring of societal indices under conditions of inversion processes 115
Maka DOLIDZE, Nino CHALAGANIDZE. Myth or reality 123
Larysa KOCHUBEI. Political leaders of France: archetypes of the formation..... 128
Oleksandr LOZOVYTS'KYI. State's foreign policy: a new format of transformations of interests and motivations under conditions of the globalization (archetypical approach)..... 135
Kateryna MERKOTAN. Archetypes of democracy and multipartyship..... 144
Nino MINDIASHVILI. Archetypical images and the national character in the totalitarian space (G. Robakidze "Killed soul") 149
Olena NOVAKOVA. Forms of state's management in transient 153
Valerii REBKALO, Volodymyr KOZAKOV. Value principles of the activity of Ukraine's political elite in the context of archetypics 159
Tetyana PAVLOVA. Consolidation of a society and the property in Hegel's thoughts (analysis in the context of archetypics)..... 167
Mariya PIREN. The scientific-educational factor of the consolidation of Ukraine's society (archetypes and their understanding by the politico-administrative elite) 170
Sergii YUSHYN. Subjects of right and policy as "hostages" of the archetype of the transfer of personal and collective responsibilities..... 176
Tat'yana BYAZROVA. Anomie and desocialization of yough as archetypical factors of the destruction of social systems 285

Andrei SIDORIN. Sacralization and secularization as tendencies of state's policy 190
Yurii CHERNYSHOV. The archetypical image of paradise in the political propaganda 195
Adrianna CHERVENYAK, Yurii OSTAPETS'. Politico-legal aspects of the ethnopolitical management in Ukraine's national policy 202
Tamar PAICHADZE. Caucasus in the intercultural space as a mythomodernistic paradigm 206

3. STATE AND SOCIETY

Olena ALEKSANDROVA. Archetypes and the mentality as the basis for the conformity of competition and partnership in the state-social development of Ukraine 209
Oleksandr AMOSHA, Ol'ga NOVIKOVA. Social responsibility in the context of the human potential development 217
Oleksii VALEVS'KYI. The myth of a "strong state" in the transformation of the Ukrainian society 223
Volodymyr VASYL'EV. Educational potential of the archetype as a structured knowledge 230
Ol'ga VOZNYUK. Archetypes of economic coordination in post-socialist societies 235
Tamara GOGOLADZE, Ketevan BARBAKADZE. The archetypes of "King Conqueror" and "the King Peace-Maker" in the Georgian literature by motives of the poetry by N. Baratashvili 241
Valentyna EVDOKYMOVA. Archetypical principles of the determination of life quality indices: general tendencies and Ukrainian specificity 245
Milena KRAVCHENKO. Social justice in public administration (archetypical approach) 251
Larysa MUREIKO. A new social order: the archetype and the socio-cultural code in mass media 257
Tetyana NOVACHENKO. The phenomenon of authority in the context of the theory of a personality by C.-G. Yung 267
Volodymyr PATRAKOV. Archetype of the 42-nd parallel and the principle of synchronicity by C.-G. Jung 276
V'yacheslav SAL'NYKOV. On the problem of the existence of an archetype (matrix) of revolutionary processes 385
Alina SOLNYSHKINA. Archetypes of the ecological culture and their manifestations in the modern state's policy of Ukraine 290
Violetta TROFIMOVA. Improvement of a person and human relations: archetypical patterns of the didactics by J.A. Comenius 296
Yana CHEPURENKO. The archetypical approach to the study of socio-communicational processes (by the example of the "library" phenomenon) 302
Nelli SHABANOVA. The spiritual potential of a person under conditions of the post-modern (archetypical approach) 307
Anastasiya SHCHEDRINA. Local archetypes under the influence of the globalization 311
Alessio BINI. Away from democracy and Europe but forward to reforms? Assessment of the first year of Yanukovych's presidency in Ukraine 319

Наукове видання

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ:

теорія та практика

збірник наукових праць Асоціації докторів державного управління : спеціальний випуск

Збірник наукових праць засновано у 2009 р.
Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України,
Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15786-4258Р від 02.11.2009.

Відповідальний за випуск д. соц. н., проф. Е.А.Афонін

Технічний редактор В. С. Мартинов
Комп'ютерна верстка О. О. Радченко
Обкладинка В. Л. Ковтун

Підписано до друку 18. 06.2011. Формат 70х108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Умов. друк. арк. 24,25. Обл.-вид. арк. 23,0.
Зам. № 01107. Наклад 500 прим. Не для продажу.

Видавництво Асоціації докторів наук з державного управління.
Свідоцтво про Державну реєстрацію суб'єкта видавничої справи
Серія ДК № 3543 від 05.08.2009 р.
61050, м. Харків, просп. Московський, 75.